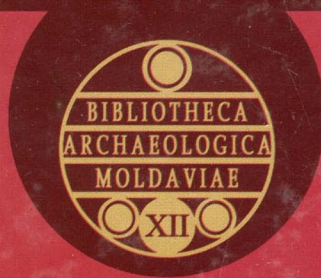

V-4080

DAN APARASCHIVEI

ORAȘELE ROMANE
DE LA
DUNĂREA INFERIOARĂ
(SECOLELE I-III P.CHR.)

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI

DAN APARASCHIVEI

**ORAȘELE ROMANE
DE LA
DUNĂREA INFERIOARĂ
(SECOLELE I-III P.CHR.)**

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

DAN APARASCHIVEI

ORAȘELE ROMANE
DE LA
DUNĂREA INFERIOARĂ
(SECOLELE I-III P.CHR.)

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI

2010

<https://biblioteca-digitala.ro>

Ediderunt
VICTOR SPINEI et VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

Referenți științifici:

Prof. dr. **Octavian Bounegru**, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Conf. dr. **Radu Ardevan**, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

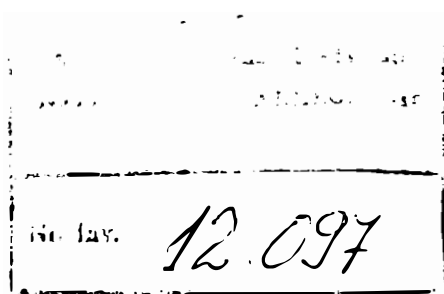
APARASCHIVEI, DAN

Orașele romane de la Dunărea Inferioară (secolele I-III p.Chr.) / Dan
Aparaschivei. - Iași : Editura Universității "Al. I. Cuza", 2010

Bibliogr.

ISBN 978-973-703-533-2

94(3)
911.375

Redactor: Emil Juverdeanu

Coperta: Manuela Oboroceanu

Tehnoredactor: Luminița Răducanu

© Institutul de Arheologie Iași

Str. Lascăr Catargi, nr. 18, 700107, Iași, România

Tel./Fax: 004-0232-211910

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010

700109 – Iași, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947

<http://www.editura.uaic.ro>

e-mail: editura@uaic.ro

În memoria părinților mei

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE de Radu Ardevan / 11

ABREVIERI / 13

INTRODUCERE / 19

- A. Problema / 19
- B. Obiectivul / 19
- C. Mijloacele utilizate / 21
- D. Metoda / 22

CAPITOLUL I

SITUAȚIA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ A AȘEZĂRILOR URBANE, CVASIURBANE ȘI RURALE DIN IMPERIUL ROMAN ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI / 25

- A. Preambul / 25
- B. *Oppida* / 27
- C. *Civitates* / 28
  - I. *Civitates foederatae* / 30
  - II. *Civitates liberae et immunes* / 31
  - III. *Civitates stipendiariae* / 33
  - IV. Populația din *civitates peregrinae* / 34
- D. *Praefecturae, municipia, coloniae* / 35
  - I. *Praefecturae* / 36
  - II. *Municipia* / 36
  - III. *Coloniae* / 39
  - IV. Romani, latini și peregrini / 44
- E. *Constitutio Antoniniana* și impactul său asupra urbanizării / 51
- F. *Vici, canabae, pagi* / 51
  - I. *Vici* / 51
  - II. *Canabae* și *vici canabiarum* / 53
  - III. *Pagi* / 54
- G. Concluzii / 55

CAPITOLUL AL II-LEA

GENEZA ȘI EVOLUȚIA ORAȘELOR DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS (SECOLELE I-III P.CHR.) / 57

- A. Metodologia / 57
- B. Orașele Moesiei Superior de pe linia Dunării de Jos / 58
  - I. Viminacium / 58
  - II. Ratiaria / 68
- C. Orașele romane din Moesia Inferior / 77
  - I. Oescus / 77
  - II. Novae / 87
  - III. Durostorum / 96
  - IV. Troesmis / 105
  - V. Noviodunum / 113
  - VI. Tropaeum Traiani / 118

D. Fundațiile grecești Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum / 124

I. Preambul / 124

II. Marcianopolis / 124

III. Nicopolis ad Istrum / 127

E. Impactul crizei din a doua jumătate a secolului al III-lea asupra orașelor romane / 132

F. Concluzii / 134

CAPITOLUL AL III-LEA

TERITORIILE ORAȘELOR DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS / 137

A. Considerații generale / 137

B. *Territoria* / 138

C. Concluzii / 152

CAPITOLUL AL IV-LEA

INSTITUȚII ȘI ELITE ÎN AȘEZĂRILE ROMANE DE LA DUNĂREA DE JOS (SECOLELE I-III P.CHR.) / 153

A. Preambul / 153

B. Instituțiile municipale / 155

I. Generalități / 155

II. Instituțiile din *municipia* și *coloniae* / 173

1. Viminacium / 173

2. Ratiaria / 180

3. Oescus / 185

4. Novae / 194

5. Durostorum / 195

6. Troesmis / 197

7. Noviodunum / 205

8. Tropaeum Traiani / 206

C. Instituțiile din fundațiile grecești Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum / 213

I. Nicopolis ad Istrum / 214

II. Marcianopolis / 221

D. Concluzii / 222

CAPITOLUL AL V-LEA

DREPT LATIN SAU DREPT ROMAN ÎN ORAȘELE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS? / 227

A. Preambul / 227

B. Cazul orașelor dunărene / 232

ANEXĂ

INSTITUȚIILE DIN COMUNITĂȚILE RURALE ALE MOESIEI INFERIOR / 237

CONSIDERAȚII FINALE / 249

REZUMAT / 259

BIBLIOGRAFIE / 269

TABELE / 309

ILUSTRAȚII / 343

INDEX GENERAL / 377

SOMMAIRE

AVANT-PROPOS par Radu Ardevan / 11

ABRÉVIATIONS / 13

INTRODUCTION / 19

A. Le problème / 19

B. L'objectif / 19

C. Les instruments de travail / 21

D. La méthode / 22

CHAPITRE I

LA SITUATION JURIDIQUE ET ADMINISTRATIVE DES HABITATS URBAINS, QUASIURBAINS ET RURAUX DE L'EMPIRE ROMAIN À L'ÉPOQUE DU PRINCIPAT / 25

A. Introduction / 25

B. *Oppida* / 27

C. *Civitates* / 28

I. *Civitates foederatae* / 30

II. *Civitates liberae et immunes* / 31

III. *Civitates stipendiariae* / 33

IV. La population de *civitates peregrinae* / 34

D. *Praefecturae, municipia, coloniae* / 35

I. *Praefecturae* / 36

II. *Municipia* / 36

III. *Coloniae* / 39

IV. Romains, latins et pègrins / 44

E. *Constitutio Antoniniana* et son impacte sur l'urbanisation / 51

F. *Vici, canabae, pagi* / 51

I. *Vici* / 51

II. *Canabae* et *vici canabiarum* / 53

III. *Pagi* / 54

G. Conclusions / 55

CHAPITRE II

LA GÉNÈSE ET L'ÉVOLUTION DES CITÉS DE LA RÉGION DU BAS DANUBE (Ier-IIIe SIÈCLES AP. J.-CHR.) / 57

A. La méthode / 57

B. Les cités de la Mésie Supérieure sur la ligne du Bas Danube / 58

I. *Viminacium* / 58

II. *Ratiaria* / 68

C. Les cités romaines de la Mésie Inférieure / 77

I. *Oescus* / 77

II. *Novae* / 87

III. *Durostorum* / 96

IV. *Troesmis* / 105

V. *Noviodunum* / 113

VI. *Tropaeum Traiani* / 118

D. Les fondations grecques Marcianopolis et Nicopolis ad Istrum / 124

I. Introduction / 124

II. Marcianopolis / 124

III. Nicopolis ad Istrum / 127

E. L'impacte de la crise de la seconde moitié du IIIe siècle sur les cités romaines / 132

F. Conclusions / 134

CHAPITRE III

LES TERRITOIRES DES CITÉS DE LA RÉGION DU BAS DANUBE / 137

A Généralités / 137

B. *Territoria* / 138

C. Conclusions / 152

CHAPITRE IV

LES INSTITUTIONS ET LES ÉLITES DANS LES CITÉS ROMAINES DU BAS DANUBE (Ier-IIIe SIÈCLES AP. J.-CHR.) / 153

A. Introduction / 153

B. Les institutions municipales / 155

I. Généralités / 155

II. Les institutions de *municipia* et *coloniae* / 173

1. Viminacium / 173

2. Ratiaria / 180

3. Oescus / 185

4. Novae / 194

5. Durostorum / 195

6. Troesmis / 197

7. Noviodunum / 205

8. Tropaeum Traiani / 206

C. Les institutions des fondations grecques Marcianopolis et Nicopolis ad Istrum / 213

I. Nicopolis ad Istrum / 214

II. Marcianopolis / 221

D. Conclusions / 222

CHAPITRE V

DROIT LATIN OU DROIT ROMAIN DANS LES CITÉS SUR LA LIGNE DU BAS DANUBE? / 227

A. Introduction / 227

B. Le cas des cités danubiennes / 232

ANEXE

LES INSTITUTIONS DES COMMUNAUTÉS RURALES DE LA MÉSIE INFÉRIEURE / 237

CONSIDÉRATIONS FINALES / 249

RÉSUMÉ / 259

BIBLIOGRAPHIE / 269

TABLEAUX / 309

ILLUSTRATIONS / 343

INDEX GÉNÉRAL / 377

CUVÂNT ÎNAINTE

Pentru studierea epocii Imperiului Roman timpuriu (secolele I-III p.Chr.), valea Dunării de Jos reprezintă o mare problemă. Atunci a existat pe malul sudic al fluviului o civilizație strălucită, de tip clasic mediteranean, care a înrăurit decisiv și destinul Daciei. Aici a fost o zonă de contacte și întrepătrunderi între cultura latină a Occidentului și cea elenică a Orientului, ambele pe un substrat autohton vivace. Dar, mai mult și mai grabnic decât în alte porțiuni ale lumii greco-romane, civilizația văii Dunării a suferit fenomene de criză și devastări puternice, urmate de brutale rupturi cu trecutul și de pierderi uriașe din patrimoniul de civilizație existent. Iar amurgul antichității a fost succedat, în acest vast areal geografic, de lungi secole de ignoranță și uitare, de transformări etno-culturale profunde, așa că redescoperirea trecutului s-a realizat mai târziu și mai greu decât pe alte meridiane.

Cercetarea regiunii, în ciuda progreselor recente, rămâne încă departe de nivelul atins în Europa Centrală ori Apuseană. Contribuie la această realitate, pe lângă circumstanțele amintite mai sus, și dispersarea eforturilor științifice în numeroase publicații regionale mai puțin accesibile, scrise în limbi diferite și de circulație restrânsă.

Așa că orice abordare a problematicii antichității clasice în acest spațiu prezintă, pe de o parte, mari dificultăți, iar pe de alta, un incontestabil interes major pentru istoriografia și cultura română ori universală.

Cartea de față constituie tocmai un asemenea demers, dificil și reușit, al cercetării românești. Un demers de certă importanță europeană.

Din vasta problematică a civilizației romane provinciale a văii Dunării de Jos, autorul a ales un subiect de mare importanță, anume administrația și societatea comunităților urbane. Or, tocmai viața orașelor, instituțiile municipale, manifestările aristocrațiilor locale etc. oferă istoricului posibilitatea de a desluși specificul acestor societăți locale, dinamica ficcăreia, trăsăturile particulare ale istoriei și aculturației din fiecare comunitate cu autoadministrare. Doar așa ni se dezvăluie complexitatea unor societăți locale, similare în esență și totuși ficcare cu istorie și personalitate proprii, comunități în care s-a desfășurat viața de zi cu zi, civilizarea progresivă și romanizarea unor grupuri umane cu varii origini și moșteniri culturale, procese ce au dus la constituirea romanității orientale – din care descinde și poporul român.

Desigur, subiectul nu a fost epuizat. Cartea de față cuprinde cercetarea orașelor de tip roman din spațiul geografic ales, precum și a noilor întemeieri de tip grecesc din epoca Principatului (orașele Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis). Nu au fost tratate în acest cadru vechile orașe grecești de pe litoral, cuprinse în asociația denumită *Pentapolis*, nici comunele de rang inferior celui urban. Pe de altă parte, nu s-a avut în vedere investigarea completă a acestor realități din Moesia Inferior, însă au intrat în obiectiv și cele două mari orașe romane din Moesia Superior, Viminacium și Ratiaria, care pot fi socotite ca aparținând bazinului Dunării inferioare. Astfel, s-a urmărit doar evoluția și specificul așezărilor urbane nou apărute, creații ale epocii romane.

Autorul a parcurs o bibliografie vastă, scrisă în mai multe limbi și adeseori greu accesibilă. A depus un efort remarcabil de prelucrare și valorificare a tuturor izvoarelor disponibile, dar – prin forța împrejurărilor – a trebuit să utilizeze mai ales sursele epigrafice. Documentarea

și interpretarea dau dovadă de cunoștințe temeinice, de înalt profesionalism, de respectarea deontologiei domeniului și, totodată, de bună racordare la nivelul cercetării performante din Europa de astăzi. Chiar dacă nu a putut evita anumite scăpări ori deficiențe, este evident că s-a achitat strălucit de sarcina asumată. Suntem de părere că lucrarea de față oferă o sinteză temeinică și utilă asupra vieții urbane antice din valea Dunării de Jos, ce va deveni cu siguranță un instrument de lucru indispensabil pentru toți specialiștii domeniului.

Desigur, există în această carte puncte de vedere discutabile ori interpretări față de care putem adopta poziții diferite. Există surse incomplet folosite ori lucrări de specialitate care au fost ignorate. Toate acestea sunt oarecum firești pentru orice efort de cunoaștere în domeniu și ele nu afectează valoarea cercetării întreprinse. Trebuie să remarcăm îndeosebi gradul înalt de noutate și de originalitate al lucrării, căci ea elucidează o temă încă insuficient cercetată și niciodată abordată sintetic până acum.

Putem spune așadar că ne aflăm în fața unei reușite incontestabile, ce contribuie substanțial la sporirea cunoașterii domeniului abordat. Nu putem decât să salutăm tipărirea ei și s-o recomandăm atenției cititorilor interesați.

Cluj-Napoca, 22 mai 2008

Radu Ardevan

ABREVIERI

<i>AA</i>	<i>Antiquités africaines</i> , Paris.
<i>ActaAntPhil</i>	<i>Acta Antiqua Philipopolitana. Studia Historica et Philologica</i> , Sofia.
<i>ActaMN</i>	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
<i>ActArchHung</i>	<i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapesta.
<i>ActAntHung</i>	<i>Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapesta.
<i>ActArhLov</i>	<i>Acta Archaeologica Lovaniensia</i> , Leuven.
<i>ADBulgar</i>	E. Kalinka, <i>Antike Denkmäler in Bulgarien</i> , Viena, 1906.
<i>AE</i>	<i>Année Epigraphique</i> , Paris.
<i>AISC</i>	<i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj-Napoca.
<i>AJPh</i>	<i>American Journal of Philology</i> , Baltimore: Johns Hopkins University.
<i>Alma Mater</i>	<i>Alma Mater Studiorum. Rivista scientifica dell'Università di Bologna</i> , Bologna.
<i>AMNAB</i>	<i>Annuaire du Musée National Archéologique Bulgare</i> , Sofia.
<i>AMNB</i>	<i>Annuaire du Musée National Bulgare</i> , Sofia.
<i>Ancient Bulgaria</i>	<i>Ancient Bulgaria. Papers Presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, University of Nottingham. 1981</i> , Nottingham, 1983, 2 vol.
<i>Anodos</i>	<i>Anodos, Studies of the Ancient World</i> , Trnava.
<i>ANRW</i>	<i>Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung</i> , H. Temporini, W. Haase (eds.), Berlin-New York.
<i>Antike Welt</i>	<i>Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte</i> , Mainz.
<i>Arheologija</i>	<i>Arheologija</i> , Sofia.
<i>Archéologia</i>	<i>Magazine, revue d'actualité d'archéologie</i> , Paris.
<i>Archeologia</i>	<i>Archeologia</i> , Varşovia.
<i>ArhMold</i>	<i>Arheologia Moldovei</i> , Iaşi.
<i>ARMSI</i>	<i>Academia Română. Memoriile Secţiunii istorice</i> , Bucureşti.
<i>Athenaeum</i>	<i>Athenaeum. Studi di letteratura e storia dell'Antichità</i> , Pavia.
<i>Balkanica Posnaniensia</i>	<i>Balkanica Posnaniensia. Acta et Studia</i> , Poznań.
<i>BAMaroc</i>	<i>Bulletin d'archéologie marocaine</i> , Rabat.
<i>BAParis</i>	<i>Bulletin Archéologique du Comité des Travaux historiques et scientifiques, Nouvelle Série</i> , Paris.
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i> , Paris.
<i>BCMI</i>	<i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , Bucureşti.
<i>BIAB</i>	<i>Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare</i> , Sofia.
<i>BIARConst</i>	<i>Bulletin de l'Institut Archéologique Russe à Constantinople</i> , Sofia.
<i>BJ</i>	<i>Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande</i> , Bonn.
<i>BMJ</i>	<i>Buletinul Monumentelor Istorice</i> , Bucureşti.
<i>Britannia</i>	<i>A Journal of Roman-British and Kindred Studies</i> , Londra.
<i>BSAB</i>	<i>Bulletin de la Société Archéologique Bulgare</i> , Sofia.

<i>CBA</i>	<i>Council for British Archaeology</i> , Londra.
<i>CCA</i>	<i>Cronica Cercetărilor Arheologice</i> , București.
<i>Chiron</i>	<i>Chiron. Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts</i> , München.
<i>CIG</i>	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i> , Berlin.
<i>CIL</i>	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin.
<i>Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos</i>	<i>Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos</i> , revista Muzeului Dunării de Jos, Călărași.
<i>DA</i>	<i>Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines</i> , Ch. Daremberg, E. Saglio, E. Pottier (eds.), Paris, 1877-1919.
<i>Dacia</i>	<i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , București, I-XII, 1924-1947; N.S. I, 1957-.
<i>Das Altertum</i>	<i>Das Altertum</i> , Berlin.
<i>DE</i>	<i>Dizionario epigrafico</i> , vol. I (A-B), 1895; vol. II.1 (C-E), 1900, vol. II.2 (C-E), 1910, vol. III (F-H), 1922, vol. IV, 1958, E. De Ruggiero, (ed.), Roma.
<i>DNP</i>	<i>Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike</i> ; vol. 1 (1996/1999); vol. 2 (1997/1999); vol. 3 (1997/1999); vol. 4 (1997/1999); vol. 10 (2001), H. Cancik, H. Schneider (eds.), Stuttgart, Weimar.
<i>EAIVR</i>	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> , București, 1994.
<i>EE</i>	<i>Ephemeris Epigraphica</i> , Berlin.
<i>Eos</i>	<i>Organ Polskiego Towarzystwa Filologicznego</i> , Varșovia, Poznań.
<i>Eunomia</i>	<i>Eunomia. Ephemeridis „Listy filologicke” supplementum</i> , Praga.
<i>ES</i>	<i>Epigraphische Studien</i> , Düsseldorf.
<i>FHDR</i>	<i>Fontes historiae Daco-Romaniae. Izvoare privind istoria României</i> . I, <i>De la Hesiod la Itinerariul lui Antoninus</i> , Vl. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan (eds.), București, 1964; II, <i>De la anul 300 la anul 1000</i> , H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hâncu, Vl. Iliescu, V.C. Popescu (eds.), București, 1970.
<i>Gallia</i>	<i>Gallia: fouilles et monuments archéologiques en France métropolitaine</i> , Paris.
<i>Genava</i>	<i>Revue du Musée d'Art et d'Histoire Genève</i> , I (1923)-XXX (1952); N.S.-I (1953), Geneva.
<i>Germania</i>	<i>Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts</i> , Frankfurt a. M.
<i>Glasnik SAD</i>	<i>Glasnik Srpsko arheološko društvo</i> , Belgrad.
<i>Godišnjak CBI</i>	<i>Godišnjak centar za Balkanološka ispitivanja</i> , Sarajevo.
<i>Godišnjak SKA</i>	<i>Godišnjak Srpske kraljevske Akademije</i> , Belgrad.
<i>Habis</i>	<i>Habis: arqueologia, filologia, clásica</i> , Sevilla.
<i>Hermes</i>	<i>Zeitschrift für klassische Philologie</i> , Wiesbaden.
<i>Historia</i>	<i>Zeitschrift für Alte Geschichte</i> , Stuttgart.
<i>Historia-Toruń</i>	<i>Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Spoleczne</i> , Toruń.
<i>IAN</i>	<i>Inscriptions antiques de Nîmes</i> , E. Germer-Durand, M.F. Germer-Durand, A. Allmer (eds.), Toulouse, 1893.
<i>Iberia</i>	<i>Iberia. Revista de la Antigüedad</i> , Logroño (Spania).

- IDR I** *Inscripțiile Daciei romane, I, Introducere istorică și epigrafică, diplomele militare, tăblițele cerate*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de I.I. Russu, prefată de Șt. Pascu, București, 1975.
- IDR II** *Inscripțiile Daciei romane, II, Oltenia și Muntenia*, culese, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de G. Florescu și C.C. Petolescu, București, 1977.
- IDR III/2** *Inscripțiile Daciei romane, III/2, Dacia Superior. Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de I.I. Russu, în colaborare cu I. Piso și V. Wollmann, București, 1980.
- IDR III/3** *Inscripțiile Daciei romane, III/3, Dacia Superior, zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)*, culese, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de I.I. Russu, în colaborare cu O. Floca și V. Wollmann, București, 1984.
- IDR III/5** *Inscripțiile Daciei romane, III/5, Apulum Daciae Superioris, 1-2 (Collegit, commentaries indicibusque instruxit, Gallicae vertit I. Piso)*, Paris, 2001.
- IDRE** *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*; recueil, commentaire et index par Constantin C. Petolescu. I. *L'Italie et les provinces occidentales*, București, 1996; II. *Zones du CIL III et du CIL VIII*, București, 2000.
- IGBulg** *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae*, G. Mihailov (ed.) I, *Inscriptiones orae Ponti Euxini*², Sofia, 1970; II, *Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae*, Sofia, 1958; III/2, *Inscriptiones inter Haemum et Rhodopem repertae. A territorio philippopolitano usque ad oram Ponticam*, Sofia, 1964.
- IGLNovae** *Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inférieure)*, V. Božilova, J. Kolendo, (eds.), Bordeaux, 1997.
- IGR** *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, R. Cagnat (ed.), Paris, 1906-1927.
- ILBulg** *Inscriptiones Latinae in Bulgaria Repertae*, B. Gerov (ed.), Sofia, 1989.
- Illiria** *Illiria. Reviste Arkeologijke*, Tirana.
- ILJug** A. și J. Šašel, I. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1963; II. *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978.
- ILMaroc** *Inscriptions latines du Maroc*, L. Chatelain (ed.), Paris, 1942.
- ILS** *Inscriptiones Latinae Selectae*, H. Dessau (ed.), ed. a IV-a, 1974.
- IMS I** *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. I, *Singidunum et le Nord-Ouest de la province*, M. Mirković, S. Dušanić (eds.), Belgrad, 1976.
- IMS II** *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. II, *Viminacium et Margum*, M. Mirković (ed.), Belgrad, 1986.
- IMS IV** *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. IV, *Naissus-Remesiana-Horreum Margi*, P. Petrović (ed.), Belgrad, 1979.
- IMS VI** *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. VI, *Scupi et la région de Kumanovo*, B. Dragojević-Josifovska (ed.), Belgrad, 1987.
- ISM I** *Inscripțiile din Scythia Minor, grecești și latine. I. Histria și împrejurimile*, adunate, însoțite de comentarii și index, traduse în română de D.M. Pippidi, București, 1983.

- ISM II* *Inscriptiile din Scythia Minor, grecești și latine. II. Tomis și teritoriul său, reunite, însoțite de comentarii, traduse de I. Stoian, index de Al. Suceveanu, București, 1987.*
- ISM III* *Inscriptiones Scythiae Minoris. III. Callatis et son territoire, A. Avram (ed.), București-Paris, 1999.*
- ISM V* *Inscriptiile din Scythia Minor, grecești și latine. V. Capidava-Troesmis-Noviodunum, reunite, însoțite de comentarii și index, traduse în română de E. Doruțiu-Boilă, București, 1980.*
- Istros* *Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, I(1934), Bucarest.*
- Izvestija Ruse* *Izvestia na Narodnia Muzei v Ruse, Ruse.*
- Izvestija Varna* *Izvestia na Narodnia Muzei v Varna, Varna.*
- Izvestija Veliko Târnovo* *Izvestia na Narodnia Muzei v Veliko Târnovo, Veliko Târnovo.*
- JberProVindon* *Jahresbericht Gesellschaft Pro Vindonissa, Brugg.*
- JÖAI* *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Viena.*
- JRS* *Journal of Roman Studies, Londra.*
- Klio* *Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig.*
- Ktema* *Ktema. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques, Strasbourg.*
- Latomus* *Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles.*
- Laverna* *Laverna. Beiträge zur Wirtschafts und Sozialgeschichte der antiken Welt, Marburg.*
- Limes Belgrad* *Roman Limes on the Middle and Lower Danube, Belgrad, 1996.*
- Limes I* *The Congress of Roman frontier studies, Durham, 1952.*
- Limes III* *Vorträge des 3. Internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden/Basel, 1957, Basel, 1959.*
- Limes VI* *Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationalen Limes-kongresses in Süddeutschland, Köln-Graz, 1967.*
- Limes VII* *Roman Frontier Studies, 1967. The Proceedings of the Seventh International Congress held at Tel Aviv, 1971.*
- Limes VIII* *Roman Frontier Studies, 1969. Eighth International Congress of Limesforschung, Cardiff, 1974.*
- Limes IX* *Actes du IXe Congrès International d'Etudes sur les frontières romaines. Mamaia, 6-13 septembre 1972, București, Köln, Viena, 1974.*
- Limes X* *Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 10. Internationalen Limes-kongresses in der Germania Inferior (Xanten, 1974), Köln, 1977.*
- Limes XI* *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses (Székesfehérvár, 30.8.-6.9.1976), Budapesta, 1977.*
- Limes XII* *Roman Frontier Studies 1979. Papers presented to the 12th International Congress of Roman Frontier Studies, Oxford, 1980.*
- Limes XIII* *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationales Limeskongreß (Aalen, 1983), Aalen, 1986.*
- Limes XIV* *Akten des XIV. Internationales Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Viena, 1990.*
- Limes XV* *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth international Congress of Roman Frontier Studies, Canterbury, 1991.*

<i>Limes XVI</i>	<i>Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies, Kerkrade. Oxbow Monograph 91, Oxford, 1997.</i>
<i>Limes XVII</i>	<i>Roman Frontier Studies 1997. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Zalău, 1999.</i>
<i>Limes XVIII</i>	<i>Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (September 2000), BAR International Series 1084, Oxford, 2002.</i>
<i>Lucentum</i>	<i>Lucentum. Anales de la Universidad de Alicante: prehistoria, arqueología e historia antigua, Alicante.</i>
<i>Materiale</i>	<i>Materiale și cercetări arheologice, București.</i>
<i>MEFRA</i>	<i>Mélanges d'histoire et d'archéologie de l'Ecole française de Rome, Roma.</i>
<i>Münstersche Beiträge Museum Helveticum</i>	<i>Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, Münster. Museum Helveticum. Schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft, Basel, Stuttgart.</i>
<i>Novaensia</i>	<i>Novaensia. Ośrodek Badań Archeologicznych w Novae. Uniwersytetu Warszawskiego, Varşovia.</i>
<i>Onomasticon</i>	<i>Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum: vol. I, Budapesta 1994; vol. II, Viena 1999; vol. III, Viena 2000; vol. IV, Viena, 2002.</i>
<i>OsjZbor</i>	<i>Osječki zbornik, Osijek.</i>
<i>Pallas</i>	<i>Pallas. Revue d'études antiques, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse.</i>
<i>Peuce</i>	<i>Peuce. Rapoarte, studii și comunicări de istorie și arheologie, Tulcea.</i>
<i>PIR²</i>	<i>Prosopographia Imperii Romani, ed. a 2-a.</i>
<i>Pontica</i>	<i>Pontica. Revista Muzeului de Arheologie, Constanța.</i>
<i>PSp</i>	<i>Periodičesko Spisanie na B'lgarskoto Knizovno Druzestvo, Sofia.</i>
<i>RA</i>	<i>Revue Archéologique, Paris.</i>
<i>Ratiarensia</i>	<i>Ratiarensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani, Bologna: I, 1980; II, 1984; III-IV, 1987.</i>
<i>RE</i>	<i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893-1980.</i>
<i>REA</i>	<i>Revue des études anciennes, Bordeaux.</i>
<i>ReiCretActa</i>	<i>Rei Cretariae Fautorum Acta.</i>
<i>RH</i>	<i>Revue historique, Paris.</i>
<i>RHD</i>	<i>Revue historique de droit, Paris.</i>
<i>RHDFE</i>	<i>Revue historique de droit français et étranger, Paris.</i>
<i>RIAF</i>	<i>Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București.</i>
<i>RIU</i>	<i>Die römischen Inschriften Ungarns, Budapesta.</i>
<i>RLÖ</i>	<i>Der römische Limes in Österreich, Viena.</i>
<i>RMM</i>	<i>Revista Muzeelor și Monumentelor, București.</i>
<i>Roman Civilization</i>	<i>Roman Civilization, Sourcebook II: The Empire, N. Lewis, M. Reinhold (eds.), New York, Hagerstown, San Francisco, Londra.</i>
<i>Römisches Österreich</i>	<i>Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie, Viena.</i>
<i>RPh</i>	<i>Revue de philologie, Paris.</i>
<i>SAA</i>	<i>Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.</i>
<i>Sbornik</i>	<i>Sbornik za Narodni Umotvorenija, Nauka i Kniznina, Sofia.</i>

<i>SCIV(A)</i>	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , București.
<i>SCN</i>	<i>Studii și Cercetări de Numismatică</i> , București.
<i>SCȘ-Iași</i>	<i>Studii și cercetări științifice</i> , Iași.
<i>SDHI</i>	<i>Studia et documenta historiae et iuris</i> , Roma.
<i>SHA</i>	<i>Scriptores Historiae Augustae, Scrittori della Storia Augusta</i> , P. Soverini (ed.), Torino, 1983. 2 vol. (vol. I. pp. 1-638, vol. II. pp. 638-1276).
<i>Simblos</i>	<i>Simblos. Scritti di storia antica</i> , L. Criscuolo, G. Geraci, C. Salvaterra (eds.), Università degli studi di Bologna.
<i>SMMI</i>	<i>Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară</i> , București.
<i>Specimina Nova</i>	<i>Specimina Nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve</i> , Pécs.
<i>Starinar</i>	<i>Starinar. Organ Srpskog arheološkog društva</i> , Belgrad.
<i>StCl</i>	<i>Studii Clasice</i> , București.
<i>Studia i Prace</i>	<i>Studia i Prace. Travaux du Centre d'Archéologie méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences</i> , Varșovia.
<i>T.I.R. L 34</i>	<i>Tabula Imperii Romani (Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium)</i> , Budapesta, 1968.
<i>Tyragetia</i>	<i>Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei</i> , Chișinău.
<i>ŽA</i>	<i>Živa Antika</i> , Skopje.
<i>ZPE</i>	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i> , Bonn.
<i>ZSS</i>	<i>Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte</i> , Berlin.

INTRODUCERE

Motto:

„*Gentibus est aliis tellus data limite certo:
Romanae spatium est Urbis idem*”¹

A. Problema

Aelius Aristide vorbea de lumea civilizată, *oikumene*, ca de *chora* unui singur oraș, Roma². Copierea măreției hiperbolizate a Cetății Eterne a fost țelul comunităților provinciale, dar simbolul reprezentat de *Urbs* a fost parcă permanent, prea puternic în ochii aspiranților.

Demersul nostru dorește a reliefa o latură a lumii provinciale devenită determinantă pentru gradul de civilizație a Imperiului – urbanizarea. Cercetarea vieții municipale din perioada Principatului a constituit, de la Th. Mommsen și J. Marquardt până astăzi, o permanentă provocare pentru specialiștii în istorie antică, filologie clasică și drept roman. Începând cu sintezele științifice ale celor doi savanți³, ritmul în care s-a dezvoltat pasiunea pentru viața socială romană, în general, și pentru oraș și structurile sale de conducere, în special, a fost unul exploziv. Lucrarea lui W. Liebenam⁴, contribuțiile lui E. Kornemann⁵ și apoi sinteza concepută de F.F. Abbott și A.C. Johnson⁶ au impus o cercetare exhaustivă, bazată pe surse literare, juridice și epigrafice. În deceniile care au urmat a avut loc o adâncire a cercetărilor pe domenii limitate și zone geografice precise, care a dus la o bibliografie impresionantă⁷. Fără a o putea consulta în totalitate, din motive obiective, încercarea noastră se rezumă la a se folosi doar de contribuțiile fundamentale, care pot să faciliteze desțelenirea acestui domeniu complex, dar spectaculos, pentru o mică parte a vastului Imperiu Roman.

B. Obiectivul

Titlul ales pentru lucrarea de față este unul general; el sugerează o abordare complexă a temei, fără a avea pretenția rezolvării definitive a tuturor aspectelor care țin de evoluția urbană romană la Dunărea de Jos. Tendința de a ne raporta la comunitățile din provinciile vecine, dar nu numai, care pot constitui modele comparative utile, a fost o altă motivație a alegerii acestuia.

---

¹ Ovid., *Fast.*, II, 683-684: „Altior popoare li s-au dat un teritoriu limitat/Cetatea Romei și lumea au aceeași întindere.”

² Ael. Arist., 61.

³ Mommsen 1887-1888; Marquardt 1881; Marquardt 1889.

⁴ Liebenam 1900.

⁵ Kornemann 1898, la care trebuie adăugate numeroasele contribuții din *RE*.

⁶ Abbott, Johnson 1968 (prima ediție, 1926).

⁷ Amintim doar câteva titluri: Rudolph 1935; Vittinghoff 1952; Sherwin-White 1973; De Martino 1975; Clavel-Leveque 1984; Jacques, Scheid 1990. Pentru o prezentare detaliată a evoluției cercetării urbanizării pe cuprinsul Imperiului a se vedea Ardevan 1998, 13-20.

Cercetarea comunelor urbane romane prin prisma genezei lor, a compoziției sociale, a instituțiilor, a gradului de romanizare, a statutului juridic, dar și a teritoriilor aferente poate oferi soluția optimă la ecuația istoriei urbanistice a regiunii Dunării de Jos, care include încă destule necunoscute.

Obiectivul strict este cercetarea lanțului de comunități urbane, în special *municipia* și *coloniae*, situate pe linia Dunării de Jos sau în apropiere. Practic, este vorba despre orașele provinciei Moesia Inferior și de cele din nord-estul Moesiei Superior, anume șase *municipia* și două *coloniae* (fig. 1). În plus, date fiind caracteristicile speciale pe care le au, dar și pentru a întregi o imagine care, altfel, risca să fie fragmentară, fundațiile grecești ale lui Traian din sudul Dunării, Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum, vor fi, de asemenea, puse în discuție.

Identificarea și analizarea componentelor de origine autohtonă sau romană, civilă sau militară care au stat la baza constituirii comunelor urbane, evoluția lor către stadiul de oraș cu rang de *municipium* sau *colonia* reprezintă baza unuia dintre capitolele lucrării. Vom încerca să determinăm dacă exista o unitate tipologică în geneza acestor orașe și dacă dispunem de dovezi ale unor tipare pe care le regăsim în provinciile din jur.

Așezările cu statut municipal și colonial vor fi urmărite, după identificarea mecanismului de geneză, și din punctul de vedere al evoluției sociale, culturale și chiar economice.

Capitole separate vor fi rezervate studiului sistemului instituțional al acestor așezări cu caracter urban, dar și magistraturilor și structurilor conducătoare ale comunităților cvasiurbane din vecinătate sau chiar rurale, incluse în *territoria* municipale. Ierarhiile sociale din orașe, magistraturile civile și religioase, purtătorii acestor funcții, membrii unor clase inferioare, cum este cazul *augustales*, vor fi obiective punctuale din această secțiune a lucrării.

Unele dintre problemele supuse dezbaterii sunt fie controversate, fie abordate fragmentar sau chiar puțin cunoscute în literatura de specialitate. Aplicarea *jus Latii* în provinciile dunărene și consecințele sale pentru orașele de pe linia Dunării de Jos sunt doar un exemplu în acest sens.

Mai multe aspecte ale vieții urbane din zonă nu au putut fi incluse în volumul de față. De exemplu, nu ne vom referi decât tangențial la orașele grecești de pe litoralul Mării Negre, știind că ele constituie o filă aparte a istoriei sociale din zonă și chiar din lumea romană. Nu vom zăbovi foarte mult nici asupra așezărilor cu caracter urban, dar despre care nu avem suficiente dovezi că ar fi beneficiat de un statut municipal. Fiecare dintre aceste ultime subiecte pot constitui foarte ușor tema unor lucrări separate, cel puțin de aceleași dimensiuni.

Declanșarea cercetării de față a avut la bază câteva considerente. Lipsa unei imagini de ansamblu asupra constituirii structurilor urbane de pe întreg sectorul Dunării de Jos a fost principala provocare. Aportul istoriografic românesc, bulgar și iugoslav (și apoi sârbesc) la cunoașterea vieții urbane romane din sectorul Dunării de Jos este unul apreciabil, dar, din păcate, în cea mai mare parte, fragmentat. Studiile, ca și puținele monografii ale unor orașe din regiune, precum Viminacium⁸, Oescus⁹, Durostorum¹⁰, Tropaeum Traiani¹¹, Nicopolis ad

⁸ Zotović, Jordović 1990; Spasić-Durić 2002. Adăugăm contribuțiile deosebite ale prof. M. Mirković, incluzând aici *corpus*-ul de inscripții IMS II.

⁹ T. Ivanov, Ivanov 1998; Kabakchieva 2000a.

¹⁰ În afară de Pârvan 1924, una dintre primele lucrări sintetice despre un oraș roman de la Dunărea de Jos, nu a existat o lucrare monografică. În 2006 a apărut o culegere de articole publicată la Silistra, *The Ancient Durostorum*, care a reunit lucrările unor distinși cercetători bulgari, care s-au ocupat de situația de la Durostorum: P. Donevski, R. Ivanov, G. Atanasov.

¹¹ În anul 1979, cercetătorii I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, Al. Barnea, Gh. Papuc și arhitect M. Mărgineanu Cârstoiu publicau monografia *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, cu rezultatele cercetărilor efectuate până în acel moment.

Istrum¹², rezolvă parțial anumite aspecte, dar, în multe cazuri, nu ating problemele controversate. Spre exemplu, în ciuda ritmului susținut de cercetare arheologică de la Novae¹³, continuă să existe destule necunoscute chiar și relativ la statutul municipal al orașului. Cât despre comunitățile din Dobrogea, acestea au beneficiat de-a lungul timpului de atenția unor specialiști de marcă¹⁴, dar există doar câteva lucrări în care se regăsesc parțial și unele dintre problemele pe care intenționăm să le supunem atenției¹⁵. Momentul municipalizării acestor orașe sau aplicabilitatea dreptului latin în zonă sunt doar două dintre acestea.

Pe o direcție globală, incluzând probleme care țin de structura urbană din Moesia Inferior și din provinciile din jur, s-a mers în destul de puține lucrări și nu sunt decât parțial convingătoare¹⁶.

Cât privește instituțiile și aristocrația municipală, lucrările profesorului L. Mrozewicz¹⁷ sunt esențiale, dar o reînnoire a bagajului de informații și o nouă abordare a chestiunii, mai complexă, era necesară din punctul nostru de vedere.

C. Mijloacele utilizate

Tema analizată este una foarte delicată și cu numeroase necunoscute, cauzate, mai ales, de parcimonia surselor și de cercetarea arheologică precară. În contextul relatat, este vitală cunoașterea și utilizarea tuturor izvoarelor disponibile, antice și moderne, scrise sau nescrise, sesizând aportul fiecăruia la descoperirea realităților epocii.

Sursele literare, tributare adesea subiectivismului autorilor, redau doar pe alocuri informații nefiltrate. Încercând să discernem între acestea, vom utiliza pe parcursul lucrării referirile directe ale scriitorilor antici, latini sau greci, la situația juridică a orașelor din Imperiu, la condițiile de accedere ale unor așezări la statutul municipal sau colonial, la particularitățile regionale evidente.

¹² T. Ivanov, Ivanov 1994; Poulter 1995; Poulter 1999.

¹³ Cercetările mixte, bulgaro-poloneze, au dat rezultate remarcabile în special în ceea ce privește planul urbanistic, dar informațiile care țin de structurile de conducere, de statutul politic și juridic al orașului sau de membrii aristocrației locale sunt nesatisfăcătoare. T. Samowski, L. Press, V. Božilova, M. Čičikova, Al. Dimitrova-Milčeva, P. Donevski, P. Dycek au contribuit la aprofundarea cercetării în acest centru dunărean.

¹⁴ Istoriografia românească ce se referă la situația juridico-administrativă a comunităților urbane din zona dunăreană este reprezentată de cercetători cu adevărat valoroși, care, mulți dintre ei, au desfășurat o activitate de pionierat în arheologia spațiului românesc, în general. Amintim doar câteva nume, cu precizarea că numărul lor este mult mai mare. Pomind de la Gr. Tocilescu, P. Polonic și G. Murnu, continuăm cu V. Pârvan și cu P. Nicorescu, care s-au înscris printre deschizătorii de drumuri în studierea realităților arheo-istorice din Dobrogea, dar și din Moesia Inferior, în ansamblu. De la jumătatea secolului al XX-lea a început afirmarea unor adevărate școli de arheologie, cu rezultate apreciable, conduse de remarcabili specialiști precum R. Vulpe, E. Condurachi, D.M. Pippidi, N. Gostar, I. Barnea sau R. Florescu. A doua jumătate a secolului al XX-lea a însemnat, pe de-o parte, continuarea unei activități prolife, începută sub coordonarea personalităților sus-menționate și, pe de altă parte, o evoluție evidentă, în concordanță cu noile metode de cercetare. E. Doruțiu-Boilă, Al. Suceveanu, Al. Barnea, Em. Popescu, V.H. Baumann sunt doar câteva nume marcante, ce au fost, la rândul lor, exemple pentru cei care au urmat și au lucrat alături de ei.

¹⁵ Cităm doar câteva dintre aceste studii, care au constituit și pentru noi puncte de referință: Vulpe 1963; Vulpe, Barnea 1968; Doruțiu-Boilă 1973a; Suceveanu 1977; Doruțiu-Boilă 1978; Barnea 1987; Suceveanu, Barnea 1991; Suceveanu, Barnea 1993; Suceveanu 1998a; Bărbulescu 2001.

¹⁶ A se vedea aici Gerov 1950/1952; Gerov 1952/1954; Mirković 1968; Mócsy 1970; Mócsy 1974; Vittinghoff 1977; Velkov 1980; Boteva 1997; Ivanov 1997; Zahariade, Gudea 1997. O lucrare importantă în direcționarea cercetării de față este cea a profesorului R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, care este un exemplu de sistematizare a informației și un reper de comparație important.

¹⁷ Mrozewicz 1982; Mrozewicz 1989.

Arheologia creează o posibilitate mult mai directă de ancorare în istoria comunităților locale, cu toate că, în multe regiuni, nivelul cercetărilor lasă de dorit. În acest sens, rapoartele arheologice, studiile făcute pe baza acestora, dar și observațiile de pe teren au ocupat un loc esențial în documentarea noastră.

Izvoarele epigrafice sunt relativ mai eficiente. Cu toate că textele inscripțiilor prezintă, în general, imaginea unei societăți cu notabili remarcabili și iubiți de comunitățile locale, cu relații de familie exemplare, cu binefăcători dezinteresați, o interpretare cât mai apropiată de obiectivitate crește exponențial valoarea lor informațională. Fie că este vorba de statutul juridic al unei comunități, de instituțiile conducătoare ale unei urbe, de situația membrilor societății locale, de relațiile dintre municipalități sau dintre elementele constitutive ale orașelor, ca să menționăm doar câteva aspecte, inscripțiile sunt în măsură să ofere, nuanțat, date despre administrația locală provincială. *Corpora* de inscripții, grecești și latine, din Moesia Inferior și Moesia Superior, dar și din alte provincii, vor fi utilizate pe scară largă.

Numismatica este, de asemenea, o ramură științifică importantă, care poate întregi o imagine de ansamblu și poate oferi detalii unice în judecarea anumitor evenimente.

Izvoarele juridice, foarte importante în demersul nostru, pot induce o stare de negativism accentuat, în contradicție cu imaginea creată, spre exemplu, de materialul epigrafic. Legile care combat abuzurile celor din structurile de conducere ale orașului, care obligă la plata anumitor datorii către comunitate, care dezavuează tendințele tiranice ale unor conducători locali echilibrează oarecum imaginea aparentă de societate perfectă.

Lucrările tehnice, în special cele elaborate de *agrimensores*, vor fi, de asemenea, utilizate. În vreme ce arheologia nu permite tot timpul restituirea unei stări de fapt dintr-o comunitate la un moment dat, informațiile oferite de acești specialiști, considerate mult timp intraductibile¹⁸, întregesc o imagine care sperăm a fi cât mai apropiată de realitate.

Aceste motive ne îndreptățesc să susținem că, pentru o cercetare de calitate, bagajul informațional trebuie să se formeze având la bază toate sursele disponibile, exploatate exhaustiv și convingător, fără însă a privilegia un anumit tip de izvor¹⁹.

D. Metoda

Ieșirea din limitele unei regiuni restrânse ca Dobrogea sau chiar din limitele unei provincii precum Moesia Inferior și abordarea unitară a unui întreg sector geografic este scopul metodologic al lucrării. În acest context, comparația va fi utilizată pe scară largă. Nu vom omite totuși particularitățile locale, ce conferă regiunii Dunării de Jos un specific aparte.

Demersul nostru va porni de la Viminacium, unul dintre cele mai importante orașe ale Moesiei Superior, situat în amonte de începutul efectiv al sectorului Dunării de Jos. Am considerat necesară crearea unei legături cu Dunărea Mijlocie, la care ne vom raporta de multe ori pe parcursul lucrării de față. În plus, faptul că a devenit la un moment dat capitală de provincie și a avut o evoluție interesantă din punctul de vedere al promovării municipale au fost motivații suplimentare în alegerea noastră. Cercetarea va continua pentru fiecare oraș în parte, până în Dobrogea. Ținem să precizăm că observațiile pe care le vom face sunt rodul nu numai al cercetării teoretice, dar și al participării efective la săpăturile arheologice pe șantierul de la Noviodunum și L(ibida), ca membru în colectiv, dar și la Oescus (Ghigen), în Bulgaria.

¹⁸ Peyras 1995, 34.

¹⁹ Jacques 1990, 9.

Observațiile din teren ocupă un loc primordial în conceperea acestui volum. Tabelele, hărțile și planurile așezărilor au rolul de a sistematiza și detalia anumite informații, ce se regăsesc în text.

Mare parte din documentarea necesară acestei lucrări s-a efectuat în bibliotecile renumitelor Școli de istorie și arheologie clasică din Roma (Accademia di Romania, Deutsche Archäologische Institut, École française, British School, American Academy, Accademia di Danimarca, Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, Institutum Romanum Finlandiae, Istituto Svizzero di Roma, Det norske institutt i Roma, Svenska Institutet i Rom), în timpul bursei naționale „Vasile Pârvan” de care autorul a avut șansa să beneficieze în perioada 2004-2006.

În încheierea acestei introduceri am dori să mulțumim celor fără aportul căroră nu am fi ajuns în stadiul actual al cercetării: prof. dr. D.Gh. Teodor, coordonatorul tezei de doctorat, pentru bunăvoința și înțelegerea de care a dat dovadă pe parcursul anilor pregătitori, prof. dr. Al. Suceveanu și conf. dr. R. Ardevan, pentru sugestiile științifice competente, pe care, cu bunăvoință, ni le-au adresat, prof. dr. N. Zugravu, pentru răbdarea cu care ne-a urmărit evoluția științifică încă din timpul studenției, prof. dr. O. Bounegru, pentru îndrumarea către arheologie și istoria antică, prof. dr. L. Mihăilescu-Bîrliba, conf. dr. M. Alexianu, asist. univ. R. Curcă, întregului colectiv de profesori de la Facultatea de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, pentru contribuția la formarea mea profesională, prof. dr. Al. Barnea și dr. L. Ruscu, pentru materialul bibliografic pus la dispoziție, colegilor de la Institutul de Arheologie din Iași, în special prof. dr. V. Spinei, membru corespondent al Academiei Române, pentru sprijinul în documentare, prof. dr. V. Chirica, pentru susținerea permanentă, dar și dr. V. Mihăilescu-Bîrliba, dr. C. Chiriac și dr. V. Cojocaru, Al. Rubel pentru sugestiile făcute, colectivului șantierului Slava Rusă, în special dr. M. Iacob, dr. D. Paraschiv, lector dr. S. Stanc, drd. L. Munteanu. De asemenea, ținem să mulțumim distinșilor profesori și cercetători din afara granițelor țării, care ne-au facilitat accesul la informații și au avut amabilitatea de a ne oferi importante sfaturi științifice: dr. G. Kabakcieva, dr. W. Eck, prof. dr. M. Mirković, conf. dr. N. Sharankov, dr. P. Carrington, dr. P. Dyczek, dr. M. Buzov.

CAPITOLUL I

SITUAȚIA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ A AȘEZĂRILOR URBANE, CVAȘIURBANE ȘI RURALE DIN IMPERIUL ROMAN ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI

A. Preambul

În cadrul istoriei sociale și juridice a Imperiului Roman timpuriu, urbanizarea a jucat un rol primordial. În tentativa de a surprinde complexitatea și diversitatea comunităților locale de pe cuprinsul stăpânirii romane am considerat necesară o abordare de ansamblu a acestor structuri. Astfel, vor fi detaliate noțiunile care trebuie cunoscute relativ la așezările urbane de pe cuprinsul Imperiului în primele trei secole ale erei creștine, în funcție de informațiile pe care izvoarele istorice ni le oferă. În plus, pentru că tema principală a acestei cercetări este geneza orașului, considerăm utilă și o analiză, fie ea și de suprafață, a elementelor premunicipale, precum așezările cu statut cvasimunicipal sau chiar rural.

Literatura antică evocă elemente diverse, care compun imaginea orașului roman provincial. Este vorba despre modalitățile de constituire sau de promovare a acestuia, de organizare a spațiului civic sau a teritoriului său, despre instituțiile, organismele de conducere și elitele locale, despre varietatea populației și despre situația sa juridică. Se acoperă astfel o multitudine de aspecte ale vieții urbane. Titus Livius, Statius, Martial, Juvenal, Seneca, Plinius cel Bătrân, Dio Chrysostomus, Plinius cel Tânăr, Flavius Iosephus, Aelius Aristides, Cassius Dio sunt doar unii dintre autorii care, utilizând mijloacele de cunoaștere ale epocii, vin cu informații indiscutabil utile. În cele mai multe cazuri a fost surprinsă evoluția acestor așezări urbane în funcție de realitățile istorice ale epocii și de condițiile locale cu care s-au confruntat în momentul instalării¹.

Acestei categorii de surse, de primă mână, i se adaugă monumentele epigrafice, circulația monetară, dar și vestigiile arheologice. Cercetările declanșate din perioada de dinainte de exprimarea științifică a arheologicii au produs contemporanilor adevărate pasiuni. Prin faima pe care au căpătat-o datorită ineditului ruinelor păstrate, unele dintre orașele de pe cuprinsul Imperiului stârnesc un interes aparte, inclusiv nespecialiștilor. Fie că aveau deja un trecut respectabil în momentul impunerii stăpânirii romane sau sunt noi fundații, așezări precum Alexandria din Egipt, Antiohia din Siria, Carthagina din Africa de nord, Syracusa din Sicilia, Cyrcne din Cyrcnaica, Atena, Corint și Rhodos din Grecia, Nicaea și Nicomedia din Bithinia,

---

¹ Rostovtzeff 1926, 133.

Lugdunum² din Gallia, Pompei³ din Italia continentală, Londinium⁴ din Britannia, Tarraco⁵, Corduba⁶, Hispalis⁷, Italica⁸, Emerita⁹ din Hispanii, Petra și Bostra din Arabia, Ierusalim din Palestina sunt exemple care reprezintă rezultatul-simbol al unei simbioze perfecte între aplicarea tactului diplomatic remarcabil al Romei și utilizarea oportună și calculată a coerciției.

Diversitatea în unitate, așa cum cel mai bine se potrivește a fi calificată starea de lucruri din Imperiu, este expresia cea mai elocventă ce caracterizează situația urbanizării provinciilor.

Orașul a constituit simbolul autorității. Extinderea stăpânirii romane asupra unui teritoriu uriaș a impus necesitatea menținerii sub un control eficient a noilor domenii încorporate. Administrarea ținuturilor, cu structuri și caracteristici diverse, generate de specificul local, a fost posibilă prin elaborarea unui model de control, minuțios și inteligent, comun și simplu. Acesta avea la bază transferarea unei sume de responsabilități notabililor locali, care astfel au devenit instrumente romane viabile în conducerea respectivelor regiuni. Funcționalitatea sistemului se baza pe acordarea cetățeniei romane membrilor elitei locale, titularilor funcțiilor de conducere și familiilor acestora. Era cea mai facilă și eficientă metodă de câștigare a fidelității lor.

Acest proiect de control avea aplicare atât în structurile mulate pe vechile forme de organizare, remodelate și adaptate, cât și în noile autonomii tipic romane.

Se cunoaște prea bine faptul că orașele au constituit focare de răspândire a civilizației romane. Privită prin prisma sistemului instituțional, dar și a elementelor de urbanism, implementate pe criterii specifice, o comunitate urbană reprezenta un agent sigur de romanizare. Unele regiuni, puțin sau deloc urbanizate anterior, au creat dificultăți încorporării lor în Imperiu, nu neapărat din cauza rezistenței locuitorilor din aceste zone, cât mai ales din cauza inadaptabilității structurilor locale la noii parametri aplicabili în cazul orașelor romane. Pe de altă parte, romanizarea în zonele bine reprezentate din punct de vedere urbanistic nu trebuie înțeleasă ca o ruptură totală și decisivă de tradiția anterioară.

Se impune o distincție între orașele create de Roma, unde avem de-a face cu un „urbanism preconcept”¹⁰, și cele care s-au dezvoltat din centrele indigene, unde urbanismul roman trebuia să țină cont de starea de fapt existentă deja, conform tradițiilor locale.

Pentru crearea unei imagini de ansamblu asupra sistemului de organizare juridico-administrativă la nivel local vom face o trecere în revistă a tipurilor reprezentative de așezări urbane, cvasiurbane și rurale care au coexistat pe cuprinsul Imperiului în perioada Principatului. Vom avea în vedere instituțiile lor, dar și unele caracteristici de ordin administrativ, juridic, politic și social. Vom urmări, cu precădere, acele structuri comunitare pe care le regăsim, într-o formă sau alta, în zona noastră de interes, Dunărea de Jos.

² Colonia Lugdunum a fost fondată în 43 a.Chr și a devenit capitala celor trei Galii (Belgica, Lugdunensis și Aquitania).

³ Publius Cornelius Silla a fondat o colonie aici în 80 a.Chr.

⁴ Orașul a fost fondat, cel mai probabil, în 47 a.Chr.

⁵ Iulius Caesar a pus bazele coloniei *Iulia Urbs Tarraco* în 45 a.Chr.

⁶ În 169 sau 152 a.Chr., lângă un centru autohton, a fost fondată colonia latină, care a devenit apoi centrul politic al Hispaniei Ulterior.

⁷ Capitala economică a provinciei Baetica; a devenit *Colonia Iulia Romula Hispalis* de la Caesar.

⁸ Așezare situată în apropiere de Hispalis (Sevilla), fondată în 206 a.Chr. și locuită de veterani. A devenit *municipium* de la Caesar și *Colonia Aelia Augusta Italica* de la Hadrian.

⁹ Emerita (Merida), din Lusitania, a fost fondată în anul 25 a.Chr., cu veterani din două legiuni: Jacques 1990, 55.

¹⁰ Clavel-Lévêque 1984, 103.

B. *Oppida*

Termenul folosit curent pentru a evidenția o unitate urbană era *oppidum*. Era perceput diferențiat pe cuprinsul Imperiului, dar sensul său inițial era acela de „obstacol care se ivește la picioare” (*quod ob pedes est*)¹¹. Romanii desemnau cu acest apelativ mai ales așezările autohtone din Gallia, Hispania și Britannia.

Oppida erau, la origine, fortificații ridicate pentru protecția unui trib în fața agresivității vecinilor, fiind constituite din două elemente: o incintă și o clădire centrală (*arx*). În lumea celtică desemna locațiile temporare fortificate, devenite cu timpul orașe întărite. Caesar, cel de la care aflăm cele mai interesante informații despre aceste structuri de organizare tribală, se ferește să dea o definiție clară¹². Totuși, ne permite să înțelegem rolul deținut de aceste așezări. Centre economice și de schimb foarte importante¹³, se constituiau și în nuclee politice bine organizate. Treptat, anumite comunități tribale s-au detașat în zonă prin ajustări teritoriale și au reușit să dezvolte structuri urbane asemănătoare orașelor primitive ale Greciei sau Italiei¹⁴. Caesar chiar le numește pe unele dintre acestea cu termenul *urbs*, în sensul de comunitate independentă, ceea ce denotă seriozitatea cu care erau tratate¹⁵. În schimb, în opera sa apar sub această denumire și simple așezări deschise, mai apropiate de statutul de sat decât de cel de oraș¹⁶. Este dovada că, uneori, importanța unor astfel de fortificații era mult exagerată. Cât privește răspândirea lor, nordul Galliei a rămas foarte în urmă în ceea ce privește numărul așezărilor de acest tip comparativ cu celelalte regiuni. În timp, autorii latini au generalizat și au dezvoltat termenul.

Arheologii au postulat încă din secolul al XIX-lea o unitate a acestui tip de sit, care era întâlnit, în secolele II-I a.Chr., din insulele britanice până către Europa Centrală.

În istoriografie a apărut echivalența dintre *municipium* și *oppidum civium Romanorum*. Identificarea s-a făcut pe baza unei scrisori către Lepidus, găsită la Thabraca (Africa)¹⁷. Termenul de *oppidum*, conform cercetărilor lui M. Benabou, se aplica acelor comunități de cetățeni romani emigrați în grup sau naturalizați individual, ce s-au stabilit în centre urbane, aveau autonomie, dar nu dispuneau de o situație juridică foarte clară. Oricum, se găseau în situația unei organizări administrative apropiate de cea a municipiilor¹⁸. Spre exemplu, din textul lui Plinius rezultă că Uchi Maius, oraș din Africa romană, era clasificat printre *oppida civium Romanorum*¹⁹. În schimb, în inscripții, poartă titlul de *pagus*²⁰ sau chiar de *castellum*²¹.

¹¹ Harmand 1970, 292-293.

¹² Vezi amănunte la Fichtl 2005, 12.

¹³ În capitoul al III-lea al lucrării lui Fichtl 2005 sunt prezentate pe larg funcțiile economice deținute de *oppida* din Gallia.

¹⁴ Harmand 1970, 293.

¹⁵ Caes., *BG*, VII, 15; Fichtl 2005, 12-13.

¹⁶ Caes., *BG*, I, 5. Se face referire la *oppida* helveților, care ar fi fost în număr de 12, când, de fapt, s-a identificat, cu indulgență, doar jumătate dintre ele ca fiind întărituri adevărate. În același context și pentru o perioadă anterioară, Titus Livius vorbește despre *oppida* din nordul Italiei ca despre așezări fără o incintă fortificată: Liv., XXII, 11.

¹⁷ Benabou 1976, 410.

¹⁸ Benabou 1976, 411.

¹⁹ Plin., V, 29.

²⁰ *CIL* VIII, 26252, 26276.

²¹ *CIL* VIII, 26274.

Prin urmare, *oppida* erau, în general, locuri fortificate, care nu beneficiau de un statut municipal recunoscut, dar care erau centre civice cu funcții diferite: economice, politice, militare, religioase. În plus, prin *oppida* se desemnau și grupuri de cetățeni romani, diferite de *conventus*²², care aveau o formă de organizare cvasimunicipală, așa cum o vede G.C. Picard²³. Unele dintre ele au fost anexate la *pertica* unei colonii (al cărei *pagus* devine, cum este cazul la Uchi Maius)²⁴ sau, prin aducerea mai multor coloniști (*deductio*), sunt mărite și recunoscute ca și colonii. Teutsch susținea că, de fapt, *oppida civium Romanorum* ajung să nu mai aibă nici o legătură cu comunitățile locale tradiționale²⁵.

C. Civitates

Termenul de *civitas* a avut o largă utilizare. Accepțiunea clasică este aceea de teritoriu locuit de un popor până la sfârșitul independenței sale și care a fost păstrat și adaptat apoi de romani²⁶. A fost folosit pentru a desemna fie un teritoriu, fie un oraș, fie doar o mulțime de oameni²⁷. Simplificat, o *civitas* era o comunitate cu personalitate juridică și care dispunea de elite și instituții proprii, de un teritoriu și de un centru civic, care putea avea aspect urban.

Cert este că, inițial, prin *civitates* se denumeau comunitățile native, băștinașe²⁸. Spre sfârșitul secolului al III-lea a.Chr., în Macedonia exista o *civitas* care desemna o regiune etnică asemănătoare cu o *civitas* romană, cu teritoriul adiacent²⁹.

La sfârșitul Republicii și în prima parte a Imperiului, când a avut loc reorganizarea administrativă, majoritatea provinciilor se divizau în comunități independente, denumite *civitates*, al căror număr depindea de mărimea acestor provincii. Centrul administrativ al unui teritoriu avea în jurul său terenul necesar membrilor comunității respective pentru a se întreține. Întregul pământ italian și cel provincial era cuprins în teritoriul *civitates*³⁰.

Sequanii sau Arvernii continuau să formeze în Gallia, chiar după înfrângerea lui Vercingetorix, colectivități dinamice și distincte, spațiile lor corespunzând unor realități etnice bine precizate. Odată cu reorganizarea Galliei în trei părți, Augustus a fondat *civitates*, fiecare având unul sau mai multe centre de genul *oppida*³¹. Acest tip de comunitate avea magistrați proprii, în frunte cu un *princeps civitatis*, și era supusă plății unei taxe către statul roman. Ca statut juridic nu se pot da multe detalii. Se poate presupune însă că ar putea fi cetăți peregrine de cel mai redus nivel (*stipendiariae*), ele neavând decât un nucleu de organizare citadină,

²² Sensul general al acestui termen este acela de adunare, uniune, iar în sens juridic denumea reunirea unui complet de judecată într-un oraș reședință a unei provincii. (Cf. *Oxford Dictionary*, 438). Pentru detalii legate de organizarea provinciilor în astfel de circumscripții judiciare a se vedea Haensch 1997, 28-33, cu referire specială la Peninsula Iberică, și Le Roux 2004, 337-356. Pornind de la sensul inițial, *conventus* a ajuns să însemne și o comunitate de cetățeni romani rezidentă într-un oraș sau district neroman (*conventus civium Romanorum*).

²³ Picard 1966, 75-76.

²⁴ *CIL* VIII, 26252.

²⁵ Teutsch 1962, 206-207.

²⁶ Martin 1990, 171.

²⁷ Jacques, Scheid 1990, 220.

²⁸ Abbott, Johnson 1968, 4.

²⁹ Mihailov 1986, 12.

³⁰ Marquardt 1889, 3.

³¹ Harmand 1970, 294.

insuficient dezvoltat³². Și în regiunea Dunării Mijlocii și Inferioare, *civitas*, ca district administrativ, a devenit forma de organizare principală a autohtonilor³³.

O *civitas* se bucura de drepturi, care-i confereau libertate în ceea ce privea autogovernarea și luarea deciziilor sau, dimpotrivă, trebuia să cedeze condițiilor impuse de romani. Meritele acestor cetăți și implicit clemența cu care erau tratate se cântăreau adeseori în funcție de ajutorul acordat sau de opoziția pe care Roma o întâmpinase în momentul când au intrat în contact direct.

Împăratul le putea degrada sau promova cu ușurință, le putea acorda privilegii sau impune poveri și mai apăsătoare³⁴. Sensul pe care l-a luat în perioada imperială termenul *civitas*, indiferent de locul ocupat pe o treaptă a ierarhiei, era acela de comunitate urbană, cu o organizare internă bazată pe un plan, în funcție de care erau dispuse locuințele, străzile și celelalte edificii, cu legi și conducere proprii³⁵.

Comunitățile populației indigene se distingeau, prin caracteristicile deținute, de noile așezări, de factură romană³⁶. În funcție de statutul lor, așezările urbane se clasificau în *civitates peregrinae*, socotite ca fiind ale străinilor, în care dreptul de cetățenie romană nu se putea obține decât individual, și în comunitățile de tip roman, *coloniae* și *municipia*³⁷. În unele dintre aceste cetăți, *civitas Romana* se acorda cu o mai mare generozitate. Este vorba, mai ales, de orașele care au încheiat un *foedus* cu Roma. Spre exemplu, Volubilis³⁸ beneficia de un statut juridic de acest tip în raport cu Roma și, implicit, a avut parte de timpuriu de dreptul de cetate romană³⁹. Aceste avantaje se acordau însă ca o recompensă pentru fidelitatea pe care o cetate peregrină o demonstra în relațiile cu Roma. Astfel, orașul african și-a dovedit pe deplin meritul de a beneficia de aceste avantaje, prin punerea la dispoziția armatelor romane a miliției locale, *auxilia*, o unitate neregulată, în conflictul cu regele Aedemon, în anii 40 p.Chr.

Totuși, criteriile acordării sau, după caz, ale retragerii unui rang cetăților peregrine sunt mai numeroase și în concordanță cu interesele Romei în zonă. De exemplu, cetatea africană Lepcis Magna era *civitas foederata* din perioada războaielor cu Jugurtha⁴⁰. Caesar a rupt *foedus*-ul pentru a supune Lepcis, care l-a sprijinit pe Iuba, și apoi chiar i-a impus o amendă severă⁴¹. Este destul de plauzibilă și ipoteza retrogradării la statutul de *civitas stipendiaria*. De la Augustus sau Tiberius se pare că Lepcis și-a redobândit *libertas*. Este posibil chiar ca acel *foedus* să fi fost repus în vigoare⁴². La fel, Tolosa, oraș federat în momentul cuceririi, a fost redus la rang stipendiar după revolta din 108-106 a.Chr.⁴³. Iată deci că statutul avantajos pe care o cetate străină îl primea de la Roma trebuia păstrat cu cea mai mare atenție, pentru că evenimentele ce se desfășurau la Roma puteau influența decisiv soarta acestor cetăți. Dacă notabilii

³² Alföldy 1963, 187-195.

³³ Suceveanu 1998a, 101.

³⁴ Jacques, Scheid 1990, 226.

³⁵ Suceveanu 1994, 308-310

³⁶ Alföldy 1963, 187.

³⁷ Suceveanu 1994, 308-310.

³⁸ Volubilis, oraș din nordul Marocului actual, era principalul centru al Mauretaniei Tingitana. A fost ridicat la rang municipal de Claudiu, în jurul anului 44 p.Chr.

³⁹ Christol, Gascou 1980, 334.

⁴⁰ Sall., *BJ*, 77.

⁴¹ Christol, Gascou 1980, 334.

⁴² Christol, Gascou 1980, 335.

⁴³ Așezarea (astăzi Toulouse) a fost inclusă în provincia Gallia Narbonensis; Clavel-Lévêque 1984, 176.

de aici nu luau hotărârea potrivită într-un moment de criză declanșat la Roma, care bineînțeles că avea rezonanță în provincii, repercusiunile puteau fi dintre cele mai nedorite.

Promovările puteau fi făcute și din motive demagogice. Nicolae din Damasc informează despre promovarea Apolloniei, vestita cetate de pe coasta ilirică, la statutul de *civitas libera et immunis*. Acest gest nu a reprezentat doar o dovadă de respect față de un oraș grecesc cu tradiții, ci, mai degrabă, a fost făcut din motive care puteau fi exploatate politic⁴⁴. Tot în Illiria, orașele care erau în declin, care nu mai prezentau interes și care nu mai constituiau un pericol pentru stăpânirea romană în zonă au devenit tributare. Se luau în calcul la promovarea unui oraș și vechile tradiții de autonomie ale populației locale, dezvoltarea lentă sau mai alertă a regiunii, urbanismul slab sau accentuat, după caz. Pragmatismul roman, dar și capacitățile remarcabile de adaptare au garantat încă din prima parte a Principatului succesul în convertirea așezărilor urbane din spațiul controlat de Roma. Între aceste *civitates* existau totuși ierarhii, criterii de avansare sau, cum s-a văzut, de retrogradare. În funcție de acestea, *civitates peregrinae* erau de trei tipuri: *civitates foederatae*, *civitates liberae* și *civitates stipendiariae*⁴⁵.

I. *Civitates foederatae*

Dintre toate cetățile peregrine, *civitates foederatae* aveau statutul cel mai avantajos. Ele încheiau cu Roma un tratat numit *foedus* (σύμμαχια) care, în funcție de clauzele cuprinse în el, putea avea caracter de egalitate (*foedera aequa*) sau era impus cetății semnatare (*inaequa*). Documentul era semnat și ratificat de ambele părți și era gravat pe plăci de bronz. Un exemplar stătea în Capitoliu, iar un altul era afișat în orașul semnat⁴⁶.

Astfel de *foedera* s-au păstrat în număr foarte mic. Cunoaștem tratatele încheiate cu Roma de către orașele Cibyra, Methymna, Astypalaia, Thyreum, Cnidos, Mytilene. *Foedus*-ul le garanta autonomia, exercitarea drepturilor locale, posibilitatea de a judeca pe toți cetățenii, fie ei romani sau greci, neplata tributului, iar toate prevederile aveau, cel puțin teoretic, caracter irevocabil. *Civitates foederatae* aveau dreptul de a bate monedă, furnizau trupe auxiliare și personal pentru flotă, posedau administrație și tribunale proprii⁴⁷. Un exemplu la îndemână este Callatis, cetate vest-pontică, ce a beneficiat de acest tip de tratat cu Roma. Documentele dovedesc prezența Adunării poporului (*demos*), care confirma hotărârile Sfatului (*boulé*), a Colegiului Arhonților (*archontes*), cu rol executiv, dar amintesc și de *synedroi*, care pregăteau proiectele de legi înainte de a fi supuse aprobării adunării populare a cetății⁴⁸. Basileul era magistratul eponim al cetății. În plus, avem destule informații care atestă faptul că era practicat cultul imperial la Callatis, concomitent cu apariția unui *conventus civium Romanorum*⁴⁹.

Suveranitatea cetății ce dispunea de acest statut se reflectă în dreptul unui exilat roman de a se stabili aici și de a înlocui dreptul de cetate pierdut la Roma cu cel de care dispunea comunitatea în care își stabilea noua reședință. În schimb, conform aceluiași *foedus*, exista obligația de a participa în comun la acțiuni menite să protejeze cele două părți, derogarea de la aceste prevederi atrăgând după sine întreruperea tratatului. În condițiile în care cetatea peregrină

⁴⁴ Anamali 1986, 29.

⁴⁵ Plin., III, 7. Galsterer 1997/1999, col. 1224.

⁴⁶ După spusele lui Suetoniu, în timpul lui Vespasian, în Capitoliul roman erau circa 3000 de table de bronz, unele care înregistrau *foedera*, dar și alte privilegii recunoscute orașelor sau persoanelor particulare (Suet., *Vesp.*, VIII).

⁴⁷ Marquardt 1889, 60-61.

⁴⁸ Ștefan 1975, 161-172.

⁴⁹ Ștefan 1975, 171; Bărbulescu 2001, 61.

dovedea *fides* putea deveni oraș cu constituție romană mult mai ușor decât alte comunități. *Foedus*-ul avantaja, în special, aristocrația locală, depozitara autorității la nivel local și pe care Roma a folosit-o ca o adevărată pârghie în teritoriu. Chiar dacă în epoca imperială importanța practică a acestui tip de cetate a scăzut simțitor, ea devenind foarte rară, titlul în sine părea demn de a fi invidiat. Chiar unele colonii, precum Avenches, se autointitulau *foederata*⁵⁰.

Totuși, *foedus*-ul limita într-o oarecare măsură suveranitatea cetății contractante, pentru că aceasta nu dispunea de libertate deplină în politica externă. Acest compartiment era supus integral autorității romane și de respectarea deciziilor Romei depindea continuarea sau nu a bunelor relații dintre cele două părți. Este vorba de o clauză din fiecare tratat, în care se prevede că „*ut eosdem, quos populus Romanus, amicos atque hostes habeant*”⁵¹. În plus, Roma încălca aceste tratate, de nevoie sau uneori chiar voluntar, după cum afirmă Suetoniu: „*urbium quasdam, foederatas sed ad exitum licentia praecipites, libertate privavit*”⁵². Pământul cetăților era imposibil și excepțiile de la plata pentru *agri privati ex iure peregrino* interveneau doar în urma acordării de *jus Italicum*⁵³.

II. *Civitates liberae et immunes*

În a doua categorie de *civitates peregrinae* intrau orașele declarate libere⁵⁴. Denumirile variau de la *civitates liberae*⁵⁵ la *civitates liberae et immunes*⁵⁶ sau la *civitates sine foedere, immunes et liberae*⁵⁷. Erau destul de puțin numeroase și inegal repartizate pe cuprinsul teritoriului roman. Circumstanțele în care un oraș primea scutirea de taxe și libertatea sunt bine ilustrate de cazul cetății Utica. Comunitatea africană a ajutat Roma în al treilea război punic⁵⁸. De asemenea, Antoniu a transformat Laodiceea într-o *civitas libera et immunis* pentru că l-a ajutat în 43 a.Chr. în luptele pentru putere⁵⁹. De acest statut privilegiat au beneficiat cele mai multe cetăți în timpul lui Augustus. Acordarea de statute privilegiate cetăților a încetat în timpul împăraților Tiberiu și Vespasian. Scopul acestei limitări era pur economic, pentru că se dorea o extindere a contribuției la bugetul statului roman. Antoninii, în prima jumătate a secolului al II-lea, au încercat să refacă vechile statute, restabilind privilegiile abolite anterior. În timp, aceste avantaje au fost progresiv restrânse din nou⁶⁰. Mai mult, libertatea nu mai avea același conținut în toate cetățile privilegiate. Recunoașterea unei comunități ca fiind oraș liber aducea, de obicei, excluderea de la plata tributului, dar, după perioada Republicii, orașele libere nu erau întotdeauna scutite de taxe și impozite, mai ales din cauza guvernatorilor lacomi sau a generalilor strâmtorați⁶¹. Pliniu amintește puține astfel de orașe care au beneficiat efectiv de scutirile ce

⁵⁰ Clavel-Lévêque 1984, 171.

⁵¹ Liv., XXXVIII, 8, 10.

⁵² Suet., *Aug.*, XLVII.

⁵³ Suceveanu 1998a, 98.

⁵⁴ De obicei, pe monedele din aceste orașe apărea Marsias (Silenus), simbol al cetăților libere: Verg., *Aen.*, III, 20; IV, 58.

⁵⁵ Martin 1990, 175.

⁵⁶ Abbott, Johnson 1968, 39.

⁵⁷ Marquardt 1889, 104.

⁵⁸ Abbott, Johnson 1968, 39.

⁵⁹ App., *BC*, 4, 62; 5, 7.

⁶⁰ Jacques, Scheid 1990, 227

⁶¹ Abbott, Johnson 1968, 40.

rezultau din statutul de comunitate urbană liberă. Totuși, se estimează la 200 numărul cetăților peregrine posesoare ale dreptului la imunitate⁶².

Prima mențiune scrisă despre acest tip de orașe apare în legea agrară din 111 a.Chr.⁶³. *Lex Antonia de Termessibus* din 71 a.Chr. preciza clar drepturile fundamentale ale *civitates liberae*⁶⁴. Dintre facilitățile oferite se remarcă dreptul *uti suis legibus* (utilizarea legilor proprii), dreptul la justiție locală, posibilitatea de a obține pământ scutit de taxe, dreptul de a bate monedă, libertatea de a nu încartirui trupe pe timp de iarnă⁶⁵, administrarea financiară independentă, capacitatea de a percepe vamă terestră și maritimă pe teritoriul său. Colectarea vămii nu era un atribut doar al cetăților libere, pentru că, de exemplu, și Palmyra, oraș care nu avea acest statut, dispunea de privilegiul menționat. Oricum, atitudinea clementă a variat de la o perioadă la alta, în sensul că autoritățile locale nu se bucurau permanent de beneficiile vamale. Tiberiu a fost mai strict, în timp ce, de exemplu, Severus Alexander a fost mai liberal. Autonomia orașelor libere se baza pe dreptul de autogovernare și pe deținerea de pământ fără a plăti taxe. Guvernatorii nu puteau pătrunde în oraș în postura de oficiali⁶⁶. Juridic, atât *civitates liberae*, cât și *civitates foederatae* erau considerate *exterrae*, pentru că guvernatorii, reprezentanții puterii, teoretic, nu aveau nici un fel de atribuții asupra și în interiorul lor.

Drepturile *civitates liberae* erau atribuite de Roma printr-un *senatus consultum* sau în virtutea unei legi sau a unei concesiї imperiale⁶⁷. Documentele invocate puteau fi anulate, ele nemaiaivând caracter irevocabil ca în cazul *foedus*-ului.

Totuși, se pare că doar orașele care dețineau *jus Italicum* în perioada Principatului beneficiau de scutiri reale⁶⁸. Astfel, cu toate că pământul acestor cetăți purta numele de *agri privati ex iure peregrino*, acestea nu erau scutite de impozit. Totuși, spre deosebire de cetățile tributare, aceste așezări aveau drept de folosință deplină asupra sa. Probabil de la Traian, care a luat măsuri directe pentru administrarea financiară a orașelor libere, în situații excepționale, independența în ceea ce privește controlul financiar era suprimată⁶⁹. Deplina autonomie era îngăduită și prin obligația de a urma politica externă a Romei. În caz contrar exista riscul de a

⁶² Abbott, Johnson 1968, 42

⁶³ *CIL* I², 585; cf. Béranger 1993, 14.

⁶⁴ Abbott, Johnson 1968, 43; textul legii la pp. 279-282. Pliniu cel Tânăr, în epistolele sale către Traian, spune: „*Amissenorum civitas libera et foederata beneficio indulgentiae tuae legibus suis utitur*”: „Locuitorilor din Amissus, oraș liber federat grație bunăvoinței imperiale, li se acordă dreptul de a se folosi de legile proprii”: Plin. Sec., *Ep.* X, 92.

⁶⁵ Cât privește scutirea de a găzdui trupe pe timpul iernii, prin autorizații speciale din partea Senatului, se puteau face excepții, dacă era imperios necesar.

⁶⁶ Abbott, Johnson 1968, 43.

⁶⁷ Un oraș cu acest statut era și Tomisul, cetatea vest-pontică: Suceveanu, Barnea 1991, 41.

⁶⁸ Suceveanu, Barnea 1991, 36.

⁶⁹ În acest sens, au fost numiți funcționari ai împăratului, *curatores rei publicae*, care erau desemnați să inspecteze și să pună ordine în finanțele locale, în cazul în care orașul era în pericol de a intra în colaps. Discuția despre rolul acestor *curatores* este încă prezentă în lucrările de specialitate, pentru că, dacă unii cercetători constată o flagrantă încălcare a autonomiei comunităților (Béranger 1993, 16), alți specialiști consideră că, de fapt, intruziunea acestora a fost limitată și nu se substituia atribuțiilor magistraților locali. Până la Marcus Aurelius, numirea curatorilor era absolut excepțională, doar o mică parte a orașelor fiind, temporar, sub controlul unui astfel de funcționar. Vezi Jacques 1990, 169; Jacques 1984, 3-317; Jacques 1983. Abia din secolul al IV-lea a avut loc o generalizare a curatelei, care a fost integrată între instituțiile locale. Pentru perioada târzie a se vedea Lepelley 1979, 168-193.

pierde orice facilitate sau chiar de a suferi represii⁷⁰. Asta echivala cu apropierea de situația orașelor tributare.

Încă de la începutul secolului al III-lea, guvernatorii provinciilor controlau situația din aceste orașe. În noile condiții, se impunea o reformă pe scară largă, care să legalizeze noua stare de lucruri. Se pare că Dioclețian a fost cel care a adoptat un pachet de legi care să reglementeze noua situație⁷¹. De la Constantin statutul de oraș liber a dispărut.

III. *Civitates stipendiariae*

Civitates stipendiariae formau cea de-a treia categorie de *civitates peregrinae*. Ele erau cele mai numeroase și erau total supuse Romei. Termenul de *stipendiarii* apare cel mai adesea generic, fără o referire specială la o cetate anume. În această situație se aflau localitățile care s-au opus cu armele, care au condiționat fidelitatea față de romani sau care au ajuns sub controlul Romei în urma *deditio*. Spre deosebire de celelalte, *civitates stipendiariae* trebuiau să ofere un tribut, plătit diferențiat⁷². Acesta reprezenta o sumă de bani fixată de Roma, dar care se putea converti și în alte mărfuri echivalente și se distribuia între toți locuitorii acelei cetăți. Se plătea *tributum soli* către fiscul roman și *tributa leviora* către cetate. Pământul le fusese confiscat, pentru a fi restituit într-o formă precară de proprietate (*possessio*). Romanii au devenit de fapt adevărații stăpâni ai acestuia (*ager publicus stipendiarii datus adsignatus*). Impunerea la plata tributului transforma terenul în *ager stipendiarius*. Așadar, chiar dacă pământul era *ager publicus*, acest lucru nu împiedica acțiunea de împroprietărire (*adsignatio*) săvârșită de romani.

Diferența esențială față de tipurile de cetăți precedente era că într-o astfel de *civitas* guvernatorul provinciei își exercita controlul direct sau prin intermediul funcționarilor săi speciali. Ei aveau drepturi depline, ca reprezentanți direcți ai împăratului în regiune. Aprobau bugetul și toate cheltuielile extraordinare ale orașelor respective și dădeau autorizații pentru reuniunile populare. Nu se puteau evita rechizițiile și cazarea armatelor în trecere. Cetățenii romani rezidenți, *consistentes*, sau care făceau parte dintr-un trib citadin (φυλή) nu erau supuși judecății tribunalelor acestor cetăți⁷³.

Numărul orașelor cu acest statut era mare pe tot cuprinsul Imperiului. În timpul lui Pliniu cel Bătrân, în Baetica erau 120 de astfel de cetăți⁷⁴, în Hispania Citerior, din 179 de cetăți erau tributare 135⁷⁵, iar în Lusitania, 36 din 45⁷⁶, pentru a lua doar câteva exemple. Orașele tributare aveau și drepturi, care însă nu erau garantate de vreun *foedus*, *lex* sau *senatus consultum*, ci erau recunoscute de o comisie controlată de guvernator sau printr-un edict direct al acestuia. Statutul lor și implicit drepturile erau definite, schimbate și restricționate, după caz, de intervențiile diferiților împărați sau reprezentanți ai acestora. Astfel, de exemplu, legile cetății Apameea, din Cilicia, în secolul al II-lea, se bazau pe legea provinciei Cilicia, des modificată, adăugită și

⁷⁰ Marquardt 1889, 104-108, unde autorul face referire la cetățile *liberae et immunes*. De asemenea, De Martino 1975, 315-397, unde se face distincția dintre cetăți libere și cetăți autonome.

⁷¹ Lepelley 1996, 219.

⁷² Conform teoriilor mai vechi, bazate pe un text foarte cunoscut din Gaius, *Instit.* 2, 21, se plătea *tributum* în provinciile imperiale și *stipendium* în cele senatoriale. O analiză foarte recentă a termenilor *stipendium* și *tributum* în perioada Principatului a făcut France 2006, 1-17.

⁷³ Suceveanu, Barnea 1991, 96.

⁷⁴ Plin., III, 85.

⁷⁵ Plin., III, 18.

⁷⁶ Plin., IV, 117.

revizuită prin prevederi speciale. Este aproape imposibil a se face o listă comună cu toate drepturile acestor cetăți, pentru că puteau diferi în funcție de mai multe criterii⁷⁷. Se pot preciza cel mult care ar fi privilegiile cel mai des întâlnite. Drepturile prevăzute în *leges provinciarum* se rezumau la posibilitatea de a avea organisme proprii de conducere, la controlul taxelor locale, la administrarea problemelor de interes local și la păstrarea în mare măsură a practicilor tradiționale. Cu acordul împăratului sau guvernatorului, aveau și dreptul de a strânge taxele de la cetățenii lor⁷⁸. În ceea ce privește instituțiile locale și magistrații, se păstrează aceeași formulă de administrare, o schimbare bruscă a ordinii preromane nefiind considerată o soluție viabilă. De asemenea, autoritățile locale aveau dreptul de a trimite ambasade la Roma sau de a se reuni în comunități religioase. Prin cooptarea notabililor locali la conducerea unei cetăți, fie ea și tributară, se consolida încrederea autohtonilor în clemența Romei și asta nu putea fi decât în favoarea sa. Justificativ și elocvent este un pasaj din Cicero relativ la atitudinea romanilor față de cetățile peregrine, unde retorul îi spune fratelui său că grecii se bucură că și-au păstrat justiția lor. În continuare comentează: „Fleacuri, vei spune. Ce importanță are dacă ei socotesc totuși că în felul acesta și-au câștigat autonomia?”⁷⁹.

Atitudinea tolerantă a autorităților centrale putea să se schimbe imediat ce apărea o cauză care să fi dăunat Romei. De la un statut privilegiat se ajungea imediat în situații dintre cele mai neplăcute pentru cetățile în cauză. Sunt cazuri celebre de acum în istorie. Reducerea la statut de *civitas stipendiaria* a Corintului, în 149 a.Chr., odată cu transformarea pământului său în *ager publicus*, sau, și mai grav, transformarea într-un simplu sat (κώμη) a cetății Bizanț sunt doar două exemple⁸⁰.

Se poate constata, prin urmare, o armonizare a statutelor cetăților peregrine, care a avut loc în timp și care a coincis cu pierderea sau, după caz, cu câștigarea unor drepturi⁸¹. O altă concluzie este că în teritoriile acestor orașe se puteau observa diferențe privitoare la regimul asupra pământului. În orașele libere sau aliate erau *agri privati ex iure peregrino* (terenuri care aparțineau cetățenilor acestor cetăți) și *agri vectigales civitatis* (terenuri de arendat). În cetățile tributare erau patru tipuri de proprietăți: *agri stipendiarii*, *agri vectigales civitatis*, *agri viritim adsignati* și *agri vectigales populi Romani*⁸².

Lejeritatea structurilor provinciale romane explică în mare măsură larga autonomie de care se bucurau aceste cetăți, dar care nu se putea exercita decât în limitele fixate de legile de constituire a provinciei sau de autoritatea și, de ce nu, de onestitatea guvernatorului, ca și de interesele Romei și ale reprezentanților ei în teritoriu.

IV. Populația din *civitates peregrinae*

Izvoarele istorice amintesc de existența mai multor categorii de locuitori ai cetăților străine. Inscripțiile de la Histria⁸³ vorbesc despre trei categorii: plebea (πλήθος), cetățenii (πολίται) și străinii (ξένοι). Prima trebuie să fi cuprins libertii și indigenii de stare inferioară.

⁷⁷ Abbott, Johnson 1968, 52.

⁷⁸ Abbott, Johnson 1968, 53.

⁷⁹ Cic., *Att.*, VI, 1, 15.

⁸⁰ Până la 196 p.Chr., Bizanțul era o *civitas libera*, dar după ce Septimius Severus, în urma conflictului său cu Pescennius Niger, a luat hotărârea pedepsirii sale, nu mai conta ca structură urbană: Suceveanu, 1998a 96-97; pentru schimbările de statut mai vezi De Martino 1975, 803, n. 6.

⁸¹ Suceveanu 1998a, 99.

⁸² Suceveanu 1998a, 99.

⁸³ *ISM*1, 54, 57, 180.

Locuitorii acestor orașe erau, în marea lor parte, *peregrini*. Averile le-au permis probabil accesul și la cetățenia romană. Între cetățeni se remarcău magistrații orașului și binefăcătorii, care, din averile uriașe pe care le aveau, puteau face donații importante orașului sau ridicau construcții publice pe cheltuială proprie⁸⁴.

Mulți dintre cetățenii romani din cetate, fie ei veterani⁸⁵ sau civili⁸⁶, au făcut probabil parte, ca și străinii propriu-ziși, din cea de-a treia categorie menționată în izvoare⁸⁷.

D. *Praefecturae, municipia, coloniae*

Imperiul Roman s-a arătat foarte favorabil unei vieți urbane active. Pe lângă adoptarea și adaptarea vechilor structuri, anterioare pătrunderii civilizației romane, s-au construit multe așezări după tipicul roman, cu administrare specifică, cu magistrați și mod de viață după standardul de viață roman. Noile fundații trebuiau populate cu elemente capabile ca, în caz de nevoie, să rezolve problemele de orice natură: cetățeni romani de încredere, soldați instruiți în disciplina romană și loiali, indigeni convertiți cel puțin parțial la un ideal de cultură, atrași și convingși de faptul că o colaborare cu romanii reprezenta o datorie în slujba civilizației.

Constituirea acestor structuri a fost rezultatul unei lungi istorii, care a avut ca etape extinderea statului roman asupra Italiei peninsulare, apoi până la Alpi, iar mai târziu mai departe, spre universalitate.

Încă din secolul I a.Chr. s-au format aglomerații de comercianți, reunite în *conventus civium Romanorum*, care au pregătit terenul spre veritabila urbanizare⁸⁸. Din primele decenii ale Imperiului, aceste comunități, alături de alte numeroase așezări preurbane, au cunoscut o organizare temeinică, menită să le asigure cadrul propice avansării spre statutul de *municipium* sau *colonia*.

Caesar a fost inițiatorul organizării juridice a așezărilor din Italia și din provincii, având ca priorități regiunile occidentale⁸⁹. Augustus, Claudiu și apoi Vespasian au accelerat exponențial măsurile de reorganizare, în scopul promovării numeroaselor localități existente, și au acordat un sprijin determinant pentru obținerea dreptului de cetățenie romană locuitorilor din regiuni întregi ale Imperiului. Traian a fost ultimul împărat care a fondat colonii prin *deductio*, metoda utilizată pe scară largă de către urmașii săi fiind promovarea unor *civitates* la statut municipal și apoi colonial. Începând cu Severii, comunitățile civile romane de pe lângă castru (*canabae/vici*) au primit *ius civitatis*. Înainte de acest moment se putea vorbi de o organizare premunicipală a acestor comunități, care, însă, nu erau și recunoscute juridic⁹⁰.

Indiferent de metoda de constituire, orașele romane au reprezentat liantul societății în curs de romanizare.

⁸⁴ Avram 1996, 119.

⁸⁵ ISMI, 276, 278, 279, 297.

⁸⁶ ISMI, 142, 415.

⁸⁷ Suceveanu 1998a, 156.

⁸⁸ Ipoteza că orașele desemnate de Pliniu ca fiind *oppida civium Romanorum* sunt cele în care se găsesc fixate *conventus civium Romanorum* nu se justifică, pentru că aceste *conventus* desemnează asociații de cetățeni romani fixate în *civitates peregrinae*: Benabou 1976, 410.

⁸⁹ Jacques, Scheid 1990, 234.

⁹⁰ Tac., *Hist.*, IV, 22.

I. *Praefecturae*

După *lex Iulia municipalis* se disting trei tipuri de orașe romane: *praefecturae*, *coloniae* și *municipia*. Primele, care existau cu siguranță și înainte de emiterea acestei importante legi, erau comunitățile care încă nu primiseră dreptul roman și erau sub jurisdicția unui *praetor Urbanus*. Jurisdicția sa era delegată, de fapt, unor *praefecti iure dicundo*. De la acești magistrați provenea practic denumirea pe care o primeau comunitățile respective⁹¹. *Praefectura* a ajuns să fie un termen generic pentru toate comunitățile care nu aveau drept de autogovernare. *Praefecti iure dicundo* erau magistrați trimiși de Roma pentru a administra așezările anexate sau fondate de ea, cum ar fi *praefecti iure dicundo Capuae Cumis*, aleși în *comitia* la propunerea pretorului⁹².

Nu se poate preciza cu certitudine dacă toate comunitățile care nu atinseseră rangul de *colonia* sau *municipium* au primit ca magistrați delegați, într-o primă fază, pe acești *praefecti* și denumirea de *praefecturae*. Oricum, după 90 a.Chr., prefecturile devin din ce în ce mai rare⁹³. Aceste comunități sunt destul de puțin cunoscute, atât ca geneză, cât și din perspectiva aparatului instituțional. *Praefecti iure dicundo* se pare că aveau sarcini care se intersectau cu cele ale magistraților din *municipia* și *coloniae*.

Termenul se mai aplica și comunităților mici, care nu aveau un statut independent și care erau dispuse în apropierea unei *civitas*. În acest caz, autoritatea prefectului nu mai venea de la Roma, ci de la acea *civitas*⁹⁴. În timp, o parte dintre aceste așezări au devenit *municipia*⁹⁵.

II. *Municipia*

Sub Republică *municipia* ocupau primul rang ca onorabilitate printre orașele italiice, ordinea fiind *municipium*, *colonia*, *praefectura*. În documentele juridice specifice, municipiile sunt citate primele⁹⁶. Aulus Gellius se întreba ce este un *municipium* și prin ce se deosebește de o *colonia*, pentru ca tot el să ofere un potențial răspuns. Autorul *Noptilor attice* a definit bine opoziția dintre *municipia*, orașele care preluau din legile și instituțiile comunităților anterioare, și *coloniae*, orașe complet noi, rupte de orice ar fi existat anterior⁹⁷. *Lex Irnitana*, legea municipală a orașului Irni, din Baetica, în capitolul 31, specifică faptul că membrii adunării reprezentative a comunității locale vor deveni automat decurioni în *ordo decurionum* al noului *municipium*. Aceași continuitate apare și la atribuirea locurilor la spectacole, care jucau un rol important în viața socială locală. Astfel, cutumele locale puteau fi aplicate în continuare atâta timp cât nu intrau în contradicție cu dreptul roman⁹⁸.

Se pare că denumirea de „municipiu” provenea de la *munus capessere* (luarea sarcinilor)⁹⁹.

Municipia se aflau sub controlul guvernatorilor. În schimb, coloniile beneficiau, cel puțin în materie de afaceri interne, de o mai largă autonomie, conform privilegiului *libertas*, care le

⁹¹ Marquardt 1889, 55-56.

⁹² Abbott, Johnson 1968, 10-11.

⁹³ Marquardt 1889, 58.

⁹⁴ Abbott, Johnson 1968, 10-11.

⁹⁵ Abbott, Johnson 1968, 10-11.

⁹⁶ Jacques 1990, 33. Pentru municipiile din perioada Republicii a se vedea Humbert 1978, 9-12.

⁹⁷ Gell., XVI, 13. Un exemplu îl constituie Lepcis Magna, oraș african care devine municipiu de la Vespasian, perioadă în care conservă o parte dintre instituțiile punico (sufeții). Odată cu promovarea la rangul de colonie, care survine în timpul lui Traian, duumviratul devine instituția supremă, pentru că trecerea la noul statut presupunea adoptarea tuturor instituțiilor romane.

⁹⁸ Jacques 1990, 35.

⁹⁹ Gell., XVI, 13, 6.

era garantat. Aceasta explică și de ce multe *municipia* au cerut împăraților să fie avansate la statut colonial. Este elocvent un celebru pasaj al aceluiași Aulus Gellius, care comentează dorința cetățenilor din orașul Italica, *municipium* de la Caesar, de a deveni *colonia* în timpul lui Hadrian, împăratul care era originar din acest oraș¹⁰⁰.

Un alt motiv care justifică schimbarea ierarhică dintre *municipium* și *colonia* ar fi că, în perioada imperială, mai ales coloniile erau constituite din veterani și aveau un caracter militar pronunțat. Prin urmare, forța lor și influența la Roma creșteau și, implicit, avantajele erau superioare¹⁰¹. Municipiile au devenit în perioada imperială o treaptă intermediară între cetățile peregrine și coloniile romane. Unele dintre aceste orașe erau de o condiție mult mai precară decât cea a coloniilor și deci mai apropiată de cea a cetăților peregrine, cel puțin când era vorba de comunitățile de cetățeni cu drept incomplet de cetate¹⁰². *Municipia civium Romanorum* constituia categoria cea mai apropiată ca statut de *colonia*, dar se pare că de la Claudiu nu se mai poate vorbi de acest tip de oraș¹⁰³.

Municipia rezultau din promovarea unei cetăți peregrine. Momentul ridicării în rang poate fi urmărit, în cele mai multe cazuri, după numele împăratului, care devine parte integrantă din numele orașului. În general, nu se poate vorbi de *deductio* în cazul municipiilor și sursele antice nu amintesc de acest tip de geneză¹⁰⁴.

Procesul de difuziune a organizării municipale a fost specific, cu precădere, Occidentului, în timp ce Orientul, care dispunea de o civilizație urbană anterioară cuceririi, a opus o rezistență mai pronunțată. Formele citadine locale au făcut ca răspândirea noului tip de organizare juridico-administrativă de tip roman să fie mult încetinită. O fluctuație în gradul de impunere a municipalizării se constată nu doar sub aspect spațial, dar și temporal. Astfel, dacă în timpul dinastiei Iulia-Claudia ritmul era mai puțin alert, acesta a crescut odată cu Flavienii în regiuni ca Italia¹⁰⁵, Gallia Transpadană, Spania, Africa sau Sicilia. Aici, primul stadiu juridic atins de municipalități a fost cel de *jus Latii*¹⁰⁶.

Pe aceeași linie se înscrie și varietatea formelor de organizare locală cu care Roma a trebuit să se obișnuiască, luând în calcul toate elementele de substrat din regiunile respective. Cazul Iliriei este elocvent. În partea meridională a Iliriei, Imperiul a avut o atitudine diferențiată, dar în general liberală, tocmai pentru a nu alimenta manifestarea antiromană, deja existentă. Au fost cetăți care și-au afirmat „autonomia” lor și a aparatului administrativ în secolul I a.Chr. În schimb, Dalmația și Dardania, unde predominantă era locuirea în fortărețe, noul oraș nu putea evolua printr-o selecție a orașelor existente¹⁰⁷.

¹⁰⁰ Gell., XIV, 13, 4.

¹⁰¹ De Martino 1975, 704.

¹⁰² Suceveanu 1998a, 103.

¹⁰³ A se vedea detalii în capitolul al V-lea.

¹⁰⁴ O excepție este consemnată în cazul orașului Gitghtis, unde Antoninus Pius apare drept *conditor municipii*. Vezi Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1104; Briand-Ponsart 2005, 106. Gitghtis, oraș întemeiat de fenicieni, a fost transformat practic din cetate peregrină în municipiu de către Antoninus Pius, fără a fi vorba de *deductio* în sensul luat de acest termen în cazul coloniilor. Istoriografia modernă folosește termenul „a fonda” când este vorba de municipii, mai ales în cazul așezărilor din Italia, din perioada republicană; Crawford 1998, 31-46.

¹⁰⁵ Dacă un *municipium* din Italia adopta legea romană, era cunoscut ca *municipium fundanum*. Abbott, Johnson 1968, 9.

¹⁰⁶ De Martino 1975, 704. A se vedea în capitolul al V-lea amănunte despre drepturile de cetate căpătate de diferite comunități urbane.

¹⁰⁷ Bace 1986, 221.

Situații asemănătoare se regăsesc și în alte părți ale Imperiului. În Hispania existau, înainte de impunerea Romei, mai multe niveluri de dezvoltare urbană. Cele mai avansate erau în sudul Peninsulei Iberice. Regiunile din interior, nord și vest erau aproape lipsite de o viață urbană¹⁰⁸.

Fiecare oraș avea câte o lege municipală (*lex*)¹⁰⁹, un document care stabilea organizarea internă, cu promovarea sa și alte prevederi¹¹⁰. *Leges municipales* s-au păstrat destul de puține și fragmentare¹¹¹.

Lex Salpensana și *lex Malacitana* consfințeau ridicarea la rangul de municipii de drept latin a celor două orașe din Baetica, în timpul Flaviilor¹¹². În aceeași situație se afla *lex Irnitana*. Tot din această provincie se mai cunosc părți din legea municipală a orașului Basilipo, databilă tot de la Flavii¹¹³. Fragmentele probează răspândirea instituțiilor municipale romane și adaptarea lor la schimbările de condiții din interiorul Imperiului. Legile orașelor Salpensa (*Municipium Flavium Salpensanum*)¹¹⁴ și Malaca (*Municipium Flavium Malacitanum*)¹¹⁵, pe țărmul Mării Mediterane, găsite lângă Malaga, în 1851, fac referire la condițiile pe care trebuiau să le îndeplinescă magistrații pentru a obține cetățenia romană, la jurămintele acestora, la criteriile de numire a persoanelor îndreptățite să devină magistrați¹¹⁶. Nu se poate vorbi însă de o uniformitate în guvernarea municipală, pe baza unor *leges* care ar urma niște repere fixe.

Promovarea unui oraș la statutul de *municipium* atrăgea, implicit, introducerea de noi instituții, dar plecând de la realitățile preexistente care puteau fi asimilate. Astfel, așa cum observam mai sus, membrii Senatului unui oraș deveneau automat decurioni ai noului sfat municipal. Asupra acestor prevederi vom reveni la capitolul despre magistraturile din orașele romane. Semnalăm încă de pe acum imprudența de a se generaliza aplicabilitatea unor astfel de legi. Similitudinea unor prevederi din *leges municipales* a dat naștere opiniei că a existat o lege unică, răspândită la nivelul întregii regiuni sau provincii, preluată apoi de mai multe orașe. În ultimul timp, a fost abandonată în favoarea ipotezei că, de fapt, această uniformizare s-a datorat unui proces de integrare administrativă și civică necontrolată de autorități¹¹⁷. Particularitățile locale și regionale trebuie neapărat luate în calcul, pentru că osatura noilor structuri romane era formată tocmai din aceste comunități indigene.

Pentru provinciile europene de nord se cunosc fragmente ale unor *leges municipales* de la Severi, găsite la Lauriacum, în 1906¹¹⁸.

¹⁰⁸ Bendala Galan 1994, 118.

¹⁰⁹ Conceptul de *lex* este explicat de Cicero: Cic., *Balb.*, VIII, 21-22.

¹¹⁰ Pentru Republica târzie dispunem de cea de la Tarentum (Italia) și de la Urso, colonia caesariană din provincia Baetica, în timp ce pentru perioada imperială le cunoaștem pe cele ale orașelor municipii Salpensa, Malaca, Basilipo, Irni (Baetica) și Lauriacum (Noricum).

¹¹¹ Textele acestor legi în Abbott, Johnson 1968, 247-506. Adaugă sintezele mai noi: Torrent 1970; Spitzl 1984; d'Ors 1986; Gonzales, Arce 1988; d'Ors, d'Ors 1988, Gonzales 1989. Pentru câteva reflecții interesante, menite să aducă noi interpretări asupra acestor legi, a se vedea și Frederiksen 1965, 183-198 și Galsterer 1987, 181-203.

¹¹² În 1851, lângă Malaga, Spania, au fost descoperite două plăci de bronz, una cu cinci coloane de text, iar a doua cu două coloane. Prima era legea municipală a orașului Malaca, iar a doua era *lex Salpensana*.

¹¹³ Gonzales 1983, 395-403.

¹¹⁴ Salpensa, până la ridicarea la rang de *municipium*, în timpul lui Vespasian, era, cel mai probabil, o *civitas stipendiaria*. Abbott, Johnson 1968, 373.

¹¹⁵ Malaca fusese o *civitas foederata*, pentru ca apoi să devină un *municipium* de drept latin: Abbott, Johnson 1968, 373.

¹¹⁶ *Roman Civilization*, 320-326.

¹¹⁷ Galsterer 1987, 181-202.

¹¹⁸ Galsterer, Galsterer 1971, 334-348.

Promovarea la statutul de *municipium* se făcea doar într-un climat de pace, necesar pentru dezvoltarea durabilă a unui oraș. Este și cazul localității *Aquae Helveticae*, care a profitat de perioada de pace pentru a primi statutul de *municipium*¹¹⁹.

Există și situații în care orașele, din cauza unui regres, dispar sau sunt abandonate. *Municipium Dardanorum*, din Illiria, după ce nu a mai fost util pentru extragerea mineralelor, a fost lăsat în părăsire¹²⁰. *Volubilis*, oraș african cu tradiție, devenit *municipium* de la *Claudius*¹²¹, a fost abandonat de romani la sfârșitul secolului al III-lea „după o iremediabilă decadentă”¹²².

În perioada imperială, municipiile provinciale se numeau *liberae*, ceea ce denotă că ele se bucurau de drepturile moștenite printr-un statut anterior, privilegiat, și anume acela de cetăți libere, deținut de acestea înainte de promovare¹²³.

III. *Coloniae*

Grosso modo, coloniile ar putea fi definite ca orașe întemeiate de Roma în teritoriile controlate, prin trimiterea și instalarea mai multor mii de persoane¹²⁴. Ele se împărțeau în două categorii, în funcție de drepturile politice ale celor stabiliți acolo și de statutul coloniei: *coloniae Latinorum* și *coloniae civium Romanorum*. Mai există și o altă categorisire, care are drept reper imunitățile la care aceste colonii erau supuse. *Coloniae civium Romanorum*, *coloniae liberae et immunes* (care demonstrează că la nivel provincial nu toate coloniile dispuneau de imunitate și de libertate sau, cel puțin, nu toate coloniile latine) și *coloniae Latinae* (ai căror locuitori se bucurau doar de statutul de *Latini*)¹²⁵. Fondarea unei colonii era consfințită printr-o *lex* emisă de Senat, în perioada republicană, și de împărat, în timpul Principatului. Adunarea populară vota o lege care reglementa amplasarea coloniei, numărul celor trimiși acolo, sarcinile lor¹²⁶. Numărul acestor *leges* este foarte redus. Se cunoaște bine, de exemplu, legea de fondare a coloniei *Urso*¹²⁷.

Fondarea oficială a unor *novae urbes* de către romani presupunea îndeplinirea ritualului *aratum*, exact ca în fondarea Romei. Semnificația simbolică a întemeierii se păstrează. Așa cum *Romulus* marcă marginile orașului, imposibil de pătruns fără acordul său, tot astfel *conditores enim civitatis*, adică acei *qui urbem novam condet*, trasau, conform obiceiului preluat de la etrusci, granițele noii așezări¹²⁸. O colonie era considerată oficial *condita (deducta)* după îndeplinirea acestei practici simbolice. Coloniile romane comemorau o anumită zi a anului ca ziua fondării, a nașterii coloniei. Cu ocazia serbării acelei zile se făceau ceremonii de purificare (*lustrum*). Fondarea Romei se serba, de exemplu, la 21 aprilie, ziua sărbătorii *Parilia*¹²⁹, considerată ca *dies natalis*.

¹¹⁹ Tac., *Hist.*, I, 67, 2.

¹²⁰ Bace 1986, 221.

¹²¹ Christol, Gascou 1980, 329. Vezi *ILMaroc*, 369 și 448, unde se aduc informații foarte importante despre drepturile obținute de acest oraș, printre care concesiile cetățeniei romane, dreptul de *conubium*, care asigura cetățenia romană și copiilor, chiar dacă mama era peregrină, scutirea de impozit pentru 10 ani etc.

¹²² Carcopino 1940, 349-442; Lenoir 1983-1984, 299.

¹²³ Jacques, Scheid 1990, 238.

¹²⁴ *Colonus*, după cum se cunoaște prea bine, înseamnă, în limba latină, „fermier”.

¹²⁵ Suceveanu 1998a, 103.

¹²⁶ Abbott, Johnson 1968, 4.

¹²⁷ *Colonia Iulia Genetiva* a fost întemeiată de Caesar: Clavel-Lévêque 1984, 173.

¹²⁸ Eckstein 1979, 87-88.

¹²⁹ Sărbătoarea era închinată zeității *Pales*, protectoarea păstorilor și a turmelor, și se ținea pe 21 aprilie. *Marcus Atilius Regulus* a construit un templu la Roma în cinstea lui *Pales*, după 267 a.Chr.

Coloniile latine din Italia republicană urmau sau chiar copiau, în linii esențiale, instituțiile și politica administrativă a Romei, însă erau net separate de *Urbs*. Aceste comunități urbane erau diferite de cele romane prin mărime, compoziție și statut politic. Pentru perioada de la începutul Republicii, coloniile latine aveau aceleași relații cu Roma ca și membrii Ligii Latine. Nu plăteau tribut, băteau monedă, aveau propriii magistrați, dispuneau de legile lor, și de drepturi private ca și locuitorii Romei. În schimb, trebuiau să dea un contingent de soldați pentru *alae* sau *cohortes*.

Coloniile romane pot fi clasificate în două categorii: coloniile create prin instalarea de coloni (*deductio*) și coloniile rezultate prin avansarea unei comunități, fără aportul decisiv al vreunei populații noi.

Abia sub Augustus a avut loc o reală egalizare a drepturilor între italici și romani, chiar dacă și Sulla a recunoscut teoretic această stare de fapt¹³⁰. Totuși, ca și Caesar, era destul de circumspect cu acordarea cetățeniei romane. După Suetoniu, Augustus prefera să nu acorde des dreptul de cetățenie, pentru a nu dilua originea romană¹³¹. Se știe că una dintre cele mai stringente probleme a devenit repartizarea în triburi a noilor cetățeni.

În 49 a.Chr., Caesar a acordat cetățitorilor din Gallia Transpadană dreptul roman, prin *lex Roscia*. Una dintre cele mai vaste acțiuni de concesiune colectivă a avut loc în 73 p.Chr. când împăratul Vespasian a acordat așezărilor întregii Spanii *jus Latii*, urmată de o alta, de o amploare și mai mare, acordarea cetățeniei romane de către Caracalla în 212 p.Chr. tuturor locuitorilor Imperiului, cu excepția dediticiilor. Și Claudiu se pare că a avut o contribuție importantă în acordarea dreptului de cetate grecilor, galilor, spaniolilor și britanilor, dacă ar fi să dăm crezare spuselor lui Seneca¹³². Pe de altă parte, se pare că împăratul Claudiu doar a favorizat accesul elitelor romanizate din provincii în Senat¹³³. Această politică era menită să încurajeze cetățile și să le creeze un climat de siguranță.

Coloniile latine au dispărut în Italia¹³⁴, devenind cu timpul, sub acțiunea directă a Romei, *municipia* de cetățeni romani.

Într-o accepțiune mai veche, coloniile erau așezări care aveau în componența lor două elemente diferite: pe de-o parte indigenii, iar pe de altă parte colonii. Practic, prin *deductio* într-o așezare preexistentă, vechii locuitori rămân ca *incolae*, fără drepturi politice și fără proprietate funciară. Situația lor se putea îmbunătăți prin acordarea cetățeniei romane, chiar dacă numai individual. Acești *incolae* puteau fi „integrați progresiv”, devenind membri cu drepturi depline ai noii așezări urbane¹³⁵.

Încă de la sfârșitul Republicii, statutul de *colonia* devenise cel mai onorant, datorită avantajelor care se pare că decurgeau din obținerea sa. Numeroasele solicitări care vin din partea locuitorilor municipiilor, de a li se acorda statutul de *colonia*, sunt o dovadă evidentă.

Forța simbolului reprezentat de Roma era foarte importantă, iar imaginea Cetății Eterne era un miraj pentru locuitorii din orașele aspirante. Renumele și măreția hiperbolizată ale

¹³⁰ Tsirkin 1994, 221.

¹³¹ Suet., *Aug.*, XL.

¹³² Sen., *Apokol.*, 33.

¹³³ Fabia 1929.

¹³⁴ Abbott, Johnson 1968, 6. Au dispărut în Italia, dar au renăscut în provincii sub Augustus.

¹³⁵ Gaius vorbește despre obligațiile *incolae*, afirmând că vechii locuitori trebuie să fie supuși jurisdicției municipale și în orașul în care locuiesc, și în cel de origine, asumându-și sarcinile publice în ambele. Gaius, *Dig.*, L. I. 29. Adaugă pentru dreptul de vot al rezidenților, cetățeni romani sau latini. Jacques 1990, 91.

poporului roman conduceau către dorința insistentă de a se confunda cu Roma, chiar dacă la un nivel miniatural. Odată cu sfârșitul Republicii și cu începutul Imperiului, a avut loc și o schimbare semnificativă în mentalitatea cuceritorilor, dar și a populațiilor cucerite, intrate în contact cu romanii. Este sesizabilă o schimbare de atitudine din partea autorităților relativ la teritoriile și locuitorii supuși. De la Caesar, nu mai sunt percepuți doar ca surse de venit, care trebuiau stoarse până la epuizare. În completare, populațiile devin mai receptivă la elementele civilizatoare romane. Strategia era foarte avantajoasă pentru romani, pentru că *gentes* erau dispuse să renunțe la propriile tradiții și forme de organizare administrativă pentru a fi incluși în *coloniae*, autonomii urbane, care presupuneau adoptarea practicilor și instituțiilor romane. Este o atitudine foarte interesantă, în fața căreia rămâne nedumerit însuși împăratul Hadrian, așa cum am văzut mai sus, în cazul cererii locuitorilor orașului său natal, Italica, de a li se acorda statutul de *colonia*.

Prestigiul coloniilor se poate extrage și din apelativele onorifice pe care acestea le purtau: *Colonia Julia Urbs Triumphalis* (Tarragona), *Colonia Urbs Iulia Baeterrae Septimanorum* (Beziers), *Colonia Julia Narbo Martius*¹³⁶ etc. Dorința de a deveni *coloniae* era atât de mare încât numele lor erau chiar uzurpate. Spre exemplu, în Africa Proconsulară, în secolul al III-lea, mai multe târgușoare au revendicat titlul de *colonia*¹³⁷. Totuși, această practică nu credem că era curentă pentru că exista un control strict din partea guvernatorului, pe de-o parte, dar și orașele vecine vegheau să nu aibă concurență în regiune. Astfel, abaterile de aceste gen erau rapid pedepsite.

Coloniile populare erau create *ex nihilo*. Scopurile fondatorilor variaua, dar de cele mai multe ori apăreau datorită necesității de a instala centre de supraveghere și de apărare a provinciilor. Erau așezate în puncte strategice, cel puțin până în prima jumătate a secolului al II-lea a.Chr.¹³⁸. Din această perioadă scopul colonizării a căpătat o altă dimensiune. În contextul luptelor populare declanșate de frații Gracchi, nevoile populației din Roma trebuiau satisfăcute grabnic. Soluția găsită a fost întemeierea de colonii. Marius, care a acceptat în armată și pe așa-zii „proletari”¹³⁹, a marcat o altă etapă în evoluția procesului de colonizare. Țăranii italici s-au deplasat către provincii, în speranța evitării sărăciei și pentru a câștiga un statut social pe care în teritoriul lor natal nu îl puteau obține. Mărirea numărului de soldați a impus, implicit, rezolvarea problemei veteranilor, care trebuiau răsplătiți pentru eforturile lor, într-o perioadă când siguranța internă era foarte fragilă. Veteranii au devenit principalii locuitori ai noilor colonii. Un pas în acest sens fusese deja făcut din 171 a.Chr., când în Carteia¹⁴⁰ au fost așezați fiii unor soldați romani zămislți cu femeile hispanice¹⁴¹. Augustus a continuat în Hispania, în 27-25 a.Chr., politica lui Caesar și a triumvirilor. Pentru răsplătirea veteranilor care au luptat în legiunile romane din această provincie, au fost deduse câteva colonii: Emerita Augusta, Caesaraugusta¹⁴², Augusta Gemella¹⁴³ și altele¹⁴⁴. În nord-vestul provinciei, a ridicat și alte orașe pentru veteranii

¹³⁶ Gayraud 1979, 105-116.

¹³⁷ Clavel-Lévêque 1984, 174. Totuși, această practică nu credem că era curentă, pentru că exista un control strict din partea guvernatorului, pe de-o parte, dar și orașele vecine vegheau să nu aibă concurență în regiune. Astfel, abaterile de acest gen erau rapid pedepsite.

¹³⁸ Abbott, Johnson 1968, 6.

¹³⁹ Brunt 1971, 154. De această categorie s-a îngrijit și Caesar în fondarea coloniilor.

¹⁴⁰ Prima colonie latină întemeiată în afara pământului italic.

¹⁴¹ Abbott, Johnson 1968, 7.

¹⁴² Colonie de cetățeni romani, fondată de Augustus în jurul anului 14 a.Chr.

¹⁴³ Colonia Augusta Gemella Tuccitana, întemeiată în 15-14 a.Chr. în apropierea unui *oppidum* indigen, cum se întâmplă în cazul majorității orașelor din Hispania.

¹⁴⁴ Dio Cass., LIV, 25, 1: „Augustus a fondat câteva orașe în Galia și în Hispania”.

care își doreau să aibă pământ în posesie¹⁴⁵. În testamentul său, Augustus scrie că a așezat veterani nu doar în colonii, ci și în municipii, nu doar în Italia, ci și în provincii. Bilbilis sau Gades, devenite municipii tot în această perioadă, au beneficiat și de aportul veteranilor stabiliți de Augustus¹⁴⁶. Nici Tiberiu, nici Claudiu nu au mai considerat prioritară această zonă. Abia Otho a distribuit noi teritorii veteranilor săi, în 69 p.Chr., în deja existentele Emerita Augusta și Hispalis¹⁴⁷. Iată așadar cât de importantă era pentru o colonie și pentru dezvoltarea sa urbană implicarea activă a unui împărat atât în provinciile imperiale, dar și în cele senatoriale¹⁴⁸.

Veteranii din epoca imperială se constituiau, de obicei, într-o asociație comunală organizată, fără ca regimul intern să fie schimbat. Noii veniți formau o comunitate particulară, iar orașul lua în întregime drepturile și numele unei *colonia*, indigenii găsiți în acel loc romanizându-se lent într-un anumit interval de timp.

Dar motivele întemeierii de colonii nu erau permanent gândite de dinainte cu multă minuțiozitate, ci uneori trebuiau acordate anumite avantaje unor comunități care suferiseră pierderi, iar soluția era întemeierea unei colonii. Este cazul fondării *Lugdunum*-ului (Lyon-ul de astăzi). Cassius Dio precizează: „Ei (senatorii) le ordonă să reunească într-o cetate pe cei care fuseseră alungați din Vienne de către Allobrogi și care s-au stabilit între Ron și Araris (Saône-Sena). Astfel, ei au fondat orașul numit Lugdunum”¹⁴⁹. Implantarea colonială de la Lugdunum a fost făcută de locotenentul lui Caesar, L. Munatius Plancus, operă de care ne vorbesc cu insistență izvoarele literare¹⁵⁰. Ipoteza că cetățenii expulzați din Vienne în 43 a.Chr. erau niște *negotiatores* italieni este o problemă care nu contează în mare măsură în contextul nostru¹⁵¹. Ceea ce am dorit să surprindem este faptul că autoritățile romane au luat inițiativa constituirii unui alt centru urban, care să înglobeze pe acești cetățeni nevoiți să plece din vechea locație. Este vorba de o măsură de conjunctură. P. Le Roux afirmă despre tipurile de colonii din Gallia: „Coloniile din Gallia, latine, sunt cetăți mixte în care Roma a făcut să coexiste coloni romani și indigeni peregrini grație dreptului latin. Instituirea acestui drept a corespuns obligației ca cetățenii romani, minoritari, să coabiteze cu populațiile indigene, relativ numeroase”¹⁵². În aceste condiții, această colonie a suferit o încălcare a prevederilor dreptului latin, de vreme ce autohtonii au alungat pe veteranii stabiliți acolo cu câțiva ani în urmă.

În timp ce sub Republică, și chiar într-o anumită perioadă a Imperiului, coloniile romane și latine rezultau din *deductio*, probabil ineficiența acestui sistem, care nu permitea constituirea unui mare număr de *coloniae*, a determinat promovarea unor comunități preexistente.

Promovările echivalau, juridic, cu o „nouă întemeiere” și avea loc schimbarea numelui prin traducerea vechiului nume și prin adăugarea unor noi epitete¹⁵³.

Dacă o cetate beneficia de două promovări succesive sau de o promovare urmată de o favoare importantă, demnă de amintit în titulatura sa, apăreau două epitete distincte. În Africa

¹⁴⁵ Tsirkin 1994, 219-220.

¹⁴⁶ Tsirkin 1994, 219.

¹⁴⁷ Tac., *Hist.*, I, 78, 1.

¹⁴⁸ Tsirkin 1994, 224.

¹⁴⁹ Dio Cass., XLVI, 50, 4-5.

¹⁵⁰ Cicero, în mai multe scrisori, Seneca, Pliniu și Cassius Dio. Cf. Le Glay 1972, 11. Fondarea orașului a fost decisă de un *senatus-consultum* votat în iunie 43, pentru ca deducerea efectivă să aibă loc pe 10 octombrie 43, după orientarea axelor orașului, procedură caracteristică în cazul fondării fiecărui oraș. Vezi Jacques 1990, 49.

¹⁵¹ Gasco 1999, 158.

¹⁵² Le Roux 1992, 200.

¹⁵³ Procesul se numea *metonomasia*, adică schimbarea numelui unui oraș.

Proconsulară, Utica, municipiu al lui Octavian din 36 a.Chr., a fost transformată în colonie de Hadrian¹⁵⁴. Ea purta denumirea de *colonia Iulia Aelia Hadriana Augusta Utika*¹⁵⁵. *Iulia* amintește de municipiul lui Augustus, iar *Aelia Hadriana Augusta* scoate în evidență contribuția lui Hadrian la avansarea orașului la statut de colonie. De asemenea, Avignon, care primește de la Augustus statutul de colonie latină, iar de la Hadrian, pe cel de colonie romană, poartă denumirea de *colonia Iulia Hadriana*. *Iulia* este o abreviere de la *Iulia Augusta*¹⁵⁶. Și mai interesant este cazul orașului *Narbo Martius*, care a cunoscut cel puțin trei etape de evoluție. Colonia a fost fondată în 118 a.Chr., de către consulii M. Porcius Cato și Q. Marcius Rex, în cinstea lui Mars¹⁵⁷. Titlul *Iulia* este epitetul ce evocă deducția cesariană din 46 a.Chr.¹⁵⁸, iar *Paterna* constituie epitetul adăugat de Augustus pentru a se distinge creațiile sale de cele ale lui Caesar. *Claudia* este marca împăratului Claudiu, despre contribuția căruia încă nu se cunosc destule amănunte. Epitetele din denumirea orașelor nu sunt neapărat doar numele împăraților, ci pot fi și ale magistraților care s-au ocupat direct de fondarea coloniilor sau chiar ale unor rude de împărați. În nordul Galliei, spre exemplu, avem *Colonia Claudia Agrippinensium* (Köln). Multe colonii pot îngloba denumirea populațiilor care au fost găsite în regiune: *Colonia Treverorum* (Trier) și *Colonia Morinorum* (Therouanne), în Gallia Belgica¹⁵⁹.

De la Hadrian, împăratul care a schimbat radical tactica de abordare a raporturilor cu provinciile, coloniile puteau rezulta și din promovarea comunităților autohtone¹⁶⁰. Necesitatea creării unui mare număr de colonii s-a conturat și datorită caracterizării acestor orașe ca focare de romanizare. Un alt posibil motiv ar fi schimbarea sistemului de recrutare. Soldații erau selectați din zona în care era staționată respectiva legiune, astfel încât veteranii nu mai erau nevoiți să se așeze în altă parte. Această măsură, extinsă mult pe parcursul secolului al II-lea, rezultă din omiterea în inscripții a locului de origine a veteranilor, în ideea că, localnici fiind, nu este nevoie să se mai evoce locul de proveniență¹⁶¹.

Promovările se făceau prin recunoașterea oficială a evoluției unei așezări indigene către formele de viață romană¹⁶². Această schimbare de statut era un prim pas către obținerea exceptării de la plata tributului.

Velleius Paterculus a făcut o altă clasificare a coloniilor, identificând două perioade distincte în evoluția lor: până în anul 100 a.Chr., când coloniile de cetățeni predominau, și perioada de după această dată, marcată de înmulțirea coloniilor militare¹⁶³. Se remarcă între aceste două tipuri diferențe organizatorice evidente.

¹⁵⁴ Dio Cass., XLIX, 16, 1; Gell., XVI, 13.

¹⁵⁵ CIL VIII, 1181.

¹⁵⁶ CIL XII, 1120.

¹⁵⁷ Vell., II, 7, 8; Eutr., IV, 23.

¹⁵⁸ Suet., Tib., IV. Tatăl viitorului împărat Tiberiu, Tiberiu Nero, a fost trimis de către Caesar în Gallia pentru a deduce colonii; printre acestea s-au numărat Narbonne și Arles.

¹⁵⁹ Mertens 1983, 40.

¹⁶⁰ O excepție pare să fi fost colonia Mursa, din Pannonia. Aceasta era o *Colonia Aelia*, dar nu a avut la bază un municipiu care apoi să fi fost promovat. Din păcate, nu se știe dacă a fost populată cu veterani și, dacă da, de unde proveneau aceștia. Vezi Pinterović 1956, 55-94; Pinterović 1967, 87-100.

¹⁶¹ Bărbulescu 2001, 174.

¹⁶² În afară de promovările de la statutul de *municipium* la cel de *colonia*, se înregistrează și avansări mai spectaculoase, de la *civitas peregrina* sau *vicus* direct la rangul de *colonia* romană. Exemplele cele mai bune le găsim în Africa: Zama Regia și Thenae, sub Hadrian, Mactar, sub Marcus Aurelius, Puppūt, sub Commodus, Vaga, sub Septimius Severus. Cf. Chastagnol 1994, 225.

¹⁶³ Vell., I, 15, 5

Coloniile de cetățeni serveau ca loc de retragere și de refugiu pentru soldați și pentru plebea urbană. Aceste orașe erau organizate în urma votului popular, după care se alegea *comitia tributa*¹⁶⁴.

Coloniile militare organizate cu începere din perioada imperială de către împărat, în virtutea dreptului său de *imperium*, printr-un *legatus Augusti*. Notabilii acestor comunități urbane proveneau dintre veterani, fapt care nu însemna neapărat militarizarea, din simplul motiv că orașele nu erau conduse de funcționari, ci de magistrați aleși și de consilii de aristocrați locali.

Coloniile puteau dispune de trei drepturi: *libertas*, *immunitas* și *jus Italicum*. *Libertas* este foarte rar menționat, fiind mai mult un drept de factură morală, dată fiind subordonarea totală față de Roma. *Immunitas* era un privilegiu pe care doar anumite *coloniae* îl dețineau. Dacă în perioada Republicii *immunitas* era acordată coloniilor romane din Italia, dar și coloniilor latine, în timpul Principatului puteau beneficia de acest drept și acele *civitates liberae et immunes* care aveau *jus Italicum*¹⁶⁵. Astfel de colonii sunt atestate în lista de orașe a lui Plinius, unele integrând în denumirea oficială epitetul *immunis*. *Jus Italicum* se acorda foarte rar până la sfârșitul secolului al II-lea. Doar Severii au acordat acest drept cu mai multă mărinimie. Privilegiul, destul de controversat, presupunea o condiție a pământului analoagă cu cea din Italia, adică deplină proprietate (*dominium ex jure Quiritum*) și scutirea de tribut. Pentru locuitorii acestor așezări avantajele erau consistente. Pentru statul roman, *jus Italicum* însemna pierderea unor venituri importante din impozitul funciar, fapt care explică zgârcenia cu care a fost acordat. Oricum, se pare că doar coloniile romane au beneficiat de scutirile menționate. *Jus Italicum* se acorda nu doar ca o recunoaștere a unor merite deosebite, ci și ca un fel de compensație pentru orașele care erau nevoite să cedeze din teritoriul lor pentru întemeierea și înzestrarea altor orașe. Astfel de cazuri sunt demonstrate în Africa și se presupune a fi și situația din Dacia romană¹⁶⁶. Nu putem preciza cu exactitate dacă aceste scutiri erau completate și de o independență absolută în raport cu guvernatorul.

În ciuda acestor drepturi, multe colonii nu beneficiau de o situație fiscală privilegiată, iar în afară de Italia și de coloniile care au obținut *jus Italicum*, fondarea unei *colonia* nu scutea teritoriul său ori pe locuitorii de aici de tributul impus provinciilor. Totuși, italicii din colonii, pentru a nu fi prejudiciați de anumite drepturi, pe care compatrioții lor peninsulari le dețineau, beneficiau de privilegii fiscale largi¹⁶⁷.

Acordarea imunităților și, în general, a drepturilor pentru locuitorii acestor orașe reprezenta, pe lângă o ușurare a sarcinilor materiale față de Roma, și o chestiune de prestigiu deosebit, diferențiindu-se astfel de celelalte orașe din Imperiu.

IV. Romani, latini și peregrini

Care a fost contribuția autohtonilor la deschiderea urbană inițiată de romani în provincii? Cum au evoluat raporturile dintre indigeni și noii veniți? Ce statut juridic aveau localnicii? Iată o serie de întrebări care au dat naștere la diverse opinii, de multe ori antagonice, pe care intenționăm să le aducem în discuție.

De la o provincie la alta, de la o regiune la alta, urbanizarea a avut diverse caracteristici care trebuie corelate cu specificul local și cu capacitatea de absorbție a elementelor de civilizație romană. Dacă în Hispania contribuția autohtonă la constituirea rețelei urbane a fost absolut indispensabilă, la fel ca și în numeroase regiuni unde a existat o tradiție urbană importantă

¹⁶⁴ Această comisie avea prerogativele stabilite în *lex curiata*.

¹⁶⁵ Avram 1996a, 252.

¹⁶⁶ Ardevan 1998, 118-119.

¹⁶⁷ Jacques, Scheid 1990, 232.

înainte de venirea romanilor, în Dacia, ultimele cercetări arată că nu a existat o contribuție semnificativă a factorului indigen la ridicarea orașelor romane¹⁶⁸. Geneza structurilor urbane și organizarea ulterioară a spațiului lor variaua de la o provincie la alta, de la Italia la Gallia, Hispania, Africa, provinciile orientale sau danubiene. Este drept că romanii au creat orașul ca pe o emulație socială și politică impresionantă. Simbioza dintre autohtonii diferențiați ca atitudine, unii deschiși, alții refractari la romanizare, și coloniștii veniți din diverse colțuri ale Imperiului, la rândul lor cu atitudini și scopuri diferite, a reprezentat esența romanizării prin urbanizare. Era vital ca acest climat să se păstreze, în ciuda diferențelor de ordin juridic, până la definitivarea tuturor etapelor de apropiere, până la eliberarea totală a diferențelor.

Totuși, nu trebuie eliminate din discuție și discriminările care au avut loc în interiorul sistemului roman. În primul rând este vorba de indigeni și apoi de coloniștii veniți printre provinciali: coloniștii de drept roman, în special veteranii, care, după terminarea stagiului militar s-au stabilit ca cetățeni romani în comunitățile urbane ale Imperiului, și coloniștii de drept latin, imigranți civili cu prerogative inferioare veteranilor.

Marea abilitate a Romei era de a opune pe colonist străinului, pentru a-l face pe acesta din urmă să simtă diferența și etapele pe care le mai are de parcurs până când va ajunge la superioritatea impusă de statutul de cetățean. Se încurajau, evident, aspirațiile către progres. S-a afirmat că dreptul roman ar fi în contradicție cu dreptul național și cu acel *jus gentium*, partea comună tuturor popoarelor¹⁶⁹. Cercetările ulterioare au demonstrat contrariul.

Localnicii au suferit, ce-i drept, cel puțin în prima fază, rămânând ca *incolae*, fără drepturi politice și fără proprietate funciară. În timp, locuitorii acestor comunități au căpătat scutiri și drepturi civice până la obținerea mai întâi a dreptului latin, iar apoi și a celui roman.

Astfel, *Municipium Riditarum* din Dalmația era locuit de *Riditae*, o ramură cunoscută a dalmatilor. Am ales ca exemplu această aglomerare pentru că aici, ca și în alte părți ale Imperiului, a avut loc o fuziune între două comunități. *Riditae* era o comunitate care trăia într-o fortăreață, vechi sediu tribal, care din secolul I p.Chr. a început să coboare în câmpie, unde se forma o nouă aglomerare ce reunea și cetățeni romani. Acest centru a devenit *Municipium Riditarum*, atestat prin inscripții, și a încorporat și pe locuitorii *castellum*-ului autohton¹⁷⁰. Este totuși evident că în *municipia* un rol important l-au jucat și comunitățile de cetățeni romani. În Baetica, acestea au absorbit vechile *conventus civium Romanorum*¹⁷¹. Dreptul municipiilor provinciale era un drept

¹⁶⁸ Ardevan 1999, 299. O altă opinie vezi la Bogdan Cătănicu 1991, 59-67 și Bogdan-Cătănicu 1993, 203-226.

¹⁶⁹ Despre raporturile dintre dreptul roman și dreptul tradițional vezi în Mitteis 1891. Despre *jus gentium* Gaius, *Instit.*, I, 2 spune: *Omnes populi qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim comuni omnium hominum iure utuntur; nam quod quisque ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim (co)muni omnium hominum iure utitur*: „Toate populațiile care sunt conduse prin legi și cutume se servesc, pe de-o parte, de un drept al lor, care le este propriu, și, pe de altă parte, de un drept comun tuturor oamenilor; într-adevăr, dreptul fiecărei populații este stabilit pentru fiecare și se numește drept civil (*jus civile*), în timp ce dreptul specific statului-cetate și cel pe care natura l-a stabilit pentru toți oamenii, cel care este același pentru toate popoarele, se numește *jus gentium*, căci toate populațiile îl folosesc. Poporul roman se servește, pe de-o parte, de un drept propriu lui, și, pe de altă parte, de cel comun tuturor oamenilor” (apud Suceveanu 1990, 250).

¹⁷⁰ Rendić-Miočević 1972, 139. Q. Rutilius Q. f. Proculus era *duumvir quinquennalis*, dar și *princeps municipii Riditarum*, în același timp. Este exemplul clar al unui dualism care se răsfrânge și asupra instituțiilor.

¹⁷¹ Clavel-Lévêque 1984, 199.

care, în afară de numeroase intruziuni din dreptul străin, a evoluat el însuși în mijlocul provinciei în care a fost implantat, deci s-a vulgarizat sau s-a adaptat.

De obicei, coloniile fondate de romani aveau un amplasament diferit față de așezările indigene. Ele luau naștere *ex nihilo*. Nu era însă o condiție *sine qua non*, pentru că sunt suficiente cazurile în care, cel puțin în timpul Imperiului, au avut loc deducții în localități deja existente. De exemplu, sub Claudiu sunt aduși veterani la *Oppidum Novum* (Mauretania Caesareană Centrală), fără a se aminti de o creație *ex nihilo*¹⁷².

Orașul roman Samarobriua (Amiens), care a succedat un oraș galic, se afla la intersecția a trei mari drumuri, deci avea un pronunțat rol comercial în regiune¹⁷³. În multe dintre aceste așezări a existat înainte de avansare câte un *conventus civium Romanorum*. Prezența acestuia avea o însemnătate deosebită pentru comunitate, deoarece unele aveau aproape același statut ca și *municipia*. Este și cazul orașului Lissus din Illyricum. Aici exista un astfel de *conventus* încă de la Caesar și se știe că a fost însărcinat cu refacerea fortificațiilor după o răscoală a populației *Pirustae*. A ajuns *municipium* probabil în timpul lui Augustus sau chiar de la Caesar¹⁷⁴. O situație asemănătoare a avut loc și la Bouthrotos, așa cum aflăm din corespondența lui Cicero¹⁷⁵. În Illiria de Sud procesul de colonizare a continuat sub Octavian, după momentul Actium. Dyrrachium, care până pe la 30 a.Chr. era o cetate liberă, locuită de o populație numeroasă și cu destul de mulți cetățeni romani, a devenit colonie. Conform lui Cassius Dio, Dyrrachium a fost una dintre primele cetăți unde Augustus a adus pe italicii deposezați, partizani ai lui Antonius, după ce pământul lor a fost dat veteranilor din legiunile fidele¹⁷⁶. Numele noii fundații a fost *Colonia Julia Augusta* și apoi *Colonia Julia Veneria*. Byllis, cetate illirică, a devenit *Colonia Julia Augusta Byllidensis*¹⁷⁷. Crearea de colonii a continuat aici în primul sfert al veacului I, cu Scodra și Scupi. În secolul I, în Illiria de Sud, tradiția urbană era bine înrădăcinată, orașele reprezentând o prelungire, în plan urban și etnic, a orașului precedent. Situația din zonă nu a fost nici pe departe calmă. S-au înregistrat revolte ale autohtonilor nemulțumiți de confiscarea a numeroase pământuri pentru împrăștierea coloniilor militare de la Dyrrachium, Byllis, Skodra, Bouthrotum și a municipiului Lissus¹⁷⁸.

Cea mai mare parte a *oppida Latina* din Gallia Narbonensis, citate și de Pliniu, s-au dezvoltat fie peste aglomerările indigene, fie în vecinătate, suferind o ușoară deplasare. De exemplu, la Carcassone, *Colonia Iulia Carcassonensis* a ocupat același amplasament cu aglomerarea preromană¹⁷⁹. Foarte multe orașe au păstrat numele indigene în denumirea lor oficială. Alături de cele amintite deja, exemplele se pot găsi în diverse colțuri ale Imperiului. *Colonia Iulia Romula Barcino* a fost preferată denumirii de *Colonia Iulia Paterna Faventia*. *Municipium Augusta Bilbilis* a fost denumit simplu *Bilbilis*¹⁸⁰.

O situație interesantă și specială în același timp s-a petrecut în Mauritania Caesareană. Aici nu exista o limită precisă între zona romană, presărată cu orașe tipic romane, și teritoriile indigene din sud. Era o interpenetrare, ce corespundea naturii însăși a provinciei. Avem de-a

¹⁷² Leveau 1977, 305.

¹⁷³ Will 1962, 83.

¹⁷⁴ Prendi, Zheku 1986, 66.

¹⁷⁵ Cic., *Att.*, IV, 16, 1; Pollo 1989, 129.

¹⁷⁶ Dio Cass., LI, 4, 6.

¹⁷⁷ *CIL* III, 60; Anamali 1986, 28.

¹⁷⁸ Condurachi 1976, 130.

¹⁷⁹ Lauxerios, Vichy 1975, 59.

¹⁸⁰ Garcia y Bellido 1967, 16.

face așadar cu o conjuncție a două Africi. Reușita punerii în valoare a regiunii Cherchel din această zonă în Antichitate se explică prin adoptarea tehnicilor romane în mediul indigen și prin adaptarea la sistemul urbanistic roman¹⁸¹. Cu atât mai meritoriu este succesul roman cu cât era nevoie, pe lângă realizarea simbiozei între coloni și indigeni, și de grăbirea procesului de stabilizare a nomazilor care se opuneau cu cea mai mare îndârjire urbanizării. Și aceasta, în condițiile în care pământul care era atribuit așezării era luat din terenurile de parcurs ale nomazilor. Orașul era văzut de o mare parte a indigenilor ca aparținând arsenalului de dominație, comparabil cu răpirea pământurilor¹⁸².

Roma a luat măsuri dintre cele mai energice contra nomazilor. A înființat două colonii militare, Ammaedara, Madaurus și o *civitas peregrina*, *Thubursicum Numidarum* (*Khamissa*), în Numidia, a cărei administrare era asigurată de magistrați urbani și șefi de trib¹⁸³. Mai mult, berberii au întemeiat o *civitas* cu proprii magistrați, iar alături, coloniștii s-au așezat pe teritorii pe care au format autonomii proprii.

În cele mai multe dintre orașele de drept latin ale Africii, se știe că cetățenia romană se acorda individual. Studiul gentiliciilor de aici arată că exista o populație destul de romanizată în secolul I p.Chr., care era în esență indigenă. La Bulla Regia, oraș din Numidia, devenit *municipium* de la Vespasian și colonie în timpul lui Hadrian, aportul extern a rămas foarte slab. Fondul principal îl constituia populația Numidiei Hipbone, romanizate progresiv¹⁸⁴. Așadar, integrarea orașului Bulla Regia în lumea romană nu a modificat în profunzime compoziția populației. Doar ceva elemente orientale și italiene au influențat într-o proporție puțin semnificativă romanizarea orașului, cu toate că nu se poate vorbi de o închidere a acestuia sau de un imobilism al locuitorilor săi. Este vorba doar de un efort susținut al indigenilor de a împrumuta cât mai mult, pentru a se exprima în această nouă „limbă”. Elitele locale erau primele care se angajau pe această cale, pentru că ele erau și primele care beneficiau de noul statut.

O situație puțin deosebită se petrece în zonele care beneficiau de o cultură, religie sau tradiție de o inflexibilitate care nu a permis a fi dislocate din limitele lor, nici chiar după popularea orașelor cu coloniști vorbitori de limbă latină. În Asia Minor, o regiune a contradicțiilor, colonia romană Lystra redacta documentele, în marea lor majoritate în limba greacă, iar cele în latină erau infime ca număr¹⁸⁵. În ciuda elenizării, coloniile din mediul grecesc și-au păstrat, din interes, caracterul lor roman, care le conferea un statut superior, cel puțin până la Caracalla.

În general, Orientul Apropiat a rămas original prin formele urbane foarte distincte, ca o consecință a combinării particularităților orientale cu elementele din lumea mediteraneană. La Palmyra, în incinta de la sfârșitul secolului al III-lea, se pot recunoaște numeroase urme ale urbanismului oriental vechi, o dovadă a conservatorismului regiunii¹⁸⁶. Orașul a devenit și aici, în mare măsură, un organism abil de legătură și sinteză, capabil să facă din oamenii cei mai diverși supuși ai Imperiului. Nu se pune problema refuzării elementelor civilizatoare romane, ci doar se poate urmări capacitatea de imitație și de absorbție a fiecărei regiuni, astfel încât putem vorbi de un proces romanizator mai intens sau mai puțin accentuat. În momentul de față este depășit a se mai discuta despre opoziția la romanizare în sensul clasic, de respingere a elementelor aduse de cuceritorul roman. Importantă ni se pare punerea în dezbatere a capacității

¹⁸¹ Leveau 1975, 868-870.

¹⁸² Harmand 1970, 351.

¹⁸³ Harmand 1970, 351.

¹⁸⁴ Thebert 1973, 265

¹⁸⁵ Millar 1968, 126.

¹⁸⁶ Frezouls 1983, 305.

de sinteză a neamurilor supuse, pe un fond cultural anterior mai consistent sau mai sărac, ca reacție la impulsurile romane.

Locuitorii din colonii erau de o diversitate variabilă, în funcție de condițiile de fondare, de dinamica relațiilor externe sau de importanța orașului în zonă sau chiar în angrenajul statului roman. În Lugdunum, nucleul organizatoric era format din funcționari și militari din cohortele urbane. Au urmat soldații din legiunile Germaniei, de la Septimius Severus, originari din Reims, Köln, Trier, dar și soldați traci. Majoritatea imigranților erau comercianți, mici afaceriști, veniți din cetățile Galiei și Germaniei, dar și din Italia și Grecia, din regiunile danubiene, din Asia Mică, Siria sau Carthagina. Lyon a fost așadar o colonie romană, dar și un oraș cosmopolit¹⁸⁷. Doar o parte din locuitorii săi, care posedau *civitas Romana*, după spusele lui Tacitus, se intitulau *cives Lugdunenses*¹⁸⁸.

Într-o altă colonie romană din Gallia Narbonnensis, Vienne, cu circa 35.000 de locuitori, activitatea economică susținută a contribuit la ridicarea orașului la statutul de cea mai bogată dintre coloniile romane din valea Rhonului¹⁸⁹.

Dar ce statut aveau locuitorii acestor colonii, fie ele de drept latin sau roman?

Dintre oamenii liberi ai unui oraș roman, în funcție de statutul acestuia, se puteau deosebi *peregrini*, *cives Latini* și *cives Romani*. Peregrinii, denumiți cu un apelativ format dintr-un nume oarecare și patronimul lor la genitiv, erau locuitorii care nu aveau drepturi efective în administrarea și luarea deciziilor în orașul respectiv. Totuși, ei își păstrau cetățenia orașului sau tribului lor. Găsiți într-un număr respectabil în coloniile latine, peregrinii erau destul de rar întâlniți în orașele romane, dar nu inexistenți. Dintre aceștia, mulți aveau drepturi importante și chiar puteau aspira la obținerea cetățeniei romane, în condiții precizate strict de legile romane. De obicei, în inscripții apar mai puțini peregrini față de cetățenii romani sau latini. Disproporția se înregistrează pentru că peregrinii, mai puțin influenți în orașe, nu la fel de bogați precum cetățenii, fără funcții însemnate pe plan local, aveau posibilități limitate de expresie în epigrafe. Se înregistrează totuși și excepții, precum cea de la Nîmes, unde avem 118 nume de peregrini, dintre care 40 de femei. Și la Aix-en-Provence, din 30 de peregrini, patru erau femei¹⁹⁰.

Un locuitor dintr-o cetate de drept latin putea accede la statutul de cetățean roman în două moduri diferite. Fie putea primi *civitas Romana* printr-un act de voință, o binefacere particulară a împăratului acordată fiecărui individ în parte¹⁹¹, fie, cel mai frecvent, la alegerea într-o magistratură locală. Aceasta putea fi cea de chestor sau chiar edil, iar în cazuri excepționale, când cel vizat era foarte bătrân sau bogat, putea accede chiar direct la duumvirat.

Cives Latini reprezintă o categorie foarte interesantă de locuitori, cu un statut intermediar între *peregrini* și *cives Romani*. În legea orașului Malaca sunt evocați *cives Romani vel Latini*¹⁹².

¹⁸⁷ Bruhl 1968, 11-12.

¹⁸⁸ Această situație se întâlnește într-un oraș promovat drept capitală federală a celor trei Galii (*Lugdunensis, Aquitanica, Belgica*), vizitat de mai mulți împărați: Augustus de mai multe ori, Caligula în 39 și 40, Hadrian în 119.

¹⁸⁹ Le Glay 1975, 11.

¹⁹⁰ Chastagnol 1990, 579-580.

¹⁹¹ Este cazul personajului din Ammaia, Lusitania, *P. Cornelius Q(uirina tribu) Macer viritim a divo Claudio civitate donatus*: CIL II, 159.

¹⁹² *Lex Malacitana*, LIII. Pe marginea acestui text este susținută cetățenia latină cu titlu personal. A se vedea Braunert 1966, 68-70, contrazis mai ales de Galsterer 1971, 37-38.

Și *lex Irnitana* amintește, de o manieră generală, de *municeps Latinus* atunci când evocă drepturile de care beneficiază un membru al acestei categorii¹⁹³.

O problemă spinoasă în literatura de specialitate este cea a numelor cetățenilor latini. Mommsen și Hirschfeld credeau că locuitorii liberi, neromani, ai cetăților, numiți de izvoare *cives Latini*, purtau deja *tria nomina*, marca cetățenilor romani, sau cel puțin gentilicii romane. Într-un studiu foarte competent și bine argumentat, G. Alföldy afirma că unii latini primiseră în primul secol gentilicii, chiar imperiale, pe când alții erau desemnați doar printr-un nume urmat de patronim¹⁹⁴. Era astfel destul de vag reglementată situația apelativelor latine, ceea ce poate duce la confuzii importante între cetățenii latini și celelalte două categorii de locuitori: peregrinii și cetățenii romani. Analiza epigrafică trebuie să fie, prin prisma acestor realități, foarte circumspectă.

Conform legii orașului Salpensa, cetățenia romană era acordată automat nu doar magistratului în funcție, ci și copiilor săi, părinților și soției sale¹⁹⁵.

Există tentația de a se considera că onomastica peregrină se întâlnește mai des în mediul rural, iar *tria nomina*, cel mai adesea în oraș¹⁹⁶. Numele autohtone erau curent utilizate în sate, în timp ce în orașele romanizate s-a renunțat treptat la ele.

În coloniile romane, prin definiție, oamenii liberi erau toți romani. Totuși, se întâlnesc și peregrini în calitate de *incolae*, ce-i drept în număr destul de mic. În orașe precum Frejus, Orange sau Arles întâlnim în inscripții cinci, trei și, respectiv, cinci astfel de persoane¹⁹⁷. În orașul său, peregrinul nu avea *ius conubii*, drept pe care persoana respectivă îl căpăta doar la obținerea cetățeniei romane.

Un statut inferior peregrinilor aveau *dediticii*¹⁹⁸. În această categorie au fost inclusă și o parte dintre autohtonii din Dobrogea romană, în momentul anexării regiunii la Imperiu¹⁹⁹.

Cives Romani formau categoria cea mai respectată în orașele romane. Cetățenii aveau toate privilegiile într-un oraș aflat sub autoritatea Romei, fie că era oraș roman, cetate peregrină sau doar o așezare mai mică, populată cu *cives Romani qui.....consistunt*. În Elveția, astfel de *cives consistentes*, negustori, bancheri, oameni de afaceri, originari din orașele italiene, s-au dispersat în toate centrele comerciale: Lausanne, Geneva etc. Ei erau absolut distincți de cetățenii romani proveniți dintre veteranii legați de colonii. Pentru a se putea apăra eficient, acești *cives*

¹⁹³ *Lex Irnitana*, cap. 28.

¹⁹⁴ Alföldy 1966, 37-57.

¹⁹⁵ Astfel, *lex Salpensana*, XXI prevede că: „vor fi cetățeni romani înainte de a-și depune candidatura la sfârșitul anului, împreună cu părinții și nevestele și copiii născuți în căsătoria legală și aflați sub puterea tatălui..., cu condiția ca să nu fie cetățeni romani decât în numărul de magistrați care vor fi aleși în acord cu această lege”. Această ultimă condiție a fost impusă de *lex Salpensana* pentru a preveni extinderea rapidă a cetățeniei prin subterfugii juridice.

¹⁹⁶ Le Glay 1977, 271.

¹⁹⁷ Chastagnol 1990, 584.

¹⁹⁸ Peregrinii *deditici* provin dintre cei care au ridicat armele împotriva Romei și, prin înfrângere, au căpătat acest statut deloc de invidiat. Practic, ei nu erau sclavi, dar se pare că nu puteau accede la cetățenia romană sau latină. În aceeași categorie intrau și libertii care fuseseră condamnați pentru fapte grave.

¹⁹⁹ Există și în această privință unele opinii contradictorii. Adepții ideii că indigenii geto-daci erau incluși în marea lor majoritate în *numero dediticiorum* au ca argument deosebirea juridică și socială dintre aceștia și locuitorii orașelor grecești, ei înșiși *peregrini* (cf. Suceveanu 1990, 245-257). O altă opinie susține apartenența geților la categoria peregrinilor. Argumentația este că situația de *dediticius*, căpătată prin *deditio*, era un stadiu politico-social de tranziție, abandonat după organizarea provinciei Moesia și încheiat cu transformarea în *peregrini* (cf. Doruțiu Boilă 1980, 281-287).

s-au organizat în *cives Romani conventus Helvetici*²⁰⁰. Pentru explicarea termenului *consistentes* doar Ulpian a dat unele lămuriri²⁰¹.

Indiferent de căile de obținere a cetățeniei, în urma acordării individuale (*viritim*) sau în comunitate compactă, *cives Romani optimo jure* (de drept deplin) aveau drepturi politice (*jus suffragii, jus honorum, jus militiae*), drepturi civile (dreptul de a încheia o căsătorie valabilă după *jus quiritium*, adică *justae nuptiae* sau *jus conubii*, dreptul de a dobândi proprietatea sau alte drepturi reale asupra bunurilor – *dominium ex jure quiritium*, dreptul de lăsa moștenire – *jus testamenti factio, jus commercii*) și drepturi religioase (de a practica un cult religios în mod public)²⁰². Această situație este caracteristică mai ales perioadei dinastiei iulio-claudiană.

Cel mai ușor se pot identifica cetățenii romani după *tria nomina* (*praenomen, nomen, cognomen*). *Nomen*-ul era cel mai important, pentru că arăta posesia dreptului de cetate. Despre aceasta Suetoniu afirma: *peregrinae condicionis homines vetuit usurpare Romana nomina dumtaxat gentilicia. Civitatem Romanam usurpantes in campo Esquilino securi percussit*²⁰³. *Cognomen*-ul și *praenomen*-ul erau mai puțin importante, astfel încât se puteau omite din titulatură. Există totuși și excepții, așa cum este cazul cetățenilor romani de la Salona, în Dalmația, care nu au indicat *gentilicia*²⁰⁴. De obicei, *nomina* se alegeau după numele celor care au acordat dreptul de cetate, respectiv împărații. Cel mai evident moment l-a reprezentat emiterea edictului lui Caracalla. A rezultat înmulțirea vertiginoasă a gentiliciilor Aurelius (după împăratul M. Aurelius Antoninus Caracalla). Aceasta nu era însă o regulă, mulți romani putând să-și aleagă *nomen*-ul liber, fără nici o restricție de acest gen. Doar în timpul lui Claudiu, Cassius Dio spune că era obligatoriu ca noii cetățeni să ia numele împăratului²⁰⁵. Gentiliciile puteau varia, în aceeași familie, de la o generație la alta. În multe cazuri, *nomen*-ul fiului deriva din *cognomen*-ul tatălui. În Germania Superior, după emiterea *Constitutio Antoniniana*, se face mențiunea unui C. Sedatius Stephanus, al cărui fiu poartă numele de Stephanus²⁰⁶. Într-o inscripție din 246 p.Chr avem un Serotinius Cupitus și un Cupitius Providens *filius*²⁰⁷. Sunt și situații în care au loc uzurpări ale *tria nomina* de către peregrini. În municipiile de drept roman sau în colonii se cunosc multe persoane care poartă *cognomina*, care le trădează apartenența la comunitatea indigenă. La Epidaurum, colonie stabilită de Caesar în locul unui vechi *conventus civium Romanorum*, avem un Iunius Epidianus²⁰⁸, un M. Pometinus Boria²⁰⁹ și pe Plaetoria Posilla²¹⁰. De asemenea, în municipiile din nord-vestul provinciei Dalmația, stabilite de Augustus, Tiberius și Claudius, nume ca Aemilius Oclatinus²¹¹ arată originea indigenă a unei părți importante dintre magistrații romani de aici.

²⁰⁰ Harmand 1970, 349.

²⁰¹ Ulp., *Dig.*, V, 1, 19, 2 afirma: „at si quo consistit, non dico iure domicilii, sed tabernulam, horreum, armarium, officinam conduxit ibique distraxit egit, defendere se eo loco debet” (apud Suceveanu 1998b, 15).

²⁰² Ciucă 1998, 173.

²⁰³ Suet., *Claud.*, XXV.

²⁰⁴ Alföldy 1965, 114.

²⁰⁵ Dio Cass., LX, 17, 7.

²⁰⁶ *CIL* XIII, 7351.

²⁰⁷ *CIL* XIII, 7272.

²⁰⁸ *CIL* III, 1747.

²⁰⁹ *CIL* III, 1748.

²¹⁰ *CIL* III, 8399.

²¹¹ *CIL* III, 3148.

E. *Constitutio Antoniniana* și impactul său asupra urbanizării

Odată cu edictul lui Caracalla din anul 212 (*Constitutio Antoniniana*), „cei ce trăiau în lumea romană au fost făcuți cetățeni romani prin această constituție”. Extinderea dreptului de cetate și-a găsit limita în Constituția lui Caracalla. *Constitutio Antoniniana* ridică orașele stipendiare la nivelul celorlalte orașe din Imperiu, situația egalizându-se inclusiv la scutirile funciare dintre romanii și neromanii de dinainte de 212. Cu toate acestea, statutul municipal rămâne prețuit și după 212, iar diferențele de rang dintre orașe nu dispar. Este cazul orașului african Lambaesis, care în 247 era consemnat ca municipiu, pentru ca abia prin 283-284 să fie cunoscut ca și *colonia*²¹². Caracalla devenea, totuși ultimul împărat darnic în acordarea de ranguri orașelor. Promovările continuă și după această perioadă, dar cu o intensitate și dorință mult mai reduse.

Într-o epocă în care toți locuitorii unei provincii erau deja cetățeni și nu mai era nevoie să se afirme dreptul de cetate prin denumire, inclusiv menținerea gentiliciului era de prisos

În istoriografie există și contradicții privitoare la efectele acestui edict, în sensul că unii cercetători susțin acordarea cetățeniei romane inclusiv dediticilor, exceptați doar de la păstrarea drepturilor locale²¹³, în timp ce alții afirmă că tocmai absența acestor drepturi poate fi invocată ca argument pentru interzicerea accesului la cetățenia romană a dediticilor²¹⁴.

Cu toate acestea, nu se poate vorbi de o lovitură dată cutumelor, legilor locale. Acordarea cetățeniei romane tuturor locuitorilor Imperiului, cu excepția dediticilor, a însemnat convertirea celor vizați la situația cetățenilor de dinainte de 212. Este vorba prin urmare de un cumul între drepturile generale deținute de orice cetățean roman și drepturile tradiționale, particulare, locale. Aceste cutume nu erau, se înțelege, în opoziție cu regulile Imperiului. Mitul ciceronian al celor două patrii a existat înainte și continuă așadar și sub Caracalla și în perioada următoare²¹⁵.

F. *Vici, canabae, pagi*

Pe parcursul lucrării de față vom face referire la aceste tipuri de așezări cvasiurbane și rurale, motiv pentru care considerăm necesară o scurtă familiarizare cu sensurile pe care acești termeni le-au căpătat. Ne preocupă, mai ales, similitudinile cu regiunea Dunării de Jos, de aceea vom insista mai mult pe aspectele care se regăsesc în zona noastră de interes.

I. *Vici*

Apartenența lingvistică a termenului a stârnit destule controverse în istoriografie. Soluția la care au ajuns cercetătorii moderni a fost că rădăcina cuvântului este de origine indo-europeană²¹⁶.

²¹² Jacques 1990, 40. Lambaesis este situat în actuala Algeria orientală. A fost mult timp un simplu *vicus*, pentru ca prin 183-185 să primească titlul de *municipium*.

²¹³ Boilă, Doruțiu Boilă 1972, 179-194; Pippidi 1979, 155-157.

²¹⁴ Condurachi 1958, 281-317; Suceveanu 1990, 245-257.

²¹⁵ Cicero, prin intermediul unui personaj al său, afirmă că: „... eu cred că atât el, cât și toți locuitorii municipiilor au două patrii, una prin naștere, alta prin cetățenie, ca și vestitul Cato, care, deși născut la Tusculum, a fost adoptat de comunitatea cetățenilor romani. Astfel, chiar dacă era prin naștere tusculan, iar prin cetățenie roman, a avut o patrie din punct de vedere local, iar alta din punct de vedere juridic.” Marele retor, jurist și filosof roman continuă: „...dar trebuie să o fi iubit mai mult pe aceea care a confert întregii comunități de cetățeni numele de stat, aceea pentru care trebuie să murim, căreia trebuie să ne dăruim cu totul și să-i oferim toate speranțele noastre și să ne consacram ei. Însă patria în care ne-am născut nu este mai puțin dulce decât cea care ne-a adoptat”: Cic., *Leg.*, II, 25.

²¹⁶ Vezi întreaga evoluție a cercetării la Tarpin 2002, 7-14

În literatura antică latină era folosit cu o semnificație polivalentă, ceea ce a creat anumite probleme în ceea ce privește perceperea sa corectă. Diversitatea accepțiunii cuvântului se datorează neuniformizării pe regiuni și epoci a termenului. De exemplu, în Italia republicană, *vici* erau percepute ca „aglomerații ale teritoriului civic” (cartiere). Între 12 și 7 a.Chr, Augustus reorganiza Roma și crea 12 zone divizate în *vici*, în fruntea cărora, la 1 august, se alegeau *magistri vici*²¹⁷.

În perioada istorică aflată în centrul atenției noastre, prin *vicus* a ajuns să fie desemnată și o structură intermediară între *villa rustica* și *civitas*, o aglomerare de locuințe, unde existau străzi, fortificată sau nu cu zid de apărare. Structura sa semiurbană este evidentă în aceste cazuri.

O altă semnificație, oferită de Festus, era aceea de simplu sat²¹⁸. Era desemnată astfel o aglomerare de ferme dispuse unitar. Locuitorii, *vicani*, formau o comunitate cu *sacra* proprii, cu temple și altare, și adoptau în structurile administrative locale hotărâri care priveau dezvoltarea așezării²¹⁹. Această ultimă semnificație o întâlnim în cazul majorității așezărilor denumite astfel în zona Dunării de Jos, în perioada Principatului. *Vici* fondate de către romani luau de cele mai multe ori numele fondatorilor. Aceștia, împreună cu familiile lor și cu servitorii, ocupau un teritoriu încă nelocuit, unde se instalau și contribuiau la dezvoltarea economică a regiunii. Este cazul așezărilor *Vicus Quintionis*, *Vicus Celeris*, *Vicus Cassianus* din Moesia Inferior.

Așadar, *grosso modo*, se pot identifica două tipuri de *vici* civili²²⁰: rurali, și urbani. Ultimul tip includea cartiere de orașe, dar și așezările-capitală ale unor *teritorria*, adică acele structuri cu caracter semiurban²²¹.

Funcționarea *vici*-lor presupunea alegerea sau numirea de către o autoritate superioară a unci structuri de conducere. Dacă putem vorbi de magistrați sau nu atunci când menționăm *magistri*, *aediles*²²² sau *quaestores* ai unor comunități rurale este încă o problemă de discutat²²³. M. Dondin-Payre constată că, în cea mai mare parte, persoanele care sunt denumite prin nume unic, eventual cu filiația, se referă la „responsables de *vici et pagi*” din Galii²²⁴. Prin urmare, sunt acele persoane fără cetățenie romană și care nici nu aveau șansa reală de a o obține curând. Cert este că aceste persoane constituiau elita locală, se distingeau de masa de locuitori pe care îi conduceau și aveau prin urmare anumite privilegii.

Poziția lor socială era, probabil, una destul de importantă în interiorul comunității, dar imaginea lor în fața contemporanilor vremii nu era una echivalentă cu cea a magistraților urbani sau, și mai puțin, cu aceea a elitei din capitală. Interesant este sarcasmul pe care Martial îl folosește când un om sărman, care dorea să imite un consul roman, obține „mărețul” post de

²¹⁷ Pentru un studiu amănunțit despre *vici* de la Roma a se vedea Marchetti-Longhi 1961, 381-398, iar mai nou Tarpin 2002, 137-145.

²¹⁸ Sex. Fest., *Verb.*, 502-508 L. Autorul oferă o tipologie în care distinge trei semnificații ale termenului *vicus*: 1. așezare rurală în care existau magistrați aleși anual; 2. un grup de locuințe dintr-un oraș, separate de celelalte cartiere prin străzi și care aveau nume distinctive; 3. un anumit tip de locuință urbană, în care existau mai mulți colocatari, iar fiecare familie avea o cale de acces separată către reședință.

²¹⁹ Marquardt 1889, 10-11.

²²⁰ În afară de acest tip de *vici*, se întâlnesc și așa-zii *vici* militari, despre care se va discuta mai jos.

²²¹ Dondin-Payre 1999, 203-204.

²²² Această funcție este rar întâlnită în cazul *vici*-lor. Vezi un *C. Amatius Paterninus*, *aedil(is) vikan(orum) Agied(icensium)*: *CIL* XIII, 2949.

²²³ A se vedea discuția la Tarpin 2003, 257-258 și n. 1.

²²⁴ Dondin-Payre 1999, 146.

*magister vici*²²⁵. În lucrarea de față îi vom numi totuși magistrați, mai ales că, în provinciile Moesia Inferior și Superior, rezultă că mulți dintre ei erau cetățeni romani sau tindeau către obținerea acesteia. Totuși, originea lor pe cuprinsul Imperiului era, de obicei, servilă (liberți sau fii de liberți). Chiar și majoritatea *ingenui* nu aveau antecedentă pur romană²²⁶.

II. *Canabae* și *vici canabiarum*

Castrele ridicate în poziții strategice au atras și civili, care s-au așezat în apropierea lor.

Vicus a ajuns să fie denumită și așezarea din vecinătatea unui castru sau *castellum* de trupe auxiliare, populată cu civili veniți odată cu trupele sau așezați după aceea, din considerente familiale sau de afaceri²²⁷. *Vicus canabiarum*, cum a fost numit, era dependent de castrul în jurul căruia se dezvoltă. Locuitorii acestei așezări erau utili castrului atât prin activitățile economice pe care le desfășurau, cât și ca furnizori de forțe proaspete pentru trupă. A deținut un rol primordial în cadrul noii ordini romane. Avea un plan urbanistic bine încheiat, cu o viață economică activă și cu o structură de conducere proprie.

Vicus-ul militar sau *auxiliar-vicus*, cum a mai fost numit în istoriografie, era fondat după ridicarea castrului, iar poziția sa geografică era stabilită nu doar de coordonatele strategice, ci și de căile de comunicație principale. A format osatura economică și politică pe care s-a sprijinit sistemul administrativ provincial roman. Acest tip de *vicus* poate fi acceptat și ca o formă de organizare cvasiurbană.

Pe lângă cazarmă se instalau veteranii, care alegeau să își ducă viața în continuare în apropierea fortificației în care au activat două sau trei decenii. De asemenea, negustori care comercializau obiecte și accesorii necesare soldaților și chiar băștinașilor găseau o foarte bună piață de desfacere în așezările civile de pe lângă taberele militare. Li se alăturau familiile soldaților, comercianții și meseriașii indigeni. Încetul cu încetul, barăcile construite temporar erau înlocuite cu case de cărămidă durabile, ateliere specializate producătoare de bunuri, atât pentru cei din castru, dar și pentru cei din noua așezare civilă, făcând dovada întemeierii unei locații stabile. Târgul creștea, până când, din „oraș al tavernelor”²²⁸, anexă a sectorului militar, devenea oraș propriu-zis, contribuind decisiv la înflorirea urbanismului tipic roman prin simbioză, uneori cu așezările preexistente.

Vici militari dispuneau de o organizare de tip cvasimunicipal. În Dobrogea romană, o astfel de așezare pare a fi fost un anume *vicus classicorum*, de unde se cunosc câțiva *magistri* din fruntea comunității. Acest „sat al navigatorilor”, plasat la Independența, jud. Tulcea, ar fi putut fi un cartier al unui oraș portuar, așa cum sunt în Imperiu *vicus Portensis* în *civitas Namnetum*²²⁹, sau un *vicus navaliorum*, cartier în orașul Mogontiacum²³⁰. Al. Suceveanu și M. Zahariade sunt mai degrabă adepții variantei unui *vicus* militar, instalat în apropierea unei stații a *classis Flavia Moesica*, având ca principal argument faptul că acești *classici* sunt militari activi ai flotei²³¹.

Așa cum este menționat în toate inscripțiile despre *vicus classicorum* descoperite la Independența-Murighiol, locuitorii deponenți, reprezentați de magistratul ales în fiecare an, erau

²²⁵ Mart., 10, 79, 7-8.

²²⁶ Tarpin 2003, 260-262.

²²⁷ Vezi despre organizarea și rolul acestor structuri la Sommer 1984.

²²⁸ Mommsen 1991, 84.

²²⁹ *CIL* XIII, 3015, 3106, 3107.

²³⁰ *CIL* XIII, 11827.

²³¹ Suceveanu, Zahariade 1986, 116-118.

cives Romani consistentes. Rămâne în discuție dacă și peregrinii acestei localități aveau vreo contribuție la inițiativa nucleului de cetățeni romani²³². Este totuși interesant că nu sunt amintiți alături de cetățenii romani și veteranii, chiar într-un *vicus* militar. Forma de organizare administrativă a acestui *vicus* era una destul de simplă. Știm sigur că avea un singur *magister*, fără a cunoaște vreun *edilis* sau *quaestor*²³³. Toate monumentele au fost ridicate în cinstea lui Jupiter Optimus Maximus. Tot din Moesia Inferior dispunem și de un alt *magister* al *vicus*-ului militar de la Sexaginta Prista, din 101-102²³⁴.

Correspondentul acestei unități administrative de pe lângă caestrele legionare purta denumirea de *canabae*. Delimitarea a fost făcută prima oară în literatura germană de specialitate, se pare în funcție de importanța așezării. Cu toate acestea, excepțiile nu lipsesc. Chiar la Dunărea de Jos, așezarea civilă de pe lângă castrul auxiliar de la Dimum o regăsim în izvoare sub numele de *canabae*²³⁵. Fără a întâlni termenul de *canabae* la antici, acesta este folosit pe scară largă de moderni, preluat din izvoarele epigrafice, unde este utilizat destul de des²³⁶.

Cert este că rolul *canabae*-lor este considerat extrem de important în evoluția orașului roman, datorită întinderilor mai vaste și, implicit, populării mai consistente, inevitabilă de altfel dacă se ține cont de mărimea castrului de legiune.

În urma ultimelor cercetări se știe că vicii militari și canabele nu se aflau sub autoritate militară, ci se administrau singure, dar nu puteau fi proprietarii pământului, cel puțin până la Septimius Severus²³⁷. De obicei, la granițele Imperiului, după cucerirea unei provincii, o fâșie de teren, proprietate a statului, era dată în folosința armatei.

Odată cu domnia Severilor se constată o municipalizare progresivă a *canabae*-lor, ceea ce va accelera procesul de urbanizare din provincii.

III. *Pagi*

Dacă etimologia cuvântului *vicus* a fost, în cele din urmă, stabilită cu oarecare precizie, pentru *pagus* discuțiile au fost și mai aprinse. Încă din secolul al XIX-lea s-au emis mai multe păreri. Se pare că termenul a avut o origine latină, cu influențe din mediul celtic. Semnificația sa ar fi putut fi „fixat, stabilit”²³⁸.

Literatura latină nu amintește de foarte multe ori de *pagi* și atunci când o face se referă în special la Gallia sau Germania. În plus, conotația care se poate sesiza în descrierea unei așezări de acest tip, în general, este una negativă²³⁹.

²³² Suceveanu, Zahariade 1986, 115. Se admite că aceste monumente votive ar fi fost ridicate de un *conventus civium Romanorum*, fără participarea peregrinilor din *vicus*.

²³³ Se cunosc șapte *magistri* ai acestui *vicus*: Suceveanu, Zahariade 1986.

²³⁴ C. Anton[ius]: Velkov 1965, 90-109; *AE* 1966, 356.

²³⁵ ...*(a finibu)S CANABAR(um) D(imensium)* apare în horotesia lui Laberius Maximus de la Histria: Vittinghoff 1971, 307; Gerov 1980b, 356-359. De asemenea, și de la Abritus este posibil să mai fie o inscripție asemănătoare: ...*ABRITO AD C(anabas)*: Gerov 1980b, 359.

²³⁶ Vezi pentru *canabae legionis* Mommsen 1873, 299-326; Schulten 1892; Schulten 1894, 481-516; Bohn 1926, 25-36; Mócsy 1953, 179-201; Mócsy 1972, 133-168; Vittinghoff 1968, 132-142; Vittinghoff 1971, 299-318; von Petrikovits 1981, 163-175; Mrozewicz 1984, 285-297; Piso 1991, 131-169; Somner 1997, 41-52; Kovács 2001, 42-66; Mirković 2005, 9-22.

²³⁷ Piso 1991, *passim*.

²³⁸ Tarpin 2002, 14-16, cu toate variantele vehiculate până acum în istoriografie.

²³⁹ Tarpin 2002, 19.

Denumind la început districte teritoriale în Italia și Gallia Cisalpină sau anumite centre ale acestor diviziuni administrative, acestea au sfârșit prin a deveni orașe.

Pagi au ajuns să desemneze și o categorie de așezări rurale, tipic romane. În Gallia, spre exemplu, semnificația căpătată a fost aceea de structură federală, care înglobează mai mulți *vici*. Varro a fost cel care a confirmat natura rurală a pagilor, când amintea de *Paganicae*, un festival cu caracter agrar, celebrat în câmp de către întreaga comunitate a unui *pagus*²⁴⁰. Spre deosebire de *vicus*, care putea desemna o comunitate sătească mai avansată, un *pagus* denumea un cătun format doar din câteva case. Probabil că aveau mai adesea și rol de târg, cu un spațiu larg, amenajat special, de tipul *fora*, întâlnite în alte părți ale Imperiului²⁴¹. Ca și în cazul *vici*, această comunitate avea în frunte un *magister*²⁴². În Gallii sunt consemnați mai mulți *quaestores* și *magistri pagi* ca magistrați ai acestei structuri administrative²⁴³.

G. Concluzii

Subiectele abordate în capitolul de față, consistente, dar și diverse, nu au avut menirea decât de a structura, cât mai sintetic posibil, țesătura urbană de pe teritoriul Imperiului Roman, cu trăsăturile generale, dar și cu câteva excepții, care au făcut din configurația orășenească un subiect cu adevărat incitant. În istoriografie, aceste aspecte au avut parte de o atenție sporită, concretizată într-o bibliografie consistentă. Așezările din perioada Principatului au moștenit, în mare parte, bogata experiență acumulată de romani încă din perioada Republicii.

Orașele, centre ale puterii romane în teritoriile controlate, au avut parte de o atenție deosebită din partea autorităților. Au fost căutate cele mai potrivite soluții pentru a crea o concordanță între structurile locale, cu tradiții variate, dar conservatoare, și valorile civilizatoare romane. În multe dintre provinciile Imperiului, autohtonii au jucat un rol decisiv în sinteza care a rezultat în urma acestei imbricări, dar diplomația, inteligența, capacitatea de adaptare, pragmatismul și experiența romanilor au potențat procesele la care au fost supuși indigenii, în tendința logică spre progres.

Analiza pe care am consacrat-o acestei teme în capitolul de față a avut drept scop familiarizarea cu structurile urbane, despre a căror existență, mai îndelungată sau efemeră, ne informează izvoarele istorice, în perspectiva abordării așezărilor de pe linia Dunării de Jos.

Atât autonomiile peregrine, cât și orașele de tip roman au constituit adevărate focare ale romanității, sedii de distribuție a civilizației, a progresului, a valorilor înalte, necunoscute în totalitate sau parțial de cei cărora le erau adresate.

Toate aceste structuri erau bine organizate, ierarhizate și beneficiau de avantaje în funcție de contribuția ficcărcia la bunăstarea Romei, dar și după gradul de acceptare a noii stăpâniri. Cetățile peregrine erau cetățile care au păstrat valorile proprii, în mara lor majoritate, dar adaptate cerințelor impuse de condiția de supus. *Civitates foederatae*, *civitates liberae et immunes* sau *civitates stipendiariae*, în mare parte grecești, beneficiau de dreptul *uti suis legibus*, cu toate că erau diferențiate prin scutirea (primele două) sau impunerea (în cazul *civitas stipendiaria*) la plata tributului către Roma. Statutul lor juridic a variat în timp, în funcție de contextul politic la care au fost nevoite să se adapteze. Împărații romani au acordat în mod diferențiat privilegii pe

²⁴⁰ Varr., *LL*, VI, 26.

²⁴¹ Curchin 1995, 338 și n. 42.

²⁴² Tarpin 2003, 262-264.

²⁴³ Dondin-Payre 1999, 213.

criterii care țineau de strategia imperială, de crizele economice dintr-un anumit timp sau chiar de caracterul lor.

Orașele romane, *municipia* și *coloniae*, au fost așezările în care locuitorii, fie romani, fie străini de condiții diferite sau latini, au trăit într-un mediu roman autentic. Dacă în cazul *municipia* se puteau păstra și urme ale cutumelor locale, în colonii legea romană era cea care guverna și era suverană. Legile orășenești, păstrate într-un număr destul de redus, dar destul de semnificative pentru conținutul lor, ne dau posibilitatea astăzi să asamblăm toate piesele, care să ne ajute să schițăm măcar tabloul structurii administrative a orașelor. Identificarea statutelor juridice cu toate obligațiile și avantajele care decurgeau de aici, structura populației care le locuia, cu clarificări privitoare la magistrați, la personajele marcante ale comunităților și, nu în ultimul rând, la impactul pe care toate aceste realități l-au avut asupra substratului autohton în spectaculosul, dar controversatul proces al romanizării, sunt alte aspecte deduse sau explicit precizate de *leges municipales*. Fără a susține ideea inflexibilității tradițiilor moștenite de la autohtoni, de altfel imposibilă într-un climat de dominare fizică, spirituală și psihologică, nu putem admite nici cealaltă variantă, radicală, care evocă o totală absorbție în sfera romană a tuturor elementelor locale. Structura psihică umană nu poate fi înlocuită, cu atât mai mult cu cât autoritățile romane nu exercitau o dominație despotică asupra supușilor, ci, dimpotrivă, respectau niște prevederi nescrise ale *jus gentium*.

Pentru fiecare situație întâlnită în Imperiu în perioada Principatului, am încercat să aducem cel puțin câte un exemplu concludent din provinciile romane. Diversitatea trăsăturilor întâlnite în diferitele orașe rezultă tocmai din respectarea, în mare parte, și oricum controlate de către autorități, a trăsăturilor locale. Este vorba, în mare măsură, de condiții specifice unei provincii sau unei regiuni dintr-o provincie sau chiar doar anumitor orașe.

Scopul majorității locuitorilor Imperiului era obținerea cetățeniei romane. Condițiile acordării acestui râvnit privilegiu au fost diferite de la o epocă la alta și atribuirea s-a făcut sub un strict control, cel puțin până la celebrul edict al împăratului Caracalla, în 212 p.Chr. Impactul său pentru structura urbană a Imperiului a fost foarte puternic.

Totuși, deși a tins spre perfecțiune în esența sa, urbanismul roman a intrat la un moment dat în criză. Starea generală de decădere a autorității imperiale, pe fondul intensificării atacurilor barbare, dar și acutizarea problemelor interne au fost principalele componente declanșatoare ale declinului. Criza economică a măcinat autoritatea romană și s-a repercutat asupra tuturor compartimentelor vieții. Orașele au devenit doar centre de refugiu și apărare, retrogradând de la statutul de promotoare ale progresului. Cu toate acestea, în Occident, se constată că starea autonomiilor urbane s-a refăcut simptomatic în veacurile care au urmat, în timp ce în Imperiul de Răsărit vechile așezări au continuat să existe, dar s-au ridicat și altele, cel puțin comparabile cu cele din perioada anterioară crizei.

CAPITOLUL AL II-LEA

GENEZA ȘI EVOLUȚIA ORAȘELOR DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS (SECOLELE I-III P.CHR.)

A. Metodologia

Complexitatea și, implicit, necesitatea unei precizări cât mai riguroase a problemelor de abordat ne obligă să sistematizăm acest capitol. Urmărim, în general, aceleași chestiuni și ne bazăm pe repere similare pentru fiecare oraș, fără a pierde din vedere specificul așezării studiate. Linia Dunării a fost zonă de *limes*¹, fapt care a influențat, fără îndoială, atitudinea autorităților centrale față de un spațiu care trebuia bine protejat. O diferențiere administrativ-geografică ni s-a părut cea mai potrivită pentru un studiu care se dorește comparativ, dar și analitic. Astfel, se va face referire, de la vest la est, la orașele de pe linia Dunării de Jos, din Moesia Superior la așezările urbane, *municipia* și *coloniae*, din Moesia Inferior, dar și la fundațiile grecești Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum. În final, vom face o scurtă analiză a situației așezărilor urbane la sfârșitul secolului al III-lea. Iată care ar fi, în ansamblu, considerentele de la care pornim:

1. În primul rând, vom încerca să redăm dispunerea geografică, originea numelui orașului și consemnarea așezării în izvoare, mai ales în cele literare. Această identificare o considerăm necesară pentru cunoașterea spațiului de evoluție a respectivului sit. În plus, evocarea sa de către autorii antici ne poate releva percepția localității în ochii contemporanilor și recunoașterea importanței sale într-o epocă sau alta.

2. Urmează o scurtă, dar concentrată, sinteză a cercetărilor arheologice din perioada modernă, cu principalii artizani ai campaniilor de săpături din centrele vizate.

3. Așezările preromane vor fi studiate în special prin prisma izvoarelor literare, iar în lipsa acestora, ne vom baza pe sursele arheologice, care pot fi concludente în delimitarea arcalului de dezvoltare a comunității indigene.

4. Acolo unde este cazul și dispunem de suficiente mărturii, vom menționa și unitățile militare care au fost cantonate în/sau în preajma viitoarelor orașe.

5. În strânsă legătură cu structurile militare care s-au afirmat în zonă, fortificațiile cu caracter militar, *castra* sau *castella*, dar și așezările civile din preajma lor, *canabae* sau *vici canabiarum*, vor face introducerea în subiectul propriu-zis. Aparent fără o legătură directă cu subiectul nostru, credem că acest aspect este unul de maximă importanță. Așa cum se va observa, impactul

---

¹ Conceptul de *limes* a cunoscut variații importante în timp. Pentru evoluția sa a se vedea detalii în G. Forni 1958, 1084-1086; Isaac 1988, 125-147; Wittaker 1989. Mai vezi, pentru particularități din diverse părți ale Imperiului, Cecil Mann 1974, 508-533; Kunow 1990, 499-504; Le Bohec 1991, 307-330; Troussset 1993, 25-33; Salerno 2005, 41-51; Peyras 2005, 197-251. Adaugă Al. Khouri 2003 (*limes arabicus*); C.A. Jost 2003, cu imagini reprezentând sisteme de fortificare și așezări de pe *limes*-ul renan; Gudea 1977; Scorpan 1980; Ivanov 1994a; Gudea 2001; Croitoru 2004, 39-50 (*limes*-ul Dunării de Jos).

militar asupra majorității orașelor romane a fost destul de susținut în intervalul cronologic ales și pentru spațiul de care suntem interesați. Așezările civile de pe lângă lagărele militare, cu implicarea militarilor în administrarea teritoriilor și a veteranilor în administrarea orașelor, sunt doar câteva dintre punctele de interes din lucrarea de față.

6. Esența cercetării o reprezintă modalitatea de constituire a orașului roman timpuriu și evoluția sa, de la plămădirea structurii urbane până la atingerea rangului municipal și/sau colonial. Urmărim elementele topografice care contribuie la geneză, dar și componentele juridice pe care se baza promovarea sau fondarea orașului. În această succesiune, intenționăm să atragem atenția asupra stadiului de dezvoltare în care se găseau structurile preromane, autohtone, în momentul cuceririi, dar și după aceea, cât a contribuit la acest complex proces așezarea civilă autohtonă și care a fost implicarea *canabae*-lor sau/și a castrului.

În condițiile în care, din a doua jumătate a secolului al III-lea, se înregistrează în orașele de pe linia Dunării de Jos o evidentă decădere din mai toate punctele de vedere, facem și câteva referiri la principalele probleme pe care le-au avut de confruntat orașele și locuitorii lor în această perioadă tulbură. Acolo unde este cazul, vom preciza și modificările de ordin juridic, topografic sau de altă natură, ca o consecință a mișcărilor care aveau loc la nivel local sau chiar în întregul Imperiu.

7. Nu putem trece peste acest subiect fără a face câteva referiri, cel puțin selective, cu privire la evoluția economică și culturală a orașului în primele trei secole ale erei creștine.

Fără a putea (și nici nu ne-am propus) să epuizăm multitudinea de chestiuni care pot apărea într-o astfel de lucrare, obiectivul nostru este acela de a urmări evoluția fenomenului dezvoltării urbane în perioada Principatului, într-o regiune care a fost considerată, uneori, ca fiind săracă din acest punct de vedere.

B. Orașele Moesiei Superior de pe linia Dunării de Jos

I. Viminacium

Disponerea geografică; izvoarele istorice

Situat în valea râului Mlava, la 3 km de actuala localitate Kostolac și la circa 100 de km sud-est față de Belgrad, Viminacium este amplasat într-o arie cu o importanță strategică evidentă în sistemul defensiv al Imperiului Roman. Considerat cel mai mare oraș din Moesia Superior, se găsea aproape de confluența Mlavei cu Dunărea, cu care se mărginea în partea de nord. În vest era dealul Sopot, iar în sud și sud-est, o ramură a munților Homolje.

Numele acestei localități pare a fi de origine preromană, mai precis celtică². Opiniile cercetătorilor sunt, totuși, încă divergente³.

Este amintit în mai multe izvoare, din secolul al II-lea până în secolul al IX-lea. Ptolemeu este cea mai veche sursă ce evocă această așezare printre alte πόλεις din Moesia Superior⁴, după războaiele cu dacii de la începutul secolului al II-lea. Itinerariile vremii indică în această locație o importantă stație rutieră⁵. Itinerariul Antonin⁶ menționează traseul Viminacium-Nicomedia, în

² Holder 1904, 320. Se fac analogii cu alte localități din Gallia (*pagus Viminacensis*) sau Hispania (*Viminacium*).

³ Se sugerează chiar și o origine latină a termenului, cu toate că este mai greu de crezut (de la *vimen* – salcie). Pentru detalii a se vedea în *IMS* II, p. 46 și n. 7.

⁴ Ptol., III, 9, 3: Οὐμινάκιον.

⁵ Pentru itinerarii, în general, a se vedea Cuntz 1929; Levi 1967.

⁶ *Itin. Ant.*, 133.3 denumește localitatea *Viminacio* sau *Euminacio*.

contextul vizitei lui Caracalla din 214. În *Tabula Peutingeriana*⁷ se redă drumul de la Viminacium către Lederata și malul stâng al Dunării.

Bogăția sa a atras numeroase vizite ale împăraților vremii, iar izvoarele istorice nu au putut trece peste aceste momente deosebite în istoria oricărei cetăți. Astfel, în 196, la Viminacium, autorul *vita Severi* din *Historia Augusta* menționa proclamarea ca Caesar de către Septimius Severus a fiului său Bassianus (viitorul împărat Caracalla)⁸. *Itinerarium Burdigalense*⁹, un izvor care se datează la 333, evoca *civitas Viminacio* pe parcursul traseului dintre Singidunum și Naissus.

Alte izvoare istorice care fac mențiunea acestui important centru în secolele IV-VI sunt *Notitia Dignitatum*, *Codex Theodosianus*, *Codex Iustinianus*, actele conciliului de la Serdica din 343 sau 344 și *Synekdemos* al lui Hierocles¹⁰. Este prezent în Novella XI a lui Justinian, privitoare la organizarea ecleziastică a Illyricum-ului oriental, dar și la Priscus¹¹, Teophilact Simocatta¹² și Theophanes Confessor¹³, unde găsim mențiuni legate de invaziile hunilor și avarilor¹⁴. În secolul al IX-lea, presbiterul Anastasius Bibliothecarius se referă, de asemenea, la Viminacium¹⁵.

Istoricul cercetărilor arheologice

La sfârșitul secolului al XVII-lea, F. Marsigli descria pentru prima dată două fortificații de o parte și de alta a râului Mlava (fig. 6). În stânga, distingea două complexe, unul de formă regulată, din piatră și cu turnuri de colț, iar celălalt de formă neregulată, cu turnuri în părțile de vest, sud și sud-est. În dreapta râului, la locul numit „Brenincolatz”, fortăreața, de forma unui pentagon, includea o structură pătrată în partea sa de nord-vest¹⁶.

Cercetătorii sau amatorii de antichități care au trecut prin acest centru dunărean în perioada următoare s-au mulțumit să colecționeze vestigii antice și mai puțin au avut dorința de a cerceta sistematic situl. J. Šafarik, S. Ormós, Fr. Haverfield, A. Medović au fost în această situație. F. Kanitz, care vizita situl în 1866 și 1877, a făcut precizări importante despre relația dintre castru și așezarea civilă și despre fortul din partea de vest a castrului¹⁷. Cu toate acestea, nu a indicat detalii topografice sau alte elemente importante relativ la cetate, rezumându-se la a face referiri generale. O contribuție la cunoașterea sitului poate fi considerată și implicarea cercetătorului sârb J. Dragašević¹⁸.

Primele date topografice de la Viminacium, demne de evidențiat, sunt rezultatul săpăturilor lui M. Valtrović, în 1882¹⁹. Pe baza raportului său detaliat, care privea în mare parte rezultatele săpăturilor din necropole, inginerul A. Pižl a întocmit planul zidurilor romane²⁰.

⁷ Din *Tab. Peut.*, segm. VI, recunoaștem localitatea *Viminatio*.

⁸ *SHA. Sev.*, 10.3.

⁹ *Itin. Burdig.*, 563,14-565,1.

¹⁰ În lucrarea de geografie din prima jumătate a secolului al VI-lea a lui Hierocles, *Synekdemos*, 657.2, apare ca *Bimenakion metropolis*.

¹¹ *Prisc.*, frg. 2, face referiri la *Bimenakion*.

¹² *Teoph. Simoc.*, *Hist.*, I, 4, 4; VIII, 2, 2-11.

¹³ *Theoph. Confess.*, *Chron.*, 24 amintește de *Bimenakion*.

¹⁴ Pentru detalii a se urmări *IMS II*, pp. 24-27.

¹⁵ *Anastasius Bibliothecarius*, *Chronografia Tripartita*, 23.

¹⁶ Marsigli 1726.

¹⁷ Kanitz 1892, 16-20.

¹⁸ Dragašević 1877, 19-20.

¹⁹ A se vedea rezultatele săpăturilor sale în Valtrović 1884, 3-14, 49-63, 89-104, 121-142. Pentru detalii vezi *IMS II*, p. 28 și n. 7.

²⁰ Valtrović 1884, pl. V.

Săpăturile lui M. Vasić, din 1902 și 1903, s-au desfășurat în mai multe puncte: în zona castrului, la orașului roman, a fortăreței de pe malul stâng al Mlavei, în necropole și la basilica numită „Todićeva crkva”²¹. Elementele de stratigrafie și de topografie furnizate acum au fost esențiale pentru săpăturile viitoare și multe dintre presupunerile făcute au fost confirmate de cercetările din anii următori. Rezultatele investigațiilor făcute de Valtrović și Vasić au fost sistematizate de către V. Popović²².

În deceniul al optulea al secolului trecut au început săpăturile sistematice la Kostolac, care continuă, cu unele întreruperi, și astăzi. Dr. Ljubica Zotović, în colaborare cu dr. Vladimir Kondić și cu Vladislav Popović a condus lucrările de salvare în situl de la Viminacium între 1977 și 1997. Dr. Miomir Korać, de la Institutul de Arheologie din Belgrad, împreună cu o echipă de la Universitatea de stat din Albany SUA, desfășoară și în prezent intense cercetări arheologice, utilizând cele mai noi metode de investigare. Rezultatele acestor cercetări sunt în măsură să ofere noi date despre imaginea urbană generală. Cercetările ultimelor zeci de ani s-au concentrat cu precădere în sudul castrului roman, în așezarea civilă și în necropole, unde s-au explorat mai mult de 13.500 de morminte și de unde s-au scos peste 32.000 de obiecte²³.

Așezarea preromană

Viminacium a luat ființă într-un teritoriu populat de celți, așezați în zonă după înfrângerea de la Delfi, din 297 a.Chr.²⁴. Despre așezarea indigenă nu se cunosc foarte multe detalii, dar se presupune că ar fi existat la est de castru²⁵. Până acum se pot data cu siguranță materiale din morminte celtice, care atestă clar prezența lor aici, fără a se fi identificat vreo fortificație²⁶. Cert este că, înainte de venirea romanilor în zonă, aici se găsea populația celtică a scordiscilor²⁷.

Pe baza studiului materialului numismatic, primele contacte consistente ale romanilor cu această regiune s-ar data în ultimele decenii ale secolului I a.Chr. Controlul asupra acestor regiuni se poate să fi fost impus încă din primii ani ai secolului I p.Chr., concomitent cu constituirea provinciei Moesia. Fără a insista aici foarte mult asupra subiectului, care se știe că stârnește încă o vie polemică în istoriografie, adoptăm, ca fiind cea mai argumentată, opinia savantului R. Syme, care demonstrează că în anul 6 p.Chr. este consemnat ca prim *legatus* al acestei provincii A. Caecina Severus²⁸. Prin urmare, între 1 și 4 p.Chr. acest centru era deja sub autoritatea oficială a Romei.

Ca orice așezare situată într-un punct esențial pentru siguranța Imperiului, Viminacium a fost sediu al unor unități militare care au contribuit, direct și indirect, la consolidarea nucleelor

²¹ Rapoartele sale, confirmate în mare parte de săpăturile ulterioare, sunt publicate de Vasić 1902, 201-228 și Vasić 1903, 248-259.

²² Popović 1967, 29-49.

²³ Necropolele de la Viminacium au fost obiectul mai multor studii și cercetări: Pravilović 1979, 118-123; Zotović 1980, 96-115; Zotović, Jordović 1990; pentru mormintele din perioada secolelor V-VI a se vedea, mai ales, Zotović 1994, 59-72, Milošević 2002, 151-157, dar și site-ul www.viminacium.org.yu.

²⁴ Iust., XXXII, 3, 6-8.

²⁵ *IMS* II, p. 30, n. 18.

²⁶ Todorović 1968, 110. Câteva piese celtice dintr-un mormânt de războinic descoperit pe insula dintre un braț al Dunării și Mlava se alătură altor descoperiri destul de însemnate din zonă. Vezi Kosorić 1960, 197-203; Mirković 1977, 820.

²⁷ Str., VII, 318 îi plasează la est de Morava. Cf. Papazoglu 1978, 271.

²⁸ Syme 1971, 57-58. Appian ne informează că Moesia ar fi devenit provincie abia la începutul domniei lui Tiberius (App., *III*, 30, 86 și 88). Pentru o scurtă prezentare a situației teritoriului Moesiei la limita perioadei dintre independență și supunere vezi Zugravu 1999, 191-205.

de locuire civilă și, mai târziu, la procesul de municipalizare a aglomerărilor civile din preajmă. Interrelaționarea dintre factorul militar și cel civil a fost una cât se poate de reală și cu consecințe inevitabile pentru procesul de urbanizare.

Trupele staționate la Viminacium

Prima unitate militară ce ar fi putut staționa la Viminacium, dar despre care nu se cunosc date precise, ar fi fost *legio IV Scythica*, venită la începutul secolului I p.Chr.²⁹. Fără a ne opri prea mult la trupele care au avut o ședere efemeră în această localitate, dispunem de informații mai exacte abia de la sfârșitul secolului I p.Chr.³⁰.

Legio VII Claudia este unitatea militară de numele căreia se leagă istoria așezării de la Viminacium pentru câteva veacuri. Data instalării sale în Moesia este controversată. Se presupune că ar fi venit cel mai devreme între 63 și 66 p.Chr., iar împreună cu legiunile a V-a Macedonica și a VIII-a Augusta au format armata Moesiei³¹. M. Mirković aduce în prim-planul discuției un document epigrafic nefolosit la valoarea reală: o bornă plasată între teritoriile *Nedites* și *Cornienses*, din Dalmația. Delimitarea era făcută de către soldați ai legiunii a VII-a Claudia, sub comanda guvernatorului Dalmației dintre 63 și 67, Aulus Decenius Geminus³². Astfel, o deplasare a acestei unități în Moesia se putea face mai degrabă către 66 p.Chr.³³

În Dalmația, acolo unde staționase înainte de aducerea sa în provincia dunăreană³⁴, există inscripții care o plasează cel puțin până în 63 p.Chr. Prezența sigură în provincie este atestată abia în 69 p.Chr.³⁵. Viminacium se poate să fi fost prima locație din Moesia³⁶, cu toate că ștampile ale legiunii din aceeași perioadă s-au descoperit și la Durostorum³⁷. Este disputată și ipoteza ca legiunea să fi staționat în acest ultim centru până la sfârșitul secolului I p.Chr. și apoi să fi fost cantonată la Viminacium³⁸. Nu trebuie omise nici materialele de construcție cu marca acestei legiuni de la Ratiaria, care atestă staționarea cel puțin a unor unități ale acesteia în colonia lui Traian³⁹. Însă, aceasta poate fi doar o explicație pentru numărul foarte redus de

²⁹ Această legiune, împreună cu *legio V Macedonica*, trebuie să fi fost cantonată doar temporar în așa-numitele *castra aestiva*, posibil la Viminacium, în timpul lui Tiberius, dar la fel de posibil putea să staționeze și la Ratiaria, Oescus sau Naissus.

³⁰ Pentru unitățile militare, dar și pentru rolul ocupat de Viminacium în angrenajul militar al Moesiei Superior vezi Gudea 1977a, 223-236.

³¹ *IMS* II, p. 36; Mirković 1977, 820 și n. 38.

³² Jagenteufel 1958, 39-42.

³³ *IMS* II, p. 36.

³⁴ Strobel, 1984, 91.

³⁵ Tac., *Hist.*, II, 85. Este menționată aici această legiune alături de altele, care se deplasează în Italia pentru a participa la războiul civil din 69.

³⁶ Filov 1906, 39, 41, 53

³⁷ *CIL* III, 14597²: *LEG VII C P F*, abreviere care apare până la Traian.

³⁸ Cărămizile descoperite la Viminacium, cu ștampilele *LEG VII C P F-leg(io) VII C(laudia) ptia) ffidelis* și *LEG VII CL*, apărute împreună cu alte cărămizi, marcate cu numele unor unități auxiliare participante la războaiele cu dacii purtate de Traian, permit o datare și, implicit, o plasare a unității militare în acest centru la sfârșitul secolului I sau la începutul secolului al II-lea. Pentru prima abreviere, *LEG VII C P F*, pe monumentele din Dalmația a se vedea Betz, 1939, 19, 23; epitetul *pia fidelis* a fost obținut de legiune în 42 p.Chr., când și-a dovedit loialitatea desăvârșită față de împărat și statul roman în timpul rebeliunii conduse de Scribonianus, în Dalmația.

³⁹ Bollini 1980, 104-113.

informații care datează dinaintea de secolul al II-lea p.Chr.⁴⁰. De asemenea, o pendulare între cele două locații, în funcție de necesități și împrejurări, nu este exclusă.

Despre o altă legiune, a IV-a Flavia, ar fi mai multe documente care atestă prezența sa în zonă, înainte de războaiele dacice ale lui Traian. Doar de la Viminacium sunt cinci stele funerare cu caracteristici de la sfârșitul secolului I și începutul secolului al II-lea⁴¹. În plus, apar consemnate în epitafuri și originile soldaților, caracteristică suplimentară unei datări timpurii⁴². Amplasarea sa la Viminacium nu este lipsită de discuții, alte soluții fiind avansate de-a lungul cercetării problemei. Staționarea în Pannonia, pentru o anumită perioadă, înaintea aducerii în Moesia, a fost luată în calcul odată cu ipoteza lui Patsch⁴³, în timp ce Alföldy vorbea chiar de o posibilă localizare între 89 și 101, la Aquincum⁴⁴. Pentru plasarea la Ratiaria a legiunii în cauză aduc argumente Filov⁴⁵ și Syme⁴⁶, în timp ce Ritterling susținea ferm că ar fi ocupat castrul de la Viminacium⁴⁷.

În general, monumentele ridicate de către soldații acestei legiuni la Viminacium se încadrează între 86 și începutul războaielor dacice din timpul lui Traian. Cum cele două legiuni, a IV-a Flavia și a VII-a Claudia, nu puteau staționa simultan la Viminacium, cel puțin după 89⁴⁸, se poate admite că prima a fost deplasată către frontiera dunăreană pe la 86, în vreme ce a doua, după o ședere temporară la Durostorum, a revenit în zonă pe la 98.

Viminacium a devenit în timpul războaielor cu dacii centrul în care erau concentrate trupele romane, rolul său fiind unul crucial⁴⁹.

După războaiele dacice, legiunea a IV-a Flavia rămâne în Dacia, iar a VII-a Claudia pleacă în Orient pentru a participa la luptele contra parților. După o absență de câțiva ani din provincie, Hadrian readuce legiunile a IV-a Flavia la Singidunum și a VII-a Claudia la Viminacium⁵⁰. În perioada următoare, rolul acestei ultime legiuni a crescut considerabil, mai ales în contextul luptelor pentru putere de la jumătatea secolului al III-lea. Atestarea epigrafică în această perioadă a unei *schola mensorum* demonstrează o organizare complexă și eficientă a unității militare cantonate la Viminacium⁵¹. Activitatea sa a fost foarte intensă în secolele II-III și în arealul din vecinătate, așa cum o demonstrează inscripțiile de la Novae, Cuppae, Transdierna sau Boljetin⁵². Totuși, se pare că o prezență efemeră a mai înregistrat și cealaltă legiune în castrul de la Viminacium în momentele în care garnizoana de aici lipsea⁵³. De la

⁴⁰ Singura mărturie anterioară lui Traian nu poate fi dinaintea de anul 80 p.Chr.: *IMS* II, 101.

⁴¹ *IMS* II, 86-89, 93. Este vorba de stele de mari dimensiuni, cu un fronton triangular, caracteristice provinciilor dunărene din secolul I p.Chr. Cf. Schober 1923, nr. 21, 23, 24.

⁴² Se citează ca *origo* orașe din Italia și Hispania, zonele de unde s-au recrutat soldații acestei legiuni.

⁴³ Patsch 1937, V. 2, 41, 60 aprecia că, odată adusă în Moesia, legiunea a fost instalată la Durostorum.

⁴⁴ Alföldy 1959, 113-114.

⁴⁵ Filov 1906, 63.

⁴⁶ Syme 1928, 49.

⁴⁷ Ritterling 1925, col. 1542.

⁴⁸ Domitian a interzis această practică după rebeliunea condusă de Saturninus în 89, care a avut în prim-plan legiunile a XIV-a Gemina și a XXI-a Rapax, cu baza la Mogontiacum (Mainz): Suet., *Dom.*, VII.

⁴⁹ Spasić-Durić 2002, 22.

⁵⁰ Ptol., III, 9, 4. Prezența lor este confirmată și de numeroasele urme arheologice ce atestă o activitate intensă în secolele II-III.

⁵¹ Detalii despre sarcinile *mensores* și criteriile de selecție în Petrović 1971, 523-534.

⁵² Mirković 1980, 173-178.

⁵³ Veterani ai legiunii a IV-a Flavia sunt consemnați în teritoriul orașului Viminacium (*IMS* II, 16), cu toate că, de fapt, garnizoana lor era la Singidunum. De asemenea, cooptările repetate ale legiunii a VII-a

Marcus Aurelius, soldații celor două legiuni, a căror istorie se leagă de Viminacium, aveau ca principale sarcini protejarea traficului pe drumurile principale și supravegherea transporturilor de la minele din zonă⁵⁴.

Chiar și după cucerirea Daciei, importanța strategică a castrului rămâne aceeași, cu toate că multe dintre forturile de pe linia Dunării au rămas goale, pierzându-și eficiența⁵⁵.

Castrul legionar; canabele

Rolul castrului legionar de aici, ridicat fie de legiunea a VII-a Claudia, fie de a IV-a Flavia sau chiar de unități din ambele, a crescut în timpul conflictelor daco-romane de la începutul secolului al II-lea. Războaiele cu dacii au scos în prim-plan, prin poziția ocupată, utilitatea fortificației militare de la Viminacium, ca bază pentru coordonarea lucrărilor de geniu declanșate în perspectiva pregătirii ostilităților cu puternicul adversar nord-dunărean. În afară de soldații celor două legiuni menționate, mai este demonstrată și contribuția legiunii a XV-a Apollinaris⁵⁶, alături de unități de trupe auxiliare: *cohors III Campestris*, *cohors VII Breucorum* și *cohors I Flavia Hispanorum*⁵⁷. După aceste războaie, importanța militară a castrului scade și numărul efectivelor se reduce mult.

Poziția lagărului militar⁵⁸ și a canabelor se cunoaște exact. Castrul de legiune se găsea pe malul drept al Mlavei, la circa doi km de Dunăre, orientat nord-nord-vest – sud-sud-est și cu dimensiunile de 422/388 m⁵⁹. Vasić a fost cel care a identificat căile principale de acces și cele patru porți, ca și un apeduct în partea de nord, canalizările și forul castrului. În urma săpăturilor din 1972-1974 s-au scos la iveală și termele, cu mai multe straturi arheologice, cel mai vechi datat în secolele I-II, iar cel mai târziu, în secolul al IV-lea⁶⁰.

De fapt, etapele de construcție ale castrului au fost stabilite cu precizie relativă. Cele mai vechi monumente epigrafice, cu referiri la soldații de aici, corespund perioadei de după 80 p.Chr⁶¹. S-a avansat ideea că, încă de la Tiberiu, aici trebuie să fi fost unul dintre primele castru legionare de importanță maximă pentru stăpânirea romană în zonă⁶². Majoritatea opiniilor ulterioare au contrazis această supoziție. Și arheologic a fost infirmată o folosire atât de timpurie a castrului. Ceramica și monedele au ajutat la identificarea unei perioade de viață ce se întindea de la sfârșitul secolului I până la mijlocul secolului al V-lea p.Chr. De asemenea, conductele de apă cu ștampile ce evocă *LEG IIII F F* și *LEG VII C* permit fixarea primelor faze de construcție a castrului în ultimele decenii ale secolului I p. Chr.

Totuși, în urma cercetărilor moderne, s-a stabilit că înainte de prima fază de construcție în piatră a acestui castru, a existat și o perioadă de lemn. Prin urmare, se pare că prima etapă corespunde unei arhitecturi în care pământul și lemnul au fost materialele utilizate pe scară largă

Claudia în campanii importante purtate de împărații secolului al II-lea și de la începutul secolului următor au favorizat revenirea temporară a legiunii a IV-a Flavia în castrul viminacensis.

⁵⁴ Despre *beneficiarii* vezi Mirković 1971, 263-271.

⁵⁵ Mirković 2002, 758.

⁵⁶ *IMS* II, 138.

⁵⁷ Wagner 1938, 101-103, 116, 147.

⁵⁸ Ca sediu de legiune, Viminacium este menționat de Ptolemeu pentru prima dată, dar termenul *castrum* apare, ce-i drept, de mai multe ori, doar în trei pasaje din *Not. Dign., Or.* XLI, 16, 31, 38.

⁵⁹ *IMS* II, p. 29.

⁶⁰ Kondić, Zotović 1974, 94-97.

⁶¹ Cele mai vechi necropole romane, descoperite în locurile numite „Pecine” și „Vișe grobalja”, nu sunt anterioare acestei date. Cf. *IMS* II, p. 34.

⁶² Premerstein 1898, 153-155.

și care se identifică atât în castru, cât și în aglomerarea civilă de la vest de acesta. Urmează prima perioadă cu construcții de piatră, corespunzătoare sfârșitului de secol I și începutului de secol II. O altă etapă corespunde probabil Severilor. Acum se întâlnesc pe cărămizi ștampilele cu prescurtarea *LEG VII CL ANT*⁶³.

Principalele întrebări care trebuie soluționate sunt: cine a construit primul castru de lemn și care dintre cele două legiuni a fost la originea acestuia? În jurul anilor 69-70, când este posibil ca *legio VII Claudia* să fi ajuns în zonă, se poate ca aceasta să fi ridicat acest lagăr militar. Vasić a datat prima fază de construcție a castrului între 70 și 80, iar unitatea care se stabilise ar fi fost legiunea a IV-a Flavia. Din păcate, parcimonia informațiilor despre această primă etapă a castrului ne împiedică să oferim un răspuns definitiv. Rezolvarea problemei ne-ar oferi și informația necesară despre legiunea care a contribuit la dezvoltarea așezării civile de pe lângă castru, canabele.

În apropierea castrului se cunosc urmele așezării civile, *canabae*, datând din anii 70 p.Chr.⁶⁴. Este, în fapt, cel mai vechi strat roman, descoperit la vest de castru. Canabele sunt dispuse pe o lungime de 800 m și pe o lățime de circa 500 m⁶⁵. La Viminacium, această așezare civilă a continuat să existe și după apariția municipiului. Conform unei inscripții din timpul lui Septimius Severus, se pare că așezarea civilă de lângă *castrum* nu a jucat nici un rol în constituirea orașului propriu-zis⁶⁶. Acest monument epigrafic vorbește de refacerea canabelor în secolul al III-lea, la un veac de când a avut loc ridicarea la rang municipal a orașului Viminacium⁶⁷. O. Bohn emitea concluzia că nu era neapărat necesară contribuția canabelor la constituirea unui oraș, aceste două unități putând exista separat⁶⁸.

Două aspecte reies din această situație. În primul rând, în procesul de municipalizare, componenta cu valoare juridică nu era constituită de canabe. Neavând autonomie juridică și nici nume⁶⁹, dar cu o organizare cvasimunicipală, canabele au putut constitui exemple pentru orașele care ar fi fost înființate în zonă, dar numai atât. În al doilea rând, se pare că la Viminacium, ca și în alte orașe care au căpătat statut municipal de la Hadrian, o a doua așezare civilă, situată la o anumită distanță de canabe, a fost nucleul viitorului municipiu: poate o așezare autohtonă, poate o nouă așezare civilă, unde un *conventus civium Romanorum* a devenit atât de puternic, astfel încât să fi primit statut municipal.

De la *municipium* la *colonia*

Independent de dezvoltarea canabelor, care au luat ființă odată cu instalarea primei legiuni la Viminacium, orașul propriu-zis, *municipium*, a avut ca bază de promovare o altă așezare civilă.

⁶³ Întregirea numelui *Leg(io) VII Cl(audia)* cu *Ant(toniniana)* apare odată cu Septimius Severus, și nu cu Caracalla, așa cum se afirmase inițial: Premierstein, Vulić 1900, 117-118, care adoptă varianta lui Mommsen 1887-1888, 848. Vezi pentru această concluzie veridică, Bersanetti 1940, 110.

⁶⁴ *IMS* II, p. 38.

⁶⁵ Mócsy 1970, 145-146.

⁶⁶ *IMS* II, 55.

⁶⁷ Mócsy 1970, 145. Refacerea canabelor de la Viminacium, evocată în această inscripție, a fost pusă în legătură cu decizia lui Septimius Severus de a permite soldaților să trăiască alături de familii. A se vedea Herod., III, 8, 5.

⁶⁸ Bohn 1926, 25-36. A. Alföldi oferă analogii de la Aquincum, în timp ce Swoboda 1964, 179 este de acord parțial, pentru că el consideră că orașul și *canabae*-le constituiau un ansamblu teritorial și erau separate doar juridic.

⁶⁹ Excepțiile sunt destul de puține. Cea mai clară se întâlnește la Durostorum, unde avem menționate *canabae Aeliae*. *CIL* III, 7474. Vezi Donevski 1990, 931-940; Donevski 2006, 186-227.

Trei municipii de la Hadrian se încadrează într-o tipologie interesantă. Carnuntum și Aquincum din Pannonia⁷⁰ și Viminacium din Moesia Superior sunt orașele care au fost rezultatul unui proces de dezvoltare urbană început încă de dinainte de Flavii. Castele legionare au antrenat constituirea canabelor în jurul fortificației. La o oarecare distanță a luat ființă sau, mai degrabă, a evoluat o altă așezare civilă, care va constitui nucleul noului *municipium*.

Practic, la baza constituirii municipiului a stat un *conventus civium Romanorum*, și nu comunitatea civilă din canabe, așa cum se întâmplă în alte centre dunărene⁷¹. Logica este foarte simplă în ceea ce privește imposibilitatea municipalizării canabelor. Teritoriul din imediata apropiere a castrului, acolo unde se găseau și canabele cu organizare cvasimunicipală, nu putea aparține unui oraș, de vreme ce activa armata în zonă. *Cives Romani consistentes*, organizați într-un *conventus*⁷², care locuiau într-o *civitas* formată în apropierea castrului și a canabelor, au constituit nucleul viitorului oraș roman⁷³. Aceasta este explicația pentru care canabele erau încă în funcție în timpul lui Septimius Severus. Probabil că abia de la Caracalla sau puțin mai târziu au dispărut, în încercarea de uniformizare a așezărilor urbane începută după celebrul edict din 212.

Este foarte posibil ca așezarea care a stat la baza noului *municipium* să fi existat deja chiar înainte de instalarea castrului și de dezvoltarea canabelor⁷⁴. Municipalizarea orașului a avut loc în timpul lui Hadrian, dar încă de la Traian se înregistrase o anumită autonomizare a corporațiilor de *cives Romani*⁷⁵. După fazele pregătitoare, în care un rol deosebit l-a avut Traian, maturitatea comunităților civile a permis municipalizarea.

Orașul se află pe malul stâng al Mlavei, la Stari Kostolac⁷⁶, la vest de tabăra militară. Inscriptiile vorbesc de *municipium Aelium Viminacium*⁷⁷. Se cunoaște faptul că Aquincum a fost ridicat la statut de municipiu în timpul unei vizite a lui Hadrian⁷⁸. Nu este imposibil ca și Viminacium să fi profitat de vizita imperială din 124 pentru a determina autoritățile centrale să îi acorde statutul municipal râvnit.

În orașul roman locuiau veterani cu familiile lor și descendenții primilor veniți în zonă. Era o mixtură care se asemăna cu situația din *canabae*, în care, alături de comercianți, trăiau și veterani, după cum ne dovedesc inscripțiile⁷⁹. Noii veniți erau, în prima fază, originari din provinciile vestice, din Macedonia, Asia Mică, Africa, iar mai târziu se întâlnesc și coloniști veniți din așezări ale Moesiei Superior sau din alte provincii balcanice⁸⁰, în funcție de teritoriile din care erau recrutați și soldații trupelor care staționau în castrul de la Viminacium.

⁷⁰ Mócsy 1974, passim. Adaugă despre raportul dintre *canabae* și *municipium* de la Aquincum și Póczy 1971, 152-155.

⁷¹ Mirković 2005, 17-18 și inclusiv *IMS* II, p. 47.

⁷² Pentru rolul acestor organizații, în general cu caracter comercial, vezi Bounegru 2002, 108-119, iar pentru Moesia Superior, vezi două atestări de acest gen, dintre care una la Singidunum (*IMS* I, 15) și o alta de la Dubraviča (*IMS* II, 319), fără a putea fi date.

⁷³ Vittinghoff 1968, 139 și n. 61, cu discuția privitoare la unitățile care au stat la baza formării municipiului Viminacium.

⁷⁴ Mócsy 1974, 140 consideră că aceste așezări au luat ființă odată cu instalarea legiunii și cu punerea bazelor pentru așezarea civilă *ad legionem*.

⁷⁵ Mócsy 1974, 139.

⁷⁶ Mócsy 1970, 146.

⁷⁷ Apar formele abreviate *MUN. AEL. VIM.* sau *M.A.V.* Vezi *CIL* III, 1654, 1655.

⁷⁸ Mócsy 1974, 139.

⁷⁹ *IMS* II, p. 47.

⁸⁰ Mirković 1977, 820.

Pe baza elementelor de care dispunem, putem încerca o reconstituire a etapelor de evoluție a comunității municipale de la Viminacium. Astfel, pe la 66-70 este cantonată aici legiunea a VII-a Claudia care se ocupă de ridicarea castrului din pământ și lemn ale cărui urme se mai observă destul de greu în săpăturile arheologice. În același timp, se afirmă și canabele legionare din preajmă. Este, de fapt, prima manifestare cvasiurbană de la Viminacium⁸¹, legată, bineînțeles, de activitatea armatei în regiune. „Încălzirea” zonei Dunării de Jos în timpul lui Domițian provoacă aducerea unei a doua legiuni în acest centru, a IV-a Flavia. Totuși, nu știm dacă cele două unități au fost cantonate în aceeași locație. Cert este că în anii 80 începe ridicarea castrului de piatră. Cel mai probabil, unități mixte din cele două legiuni au construit noua fortificație. Din 89-90 este sigur că aici rămâne doar o singură legiune, a IV-a Flavia, în timp ce a VII-a Claudia se regăsește în alt centru, poate la Durostorum⁸². Abia din 98, *legio VII Claudia* revine la Viminacium și participă activ la întărirea castrului în perspectiva războaielor decisive pe care Traian le pregătea cu dacii, în vreme ce *legio IV Flavia* merge la Durostorum⁸³.

Odată cu ridicarea lagărului militar din piatră, canabele au cunoscut, la rândul-le, o evoluție mai apropiată de necesitățile unei comunități din ce în ce mai numeroase și mai pretențioase. Totuși, din cauza condițiilor juridice, dar și din necesitatea menținerii unei unități militare într-un punct nevralgic al regiunii, aglomerația civilă nu a avut un rol decisiv în procesul efectiv de municipalizare din acest centru.

În schimb, o așezare civilă dezvoltată în paralel, la câțiva km de castru și canabe, în care elementele autohtone au conviețuit cu cetățenii romani, a fost nucleul noului oraș. În aceste condiții, componentele de bază ale istoriei așezării de la Viminacium în primele decenii ale secolului al II-lea sunt: castrul, canabele și municipiul. Amplasamentul municipiului, pe malul stâng al Mlavei, unde au fost identificate urme ale unei aglomerări civile, este cea mai veridică⁸⁴. Procopius vorbește de restaurarea unor mari construcții în secolul al VI-lea⁸⁵. Fortificația justiniană evocată ar fi putut fi construită pe ruinele fostului municipiu. Și Vasić identifica o fortăreață bizantină timpurie la nord de Stari Kostolac.

Cu toate acestea, a tranșa această problemă fără a nuanța raportul dintre *canabae* și noul *municipium* considerăm că ar fi o scăpare. Nu putem vorbi de o delimitare netă între *canabae* și municipiu decât strict topografic. Noul municipiu a avut la bază, fără îndoială, și o parte a comunității dezvoltate în canabe. Pe lângă *conventus civium Romanorum*, și populația autohtonă a jucat, cel mai probabil, un rol în geneza orașului.

Pe fondul acestei evoluții spectaculoase, care se resimțea încă de la sfârșitul secolului al II-lea, împăratul Gordian al III-lea (Marcus Antonius Gordianus) (238-244) a acordat titlul de *colonia* orașului Viminacium. Izvoarele epigrafice confirmă constituția duumvirală primită de oraș după promovare. Inscripțiile care menționează *colonia Viminacium* sunt destul de puține și greu databile. Majoritatea amintesc doar de magistrați din oraș.

⁸¹ Tacitus numește aceste aglomerații civile de pe lângă castru „...*in modum municipii extractus locus*” (Tac., *Hist.*, I, 67) sau „*opera haud procul castris in modum municipii extracta*” (Tac., *Hist.*, IV, 22).

⁸² Destinația ar fi putut fi și Singidunum (Ritterling 1925, col. 1542). Aquincum (Alföldy 1959, 113) sau chiar Margum (Mirković 1968, 50).

⁸³ La Durostorum, așa cum se va vedea și mai jos, a staționat din 69/70 *legio V Alaudae*, apoi *legio IV Flavia* în perioada pregătirilor lui Traian pentru războaiele dacice.

⁸⁴ Ideea că, de fapt, canabele au fost nucleul de constituire a municipiului a fost menținută de Saria 1958, col. 2174.

⁸⁵ Proc., *Aedif.*, IV, 6, 17.

O importantă sursă de cunoaștere a acestei perioade o reprezintă materialul numismatic. Legenda *COL VIM PMS* – *col(onia) Vim(inacium) p(rovincia) M(oesia) S(uperior)* apare pe monedele care au fost emise începând cu Gordian al III-lea și până la Valerian, timp de 16 ani⁸⁶. Anul erei locale este notat de la I la XVI, fără a putea ști cu exactitate dacă numerele de pe monede reprezintă era colonială sau provincială⁸⁷. A fost deja demonstrat faptul că Viminacium a găzduit întrunirile adunării provinciei Moesia Superior⁸⁸.

Într-o epocă în care acordarea titlului de colonia unui oraș era mai mult onorifică, este foarte posibil ca această promovare să fie urmarea stabilirii în oraș a unui mare număr de veterani⁸⁹.

De la jumătatea secolului al III-lea începe o oarecare decădere a orașului, cu toate că impactul invaziilor declanșate acum nu a afectat regiunea într-o foarte mare măsură. Crizele din Imperiu și anarhia de la nivel politic au avut repercusiuni serioase pentru Imperiul Roman, dar nu au afectat acest centru prea puternic.

După reformele lui Dioclețian, Viminacium a devenit capitala provinciei Moesia Prima, ca recunoaștere a importanței sale în angrenajul provincial roman⁹⁰.

Inscripția ce menționează pe un anume Aurelius Gaius, soldat în armata de *comitatenses* în timpul lui Dioclețian, care a trecut prin Viminacium de patru ori, demonstrează o activitate militară foarte intensă în acest centru, probabil determinante fiind frământările din epocă⁹¹. La luptele pentru tron din acest secol al III-lea, legiunea a VII-a Claudia a fost foarte activă în perioada domniilor lui Filip I, Pacatianus, Trainus Decius, Trebonianus Gallus, Valerianus și Gallienus. Istoriografia vremii arată că Viminacium era un centru stabil și puternic la granița de pe Dunăre. Unul dintre ultimele conflicte militare din perioada anarhiei a avut loc chiar în apropiere de *civitas Viminacio, ubi Diocletianus occidit Carinum*. O foarte interesantă și importantă dovadă a desfășurării acestor evenimente în zonă este capul de marmură al lui Marcus Aurelius Carus, tatăl lui Carinus⁹². Viminacium a jucat un rol important în zonă și în secolele IV-V p.Chr., alături de Singidunum. De asemenea, conform noilor date oferite de arheologi, există dovezi suficiente pentru a susține că viața nu a încetat odată cu distrugerile provocate de huni, ci s-a înregistrat o continuitate de locuire și în secolul al VI-lea, dacă nu chiar mai târziu.

Vizitele făcute de împărații Hadrian, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Gordian al III-lea, Filip Arabul, Trebonius Gallus, Hostilian, Dioclețian (în 293 și 294), Constantin (în 334), Constantius al II-lea (338 și 358), Iulian (359, înainte de a deveni împărat) și Grațian (382), confirmă respectul pentru un oraș prosper și cu o funcție vitală în angrenajul Imperiului. Edictele imperiale emise la Viminacium sunt o mărturie a trecerii lor pe aceste locuri⁹³.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

Aflat într-o ascensiune continuă încă din timpul Flaviilor, Viminacium a cunoscut o adevărată creștere economică începând cu secolul al II-lea.

⁸⁶ Kos 1992, 212.

⁸⁷ Kos 1992, 212, n. 36.

⁸⁸ Kos 1992, 209-214 și Aparaschivei 2006.

⁸⁹ *ISM* II, p. 49.

⁹⁰ Vasić 1895, 1-61.

⁹¹ Drew-Bear 1979 (1981), 93-141.

⁹² Spasić-Durić 2002, 26.

⁹³ Despre unele documente emise cu ocazia vizitelor imperiale la Viminacium a se vedea în *ISM* II, p. 23-24 și n. 12.

De la sfârșitul secolului I, portul fluvial de care dispunea localitatea asigura transportul și aprovizionarea armatei, dar și a populației locale. Deținea, de asemenea, un rol important în protecția graniței și în facilitarea tranzitului pe Dunăre.

Câteva inscripții stau mărturie pentru activitatea desfășurată în portul de la Viminacium. Un *naclerus* apare pe un monument închinat lui Mithra și datat în secolele II-III⁹⁴. De asemenea, un *nautarum quinquennalis*, în persoana lui C. Valerius Vibianus, confirmă existența în zona Dunării de Jos a unui *collegium nautarum*, care construiește un templu în cinstea lui Neptun⁹⁵.

Și pe uscat, Viminacium este atestat ca un important nod rutier. Rezumativ, principalele căi de acces, concepute în special în scopuri militare, dar și pentru facilitarea comerțului și a circulației informației erau:

1. Drumul care pleca din vest, de la Aquileea, prin Sirmium, Singidunum, Margum, până la Viminacium și apoi către Naissus, în sud, de unde se despărțea în două: unul mergea către Tracia și se încheia pe țărmul Bosforului, iar cealaltă ramură se îndrepta către Grecia, prin Macedonia.

2. Drumul care pleca din Pannonia și se desfășura de-a lungul Dunării până la vărsarea fluviului în Marea Neagră.

3. Drumul menționat în *Tabula Peutingeriana* și care conecta Viminacium cu provincia Dacia, prin Lederata (actuala localitate Ram)⁹⁶.

Poziționarea mai mult decât favorabilă, raportat la aceste căi de comunicație, a făcut din Viminacium un centru căutat de comercianți și profitabil pentru producători.

O anume diminuare a activității s-a resimțit doar în timpul lui Marcus Aurelius⁹⁷, după care s-a revigorat atât comerțul, cât și producția. Prosperitatea maximă a orașului a fost atinsă în perioada Severilor, când *summae honorariae* plătite de magistrați pentru a ajunge în funcțiile de conducere au devenit uriașe în comparație cu alte centre provinciale⁹⁸. Este și momentul în care acest oraș a ajuns capitală a provinciei. Rolul său a fost dedus corect din reprezentările de pe monede. În materialul numismatic descoperit se întâlnește o femeie ținând în mână un iepure, o personificare a provinciei Moesia Superior⁹⁹. În timpul lui Caracalla, orașul era un *municipium* bogat¹⁰⁰. Evoluția spectaculoasă s-a menținut până după Gordian al III-lea, împăratul care a acordat și statutul colonial așezării.

II. Ratiaria

Disponerea geografică; izvoarele istorice

În localitatea Kaleto, la vest de Arçar, în nord-vestul Bulgariei de astăzi, se afla orașul Ratiaria. Se întindea pe o platformă cu dimensiunile aproximative de 1500/400 m.

⁹⁴ Echivalentul grecesc al latinescului *navicularius*: *IMS* II, 31. Desemna pe cei care se ocupau de transportul și de comerțul maritim, dar și armatorii. A se vedea amănunte la Bounegru 2002, 51-59.

⁹⁵ *IMS* II, 61.

⁹⁶ A se vedea în detaliu principalele drumuri din zonă la Mirković 1996, 27, dar mai ales la Bounegru 2002, 20-21.

⁹⁷ Acum pătrund între granițele Imperiului iazigii și roxolanii, iar la Viminacium, ca și în alte centre din apropiere, se aduc noi trupe din est pentru a face față presiunii acestora.

⁹⁸ *IMS* II, 22, 42, 56, 61.

⁹⁹ Gerassimov 1964, 253.

¹⁰⁰ *CIL* III, 13805. Bogăția locuitorilor săi reiese mai ales din multitudinea de obiecte vestimentare de valoare și din accesoriile de aur și argint găsite în mormintele de la Viminacium. Vezi pentru amănunte la Golubović 2003, 79-90.

Numele provine, probabil, din latinescul *ratis*, care se traduce prin plută, pod plutitor, mică ambarcațiune destinată transportului de-a lungul coastei¹⁰¹. O altă posibilă origine ar fi din adjectivul substantivat *ratiarius*, care desemna un corp specializat de transportatori¹⁰². Școala germană tinde să atribuie acestui toponim o sorginte celtică¹⁰³. Nu a fost ignorată nici o posibilă obârșie autohtonă, geto-moesică¹⁰⁴.

Ratiaria este menționată în izvoarele antice prin prisma importanței sale economice, dar și a statutului juridic căpătat. Renumele i s-a păstrat neîntrerupt până târziu, în modernitate, așa cum demonstrează numeroasele hărți geografice în care este cuprinsă. Poziția de nod rutier important vine să confirme interesul pentru antici, dar și pentru urmașii lor. Cea mai veche sursă este Ptolemeu, care amintește de *Ῥατιάρια*¹⁰⁵. Itinerariul Antonin și *Tabula Peutingeriana* sunt alte două izvoare utile pentru cunoașterea amplasamentului orașului¹⁰⁶. Din secolele următoare mai consemnăm mențiuni ale acestei localități în *Notitia Dignitatum*, unde se evocă un *praefectus classis Ratiarensis*¹⁰⁷, Eutropius¹⁰⁸, Priscus¹⁰⁹, *Codex Iustinianus*¹¹⁰, *Synekdemos* al lui Hierocles¹¹¹, Theophilact Simocatta¹¹² și Procopius din Caesareea¹¹³, dar și în alte izvoare, unde apare sporadic¹¹⁴.

Recuperarea surselor antice, dar și „memoria orală”¹¹⁵ au dus la localizarea coloniei traianee¹¹⁶. În hărțile din secolele XVI-XVII, Ratiaria este consemnată ca una dintre locațiile importante ale Dunării de Jos, chiar dacă nu de fiecare dată cu localizarea precisă¹¹⁷. Astfel, la Castaldo, dar și la Ortellius și Mercatore, este plasată pe malul drept al Dunării, la sud-est de Vidin¹¹⁸.

Istoricul cercetărilor arheologice

Unele dintre primele studii sistematice ale ruinelor de la Ratiaria le-au întreprins V. Dobruski¹¹⁹ și B. Diaković, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Din 1952, T. Ivanov a executat săpături de salvare în localitatea Kaleto, punctul Parlozite, la sud-vest de oraș, pentru ca din

¹⁰¹ Vezi despre *ratis* Gaukler 1914, col. 265; Georgiev 1960, 54; Detschew 1976, 391, Donati 1980, 133-134.

¹⁰² Tomaschek 1893-1894, 391; Philippide 1925, 434.

¹⁰³ Holder 1904, 1075.

¹⁰⁴ Giorgetti 1980, 18; Velkov 1987, 11-12.

¹⁰⁵ Ptol., III, 9, 3-4.

¹⁰⁶ *Itin. Ant.*, 219, 1 (*Ratiaria*) și *Tab. Peut.*, segm. VI (*Ratiaris*). A se vedea despre reprezentarea centrelor de pe Dunăre în cartografia antică, la Beševliev 1985, 1-9.

¹⁰⁷ *Not. Dign.*, Or. XLII, 38, 43; XI, 38.

¹⁰⁸ Eutr., IX, 15, 1.

¹⁰⁹ Prisc., frg. 2, evocă *Ῥατιάρια*; vezi și în frg. 3 și frg. 8.

¹¹⁰ *Cod. Just.*, IV, 33, 5; VI, 59, 8; VIII, 13, 21 (*Retiariae*).

¹¹¹ Hierocles, *Synekdemos*, 655, 2 (*Ῥατιάρια*).

¹¹² Theoph. Simoc., *Hist.*, I, 8, 10 (*Ῥατάρια*).

¹¹³ Proc., *Aedif.*, IV, 6, 24 (*Ῥατιάριας*).

¹¹⁴ Mai vezi aici Soz., *HE*, IX, 5; Anastasius Bibliothecarius, *Chronografia Tripartita*, 22; Theoph. Confess., *Chron.*, I.

¹¹⁵ Giorgetti 1987, 37.

¹¹⁶ Susini 1989, 4-8 face o prezentare amănunțită a condițiilor îndeplinite de un oraș ce s-a aflat în atenția diferitelor generații care s-au perindat prin zona Dunării de Jos.

¹¹⁷ Beševliev 1970, 164; Beševliev 1975, 151-169.

¹¹⁸ Lakov 1984, fig. 13, 16, 17. Pentru detalii despre alte surse cartografice, mai târzii, vezi la Giorgetti 1987, 38 și n. 24.

¹¹⁹ Dobruski 1890, 28-30.

1959 să se alăture echipei V. Velkov și J. Atanasova. Cu această ocazie, s-a identificat necropola de la Ratiaria, ca și drumul care ieșea pe poarta de vest a orașului, urma cursul râului Arčar și se îndrepta către Naissus¹²⁰. J. Mladenova a fost cooptată în următorii ani la săpăturile din acest sit. Sub conducerea ultimelor două cercetătoare și cu participarea A. Nikolaeva și L. Pašanski, s-a inițiat descoperirea incintei de vest a cetății. Cercetările arheologice sistematice în orașul Ratiaria au început, practic, în 1976.

Din 1978, o colaborare tehnico-științifică între cercetătorii bulgari și italieni, mai precis între Academia Bulgară și Universitatea Bologna, a durat până în 1987, perioadă din care datează și principalele rezultate referitoare la stratigrafia și la incinta Ratiariei.

Așezarea preromană

Romanii au întâlnit la venirea lor în regiune pe moesi și tribali, amplasați de către Strabon la est de scordisci¹²¹. În anii 30 a.Chr., printre populațiile de la sud de Dunăre s-au amestecat și bastarnii. Moesii au jucat un rol principal între neamurile menționate.

M. Licinius Crassus a condus prima acțiune militară, în 29 a.Chr., împotriva bastarnilor. Urmând valea râului Ciabrus, a ajuns în sectorul vestic al teritoriului moesic¹²². Moesii au fost supuși cu dificultate¹²³. Ptolemeu amintește de chiar localitatea „Ratiaria mesilor”¹²⁴. Cert este că după cucerire a fost organizată o *civitas peregrina* în zonă, controlată militar de Roma. Teritoriul în cauză se afla în grija unui *praefectus civitatum Moesiae et Triballiae*¹²⁵, care controla întreaga zonă dintre Ratiaria și Oescus. G. Bebius Atticus, unul dintre ocupanții acestei funcții, își exercita atribuțiile încă de la sfârșitul domniei împăratului Tiberiu (14-37). Una din cele două așezări ar fi putut constitui sediul prefectului¹²⁶. Săpăturile de până acum din localitatea Kaleto, în aria căreia se găsea Ratiaria, nu au fost în măsură să ofere informații despre o astfel de așezare în acest punct. În schimb, la gura de vărsare în Dunăre a râulețului Arčarica, s-ar putea plasa această comunitate autohtonă¹²⁷. Materialele descoperite aici și datate în secolele V-I a.Chr. ne îndreptătesc spre o astfel de ipoteză¹²⁸. După spusele lui Ptolemeu, din *Colonia Moesorum* a luat ființă Ratiaria¹²⁹.

Cultura indigenă, care suferise puternice influențe grecești, dată fiind poziția de la periferia civilizației elene, a permis populației autohtone să opună o rezistență destul de puternică elementelor romane¹³⁰. Chiar dacă moesii și tribalii, principalele populații din zonă, nu au avut mari șanse de reușită la nivel politic, totuși, în afara centrelor romanizatoare puternice, a supraviețuit mult timp un strat cultural indigen consistent¹³¹. Elitele rurale anterioare cuceririi au fost baza

¹²⁰ Velkov 1964/1965, 9.

¹²¹ Str., VII, 5, 12.

¹²² Giorgetti 1983, 23.

¹²³ Moesii sunt văzuți de Florus ca fiind *barbari barbarorum*, unii dintre cei mai cruzi și sălbatici dintre barbari: Flor., IV, 12. Această apreciere poate fi pusă pe seama impactului profund negativ pe care îl avea asupra scriitorilor latini o populație ce opunea o rezistență susținută în fața romanilor.

¹²⁴ Ptol. III, 9, 3; III, 8, 4; VIII, 11, 5. Și la Oescus este menționată populația autohtonă care popula zona: tribalii.

¹²⁵ CIL V, 1838.

¹²⁶ Velkov 1987, 8.

¹²⁷ Velkov 1987, 8.

¹²⁸ Velkov 1987, 9.

¹²⁹ Ptol., III, 9, 4.

¹³⁰ Martelli 1980, 36.

¹³¹ Martelli 1980, 36.

perpetuării spiritului autohton. Până la romanizarea efectivă a acestui segment social, este greu să se vorbească de o uniformizare la nivel provincial sau chiar regional. De fapt, nici nu era o rezistență, ci mai degrabă o persistență a elementului autohton¹³².

Trupele staționate la Ratiaria

În literatura de specialitate s-a emis ipoteza că încă de la transformarea Moesiei în provincie romană a fost adusă o unitate militară importantă în zonă¹³³. Din păcate, informațiile de care dispunem sunt utilizabile abia de la sfârșitul secolului I p.Chr.

În timpul războiului cu dacii, purtat de Domitian în 85-86, *legio IV Flavia* a fost transferată din Dalmatia pe frontul dunărean, fără a ști sigur care a fost sediul ei. După războaiele de la începutul secolului al II-lea, ea a fost trimisă la Singidunum¹³⁴. Este foarte posibil ca cel puțin unități ale acestei legiuni să fi staționat la Ratiaria, așa cum o demonstrează tegulele cu marca *leg(ionis) IIII F(lavia) f(elicis)*¹³⁵, dar și veteranii consemnați în zonă¹³⁶. După unele opinii, legiunea a IV-a Flavia ar fi fost prezentă aici doar cu o vexilație, cartierul general aflându-se practic la Viminacium¹³⁷.

Și legiunea a VII-a Claudia a avut unități la Ratiaria. Venită în Moesia Inferior din Dalmatia, cu destinația Viminacium, detașamente ale acesteia sunt consemnate de-a lungul malului drept al Dunării, între râurile Timok și Cibrită¹³⁸. Monumentele ridicate de soldații acestei legiuni¹³⁹, ca și veteranii consemnați la Ratiaria în număr consistent¹⁴⁰, dar în special materialele de construcție cu marca *leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis)*¹⁴¹ confirmă ipoteza că în acest centru ea a avut o prezență activă. Chiar dacă numărul mărturiilor care atestă prezența sa aici este destul de mare, perioada de staționare nu credem că a fost îndelungată, având în vedere modificările survenite la începutul secolului al II-lea, care au precedat și fondarea coloniei.

Legiunea cu cel mai mare impact pentru Ratiaria a fost a XIII-a Gemina, adusă din Dacia în ultima parte a secolului al III-lea, de la Apulum¹⁴². Se pare că unitatea militară nu a fost amplasată în oraș, cum s-a întâmplat în alte centre de la Dunăre. Ce-i drept, fixarea unităților militare în orașe avea loc după extensia spațiului locuibil. În schimb, la Ratiaria, pentru secolul al III-lea, există doar urme de locuire civilă. Așadar, este probabil ca noua trupă să fi ocupat o

¹³² Problema rezistenței la romanizare a substratului autohton a fost una aprig dezbătută în istoriografie, iar lucrările pe această temă sunt nenumărate. Intenția noastră este doar de a include situația indigenilor de la Ratiaria în cadrul general al procesului de romanizare, început de romani înainte de organizarea administrativă efectivă a unui teritoriu. Vezi o tratare a romanizării preromane și a așa-ziselor forme de rezistență la Zugravu 1999, 191-205 și cap. I.

¹³³ Ar fi fost locul de staționare al *legio IV Scythica* între 9 și 56-57 p.Chr.: Ivanov 1997, 540; pentru alte detalii vezi la Kabakcieva 2000, 4.

¹³⁴ Bojović 1996, 53-68; Kabakcieva 2000, 6.

¹³⁵ Bollini 1980, 102 și nr. 6; Ivanov 1987, 28 și n. 17.

¹³⁶ Un L. Herennius Germanus, din secolul al II-lea, apare pe un monument dedicat zeiței Diana: Gerov 1948/1949, 76, nr. 32.

¹³⁷ Giorgetti 1987, 49.

¹³⁸ Ivanov 1987, 26.

¹³⁹ Mladenova 1961, 261-263; *CIL* III, 6291; Gerov 1950/1952, 357, nr. 13.

¹⁴⁰ Gerov 1948/1949, 76, nr. 30; *AE*, 1938, 94; *CIL* III, 12649;

¹⁴¹ Bollini 1980, 104-113 și nr. 11-43..

¹⁴² Gudea 1977, 849-887. A avut loc și o redistribuire de trupe auxiliare pe *limes*-ul dunărean: Radnóti 1959, 134-151.

locație separată de oraș, dar nu departe de acesta, dată fiind poziția de capitală a noii provincii, Dacia Ripensis.

Totuși, legiunea nu era un corp compact, de vreme ce era subdivizată în numeroase corpuri mobile destinate controlului și pazei unui teritoriu important, cuprins între Egeta (B'rza Palanka) și Ratiaria¹⁴³, astfel că nu avea nevoie de un spațiu foarte mare pentru încartiruire. Castrul în care ar fi fost amplasată până la sfârșitul Antichității nu este deocamdată identificat cu precizie¹⁴⁴. Cu toate că ideea localizării fortificației în partea de nord-vest a localității Kaleto, în punctul Perlozite, ar avea susținere datorită caracteristicilor de teren propice, totuși ipoteza mai are nevoie de argumente¹⁴⁵. Un singur membru al acestei legiuni este consemnat de izvoarele epigrafice, dar, dată fiind perioada în care a funcționat aici, în care depunerea de inscripții devenise un lux, este o situație normală¹⁴⁶.

Cât despre unitățile auxiliare consemnate, o trecere mai mult sau mai puțin efemeră au avut unitățile *ala veterana Gallica*, care se pare că a fost și prima unitate staționată la Ratiaria, la jumătatea secolului I¹⁴⁷, *cohors II Gallorum*¹⁴⁸, aflată în zonă în timpul lui Hadrian, *cohors Cispadensium*, în apropiere de Ratiaria, poate în zona Vidinului¹⁴⁹, *ala I Claudia Nova*¹⁵⁰, *ala M(aurorum)* sau *M(auretanorum)*¹⁵¹ și *cohors I Cretum*¹⁵².

Prezența militară a Romei la Ratiaria se leagă și de flota fluvială, care își avea sediul aici în preajma evenimentelor de la Aegyssus, din anul 12 p.Chr., și de la Troesmis, din anul 15 p.Chr. Cercetătorii sunt de acord să considere Ratiaria sediu al flotei danubiene, cel puțin până la Vespasian, când are loc reorganizarea ei sub forma *classis Flavia Moesica*¹⁵³. Baza flotei ar fi fost undeva în zona localității Ilijata, acolo unde ar putea fi localizat și portul la Dunăre.

Castrul legionar; canabele

Urme ale unui prim *castellum* din această zonă, databil la jumătatea secolului I, existau între râurile Arčarica și Dărzanica, unde s-a descoperit și inscripția funerară cu un militar din *ala Gallica*. De altfel, primele monede din zonă datează din perioada Claudiu-Nero¹⁵⁴.

Existența unor urme ale lagărului de legiune nu este foarte clară înainte de Traian¹⁵⁵, cu toate că distribuirea castrilor în Moesia Inferior a avut loc în toată perioada Domițian-Traian. Ca și în alte centre de pe Dunăre, primele ziduri de piatră se pare că au fost ridicate și aici la

¹⁴³ Giorgetti 1987, 49.

¹⁴⁴ Marca unității, întâlnită pe tegule, *leg(ionis) XIII G(eminae) Rat(iariae)*, confirmă staționarea în acest centru: Bollini 1980, 114-115, nr. 47-49.

¹⁴⁵ Ivanov 1999, 319.

¹⁴⁶ Aurelia Surilla ridică un monument soțului ei, Aurelius Domitius, fost veteran al legiunii a XIII-a Gemina: Danoff 1939, 108, nr. 12. De altfel, pentru secolele I-III sunt consemnate doar 14 nume de militari din teritoriul Ratiariei, iar pentru secolul al III-lea, doar trei. Vezi Ivanov 1987, 30-31.

¹⁴⁷ Hošek, Velkov 1958, 32-34. Pentru identificarea exactă a acestei *ala* a se vedea Gerov 1980b, 164. Altă opinie la Giorgetti 1980, 18, n. 12.

¹⁴⁸ Ivanov 1997, 516.

¹⁴⁹ Gerasimova 1970, 24.

¹⁵⁰ *CIL* III, 14217 (14500); Gerasimova 1970, 27.

¹⁵¹ Bollini 1980, 116, nr. 50-52.

¹⁵² Bollini 1980, 97, nr. 53-55.

¹⁵³ Velkov 1987, 10. *Classis Flavia Moesica* este atestată în izvoarele vremii: *Itin. Ant.*, 219, 2.

¹⁵⁴ Velkov 1966, 156. Pentru circulația monetară la Ratiaria vezi și Boškova 1984, 105-116; Boškova 1987, 97-109.

¹⁵⁵ Močsy 1970, 101.

sfârșitul secolului I sau la începutul secolului următor¹⁵⁶. Se poate ca ridicarea acestora să fie legată de apariția temporară a detașamentelor din *legio IV Flavia*, după anul 86, sau de avansarea așezării preexistente la rang de colonia. Cert este că dispunerea turnurilor în partea interioară a incintei orașului sunt caracteristice castrelor epocii lui Traian.

Așadar, la sfârșitul secolului I sau la începutul secolului al II-lea, în contextul pregătirii campaniei nord-dunărene, s-a ridicat primul castru de piatră. Primul zid de incintă de la Ratiaria amintește clar de arhitectura castrelor romane din această perioadă. Stadiul actual de cercetare, dar și lipsa unor izvoare clare privitoare la prezența trupelor în regiune ne împiedică să stabilim cu certitudine care a fost unitatea sau unitățile care au ridicat acest castru. Oricum, complexitatea sa ne face să credem că era un castru legionar, poate al legiunii a IV-a Flavia sau al legiunii a VII-a Claudia.

Concomitent, în așezarea civilă de lângă lagărul militar a avut loc o progresivă evoluție urbanistică. Baza socială a viitoarei colonii romane se regăsește în canabe. Cetățenii romani, veterani, comercianți sau chiar autohtonii din păturile superioare au putut constitui nucleul viitoarei colonii.

Colonia Ulpia Ratiaria

Măsurile administrative luate de Domitian au influențat organizarea Moesiei într-o măsură considerabilă. Din 86, frontiera dunăreană de la vest de Ratiaria revenea în grija comandamentului Moesiei Superior, pentru ca teritoriul Dunării de Jos până la Marea Neagră să fie atribuit comandamentului Moesiei Inferior.

Tot considerente de ordin strategic și militar l-au determinat pe Domitian să includă Ratiaria în Moesia Superior, cu toate că era despărțită de aceasta de lanțul de munți Stara Planina și logic era să rămână la Moesia Inferior.

Este singura colonie a lui Traian din Moesia Superior. Dovezile arheologice nu ne ajută să identificăm noua așezare urbană romană cu cea *civitas* menționată de Ptolemeu. Nu s-au descoperit urme ale unei așezări preromane după săpăturile ce s-au efectuat în ultimii ani la Ratiaria. Modalitatea de fondare a acestei *colonia* a fost, cel mai probabil, *deductio* de veterani¹⁵⁷, cu preponderență din *legio VII Claudia*¹⁵⁸. Momentul întemeierii poate fi plasat imediat după războaiele dacice. Actul constituirii noii așezări dunărene se înscrie ca o recompensă pentru cei care au luptat în conflictele dramatice de la începutul secolului al II-lea¹⁵⁹.

Cât privește locația coloniei, în ciuda pesimismului unora legat de proveniența dintr-un castru legionar, se pare totuși că aceasta este cea mai plauzibilă ipoteză. Platforma din localitatea Kaleto era propice instalării trupelor și, după plecarea acestora, ridicării orașului¹⁶⁰ (fig. 9). Vechiul sat moesic ar fi putut fi desființat, iar populația împrăștiată în teritoriul coloniei¹⁶¹. Asta ar fi explicația plauzibilă pentru inexistența urmelor indigene în orașul roman, ci la o anumită distanță de acesta.

Chiar dacă nu putem afirma fără reținere că această colonie a fost ridicată exact pe locul castrului, ceea ce știm sigur este că o astfel de fortăreață antrena automat și existența unei așezări civile în preajmă. Abandonarea castrului, coroborată cu o dezvoltare urbană susținută în canabele

¹⁵⁶ Atanassova-Georgieva 1986, 440; Dimitrova-Milčeva 1990, 864-865; Ivanov 1997, 541.

¹⁵⁷ Mirković 1977, 824 și n. 63.

¹⁵⁸ *CIL* III, 8087, 14217-14500; Danoff 1939, 106.

¹⁵⁹ Vulić 1914, col. 261.

¹⁶⁰ Velkov 1987, 11.

¹⁶¹ Velkov 1987, 11.

din jur, au putut fi catalizatorii înființării coloniei Ratiaria¹⁶². Cei mai mulți veterani consemnați aici sunt și decurionii orașului. Prin urmare, dintre foștii legionari s-a ridicat aristocrația capabilă să desemneze membrii structurilor administrative ale orașului¹⁶³.

O altă ipoteză despre geneza orașului ar fi proveniența din acel sat indigen, care, în anumite condiții, a fost ridicat la rang de colonie¹⁶⁴. Este o variantă mai puțin viabilă și verificabilă, din mai multe motive. Transformarea presupunea, printre altele, ca respectiva localitate să dispună deja de câteva utilități pe care le impunea obținerea acestui rang¹⁶⁵. Este greu de crezut că ar fi existat astfel de facilități într-o comunitate cu caracter local, mai ales că tradiția urbanistică a regiunii nu era foarte importantă.

În cel mai vechi document provenit după fondarea coloniei, o inscripție din 125, se menționează numele oficial al așezării, *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria*¹⁶⁶. În perioada târzie s-a păstrat forma simplificată, Ratiaria¹⁶⁷.

În urma cercetărilor de pe teren, arheologii au reușit să scoată la suprafață zidul de vest al orașului pe o lungime de 145 de m, cu poarta de vest și turnurile aferente¹⁶⁸ (fig. 8). Ridicarea zidului s-a făcut cu blocuri de piatră de dimensiuni medii, de formă pătrată, dispuse în *opus vittatum*. Structura complexă a acestei incinte este printre puținele cunoscute din regiune. Este vorba de două ziduri paralele care, în prima fază de funcționare, erau consolidate cu legături transversale din loc în loc, tot din piatră, pe care se sprijinea platforma de lemn care acoperea spațiul dintre ele. După incendierea acestei platforme, probabil după câteva decenii, intervalul dintre ele a fost umplut¹⁶⁹, curțina ajungând la 3,85 m în lățime¹⁷⁰. Acest tip de zid dublu este destul de rar întâlnit în sistemul de construcție roman, cazuri asemănătoare identificându-se în Dacia, la patru caste¹⁷¹, iar pe *limes*-ul Dunării de Jos, la Novae I¹⁷². În lumea romană, cazul cel mai notabil este zidul lui Hadrian, din Britannia¹⁷³, dar situații asemănătoare se regăsesc și la Vindonissa¹⁷⁴, Vindobona¹⁷⁵ și Carnuntum¹⁷⁶.

Cele trei turnuri intermediare descoperite sunt dispuse în partea dinspre interiorul curții. De formă rectangulară, ele se află la distanțe de la 31 la 33 și 50 m unul față de altul și au dimensiuni identice¹⁷⁷.

Poarta de vest este flancată de două turnuri poligonale ridicate din blocuri masive de piatră fasonată, în *opus quadratum*. Este singura poartă scoasă la lumină la Ratiaria și a suportat mai multe refaceri în perioada târzie¹⁷⁸. Importanța acestor descoperiri pentru întreaga zonă a

¹⁶² Mócsy 1974, 118. Un caz similar se înregistrează la Poetovio (cf. Mócsy 1953, 181).

¹⁶³ Mócsy 1974, 118.

¹⁶⁴ T. Ivanov 1973, 261.

¹⁶⁵ Velkov 1987, 11.

¹⁶⁶ *CIL* III, 14499.

¹⁶⁷ La începutul secolului al VI-lea, urmând tradiția clasică, preia numele celui care reface substanțial așezarea, devenind *Anastasiana Ratiaria*: Velkov 1984, 92-94; Velkov 1985, 886-887.

¹⁶⁸ Dimitrova-Milčeva 1990, 865; Ivanov 1997, 541.

¹⁶⁹ Umplutura a fost dispusă în *opus latericium*: Vačeva 1979, 4-5.

¹⁷⁰ Atanasova, Popova-Asenova 1987, 86-87.

¹⁷¹ Protase 1977, 303-311.

¹⁷² Samowski 1981, 41 și fig. 1, 2.

¹⁷³ Birley 1961, 86-87.

¹⁷⁴ Laur-Bellart 1935, 19.

¹⁷⁵ Neumann 1967, 13; Piso 1991a, 174-175.

¹⁷⁶ von Groller 1902, 33.

¹⁷⁷ Atanasova, Popova-Asenova 1987, 87-88.

¹⁷⁸ Atanassova-Georgieva 1986, 440.

Dunării de Jos este evidentă. Ziduri de incintă cu turnuri interioare s-au scos la lumină doar la Durostorum, la Novae¹⁷⁹ și în *castellum Augustae*¹⁸⁰. Turnurile poligonale care încadrau poarta de vest a cetății nu se mai întâlnesc nici în Moesia Superior, nici în Moesia Inferior. În perioada republicană și în primul secol al Imperiului, astfel de turnuri se semnalează în Italia și Dalmația, iar pentru perioada Traian-Hadrian, cel mai la îndemână exemplu se întâlnește la Aquincum¹⁸¹.

Constatăm că aceste construcții au legătură evidentă cu așezarea trupelor în centrele respective. Din acest motiv ne întrebăm dacă fondarea coloniei a determinat ridicarea zidurilor de piatră sau poate mai degrabă necesitatea întăririi castrului, care a precedat orașul. Logic ar fi ca noua colonie să fi fost ridicată când aceste structuri arhitectonice existau deja.

Lipit de primul zid s-a identificat un al doilea, dintr-o perioadă mai târzie, pe alocuri suprapus peste prima incintă. Cel mai probabil, acest zid a fost ridicat după ce Ratiaria a devenit centru al noii provincii Dacia Ripensis¹⁸². Această nouă incintă a continuat să folosească poarta de vest, iar în unele turnuri s-au amenajat *officinae* în secolele IV-V. Distrugerii însemnate la poartă și la incinta târzie au fost înregistrate din partea hunilor în al doilea sfert al secolului al V-lea, cetatea Ratiaria fiind de altfel una dintre cele mai lovite centre de pe Dunăre.

Având ca nucleu fostul castru, din care armatele au plecat în momentul fondării coloniei, noul oraș a avut ca ferment așezarea civilă de pe lângă lagărul militar, care apăruse odată cu acesta la Ratiaria, poate chiar de la jumătatea secolului I. Chiar dacă privim strict locația coloniei, nu trebuie pierdut din vedere nici o clipă popularea acesteia. Era nevoie de o structură socială cu o anumită experiență și fidelă statului roman, capabilă să răspundă de administrarea noului oraș. Bineînțeles că veteranii erau cei mai potriviți pentru a se constitui în clasa conducătoare a coloniei Ratiaria, motiv pentru care se consemnează destui decurioni din rândurile celor lăsați la vatră. În perioada Hadrian-Antoninus Pius, când s-a delimitat cu o mai mare claritate o ierarhie urbană articulată, situația s-a schimbat destul de mult, prin afirmarea unei elite capabile să se achite de sarcini.

O etapă importantă în evoluția acestei localități o reprezintă perioada de după 275. Abandonarea provinciei Dacia și reorganizarea provinciilor moesice de către Aurelian au făcut ca Ratiaria să devină centrul principal al Daciei Ripensis. Din postura de capitală a noii provincii, structura socială și economică a orașului a rămas nealterată, cel puțin tot secolul al III-lea. Totuși, s-au executat lucrări de întărire a fortificației orașului și s-a reorganizat flota militară, așa cum s-a întâmplat în mai toate centrele dispuse de-a lungul liniei Dunării Mijlocii și de Jos¹⁸³.

Importanța orașului Ratiaria în secolul al V-lea este confirmată de Priscus, care spune că era „un oraș mare și foarte populat”¹⁸⁴. Cu toate problemele Imperiului târziu, Ratiaria ocupa o suprafață de circa 30 ha¹⁸⁵. Distrugerea Ratiariei se pare că a fost cauzată de slavi la sfârșitul secolului al VI-lea, sub conducerea și cu susținerea avarilor¹⁸⁶.

¹⁷⁹ În acest centru ridicarea zidurilor credem că se leagă de încartiruirea legiunii I Italica.

¹⁸⁰ Atanasova, Popova-Asenova 1987, 91; Dimitrova-Milčeva 1990, 866-867, Mašov 1994, 21-29.

¹⁸¹ Atanasova, Popova-Asenova 1987, 92 și n. 20.

¹⁸² Atanasova-Georgieva 1986, 439; Atanasova, Popova-Asenova 1987, 94.

¹⁸³ Giorgetti 1980, 27.

¹⁸⁴ Prisc., frg. 3

¹⁸⁵ Ivanov 1997, 540.

¹⁸⁶ Martelli 1984, 123-126.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

După stabilirea frontierei imperiale la nord de Dunăre, Ratiaria a cunoscut prima sa fază de prosperitate. A devenit un centru de producție, dar și un nod comercial important. Comerțul tranzitoriu de sare din Transilvania se făcea în mare parte prin portul său¹⁸⁷. Bogăția așezării se deduce din numărul foarte mare de monumente sculpturale, reliefuri și statuete prin care Ratiaria se detașază de celelalte centre urbane din zona dunăreană.

A deținut un rol de prim-plan în Moesia Superior datorită, în special, bogatului teritoriu agricol, portului foarte bine poziționat și drumurilor la care avea acces direct¹⁸⁸.

Solurile fertile, dar și situarea în preajma unor surse de apă importante au favorizat practicarea agriculturii cu rezultate bune¹⁸⁹. Carierele de materiale de construcție din apropiere (Držaniza) și zăcămintele de fier din lanțul nord-vestic al munților Stara Planina, coroborate cu posibilitățile de transport pe apă și pe uscat, făceau din acest centru dunărean o adevărată placă turnantă a economiei și circulației în zonă.

Important nod rutier și port la Dunăre, el făcea legătura cu porturile de la Adriatica, pe la Naissus și Ulpiana până la Dyrachium. De la început apare ca o bază a flotei dunărene. Portul nu a fost identificat, dar există elemente care ar face posibilă, în viitor, plasarea sa cu exactitate¹⁹⁰.

Ratiaria era stație rutieră principală. Drumul terestru ce se întindea de-a lungul Dunării trecea râul Almus, apoi depășea limita administrativă fixată între cele două Moesii¹⁹¹. Sunt consemnați aici doi *beneficiarii consularis*, care făceau parte din aparatul administrativ al Moesiei Superior. Ei erau *principales* și erau responsabili de stațiile rutiere și de controlul asupra transporturilor ce se efectuau pe drumurile publice¹⁹².

În plus, Ratiaria este consemnată ca stație comercială și vamală în *Portorium Illyrici*¹⁹³. O informație inedită ne este oferită de *Notitia Dignitatum*, care probează existența aici a unei fabrici de arme, în secolele II-III¹⁹⁴. O inscripție de la Ratiaria face mențiunea unui *collegium fabrum*¹⁹⁵. De asemenea, izvoarele consemnează familii întregi lansate în producția de materiale de construcții, cum este cazul *Coeli*-lor¹⁹⁶. Patru astfel de ateliere private au putut fi identificate la Ratiaria¹⁹⁷.

Cel mai impresionant obiectiv din zonă, care dovedește gradul ridicat de civilizație spre care tindeau locuitorii din Ratiaria, dar și măiestria lor inginerescă, este apeductul care a alimentat orașul până în ultima fază a existenței sale¹⁹⁸. Datat, cel mai probabil, la Hadrian, conform inscripțiilor de pe cărămizi și conducte¹⁹⁹, această operă inginerescă de excepție era

¹⁸⁷ Atanassova-Georgieva 1986, 437.

¹⁸⁸ Atanassova-Georgieva 1986, 437.

¹⁸⁹ Creșterea animalelor era printre preocupările de bază ale fermierilor din zonă, așa cum o demonstrează materialul osteologic recoltat: Iliev, Boev, Spasov 1993, 52-59.

¹⁹⁰ Brizzi 1984, 81-90; Giorgetti 1987, 51-59.

¹⁹¹ Vezi detalii în Todorov 1938; Tăpkova-Zaimova 1963, 165-172.

¹⁹² Este vorba despre G. Azius Arator și Aurelius Nicomachus: Ivanov 1987, 27. Pentru amănunte despre rolul deținut de *principales* vezi în Ivanov 1983, 50-62.

¹⁹³ Activitatea comercială era una susținută, existând în acest sens dovezi despre comercianți care funcționau în Ratiaria: Șașel 1984, 77-79; Șașel 1992, 352-354.

¹⁹⁴ Este menționată o *fabrica Ratiarensis*: *Not. Dign., Or. XI*, 38.

¹⁹⁵ *CIL* III, 8086, 12650.

¹⁹⁶ *CIL* III, 14598¹⁻²; Bollini 1980, 98-99. Pentru alte familii a se vedea și *CIL* III, 14599 (un Lucius Valerius Cretus, din tribul Papiria).

¹⁹⁷ Rakeva-Morfova 1970, 43.

¹⁹⁸ Pentru o tratare amănunțită a acestei surse de apă a se vedea Atanassova 1980, 84 și Giorgetti 1984, 91-104.

¹⁹⁹ Morfova 1963, 30. Cel mai des apare inscripția *IMP(eratoris) HAD(riani)*.

administrată de autoritățile locale și păzită strict de detașamente militare²⁰⁰. Calculele specialiștilor au demonstrat că instalațiile de captare, transport și depozitare a apei ar fi putut alimenta circa 20000 de locuitori ai Ratiariei la sfârșitul secolului al II-lea²⁰¹. În condițiile în care un studiu demografic bazat pe izvoare este foarte dificil de întreprins, chiar dacă inscripțiile și referirile literare sunt mai importante decât în alte centre dunărene, spațiul locuibil al cetății permitea conviețuirea numărului de locuitori calculat. Condițiile deosebite au favorizat atragerea multor coloniști veniți din Italia, dar și din Asia Mică sau din alte provincii balcanice²⁰², care au îmbogățit și bagajul cultural al așezării.

Din punctul de vedere al culturii locale, la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea se înregistrează o evidentă evoluție a elementelor stilistice și o producție sporită de elemente figurative de o calitate remarcabilă²⁰³. În afară de un număr semnificativ de statui și basorelieuri, se remarcă sarcofagele de tip danubian²⁰⁴. Artizanii locali, cu vaste cunoștințe de prelucrare a bronzului și a altor metale, au lăsat posterității numeroase figurine mitologice sau personaje locale și obiecte din metale prețioase, ce trădează o tehnică excepțională pentru un centru de producție provincial, de la Dunărea de Jos²⁰⁵. Manifestarea artistică a locuitorilor unei urbe nu demonstrează doar talentul și condițiile de care dispuneau, ci mai ales liniștea, climatul de siguranță și implicit plăcerea de a crea. Tindem să credem că Ratiaria a fost pentru zona Dunării de Jos un exponent al culturii provinciale în zonă, un adevărat centru cultural.

Vizitele împăraților în Ratiaria, precum cea a lui Caracalla din 213²⁰⁶, reprezintă dovezi ale prosperității orașului și a siguranței pe care o prezenta în zonă la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea. În fapt, în această perioadă s-a ajuns la deplina sa dezvoltare economică, remarcându-se dintre toate celelalte localități din zona dunăreană.

C. Orașele romane din Moesia Inferior

I. Oescus

Disponerea geografică; izvoarele istorice

În nord-vestul satului Ghighen, din Bulgaria, în apropierea confluenței râului omonim (Oescus²⁰⁷ = Iskăr) cu Dunărea, se afla colonia romană Oescus²⁰⁸ (fig. 1). Plasată în vechea țară a tribalilor, și-a luat numele, de origine tracă, de la râul menționat²⁰⁹. În hărțile din secolele XVI-XVIII, Oescus este consemnată fie la vest, fie la est de râu. Abia francezul Felipe de la

²⁰⁰ Atanasova 1980, 91-92.

²⁰¹ Giorgetti 1995, 249.

²⁰² Velkov 1987, 11.

²⁰³ Menționăm aici un basorelieu din marmură, unde este reprezentat Dionysos, o statueta și un cap al lui Mithra, un grup statuar cu o pereche de tineri căsătoriți, mai multe figuri zoomorfe, o celebră statuie a lui Hercule (Atanasova 1964, 24-28). Pentru întreaga bibliografie a reprezentărilor figurate vezi Giorgetti 1980, 23-24.

²⁰⁴ Menționăm aici doar câteva referințe bibliografice: Atanasova 1964, 24; Atanasova 1972, 141-151, fig. 7-8; Diacović 1900, 162. Pentru tipologie a se vedea Ferri 1933, 365-367.

²⁰⁵ Ogdenova-Marinova 1975, nr. 68, 72, 81, 117, 156, 174; Giorgetti 1980, 23; Naydenova 1996, 111-114.

²⁰⁶ Szabó 2003, 139-150.

²⁰⁷ Plin., III, 149.

²⁰⁸ Vulpe 1976, 289.

²⁰⁹ Semnificația sa este chiar aceea de apă: Detschew 1976, 345

Rue, în 1651, amplasează corect localitatea romană Oescus, la est de gura de vărsare a Iskărului în Dunăre²¹⁰.

Mărturiile cronicilor antice sunt dovada faptului că era considerat unul dintre principalele orașe din zonă și, cu siguranță, cel mai însemnat din Moesia Inferior. Este menționat la Ptolemeu²¹¹, în *Itinerariul Antonin*²¹², *Tabula Peutingeriana*²¹³, *Notitia Dignitatum*²¹⁴, la Iordanes²¹⁵, în *Codex Theodosianus*²¹⁶, la Hierocles²¹⁷ și Procopius²¹⁸.

Istoricul cercetărilor arheologice

Ca în mai toate centrele de la Dunărea de Jos, și în această regiune contele L. Marsigli, din Bologna, a făcut călătorii de studiu. El a reușit să identifice în ruinele de la Ghighen vechiul Oescus, fără a fixa corect amplasamentul orașului²¹⁹. Cu o precizie mai mare, acesta apare la F. Kanitz, în 1871²²⁰. Astfel, el reușea să dea coordonatele exacte ale locului: la est de Iskar și la 5 km de confluența acestuia cu Dunărea. Printre primii învățați interesați de cultura și istoria locului s-au remarcat și K. Skorpil (fig. 10), I. Komaromy și D. Papazoglou.

Aici a fost unul dintre primele șantiere arheologice deschise pe teritoriul Bulgariei. În 1904-1905 începeau cercetările sistematice în situl de la Oescus, sub conducerea lui V. Dobruski, directorul Muzeului Național din Sofia, fără a se reuși publicarea descoperirilor sale²²¹. Italianul A. Frova a reînceput lucrările între anii 1941 și 1943, cu merite deosebite în evoluția ulterioară a cercetării sitului²²². Din 1947 până în 1951 coordonarea a fost preluată de T. Ivanov, sub tutela Institutului de Arheologie al Academiei Bulgare. După o întrerupere de 19 ani, din 1970 au reînceput săpăturile arheologice la Oescus, care au durat până în 1974. După o nouă întrerupere, dr. G. Kabakcieva a reluat cercetările, pe care le continuă și astăzi în acest centru de importanță maximă în zona dunăreană²²³.

Așezarea preromană

În urma campaniilor victorioase ale lui M. Licinius Crassus, în 29-28 a.Chr., a fost facilitată stabilirea frontierei romane pe Dunăre, mai întâi formal, iar de la începutul secolului I p.Chr., oficial. Odată cu revolta dacilor, sarmaților și bastarnilor, se reia ofensiva romană în zonă. Campaniile lui Gn. Cornelius Lentulus, șeful comandamentului militar stabilit în partea occidentală a viitoarei provincii Moesia²²⁴, împotriva geților și bastarnilor au continuat până în 11 a.Chr. Florus ne spune că generalul roman a ridicat fortărețe pe malul drept al Dunării,

²¹⁰ T. Ivanov 1987b, 159.

²¹¹ Ptol., III 10, 5 (Οἰσκος τριβαλῶν).

²¹² *Itin. Ant.*, 220.5 (*Oesco*).

²¹³ *Tab. Peut.*, segm. VII (*Oesco*).

²¹⁴ *Not. Dign.*, Or. XLII, 26; 33 (*Oesco*).

²¹⁵ Iord., *Get.*, 102 (*Usco*), 265 (*Hisco*).

²¹⁶ *Cod. Theod.*, VI, 35, 5 (*Ysco*).

²¹⁷ Hierocles, *Synecdemus*, 655, 6 (Ισκόζ).

²¹⁸ Proc., *Aedif.*, IV, 6 (Ισκόζ).

²¹⁹ Marsigli 1744, secțiunea XVII.

²²⁰ Kanitz 1882, 160.

²²¹ Hošek 1964, 13.

²²² Frova 1949, 23-30; Frova 1952, 23-30; Frova 1958, 63-80; Frova 1984, 37-46.

²²³ Îi mulțumim doamnei dr. G. Kabakcieva pentru amabilitatea cu care a îngăduit prezența noastră la Oescus și ne-a prezentat situația arheologică a sitului.

²²⁴ Gerov 1980b, 2.

pentru a împiedica alte agresiuni venite din nordul fluviului²²⁵. Oescus a fost primul centru roman avansat spre nord, pe *limes*-ul Dunării de Jos²²⁶. Importanța sa deosebită vine din aceea că era situat la gurile Iskar-ului, într-un loc ce favoriza trecerea Dunării și era conectat cu mai multe centre de prestigiu în epocă prin căi de comunicație importante²²⁷. Era, de asemenea, o fortificație limitrofă ce închidea calea invaziilor din nord și constituia o bază de plecare pentru operațiile militare de dincolo de Dunăre.

La nord de locul în care în perioada romană lua ființă colonia romană Oescus, la circa 100 de m, s-au identificat numeroase obiecte, databile încă din epoca bronzului și până în epoca fierului, care atestă o așezare autohtonă²²⁸. Este vorba de o comunitate a tribalilor, populație pe care romanii au reușit să o supună. Cetatea tribalilor este chiar menționată la Ptolemeu²²⁹. Se știe prea bine că după constituirea provinciilor, populația autohtonă a fost organizată în *civitates*, denumite după triburile locale. Pentru lista triburilor din Moesia există discrepanțe semnificative între autorii antici, respectiv Plinius și Ptolemeu²³⁰, cauzate, cel mai sigur, de o reorganizare a acestor structuri înainte de împărțirea Moesiei în 86 p.Chr.²³¹. În orice caz, organizarea administrativă a provinciei a avut loc gradual. În primă fază, controlul acestor *civitates* autohtone era în mâinile armatei. Întrebări nesoluționate rămân în continuare. Inscripția care evocă pe G. Bebius Atticus, *praefectus civitatium Moesiae et Treballiae*²³², care era și *primipilus legionis V Macedonicae*, este o dovadă în plus în acest sens²³³. Nu am putea preciza, însă, dacă toate aceste comunități se găseau sub controlul armatei. Este de presupus că doar cele care au opus rezistență se aflau în această situație, celelalte devenind *civitates liberae* sau *foederatae*²³⁴. Relațiile pe care aceste așezări civile le aveau cu autoritățile romane sunt, în parte, cunoscute pentru *limes*-ul renano-danubian. În cazul nostru, stabilirea unor legături comerciale cu castrul și așezarea civilă din jurul său sunt atestate prin fragmentele ceramice de factură tracă, identificate în săpăturile la castrul roman timpuriu²³⁵. Descoperirea ceramicii de lux împreună cu cea de tip tracic demonstrează că rolul pieței interne era unul crescut în comunitatea locală și chiar dacă situația juridică a comunităților sau a indivizilor era diferită, se poate vorbi de o acceptare reciprocă. În același spirit, de-a lungul drumului roman care mergea către satul Brest, se ridică mai mulți tumuli funerari tracici, posibil de epocă romană²³⁶.

²²⁵ Flor., II, 28. Gerov, 1980b, 2.

²²⁶ Barnea 1987, 78-79; Barnea 1988, 57.

²²⁷ Una dintre legăturile cele mai importante era cu orașul Philippopolis, ce lega provincia Dacia cu Moesia Inferior, Thracia, Asia Mică și lumea egeeană. Drumul se pare că a fost construit la mijlocul secolului I p.Chr. și reparat în a doua jumătate a secolului al II-lea. A funcționat cel puțin până în secolul al VI-lea. Vezi pentru detalii Madzarov 1990, 18-29. *Tabula Peutingeriana* precizează 10 stații rutiere de-a lungul acestuia. Un alt drum mergea către Serdica.

²²⁸ T. Ivanov 1987b, 161. G. Kabakcieva, fără a insista în mod deosebit, presupune că un *vicus* autohton s-ar fi aflat și în sudul orașului Oescus: Kabakcieva 2000a, 120.

²²⁹ Ptol., III, 10, 5.

²³⁰ Plin., III, 149; Ptol., III, 9, 2.

²³¹ Mócsy 1974, 68.

²³² *CIL* V, 1838.

²³³ Administrarea *civitates peregrinae* în Pannonia și Moesia s-a mulat, probabil, pe prefecturile timpurii care au fost instaurate în zonă. De exemplu, un anume L. Volcacius Primus, prefect al cohortei I Noricorum, staționată la Arrabona, a fost și *praefectus ripae Danuvii et civitatium duarum Boiorum et Azahorum*: *CIL* IX, 5363.

²³⁴ Mócsy 1974, 70.

²³⁵ Kabakcieva 2000a, 119.

²³⁶ T. Ivanov 1987b, 169 și n. 31.

Trupele staționate la Oescus

Legiunile a IV-a Scythica și a V-a Macedonica au fost printre primele unități militare importante care au staționat în Moesia, discuții purtându-se în legătură cu momentul așezării lor în regiune. Unele opinii foarte optimiste estimează că legiunea a V-a Macedonica era aici de la Augustus, luând parte la campaniile spre est din 20 a.Chr. și 1 a.Chr.²³⁷. Totuși, cele mai multe și pertinente opinii converg către ideea că această legiune s-ar fi stabilit în viitoarea provincie Moesia în primii 10 ani ai erei noastre²³⁸.

Prima mențiune sigură relativ la așezarea legiunii în aceste locuri provine din localitatea Gospodin Vir, pe Dunăre, aproape de Golubetz, și datează de la Tiberiu²³⁹. O altă inscripție menționată mai sus și unde se amintește prezența unui *primipilus legionis V Macedonicae et praefectus civitatum Moesiae et Treballiae*, de la Claudiu, este o mărturie a prezenței acestei legiuni încă din timpul lui Tiberiu²⁴⁰, dar ne și ajută la delimitarea zonei militare pe care o ocupa.

Ritterling pledează pentru existența unui castru legionar la Oescus abia de la Claudiu, argumentele sale fiind două inscripții destul de greu databile²⁴¹. Pentru o plasare și mai timpurie a legiunii la Oescus pledează B. Gerov, care consideră că în timpul lui Augustus se poate dovedi prezența unității legionare. Baza de argumentare a cercetătorului bulgar este o inscripție funerară cu caracteristicile grafice specifice epocii²⁴². Această ultimă opinie ni se pare cea mai îndreptățită, ținând cont de izvoarele de care dispunem, dar și de contextul istoric. În primii 10 ani ai erei noastre legiunea a V-a Macedonica a fost adusă la Oescus. Nu trebuie să pierdem din vedere o posibilă prezență temporară a legiunii în zonă în timpul lui Augustus, pentru ca de la Tiberiu sau Claudiu să se fixeze definitiv²⁴³.

Între 62 și 71 p.Chr., *legio V Macedonica* nu mai funcționa în Moesia și o regăsim în Armenia, în mijlocul războiului din Iudeea, iar mai apoi în Alexandria din Egipt²⁴⁴. Revine în 71 la Oescus. Castrul nu a rămas în acest timp nepopulat. Locul legiunii a fost luat temporar de *cohors IV Gallorum equitata*²⁴⁵. De la revenire, legiunea a V-a Macedonica staționează aici până în primii ani din secolul al II-lea, când este trimisă la Troesmis. Data plecării sale este destul de controversată și se înscrie între 102²⁴⁶ și 107²⁴⁷.

Ca trupă auxiliară, la sfârșitul domniei lui Tiberiu, aici se găsea *ala Pansiana*²⁴⁸. O mare concentrare militară se întâlnește în timpul războiului lui Traian cu dacii, când staționează în zonă și cohortele I și a V-a Lingonum.

²³⁷ Ritterling 1925a, col. 1573. Pentru un scurt istoric al legiunii și pentru comandanții acestei unități de la Dunărea de Jos în primele trei secole vezi Ziromski, *Atlas* 1995, 205-225.

²³⁸ Syme 1933, 20-31; Stein 1940, 16.

²³⁹ Inscripția este din 33 p.Chr. Vezi *CIL* III, 1698.

²⁴⁰ Polaschek 1937, col. 2399.

²⁴¹ Ritterling 1925a, *RE*, col. 1573 și 1575. Acesta estimează că la Oescus castrul legiunii ar fi funcționat de la Claudiu.

²⁴² Gerov 1980b, 4. Inscripția este: *Resius Chronius/Resi Albani (centurionis) leg.V Mac./ libert.vixit ann. XLV/Itovius Faustus her. f. I.*

²⁴³ Sunt în istoriografie și datări mai târzii legate de amplasarea legiunii la Oescus, de la Vespasian sau chiar mai târziu: Tocilescu 1908, vol. II, 37; Barnea 1988, 57.

²⁴⁴ A participat la expediția dezastruoasă din Armenia, în 62. A fost parte activă și la mai multe acțiuni în războiul iudaic, de unde a plecat la Alexandria, în Egipt, ultimul centru înainte de reîntoarcerea la Oescus. Pentru istoria legiunii în Moesia până la Domitian vezi mai nou Matei-Popescu 2006, 379-400.

²⁴⁵ Beneš 1978, 34; Ivanov 1997, 508-509.

²⁴⁶ Ivanov 1999, 319.

²⁴⁷ Barnea 1988, 57.

²⁴⁸ Beneš 1978, 12.

La Oescus a fost amplasată, pentru câțiva ani, și *legio XI Claudia*, în fortăreața evacuată prin plecarea legiunii a V-a Macedonica²⁴⁹. Cel mai probabil, prin 105/106, această legiune ar fi putut veni din Pannonia, unde staționase pentru cinci ani. Faptul că nu cunoaștem decât o inscripție funerară a unui fost soldat în această unitate nu dovedește decât că a fost „cazată” în acest centru destul de puțin. Prin analogie, din cei circa 30 de ani cât a stat în Germania Superior, la Vindonissa, sunt cunoscute 10 inscripții funerare, iar pentru cei cinci ani petrecuți în Pannonia, la Brigetio, nu există decât o singură inscripție²⁵⁰. Totuși, țiglele și cărămizile șampilate de la Oescus atestă trecerea legiunii prin castrul de aici²⁵¹.

Odată cu fondarea coloniei, Oescus a încetat să mai fie garnizoana unei mari unități militare, cu toate că nu a rămas nici un moment fără trupe. Aproximarea de Novae justifică prezența unui detașament din legiunea I Italica la Oescus²⁵².

Oescus a jucat un rol foarte important în primul război dacic. Podul dublu de pe Columna lui Traian, pe care trupele romane au trecut în nordul fluviului în primul război, este cel de la Vidin-Orlea²⁵³. În 102, vexilații din mai multe legiuni aduse la Dunăre s-au adunat la Oescus și au traversat de acolo fluviul. În acest context, este posibil ca scena marelui sacrificiu solemn, cu folosirea a șase altare, prezentată pe Columnă, să se fi petrecut tot la Oescus și să fie de fapt ceremonia de întemeiere a *Coloniae Ulpia Oescus*.

După victoriile lui Traian în Dacia, Oescus a căpătat o poziție de oraș așezat la granița dintre două provincii, și nu pe *limes*, ca până atunci, plecarea legiunii a V-a Macedonica favorizând și mai mult dezvoltarea sa²⁵⁴.

După 274-275, legiunea a V-a Macedonica s-a reîntors la Oescus²⁵⁵. Cât privește locul de încartiruire la întoarcerea sa din Dacia, cel mai sigur acesta a fost fixat în extensiunea orașului, nou ridicată și cunoscută în istoriografie ca Oescus II²⁵⁶.

Castrul legionar; canabele

Între 1989 și 1996, G. Kabakcieva a efectuat câteva sondaje foarte adânci, dintre care unul în colțul de sud-vest al *forum*-ului și al doilea în sud-estul orașului (fig. 11). Au fost recuperate numeroase fragmente de *terra sigillata* importate din Gallia de sud și Italia²⁵⁷, dar și ceramică fabricată în atelierele din jurul castrului legionar de aici, veselă din sticlă²⁵⁸, monede²⁵⁹ și fragmente de echipament militar²⁶⁰, toate databile în secolul I p.Chr. Au fost scoase la iveală resturi de ziduri din secolul I, materialul predominant într-o primă etapă fiind pământul argilos

²⁴⁹ Gerov 1980b, 14-19. Cercetătorul bulgar confirmă prezența legiunii a XI-a Claudia la Oescus prin numărul mare de cărămizi șampilate, dar și prin inscripții. Vezi *CIL* III, 7449.

²⁵⁰ Ritterling 1925b, col. 1697.

²⁵¹ Ivanov 1994, 10; Ivanov 1981, 44, fig. 3. Adaugă pentru țiglele și cărămizile șampilate de la Oescus Morfova 1959, 640-648.

²⁵² Gerov 1980b, 20. Țigle șampilate cu marca acestei legiuni vezi la Ivanov 1981, 42, fig. 2.

²⁵³ Tudor 1974, 19-30; Petolescu 2000-2001, 349, n. 4.

²⁵⁴ Barnea 1987, 82.

²⁵⁵ Numărul țiglelor șampilate cu marca legiunii sunt în număr important pentru toate perioadele de ședere ale legiunii în acest centru. A se vedea Ivanov 1994, 7-10.

²⁵⁶ Există totuși și rețineri în acest sens, o fortificație în vecinătatea orașului târziu nefiind exclusă. Vezi Ivanov 1999, 319.

²⁵⁷ Despre *terra sigillata* vezi și Balkanska 1990, 26-33, dar mai ales Kabakcieva 2000a, 53-88.

²⁵⁸ Kabakcieva 2000a, 40-47.

²⁵⁹ Kabakcieva 2000a, 34-35.

²⁶⁰ Kabakcieva 2000a, 35-39.

și lemnul, iar într-o a doua etapă, piatra²⁶¹. Cercetătoarea bulgară a identificat inițial două perioade de construcție:

1. De la Augustus-Tiberius până către 62 p.Chr.

2. Din 71 și până în 106/109 p.Chr.²⁶²

Ar fi, prin urmare, un hiatus de nouă ani, care nu se justifică pentru că, pe timpul absenței legiunii a V-a Macedonica de la Oescus, castrul a fost ocupat de *cohors IV Gallorum*.

Mai târziu, G. Kabakcieva a revenit, justificat, și a înaintat o altă cronologie:

1. Din primul sfert al secolului I p.Chr. și până la Nero.

2. Din anii 68/69, când au loc războaiele civile, până la Traian²⁶³.

Acastă nouă variantă a fost argumentată prin aceea că războaiele civile din anii 68/69 au antrenat, indirect, tulburări din partea dacilor și sarmaților, care au afectat întreg *limes*-ul Dunării de Jos.

Mai nou, avem și o a treia situație cronologică, care, după părerea noastră, se apropie cel mai mult de cea corectă:

1. De la sfârșitul domniei lui Augustus până în 71, împărțită, la rândul-i, în două etape: una, până în 41 și, a doua, din 41 până în 71.

2. Din 71 până în 106²⁶⁴.

Conform cercetărilor de pe teren, dar și după contextul istoric, primul orizont constructiv a durat până după anii 68/69, când castrul și așezarea civilă au trebuit să facă față atacurilor externe. Acum se poate vorbi de așa-zisa etapă de lemn și pământ. Odată cu revenirea legiunii a V-a Macedonica începe al doilea orizont, care se încheie probabil în 106/107 sau mai târziu, odată cu părăsirea definitivă a castrului de către legiunea a XI-a Claudia. În această etapă, pe lângă pământ, s-a utilizat și piatra. Este important de menționat că această perioadă este legată de două unități militare. Legiunea a V-a Macedonica nu contribuie la activitatea constructivă până la sfârșit. Această unitate pleacă la Troesmis în jur de 101/102. După ce și unitățile legiunii a XI-a Claudia, care este posibil să fi staționat aici câțiva ani, au fost retrase, în 108/109, s-a fondat colonia, cu toate ritualurile pe care le presupunea o astfel de *deductio*²⁶⁵. Astfel, o datare mai târzie a fondării coloniei de la Oescus credem că merită luată în seamă²⁶⁶.

Etaple mari de construcție a castrului de la Oescus sunt două, dar unitățile militare care au contribuit la opera de consolidare sau de refacere au fost mai multe în decurs de circa 90 de ani. Pe lângă cele două legiuni, trupele auxiliare au fost angrenate în lucrările de geniu de la Oescus.

Canabele legionare au suferit, de asemenea, modificări constructive în timp, cel mai probabil strâns legate de situația castrului în jurul căruia se aflau. O fortificație legionară sau chiar auxiliară nu impunea doar o bună organizare de ordin militar, ci pune în mișcare și un mecanism microsocioal și economic. Acesta era întreținut de familiile legionarilor, de negustori și de diverși meșteșugari care dezvoltau relații de producție și comerciale. Toate aceste componente provocau indispensabilitatea canabelor din apropierea castrului.

²⁶¹ Kabakcieva 1996, 115-116.

²⁶² Kabakcieva 1996, 116.

²⁶³ Kabakcieva 1997, 391.

²⁶⁴ Kabakcieva 2000a, 120.

²⁶⁵ Pentru detalii despre ritualurile întemeierii unei colonii a se vedea Eckstein 1979, 85-97.

²⁶⁶ În general, ca dată a fondării coloniei a fost acceptat intervalul dintre 106 și 107.

Colonia Ulpia Oescus

Singura colonie din Moesia Inferior, *Colonia Ulpia Oescensium*, a fost fondată de Traian după războaiele cu dacii de la începutul secolului al II-lea. Ruinele romane se găsesc la nord-vest de satul Ghighen, în Bulgaria de nord, la 5 km sud de punctul de confluență al Iskăr-ului cu Dunărea. Nu era situat chiar pe malul Dunării, pentru că în Antichitate suprafața de la malul fluviului până la oraș era ușor inundabilă. În perioada modernă s-au ridicat diguri pentru a controla acest fenomen. În izvoarele epigrafice este consemnată sub diverse forme: *colonia Ulpia Oescensium*, *col. Ulp. Oes.*, *Ulpia Oescus*, *Escus*, iar locuitorii se numeau *coloni col(oniae) Ulp(iae) Oesc(ensium)*²⁶⁷. Patronimicul întemeietorului Ulpius apare în titulatura orașului, așa cum se întâmplă în toate localitățile în geneza cărora Traian a avut o contribuție însemnată: Ulpia Serdica, Ulpia Nicopolis ad Istrum, Ulpia Ratiaria, Ulpia Augusta Traiana etc.

Întemeierea acestei colonii este destul de vag cunoscută. Dificultățile principale intervin datorită cunoașterii trunchiate a unor aspecte care țin de localizarea castrului legiunii a V-a Macedonica înainte de plecarea la Troesmis, a *canabae*-lor castrului sau de eventuala legătură dintre *canabae* și așezarea civilă de origine autohtonă, dezvoltată în apropiere.

Localizarea orașului și relația directă cu castrul și canabele din jurul său se discută sub forma câtorva ipoteze care circulă în mediile științifice:

1. Colonia Oescus a luat ființă prin ridicarea în rang a localității autohtone *Oescus Triballorum*²⁶⁸.

2. În 106, pe locul așezării civile de pe lângă castrul legiunii a V-a Macedonica (*canabae*) Traian a fondat colonia Oescus, imediat după plecarea legiunii la Troesmis²⁶⁹.

3. Colonia Oescus este situată chiar deasupra castrului legiunii care a fost deplasată în Dobrogea romană.

Pentru prima ipoteză dispunem doar de informația legată de această localitate populată de tribali. Este posibil să fi fost o așezare autohtonă devenită o *civitas* în perioada de început a stăpânirii romane. Lipsa unor elemente documentare directe ne obligă să facem apel la situații asemănătoare de pe cuprinsul Imperiului. Colonia Claudia Ara Agripinensis (Köln) se află într-o poziție asemănătoare. Un *oppidum Ubiorum* a devenit *civitas* în primă fază²⁷⁰, pentru ca de la Claudiu să beneficieze de statutul colonial²⁷¹. În cazul orașului Avenches, din Elveția, dispunem de aceeași evoluție a comunității locale. Stabilită inițial ca o *civitas*, capitală a Helveților, localitatea a devenit apoi *colonia* de la Vespasian²⁷². Cu toate că există unele posibile conexiuni cu Oescus, în cazul nostru principala problemă este faptul că, arheologic, urme de locuire autohtonă se înregistrează doar în partea de nord a așezării devenite oraș roman. Este drept că săpături arheologice sistematice nu s-au efectuat în această posibilă *civitas*, poate chiar cea amintită de Ptolemeu. În plus, știm că în regiunea Dunării de Jos tradiția unui urbanism local

²⁶⁷ Ivanov 2004, 19.

²⁶⁸ Florescu 1990, 117-118. O situație asemănătoare semnalăm în cazul constituirii coloniei *Claudia Ara Agripinensis*, de pe Rinul Inferior, unde sursele istorice semnalează un *oppidum Ubiorum*, care este considerat un element important pentru geneza acestei colonii. În schimb, în cazul acestui oraș, ca și al altora din regiune, precum Xanten (cu *oppidum Cugernorum* sau *Cibernodurum*) sau Nijmegen (cu *oppidum Batavorum*), este negată o posibilă suprapunere a coloniei peste un fort militar. Vezi Carroll 2003, 25.

²⁶⁹ T. Ivanov 1990, 915.

²⁷⁰ Probabil de la Augustus, conform spuselor lui Dio Cassius, 56, 18.

²⁷¹ Carroll 2003, 28. Nu trebuie omisă nici contribuția Agrippinei, soția împăratului, născută aici și al cărei nume este și înglobat în cel al orașului.

²⁷² Drack, Fellmann 1988, 337-348.

preroman este destul de slabă. Prin urmare, considerăm că nu dispunem, cel puțin deocamdată, de toate argumentele care să ne apropie de această ipoteză.

Cât privește celelalte două opinii, susținute de cei mai avizați cercetători ai acestui sit, credem că în fiecare se păstrează parțial elemente care ar oferi soluția genezei coloniei Oescus. După părerea noastră, atât castrul, cât mai ales așezarea civilă dezvoltată în preajma fostei fortificații a legiunii a V-a Macedonica au constituit nucleeele pe care s-a fondat colonia. De altfel, situațiile în care coloniile au fost edificate pe locul castrului legionar sunt destule în Imperiu²⁷³. Ca și în cazul Ratiaria, recompensarea veteranilor care au făcut parte din contingentele romane participante la cucerirea Daciei ar fi fost o justificare suplimentară pentru fondarea coloniei într-un punct foarte important de pe linia Dunării de Jos. Astfel, specificul epocii și caracterul coloniilor lui Traian ar justifica o dispunere a orașului pe locul fostului castru, și nu pe amplasamentul așezării civile autohtone. Ceea ce este mai important, pentru această ultimă soluție pledează și cercetările arheologice efectuate în situl dunărean.

Problemele dificile nu lipsesc totuși din ecuația genezei orașului Oescus. Nu se cunoaște întinderea castrului legionar și doar săpăturile viitoare vor putea aduce lămuriri în acest sens. Chiar dacă suntem de acord cu opinia dr. G. Kabakcieva, care amplasează orașul deasupra fostului amplasament al castrului, contribuția *canabae*-lor legionare la încheierea coloniei considerăm că a fost substanțială. Nu se putea constitui un oraș roman de asemenea anvergură, cu instituții caracteristice și cu o elită pe măsură, fără să fi existat o etapă de pregătire prealabilă. Din acest punct de vedere, fie prin includerea efectivă a canabelor în oraș, fie prin contribuția lor indirectă, canabele ni se par extrem de importante în constituirea unor orașe, municipii sau colonii. Se știe prea bine că în canabe existau instituții cvasimunicipale, care imitau până la identitate ierarhiile urbane. Pe această structură se putea clădi edificiul instituțional roman, pentru că, dincolo de elementele de urbanism, care este cert că trebuiau să existe într-un oraș cu pretențiile unei colonii, țesătura de instituții romane era baza noii așezări. Prosperitatea orașului se reflecta în bogăția și puterea elitelor sale. Fidelitatea acestora față de statul roman aducea noi beneficii comunității. Este o înlănțuire de verigi, care asigurau bunul mers al unui oraș încă de la fondarea sa.

Prin urmare, considerăm că la Oescus, alături de castrul peste care s-a fondat colonia, au fost cuprinse și mare parte din canabele legionare. Ni se pare absolut normal ca așezarea civilă să fi fost inclusă în noua structură, din motivele evocate mai sus, dar și datorită faptului că, până acum, nu există, topografic vorbind, informații despre canabe. Este de presupus ca așezarea civilă de pe lângă castru să se fi întins în jurul acestuia, înspre estul și sudul fortificației militare timpurii. Așadar, constituirea orașului a putut să se facă pe locul castrului și canabelor, în întregime sau parțial. Viitoare săpături arheologice vor aduce clarificări de o importanță deosebită pentru întreaga regiune a Dunării de Jos, în contextul în care Oescus este singura colonie din Moesia Inferior.

Necropolele de la Oescus se întind către estul, sudul și vestul incintelor Oescus I și II²⁷⁴. Cea dinspre vest, situată la 250-500 m de poarta de vest, a fost datată în secolul al III-lea. La circa 1 km înspre est era necropola timpurie, care aparținea probabil canabelor. O altă necropolă se întindea la câteva sute de metri spre sud, pentru ca o a patra să fie identificată înspre sud-vest²⁷⁵.

²⁷³ Poulter 1983, 74 și n. 4.

²⁷⁴ Kovačeva 1968, 67-71; T. Ivanov 1987b, 169.

²⁷⁵ T. Ivanov, Ivanov 1998, 199.

Orașul poate fi inclus printre așezările de mărime medie din Moesia Inferior și Tracia²⁷⁶. Importanța strategică a așezării de la Oescus a scăzut imediat după cucerirea Daciei, situație întâlnită de altfel în cazul întregului *limes* al Dunării de Jos.

Prima incintă de piatră de la Oescus s-ar data la începutul secolului al II-lea, cel mai probabil concomitent cu întemeierea coloniei²⁷⁷. Spre deosebire de Ratiaria, ridicarea zidurilor de incintă este posibil să fi avut loc după fondarea formală a coloniei, deci la sfârșitul domniei lui Traian²⁷⁸.

Colonia Oescus avea, în prima sa etapă, forma unui pentagon neregulat, cu o suprafață de 18 ha²⁷⁹. În istoriografie a rămas cu denumirea de *Oescus* I. Poarta de vest a cetății, din care nu s-au păstrat prea multe elemente, este similară porții de la Ratiaria, construită, la rândul ei, în prima parte a secolului al II-lea (fig. 13). Era flancată de două turnuri interioare. Conform unei opinii recente, această poartă nu ar fi fost de la început proiectată ca atare. Pe locul său s-ar fi construit de fapt un arc de triumf în perioada lui Traian, pentru celebrarea victoriilor din războaiele cu dacii²⁸⁰. Abia mai târziu, acel arc ar fi devenit poarta de vest a orașului. Ideea este interesantă, însă argumentele aduse sunt insuficiente și nu credem că pot convinge, cel puțin în actualul stadiu de cercetare.

Fără a constitui obiectul direct al studiului nostru, credem că merită amintite și câteva elemente de urbanism, mai ales pentru că în colonia Ratiaria nu s-au păstrat elemente atât de variate și de interesante ca la Oescus.

Complexul *forum*-ului ocupa un loc central în arhitectura orașului (fig. 11 și fig. 14). Întinzându-se pe circa 2 ha și situat în partea centrală a rețelei ortogonale a orașului²⁸¹, era mărginit pe trei laturi de colonade monumentale din calcar, în stil corintic. În partea nordică a forului se ridica un templu dedicat triadei capitoline²⁸². Basilica urbană cu cariatide ocupă, de asemenea, un loc deosebit în textura urbanistică a orașului. În sud-estul acesteia se află templul Fortunei, construit în timpul lui Commodus, iar la sud era un alt edificiu enorm, databil în perioada severiană și care iese în evidență prin mozaicul policrom deosebit²⁸³. În sud-estul incintei Oescus I se găseau termele romane²⁸⁴. Mare parte dintre edificiile din *forum* au fost ridicate în timpul lui Hadrian și la începutul domniei lui Antoninus Pius.

Străzile principale din Oescus, *decumanus maximus* și *cardo maximus*, sunt bine evidențiate. Celelalte străzi, secundare, sunt dispuse paralel cu primele. Sunt pavate cu dale de piatră, de formă neregulată și de dimensiuni mari.

Aprovizionarea cu apă a orașului se făcea printr-un apeduct ce venea dinspre sud, de la circa 20 de km²⁸⁵. Numeroase conducte de apă au fost descoperite sub străzi, cu menirea precisă de a alimenta edificiile publice și private din oraș. O altă sursă de apă se afla la doar 3 km de

²⁷⁶ T. Ivanov 1987b, 163. Alte așezări din aceeași categorie aveau următoarele dimensiuni: Novae, 27-28 ha; Pautalia, 29.3 ha; Diocletianopolis, 30 ha. Dintre orașele de mari dimensiuni am putea menționa Augusta Traiana, 48.5 ha, sau Philippopolis, cu 75 ha.

²⁷⁷ T. Ivanov 1987b, 163; T. Ivanov 1990, 916.

²⁷⁸ Gerov 1980, 20.

²⁷⁹ T. Ivanov 1975, 14.

²⁸⁰ Boyadjiev 2002, 174-176.

²⁸¹ Barnea 1989, 315.

²⁸² T. Ivanov 1994, 37-40; T. Ivanov 1996, 186.

²⁸³ T. Ivanov 1977, fig. 7.

²⁸⁴ Pentru sistemul urbanistic de la Oescus vezi în detaliu la T. Ivanov 1975, 1-14 și T. Ivanov 1987b, 164-169.

²⁸⁵ T. Ivanov, Ivanov 1998, 201.

oraș, la Dobroșina. Oescus I dispunea și de un sistem de drenare și de colectare a reziduurilor menajere. Standardele sanitare înalte ale orașului reies și din destul de numeroasele *latrinae*, identificate în clădiri publice și băi²⁸⁶.

Orașele din sudul Dunării și-au recăpătat rolul strategic preponderent după 275, iar mobilizarea trupelor a necesitat o reorganizare a spațiului locuibil și regândirea sistemului de fortificații²⁸⁷. În anumite așezări s-au adăugat noi incinte, care să poată găzdui pe militari. Ceea ce nu se poate determina cu exactitate este natura raporturilor dintre civili și militari în contextul unei conviețuiri cotidiane.

Exemplele cele mai clare le întâlnim la Oescus și Novae, unde avem consemnate pe teren incintele Oescus II și Novae II, atașate vechilor fortificații, dar și la Augustae sau Abritus, toate din Moesia Inferior.

Și Oescus a fost nevoit să facă față invaziei în valuri a migratorilor de la jumătatea secolului al III-lea. Adăugarea unei noi incinte în partea de est a acestei așezări (Oescus II) a mărit suprafața din interiorul zidurilor la circa 28 de ha (fig. 11). Incinta Oescus II a fost ridicată din piatră, după întoarcerea legiunii a V-a Macedonica la Oescus, din Dacia²⁸⁸, după 274-275. Turnurile acestei incinte sunt de tip potcoavă, circulare (cele de colț) sau în forma literei U și sunt în număr de 16. Zidurile sale au fost construite în *opus vittatum mixtum*. Cel mai probabil, legiunea retrasă din Dacia s-a așezat în această nouă incintă, așa cum se pare că s-a întâmplat în alte centre. Asta arată că în Oescus I nu exista spațiu potrivit standardelor militare pentru așezarea unei legiuni întregi²⁸⁹. De construirea noii incinte se leagă, cel mai probabil, și vizitele împăratului Dioclețian din 291 și 294²⁹⁰. Această formulă reprezintă o soluție de conviețuire, militară și civilă, în incinta înconjurată cu zid de apărare, situație care se petrece și în alte centre dunărene la jumătatea secolului al III-lea. Aici, ca și la Novae, cum se va vedea mai departe, este o situație mai complicată, pentru că orașul s-a instalat pe locul fostei legiuni dislocate, pentru ca în secolul al III-lea să coexiste cu aceasta și să contribuie la misiunea de apărare a fortificațiilor dublate²⁹¹. Rămân încă de clarificat raporturile orașelor cu garnizoanele și împărțirea atribuțiilor administrative între autoritățile civile și cele militare. Chiar dacă nu este foarte clară împărțirea spațiului în Oescus I și Oescus II, se acceptă în general că lărgirea suprafeței locuibile a fost determinată de revenirea legiunii a V-a Macedonica la Oescus din Dacia²⁹². Rolul strategic recăpătat după 274-275 și l-a păstrat chiar și în timpul lui Constantin cel Mare. În 327, de la Oescus pornește construirea unui pod peste Dunăre, pentru a supraveghea și controla regiunea transdanubiană²⁹³.

Procopius este ultimul izvor care menționează Oescus-ul, cu ocazia refacerii generale care a avut loc în timpul lui Justinian²⁹⁴. A fost definitiv distrus la sfârșitul secolului al VI-lea, de către avari²⁹⁵.

²⁸⁶ T. Ivanov, Ivanov 1998, 202.

²⁸⁷ Panaite, Măgureanu 2002, 159-166.

²⁸⁸ T. Ivanov 1990, 918.

²⁸⁹ Zahariade 1994, 267.

²⁹⁰ Ivanov 1997, 553.

²⁹¹ Florescu 1990, 113.

²⁹² Lander 1984, 169. Este dificil a se considera că această nouă aripă a fortificației de la Oescus a fost utilizată de armată.

²⁹³ Gerov 1980b, 3; vezi și Tudor 1974, *passim*.

²⁹⁴ Proc., *Aedif.*, IV, 6.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

În secolele II-III p.Chr. a devenit unul dintre cele mai evaluate orașe din Moesia Inferior. Centru de producție și schimb, era capitala unui teritoriu bogat, cu o populație numeroasă și de origine diversă (autohtonă, italică, galică, microasiatică)²⁹⁶.

Diferitele tipuri de ceramică descoperite la Oescus atestă prezența unor ateliere chiar din prima parte a secolului I p.Chr.²⁹⁷. Aici era fabricată o cantitate însemnată de ceramică necesară legionarilor și civililor din canabe. Din aceeași perioadă timpurie, oricum până la fondarea coloniei, datează și o interesantă inscripție funerară, care îl menționează pe L. Freius L. lib(ertus) Faustus, care era *lixa leg(ionis) V Mac(edonicae)*. Dincolo de raritatea consemnării unor *lixae* în tot Imperiul²⁹⁸, atestarea acestui mic comerciant dovedește o activitate economică și comercială susținută, într-o regiune cu potențial deosebit. Cel mai probabil, respectivul personaj trăia în *canabae*-le castrului²⁹⁹.

Marmura adusă din Asia Mică, din Africa sau provenind din Balcani, precum și calcarul din zonă au fost materialele utilizate în scopuri practice, dar cu măiestrie și bun gust. Numeroasele statui descoperite în aria *forum*-ului, dar și mozaicurile din clădirile publice demonstrează aplecarea către frumos și dezvoltarea culturală specifică orașelor de prestigiu³⁰⁰.

II. Novae

Disponerea geografică; izvoarele istorice

Situată aproape de actualul oraș bulgar Svištov, localitatea antică Novae s-a dezvoltat ca unul dintre principalele centre riverane Dunării de Jos. Numele localității provine de la râul *Noes* amintit de Herodot³⁰¹ (azi Dermen dere) și este considerat de origine tracă³⁰². Forma de plural a adjectivului latinesc *novus* – *nova* – *novum*, care a mai fost propusă, sugerează o prelucrare latinească a numelui trac³⁰³. Totuși, lipsa vreunei inscripții cu numele întreg al orașului lasă în continuare loc interpretării³⁰⁴.

Ptolemeu³⁰⁵, Itinerariul Antonin³⁰⁶, *Tabula Peutingeriana*³⁰⁷, Marcellinus Comes³⁰⁸, Procopius din Caesareea³⁰⁹, Iordanes³¹⁰, Theophilact Simocata³¹¹, Hierocles³¹² și Theophanes

²⁹⁵ T. Ivanov 1975, 14.

²⁹⁶ Barnea 1988, 57. Activitatea constructivă se observă din multitudinea de țigle și cărămizi ștampilate: cf. Morfova 1959, 640-648.

²⁹⁷ Kabakchieva 2000a, 119.

²⁹⁸ Aceasta este a patra inscripție, celelalte trei fiind din Germania Inferior, Pannonia Superior și Siria.

²⁹⁹ Ivanov 1989, 45-50. Alte posibile sensuri ale termenului ar mai putea fi cântăreț sau actor.

³⁰⁰ T. Ivanov 1977, 48 și fig. 7.

³⁰¹ Hdt., IV, 49 ne informează despre existența a trei râuri, Athrys, Noes și Artanes, de pe teritoriile tracilor crobizi, la est de Jantra. Vezi comentariile privitoare la numele așezării la Sarnowski 1984a, 231-232.

³⁰² Detschew 1976, 332; Velkova 1976, 41-43; Sarnowski 1986, 92 și n. 1.

³⁰³ Pentru originea latină a numelui vezi la Philippide 1925, 437; Beševliev 1955, 287; Čičikova 1974, 226.

³⁰⁴ Singura inscripție în care apar literele *MN* întregite ca *m(unicipium) N(ovaensium)* a fost descoperită în 1958, în ruinele de la Novae: Gero 1980b, 115. Aceeași prescurtare se întâlnește, spre exemplu, și în cazul orașului dalmat *municipium Novensium*: *CIL* III, 1892, 1908, 1909, 13887.

³⁰⁵ Ptol., III, 10, 5 (Νοοῦαι).

³⁰⁶ *Itin. Ant.*, 221, 4 (*Novas*).

³⁰⁷ *Tab. Peut.*, segm. VII.

³⁰⁸ Marc. Com., *Chron.*, 487 X (*ad Novensem Moesiae civitatem*).

³⁰⁹ Proc., *Aedif.*, IV, 6 (Νοβω).

³¹⁰ Iord., *Get.* 101 (*ad Eusciam, id est Novas*).

³¹¹ Theoph. Simoc., *Hist.*, VII, 2, 16; VIII, 4, 3-4, (Νόβαζ).

Confessor³¹³ sunt izvoarele antice care menționează această localitate. Localități omonime mai apar în sursele vremii chiar în apropiere³¹⁴.

Toponimul Merlan apare în hărțile din secolul al XVIII-lea cam în aceeași poziție cu Novae. În realizarea acestor izvoare cartografice o influență hotărâtoare au avut relatările lui Marsigli, un bun cunoscător al ruinelor de la Dunărea de Jos. Sunt și câteva argumente destul de solide, care întăresc faptul că Novae ar fi putut fi chiar acea localitate consemnată de Marsigli ca Merlan³¹⁵.

Istoricul cercetărilor arheologice

Primele săpături sistematice la Novae au început în 1960. Atunci s-au pus și bazele colaborării bulgaro-poloneze, sub coordonarea profesorului D.P. Dimitrov de la Institutul de Arheologie al Academiei Bulgare din Sofia și K. Majewski de la Universitatea din Varșovia³¹⁶. La cele două echipe s-a adăugat, ulterior, și o a treia, de la Poznan. Inițiativa lor a pornit de la rapoartele pe care K. Škorpil le-a făcut la începutul secolului al XX-lea, în legătură cu zidurile de incintă și cu turnurile de la Novae³¹⁷. De asemenea, un rol important l-a avut și directorul muzeului local, S. Stefanov, în anii '30, care a strâns numeroase obiecte antice din zonă și care intuia încă de atunci existența unui bogat sit arheologic.

Orașul Novae a fost împărțit în două sectoare: cel de est, unde lucra echipa bulgară, și sectorul de vest, care revenea echipei poloneze. Echipa de la Varșovia, parte a Centrului de cercetări arheologice de pe lângă Universitatea din Varșovia, a angrenat de-a lungul timpului numeroși cercetători precum S. Parnicki-Pudelko, L. Press, T. Sarnowski, J. Kolendo sau P. Dyczek. Seria *Novaensia*, publicată sub auspiciile Universității din Varșovia, a oferit numeroase studii utile și materiale cu adevărat importante pentru cunoașterea sitului. Echipa bulgară a antrenat, de asemenea, numeroși arheologi de la Institutul de Arheologie și de la Muzeul din Sofia, precum M. Čičikova, Al. Dimitrova, B. Sultov, V. Božilova³¹⁸. Luând drept criteriu diversele publicații care au găzduit studiile și articolele cercetătorilor care lucrează la Novae, acesta este, după părerea noastră, unul dintre cele mai mediatizate situri arheologice din zona Dunării de Jos.

Așezarea preromană

Două pietre de hotar, descoperite în apropiere de Novae, separau pământurile *inter Moe(sos) et Thrac(es)*, ceea ce indică granițele tribale din această zonă³¹⁹. Acestea vin în completarea

³¹² Hierocles, *Synecdemus*, 636, 6 (Νόβαί).

³¹³ Theoph. Confess., *Chron.*, an. 6090 = 596 (Νόβαζ).

³¹⁴ Una este la Cežava, în Serbia, iar cealaltă este un bastion amintit de Procopius între Bononia și Ratiaria, în satul Dunevci.

³¹⁵ Kolendo 1987, 209-214.

³¹⁶ Majewski 1961, 75-162. De altfel, rapoartele de săpătură ale echipei poloneze au fost publicate de-a lungul anilor în revista *Archeologia*, de la Varșovia.

³¹⁷ Škorpil 1905a, 456-457.

³¹⁸ Pentru primele campanii de săpături a se vedea Čičikova 1974, 226-234; Dimitrov, Čičikova, Dimitrova, Sultov, Božilova, Vasilcin 1974, 138-176. Rapoartele de săpătură ale echipei bulgare au fost publicate mai ales în *BIAB*.

³¹⁹ *CIL* III, 749; Kolendo 1975, 87. Este vorba, de fapt, de o bornă care se înscrie într-o suită de mai multe astfel de pietre de hotar, databile în anul 136 p.Chr., când a avut loc o reorganizare, de la vest la est, a frontierei dintre Moesia Inferior și Tracia. Această formulă, *inter Moe(sos) et Thrac(es)*, marchează o delimitare a populațiilor care locuiau în cele două provincii, moesii, respectiv, tracii: Božilova, Kolendo 1985, 46.

informației din opera lui Herodot, care amintește cele trei râuri, Athrys, Noes și Artanes, ce treceau prin ținutul tracilor crobizi, la est de Jantra, acolo unde sunt plasați și de către literatura istorică de specialitate³²⁰.

Arheologic vorbind, o localitate tracă în zonă a existat cu siguranță, așa cum sugerează rămășițele unei necropole de la început de Hallstatt, suprapusă mai târziu de aripa de est a așezării de la Novae³²¹. Locuirile succesive ale populației autohtone, din epoca bronzului și în tot mileniul I a.Chr., ocupau, cel mai probabil, părțile cele mai înalte situate către estul zonei, pe malul râului Dermen-dere³²². Ceramica de uz comun descoperită în zonă atestă supraviețuirea așezării și în secolul I p.Chr., concomitent cu așezarea legiunii în castrul de la Novae³²³. Nu știm dacă este o *civitas* autohtonă, dar tindem să credem că este vorba despre o așezare cu un statut juridic asemănător. De asemenea, lipsa oricărei informații ne oprește să facem referire la o eventuală relație cu municipalizarea așezării de la Novae.

Trupele staționate la Novae

În cadrul programului de constituire a *limes*-ului danubian, încă de la începutul secolului I p.Chr. au fost cantonate numeroase trupe în localitățile din apropierea fluviului. La Novae au staționat unități militare care se includeau inițial în angrenajul defensiv al Imperiului. După o posibilă ședere a unor unități auxiliare în primele decenii ale erei creștine³²⁴, pe la 44 sau 45 p.Chr., a fost adusă din Pannonia *legio VIII Augusta*³²⁵. Legiunea în cauză avea în grijă din acel moment partea de est a provinciei Moesia, până la râul Iatrus. Cert este că în 56 această legiune era încă în Moesia³²⁶. Se pare că ea a staționat aici până în 69, când a fost trimisă pentru a participa la războiul civil de la Roma din acel an, iar de aici a plecat în Germania Superior³²⁷.

După o mișcare de trupe impresionantă, care a avut loc până în 69 p.Chr., la Novae este dată ca sigură stabilirea legiunii I Italica³²⁸. Această unitate, formată în timpul lui Nero, a fost trimisă în Moesia Inferior de Vespasian. La începutul secolului al II-lea, când legiunea a V-a Macedonica a fost deplasată de la Oescus către Troesmis, districtul militar al legiunii italice cuprindea jumătatea occidentală a provinciei Moesia Inferior, de la limita sa cu Moesia Superior până spre Sexaginta Prista. La est se găsea districtul legiunii a XI-a Claudia, după fixarea sa la Durostorum³²⁹.

Legiunea s-a remarcat apoi în războiul civil izbucnit la sfârșitul secolului al II-lea pentru ocuparea tronului imperial³³⁰. Luând partea lui Septimius Severus în confruntarea cu Pescennius Niger³³¹, este foarte probabil ca veteranii acestei legiuni să fi beneficiat de anumite drepturi

³²⁰ Samowski 1984a, 232.

³²¹ T. Ivanov 1971, 41.

³²² Samowski 1986, 96.

³²³ Samowski 1986, 97 și n. 23.

³²⁴ Gerov 1980, 113.

³²⁵ Gerov 1964, 128. Autorul consideră că înainte de venirea acestei formațiuni se presupune că au fost la Novae alte unități auxiliare, printre care sigur o cohortă. Vezi și Samowski 1981, n. 70.

³²⁶ Ivanov 1997, 506-507. Pentru situația militară de pe linia Dunării de Jos vezi și Ivanov 1999, 301-307.

³²⁷ Gerov 1980b, 113.

³²⁸ Mrozewicz 1986, 303-308; Ivanov 1997, 508-509. Această legiune a fost înființată în anul 67 p.Chr. Vezi Syme 1959, 32 și Samowski 1977, 409. Pentru alte opinii Kolendo 1980, 57-58.

³²⁹ Gerov 1980b, 18.

³³⁰ Boteva 1994, 16-17.

³³¹ A se vedea detalii în Christol 1997, 14-15. Despre implicațiile acestui conflict pentru Moesia Inferior a se vedea la Mihailov 1963, 113-126.

suplimentare oferite drept recompensă de către împăratul victorios. Legiunea I Italica a staționat aici în toată perioada Principatului și chiar mai târziu.

Ca trupe auxiliare, în intervalul 100-160 p.Chr., sunt atestate *cohors I Montanorum civium Romanorum* și *cohors I Mattiacorum*³³².

Prezența permanentă a unor importante unități militare dovedește clar rolul deosebit al castrului de la Novae, parte din mecanismul defensiv roman de la Dunărea de Jos.

Castrul legionar; canabele

De la Claudiu și până la începutul secolului al II-lea, Novae a fost cel mai estic castru legionar roman din Europa³³³. Cercetările arheologice intense au permis elaborarea unui plan, care corespunde schemei clasice a castrelor romane de epocă imperială timpurie. Din prima perioadă a staționării legiunii a VIII-a Augusta s-au descoperit trei etape de fortificare³³⁴. Practic, structura internă a castrului a fost trasată de unitatea militară amintită. Ridicarea castrului de lemn a început, probabil, în anul așezării sale aici (44-45). Resturi ale barăcilor construite din lemn și tencuite cu lut au fost descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice³³⁵. Amenajarea unui *vallum* din lut cu turnuri de lemn, la mijlocul secolului I, coincide cu lucrările de construcție din interiorul castrului³³⁶. A urmat, treptat, ridicarea edificiilor de piatră în interiorul fortificației, care se datează din vremea lui Nero.

Legiunea I Italica a găsit fortificația definitivată, motiv pentru care nici nu a schimbat amplasarea acesteia³³⁷. Unul dintre rezultatele importante ale cercetărilor arheologice de la Novae a fost identificarea *principia* legiunii italice. Clădirea este situată chiar lângă joncțiunea celor două străzi principale, în locul său tradițional (fig. 16), și datează de la Vespasian, imediat ce această unitate militară a fost adusă la Novae³³⁸. Despre sediul comandamentului din perioada anterioară, informațiile sunt vagi³³⁹.

În vara lui 85, dacii au traversat Dunărea și au distrus multe dintre așezările riverane. Și cetatea Novae a fost afectată, dar nu în mod decisiv. Urmele unui zid din lemn și lut care datează din această perioadă se pot pune chiar în legătură cu războaiele lui Domitian contra dacilor³⁴⁰. Construirea unor noi edificii din piatră a început imediat după 86 în sectorul *tabernae-lor*³⁴¹.

Incinta de piatră a castrului s-a ridicat prin 99/100 sau 103/105³⁴² și este pusă în legătură cu pregătirea declanșării războaielor dacice³⁴³. Această fortificație, denumită în literatura de

³³² Barnea 1988, 53-60.

³³³ Press, Sarnowski 1990, 225.

³³⁴ Genčeva 2003, 33.

³³⁵ Dimitrova-Milčeva 1991, 274; Milčeva, Genčeva 1991, 35. Există, totuși, opinii care afirmă că fortăreața de lemn și pământ, înlocuită mai târziu cu una de piatră, nu a fost ridicată de *legio VIII Augusta*, ci chiar de *legio I Italica*. Vezi Sarnowski 1981, 43. Pentru aceeași discuție mai vezi și Donevski 1996, 203.

³³⁶ Genčeva 2003, 34.

³³⁷ Genčeva 2003, 33.

³³⁸ Sarnowski 1991, 305. Alte opinii plasează în timpul lui Nero construirea *principia* de piatră, concomitent cu tabernele: Genčeva 2003, 35.

³³⁹ Unele opinii plasează vechiul comandament, care ar fi fost o construcție din lemn și pământ, la est de *principia* din perioada mai târzie: Genčeva 2003, 27.

³⁴⁰ Sarnowski 1984, 169. Vezi și Dimitrova-Milčeva 1990, 868.

³⁴¹ Dimitrova-Milčeva 1991, 275; Milčeva, Genčeva 1991, 35.

³⁴² Ivanov 1997, 557-558, 593.

specialitate Novae I, măsura circa 17,7 ha³⁴⁴ și a fost construită în două mari etape (fig. 15). Din prima, care se datează la începutul secolului al II-lea, s-au mai păstrat doar fundațiile zidurilor de incintă, cu colțuri arundate și cu turnuri rectangulare dispuse în interiorul curții. În a doua perioadă, care merge de la sfârșitul secolului al II-lea spre jumătatea secolului al III-lea, turnurile sunt în forma literei U și sunt dispuse în afara curții³⁴⁵ (fig. 18).

Planul urbanistic al incintei Novae I era unul clasic, cu *decumanus maximus* în rol de *principalis*, poarta de vest ca *porta principalis sinistra*, poarta de nord era *porta praetoria*, iar cea de sud, *porta decumana* (fig. 15).

Porțile cetății, ridicate tot la începutul secolului al II-lea, oferă destule informații utile atât despre perioadele prospere ale orașului, cât și relativ la refacerile pricinuite de atacurile externe. Poarta de vest (fig. 17)³⁴⁶ și cea de sud au fost studiate în întregime. Prin ele treceau rutele principale ale Moesiei Inferior. Poarta de nord, de pe malul Dunării, asigura accesul către fluviu, în timp ce poarta de est era legătura castrului cu portul dunărean³⁴⁷. Planul castrului se schimbă oarecum prin mutarea termelor la vest de *principia* și prin ridicarea *valetudinarium*-ului³⁴⁸.

De la mijlocul secolului al III-lea, goții conduși de Kniva au invadat regiunea și implicat Novae, urmele reconstrucțiilor fiind vizibile ca urmare a săpăturilor arheologice. Lărgirea incintei cu sectorul care a rămas în istoriografie sub denumirea de Novae II a avut loc după invazia goților de la sfârșitul secolului al III-lea și unul dintre scopurile sale era și acela de a proteja pe civilii din locuirile extramuros, în acest context nesigur.

Se pare că legiunea a staționat în acest castru până în deceniul al doilea al secolului al IV-lea, când a fost mutată în partea de est, în noua incintă cunoscută în istoriografie ca Novae II. În vechiul spațiu, din partea de vest, caracterul obiectelor descoperite dovedește că nu a mai avut o destinație militară, ci doar una civilă³⁴⁹. Și în perioada în care a ființat provincia Dacia semnificația strategică a sistemului de fortificații de la Novae s-a diminuat substanțial.

Din perioada claudio-neroniană, lângă castrul legiunii a VIII-a Augusta exista cu certitudine o comunitate formată din cetățeni romani și autohtoni (*canabae*). Preocupările acestor civili așezați în preajma unității militare erau, în special, de ordin meșteșugăresc și comercial³⁵⁰. O atestare mai clară asupra acestei așezări nu avem. Abia în perioada flaviană și în timpul lui Traian canabele de lângă castrul Novae sunt mai bine cunoscute. La est de fortăreață este consemnată o așezare civilă, care este posibil să corespundă canabelor castrului legiunii a VIII-a Augusta. Canabele legiunii I Italica se presupune că ar fi fost în partea de vest-sud-vest a castrului³⁵¹ și ar fi însemnat o prelungire a canabelor dezvoltate în timpul staționării fostei legiuni.

³⁴³ Sarnowski 1984, 169. Autorul se oprește la o discuție asupra unei inscripții ce se datează la Nerva sau Traian, dar și la alte dovezi, precum numeroasele plumburi din timpul lui Traian descoperite la Novae.

³⁴⁴ Întinderea castrului de la Novae nu permitea adăpostirea decât a unei legiuni. Mai mult, din comparația cu fortificații identice rezultă că nici alte trupe auxiliare nu mai puteau fi încartiruite aici (pentru o altă opinie vezi la Donevski 1998, 13-15). Fortificațiile altor trupe auxiliare este posibil să fi fost amplasate undeva în împrejurimi, dar nu sunt încă date suficiente în acest sens: Genčeva 2003, 22.

³⁴⁵ Čičikova 1977, 279

³⁴⁶ Parnicki-Pudelko 1973, 297-314.

³⁴⁷ Parnicki-Pudelko 1974, 314-321; Parnicki-Pudelko 1981, 21.

³⁴⁸ Pentru detalii cu privire la materialele descoperite în acest spital și comparații cu edificii asemănătoare a se vedea Dyczek 2002, 685-694.

³⁴⁹ Zahariade 1994, 267.

³⁵⁰ Gerov 1980b, 116.

³⁵¹ Ivanov 1999, 320.

Municipiul Novae

Descoperirea unei inscripții, în anul 1958, în ruinele de la Novae, avea să adauge la numărul așezărilor urbane din Moesia Inferior un nou potențial municipiu roman³⁵². În respectivul monument epigrafic este amintit un posibil augustal al municipiului Novae: Iulius Statilis augustalis m(unicipii) N(ovensium)³⁵³. Este singura informație care face referire la statutul juridic al așezării. Nici un magistrat sau preot al orașului nu este cunoscut din acest centru, care, conform descoperirilor arheologice, trebuie să fi avut un rol însemnat în regiunea Dunării de Jos începând din secolul al II-lea. Reamintim faptul că din 1960 se desfășoară campanii arheologice susținute în situl arheologic din apropiere de Svištov. Fără a dori neapărat contestarea municipalizării orașului Novae, considerăm că este normal a ne întreba dacă nu cumva la Novae dovada obținerii acestui statut juridic mai trebuie căutată³⁵⁴. Romanii spuneau pe drept cuvânt *testis unus, testis nullus*.

Forma literelor și lipsa prenumelui indică o datare a documentului în prima parte a secolului al III-lea. Prin urmare, dacă interpretarea acceptată până acum este cea corectă, Novae era deja *municipium* la începutul acestui secol. Dincolo de problemele de citire a inscripției menționate, rămân foarte multe întrebări neclarificate și în legătură cu elementele constitutive ale orașului. Totuși, soluții referitoare la momentul ridicării în rang și la modalitatea de constituire a municipiului nu lipsesc din istoriografia problemei.

Modelul propus în cazul apariției mai multor orașe de pe *limes*-ul rhenano-danubian³⁵⁵, conform căruia din dubletul *canabae-vicus* doar ultimul putea obține statutul de *municipium*, este cel mai des invocat în situl de la Novae. Din păcate, datele de identificare ale așezării de origine indigenă sunt destul de sumare. Venind în întâmpinarea acestei probleme, cercetătorul bulgar B. Gerov a descoperit un posibil *vicus* în regiunea numită Ostrite Mogili, la o distanță de 2,5-3 km est de castrul legiunii I Italica. Pe baza rămășițelor arhitectonice romane care, însă, nu au fost explorate arheologic, a stabilit că această așezare ar fi putut constitui nucleul noului municipiu³⁵⁶. Opinia a fost susținută și de alți cercetători³⁵⁷.

Momentul apariției noului oraș al Moesiei Inferior este, de asemenea, un subiect aprig dezbătut. În funcție de inscripțiile existente, perioada Severilor a fost fixată ca *terminus ante quem* pentru municipalizare, iar domnia lui Hadrian, ca *terminus post quem*³⁵⁸. Marcus Aurelius este, în acest context, împăratul cel mai des invocat ca adevărat promotor al procesului de urbanizare în regiunea Dunării de Jos³⁵⁹. Până în prezent acestea sunt opțiunile exprimate în legătură cu geneza municipiului Novae.

³⁵² Gerov 1964, 128-133; *AE* 1964, 224.

³⁵³ Inscripția a fost citită de B. Gerov 1980b, 115: *Dei sanc[t]i/placidi/Iulius/Statilis/ augustalis/ m(unicipii) N(ovensium) ex vo(to) posu(it) N(ovensium?) m(unicipio?)*.

³⁵⁴ În inscripția prezentată, *Augustalis* ar putea face parte din numele personajului, ca un *agnomen*. Ar rezulta un Iulius Statilis Augustalis (despre răspândirea lui Augustalis în provinciile europene vezi *Onomasticon* I, 226). Astfel, literele MN ar putea să nu se mai întregească *m(unicipii) N(ovaensium)*, ci poate *m(onitu) n(uminis)*. Implicit, nu ar mai constitui o mărturie evidentă a municipalizării. Ca o precizare suplimentară, în orașele de pe linia Dunării, redarea funcției augustalilor în inscripții se făcea prescurtat, *aug.*, și nu complet, *augustalis*.

³⁵⁵ Este cazul orașelor Colonia Ulpia Vetera, Vindobona, Carnuntum, Brigetio, Aquincum; cf. Mrozewicz 1984, 286-293 și fig. 1, 2, 3, 4, 5.

³⁵⁶ Gerov 1977, 300-301.

³⁵⁷ Samowski 1984a; Mrozewicz 1984, 295-296; Ivanov 1999, 320.

³⁵⁸ Gerov 1980b, 118.

³⁵⁹ Mrozewicz 1981, 114; Banea 1987, 79.

Neavând alte informații care să aducă noutăți spectaculoase în dezbaterile acestei probleme, ne permitem totuși să facem câteva observații. În urmărirea procesului de geneză a unui oraș roman trebuie avute în vedere elemente care țin de primele structuri romane stabilite în respectiva arie.

Anexarea regatelor clientelare trace la Imperiu și formarea provinciei Tracia, în 46 p.Chr., au făcut indispensabilă constituirea unui sistem defensiv solid pe Dunăre, la est de Oescus. Legiunea a VIII-a Augusta a staționat la Novae în perioada 45-69, timp în care și-a ridicat primul castru de pământ și lemn. Venirea legiunii I Italica a însemnat o nouă etapă. S-a trecut la refacerea sediului comandamentului legionar (*principia*) și la o regândire a funcționalității castrului, de data aceasta cu clădiri în majoritate din piatră. Concomitent, a avut loc și dezvoltarea canabelor legionare, care este greu de crezut că se situau în locații diferite. Mai degrabă, aria de răspândire a barăcilor s-a mărit odată cu întărirea acestui centru.

În contextul declanșării războaielor cu dacii se ridică și incinta de piatră a castrului de la Novae. Canabele își urmează normal dezvoltarea de tip cvasiurban, ajungând la apogeu la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea, moment în care întreaga regiune cunoaște această creștere spectaculoasă. Prin urmare, primul element care trebuie să stea în atenția noastră este contextul evoluției regionale a așezării.

În opinia noastră, acesta este momentul în care se poate vorbi de municipiul Novae. Având în vedere evoluția procesului de urbanizare în sectorul Dunării de Jos, dar și lipsa oricăror informații referitoare la existența unor magistrați urbani în secolul al II-lea, considerăm că înainte de Septimius Severus nu există premisele unei promovări a așezării de la Novae la rang municipal. De altfel, singurul document epigrafic ce ar face referire la statutul juridic al orașului, și el contestabil, așa cum am văzut mai sus, se datează la începutul secolului al III-lea.

Care au fost componentele noului oraș roman este, de asemenea, o întrebare dificil de lămurit. Cert este că ipoteza unui *municipium* databil în timpul lui Marcus Aurelius, așa cum este acceptat de către marea majoritate a cercetătorilor, ar putea avea în prim-plan doar acel *vicus* aflat la o distanță de circa 3 km de castru. Dacă, în schimb, admitem municipalizarea canabelor ca model de geneză a municipiului, trebuie să ne gândim la perioada de după domnia lui Septimius Severus. Înainte, conform jurisdicției romane, canabele nu dispuneau de autonomie juridică și deci nu puteau căpăta rang municipal³⁶⁰.

În ceea ce privește existența unui *vicus* din care să fi rezultat municipiul Novae, ipotetic este posibil. Numai că, din această așezare, ar fi trebuit să se dezvolte un oraș cu edificii impunătoare, ceea ce nu poate fi dovedit arheologic, iar susținătorii acestei teze se bazează tocmai pe comparația cu situația altor localități de pe *limes*. În plus, acea așezare putea fi una civilă, dar, la fel de bine ar fi putut fi și un castru de trupă auxiliară. Doar viitoare săpături arheologice vor putea lămuri problema.

În opinia noastră, municipalizarea canabelor ar fi putut constitui modalitatea de promovare a așezării de la Novae. Așa cum se constată și la Novae, la Durostorum, dar și la Noviodunum, municipalizarea acestor localități a avut loc în prezența armatelor cantonate în respectivele locații. Cum dreptul roman era destul de clar în această privință și prevedea ca teritoriile municipiilor să nu se suprapună peste *prata legionis*, pe o distanță de peste 2 km, acest proces s-a putut petrece doar după Septimius Severus. Acest împărat roman a permis municipalizarea canabelor, suportând și chiar recomandând prezența armatei în preajma noului oraș. Se poate evoca în acest

³⁶⁰ Bohn 1926, 25-36.

sens o posibilă vizită a lui Septimius Severus la Novae, undeva între 202 și 211, ocazie cu care ar fi putut decreta promovarea orașului³⁶¹. Legiunea I Italica, cantonată în castrul de la Novae și în ale cărei canabe s-au așezat numeroși veterani, a susținut pe Septimius Severus în confruntarea cu Pescenius Niger pentru a ajunge în fruntea Imperiului. Se poate vorbi și de o posibilă răsplată acordată veteranilor acestei unități de la Novae, împreună cu locuitorii întregii așezări civile.

Din păcate, nici descoperirile arheologice, desfășurate într-un ritm susținut din 1960 până astăzi, nu ne pot oferi deocamdată multe date suplimentare. Nu dispunem nici măcar de numele vreunui magistrat urban sau membru al senatului local. O posibilă explicație a lipsei inscripțiilor care să ateste o ridicare în rang a orașului este tocmai municipalizarea târzie. Deja de la începutul secolului al III-lea, aristocrația locală nu își mai permite să cheltuie pe monumente care să evoce deținerea unor titluri, care deveneau din ce în ce mai greu de susținut financiar.

O nouă etapă în evoluția așezărilor militare și civile de la Novae se leagă de părăsirea Daciei. Retragera din 274-275 a impus refacerea sistemului de fortificații la Novae. Spre sfârșitul secolului al III-lea s-au ridicat zidurile unei noi incinte, în partea estică, adosată primei incinte, probabil în contextul presiunii exercitate de barbari după abandonarea provinciei nord-dunărene³⁶². În acest moment, poarta de est și-a pierdut funcționalitatea. Construirea sistemului de apărare de la Novae II a fost datat în timpul lui Dioclețian³⁶³. În acest moment a avut loc o contopire a factorului civil cu cel militar, reflectată în lipsa unor așezări civile separate de castru, populația locuind în interiorul arealului fortificat împreună cu garnizoana³⁶⁴. Cert este că fostele castre au capătat un caracter urban, de oraș fortificat, în timp ce vechile *municipia* și *coloniae* au fost înconjurate încă de la mijlocul secolului al III-lea de ziduri puternice³⁶⁵. A dispărut binomul castru-așezare civilă și s-au contopit într-un singur centru fortificat, armata beneficiind de noua locație stabilită în Novae II. Ne întrebăm totuși dacă nu cumva construirea incintei Novae II nu demonstrează tocmai necesitatea unui amplasament special pentru armată. Mai degrabă, considerăm că era nevoie de o separare, fie și oarecum formală, între locul de staționare a armatei și orașul propriu-zis. Așa cum garnizoanele erau concentrate, în general, la marginea unei localități, Novae II s-a constituit ca o structură periferică.

Rolul armatei a fost la fel ca în cazul tuturor așezărilor de pe linia Dunării de Jos, atât prin canabele care s-au dezvoltat în jurul castrelor, cât și prin elitele dezvoltate din veteranii instalați în așezarea civilă³⁶⁶.

Aspecte ale evoluției economice și culturale a orașului Novae

Pe lângă veteranii legiunii I Italica, în oraș se găsesc și numeroși proprietari de pământ, negustori sau funcționari din familii romane precum Granii, Cacserii, Papilii, Pulii, Vinicii, ce proveneau din orașe precum Aquilcea sau Putcoli³⁶⁷.

³⁶¹ Vezi în acest sens inscripțiile *ADBulgar*, 36 = *IGLNovae*, 60; *IGLNovae*, 59, 61, 62. Cf. Mihailov 1963, 123.

³⁶² Samowski 1977, 418 și n. 19.

³⁶³ Press, Samowski 1990, 240.

³⁶⁴ Zahariade 1994, 405.

³⁶⁵ Zahariade 1994, 406. Vezi și Donevski 1996, 203. Aceste realități se regăsesc mai ales în timpul împăraților Dioclețian și Constantin cel Mare.

³⁶⁶ Numărul veteranilor participanți la viața municipală nu este foarte mare în regiunea Dunării de Jos. La Novae, din cei 17 veterani consemnați, nu se cunoaște nici un membru al structurilor politice locale: Królczyk 2003, 277 și 281-283.

³⁶⁷ Gerov 1980b, 117.

În perioada municipală se constată în oraș și în *territorium* o intensă activitate constructivă. Aceasta este dovedită de cantitatea mare și de varietatea ștampilelor de pe țigle și cărămizi descoperite nu doar în sistemul defensiv al orașului, ci și în interiorul său, în edificiile civile³⁶⁸.

Prezența mărcilor unor ateliere din centre de producție din jur, precum Durostorum, atestă o activitate care depășea capacitățile locale și care necesita și importarea deficitului de materiale.

Producția de ceramică a devenit înfloritoare, mai ales după cucerirea Daciei și după crearea unui climat de liniște, rezultând produse de o calitate excepțională, de diverse tipuri³⁶⁹. Se efectuau importuri de produse de lux din Italia din sau alte provincii occidentale. Cel mai bun exemplu îl constituie cantitățile de *terra sigillata* aduse la Novae³⁷⁰. Obiectele individuale, precum opaițele sau vasele de sticlă, proveneau din Grecia sau Asia Mică³⁷¹. De la jumătatea secolului I datează numeroase piese de origine aretină, nord-italică și sud-galică³⁷².

Rolul de centru comercial era unul foarte important pentru puterea romană în zonă³⁷³. Era, probabil, *statio portorii ripae Thraciae*³⁷⁴. Stabilirea la Novae a unui anume Iulius, *negotiator*, justifică dinamismul activităților comerciale³⁷⁵.

Bogația, dar probabil și siguranța pe care le oferea acest centru a făcut ca, deseori guvernatorii provinciei să prefere să își stabilească reședința la Novae mai degrabă decât, spre exemplu, în colonia Oescus³⁷⁶.

Grija pentru un standard de viață normal, dacă nu chiar elevat, se poate deduce din eforturile făcute pentru ridicarea unui spital al legiunii, *valetudinarium*, pe locul fostelor *termae* din perioada flaviană³⁷⁷. Această construcție, cu adevărat spectaculoasă, datează de la Traian³⁷⁸ și a funcționat cel puțin până la Caracalla³⁷⁹, dacă nu chiar mai târziu³⁸⁰.

Și calitatea populației locale era pe măsura prosperității locului. Membri ai ordinului senatorial³⁸¹ sau chiar împăratul Maximinus Thrax³⁸² își aveau originea la Novae. Veteranii

³⁶⁸ Božilova 1980, 67-68; Sarnowski 1983, 17-61; Biernacki, Pawlak, Medeksza 1994, 45-49.

³⁶⁹ Čičikova 1983, 138-142.

³⁷⁰ Dimitrova-Milčeva 1987, 108-152; Genčeva 2003, 31, diagrama I.

³⁷¹ Žmudziński 1998, 48.

³⁷² Milčeva, Genčeva 1996, 187; Žmudziński 1998, 48.

³⁷³ Mrozewicz 1981a, 79-84.

³⁷⁴ Sarnowski 1990, 355. *Ripa Thraciae* reprezenta, cel mai probabil, linia vamală stabilită de-a lungul Dunării: Bounegru 2002, 172, 177.

³⁷⁵ *ILBulg* 320.

³⁷⁶ *CIL* III, 7591 = 6224 = *IGLNovae*, 12. Inscriptia a fost depusă de *L. Annius Italicus Honoratus*, *Legatus Augusti pro praetore* al provinciei Moesia Inferior.

³⁷⁷ Despre băile din perioada flaviană a se vedea raportul de săpătură la Dyczek 1997, 43-44; Dyczek 2000, 89-103.

³⁷⁸ Dimensiunile sale sunt de 80/73 m și cu o curte interioară de 42,40/32,60, asemănându-se cu lazaretul de la Carnuntum. Pentru detalii a se vedea în Press 1985, 367-371; Press 1987, 171-184; Press 1990, 327-334; pentru alte astfel de spitale de pe cuprinsul Imperiului a se vedea Schultze 1934, 54-63, iar pentru zona dunăreană, Press 1994, 93-100.

³⁷⁹ Dyczek, Szubert, Sarnowski 1988, 512-515; Dyczek 2003, 7-20.

³⁸⁰ Dyczek 2005, 231.

³⁸¹ Este vorba despre un personaj care a fost legat al legiunii I Italica și a deținut numeroase funcții publice, civile și religioase, în diverse regiuni ale Italiei și căruia militarii din legiunea I Italica îi fac dedicația în timpul lui Gordian al III-lea: *IGLNovae*, 67; Čičikova, Božilova 1990, 44-48.

³⁸² Un cap în marmură al împăratului, născut la Novae, a fost descoperit pe *Via inscriptionum*: Dyczek 1998, 17-30. Un alt portret al împăratului roman Carinus a fost descoperit în structura zidului unui *horreum*.

așezați în zonă după încheierea serviciului militar, uneori menționați cu tot cu familii, erau garanția unui loc sigur, în care rolul lor era acela de a contribui la bunăstarea așezării³⁸³.

III. Durostorum

Disponerea geografică; izvoarele istorice

Durostorum este situat în partea de nord-est a Bulgariei, pe malul Dunării, în apropiere de granița cu România (fig. 19). Actualul oraș Silistra se găsește amplasat, în mare parte, peste ruinele așezării antice, ceea ce îngreunează substanțial cercetarea sitului.

Toponimul Durostorum are o proveniență destul de controversată. După ce s-a convenit asupra originii indo-europene, diferențele de opinie sunt încă prezente între cercetători. Unii lingviști au pledat pentru o obârșie tracă a toponimului³⁸⁴. În ultimul timp, însă, este acceptată cu mai multă încredere originea celtică³⁸⁵. Această ultimă propunere se apropie cel mai mult de adevăr, în acest caz semnificația numelui fiind „fortăreață pe înălțime”³⁸⁶. Nu este scoasă din calcule nici o posibilă hibridare latino-celtică³⁸⁷.

La fel ca și celelalte centre importante de pe linia Dunării, Durostorum apare în izvoarele antice începând cu Ptolemeu³⁸⁸ și până în momentul în care cetatea cade în ruină sau nu mai stârnește interesul contemporanilor. Astfel, *Tabula Peutingeriana* consemnează localitatea cu denumirea de *Durostero*³⁸⁹, în Itinerariul Antonin³⁹⁰ și *Notitia Dignitatum*³⁹¹ forma întâlnită este *Durostoro*, pentru ca în *Codex Theodosianus*³⁹² să apară ca *Durostori*. La Ammianus Marcellinus³⁹³ și Hierocles³⁹⁴, în *Codex Iustinianus*³⁹⁵ sau Iordanes³⁹⁶, Teophilact Simocata³⁹⁷, Procopius³⁹⁸ și Zonaras³⁹⁹ vechiul oraș este menționat ca o cetate care încă se afla în centrul atenției.

Se observă o interesantă evoluție a numelui până în secolul al IV-lea și apoi în secolele V-VI, cu repercusiuni în formulele folosite în Evul Mediu timpuriu. Dacă în epoca romană izvoarele foloseau formele *Durosterum*, *Durostero*, *Dorostorus*, *Durostorum*, din secolul al V-lea se folosesc mai des *Dorostolon*, *Dorostolo*, *Dorostona*. În Evul Mediu, variantele *Drăstăr* sau *Drista* erau utilizate cu precădere⁴⁰⁰. În hărțile istorice și geografice în care apare ca fortificație pe malul Dunării, sunt menționate *Durostorum-Drista-Silistra (Silistria)*⁴⁰¹.

³⁸³ Sunt 17 inscripții care menționează veterani așezați pe lângă Novae. Vezi Królczyk 2003, 281-283.

³⁸⁴ Tomaschek 1894, II, 2, 73; Detschew 1976, 149.

³⁸⁵ Philippidi 1923, *passim*.

³⁸⁶ Discuții de ordin lingvistic în acest sens vezi la Guyonvarc'h 1968, 201-209.

³⁸⁷ Pentru detalii a se vedea Ivanov 2006, 56-57.

³⁸⁸ Ptol., III, 10, 5 (Δουρόστορον).

³⁸⁹ *Tab. Peut.*, segm. VII.

³⁹⁰ *Itin. Ant.*, 223, 4.

³⁹¹ *Not. Dign.*, Or. XL, 26, 33.

³⁹² *Cod. Theod.*, X, I, 11 (a. 367)

³⁹³ *Amm.*, XXVII, 4, 12 (*Dorostorus*).

³⁹⁴ Hierocles, *Synekdemos*, 636, 4 (Δοροστόλος).

³⁹⁵ *Cod. Just.*, VIII, 41, 6 (a. 294) (*Dorostolo*).

³⁹⁶ Iord., *Get.*, 176. Se amintește faptul că *Fl. Aetius*, născut în *Dorostorena civitate*, împreună cu moesii curajoși, a înfrânt pe huni la Câmpiile Catalaunice.

³⁹⁷ Theoph. Simoc., *Hist.*, I, 8, 10; VI, 6, 5 (Δορόστολον).

³⁹⁸ Proc., *Aedif.*, IV, 7 (Δορόστολος).

³⁹⁹ Zon., XVI, 12 (Δορόστολω).

⁴⁰⁰ Pentru comparații și detalii a se vedea Velkov 1960, 214.

⁴⁰¹ Ivanov 2006, 39-48.

Istoricul cercetărilor arheologice

K. Skorpil și căpitanul M. Vankov au fost printre primii care au oferit informații despre ruinele de la Durostorum, așa cum se puteau observa la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Cam în aceeași perioadă, mențiuni despre Durostorum au fost făcute și de către Gr. Tocilescu, cu ocazia descoperirii inscripției cu *canabae Aeliae*, la circa 4 km est de Silistra⁴⁰².

S. Angelova este cercetătoarea de numele căreia se leagă primele cercetări susținute la Durostorum. În cursul săpăturilor începute la sfârșitul anilor '60, în afară de porțiuni din zidurile romane și romano-bizantine, a fost scoasă la iveală și o biserică creștină timpurie.

Săpăturile de salvare din anii '70 și de la începutul anilor '80, sub conducerea lui Peti Donevski, au lămurit multe aspecte legate de amplasamentul castrului legionar, al canabelor din apropiere, dar și probleme de viață cotidiană din fortificația militară și din spațiul civil din jur. I. Bacharov a studiat un *balneum* și a contribuit la plasarea castrului. G. Atanasov și S. Torbatov, prin contribuțiile lor, au îmbunătățit repertoriul acestui sit de importanță maximă. Din partea românească, *vicus*-ul de la Ostrov, situat la circa 4 km de Silistra, pe malul românesc, a fost cercetat sistematic de echipe de la Muzeul Național din București și de la Muzeul Călărași.

Cercetările continuă atât în partea bulgărească, cât și în situl din sudul județului Constanța.

Așezarea preromană

A fost la origine un vechi *oppidum* traco-getic, care a intrat în sfera de influență romană odată cu impunerea autorității militare asupra acestei părți a Dunării de Jos. Dacă se are în vedere traducerea toponimului Durostorum, această așezare trebuie căutată pe o terasă înălțată. Nu s-a identificat pe teren o astfel de locație, singurul centru ce a rezultat dintr-un astfel de *oppidum* fiind la Ostrov, pe teritoriul României, la 4 km de Silistra. De obicei, aceste așezări erau structuri civile situate în apropierea castrelor, care păstrau numele preromane sau, cel mult, luau o formă romanizată a vechiului nume (este cazul unor localități ca Troesmis, Brigetio sau Aquincum). Distanțele la care se aflau variau de la 1,5 până la 4 km de castrul legionar⁴⁰³. Acestea erau așezările care puteau primi dreptul municipal până la reformele lui Septimius Severus.

Trupele staționate la Durostorum

C. Patsch afirma că la Durostorum era cantonată încă de la Vespasian legiunea a V-a Alaudae⁴⁰⁴. Chiar dacă această ipoteză nu se verifică în totalitate, este cât se poate de logic ca zona să fi fost controlată militar, de vreme ce, încă de la Claudiu, se înregistrează prezența veteranilor⁴⁰⁵. Legiunea a IV-a Flavia, înainte de plecarea la Singidunum, în Moesia Superior, se pare că a staționat și la Durostorum pentru o perioadă de timp.

La începutul secolului al II-lea, cu ocazia pregătirii războaielor dacice, a fost adusă din Pannonia în Moesia Inferior legiunea a XI-a Claudia. După înființarea sa în secolul I a.Chr. a staționat în timpul lui Augustus la Perusia (Peruggia), pentru ca apoi să fie mutată la Poetovio și apoi la Burnum, în Dalmația. Spre sfârșitul anului 69 p.Chr. a fost cantonată în Germania Superior, la Vindonissa, iar din 100/101, la Brigetio, în Pannonia, în timp ce o parte a mers la

⁴⁰² CIL III, 7474.

⁴⁰³ Donevski 2006, 240. La distanțe între 1,5 și 2,5 km se găseau centre ca Vindobona, Carnuntum, Brigetio sau Aquincum. La circa 4 km se afla Colonia Traiana Vetera.

⁴⁰⁴ Patsch 1932, 180-181. Legiunea V Alaudae a fost distrusă în conflictele romanilor cu dacii din 86 p.Chr. Adaugă Syme 1959, 31-32.

⁴⁰⁵ Barnea 1988, 57; Barnea 1987, 79. Cf. Vulpe. Barnea 1968, 63.

Aquincum. Cel mai probabil, așa cum am văzut mai sus, câțiva ani, această legiune a staționat și la Oescus. Cum prima atestare epigrafică a legiunii la Durostorum datează din 115-117 p.Chr.⁴⁰⁶, considerăm că cel mai devreme a fost amplasată în acest centru în anii 108-109 p.Chr.⁴⁰⁷. Părăsind Oescus, care apoi a căpătat statut colonial, a staționat în castrul de aici până cel puțin în timpul consemnării sale în *Notitia Dignitatum*⁴⁰⁸. Foarte interesant și important în dosarul municipalizării localității este faptul că, împreună cu legiunea I Italica, s-a alăturat lui Septimius Severus în războiul care a precedat urcarea acestuia pe tron.

Din timpul primei tetrarhii, materialul epigrafic, dar și unele decrete oficiale ale vremii atestă că s-a asigurat permanent liniștea între Appiaria și Durostorum⁴⁰⁹. Vexilații ale legiunii s-au aflat și în nordul Mării Negre încă din ultima parte a secolului al II-lea⁴¹⁰.

Cât despre unitățile auxiliare care au fost cantonate aici, se menționează din 86 p.Chr. *cohors II Flavia Brittonum equitata*⁴¹¹, *cohors II Gallorum*, între 99 și 114 și *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*, între 100 și 114⁴¹². Concentrarea de trupe din această perioadă este legată, indubitabil, de declanșarea războaielor daco-romane.

Rolul legiunii în dezvoltarea așezării civile este incontestabil. Din timpul lui Hadrian sau cel târziu din timpul urmașului său, Antoninus Pius, *canabae*-le dezvoltate în jurul castrului legiunii au primit, neobișnuit, gentilicul imperial *Aeliae*, marcând o dezvoltare deosebită.

Castrul legionar; canabele

La începutul secolului al II-lea, la Durostorum a fost ridicat un castru de piatră de către unitatea legionară instalată aici, legiunea a XI-a Claudia (fig. 20). Materialele de construcție cu marca acestei unități au fost identificate în număr însemnat în zonă, dar și în diverse alte centre din provincie⁴¹³. Este foarte posibil ca înainte de acest castru să fi existat și la Durostorum, ca de altfel în mai toate centrele dunărene, încă din secolul I, o fortificație de lemn și pământ, care a adăpostit unitățile auxiliare, dacă nu chiar, temporar cel puțin, alte legiuni aflate în tranzit.

Oricum, cercetările arheologilor au reușit să identifice mai multe faze de construcție ale fortificației de piatră. Cea mai mare parte a castrului este totuși dificil de cercetat. Castrul legionar se situează în sud-estul actualului oraș Silistra. Axa longitudinală era orientată nord-sud. În secolul al II-lea și până la începutul secolului al III-lea a stat sub semnul modificărilor aduse de legiunea a XI-a Claudia odată cu sosirea sa în zonă⁴¹⁴. Probabil că planul rectangular al castrului

⁴⁰⁶ AE 1936, 14.

⁴⁰⁷ A se vedea o altă opinie, care leagă momentul venirii legiunii în Moesia Inferior de diversiunea moesică plănuită de Decebal în primul război daco-roman la Ivanov 2006b, 94. Chiar dacă cercetătorul bulgar admite prezența legiunii la Oescus, o consideră doar o staționare temporară, așa cum s-ar fi aflat între 104 și 105 și la Novae. Majoritatea opiniilor consideră că legiunea ar fi venit direct din Pannonia la Durostorum, cândva în jurul datei de 106. Oricum, sunt încă destule semne de întrebare relativ la amplasamentul inițial în Moesia Inferior.

⁴⁰⁸ Zahariade 1986, 181.

⁴⁰⁹ Vexilații ale legiunii au fost amplasate, cu siguranță, în perioada târzie, la Transmarisca și Candidiana: Zahariade 1986, 181.

⁴¹⁰ Ivanov 2006b, 95.

⁴¹¹ Wagner 1938, 110-11; Beneš 1978, 173; *CIL* III, 6152 = 7478.

⁴¹² Aricescu 1977, 79; Barnea 1988, 5.

⁴¹³ Culică 1978, 232; Zahariade, Gudea 1997, 57.

⁴¹⁴ Pe timpul lui Traian, marca legiunii de pe materialele de construcție, cărămizi sau țiglă, a fost doar *LEGXICPF*: Mușețeanu, Zahariade, Elefterescu 1979, 164-185.

a fost stabilit acum. Dimensiunile sale erau de aproximativ 400/390m⁴¹⁵ sau poate chiar mai mari, de vreme ce se vorbește de o suprafață de 18 ha, pe care s-ar fi putut întinde fortificația⁴¹⁶.

Din prima perioadă, de la începutul secolului al II-lea, din castru s-au putut identifica un zid de incintă cu mortar alb, așa-zisa casă a unui centurion⁴¹⁷, și două barăci în *praetentura*. Zidul avea turnuri interioare, specifice acestei perioade, așa cum se întâlnește în cazul mai multor fortificații contemporane de pe *limes*-ul dunărean⁴¹⁸.

O altă fază de reconstrucție a lagărului legionar este legată de vizitele împăraților Septimius Severus și Caracalla în Moesia Inferior, din prima parte a secolului al III-lea. În ultima parte a aceluiași secol se pare că a avut loc o refacere generală a castrului și a orașului, cauzată de distrugerile gotice, carpice și a altor neamuri menționate în izvoarele literare și în sursele epigrafice⁴¹⁹. Cu această ocazie, în conformitate cu noile tactici de apărare, a fost necesară construirea unor turnuri externe pătrate⁴²⁰.

În concluzie, castrul de la Durostorum se prezintă exact ca și celelalte caestre situate pe *limes*, urmând ca elementele care se cunosc în fortificațiile mai intens cercetate arheologic să fie scoase la lumină și aici în anii următori.

Rolul militar avut prin amplasarea legiunii a XI-a Claudia a crescut și datorită existenței unei stații a flotei dunărene⁴²¹.

O fortăreață ridicată, probabil, la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea se găsea pe malul Dunării în apropiere de castrul legionar, pe direcția nord-vest-sud-est. Ea a fost refăcută în secolul al IV-lea și apoi sub Justinian⁴²².

Încă este greu de stabilit raportul dintre poziția fortificației timpurii și a celei târzii. De asemenea, este destul de greu de identificat perimetrul pe care se întindea așezarea civilă de pe lângă castru (*canabae*). Cert este că, în apropierea castrului instalat de romani, a înflorit o așezare civilă romană deloc neglijabilă. P. Donevski considera că la nord de castru, între Dunăre și zidul de nord, s-ar fi putut întinde canabele legionare. În această zonă, cu ocazia săpăturilor de salvare din deceniul opt al secolului trecut, s-au descoperit mai multe clădiri, majoritatea private, dar și cu caracter public⁴²³ (fig. 21). Aceste edificii, ridicate din piatră, cu sistem de încălzire, canalizare și alimentare cu apă, aveau ziduri cu grosimi de la 0,50 la 1, 20 m. Și în estul castrului, pe o suprafață destul de consistentă, s-ar fi putut întinde o altă parte a canabelor legionare⁴²⁴.

⁴¹⁵ Zahariade, Gudea 1997, 77.

⁴¹⁶ Donevski 1987, 241. Aici se amintește de o lungime de circa 480 m.

⁴¹⁷ Prin analogie cu alte construcții similare din caestrele legionare s-a ajuns la această destinație. Pentru amănunte a se vedea Donevski 2006a, 184.

⁴¹⁸ Dimitrova-Milčeva 1990, 870. Pentru dimensiunile turnurilor și pentru structura zidului a se vedea în Donevski 2006a, 183-184.

⁴¹⁹ *CIL* III, 12456. Secolul al III-lea a fost pentru Durostorum, ca de altfel pentru aproape toate așezările din regiune, foarte agitat. Sub Gordian al III-lea (238-244) numeroase popoare care se infiltrează în Imperiu (carpi, goți, sarmați) întrerup liniștea pe *limes*-ul dunărean. Chiar de la Durostorum dispunem de o inscripție ce amintește de un ostatic eliberat din captivitate de la barbari în 238. Cele mai puternice atacuri au avut loc însă în 250-251, și mai ales între 272 și 273, când *limes*-ul a fost amenințat de o confederație a năvălitorilor. A se vedea detalii în Ivanov 2006a, 75-76. Pentru fazele târzii de reconstrucție adaugă Angelova 1973, 93.

⁴²⁰ Donevski 1987, 242; Donevski 2006a, 184, unde sunt date și dimensiunile turnurilor adăugate acum.

⁴²¹ Velkov 1960, 215.

⁴²² Donevski 2006a, 185.

⁴²³ Donevski 2006, 226.

⁴²⁴ Donevski 2006, 227. Autorul vorbește de o întindere de 30 ha.

Rolul legiunii în dezvoltarea urbană a acestui centru, ca de altfel în toate așezările de pe *limes*-ul danubian, este evident încă din prima parte a instalării sale aici. Dovada cea mai evidentă este supranumele pe care canabele de pe lângă castru îl primesc: *canabae Aeliae*. Prima oară este consemnată această titulatură de la Antoninus Pius, în 145, dar este cel mai probabil ca Hadrian să fi fost cel care a acordat deosebita onoare așezării cvasiurbane de la Durostorum⁴²⁵. Nu se poate nega nicidecum importanța ca centru de producție, comercial și strategic a acestui centru și nici contribuția substanțială a veteranilor legiunii, care s-au instalat aici și care au determinat în mare măsură obținerea titlului amintit. Inscripția care face mențiunea *cives Romani et consistentes in canabis Aelii legionis XI Claudia* ar putea confirma existența unor *cives Romani* din afara canabelor, respectiv din vechea așezare autohtonă Durostorum, dar și pe acci *consistentes* din canabae, poate alți *veterani et cives Romani consistentes*⁴²⁶.

Ca și în cazurile menționate din Pannonia Superior, dar și la Novae, în Moesia Inferior nu a fost suficientă obținerea titlurilor care exprima un respect deosebit și care confirmau extraordinara dezvoltare a canabelor. Ridicarea la rang municipal se pare că a venit mult mai târziu.

Poziționarea lor pe teren este destul de anevoioasă. Plasate la nord de castru, cele circa 20 de edificii identificate până acum par a confirma acest amplasament⁴²⁷. La sud-est și vest de castru se găsea necropola canabelor⁴²⁸.

Municipiul Durostorum

Situat în sud-vestul extrem al Dobrogei, Durostorum, actualul oraș Silistra (Bulgaria), a fost obiectul a numeroase controverse ținând de condițiile de formare și de data promovării sale.

Dintr-o inscripție de pe un altar ridicat de câțiva magistrați ai orașului, închinat împăratului Marcus Aurelius Antoninus Augustus⁴²⁹, aflăm că așezarea devenise *municipium Aurelium Durostorum*. V. Pârvan a lansat ipoteza care plasa promovarea așezării între februarie 169 și noiembrie 176 pe baza acestei inscripții, dar și prin analogie cu celelalte așezări de pe Dunăre, care ar fi obținut demnitatea de *municipium* înainte de 200 p.Chr.⁴³⁰. Această opinie a fost contrazisă ulterior, iar în ultimul timp și-au făcut loc și alte păreri. Conform acestora, municipalizarea Durostorum-ului și chiar a Troesmis-ului s-ar fi putut face mai târziu, până în timpul lui Caracalla.

Nu numai momentul ridicării în rang a constituit subiect de discuții, dar și în ceea ce privește elementele care s-au aflat la baza genezei noului municipiu sunt, de asemenea, destule opinii contradictorii. Pe două altare din anul 209 p.Chr., din timpul împăraților Septimius Severus, Caracalla și Geta, este atestată existența unui *vicus* în apropierea castrului de la Durostorum⁴³¹. Ambele inscripții au fost depuse de același fost veteran al legiunii a XI-a Claudia, C. Antonius Herculanius, una dintre ele fiind dedicată locuitorilor unui *vicus*, *vicani*, iar a doua, veteranilor care s-au așezat în acel *vicus*, *veterani consistentes huius loci*. Mențiuni

⁴²⁵ Pflaum 1975, 261 demonstrează că titulaturile urbane care conțin elementele *Aelia* sau *Aelia Augusta* se leagă de numele lui Hadrian, în vreme ce apelativul *Aurelia Pia* se regăsește în relație cu Antoninus Pius.

⁴²⁶ CIL III, 7474; Vulpe 1953, 572.

⁴²⁷ Donevski 1987, 242.

⁴²⁸ Donevski 1987, 242.

⁴²⁹ Bujor 1960, 146.

⁴³⁰ Pârvan 1916, 139. Cel puțin aceasta era opinia generală legată de momentul municipalizării majorității așezărilor de pe linia Dunării de Jos. La Gerov 1988, 129 se întărește ideea că orașul a căpătat rangul de municipiu din perioada domniei comune a lui Marcus Aurelius cu Lucius Verus.

⁴³¹ Georgiev 1974, 96-97.

despre ruinele respectivului *vicus* au fost făcute prima oară de către Gr. Tocilescu cu ocazia publicării inscripției ce amintea de *canabae Aeliae*⁴³².

B. Gerov considera, inițial, că avem de-a face cu o așezare civilă dezvoltată din vechiul sit autohton care, după o posibilă municipalizare a *canabae*-lor, în timpul lui Marcus Aurelius, a continuat să ducă o existență separată și să aibă o dezvoltare mult mai modestă⁴³³. Și R. Vulpe semnală urme arheologice la circa 1-1,5 km est de Silistra, care păreau să indice o așezare dezvoltată din vechiul *oppidum* preroman, dar municipiul s-ar fi putut dezvolta tot din *canabae*⁴³⁴. Avându-se în vedere aceste realități, situația clasică a dubletelor întâlnită pe linia Dunării este foarte posibilă și la Durostorum. Canabele, dezvoltate pe lângă castrul legionar, și așezarea civilă, aflată la o anumită distanță de oraș, formau cele două comunități civile⁴³⁵.

Bazându-se pe situațiile întâlnite în alte centre din regiune, în care *vicus*-ul era componenta care se municipaliza, E. Doruțiu-Boilă credea că existența acestuia în timpul lui Septimius Severus, distinct de *canabae*, ar întări ipoteza că nu Marcus Aurelius i-a acordat titlul de *municipium*, ci Caracalla⁴³⁶. Astfel, împăratul cinstit în inscripții sub denumirea de M. Aurelius Antoninus și care ar fi promovat *vicus*-ul la rang municipal era Caracalla, și nu Marcus Aurelius, cum se interpretase inițial inscripția⁴³⁷. Raționamentul ar trebui dus și mai departe, în opinia noastră, pentru că atestarea acestui *vicus* nu demonstrează numai că împăratul de care se leagă municipalizarea localității Durostorum era Caracalla. Ceea ce se poate deduce de aici în plus este că nu neapărat acest *vicus* a stat la baza noului municipiu. În timpul lui Septimius Severus sau Caracalla canabele obțin statutul municipal. Exemple clare în acest sens se regăsesc în orașe din provincia vecină, Dacia. Al doilea oraș de la Apulum, ca și Potaissa, Tibiscum sau Porolissum, unde *canabae*-le legionare, respectiv *vici* auxiliari au devenit *municipia* în timpul lui Septimius Severus, pot confirma o stare de fapt reală pe cuprinsul Imperiului⁴³⁸.

P. Donevski afirma că cele două inscripții care amintesc de posibili locuitori din *vicus* ar fi putut face referire de fapt la *vicani canabensium*, știindu-se că izvoarele epigrafice vorbesc și de *vici canabiarum*, în loc de *canabae*. În acest caz, am înregistra situația întâlnită la Viminacium, în care are loc municipalizarea vechii așezări civile. Rolul canabelor în acest caz fi unul pasiv, rămânând și evoluând separat de noul oraș. În acest caz, municipalizarea de la Marcus Aurelius ar fi fost perfect îndreptățită⁴³⁹. Totuși, în cazul acestei ipoteze sunt destule variabile care ne fac să fim circumspecți în acceptarea sa.

⁴³² CIL III, 7474.

⁴³³ Gerov 1977, 299.

⁴³⁴ Vulpe 1953, 571-572.

⁴³⁵ Vezi în acest sens Bohn 1926, 25-36; Gren 1941, 104.

⁴³⁶ Doruțiu Boilă 1978, 246. Pe acele monumente epigrafice apare un anume C. Antonius Herculanus, care era *custos armorum* al *legio XI Claudia*. Pe un altar apare „*vicani domum dedit, quia et hoc sacrum conveniunt*”, iar pe al doilea este inscripția „*veteranis consistentibus huius loci*”.

⁴³⁷ Ideea este susținută indirect și în Pflaum 1975, 261, prin prisma epitetelor imperiale atribuite lui Caracalla.

⁴³⁸ Vezi în acest sens Benea 2004, 392 pentru Apulum; Ardevan 1998, 40-41, 58-59, 67. Cât privește Apulum II, cum a intrat în istoriografie, R. Ardevan confirmă municipalizarea de la Septimius Severus, dar este de părere că nu canabele au primit acest rang, fără a preciza de unde a rezultat acest nou oraș: Ardevan 1998, 47.

⁴³⁹ Donevski 2006b, 241-242. Adaugă Poulter 1983, 81.

Ceea ce reiese în mod evident este existența în zonă a unui sit cu un perimetru respectabil, durând de câteva secole, cu o necropolă separată de cea a canabelor. Statutul juridico-administrativ al sitului prezentat lasă loc mai multor ipoteze.

O primă variantă ar fi aceea a identificării respectivei așezări vicane cu o parte periferică a canabelor. Chiar dacă sunt cunoscute canabe cu o întindere atât de mare în alte părți ale lumii romane, existența celor două necropole care despart net canabele din teritoriul actual al Silistrei de așezarea autohtonă de la Ostrov exclude această ipoteză. Identificarea cu o așezare derivată din vechiul *oppidum* autohton este una dintre variante⁴⁴⁰. Pe de altă parte, vechiul habitat indigen ar fi trebuit să fi fost plasat în zona mai înaltă a terenului, pe dealurile din apropiere, spre această concluzie îndemnându-ne și numele Durostorum. Este posibil ca așezarea civilă romană să se afle într-un loc deosebit de vechiul sit autohton, cazul de la Apulum indicându-ne o astfel de situație⁴⁴¹.

Analogiile privind așezările duble de pe lângă castrale de legiune din Pannonia și Moesia Superior ne îndreptătesc să credem că și în Moesia Inferior, pe *limes*-ul dunărean și implicit la Durostorum, avem de-a face cu această situație. Totuși, spre deosebire de alte centre dunărene (a se vedea Troesmis), aici, această dualitate nu a avut drept efect municipalizarea așezării, dintr-un motiv foarte simplu: necesitatea prezenței armatei în zonă. Se știe foarte bine faptul că legiunea a XI-a Claudia a staționat aici până în perioada Dominatului.

Având toate aceste elemente la îndemână, se pot crea trei scenarii posibile pentru geneza municipiului Durostorum:

1. Municipalizarea ar fi putut avea la origine *vicus*-ul dezvoltat în apropiere, dar, oricum, după Septimius Severus, în timpul căruia este menționat în inscripții. În aceste condiții, contribuția la geneza orașului a legiunii a XI-a Claudia și a canabelor aferente a fost una indirectă.

2. Mai este și posibilitatea ca de fapt să fi existat o a doua așezare civilă, deosebită de acest *vicus*. În contextul acesta nu credem că este forțată plasarea municipalizării încă de la Marcus Aurelius. Această așezare, situată eventual pe o înălțime, așa cum sugerează și toponimul Durostorum, ar fi putut constitui de fapt elementul al doilea în dualitatea *canabae/vici* (*civitates* autohtone). Și juridic ar fi fost posibil, pentru că acea *civitas* autohtonă ar fi putut primi titlul de *municipium*. Totuși, materialul epigrafic care face mențiunea instituțiilor municipale nu pledează pentru o ridicare în rang timpurie, așa cum se va vedea în capitolul următor. În plus, legiunea a XI-a Claudia ar fi fost un impediment important în municipalizarea așezării. Cazul dualității clasice pentru zona Dunării de Jos, municipiul Troesmis, este unul destul de clar în contextul în care legiunea aflată aici este deplasată în Dacia, procesul de avansare având loc la o distanță de circa 10 ani de la plecarea unității militare.

3. Canabele legionare, atât de bine dezvoltate încă de la începutul secolului al II-lea, au stat la baza municipalizării, prin promovarea lor cel mai devreme de la Septimius Severus⁴⁴². Această soluție ar putea coincide cu situația mai multor orașe de pe linia Dunării, care au cunoscut o dezvoltare urbană semnificativă, dar au cunoscut o ridicare în rang mult mai târziu,

⁴⁴⁰ Vulpe 1976, 290.

⁴⁴¹ Mușețeanu 1990, 298.

⁴⁴² Se cunoaște deja foarte bine faptul că abia odată cu reformele lui Septimius Severus canabele puteau primi, juridic vorbind, drept de promovare municipală. A se vedea Vittinghoff 1968, 132-142; Vittinghoff 1971, 299-318. Adaugă Mócsy 1974, 139-140.

într-un context în care renumele unui municipiu sau al unei colonii nu mai era atât de mare. Comunitățile locale au cunoscut o dezvoltare urbană remarcabilă încă de la jumătatea secolului al II-lea, dar o îmbunătățire a statutului juridic a putut să se concretizeze abia în timpul Severilor.

După părerea noastră, municipalizarea așezării de la Durostorum trebuie să se fi făcut în timpul lui Septimius Severus sau poate chiar la Caracalla. *Veterani și cives Romani consistentes* trebuie să fi fost nucleul noului municipiu. Având în vedere că legiunea I Italica, de la Novae, și a XI-a Claudia, de la Durostorum, au susținut pe Septimius Severus în tentativa acestuia de a ocupa tronul⁴⁴³, o răsplată a veteranilor acestor legiuni putea fi municipalizarea așezării civile în care au rămas după stagiul militar. Situații similare se întâlnesc și în Dacia, în cazul ridicării în rang a unor orașe ca urmare a dorinței noului împărat de a recompensa pe cei care l-au sprijinit⁴⁴⁴. Amintim din nou vizita pe care Severus a efectuat-o în garnizoanele de pe Dunăre, inclusiv la Durostorum, ocazie cu care ar fi putut acorda rangul municipal așezării civile din preajmă⁴⁴⁵.

Și în cazul municipiului Durostorum, ca și la Novae, și, așa cum credem că s-a petrecut și la Noviodunum, apropierea de castrul legionar în care se găsea noul municipiu nu mai constituia un impediment juridic de la Septimius Severus. Reformele acestui împărat în privința armatei, cu impact imediat asupra celorlalte aspecte ale vieții provinciale, permiteau o astfel de geneză urbană.

Dacă am susține ideea municipalizării de la Marcus Aurelius, cel puțin două aspecte ar trebui să ne rețină atenția. Primul este situația canabelor care nu se puteau municipaliza, în paralel cu existența aceluși *vicus* atestat la începutul secolului al III-lea, care încă nu era absorbit în dubletul care ar fi generat noul municipiu. Al doilea, cel mai interesant, este delimitarea unui teritoriu municipal autonom, care să nu se suprapună peste *prata legionis*. Problema este destul de complexă și necesită un studiu mai amănunțit.

În momentul instalării armatei la Durostorum, atât castrul, cât și canabele au fost așezate pe un teren care era proprietatea statului roman și care era administrat de armată. În aceste condiții, pe acest pământ nu se putea vorbi de o autonomie municipală. Cetățenii romani așezați în acel spațiu, *consistentes*, puteau doar să se constituie în comunități corporatiste. În cazul municipiilor care au rezultat din *civitates/vici*, cum este cazul Viminacium, pământul care revenea orașului era al respectivei comunități, *civitas peregrina*. De fapt, s-ar putea gândi situația dualității și din punct de vedere juridic. Dacă în cazul canabelor este clar că nu exista o autonomie juridică, cei care formau comunitățile de cetățeni din *civitates peregrinae* puteau beneficia de teritoriul din jurul lor. Municipalizarea canabelor însemna privarea armatei de teritoriul din jurul castrului. Reformele lui Septimius Severus au făcut ca regula conform căreia un teritoriu de circa 2 km în jurul castrului să fie atribuit în exclusivitate acestuia să nu se mai aplice⁴⁴⁶. Astfel, municipalizarea oricărei așezări civile din acest perimetru a fost posibilă. A fost cazul municipiului Durostorum, ca și al altor așezări de pe *limes*-ul Dunării de Jos, în care procesul de urbanizare a început încă din prima parte a secolului al II-lea, a evoluat mult în deceniile următoare, pentru ca încă de la sfârșitul aceluiași secol, beneficiind de modificările din legislația romană, dar și de mărinimia compensatoare a împăraților Severi, să capete *de jure* promovarea în rang. Nu trebuie minimalizată contribuția legiunii a XI-a Claudia la victoria

⁴⁴³ Ivanov 2006b, 94.

⁴⁴⁴ Benea 2004, 390-393.

⁴⁴⁵ Mihailov 1963, 123.

⁴⁴⁶ Piso 1991, 156.

împotriva lui Pescennius Niger și faptul că este posibil ca această legiune să fi ajuns prima în zona de conflict, înainte chiar de legiunea I Italica⁴⁴⁷. Iată un motiv suficient pentru ca împăratul să se arate mărinos cu așezarea de la Durostorum.

Vizitele împăratului Dioclețian, din 21-22 octombrie 294 și 8 iunie 303, justifică prestigiul de care s-a bucurat așezarea de la Durostorum pe tot parcursul secolului al III-lea și chiar mai târziu.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

Durostorum avea o poziție strategică și economică de prim ordin, care guverna comunicațiile din Moesia Inferior și relațiile comerciale dintre orașele pontice și restul Peninsulei Balcanice. Atenția de care s-a bucurat este pe deplin întemeiată, dacă se are în vedere că era o importantă stație rutieră. De aici, drumul dunărean mergea către nord-est, spre Dobrogea. Un alt drum important ducea către Marcianopolis, cale rutieră ce se datează probabil de la Traian și a cărei importanță a crescut odată cu epoca Dominatului, până în secolul al VI-lea⁴⁴⁸. O altă direcție spre care ar fi putut pleca un drum roman era Nicopolis ad Istrum, via Abritus.

În *vicus*-ul de la Ostrov s-au identificat mai multe ateliere ceramice⁴⁴⁹. Ele și-au început activitatea, judecând după ștampilele legiunii a XI-a Claudia⁴⁵⁰ și după formele cele mai timpurii ale vaselor⁴⁵¹, la începutul secolului al II-lea, odată cu stabilirea legiunii la Durostorum. Probabil, datorită unor elemente propice precum lutăriile din zonă, apropierea apei sau existența unor surse de lemn, atelierele funcționau mai aproape de acest sit decât de castru. Și în restul lumii romane amplasarea atelierelor militare față de castru varia de la un centru la altul, în funcție de condițiile prielnice pe care le aveau la dispoziție.

În intervalul dintre jumătatea secolului al II-lea și jumătatea secolului al III-lea avem de-a face cu maxima înflorire a activității meșteșugărești. Formele ceramice descoperite se integrează tipurilor cunoscute pe largi arii ale Imperiului. Din caracteristicile materialului ceramic se poate desluși totuși și specificul Dunării de Jos, și aici facem referire nu doar la Moesia Inferior, ci și la provinciile învecinate⁴⁵².

Amplasarea orașului a determinat și fixarea unei stații vamale importante, la fel cum au fost Ratiaria, Oescus sau Almus după 136, când a avut loc reorganizarea graniței dintre Moesia Superior și Moesia Inferior⁴⁵³. Plumburile comerciale găsite în număr impresionant în apropiere marchează intensitatea schimburilor.

Cât privește măiestria meșterilor locali reflectată în arhitectura locală, din piatra exploatată cel mai probabil din valea râului Suha au fost prelucrate capiteli de diverse tipuri, cu ornamente dintre cele mai spectaculoase. În jur de 20 de sculpturi care se găsesc în Muzeul din Silistra și în cele de la Sofia și Constanța dovedesc gradul înalt de aculturație la care s-a ajuns odată cu impunerea stăpânirii Imperiului Roman în această zonă. Predominarea trăsăturilor

⁴⁴⁷ Boteva 1994, 17.

⁴⁴⁸ Torbatov 2000, 70; Ivanov 2006, 58. O ramură a drumului se îndrepta și către centrul Dobrogei, la Tropaeum Traiani.

⁴⁴⁹ Mușețeanu, Elefterescu, Bâltac 1998-2000, 411-412.

⁴⁵⁰ Culică 1978, 225-237.

⁴⁵¹ Mușețeanu, Elefterescu 1985, 67-81.

⁴⁵² Mușețeanu, Elefterescu 1985, 77.

⁴⁵³ Mențiunea unui *servus vilicus stationis Durostorensis* este foarte clară: *CIL* III, 7479. Vezi și Bounegru 2002, 177.

romane este evidentă, pe fondul rarității elementelor grecești și orientale⁴⁵⁴. Atelierele de bijutieri din zonă, în care se lucrau aur sau alte metale prețioase, confirmă prosperitatea și aplecarea către frumos a localnicilor⁴⁵⁵.

IV. Troesmis

Disponerea geografică; izvoarele istorice

Vechiul oraș Troesmis a fost identificat cu situl din satul Iglița, comuna Turcoaia, în nord-vestul Dobrogei. Astăzi se prezintă ca un complex de ruine răspândite pe o arie întinsă între Balta Iglița, dealul Piatra Râioasă și comuna Turcoaia, pe malul Dunării.

Important punct strategic încă de dinaintea stăpânirii romane, a fost menționat în numeroase itinerarii și geografii antice. Cea mai veche știre referitoare la Troesmis provine de la Ovidiu⁴⁵⁶. Ptolemeu se referă la Troesmis ca sediu al legiunii a V-a Macedonica și poziționează așezarea pe malul drept al Dunării, între Carsium și Dinogetia⁴⁵⁷. În Itinerariul Antonin apare mai precis localizat, la 18 mii de pași distanță de Beroe și la 9 mii de pași de Arrubium⁴⁵⁸.

Mai este evocat de *Tabula Peutingeriana*⁴⁵⁹, iar pentru perioada târzie izvoare precum Hierocles⁴⁶⁰, Procopius din Caesarea⁴⁶¹ sau Constantin Porphyrogenetul⁴⁶² demonstrează că atenția de care se bucura din partea autorităților și a surselor vremii era încă destul de mare. În hărțile din secolele XVI-XVIII, care urmează în mare parte sursele antice, Troesmis este plasat cu o exactitate relativă la I. Ch. Harenberg (fig. 4), P. Kaerius și A. Ortelius (fig. 5)⁴⁶³.

Istoricul cercetărilor arheologice

Încă din 1862, ruinele de la Troesmis au fost vizitate de arheologul francez Dethier, urmat de geologul Peters și de F. Weickum, în 1864. Aceștia au identificat două fortărețe construite pe două înălțimi din apropierea Dunării: cetatea de vest, numită în literatura mai veche cetatea de nord, și cetatea de est, numită și cetatea de sud.

Ruinele de la Troesmis au intrat în circuitul științific în 1864-1865, când Engelhardt, comisarul francez al navigației Dunării, cu reședința la Galați, a întreprins săpături arheologice și a trimis în Franța copiile a 24 de inscripții latine, precum și fotografii ale platoului de la Iglița cu săpăturile organizate acolo. P. Polonic a ridicat planul acestor cetăți în cursul unei periegeze inițiate în 1882 împreună cu Grigore Tocilescu.

O contribuție importantă au avut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și E. Dejardin, G. Boissière, A. Baudry sau L. Renier.

În afară de Tocilescu și de Polonic, V. Pârvan s-a ocupat, de asemenea, de istoria orașului, fără a efectua săpături în zonă.

⁴⁵⁴ Ivanov 2006c, 151.

⁴⁵⁵ În așezarea de la Ostrov sunt atestate și ateliere de reducere a metalului.

⁴⁵⁶ Ovid., *Ex Ponto*, IV, 9, 79-80: „*Hic captam Trosmis celeri virtute recepit, infecitque fero sanguine Danubium*”.

⁴⁵⁷ Ptol., III, 10, 5: Τροίσις.

⁴⁵⁸ *Itin. Ant.*, 225, 2. Aici îl întâlnim ca *Trosmis*, sediu al garnizoanei legiunii I Iovia, în opoziție cu *Notitia Dignitatum*, care amintește Troesmis ca reședință a legiunii II Herculia: *Not. Dign. Or.* XXXIX, 13; 19.

⁴⁵⁹ *Tab. Peut.*, segm. VII.

⁴⁶⁰ Hierocles, *Synecdemus*, 637, 12: Τρόσις.

⁴⁶¹ Proc., *Aedif.*, IV, 11, 33: Τρόσις.

⁴⁶² Const. Porph., *Them.*, II, 47, 15: Τρόσις.

⁴⁶³ Ivanov 1994a, 5-18.

Până în 1939, cetatea Troesmis n-a mai fost explorată de arheologi. Din acel moment, E. Colin și apoi R. Vulpe au reluat cercetările. Din anii '70 ai secolului al XX-lea, arheologii tulceni G. Simion, V.H. Baumann și A. Opaîț au valorificat mai multe date referitoare în special la situația economică din zonă⁴⁶⁴. Din păcate, după o tentativă de reluare a cercetărilor în anii trecuți, în acest moment la Troesmis nu se mai efectuează săpături arheologice consistente, cu toate că multe necunoscute apar în privința acestui faimos municipiu roman.

Așezarea preromană

Ovidiu ne oferă o informație prețioasă despre existența unei așezări indigene chiar în primii ani ai secolului I p.Chr. Poetul roman amintește un contraatac condus de L. Pomponius Flaccus, în anul 15 p.Chr., pentru reocuparea cetății cucerite de geții din stânga Dunării. Existența formațiunii autohtone este cât se poate de sigură, punându-se clar accent pe intervenția romană în scopul readucerii sub control a acestui centru dunărean. Situat pe un promontoriu, cu o poziție strategică foarte bună, așezarea a fost fortificată de către romani și organizată ca o *civitas* cu teritoriul său propriu⁴⁶⁵. În cadrul viitorului municipiu va juca un rol determinant.

Trupele staționate la Troesmis

Aproape de cetatea menționată de Ovidiu se găsea instalată în secolul I ala I Pannoniorum⁴⁶⁶. Această unitate a fost adusă în provincie din perioada Flaviilor, așa cum rezultă dintr-o diplomă militară din 99 p.Chr. găsită la Oltina⁴⁶⁷, dar și din alte mărturii arheologice⁴⁶⁸. Dispunem, de asemenea, de informații care atestă că Troesmis ar fi fost și stație a flotei dunărene, *classis Flavia Moesica*, tot cam din aceeași perioadă⁴⁶⁹.

De la Traian, în contextul întăririi liniei Dunării pentru războaiele dacice, a fost adusă la Troesmis legiunea a V-a Macedonica⁴⁷⁰. Data venirii sale aici variază în istoriografie, dar, așa cum observăm mai sus, de la Oescus ar fi putut pleca cel mai devreme în 101/102⁴⁷¹. Prima atestare apare de la Hadrian, dar ideea general acceptată este că a fost mutată în timpul lui Traian. Ptolemeu amintește prezența sa aici la începutul secolului al II-lea, fapt confirmat de alte numeroase inscripții sau ștampile ale legiunii pe materiale de construcție⁴⁷².

Până în momentul plecării din Moesia Inferior, undeva între 167⁴⁷³ și 168⁴⁷⁴, pentru scurt timp în Orient și apoi la Potaissa, în Dacia, supravegherea militară în centrul și nordul Dobrogei

⁴⁶⁴ A se vedea rapoartele cercetărilor menționați: Simion 1980, 153-158, cu un scurt istoric al cercetărilor la 153-154; Baumann 1980, 159-196; Opaîț 1980, 197-217.

⁴⁶⁵ Vulpe 1976, 291.

⁴⁶⁶ Beneș 1978, 11-12.

⁴⁶⁷ *ISM* II, 170; *ISM* V, 214. Vezi pentru momentul venirii în zonă Suceveanu 1977, 62.

⁴⁶⁸ De exemplu, o cărămidă cu ștampila acestei unități a fost identificată chiar la Troesmis: *ISM* V, 214.

⁴⁶⁹ Petre 1974, 33-38; *ISM* V, 217: ștampilă cu *cl(assis) Fl(avia) M(oesica)* pe o cărămidă. La Horia, în teritoriul orașului, au apărut alte ștampile ale unității navale cu sediul la Noviodunum: Baumann 1983, 177, nr. 43-45. Despre existența unei baze navale aici a se vedea și Bounegru, Zahariade 1996, 11.

⁴⁷⁰ Pentru istoria legiunii vezi la Ritterling 1925a, col. 1572-1586. Adaugă Betz 1939a, col. 591-596.

⁴⁷¹ Pentru o sosire mai târzie (106 p.Chr.) vezi Doruțiu-Boilă 1973a, 503.

⁴⁷² Vezi în Suceveanu 1977, 62, n. 364, dar și în Chiriac, Bounegru 1973-1975, 97-109.

⁴⁷³ M. Bărbulescu 1987, 22-23.

⁴⁷⁴ Sosirea legiunii în Dacia a fost mult discutată în istoriografie. După ce Ritterling 1925a, col. 1579 avansează momentul 166-167, Daicoviciu 1945, 99 propune 168-169, pentru ca Macrea 1969, 64 să fie de acord cu anul 169.

era asigurată de această unitate militară⁴⁷⁵. Aria de acoperire a legiunii a fost trasată de la Capidava până spre nord-estul provinciei Moesia Inferior⁴⁷⁶.

După mutarea legiunii, rolul de supraveghere a nord-estului Dobrogei și a celorlalte teritorii controlate de legiunea a V-a Macedonica a revenit unităților din legiunea I Italica⁴⁷⁷. Este posibil ca una dintre vexilații să fi staționat chiar în fostul castru. Și legiunea a XI-a Claudia a avut un rol de asigurare a liniștii, alături de legiunea de la Novae⁴⁷⁸, mai ales că, geografic, era poziționată mai aproape de Troesmis.

Castrul legionar; canabele

Prezența unității militare auxiliare a panonilor încă din a doua jumătate a secolului I presupune existența și a unui castru sau *castellum* în care a staționat. Pe întreg *limes*-ul dunărean construcția castrelor auxiliare și chiar legionare s-a făcut, în această perioadă timpurie, din lemn și pământ. Consolidarea stăpânirii romane în zonă, dar mai ales planurile lui Traian pentru zona Dunării de Jos au produs o mișcare impresionantă de trupe, care a determinat și evoluția construcțiilor lagărelor militare. În acest context, a fost adusă la începutul secolului al II-lea legiunea a V-a Macedonica și a fost ridicat castrul legionar de la Troesmis⁴⁷⁹. Identificarea sa a fost destul de dificilă. Pe teren, așa-zisa cetate de est pare a fi cea mai potrivită pentru a găzdui o unitate de asemenea anvergură. Ceea ce se păstrează acum sunt rămășițele incintei de la începutul secolului al IV-lea, după aducerea legiunii a II-a Herculia⁴⁸⁰. Această unitate a fost amplasată la Troesmis, de la Dioclețian, imediat după formare⁴⁸¹.

Planul fortificației este aproape pătrat, cu turnuri apropiate, poziționate în exterior, și cu un sistem urbanistic regulat și simetric. Era apărată de un șanț și de un val care făceau din această fortăreață o locație potrivită pentru a încartirui o legiune. În lipsa identificării unui alt posibil amplasament, presupunem că și legiunea a V-a Macedonica își avea castrul în același loc⁴⁸². Fără a se putea face legături directe cu fostul *castellum* al unității auxiliare, putem bănuși că noul castru legionar s-ar fi așezat peste sau în continuarea acelei amenajări militare din secolul I.

Odată cu venirea legiunii romane s-au dezvoltat și canabele aferente⁴⁸³. Alături de acestea își continua existența vechea așezare Troesmis. Canabele legionare s-au dezvoltat în apropierea castrului, adică a cetății de est, mai ales în partea sa nordică⁴⁸⁴. Locuințele identificate se desfășurau

⁴⁷⁵ Pentru o dată și mai timpurie a plecării, respectiv în 163, vezi Doruțiu-Boilă 1973a, 503.

⁴⁷⁶ Detalii despre teritoriul care depindea de această legiune la Doruțiu-Boilă 1972a, 45-62; Doruțiu Boilă 1990, 258-261. Țiglele cu ștampila legiunii se găsesc pe malul drept al Dunării, răspândite la Sucidava, Sacidava, Capidava, Arrubium, Dinogetia, pe malul stâng, la Barboși și Orlovka, în spațiul nord și vest-pontic și în Muntenia, la Drajna de Sus: Bărbulescu 2001, 85. De la Tyras se cunoaște o foarte interesantă inscripție în care se atestă faptul că legiunea își exercita autoritatea în zonă încă de la Traian: Doruțiu-Boilă 1972a, 46, n. 4.

⁴⁷⁷ O demonstrează inscripțiile și tegulele cu ștampila legiunii descoperite la Troesmis, Dinogetia, Barboși, Noviodunum, Orlovka, Tyras, Capidava: Doruțiu-Boilă 1972a, 47.

⁴⁷⁸ Aricescu 1977, 37-44; Bărbulescu 2001, 86.

⁴⁷⁹ Unitatea este amintită aici de Ptol., III, 10, 5. Nici mărturiile epigrafice nu lipsesc: *CIL* III, 6178-6181, 6166, 776, 6168, 6240.

⁴⁸⁰ Ștefan 1974, 99.

⁴⁸¹ C. Scorpan consideră că cetatea de est a fost ridicată în perioada tetraheriei, după aducerea legiunii de către Dioclețian: Scorpan 1980, 32. Tot aici a se vedea și componentele sistemului de fortificație pentru această incintă târzie.

⁴⁸² Ștefan 1974, 99.

⁴⁸³ Simion 1980, 157.

⁴⁸⁴ Ștefan 1971, 43-52; Opaiț 1980, 197-203.

cu o densitate mai mare de o parte și de alta a unei artere rutiere orientate nord-est – sud-vest⁴⁸⁵. Distrugerile costobocilor din 170 se reflectă în refacerea spectaculoasă de după acest moment.

Din fericire, dispunem de documente epigrafice care arată că locuitorii canabelor erau conduși de structuri administrative bine stabilite, de factură cvasimunicipală, diferite de centrul civil autohton⁴⁸⁶. Astfel, *veterani et cives Romani consistentes ad canabas legionis V Macedonicae* formau comunitatea dezvoltată pe lângă castru⁴⁸⁷.

Descoperirea unor morminte din perioada timpurie în sud-vestul cetății de est face posibilă amplasarea necropolei castrului și a canabelor în această zonă a complexului⁴⁸⁸.

Municipiul Troesmis

Inscripțiile de la Troesmis, deși relativ puține în raport cu alte stațiuni arheologice de aceeași dimensiune, au furnizat informații deosebit de prețioase despre dezvoltarea acestui centru ca punct strategic, sediu al legiunii a V-a Macedonica timp de peste o jumătate de veac și apoi al legiunii a II-a Herculia, în timpul Imperiului târziu. Datele privind organizarea administrativă a *canabae*-lor și a centrului civil autohton, precum și a municipiului Troesmis au adus contribuții importante pentru cunoașterea istoriei locale și pentru mai buna înțelegere a evoluției municipiilor romane la granițele Imperiului, în general.

Complexul cuprinde cele două cetăți, cetatea de vest și cetatea de est, ale căror ruine sunt târzii. Existența a două cetăți romane târzii poate fi pusă pe seama dualității administrative⁴⁸⁹, *civitas* autohtonă/*canabae* legionare, des postulată pentru *limes*-ul dunărean, dar și rhenan. Distanța dintre fortărețe este de circa 400 m.

Cetatea de est a fost castrul legionar dezvoltat la începutul secolului al II-lea, care a găzduit în perioada târzie legiunea a II-a Herculia. Cetatea de vest se presupune a fi fost, la începuturile sale, vechiul *oppidum* cu caracter geto-trac. E. Doruțiu-Boilă contestă continuitatea aceluși *vicus Troesmensium*, cum îl numește, invocând faptul că această așezare civilă, ca și *canabae*-le, s-ar lega de momentul venirii legiunii a V-a Macedonica la Troesmis⁴⁹⁰.

Incinta era bine apărată de malurile înalte ale Dunării, de o vale adâncă și, la est, de un șanț adânc de 20 de metri și lat de 50 de metri. *Civitas Troesmensium* este atestată în plin secol I. În schimb, despre *vicus*-ul dezvoltat pe lângă castrul, probabil din lemn și pământ, al alei I Pannoniorum nu se poate face nici un fel de apreciere cu bază de argumentare solidă. Existența aglomerării civile romane încă din secolul I este posibilă, dar probabil cu un impact prea redus asupra evoluției urbane în zonă. Abia de la începutul secolului al II-lea, de la Traian, la Troesmis, ca de altfel în toată zona Dunării de Jos, are loc o accelerare vizibilă a procesului de urbanizare. De fapt, acum se pregătește terenul, se sedimentează elementele necesare unei transformări notabile ce va începe în Moesii de la Hadrian.

Revenind la Troesmis, incinta civilă care va constitui nucleul viitorului municipiu, respectiv cetatea de vest, a avut ca fundament prima comunitate romană așezată aici, la sfârșitul secolului I. Zidurile sale, cu turnuri masive și rectangulare, prezentau caracteristicile unei fortificații

⁴⁸⁵ Simion 1980, 157; Opaît 1980, 197.

⁴⁸⁶ Vulpe 1953, 557-582; Suceveanu 1977a, 149-153.

⁴⁸⁷ *ISM* V, 135 (anul 163 p.Chr.), 154 (anii 117-139).

⁴⁸⁸ Vasiliu 1980, 229.

⁴⁸⁹ Doruțiu-Boilă 1973a, 503.

⁴⁹⁰ Doruțiu-Boilă 1972a, 52. Pentru o demonstrație în sensul continuității acestui centru, în raport cu cealaltă așezare menționată de Ovidiu, *Aegyssus, venus urbs*, a se vedea la Suceveanu, Barnea 1993, 164.

civile contemporane cu cetățile pontice⁴⁹¹. Din perioada tetrarhiei, poate pe la sfârșitul secolului al IV-lea, cetatea de vest a fost reorganizată tot ca o așezare civilă fortificată⁴⁹² (fig. 22).

Chiar dacă cele două structuri sunt databile în perioada târzie, este foarte posibil să fi avut aceeași destinație încă de la constituire: cetatea de est era castru, în timp ce cetatea de vest era așezare civilă. O a treia componentă a complexului de la Troesmis era reprezentată de *canabae*. Erau dependente de castru, dar cu o autonomie care le permitea o organizare cvasimunicipală.

De altfel, cele două unități civile aveau în faza premunicipală magistrați și instituții proprii. O inscripție descoperită în cetatea de est este remarcabilă prin informația pe care ne-o oferă despre existența unui *quinquennalis canabensium*, titlul nemaifiind întâlnit în tot Imperiul⁴⁹³. În restul Dobrogei era cunoscută funcția de *quinquennalis territorii*, care se referea la magistratura principală a unei regiuni rurale, la Capidava, dar nicăieri un *quinquennalis canabensium*. În afară de această magistratură, de la Troesmis se mai cunosc și doi *aediles canabensium*⁴⁹⁴.

Cetatea autohtonă era condusă de unul sau doi primari⁴⁹⁵, care se situau în capul unui *ordo* format din *decuriones*⁴⁹⁶.

În ceea ce privește populația celor două unități, a fost estimată la 2500 de persoane pentru fiecare⁴⁹⁷. Evocarea *veterani et cives Romani consistentes* în *canabae*⁴⁹⁸ și a unor *cives Romani* în *civitas Troesmensium*⁴⁹⁹ atestă existența unor comunități bine organizate, cu instituții proprii, separate, dar totuși cu relații foarte strânse. Dovada o constituie membrii elitelor, care puteau avea funcții de conducere atât în *canabae*, cât și în *civitas*. Așa se explică faimoasa inscripție descoperită la Troesmis, care atestă pentru prima oară existența paralelă a celor două centre și care îl amintește pe Lucius Licinius Clemens, *veteranus legionis V Macedonicae, quinquennalis canabensium et decurio Troesmensium*⁵⁰⁰.

Istoria celor două așezări a fost legată, în mare măsură, de instalarea garnizoanei legiunii a V-a Macedonica. După acest moment, vechea comunitate de la Troesmis, care considerăm că a cunoscut o anumită evoluție și pe parcursul secolului I, a rămas pe planul al doilea față de *canabae*. Prin dezvoltarea sa, așezarea civilă de lângă castru a ajuns să eclipseze comunitatea din *civitas*, pentru ca, în final, să o absoarbă.

Canabele se aflau chiar pe teritoriul fiscal și juridic al legiunii. De aceea, cetățenii romani din *canabae* erau *consistentes*, adică aveau statutul juridic al unor *incolae* în raport cu legiunea⁵⁰¹.

Viața din *canabae* era influențată de situația din teritoriul care depindea de *civitas*, mulți dintre proprietarii de pământ din acest teritoriu având case în *canabae*. Mai mult, puteau exercita magistraturi importante în organismele de conducere ale acestui teritoriu, respectiv în *ordo*⁵⁰².

⁴⁹¹ Ștefan 1974, 99.

⁴⁹² Scorpan 1980, 33.

⁴⁹³ Vulpe 1953, 503.

⁴⁹⁴ Suceveanu, Barnea 1991, 107.

⁴⁹⁵ ISM V, 157; Suceveanu, Zahariade 1986, 109-120. Aici se consideră că numărul magistraților ține cont de gradul înaintat de romanizare prin adoptarea unei organizări romane simple și pe fondul menținerii unor instituții anterioare. Pentru amănunte despre magistrați și membrii *ordines* a se vedea mai jos.

⁴⁹⁶ ISM V, 143, 144, 145.

⁴⁹⁷ Suceveanu 1977, 63.

⁴⁹⁸ ISM V, 135, 154.

⁴⁹⁹ ISM V, 157.

⁵⁰⁰ ISM V, 158.

⁵⁰¹ Doruțiu-Boilă 1972a, 52.

⁵⁰² Vulpe 1953, 575.

Organizarea cvasimunicipală a *canabae*-lor, dovedită de existența celui *quinquennalis canabensium*, arată gradul de dezvoltare la care ajunseseră *canabae*-le de la Troesmis în timpul lui Antoninus Pius. Această situație se încadrează în atitudinea de încurajare a organizării de tip municipal, pe care, din motive financiare, Imperiul o adoptă din timpul lui Hadrian. Este de semnalat faptul că în cazul Troesmisului *canabae*-le nu poartă numele cetății, ci pe acela al legiunii cantonate⁵⁰³.

După plecarea legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis, mai întâi în Orient și apoi în Dacia, la Potaissa, a avut loc și promovarea așezării de la Troesmis la rang municipal. Fuziunea celor două centre administrative civile, fostele canabe legionare și așezarea civilă autohtonă (*civitas*), a fost procedeul de geneză a orașului, prin respectarea condițiilor juridice ale statului roman. Municipalizarea a avut loc practic prin atribuirea acestui rang așezării civile autohtone. Cum *canabae*-le nu aveau identitate juridică și nici chiar nume, era imposibilă municipalizarea lor înainte de Severi. După strămutarea legiunii a V-a Macedonica, *canabae*-le nu mai sunt amintite în inscripții. Este menționat doar *ordo municipii Troesmensium*, *aediles*, *quaestores*, *duumviri*, *duumviri quinquennale*, un *flamen*, *pontifices*, *augures* și *sacerdotes provinciae*. Ultima demnitate demonstrează că Troesmis devenise centrul cultului imperial provincial și sediul *concilium provinciae*, calitate obținută în contextul afirmării ca una dintre cele mai înfloritoare așezări din Moesia Inferior la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea⁵⁰⁴. Din punct de vedere demografic, consecința acestui proces a fost creșterea numărului locuitorilor față de perioada premunicipală.

O întrebare foarte des întâlnită în istoriografie se leagă de momentul exact al municipalizării. Cu oarecare rețineră, majoritatea cercetătorilor avansau perioada imediat următoare plecării legiunii de la Troesmis⁵⁰⁵. Nu a lipsit nici ipoteza care indică drept dată a municipalizării domnia lui Septimius Severus⁵⁰⁶.

Un document de o valoare deosebită este în măsură să ne indice cu exactitate acest moment. O parte a legii municipale emise pentru legiferarea ridicării în rang a municipiului Troesmis este în curs de publicare de către profesorul W. Eck⁵⁰⁷. Distinsul cercetător german a avansat deja ca ipoteză municipalizarea Troesmisului între anii 177-180⁵⁰⁸. Așadar, este vorba de circa 10 ani de la plecarea legiunii în Dacia. Din 177, Marcus Aurelius a asociat la domnie pe Commodus, din acest moment deciziile fiind luate de ambii împărați⁵⁰⁹. Confirmarea acestei date justifică faptul că ridicarea în rang nu a avut loc imediat după plecarea legiunii. Prin urmare, nu existența legiunii a fost principala piedică pentru o ridicare în rang mai timpurie. Dezvoltarea canabelor și a așezării civile din apropiere ajunseseră la un nivel destul de evoluat pentru a căpăta un astfel de statut. Plecarea legiunii a fost o condiție necesară, dar nu și suficientă. Contextul politic din zona Dunării, coroborat cu acțiunile desfășurate de cei doi

⁵⁰³ Barnea 1988, 58; Suceveanu, Zahariade 1986, 116.

⁵⁰⁴ Aparaschivei 2006, 73 și Aparaschivei 2007a, 91-100.

⁵⁰⁵ Vulpe 1976, 291; Suceveanu 1977, 63: «la o dată care este de căutat după 169/170 »; Suceveanu, Barnea 1993, 167; Barnea 1987, 80; Florescu 1990, 118, 121-122.

⁵⁰⁶ Doruțiu-Boilă 1972, 133-134; Doruțiu-Boilă 1978, 247.

⁵⁰⁷ Informația ne-a parvenit prin bunăvoința profesorului W. Eck, care ne-a pus la dispoziție și fotografia respectivei plăci.

⁵⁰⁸ Eck 2004, 164.

⁵⁰⁹ Birley 1966, 252-288.

împărați la nivelul Imperiului au determinat această decizie. O legătură cu atacurile costoboce din 170 sau, mai degrabă, cu activitatea militară intensă din Moesia Inferior, dintre 176 și 177, nu ni se pare imposibilă. Între 176 și 177, guvernator al provinciei a fost P. Helvius Pertinax⁵¹⁰. În anul 177 el a devenit guvernator al Moesiei Superior, iar din 177 și până în 179 a condus provincia Dacia⁵¹¹. Această succesiune rapidă la conducerea unor provincii alăturate a fost determinată de conflictele care apăreau din ce în ce mai des în regiunea Dunării de Jos, cauzate de tulburările ivite. De vreme ce promovările aveau loc de obicei într-un climat de pace și de liniște, putem vorbi de un *municipium* la Troesmis abia în ultimii ani ai domniei lui Marcus Aurelius, respectiv 179-180 p.Chr.⁵¹².

Prin urmare, dualitatea postulată pentru Troesmis este, cel puțin până în acest moment, varianta cea mai posibilă în contextul juridic și istoric de la sfârșitul deceniului al optulea din secolul al II-lea p.Chr. Din păcate, arheologic vorbind, nu se poate surprinde pe teren această realitate. Existența celor două cetăți, ruine ale unor incinte târzii, sunt doar posibile continuări ale vechilor amplasamente din secolul al II-lea. Nu se poate delimita, în actualul stadiu al cercetărilor, întinderea orașului sau modalitatea de fortificare. Existența unui zid de incintă este foarte probabilă cel puțin în a doua jumătate a secolului al III-lea, în contextul crizei declanșate la jumătatea acestui secol.

Putem doar presupune că în urma fuzionării celor două centre, cetatea de vest constituia incinta fortificată, centru monumental al orașului, unde aveau loc toate ceremoniile oficiale. Era centrul civic, cu edificiile caracteristice unui oraș de nivelul Troesmis-ului. În jur se întindeau cartierele de locuințe.

Alte variante din care ar fi putut rezulta acest municipiu sunt, rând pe rând, atacabile. Despre o promovare doar a structurii civile autohtone, independent de *canabae*, nu poate fi vorba din cauza distanței prea mici dintre cele două, respectiv dintre *civitas* și castru. De asemenea, o municipalizare doar a *canabae*-lor nu poate să fi avut loc până la Severi, pentru că nu se putea atribui statut juridic comunității civile de lângă castru. Prin eliminare, soluția optimă rămâne dualitatea care, de la R. Vulpe, a intrat în istoriografia românească și străină. Aceasta a fost totuși contestată, într-o formă sau alta, de anumiți arheologi și istorici, dar argumentele aduse nu sunt în măsură să contrazică decisiv concluzia la care s-a ajuns⁵¹³.

În fruntea noului *municipium* se găseau *duumviri* care deveneau la cinci ani *quinquennales*. Senatul local se numea *ordo decurionum* ca în vechea *civitas*.

Municipalizarea a adus o clarificare și în ceea ce privește regimul solului. O unitate de sine stătătoare s-a instaurat în teritoriul noului oraș tipic roman⁵¹⁴.

Troesmis reprezintă exemplul cel mai concludent de dublă comuniune ca esență a formării orașelor de tip roman. Ca în mai toate centrele municipale de pe linia Dunării existau două centre

⁵¹⁰ Boteva 1997, 35.

⁵¹¹ *SHA, Pert.*, 2, 19.

⁵¹² Nu se poate vorbi de liniște pe ansamblul Imperiului, de vreme ce în 178 a început *expeditio Germanica Secunda*, dar noi facem referire la regiunea în care era situat Troesmis. Vezi detalii la Birley 1966, 283-288.

⁵¹³ Poulter 1983, 83 consideră că L. Licinius Clemens era *quinquennalis canabensium* și *decurio Troesmensium* în aceeași unitate administrativă, *canabae*-le legionare.

⁵¹⁴ Suceveanu 1977, 64.

civile. Dualitatea constatată la Troesmis este departe de a fi un caz excepțional⁵¹⁵. În principiu, ca a existat oriunde a fost instalată o legiune sau chiar acolo unde a conviețuit un *conventus* oarecare de *cives Romani*, alături de o așezare autohtonă⁵¹⁶. În unele cazuri, cum am văzut la Troesmis, ambele s-au extins repede acoperind spațiul ce le despărțea, contopindu-se apoi într-un oraș. Diferența este că, în anumite zone, această dualitate a avut ca finalitate constituirea de orașe, iar în altele doar una dintre aceste unități administrative a stat la baza orașului roman de tipul municipiului.

La mijlocul secolului al III-lea, goții au cauzat mari daune materiale în zonă, surprinse și în urma cercetărilor arheologice⁵¹⁷.

Cât despre momentul încetării locuirii în acest centru, descoperirile monetare de după Mauricius Tiberius lipsesc, la fel cum se întâmplă în mai toate centrele dunărene⁵¹⁸. Chiar dacă nu se poate vorbi de o fractură totală în continuitatea de locuire în zonă, o diminuare semnificativă a importanței așezării de la Troesmis este evidentă.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

O imagine apropiată de adevăr în ceea ce privește evoluția Troesmisului în primele trei secole avem din circulația monetară. Cele mai vechi monede de aici se datează în secolele III-II a.Chr., dar ceea ce ne interesează este perioada de după trecerea regiunii în administrarea efectivă a Imperiului. Descoperirile au devenit mai numeroase începând cu epoca Flaviilor⁵¹⁹. Secolul al II-lea a însemnat dezvoltarea rapidă a centrului dunărean, fapt care este argumentat de numărul mult mai mare de monede din această perioadă. Totuși, primele trei decenii ale secolului al III-lea reprezintă, și din acest punct de vedere, perioada de maximă dezvoltare⁵²⁰.

Cantitatea mare de ceramică, de diverse tipuri, evidențiază o producție locală prolifică⁵²¹. Și la Troesmis, ca de altfel în întreg Imperiul, se observă o descentralizare a producției, concretizată prin dezvoltarea la nivel provincial a unor forme proprii, derivate din tradiția locală. Astfel, se eliminau importurile⁵²².

Troesmis a devenit încă din secolul I un important centru de pe *limes*-ul danubian. Atât poziția strategică, cât și posibilitățile de comerț fluvial făceau din acest centru și un foarte profitabil birou vamal. În secolele I-III p.Chr., la frontierele Imperiului și în alte locuri de trecere (defileuri, trecători etc.), existau numeroase *stationes portorii*, care aduceau venituri importante autorităților romane⁵²³. O *statio* de acest tip este posibil să fi funcționat și aici, așa cum reiese dintr-o inscripție descoperită în arealul cetății⁵²⁴. De altfel, la Troesmis este confirmată existența a două nuclee de negustori, atât în *canabae*, al căror caracter era unul

⁵¹⁵ Suceveanu, Barnea 1993, 164-165. Se oferă exemple de alte astfel de comunități duble, în afară de Troesmis, unde situația pare clară, la Aegyssus, Axiopolis, Carsium, Noviodunum și, cu oarecare rețineră, la Dinogetia și Sucidava.

⁵¹⁶ Vulpe 1953, 571.

⁵¹⁷ Simion 1980, 157; Baumann 1980, 180.

⁵¹⁸ Oberländer-Tâmoveanu 1980, 253.

⁵¹⁹ Oberländer-Tâmoveanu 1980, 251.

⁵²⁰ Oberländer-Tâmoveanu, 1980, 252.

⁵²¹ Baumann 1980, 182-195; Opaiț 1980a, 328-366.

⁵²² Opaiț 1980a, 348.

⁵²³ Despre aceste birouri vamale a se vedea la Bounegru 1985, 144.

⁵²⁴ *CIL* III, 6175 = *ISM* V, 134.

predominant comercial, cât și în așezarea civilă autohtonă⁵²⁵. În acest ultim centru, acei *cives Romani* din inscripții se poate să fi locuit încă de la sfârșitul secolului I p.Chr.⁵²⁶.

V. Noviodunum

Disponerea geografică; izvoarele istorice

În partea de est a actualului oraș Isaccea, jud. Tulcea, au fost identificate ruinele fortificației romano-bizantine Noviodunum. Era situată la cel mai important vad de pe porțiunea dintre cotul pe care-l face fluviul spre est și până la vărsarea în mare. De asemenea, era punctul *terminus* al drumului care lega în antichitate Marcianopolis, Tropaeum Traiani, Ulmetum și (L)Ibida de Dunăre. Importanța sa l-a determinat pe Ptolemeu să numească Noviodunum *polis*, apelativ prin care se dorea evidențierea unei situații superioare din punct de vedere juridic.

Numele antic al cetății nu se păstrează în nici o inscripție descoperită în situl de aici. Până nu demult, un monument epigrafic descoperit la Babadag, care amintea de un ipotetic *vico Nov...*, a fost atribuit eronat cetății de la Noviodunum⁵²⁷. Abia o inscripție de la Dinogetia, descoperită în anii '80, a adus lumina în această chestiune delicată.

Pe cealaltă parte a fluviului se afla localitatea Aliobrix (azi Orlovka). Originea numelui celor două așezări este celtică⁵²⁸, cu toate că nu au lipsit și alte interpretări⁵²⁹. Noviodunum semnifică „cetatea nouă”. Ca și în cazul Aliobrix sau Arrubium (Măcin), așezarea a fost fondată de celți în drumul lor spre răsărit, către sfârșitul secolului al III-lea a.Chr.

Itinerariile antice plasează acest centru pe malul drept al Dunării. Numele său este pomenit de: Ptolemeu⁵³⁰, *Tabula Peutingeriana*⁵³¹, *Itinerarium Antonini*⁵³², *Notitia Dignitatum*⁵³³, Ammianus Marcellinus⁵³⁴, Iordanes⁵³⁵, Hierocles⁵³⁶, Procopius⁵³⁷, Geografia din Ravenna⁵³⁸, Constantin Porphyrogenetul⁵³⁹.

În harta lui Harenberg, din prima parte a secolului al XVIII-lea, apare poziționat între Troesmis și Aegyssus⁵⁴⁰ (fig. 4).

Istoricul cercetărilor arheologice

În ciuda importanței deosebite a sitului și a consemnării sale încă din secolul al XIX-lea, cercetările arheologice au început abia în anii '50 ai secolului al XX-lea. În 1953, 1955 și 1956 au fost efectuate mai multe sondaje în cetate și pe plaja care s-a extins până în cetate, apele

⁵²⁵ Bounegru 2002, 113-114.

⁵²⁶ Bounegru 1986, 70.

⁵²⁷ ISM V, 233. Vezi aici și bibliografia mai veche despre această controversă.

⁵²⁸ Polaschek 1937a, col. 1191-1194.

⁵²⁹ Weiss 1911, 37 considera că un rol în denumirea Noviodunum, ca și Arrubium, ar fi avut unitățile militare instalate aici.

⁵³⁰ Ptol., III, 10, 2: Νοσιόδουνον.

⁵³¹ Tab. Peut., segm. VIII: Noviodunum.

⁵³² Itin. Ant., 226, 1: Novioduno.

⁵³³ Not. Dign., Or. XXXIX, 25 și 33: Novioduno.

⁵³⁴ Amm., XXVII, 5, 6.

⁵³⁵ Iord., Get., 35.

⁵³⁶ Hierocles, Synecdemos, 637, 13.

⁵³⁷ Proc., Aedif., IV, 11.

⁵³⁸ Geogr. Rav., IV, 5, 4.

⁵³⁹ Const. Porph., Them., II, 47, 58-60.

⁵⁴⁰ Ivanov 1994a, 15, fig. 8.

Dunării săpând în zidurile de incintă⁵⁴¹. Reluarea săpăturilor în 1970 de către profesorul I. Barnea a favorizat crearea unei imagini mai complete relativ la activitatea cetății în perioada timpurie, respectiv în secolele I-III p.Chr.⁵⁴². Colectivul de cercetare condus de dr. V.H. Baumann de la ICEM Tulcea, în colaborare cu Universitatea din București, Institutul de Arheologie din Iași, dar și o echipă de arheologi englezi au efectuat câteva campanii foarte interesante, mai ales prin prisma informațiilor despre sistemul de fortificare al cetății târzii, cu surprinderea etapelor de reconstrucție, dar și pentru structura fortificației din perioada Principatului.

Așezarea preromană

Însuși numele așezării denotă existența anterioară a unui nucleu preroman. La Noviodunum este clar atestată prezența getică, mai ales prin materialul ceramic bogat și variat⁵⁴³. O identificare topografică a unei fortificații autohtone nu s-a putut face încă, cu toate că numeroasele morminte din necropolele din jurul cetății Noviodunum confirmă existența unor comunități numeroase și bogate (fig. 23).

Trupele staționate la Noviodunum

Datorită poziției sale, Noviodunum a fost preferat de către autoritățile romane ca sediu al principalei stații a flotei dunărene, *Classis Flavia Moesica*⁵⁴⁴. Sunt dovezi care ne îndreptățesc să credem că, încă de la sfârșitul secolului I, de când stăpânirea romană s-a instalat în Dobrogea romană, aici se afla „statul major” al flotei⁵⁴⁵. Un vast material tegular cu ștampila flotei a fost descoperit în zona sitului. Sunt patru variante de *tegulae* ștampilate cu numele unității militare: *Classis F(lavia) M(oesica)*, *Cl(assis) Fl(avia) M(oesica)*, *Cl(assis) Fl(avia) My(sica)*, *Cl(assis) F(lavia) M(oesica)*⁵⁴⁶. Aceste mărturii indică nu doar un lung cantonament al flotei moesice la Noviodunum, ci și amploarea particulară a activității atelierelor lor și zona strategică foarte vastă pe care o aveau de supravegheat. De asemenea, acțiunile unor militari din flotă, semnalate în apropierea așezării, întăresc rolul absolut vital al acestei *statio*⁵⁴⁷. În condițiile în care era punctul cel mai expus al frontului nordic al *limes*-ului și, de asemenea, avea sarcina să supravegheze extremitatea nordică a drumului imperial, prezența flotei în acest punct era imperios necesară.

Semne ale implicării unității fluviale au fost semnalate și la Barboși, Dinogetia, Troesmis, Carsium, pentru a aminti doar centrele din zonă⁵⁴⁸. Detașamente ale flotei au staționat și la Halmyris, Capidava, Axiopolis, Durostorum și în alte centre, până la Drobeta⁵⁴⁹.

Încă nu se poate stabili o subordonare sigură față de un centru legionar important din zonă, respectiv Troesmis. Se poate presupune că, la fel ca la Capidava, Arrubium, Dinogetia și

⁵⁴¹ I. Barnea, Mitrea, Angheliescu 1957, 155-172; I. Barnea, Mitrea 1958, 461-472.

⁵⁴² I. Barnea 1977, 103-121.

⁵⁴³ Barnea, Mitrea 1958, 470; Bujor, Simion 1961, 397.

⁵⁴⁴ Denumirea flotei dunărene a devenit cunoscută dintr-o diplomă militară din 92 p.Chr.: *CIL* XVI, 37. Cât despre fondatorul acestei flote, păreri sunt împărțite. Oricum, este vorba fie de Vespasian, fie de Domitian. Vezi Condurachi 1974, 83, pentru discuțiile în acest sens.

⁵⁴⁵ Bounegru, Zahariade 1996, 11. Cel mai devreme de la Vespasian avem aici principala *statio* a *Classis Flavia Moesica*: Suceveanu 1977, 60. Despre momentul anexării Dobrogei în timpul lui Vespasian vezi Suceveanu 1971a, 105-123.

⁵⁴⁶ *ISM* V, 283; Zahariade, Mușețeanu, Chiriac 1981, 256.

⁵⁴⁷ Topoleanu 1991, 97-101, dar și *ISM* V, 273 și 281.

⁵⁴⁸ *ISM* V, 263, 308, 217 și Barnea 1984, 339-346; Zahariade, Mușețeanu, Chiriac 1981, 256.

⁵⁴⁹ Bărbulescu 2001, 76.

Barboși, și lagărul de la Noviodunum s-a construit cu participarea legiunii de la Troesmis. Cert este că sunt semnalate ștampile ale legiunii troesmense, iar după 168, și urme ale unor detașamente din legiunea I Italică și din legiunea a XI-a Claudia⁵⁵⁰.

Perioada târzie a Imperiului găsește orașul Noviodunum ca sediu al legiunii I Iovia Scythica și adăpost pentru *milites primi Constantiani*.

Castrul; canabele (*Auxiliar-vicus*)

Săpăturile arheologice efectuate până acum la Noviodunum au furnizat destul de puține informații despre castrul și unitatea civilă aferente. Cel mai probabil, castrul soldaților flotei fluviale, dar poate și al altor unități, se află sub fortificația târzie. Nu mai departe de anul 2005 au fost făcute descoperiri foarte interesante relativ la primele etape de dezvoltare a castrului.

În urma ultimelor cercetări arheologice, sub talpa zidului de incintă, s-au identificat rămășițele unui val de pământ, prevăzut spre sud cu o *berma* de circa 3 m și cu o *fossa* cu o deschidere de 3,60 m. V.H. Baumann a avansat ideea că ar fi putut fi fortificația cea mai timpurie a castrului de la Noviodunum⁵⁵¹. Dacă aceste supoziții se vor adeveri, această fortificație ar trebui să aparțină primei perioade de construcție a castrului, databilă la sfârșitul secolului I p.Chr.⁵⁵². Stadiul săpăturilor arheologice nu este suficient de avansat pentru a face astfel de aprecieri, fără teama de a greși. Fără îndoială că identificarea unei posibile incinte, fie a castrului, fie poate a unei așezări civile, ar fi extrem de spectaculoasă pentru spațiul dobrogean.

În jurul taberei fortificate (*castrum*), mai precis în estul și în sudul acesteia, au fost descoperite dovezi ale existenței unui centru civil⁵⁵³, cel mai probabil *vicus canabiarum*. Este dificil de stabilit în cazul acestui centru dacă este vorba de canabe sau de un *vicus* militar. Unitatea militară staționată aici pare a nu putea susține construcția castrului fără ajutorul legiunii de la Troesmis. În plus, informațiile pe care le deținem despre așezarea civilă de pe lângă castru sunt prea puține pentru a o încadra cu exactitate.

Lângă așezarea civilă se întindea o necropolă tumulară și plană timpurie, din secolele I-III⁵⁵⁴.

Municipiul Noviodunum

La fel ca în cazul tuturor așezărilor de pe *limes*-ul dunărean, și la Noviodunum ruinele care se păstrează se datează în perioada târzie a Imperiului⁵⁵⁵. Complexul de aici este înconjurat de incintă și de trei *valla* de pământ cu *fossae*. În urma reluării sistematice a săpăturilor arheologice din ultimele decenii, au apărut și urme clare ale fazelor timpurii ale cetății. Prima, corespunzătoare sfârșitului de secol I, a fost surprinsă chiar sub zidul incintei târzii.

O a doua fază de construcție la Noviodunum, mai bine atestată, a fost datată la începutul secolului al III-lea⁵⁵⁶. Acum au avut loc schimbări importante în sistemul de apărare, fapt care a

⁵⁵⁰ ISM V, 284, 271 și posibil 276.

⁵⁵¹ Baumann 2006, 182.

⁵⁵² Baumann 2006, 182. Autorul are ca elemente de datare și fragmente ceramice getice și grecești, care însă nu au fost surprinse în context stratigrafic clar.

⁵⁵³ I. Barnea 1977a, 103.

⁵⁵⁴ Bujor, Simion 1961, 391-399; Doruțiu-Boilă 1972a, 59; Simion 1977, 123-148; Baumann 1984, 214-215, nr. 7, 9 și 13; 224-226, nr. 5-8; Simion 1984, 75-97; Simion 1994, 91-105.

⁵⁵⁵ A.I.S. Ștefan a identificat pe baza unor fotografii aeriene două nuclee fortificate, de est și de vest. Dintre acestea, cel de est ar corespunde unei așezări civile, *canabae* sau *civitas*; Ștefan 1973, 3-14; Suceveanu, Barnea 1993, 165.

⁵⁵⁶ Baumann 2006, 182.

determinat construirea unei incinte de piatră. Trebuie pus în evidență faptul că în aceeași perioadă, în opinia noastră, structura juridică a orașului a cunoscut modificări importante, respectiv municipalizarea. Peste această ultimă incintă s-au succedat mai multe etape de reconstrucții și reparații, până în secolul al VI-lea.

Nu se poate aprecia, în schimb, în ce măsură a continuat să existe o *civitas* autohtonă. Ruinele unui edificiu termal în ctatea din secolul al IV-lea au fost descoperite peste urme de locuire din faze mai vechi. Au fost identificate chiar două faze de construcție, probabil din secolul al II-lea, înainte și după 170, când a avut loc o refacere⁵⁵⁷. Această clădire nu putea să-și găsească locul într-un centru fortificat, ci în *canabae* sau chiar în *civitas*⁵⁵⁸.

O numeroasă populație, formată din veterani și civili romani, dar și din greci și, desigur, autohtoni, este atestată epigrafic. Totuși, nu dispunem de nici un indiciu care să arate cărei unități civile aparțineau membrii comunităților respective.

Cât privește organizarea administrativă și instituțiile corespunzătoare, informațiile de care dispunem sunt destul de sărace. Așezarea autohtonă a fost considerată mult timp doar un *vicus*⁵⁵⁹ sau cel mult o *civitas*⁵⁶⁰. Prima variantă a fost emisă ca urmare a interpretării unei inscripții ce amintea de un ipotetic *vico Nov(ioduni)*⁵⁶¹. O întregire cu *vicus Novus* sau *Viconov(ensis)* este mai aproape de adevăr⁵⁶².

Ceea ce a devenit spectaculos în istoricul din ultimii ani ai acestei așezări este inscripția datată la joncțiunea secolelor al II-lea și al III-lea și care dovedește că Noviodunum a devenit *municipium*⁵⁶³. Odată demonstrată această promovare, problema care a declanșat discuții de la descoperirea sa a fost identificarea momentului în care Noviodunum a avut acces la acest rang. Unele opinii s-au îndreptat către Marcus Aurelius, împăratul care ar fi avut un rol decisiv în urbanizarea provinciei Moesia Inferior⁵⁶⁴. Alte păreri au legat momentul promovării de intervenția prefectului flotei moesice, Vindius Verianus, în anii 198-202, în *regio Histriae*⁵⁶⁵. Această implicare dovedește și că autoritatea militară a redevenit preponderentă din ultimul sfert al secolului al II-lea p.Chr.⁵⁶⁶, fapt atestat și la Capidava, ca și în alte centre de pe *limes*.

Acest moment poate să fi fost hotărâtor în municipalizarea orașului, știută fiind importanța sa militară⁵⁶⁷.

Față de orașele care au constituit ținta acestui studiu, de la Noviodunum dispunem de cele mai puține date relativ la geneza sa. Castrul de aici a fost considerat ca fiind opera comună a soldaților legiunii a V-a Macedonica și ai *classis Flavia Moesica*, undeva la început de secol II. În jurul său s-a dezvoltat un *vicus canabarum* despre care, de asemenea, nu deținem date concrete.

Despre așezarea civilă autohtonă avem doar informații colaterale, adică obiecte specifice și o necropolă tumulară spectaculoasă. Prin urmare, cele trei elemente, castrul, canabele și așezarea autohtonă, sunt atestate, într-o formă sau alta, și la Noviodunum. Un element important este

⁵⁵⁷ I. Barnea, Mitrea, Angheliescu 1957, 162-166.

⁵⁵⁸ Suceveanu, Barnea 1991, 48.

⁵⁵⁹ *ISM* V, p. 279-280

⁵⁶⁰ Suceveanu 1977, 60.

⁵⁶¹ *ISM* V, 233.

⁵⁶² Vezi discuțiile și în *ISM* V, 233.

⁵⁶³ Barnea 1987, 81; Barnea 1988, 54. Inscripția este următoarea: ...../.....AV./QUAESTORI/MUNICIP. NOVI/OD (uni).

⁵⁶⁴ Barnea 1988, 55.

⁵⁶⁵ *ISM* I, 359, 360.

⁵⁶⁶ Suceveanu 1971, 151.

⁵⁶⁷ Barnea 1991, 81.

documentarea epigrafică a municipiului. Menționarea unui *quaestor* al municipiului Noviodunum este dovada ridicării în rang a acestui centru dunărean⁵⁶⁸.

Care au fost componentele acestui oraș? A fost dubletul întâlnit la Troesmis și databil la Marcus Aurelius? Avem de-a face cu promovarea canabelor la rang municipal în perioada severiană?

Analogia cu acțiunile asemănătoare ale lui Marcus Aurelius nu mai sunt elocvente pentru Moesia Inferior. Am văzut că în cazul Novae sau Durostorum există mai multe date pentru o promovare de la Severi. Poziția localității nu era tocmai cea mai sigură pentru ridicarea în rang. În plus, mare parte din domnia lui Marcus Aurelius a fost una agitată din cauza atacurilor barbare. Expunerea era prea mare pentru a deveni municipiu încă din secolul al II-lea. Pentru promovarea într-o epocă mai târzie pledează mai întâi parcimonia surselor epigrafice care să ateste funcțiile urbane, în preajma unei epoci în care problemele politice și sărăcirea aristocrației nu mai permiteau depunerea de inscripții.

Pe de altă parte, Septimius Severus sau chiar Caracalla sunt recunoscuți ca promotori ai orașelor romane în regiune. Cât privește modalitatea de geneză a orașului, fără a putea oferi soluții cu titlu de verdict, dar urmând exemplele de la Novae sau Durostorum, promovarea canabelor la rang municipal ni se pare, în actualul stadiu al cercetării, cea mai veridică soluție. Dezvoltarea centrului civil de lângă castru pe parcursul secolului al II-lea și atingerea apogeeului în evoluția sa la începutul secolului al III-lea, coroborat cu o situație de acalmie din punct de vedere politic sunt factori care au putut favoriza promovarea unui centru de asemenea importanță.

În a doua jumătate a secolului al III-lea a început și regresul, pe fondul atacurilor repetate ale populațiilor goto-carpice și sarmatice. Granițele se dovedesc de multe ori vulnerabile, iar poziția orașului Noviodunum era cum nu se poate mai periculoasă. După marele atac al goților din 250-251, noi incursiuni barbare au avut loc în anii 258, 263, 264 sau 266. Ținta principală era Asia Mică, dar nici teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră nu era scutit de necazuri, așa cum menționează sursele antice⁵⁶⁹. Și Noviodunum, ca și alte centre din regiune, suferă, după cum atestă descoperirile de tezaure ascunse din calea invaziei de către proprietari⁵⁷⁰. Începutul secolului al VII-lea, care coincide cu pierderea de sub control de către autoritățile centrale a zonei dunărene, a dus și aici la sărăcirea populației și la restrângerea arealului de locuire.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

Variatatea tipurilor ceramice recomandă acest centru ca unul bogat în ateliere de profil, atât în oraș, cât, mai ales, în teritoriul acestuia⁵⁷¹.

În îndelungata sa existență, numeroase ateliere de prelucrare a metalelor, a pietrei și de ceramică au asigurat necesitățile locuitorilor unui vast spațiu adiacent așezării romane⁵⁷².

Portul orașului, care fără îndoială că deținea un rol activ atât sub aspectul activității militare, cât și comerciale, era situat în partea nordică a sitului⁵⁷³. Amenajările portuare (depozite sau diguri) au fost atestate și arheologic, chiar dacă abia pentru secolul al IV-lea. Foarte probabil,

⁵⁶⁸ Vezi Barnea 1988, 53-60

⁵⁶⁹ Zos., I, 31-34.

⁵⁷⁰ Preda, Simion 1971, 167-178.

⁵⁷¹ Rădulescu 1974, 125.

⁵⁷² Topoleanu 1984, 207.

⁵⁷³ Barnea 1988, 53. Dubla funcționalitate a porturilor, militară și comercială, este atestată pentru întregul bazin mediteraneeu. Vezi la Bounegru 2002, 161.

aceste elemente au suprapus instalațiile din perioada romană timpurie⁵⁷⁴. În afara navelor fluviale, o parte dintre navele maritime de mici dimensiuni puteau pătrunde în acest port, așa cum este dovedit epigrafic chiar la Noviodunum⁵⁷⁵.

Tindem să credem că, după Troesmis, Noviodunum a devenit cel mai important centru dunărean, cel puțin din această parte a provinciei Moesia Inferior. Responsabilitatea asigurării liniștii în colțul de nord-est al provinciei era o sarcină deosebită, răsplătită de împărații Severi cu acordarea titlului municipal.

VI. Tropaeum Traiani

Disponerea geografică; izvoarele istorice

În vestul satului Adamclisi, județul Constanța, exista încă din secolul I a.Chr. o așezare getică. Pe locul acesteia a luat ființă la începutul secolului al II-lea o așezare romană, ai cărei locuitori se numeau *Traianenses Tropaeenses*⁵⁷⁶. Comunitatea se afla în apropierea celebrului monument triumfal inaugurat în anul 109 p.Chr., mai precis la 1,5 km sud-vest de acesta (fig. 24). Situată pe un platou, între dealuri, era punctul de intersectare al unor importante drumuri comerciale, care duceau dinspre Dunăre către Marea Neagră și din sud către Noviodunum.

În afară de numele roman al așezării, pe care îl păstrează câteva inscripții din secolele II-IV, doar unele izvoare târzii, precum Hierocles⁵⁷⁷ și Theophilact Simocatta⁵⁷⁸, menționează orașul. Îl găsim cu denumirea de Τρόπαιος și în *Notitia Episcopatum*⁵⁷⁹.

Istoricul cercetărilor arheologice

Din 1836 datează primele mențiuni moderne despre ruinele monumentului și ale așezării civile din Valea Urluii. Ofițerul K. von Vincke-Olbendorf a consemnat existența monumentului triumfal și a cetății. Pe la 1855, inginerul francez J. Michel și doctorul C. Allard au lăsat însemnări despre zidurile și ruinele construcțiilor din zonă. Interesul pentru acest sit a existat și din partea unor români precum R. Opreanu, prefectul județului Constanța (pe la 1880) sau M.C. Sutz.

Din 1882, Gr. Tocilescu a început săpăturile arheologice sistematice la monument, pentru ca, din 1891, să înceapă scoaterea la lumină a cetății, împreună cu P. Polonic, dar și cu alți colaboratori⁵⁸⁰. Timp de 12 campanii au fost descoperite mai multe inscripții publicate de autor, fără, însă, a se întâmpla același lucru cu rapoartele de săpătură din toată această perioadă. Din 1910 cercetările arheologice au continuat pentru scurt timp sub conducerea lui G. Murnu.

Abia în 1933, P. Nicorescu a reluat săpăturile pentru încă 10 ani. După o încercare de aprofundare a activităților arheologice, sub conducerea profesorului Gh. Ștefan, abia din 1968 au reînceput lucrările la nivel susținut. Responsabil de șantier a devenit I. Barnea, iar din colectiv au făcut parte distinși specialiști precum M. Sâmpetru, Al.S. Ștefan, I. Bogdan

⁵⁷⁴ I. Barnea 1957, 165-166.

⁵⁷⁵ Sectorul Dunării de la Brăila și până la vărsare, numit în literatura de specialitate și *Dunărea maritimă*, făcea față ambarcațiunilor maritime de mici dimensiuni. Vezi Bulgaru 1977, 95. Pentru Noviodunum a se vedea ISM V, 273. O navă de tip *liburna* este documentată epigrafic în portul de aici. În afară de acest tip de navă, a mai apărut și o inscripție care atestă folosirea trierelor: Topoleanu 1991, 97-98. Pentru amănunte despre aceste ambarcațiuni a se vedea Bounegru 2002, 131-164.

⁵⁷⁶ CIL III, 12470.

⁵⁷⁷ Hierocles, *Synecdemus*, 637, 8: Τρόπαιον.

⁵⁷⁸ Theoph. Simoc., I, 8: Τρόπαιον.

⁵⁷⁹ *Not. episc.*, 3, 651.

⁵⁸⁰ I. Barnea 1979, 17-24.

Cătănciu, N. Gostar, C. Iconomu (ultimii doi în anii 1970-1971), R. Ocheșanu, M. Irimia, Al. Barnea, C. Domăneanțu, P. Diaconu și alții. Rezultatul acestor campanii a fost monografia *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, publicată în 1979.

În deceniile următoare au continuat săpăturile la fortificația orașului, iar astăzi, o echipă de la Facultatea de Istorie a Universității București împreună cu Institutul de Arheologie din București, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța, cu Muzeul din Mangalia și cu Institutul de Arheologie din Cluj continuă acest proiect sub conducerea prof.dr. Al. Barnea.

Așezarea preromană

Săpăturile arheologice desfășurate la poarta de est a cetății au pus în evidență rămășițele unei locuiri geto-dace între secolele I a.Chr.-I p.Chr., având strânse legături comerciale cu lumea mediteraneană⁵⁸¹. Fără a neglija urmele anterioare de locuire, aceasta este cea mai veche așezare consistentă și durabilă de la Adamclisi. Materialul arheologic cu caracteristici autohtone existent ne face să admitem că a existat o locuire continuă, fără hiatusuri importante.

Inscripțiile care fac mențiunea unor locuitori de origine geto-dacă în plină epocă romană sunt o dovadă evidentă în evaluarea rolului deținut de autohtoni în dezvoltarea orașului. Daizus Comozoi a fost ucis de costoboci când avea 50 de ani, dar a lăsat doi fii cu nume romane, Iustus și Valerius sau Valens⁵⁸². Pe un alt monument funerar apare un Scoris Mucapori alături de fiii săi, Aurelius și Sabina, dar și un Aurelius Eftepir, împreună cu Valens și Sabinianus⁵⁸³. Existența unei așezări autohtone postulate chiar de la Pârvan⁵⁸⁴ este, prin urmare, bine atestată la Tropaeum. O conviețuire a tradițiilor geto-dace cu cele grecești și romane la cumpăna celor două ere are o dublă semnificație: pe de-o parte atragerea populației indigene la valorile romane, iar pe de altă parte păstrarea unei culturi specifice, cu influențe locale puternice. Pe acest fond, impunerea *de facto* a autorităților romane în regiune a antrenat și populația băștinașă. O distrugere a așezării indigene a avut loc în ultima parte a secolului I, probabil în timpul campaniei lui Cornelius Fuscus⁵⁸⁵.

Populația a fost inclusă în noua așezare civilă dezvoltată în zonă de către romani și fortificată pentru prima oară în cursul secolului al II-lea. Momentul exact este greu de identificat, din cauza precarității informațiilor și a insuficiențelor săpături arheologice.

Municipium Tropaeum Traiani

Incinta cetății este rezultatul mai multor etape de construcție și reconstrucție.

Pentru perioada care ne interesează cercetările de teren au confirmat mai multe faze ale fortificației timpurii. Prima se datează la începutul secolului al II-lea. O alta este consecința unei distrugerii masive din a doua parte a aceluiași secol. Imediat s-a trecut la refacerea zidurilor, undeva către sfârșitul veacului al II-lea, când se poate vorbi de o dezvoltare spectaculoasă a orașului. Următoarea fază constructivă, foarte consistentă, care se păstrează în mare parte și astăzi, începe în a doua parte a secolului al III-lea și se încheie la Constantin și Liciniu.

⁵⁸¹ Bogdan Cătănciu 1979, 60.

⁵⁸² *CIL* III, 12214,12 = *ILS*, 8501.

⁵⁸³ *CIL* III, 14214,14. «*Scoris Mucapori vixit annis LX Aurelius filius vixit annis XXXI Sabina filia vixit annis XXX Aur. Eftepir uxor et Vales filius et Sabinianus superstante posuerunt*».

⁵⁸⁴ Pârvan 1911, 3.

⁵⁸⁵ Bogdan-Cătănciu 1979, 60. O altă variantă ar fi diversiunea moesică, pusă la cale de Decebal în timpul primului război daco-roman.

Cu aceste repere bine precizate, putem construi un parcurs al sistemului de fortificații pentru orașul Tropaeum Traiani în secolele I-III.

Planul inițial al incintei a fost unul regulat și a fost surprins de fotografiile aeriene în partea centrală a orașului romano-bizantin, pe o poziție mai înaltă decât restul cetății, având dimensiunile de 250/150 m⁵⁸⁶.

Acest tip de așezare este caracteristic și fortificațiilor militare timpurii, ceea ce pune în discuție existența aici a unor unități militare⁵⁸⁷. O prezență armată a fost presupusă la Tropaeum Traiani⁵⁸⁸, avansându-se ca argumente câteva informații despre activitățile unor militari în zonă. Dintr-o inscripție votivă dedicată lui Neptun rezultă că detașamente ale legiunilor a V-a Macedonica și I Italica au acționat aici sub conducerea unui centurion, probabil în timpul invaziei costoboce din 170⁵⁸⁹. Cu toate acestea, o prezență de lungă durată și constantă a unui detașament militar nu se poate verifica la Tropaeum Traiani, cel puțin până în secolul al III-lea.

Această primă fortificație ar putea aparține totuși unei așezări civile⁵⁹⁰. Este posibil ca ea să corespundă ridicării la rang municipal a orașului, la o dată care să fie marcată de o stare de liniște generală la nivelul Imperiului.

Așezarea dezvoltată la începutul secolului al II-lea a fost considerată un simplu *vicus*⁵⁹¹. Posibila fortificare înainte de accederea la statut municipal, dar și epitetul imperial purtat sunt recomandări puternice pentru a o considera *civitas* încă din prima sa fază de existență⁵⁹².

După un devastator incendiu pus pe seama invaziei costobocilor din 170 a avut loc o importantă reconstrucție a incintei timpurii de la Tropaeum. Epigrafic, dar și arheologic și literar, avem suficiente dovezi ale impactului violent pe care evenimentele din acest an l-au avut asupra locuitorilor și incintei din municipiul Tropaeum Traiani. Odată cu refacerea zidurilor, la Tropaeum Traiani începea cea mai prosperă perioadă din istoria orașului, fapt atestat de stilul de construcție complex și costisitor folosit în această etapă⁵⁹³.

Bunăstarea urbei a durat până către jumătatea secolului al III-lea, când atacurile externe, dar și sărăcirea populației au dus la un ireversibil proces de decădere. De acum datează și noua incintă, care a avut ca nucleu cetatea timpurie. Aceasta, în conformitate cu normele de construcție din regiune de la sfârșitul secolului al III-lea și de la începutul secolului al IV-lea, era prevăzută cu ziduri puternice, apărate de turnuri semicirculare exterioare⁵⁹⁴. Incinta romano-bizantină, începută de la Aurelian și încheiată la Constantin și Liciniu, a avut, la rândul ei cel puțin trei faze de construcție până în secolul al VI-lea⁵⁹⁵.

⁵⁸⁶ Bogdan-Cătăniciu 1979, 53; I. Barnea 1979, 228.

⁵⁸⁷ Pentru dimensiunile zidurilor din această primă etapă și a altor elemente de fortificare a se vedea Bogdan Cătăniciu 1979, 48.

⁵⁸⁸ Vulpe 1938, 170; I. Barnea 1977, 62; I. Barnea 1979, 227. Ultimul autor consideră că pe lângă un castru de unitate auxiliară ar fi luat ființă un *vicus* din care a rezultat municipiul Tropaeum Traiani.

⁵⁸⁹ Tocilescu 1903, 31. Pentru alți soldați sau ofițeri menționați la Tropaeum Traiani a se vedea Pârvan 1911, 10, n. 4; *CIL* III, 14214, 6; 14214, 8.

⁵⁹⁰ Bogdan Cătăniciu 1979, 53.

⁵⁹¹ Pârvan 1911, 3; Vulpe 1976, 292-293; I. Barnea 1977, 262.

⁵⁹² Popescu 1964, 187; Suceveanu 1977, 72; Bogdan Cătăniciu 1979, 62.

⁵⁹³ Bogdan Cătăniciu 1979, 62. Turnul de poartă, care se datează din această perioadă, a fost construit în *opus quadratum*, un stil arhitectonic mai costisitor.

⁵⁹⁴ Situații identice se întâlnesc la Troesmis, Dinogetia, Noviodunum, Capidava. Vezi pentru această incintă romano-bizantină Papuc 1979, 64-77; Bogdan Cătăniciu, Mărgineanu-Cârstoiu 1979, 95-107.

⁵⁹⁵ Bogdan Cătăniciu 1979, 59. Există și o inscripție descoperită la Tropaeum Traiani care menționează o refacere a *fundamentis* a incintei și încheierea lucrărilor la 316: *CIL* III, 13734. Este vorba, cel

Principală întrebare în jurul căreia gravitează interesul majorității cercetătorilor acestui sit este legată de momentul obținerii titlului de *municipium*.

O municipalizare *ab initio* a fost considerată ca foarte posibilă încă de la descoperirea inscripției cu *Traianenses Tropaeenses*⁵⁹⁶. Denumirea aceasta îngloba, cel mai probabil, întreaga populație a orașului, și nu doar *cives Romani*. Un municipiu latin putea avea cetățeni romani, dar și necetățeni, conform teoriei lui Saumagne, care îl contrazicea pe Th. Mommsen, susținut de majoritatea cercetătorilor germani. De aici s-a ajuns la ideea că puteau să fie denumiți prin formula respectivă locuitorii municipiului de drept latin, apărut încă de la Traian⁵⁹⁷. Momentul municipalizării orașului a fost căutat și în timpul lui Marcus Aurelius, în urma atestării unor magistrați municipali⁵⁹⁸. Variantele mai vechi avansau și o posibilă ridicare în rang de la Severi⁵⁹⁹.

Din păcate, informațiile pe care le deținem în acest moment, în lipsa unei legi municipale sau a altor inscripții specifice, ne permit doar să speculăm. Totuși, dacă ar fi vorba de un municipiu încă de la Traian, ne întrebăm cum de el nu apare în nici un izvor antic timpuriu. Poziția sa poate că nu era una de interes militar deosebit, dar cel puțin rangul ar fi trebuit să atragă atenția. În plus, instituțiile de conducere din oraș sunt databile începând cu Marcus Aurelius. Pentru mai bine de o jumătate de secol, de când se presupune a fi căpătat rangul municipal, nu există nici o informație sigură. Singura inscripție discutabilă este cea în care este menționat Aelius Castus, duumvirul care ar fi putut activa în 114, sau, la fel de bine, poate fi plasat și la 195⁶⁰⁰. Fără a da un verdict în spinoasa problemă a statutului juridic al cetății, având în vedere faptul că între acest magistrat și următorul duumvir datat cu precizie este o distanță apreciabilă în ani (de la 114 la 170), dar și din cauza lipsei oricărei alte mărturii documentare, singura dovadă mai clară a municipalizării orașului Tropaeum Traiani încă din timpul fondatorului rămâne cea adusă de B. Galsterer Kröll⁶⁰¹. Cercetătoarea germană demonstrează teoretic apariția apelativelor împăraților în inscripțiile ce evocă unele municipii și colonii, ca în cazul Tropaeum Traiani⁶⁰².

Se cunoaște deja destul de bine că integrarea teritoriilor romane de la Dunărea de Jos, proaspăt anexate, s-a făcut treptat, de la vest la est. Am văzut foarte bine că primul municipiu apărut pe sectorul dunărean care ne interesează a fost Viminacium, în timpul lui Hadrian. Contribuția lui Traian se regăsește doar în ceea ce privește coloniile și câteva fundații cu

---

mai probabil, de extinderea cetății și de construirea unor porțiuni pe care nu exista anterior fortificație. O parte din zidurile fazelor timpurii este exact sub linia incintei constantiniene.

⁵⁹⁶ Tocilescu 1903, 35; Vezi apoi Doruțiu-Boilă 1978, 245-247; Bogdan Cătănicu 1979, 53, 60-62; Suceveanu, Barnea 1993, 166; Suceveanu 1995, 14, unde se face și un scurt istoric al argumentelor în favoarea acestei datări pentru promovarea municipală.

⁵⁹⁷ Bogdan Cătănicu, în www.cimec.ro/Arheologie/tropaeum.

⁵⁹⁸ Popescu 1964, 185.

⁵⁹⁹ Pârvan 1911, 11 considera că municipalizarea ar fi avut loc abia de la Septimius Severus sau chiar Caracalla.

⁶⁰⁰ Poenaru-Bordea 1964, 107, nr. 5.

⁶⁰¹ Galsterer Kröll 1972, 92-93.

⁶⁰² Avem, spre exemplu, orașele Ulpianum sau Aelianum din Moesia Superior. Primul a fost fondat de Traian ca un centru al exploatarei miniere din regiune, obținând statut municipal de la Hadrian. Cel de-al doilea, neidentificat până acum pe teren, a obținut rangul de *municipium* cândva după Hadrian. În cazurile date este vorba despre fondatorii așezărilor respective, care vor fi fost promovate la statut municipal de urmașii lor. Așa se pare că au stat lucrurile și la Tropaeum Traiani.

caracter grecesc, care se încadrează într-o altă categorie de orașe. Nici în Moesia Inferior sau Moesia Superior, nici în Dacia, nu se cunoaște vreun municipiu databil în timpul lui Traian. Era oare posibil ca într-o regiune în care abia se consolida sistemul de apărare să poată fi ridicată la rang municipal o așezare care nu trădează o dezvoltare impetuoasă la sfârșitul secolului I? Condiția necesară municipalizării unei comunități era existența unui nucleu consistent și stabil de cetățeni romani, eventual a unei corporații. În plus, pe linia Dunării de Jos afirmarea unor așezări de dimensiuni mai consistente era în stadiul incipient. Abia de la Hadrian procesul de municipalizare capătă substanță, ce-i drept ca urmare a politicii active duse de Traian în zonă⁶⁰³.

Oare valoarea de simbol a acestui loc a fost hotărâtoare în decizia de a încălca uzanțele în promovarea unui oraș roman într-un amplasament nu pe deplin sigur? Asta cu atât mai mult cu cât nu exista o garnizoană stabilă în oraș. De altfel, așa cum vom vedea în capitolul următor, nici unul dintre magistrații orașului nu a făcut parte din structurile armatei romane. Se cunoaște foarte bine rolul pe care îl aveau veteranii printre notabilii orașelor de pe cuprinsul Imperiului. Se pare că Tropaeum Traiani, având în vedere și caracterul non militar al așezării de aici, nu a beneficiat de aportul acestei categorii sociale, cu toate că sunt consemnați epigrafic câțiva veterani⁶⁰⁴. Un oraș devenit municipiu de la Traian, din considerente de ordin militar și politic, fără ca veteranii să joace un rol deosebit în conducerea sa, ni se pare puțin probabil.

Luând în calcul izvoarele de care dispunem în acest moment, mai ales cele legate de instituțiile municipale și de argumentele aduse mai sus, cel mai devreme putem vorbi de municipalizare în timpul lui Hadrian. Atestarea unui *duumvir* în 170, coroborată cu recunoscutul conservatorism al împăratului Antoninus Pius în acordarea de ranguri municipale orașelor provinciale ne determină să propunem prima variantă. Cu titlu ipotetic, o promovare în primii ani de domnie ai lui Marcus Aurelius este o altă soluție.

Argumentația pentru formula *Traianenses Tropeenses*, prin care se autointitulau locuitorii acestei cetăți, ar fi putut reprezenta recunoștința localnicilor acestei *civitas* pentru acordarea dreptului latin acestei așezări înainte de obținerea dreptului municipal. O situație analogă întâlnim, de exemplu, în Africa. Orașul Mactar era calificat drept *civitas* în 169, dar dispunea de dreptul latin încă de la Hadrian, de unde și particula *Aelia* din denumirea sa. De la Marcus Aurelius a fost promovat la statut colonial, ocazie cu care și-a adăugat și apelativul *Aurelia*⁶⁰⁵. Și la Tropaeum Traiani ar putea fi aceeași situație. În concordanță cu practica din Imperiu conform căreia dreptul latin se putea aplica și acelor *civitates* care nu aveau acces la statutul municipal⁶⁰⁶, Traian ar fi putut acorda dreptul latin odată cu întemeierea așezării, pentru ca, mai târziu, după consolidarea nucleului de cetățeni romani, Hadrian să acorde rangul de *municipium*. Aceași strategie ar fi putut fi aplicată și de Marcus Aurelius, cu toate că, varianta Hadrian ni se pare cca mai plauzibilă.

⁶⁰³ În urma politicii de municipalizare duse de Hadrian la nivelul Imperiului, care a fost, în mare parte, consecința măsurilor luate de antecesori săi, au rămas cel puțin 11 colonii și 21 de municipii, mai ales în Africa: Boatwright 2000, 39-40.

⁶⁰⁴ Alta este situația în orașe în care elementul militar a avut un rol determinant în dezvoltarea comunității: vezi, spre exemplu, Troesmis, unde sunt mai mulți veterani sau fii ai acestora printre notabilii urbani: *ISM* V, 148, 154, 156, 158. *ISM* II, 244 (80); la Oescus, *CIL* III, 14416 = *ILBulg* 18; Mateescu 1915, 36; Beșevliev 1952, 86. Vezi mai nou pentru veteranii din orașele moesice Królczyk 2005, 127-154 (pentru Tropaeum Traiani vezi pagina 151).

⁶⁰⁵ Vezi Briand-Ponsart 2005, 107.

⁶⁰⁶ Chastagnol 1990a, 356.

Municipium Tropaeum Traiani nu era o așezare orășenească foarte întinsă, așa cum reiese din destul de puținele date arheologice de care dispunem din această perioadă a cetății. Într-un spațiu destul de redus erau concentrate sediile principalelor magistraturi, templele și reședințele cetățenilor.

În concluzie, statutul de *municipium* căpătat de Tropaeum Traiani îl recomandă ca un centru de maxim interes în zona Dobrogei romane, în ciuda faptului că izvoarele literare nu îl menționează foarte des.

Ruinele cetății sunt corelate cu monumentele ridicate în cinstea victoriilor romane împotriva dacilor și a aliaților lor. Monumentul triumfal, altarul și un mausoleu formează un complex unic în regiunea Dunării de Jos, în legătură cu care a evoluat și așezarea civilă de aici. Pe locul unei foste așezări geto-dace s-a dezvoltat o comunitate civilă, alcătuită din coloniști, veterani și din populația deja existentă, cu statut de *civitas*, devenită *municipium* de la Hadrian sau de la începutul domniei lui Marcus Aurelius.

O nouă criză pentru Tropaeum Traiani, după invazia costobocilor din 170, a avut loc în a doua jumătate a secolului al III-lea. Urmarea principală a fost lărgirea incintei, în sud-est, cu o nouă aripă, în contextul acceptării în Imperiu, ca *foederati*, a goților⁶⁰⁷. Lucrarea s-a încheiat, cel mai probabil, sub Licinius și Constantin.

Sfârșitul orașului se poate plasa, în concordanță cu situația înregistrată în majoritatea așezărilor dunărene, către sfârșitul secolului al VI-lea sau începutul celui următor⁶⁰⁸. Acum, în perioada târzie, orașul este amintit ca *Civitas Tropaeensium*⁶⁰⁹.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

Evoluția așezării de la Tropaeum Traiani poate fi cel mai bine surprinsă urmărind circulația monetară din zonă. Monedele databile în primele trei decenii ale secolului al III-lea au fost descoperite într-un procent foarte semnificativ⁶¹⁰. E dovada suplimentară a perioadei de prosperitate maximă a orașului în timpul Severilor, în conformitate cu situația din întreaga regiune a Dunării de Jos. O confirmare a importanței standardului de viață al locuitorilor tropeeni este descoperirea unor importante segmente din sistemul de aducțiune a apei⁶¹¹. În plus, legăturile comerciale dintre oraș și regiunea *limes*-ului dunărean este evidentă, în condițiile în care traficul fluvial încuraja aceste schimburi. Nici relațiile cu cetățile grecești nu trebuie minimalizate, asta cu atât mai mult cu cât se cunoaște că la Tropaeum Traiani și în teritoriul său exista un puternic nucleu grecesc, așa cum arată documentele epigrafice. De altfel, drumurile care veneau dinspre Tomis și Callatis și care se îndreptau către Dunăre treceau prin Tropaeum Traiani⁶¹².

Atelierele proprii, fie de ceramică⁶¹³, fie de prelucrare a pietrei, sunt semnul unui climat de liniște și dător de siguranță pentru locuitori⁶¹⁴.

⁶⁰⁷ Suceveanu, Barnea 1991, 201-202.

⁶⁰⁸ Poenaru-Bordea 1968, 410-411.

⁶⁰⁹ *IGLR* 170 (anii 315-317) și 171.

⁶¹⁰ La nivelul anului 1980, acest procent era de circa 41%: Oberländer-Tâmoveanu 1980, 252.

⁶¹¹ Ștefan 1972, 43-53.

⁶¹² Bărbulescu 2001, 121.

⁶¹³ Pentru ceramica din acest centru a se vedea Bogdan Cătâniciu, Barnea 1979, 177-226.

⁶¹⁴ Se remarcă în special capitellurile prelucrate aici, fapt ce reiese din evoluția specifică acestora și din lipsa unor analogii complete cu alte centre (cf. Mărgineanu-Cârstoiu, Barnea 1979, 139).

D. Fundațiile grecești Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum

I. Preambul

Politica de urbanizare greacă în Balcani a fost un proces amplu și foarte important în determinarea coordonatelor de dezvoltare a zonei, la care au contribuit mai mulți împărați romani. La începutul secolului al II-lea, după cucerirea Daciei, în Moesia și Thracia, condițiile favorabile dezvoltării urbane și a relațiilor economice au crescut simțitor. Începea primul moment de cotitură de după epoca lui Augustus, o nouă fază în evoluția zonei⁶¹⁵. Într-o regiune în care, cultural vorbind, tonul era dat de cetățile grecești de pe litoralul pontic, împărații au fondat orașe ce dispuneau de constituții grecești, însă cu un statut juridic destul de ambiguu. Aceste *poleis* grecești au fost preferate orașelor cu specific roman tocmai datorită apropierii de tradiția din zonă⁶¹⁶. La nivelul Imperiului, Augustus opta pentru acest tip de fundații cu specific grecesc⁶¹⁷.

Pentru zona dintre Haemus și Dunăre, Traian a implementat această categorie de orașe, cu o eficiență pe care o vom identifica mai jos. Împăratul Antonin a transformat între 106 și 114 circa 10 puncte strategice și economice importante în orașe înfloritoare. Amintim doar Nicopolis ad Nestum, Traianopolis, Nicopolis ad Istrum sau Marcianopolis. Ultimele două au intrat la sfârșitul secolului al III-lea în componența Moesiei Inferior.

Criteriile menționate în capitolul anterior, aplicabile la orașele romane din zonă, nu vor putea fi folosite în aceleași condiții la fundațiile grecești ale lui Traian, Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum, al căror specific impune o altă abordare.

II. Marcianopolis

Disponerea geografică; izvoarele istorice

La începutul secolului al II-lea, pe locul actualului sat Reka Devnja, Traian a fondat un oraș care a luat numele surorii sale, Marcia⁶¹⁸. Legenda care ar fi stat la baza fondării acestei așezări este povestită de către Iordanes, probabil auzită la răndu-i din alte surse, mai timpurii⁶¹⁹.

Izvoarele antice îl menționează ca pe unul dintre centrele importante din zonă, mai ales din punct de vedere comercial. În ciuda oricăror aspecte simbolice pe care romanii puneau preț, pragmatismul lor îi ajuta în alegerea pozițiilor ideale pentru noile fundații. Important punct de legătură între sudul Balcanilor și linia Dunării, localitatea este amintită în izvoare sub mai multe forme. În *Tabula Peutingeriana*⁶²⁰ apare ca *Marcianopolis*, la fel ca și la Ammianus Marcellinus⁶²¹, în *Notitia Dignitatum*⁶²² sau la Iordanes⁶²³. *Marcianopoli* este numele sub care apare în Itinerariul Antonin⁶²⁴, în vreme ce forma grecească Μαρκιανούπολις este întâlnită la

⁶¹⁵ Gočeva 1984, 215

⁶¹⁶ Ruscu 2007, 215 și n. 1, cu bibliografia aferentă.

⁶¹⁷ Augustus a fondat în Epir un oraș cu aceleași caracteristici, numit Nicopolis.

⁶¹⁸ Marcia a fost sora mai mare a lui Traian, față de care împăratul a avut o deosebită afecțiune. A trăit până în 113-114. Întemeierea unor așezări cu numele membrilor familiei sale era, pentru Traian, un lucru comun. Colonia Marcia Traiana Thamugadi, din Numidia, a fost una dintre coloniile ridicate în cinstea părinților săi, Marcia și M. Ulpius Traianus, dar și pentru sora sa Marcia. Vezi Gascou 1982, 174-175.

⁶¹⁹ Pentru detalii și pentru teoriile care se vehiculează în istoriografie a se vedea Gerov 1975, 50-51.

⁶²⁰ *Tab. Peut.*, segm. VIII.

⁶²¹ *Amm.*, XXVII, 4, 12.

⁶²² *Not. Dign., Or.*, XI, 34.

⁶²³ *Iord., Get.*, 92-93.

⁶²⁴ *Itin. Ant.*, 228.

Zosimus⁶²⁵, la Procopius din Caesareea⁶²⁶ și la Theophilact Simocatta⁶²⁷. În inscripții latine, numele orașului este redat ca *Marcianopolis* sau *civitas Marcianopolitanorum*, iar în cele grecești, Μαρκιανο(ύ)πολις sau η πόλις Μαρκιανοπολιτών. Pe monede, cel mai des apare ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ.

Istoricul cercetărilor

Ca mai toate ruinele din această parte a Balcanilor, așezarea de la Devnja a atras atenția prima oară în timpul războiului ruso-turc din 1829. Un ofițer rus, Tepliakov, a fost cel care s-a arătat interesat de situl și de monumentele care se puteau observa în acea vreme. Von Blaremburg a fost primul care a identificat așezarea ca fiind Marcianopolis. După câteva decenii, cercetările inițiate de F. Kanitz și Jireček au scos la lumină o parte din zidurile edificiilor, dar și sarcofage și inscripții. În 1898, H. Hard, profesor de geologie de la Universitatea din Viena, împreună cu o echipă de arheologi au încercat să scoată la lumină o parte dintre zidurile orașului Marcianopolis.

Cercetările arheologice care au avut loc aici au antrenat câțiva arheologi renumiți ai Bulgariei. Din păcate, amplexarea săpăturilor nu a fost foarte mare și, din acest motiv, multe dintre edificiile orașului au rămas necunoscute. În 1958 a fost dezvelită o parte din zidul de incintă, cu două turnuri⁶²⁸. Între anii 1958 și 1961 G. Tontcheva a efectuat săpături de salvare în zonă, în urma cărora a reușit scoaterea la lumină a unor locuințe de epocă creștină⁶²⁹, dar și a amfiteatrului. Până în 1964 săpăturile au continuat cu regularitate. Între 1976 și 1986 a mai fost săpată o mare *villa urbana*, care se datează la începutul secolului al IV-lea. Din acest moment cercetările arheologice nu au mai fost efectuate sistematic.

Geneza orașului

Orașul Marcianopolis a fost ridicat la 27 km vest de cetatea Odessos, după al doilea război dacic. Materialele arheologice recuperate constituie argumente veridice în susținerea ideii că a suprapus probabil o așezare tracă⁶³⁰.

Pentru secolul al II-lea nu se cunoaște planul cetății, dar se poate presupune că principiile constructive erau aceleași ca la mai toate fortificațiile care s-au ridicat în această perioadă. Cât privește edificiile interioare, în afară de ceea ce se mai păstrează *in situ*, pe o monedă dintr-un tezaur sunt prezentate stilizat imagini cu piața și cu porticurile ce o înconjurau, dar și cu un templu situat în centrul orașului⁶³¹. Construcțiile din agora și din centrul social-politic al orașului au fost probabil opera comună a primilor împărați, pornind de la fondatorul Traian. În schimb, incinta a fost, ca și în cazul Nicopolis ad Istrum, opera lui Marcus Aurelius. Invaziile costobocilor din 170 au făcut necesară construirea unui sistem de protecție a civililor⁶³². Aria orașului era una dintre cele mai mari din Tracia (circa 48,5 ha)⁶³³.

⁶²⁵ Zos., I, 42, 1; IV, 10, 3.

⁶²⁶ Proc., *Aedif.*, IV, 11.

⁶²⁷ Theoph. Simoc., *Hist.*, I, 8, 10.

⁶²⁸ Gerov 1975, 52 și n. 39.

⁶²⁹ Tontchéva 1965, 79.

⁶³⁰ Gerov 1975, 53. De menționat doar că în apropiere se află o necropolă atribuită Hallstattului.

⁶³¹ Se poate ca acel templu să fie al zeiței Tyche, cea care este reprezentată pe mai multe monede de la Marcianopolis: Gerassimov 1965, 256.

⁶³² Rousseva Slokoska 1996, 302.

⁶³³ T. Ivanov, Ivanov 1994, 161.

Locuitorii erau atât greci, cât și romani și traci. Limba vorbită în oraș era greaca, la fel cum și instituțiile conducătoare erau caracteristice unei comunități de factură grecească. Emigranții provenind din Grecia și din Asia Minor au constituit majoritatea locuitorilor acestui oraș, așa cum vom vedea că s-a întâmplat și la Nicopolis ad Istrum⁶³⁴. Aceștia au dezvoltat o cultură clenică de factură microasiatică, în concordanță cu trăsăturile altor orașe din Tracia.

De la Commodus a obținut dreptul de a bate monedă⁶³⁵. Imaginea guvernatorului Caecilius Maternus⁶³⁶, identificată pe materialul numismatic, arată că acest oraș fusese, într-o primă fază, parte a provinciei Tracia. Cel mai probabil între 187 și începutul domniei lui Septimius Severus, Marcianopolis, cu teritoriul aferent, a fost cuprins între granițele Moesiei Inferior⁶³⁷. Cauzele trecerii sale, împreună cu Nicopolis ad Istrum, la provincia Moesia Inferior au fost de ordin administrativ, economic⁶³⁸, dar, se pare, și cu adânci implicații politice⁶³⁹. Războiul dintre Septimius Severus și Pescenius Niger a fost determinant cel puțin în deciziile viitoare ale împăratului care a inaugurat dinastia Severilor, dintre care modificarea granițelor provinciale a fost una dintre cele mai importante. Trecerea orașului Marcianopolis la Moesia Inferior a putut fi determinată de dorința guvernatorului Moesiei, fidel lui Septimius Severus, de a controla drumul de acces de la Durostorum, unde era cantonată legiunea a XI-a Claudia, către munții Balcani și de aici către Perinthus sau Byzantium⁶⁴⁰.

Condiția juridică a acestui tip de oraș era una foarte interesantă. Se bătea monedă cu legenda greacă, dar cu numele guvernatorului. Mai mult, după domnia lui Caracalla împreună cu Elagabalus, numele guvernatorului provinciei nu mai apare pe monedele emise de orașele trace, în timp ce la Nicopolis ad Istrum și la Marcianopolis, care deja făceau parte din Moesia Inferior, se păstrează aceeași practică. Odată cu trecerea la noua provincie, cele două orașe s-au rupt total de sistemul practicat în orașele grecești din Tracia.

Nu există simboluri sau mențiuni caracteristice coloniilor romane și nici alte informații de natură juridico-administrativă, fapt care intensifică ambiguitatea statutului fundației traianee. Oricum, cel mai la îndemână răspuns la această problemă este că atât Marcianopolis, cât și Nicopolis ad Istrum erau *civitates stipendiariae*, cu un statut deosebit de cel al orașelor grecești de pe litoralul Mării Negre⁶⁴¹.

Prosperitatea așezării de la Marcianopolis a fost pusă în pericol de atacurile gotice și a populațiilor aliate din 248-249⁶⁴². De asemenea, marea invazie din 250-251, din timpul împăratului Decius, a afectat direct și liniștea acestei zone.

Izvoarele antice ne amintesc de mai multe lupte pe care Claudiu al II-lea le-a purtat în 269 contra impresionantei armate a goților, în apropierea orașului⁶⁴³. Aceste atacuri succesive sunt în măsură să arate atenția de care se bucura din partea invadatorilor, dovadă a bogăției și a importanței strategice. La sfârșitul secolului al III-lea, în timpul lui Dioclețian, a devenit capitala

⁶³⁴ Vezi Gren 1941, 1-20, dar mai ales Tačeva 1969, 15-16.

⁶³⁵ Pick 1898, 185, 189. Numărul monedelor descoperite la Marcianopolis este absolut impresionant, culminând cu marele tezaur monetar descoperit în 1929, de circa 100.000 de piese, și care a fost o importantă sursă de cunoaștere a iconografiei monetare din acest centru.

⁶³⁶ Era guvernator al Traciei în timpul lui Commodus.

⁶³⁷ Gerov 1975, 58.

⁶³⁸ Mihailov 1963, 125.

⁶³⁹ Boteva 1994, 16.

⁶⁴⁰ Boteva 1994, 17.

⁶⁴¹ Pick 1898, 79 opina că statutul acestor orașe nu era inferior celor riverane Mării Negre.

⁶⁴² SHA, Gord., 31, 1.

⁶⁴³ Zos., I, 42; SHA, Claud., 9, 3.

noii provincii Moesia Secunda, din dioceza Tracia⁶⁴⁴. În timpul lui Valens era considerat cel mai important oraș din Tracia, șederea împăratului în această localitate în iarna anului 368 fiind o confirmare în acest sens⁶⁴⁵.

Sfârșitul său a fost cauzat de către avari, în 614-615, așa cum s-a întâmplat cu multe dintre așezările de pe Dunăre.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

Așa cum se menționa mai sus, ca stație rutieră, Marcianopolis deținea un rol important în zonă. Se afla pe traseul drumurilor Melta-Nicopolis ad Istrum-Marcianopolis-Odessos⁶⁴⁶, apoi Durostorum-Palmatae-Marcianopolis-Panyssos-Scatrae-Kazalet-Anchialos-Heraclea (Perinthos). Orașul avea edificii publice impresionante, așa cum se observă din ruinele care s-au păstrat. Unul dintre acestea era amfiteatrul ridicat în a doua parte a secolului al III-lea⁶⁴⁷. Aici se desfășurau jocuri și lupte de gladiatori, fapt atestat și de izvoarele epigrafice⁶⁴⁸. Piese sculptate și reliefurile din aceste edificii sunt dovada unei aplecări speciale către estetic⁶⁴⁹.

Producția de ceramică din acest centru, care a început să capete consistență încă din secolul al II-lea, a continuat în secolele următoare cu aceeași eficiență⁶⁵⁰. Așadar, la fel ca în mai toate așezările din Moesia și Tracia, cel mai înalt grad de prosperitate a fost atins în a doua parte a secolului al II-lea și în prima jumătate a secolului al III-lea.

III. Nicopolis ad Istrum

Disponerea geografică; izvoarele istorice

Orașul se întindea pe un platou înalt, la 3 km sud de satul Nikiup, districtul Târnovo, din Bulgaria, în stânga râului Rositsa⁶⁵¹. În lucrările geografice din secolele XVII-XVIII, bazate, în mare parte, pe amplasamentul indicat de Iordanes, Nicopolis apare la vest de Iatrus, aproape de satul Nikjup⁶⁵².

Ridicat pentru a comemora victoria lui Traian asupra dacilor, Nicopolis ad Istrum nu poartă acest nume din întâmplare. Orașul victoriei de pe Istru, cum este traducerea sa, a fost ridicat chiar pe locul unde Traian a obținut un important succes în primul război purtat cu dacii. Numele oficial era Νικοπολιτών πρὸς Ἰστρὸν⁶⁵³, care apare atât în inscripții, cât și pe monede. La fel ca și în cazul Marcianopolis, poziția strategică și comercială era de cea mai mare importanță. Două rute legau Nicopolis ad Istrum de Dunăre: una directă, prin Novae, iar cealaltă

⁶⁴⁴ Fluss 1930, col. 1505.

⁶⁴⁵ Zos., IV, 10, 3.

⁶⁴⁶ *Itin. Ant.*, 228, 4. Acest drum se lega în vest cu ruta Oescus-Philippopolis, iar în est cu cea de pe litoralul Mării Negre, de la Noviodunum către Histria, Tomis, Odessos, Anchialos. Pentru o prezentare în detaliu a se vedea Gerov 1975, 51-52.

⁶⁴⁷ Tončeva 1981, 138-142.

⁶⁴⁸ Un anume Narcis, gladiator de la Marcianopolis, apare pe o inscripție descoperită în zonă. Vezi *IGBulg* II, 190-191; Robert 1940, 297.

⁶⁴⁹ Gerov 1975, 63-64.

⁶⁵⁰ Se remarcă numeroasele opaițe descoperite în diverse puncte din interiorul și din afara zidurilor de incintă. Pentru tipurile ceramice din acest centru a se vedea Minčev, Georgiev 1990, 233-237.

⁶⁵¹ Kazarow 1936, col. 519.

⁶⁵² Geografii francezi N. Sanson și J.B. D'Anville au realizat hărți ale regiunii Balcanilor în perioada romană și bizantină timpurie, inspirați din sursele antice (fig. 3).

⁶⁵³ *IGBulg*, II, 601. Inscripția apare pe unul dintre primele monumente epigrafice de la Nicopolis, respectiv pe baza unei statui a lui Hadrian, datată în 136.

prin Melta, până la Oescus. Pentru legătura cu Marea Neagră exista un drum ce trecea prin Marcianopolis, de unde pleca o ramură către Odessos, iar alta către Anchialos⁶⁵⁴.

Acest amplasament privilegiat nu a putut scăpa nici atenției izvoarelor vremii. Astfel, prima oară este menționat la Ptolemeu⁶⁵⁵. În *Tabula Peutingeriana* numele său este redat ca *Nicopolistro*⁶⁵⁶. În Cronica lui Dexippus, Nicopolis apare cu ocazia atacurilor gotice din 250 coordonate de Cniva⁶⁵⁷. Iordanes îl plasează *iuxta Iatrum fluvium*⁶⁵⁸. Refacerea orașului în timpul lui Justinian este evocată de Procopius din Ceesareea⁶⁵⁹. Mai apare menționat și la Ammianus Marcellinus⁶⁶⁰, la Hierocles⁶⁶¹ și la Theophylact Simocatta⁶⁶².

Istoricul cercetărilor

Investigațiile în acest sit au început încă din 1871. F. Kanitz a identificat ruinele aflate la aproximativ 3 km de satul modern Nikiup și la 20 km nord de Veliko Târnovo, pe baza unei inscripții din 198, bază a unei statui de bronz a Iuliei Domna, pusă de adunarea poporului și de consiliul cetății⁶⁶³. Printre vizitatorii de seamă ai locului s-au numărat cehul C. Jireček, în 1878, ca și compatriotul său K. Škorpil. Tot la sfârșitul secolului al XIX-lea, arhitecții A. Torniov și G. Korazev au oferit informații utile despre fragmentele arhitecturale care s-au găsit la suprafață.

Săpăturile, sporadice pentru început, au fost conduse pentru scurt timp de epigrafistul francez G. Seure (iulie-octombrie 1900). El a fost urmat de T.V. Dobrouski (1906-1909).

Prima documentare consistentă a început în 1945, în perioada în care conducătorul lucrărilor a devenit T. Ivanov. Între 1966 și 1968 și între 1970 și 1984, distinsul cercetător bulgar a condus șantierul arheologic de la Nicopolis sub egida Academiei Bulgare. Din 1985 până în 1992, după o inițiativă a directorului Institutului de Arheologie de la Sofia, V. Velkov, o echipă bulgaro-engleză a continuat cercetările în fortificația de la Nicopolis⁶⁶⁴. Universitatea din Nottingham, Institutul de Arheologie din Sofia și Muzeul din Târnovo au fost instituțiile implicate în acest proiect, care a dat rezultate dintre cele mai însemnate în cercetarea sitului. A urmat o a doua etapă de colaborare între Universitatea din Nottingham și Institutul de Arheologie împreună cu Muzeul Național Bulgar, începută în 1996, în urma căreia s-au intensificat cercetările în hinterlandul orașului⁶⁶⁵.

Geneza orașului

Despre situația așezării în secolul I nu se cunoaște mai nimic. Cel mai probabil, aici locuiau comunități de traco-geți care însă nu au evoluat către entități politice importante. Dovadă a slabei implicări a populației native în procesul politic, dar și în economia zonei este numărul redus de mărturii arheologice care să le ateste prezența. Doar cantități reduse de

⁶⁵⁴ Gočeva 1984, 216.

⁶⁵⁵ Ptol., III, 11, 7. Geograful contemporan cu Traian numește localitatea *Nikopolis ad Haemus*.

⁶⁵⁶ *Tab. Peut.*, segm. VI.

⁶⁵⁷ Dexippus, fr. 22(16).

⁶⁵⁸ Iord., *Get.*, 101, 267. Aici apare ca *Victoriae civitatem*.

⁶⁵⁹ Proc., *Aedif.*, IV, 11, 5.

⁶⁶⁰ Amm., XXXI, 5, 16.

⁶⁶¹ Hierocles, *Synecdmus*, 636.

⁶⁶² Theoph. Simoc., *Hist.*, VII, 13, 8.

⁶⁶³ Rousseva Slokoska 2002, 9.

⁶⁶⁴ Poulter 1994, 189-191.

⁶⁶⁵ Poulter 2002, 17.

ceramică tracă au fost găsite pentru un interval cronologic destul de limitat (110-130)⁶⁶⁶. Acestea ar fi argumente pentru susținerea opiniei, de acum generalizate, că Nicopolis ad Istrum nu a suprapus o așezare autohtonă⁶⁶⁷.

Numele complet, *Ulpia Nicopolis ad Istrum*, apare pe mai multe inscripții și diplome militare⁶⁶⁸. A făcut parte din Tracia până când, după vizitele împăraților Septimius Severus și Caracalla și după modificarea granițelor dintre Tracia și Moesia Inferior, a fost inclus în ultima provincie⁶⁶⁹. Data exactă a trecerii la noua provincie este greu de precizat, cu toate că mai multe ipoteze au fost deja emise în istoriografie⁶⁷⁰.

Inscripțiile grecești denumesc acest oraș cu termenul de *polis*, iar cele latine, *civitas*⁶⁷¹. Nu este foarte aproape de Dunăre, dar constituie cea mai bună legătură a provinciei Tracia cu drumul magistral dunărean, care, în momentul fondării, nu se mai afla pe frontieră. Ridicarea sa a avut loc probabil pe la 110 p.Chr., după model grecesc⁶⁷², mai precis după standardele polisului grec din Asia Mică.

A fost populat cu veterani din legiunile folosite în luptele contra dacilor și cu coloniști din Orientul grecesc, dar și cu traco-daci⁶⁷³. Atât elita, cât și numeroși membri ai claselor mijlocii și de jos erau de origine din Asia Mică și mai ales din două cetăți: Niceea și Nicomedia⁶⁷⁴. Limba de bază era greaca. Compoziția etnică a populației de aici ne îndreptățește să credem că se poate vorbi mai degrabă de o elenizare decât de o romanizare a regiunii. De altfel, fundațiile grecești ale lui Traian au fost focare de răspândire a limbii grecești și totodată foarte utile căi de elenizare a tracilor autohtoni. Dacă limba latină și, implicit, procesul de romanizare erau strâns legate de zona *limes*-ului, sub Antonini și Severi se poate vorbi deja de o graniță între zona greacă și cea latină, care însă nu separa folosirea limbilor vorbite și nici nu marca o distincție etnică. Era vorba de utilizarea literară a limbii, o frontieră între epigrafia greacă și cea latină⁶⁷⁵. O inscripție din 227 p.Chr., un *album* al colegiului dionisiacilor, cuprindea nume romane, grecești, trace, daco-gete⁶⁷⁶. 90% erau antroponime latine, iar 2/3 din purtătorii acestor nume erau cetățeni romani⁶⁷⁷. Chiar dacă locuitorii acestei *civitas* erau, în mare parte, necetățeni, cei care au devenit *cives Romani* au fost înscrși în tribul Sergia, tribul lui Hadrian. Traian înscria locuitorii noilor sale fundații în tribul Papiria. Situația înregistrată la Nicopolis ad Istrum poate fi consecința faptului că definitivarea organizării interne a orașului s-a petrecut abia în primii ani ai domniei lui Hadrian. Este, de fapt, o confirmare a ideii care a reieșit din cercetarea mai multor orașe de la Dunărea de Jos. Activitatea lui Traian a constituit impulsul pentru procesul de

⁶⁶⁶ Poulter 2003, 204.

⁶⁶⁷ Vladkova 2002, 31, cu discuții mai largi despre acest subiect. Vezi și Ruscu 2007.

⁶⁶⁸ Paribeni 1925, 16 și n. 5.

⁶⁶⁹ B. Gerov emite ideea că această translație a avut loc între anul 187 și primii ani de domnie ai lui Septimius Severus, moment în care Mesambria a trecut la Tracia: Gerov 1950, 33. Aduagă Zahariade. Gudea 1997, 56.

⁶⁷⁰ Velkov 1987, 243 (anul 197 p.Chr.); T. Ivanov 1983, 140; T. Ivanov, Ivanov 1994, 160 (anul 193 p.Chr.); Rousseva Slokoska 1991, 299 (între anii 187 și 193).

⁶⁷¹ Zahariade, Gudea 1997, 52.

⁶⁷² Poulter 1999, 14.

⁶⁷³ Zahariade, Gudea 1997, 58.

⁶⁷⁴ Tačeva 1969, 116-117.

⁶⁷⁵ Gerov 1980b, 34.

⁶⁷⁶ *CIL* III, 12342 (6145), 12346, *IGBulg* II, 719.

⁶⁷⁷ Vulpe 1976, 309.

urbanizare în regiune. Fructificarea a venit de la Hadrian, în momentul în care diferitele comunități au căpătat o maturitate juridică și urbanistică.

Planul inițial al orașului a fost proiectat după regulile castramentăției romane timpurii⁶⁷⁸. Cele două străzi principale, *cardo maximus* și *decumanus maximus*, au fost identificate, ultima cu o deviație către nord-est de circa 4°30', fapt care a dus la concluzia că ridicarea orașului a început înainte de echinocliul de toamnă, respectiv de ziua împăratului Traian, la 18 septembrie⁶⁷⁹.

Piața orașului, *agora*, avea o formă rectangulară, orientată est-vest, cu dimensiunile de 130,50x79,30 m, respectiv cu o suprafață de 1,035 ha⁶⁸⁰. Arhitectura sa se aseamăna cu cea a orașelor Asiei Mici (fig. 25 și fig. 26). Avea un portic cu coloane, care înconjura întreaga piață. O impresionantă galerie de statui ale împăraților și ale familiilor lor, ale guvernatorilor Traciei și Moesiei Inferior, dar și ale membrilor familiilor importante din oraș era expusă în acest spațiu. Începută încă de la Traian, *agora* a fost definitivată de urmașul său, Hadrian, sau cel mai târziu în timpul lui Antoninus Pius⁶⁸¹. Basilica urbană (*basilica civilis*) se afla în nordul pieței. În vest se găsea *bouleuterion*-ul, unde se reunea consiliul cetății⁶⁸². La sud de acest edificiu se înălța un odeon⁶⁸³. Construcția, cu o arhitectură interesantă și practică, putea găzdui circa 400 de spectatori⁶⁸⁴ (fig. 27).

Sistemul de alimentare cu apă al orașului era compus din mai multe surse⁶⁸⁵. Cea mai importantă se afla la 26 de km (satul Mussina), iar apa era colectată într-o cisternă descoperită la circa 150 de m vest față de zidul occidental⁶⁸⁶. Erau alimentate cu apă mai toate edificiile publice și private din oraș, așa cum o demonstrează rețeaua de conducte care forma o țesătură deasă pe sub nivelul străzilor.

Cât privește incinta orașului, cel mai probabil, construcția acesteia a început în a doua jumătate a secolului al II-lea, poate chiar în ultimul său sfert. Problemele grave cauzate de invazia costobocilor din 170 au făcut necesară reconstrucția edificiilor care au avut de suferit în timpul lui Marcus Aurelius. Inscriptiile amintesc de începerea refacerii orașului prin 175⁶⁸⁷. Tot acum a început și construcția zidului de incintă. După 170, mai multe orașe din regiune au fost nevoite să își ridice sau să își refacă fortificațiile. În situația dată se aflau Augusta Traiana, Philippopolis,

⁶⁷⁸ Zahariade, Gudea 1997, 58. Pentru planul urbanistic al orașului a se vedea Kamenarov 2002, 71-80.

⁶⁷⁹ Ridicarea unui nou oraș se făcea luându-se în calcul mai multe elemente printre care orientarea față de răsăritul soarelui. Una dintre datele propice era echinocliul de toamnă (22 septembrie). Aceeași situație se întâlnește și la Timgad, colonia întemeiată în anul 100, în cinstea membrilor familiei lui Traian. Ritualul de fondare al orașului a avut loc în apropierea datei de 18 septembrie. Vezi T. Ivanov 1987a, 253. Pentru Moesia Inferior se cunosc situațiile de la Novae, unde castrul legiunilor VIII Augusta și I Italica avea o deviație de 5°-6° nord-est-sud-vest, iar fortificația de la Abritus, 2° pe aceeași direcție.

⁶⁸⁰ T. Ivanov, Ivanov 1994, 162.

⁶⁸¹ Rousseva Slokoska 1996, 206, Poulter 1999, 14.

⁶⁸² Yačeva 1993, 32-38.

⁶⁸³ Pentru edificiile din *agora* a se vedea T. Ivanov 1977a, 16-30; T. Ivanov 1979, 1-12; T. Ivanov, Ivanov 1994, 162-165; Ivanov 1998, 150-152.

⁶⁸⁴ T. Ivanov 1987a, 256. Alte surse vorbesc de circa 200-300 de spectatori: Böttger, Döhle, Wachtel 1971, 78.

⁶⁸⁵ Vezi parțial în Tsurov 2002, 35-44.

⁶⁸⁶ T. Ivanov, Ivanov 1994, 161.

⁶⁸⁷ Poulter 1999, 15.

Serdica, Pautalia și chiar Marcianopolis⁶⁸⁸. Dimensiunile incintei erau de circa 512 m pe direcția est-vest și de 407 m pe direcția nord-sud, cu o suprafață de aproximativ 21,26 ha⁶⁸⁹.

Numeroasele monede descoperite la Nicopolis ad Istrum oferă destule informații despre sistemul de fortificare al orașului. De exemplu, pe câteva piese care se datează de la Septimius Severus apare o poartă flancată de două turnuri, alături de o parte din zidul de piatră. Pe o monedă de la Gordian al III-lea apar turnuri semicirculare, crenelate, databile în a doua jumătate a secolului al II-lea⁶⁹⁰.

Către mijlocul secolului al III-lea a avut loc din nou un eveniment care a marcat negativ evoluția orașului. Goții lui Cniva au atacat provincia, iar împăratul Decius a dus o bătălie indecisă cu aceștia, dar nefastă pentru el și fiul său. Acum a avut loc a doua perioadă de reconstrucție a orașului⁶⁹¹. Se observă în structura zidurilor și a turnurilor intervenții ulterioare, rezultat al unor refaceri posterioare distrugerii.

Orașul a fost atins din nou de efectele invaziei aceleiași populații, în 270. Cele mai devastatoare consecințe le-au avut atacurile hunilor de la mijlocul secolului al V-lea, în urma cărora zidul a fost distrus⁶⁹². La sfârșitul aceluiași veac s-a reconstruit extensia sudică a incintei târzii⁶⁹³. După ridicarea așa-zisului *castellum*, incinta fortificată a ajuns la 27,30 ha⁶⁹⁴. Nicopolis ad Istrum, ca și Marcianopolis, a funcționat până la începutul secolului al VII-lea, când avarii au pus capăt locuirii⁶⁹⁵.

Aspecte ale evoluției economice și culturale

Inscripțiile, fie ele în latină sau greacă, monumentele în general, circulația monetară⁶⁹⁶, evidențierea orașului în izvoarele scrise sau bogăția mormintelor sunt elemente care contribuie la conturarea imaginii orașului în diverse perioade de timp. Inscripțiile, în special, dovedesc că rezidenții din orașul Nicopolis ad Istrum dispuneau și de importante proprietăți care le asigurau un venit stabil și o viață liniștită, dovadă fiind splendidele morminte descoperite⁶⁹⁷. Piața orașului, cu edificii publice absolut necesare într-o comunitate respectată precum cea de la Nicopolis ad Istrum, cu o arhitectură deosebită, statuile numeroase⁶⁹⁸, dar și intensitatea activităților culturale și de divertisment care se țineau în oraș fac dovada unei așezări bogate și faimoase în epocă. Prosperitatea sa se datora, în special, privilegiilor acordate de Severi și se deduce din numărul impresionant de statui, cel mai mare din toate timpurile, care se ridică în orașul de la Istru⁶⁹⁹.

⁶⁸⁸ Rousseva Slokoska 1991, 302; Rousseva Slokoska 1996, 209; Rousseva Slokoska 2002, 11.

⁶⁸⁹ T. Ivanov, Ivanov 1994, 161.

⁶⁹⁰ Pentru monedele de la Gordian al III-lea, de la Nicopolis ad Istrum, cu imaginea împăratului, a se vedea Haritonov 2002, 115-120.

⁶⁹¹ Rousseva Slokoska 1991, 302; Rousseva Slokoska 1994, 175; Rousseva Slokoska 1996, 210.

⁶⁹² Pentru istoria târzie a orașului a se vedea Poulter 1999, 17-21.

⁶⁹³ Rousseva Slokoska 2002, 11-12. Istoria orașului în secolul al V-lea este prezentată pe larg la Dintchev 2002, 45-50.

⁶⁹⁴ T. Ivanov, Ivanov 1994, 161.

⁶⁹⁵ Pentru istoria orașului în ultimele secole ale existenței sale vezi Dintchev 2002, 45-50. O monedă de la Focas (602-610) este o dovadă a funcționalității orașului până în zorii secolului al VII-lea.

⁶⁹⁶ Pick 1898, 328-518; Gushterakliev 2002, 123-127; Minkova 2002, 128-132.

⁶⁹⁷ Gerasimova 2002, 90.

⁶⁹⁸ Se remarcă în mod deosebit o copie în marmură după o statuie a lui Eros al lui Praxiteles, astăzi în Muzeul Național din Sofia: Ivanov 1998, fig. 6.

⁶⁹⁹ Mihailov 1963, 125-126; Poulter 1999, 15. Recunoștința locuitorilor față de numeroasele dovezi de grațitudine din partea familiei Severilor s-a manifestat printr-un număr impresionant de inscripții în cinstea membrilor acesteia. Vezi Ivanov 2002, 85.

S-a înregistrat un adevărat melanj de elemente grecești și romane în cultura locală, fapt explicabil prin caracterul special al orașului. În manifestările religioase se observă cel mai bine acest aspect⁷⁰⁰. Locuitorii orașului respectau pe împărat și cultele oficiale, dar erau fideli, cel puțin în egală măsură, zeităților native trace sau microasiatice⁷⁰¹.

În istoriografie se vorbește de două fețe ale acestui tip de oraș: una romană, în măsură să facă legătura între provinciile Tracia și Moesia Inferior, și una greacă, cu rolul evident de a extinde raporturile dintre Moesia Inferior și Asia Mică⁷⁰². Am adăuga noi că unul dintre scopurile creării acestui tip de oraș tocmai în această zonă a fost și întărirea relațiilor cu orașele grecești riverane Mării Negre.

În plus, era un centru important al unei zone agricole cu numeroase sate (*vici*)⁷⁰³. Atât în oraș, cât și în localități din teritoriul său s-au descoperit ateliere de producere a ceramicii, databile în a doua jumătate a secolului al II-lea și din cel de-al III-lea⁷⁰⁴. Activitatea comercială din oraș era stimulată prin prezența unui complex comercial cu caracteristici unice în zonă, *thermoperipatos*, construit în timpul lui Commodus, pe locul unui alt edificiu timpuriu⁷⁰⁵.

Așadar, Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum au fost fondate pe principii care se găseau între crearea de colonii, evident romane, și crearea unor orașe autonome grecești. Încă de la începuturile lor se poate vorbi de o mixtură de elemente, menite să se afirme ca un liant între două tipuri de cultură, aflate, ce-i drept, sub același control politic.

E. Impactul crizei din a doua jumătate a secolului al III-lea asupra orașelor romane

Istoricii secolului al IV-lea au identificat în anul 235 un eveniment care a fost considerat esențial pentru istoria Imperiului Roman: venirea pe tron a lui Maximinus Tracul. Aurelius Victor și Eutropius au insistat pe originea umilă a noului împărat și pe ruptura care s-a produs prin sfidarea regulilor de înscăunare a împăratului, exponentul puterii în Imperiu⁷⁰⁶.

Așadar, majoritatea izvoarelor văd acest moment ca punct de plecare al crizei care a urmat pentru statul roman⁷⁰⁷. De la mijlocul secolului al III-lea, Imperiul Roman a fost nevoit să treacă printr-o criză puternică provocată de dereglarea sistemului de conducere, prin slăbirea autorității centrale și repetate uzurpări, dar și de cauze externe, în special invaziile popoarelor din nord și est.

Desele proclamări de împărați, făcute prin intermediul armatei, au adus Imperiul în cea mai decadentă stare din întreaga sa perioadă. Provinciile întregi s-au desprins de puterea centrală, beneficiind de aportul consistent al armatelor care staționau aici și care, în funcție de interesele

⁷⁰⁰ Pentru amănunte despre viața religioasă a orașului a se vedea în Tačeva 1969, 118-120; Gočeva 1984, 217-218.

⁷⁰¹ Gerasimova 2002, 90; Loungarova 2002, 91-98. Despre cultul imperial la Nicopolis ad Istrum a se adăuga Gočeva 2002, 81-84.

⁷⁰² Gočeva 1984, 219.

⁷⁰³ O statistică interesantă a speciilor de animale care au fost crescute în fermele dezvoltate în teritoriul orașului a fost făcută de Poulter 1994, 185. Adaugă Poulter 2003, 204.

⁷⁰⁴ T. Ivanov, Ivanov 1994, 161; Poulter 1999, *passim*.

⁷⁰⁵ Despre acest edificiu a se vedea T. Ivanov, Ivanov 1994, 164-165, dar și Vladkova 2002, 30, cu amănunte despre construcția peste care a fost ridicat noul complex comercial.

⁷⁰⁶ Aur. Vict., *Caes.*, 25, I arată că provenea dintre simplii soldați și nu era nici măcar la un nivel de cultură rezonabil; Eutr., IX, 1, menționează că a ajuns în fruntea statului prin voința soldaților.

⁷⁰⁷ Aur. Vict., *Caes.*, 24, 9 *Romanum statum*.

lor, au impus noi împărați (Gallia și Britania, pe Postumus, Pannonia Superior, pe Ingenuus și Regalianus, Africa, pe Firmus)⁷⁰⁸.

Barbarii, la rândul lor, au provocat o dezordine teribilă, lipsa siguranței pentru așezările provincialilor ducând, *volens nolens*, la apatia și ineficacitatea sistemului administrației locale. Tocmai în aceasta a constat și marea problemă a așezărilor urbane romane din timpul marii crize a secolului al III-lea.

Încercări de refacere și de recuperare a teritoriilor și a orașelor pierdute au fost destule, dar cu sorți de izbândă nu totdeauna favorabili. Astfel, izvoarele relatează reușita împăratului Probus, care a recucerit 60 de cetăți din cele mai renumite de la barbari și prada ce o luaseră aceștia din vestul Imperiului, respectiv din Gallia și Germania⁷⁰⁹.

Cu toate aceste tentative de redresare, o schimbare fundamentală se impunea în structurarea statului roman. Era nevoie de o dispersie a atenției în punctele sensibile ale stăpânirii romane, care nu se putea face de către o singură persoană. Dioclețian a fost împăratul care, la sfârșitul secolului al III-lea, a găsit o soluție în acest sens. A rezolvat o parte dintre problemele militare și politice care apăsau Imperiul, prin asocierea la domnie, cu titlul de Caesar, a lui Maximian, impunând astfel o diarhie⁷¹⁰. A fost prima fază către noua formulă de conducere a Imperiului, tetrarhia, în care Maximian a fost ridicat la rangul de Augustus, iar ca Caesari au fost numiți generalii Flavius Valerius Constantius și Galerius Valerius Maximianus. Această nouă structură de conducere a fost completată cu reforme în a doua jumătate a domniei lui Dioclețian. În urma acestora a rezultat și o reorganizare administrativă, care a făcut ca unele orașe care s-au aflat în sfera noastră de interes să capete un rol mult mai important decât în Imperiul timpuriu, în vreme ce altele au căzut, iremediabil, în desuetudine⁷¹¹.

Elitele municipale erau la fel de ruinate ca și cetățile și Imperiul în întregul său. Sarcinile lor, în aceste condiții, se înmulțesc și se creează un dezechilibru evident între atribuții și avantaje, ceea ce transformă funcțiile municipale din *honores* în obligații greu de îndeplinit⁷¹².

Din prima parte a secolului al III-lea magistrații unor orașe încep să fie desemnați de guvernator prin *nominatio*⁷¹³. Chiar dacă sunt doar câteva situații de acest gen, numirea unui cetățean într-o funcție și imposibilitatea acestuia de a refuza sau de a transmite această „onoare” unei alte notabilități *eiusdem condicionis* reprezintă semnale clare de suprimare a autonomiei. Este un atentat al puterii centrale la libertățile municipale. Totuși, în contextul în care exista pericolul ca administrarea orașelor să nu mai poată fi făcută corespunzător, această intruziune este justificată. Implicarea puterii imperiale începuse mai de timpuriu, chiar de la începutul secolului al II-lea, când era vizat domeniul financiar. În această etapă, *curatores rei publicae*, agenți ai împăratului, desemnați de acesta pe perioade de timp determinate, erau impuși în cazuri extreme și pe durată limitată, pentru ca apoi să devină permanenți. Treptat, mai ales după

⁷⁰⁸ Benea 1995, 149.

⁷⁰⁹ *SHA, Prob.*, 13.

⁷¹⁰ Christol 1997, 192.

⁷¹¹ Pentru cauzele și simptomele critice ale decăderii Imperiului a se vedea și Rémondon 1970 sau Petit 1974.

⁷¹² Arnold 1968, 262, n. 6.

⁷¹³ Clavel-Lévêque 1984, 187.

Severi, se integrează în cariera municipală, ajungând chiar să ocupe cea mai înaltă funcție din *cursus honorum* municipal⁷¹⁴.

Îngreunarea considerabilă a situației financiare a făcut ca pentru elitele locale scopul principal să devină obținerea imunității de la prestarea funcțiilor. Îndeplinirea sarcinilor civice devenise obligatorie pentru cei care întruneau criteriile prevăzute de legile municipale. În general, aceste scutiri se aplicau în cazul unor *officiales* (administratori militarizați) ai birourilor guvernatorilor și, de la Constantin, clerului creștin⁷¹⁵. Din secolul al IV-lea decurionatul devenise o povară, iar orice magistratură, o adevărată pedeapsă⁷¹⁶.

Iată, deci, o turnură radicală a situației administrative a orașelor, cu repercusiuni și asupra statutului lor juridic⁷¹⁷. Din onoarea de a deține o magistratură în prestigioasele orașe romane, asistăm acum la o sustragere voită, chiar disperată, a notabililor urbani, ceea ce anula, implicit, și competiția și, în mare parte, condițiile destul de aspre de promovare în funcții.

Marea criză nu a cunoscut însă peste tot și permanent aceeași intensitate⁷¹⁸. În Africa secolului al III-lea au loc totuși promovări la statut de *municipium* sau *colonia*, la fel ca în unele provincii din Asia Mică⁷¹⁹. Sunt doar cazuri izolate care nu elimină imaginea generală dominată de încercarea orașelor și a cetățenilor lor de a-și concentra energia pentru a supraviețui condițiilor grele la care erau supuși.

Aceleași condiții se înregistrau, cu siguranță, și în regiunea Dunării de Jos, cu atât mai mult cu cât reluarea funcției de *limes* de către Dunăre prelungea și intensifica perioadele de criză. Problemele economice erau potențate adeseori de instabilitate și confuzie politică.

F. Concluzii

În perioada iulio-claudiană, după constituirea provinciei Moesia, activitatea constructivă s-a rezumat la ridicarea unor fortificații ale unităților militare cantonate în zonă. Festus, scriind despre *limes*-ul din Noricum, Pannonia și Moesia, amintește ridicarea unor *castella* și *praesidia*⁷²⁰. Cele mai vechi astfel de puncte sunt considerate pentru zona noastră de interes Viminacium, Ratiaria și Oescus⁷²¹. Cu toate că unii specialiști consideră că încă de la Augustus se poate vorbi de prezența unor legiuni în zonă, izvoarele ne oferă informații doar începând cu Tiberiu. Cât privește urbanizarea, în Moesia nu este consemnată promovarea sau fondarea nici unui oraș. În această etapă, singurele așezări civile erau *civitates* autohtone, supuse controlului armatei, cum se întâmplă în cazul *civitates Moesiae et Treballiae*, aflate, în timpul lui Claudiu, sub autoritatea lui G. Baebius Atticus, *praefectus*. În afară de acestea, *canabae*-le de pe lângă legiunile instalate în anumite centre, dar și *vici* militari dezvoltate pe lângă castrere auxiliare pot fi incluși între structurile civile cvasiurbane, dar fără autonomie juridică. Pentru zona dunăreană proximă, doar

⁷¹⁴ Clavel-Lévêque 1984, 189; o lege din 331 spune că nici un decurion nu poate accede la funcția de *curator* fără să fi îndeplinit toate sarcinile municipale.

⁷¹⁵ Clavel-Lévêque 1984, 187.

⁷¹⁶ Arnold 1968, 263.

⁷¹⁷ Vezi cazul orașului Volubilis.

⁷¹⁸ Dupuis 1992, 247; Abbir Cella a devenit *municipium* sub Filip Arabul, iar Thugga, colonie sub Valerian și Gallienus.

⁷¹⁹ A se vedea și cazul orașului Orcistus, orașul modern Alikel Yaila, din Phrygia.

⁷²⁰ Fest., 8.

⁷²¹ Velkov 1987, 9.

în Pannonia vecină se întâlnesc două colonii fondate prin *deductio* de veterani⁷²². Din primele șapte decenii ale erei creștine dispunem de informații laconice, din cauza carențelor de cercetare, dar și a unei intensități destul de scăzute a fenomenului urbanistic în zonă în acest interval de timp.

Flavii au fost nevoiți să aplice o altă politică la frontiera dunăreană a Moesiei. Au intensificat opera de construire a unui adevărat *limes*, concomitent cu mărirea efectivelor militare și cu construirea unor fortărețe de piatră de-a lungul fluviului⁷²³. Nu a avut loc o deplasare forțată a trupelor din interiorul Imperiului către *limes*, ci totul s-a realizat gradual, într-o perioadă ce s-a întins de la Vespasian și până la Traian. În timpul lui Domițian, frontiera dunăreană devine punctul focal al activității militare romane. Împărțirea provinciei Moesia în două, Superior și Inferior, în 86, a fost determinată de aceleași motive de securitate. Cât privește urbanizarea regiunii, doar în Moesia Superior a fost fondată colonia Scupi⁷²⁴. În timp ce zona Dunării de Jos continua să aibă nevoie de acumulări pentru coagularea unor nuclee romane puternice, de la care să se poată pleca spre promovarea unor orașe, în Pannonia avem deja consemnate cinci noi *municipia* și *coloniae*⁷²⁵.

În general, procesul de urbanizare este corelat cu situația politică a unei regiuni. Promovările municipale și deducțiile coloniale se făceau într-un climat de liniște. Pentru teritoriul de la sudul Dunării, se poate vorbi de o astfel de perioadă propice după 107/108, adică imediat ce se pune ordine în Dacia. Acum sunt fondate cele două colonii, Ratiaria și Oescus, dar și orașele cu constituție grecească, Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis, incluse inițial în provincia Tracia.

Ca o consecință a activității pregătitoare desfășurate de Traian în zonă, în timpul lui Hadrian a avut loc ridicarea la rang de *municipium* a orașului Viminacium. Este probabil singura așezare din sudul Dunării de Jos care a atins acest rang de la Hadrian, cu toate că există șanse ca și Tropaeum Traiani să fi avut aceeași soartă.

Epoca lui Antoninus Pius a stat sub semnul conservatorismului, ca în mai tot Imperiul. Evenimentele negative care au urmat au stopat inițiativele imperiale de promovare a unor așezări. Ne referim la invazia costobocilor din 170, care a cauzat devastarea unui teritoriu întins. Cursul normal al vieții a fost reluat după câțiva ani de la atacurile costoboce.

Istoria Dunării de Jos a cunoscut o nouă turnură în ceea ce privește fenomenul urbanistic în perioada ce a urmat acestei crize. În timpul domniei comune a lui Marcus Aurelius și Commodus, prin 179-180, Troesmis devenea *municipium*, după ce, de-a lungul secolului al II-lea, a ajuns la un nivel de urbanizare foarte avansat. De la Commodus la Gordian al III-lea nu au mai existat evenimente notabile care să perturbe buna desfășurare a vieții comunităților dunărene. Pe acest fond, în special în perioada Severilor, care au aplicat o serie de reforme atât la nivel militar, cât și social, putem vorbi de o explozie a urbanizării regiunii Dunării de Jos. Orașe precum Novae, Durostorum sau Noviodunum au primit statut municipal. Municipiul Viminacium, ca urmare a unei creșteri demografice semnificative, dar și a unei dezvoltări impetuoase, a căpătat statutul de *colonia* de la Gordian al III-lea.

⁷²² Este vorba de Emona (Ljubljana), fondată de Tiberius: Šašel 1968, col. 540-568 și Savaria (Szombathely), fondată de Claudiu: Mócsy 1974, 76-78. Pentru legăturile împăratului Claudiu cu regiunile de pe Dunăre și contribuția sa la urbanizarea zonei a se vedea Mrozewicz 2000, 195-210.

⁷²³ *Ius.*, *BI*, VII, 4, 3; Mócsy 1974, 42.

⁷²⁴ În timpul Flaviiilor nu erau îndeplinite condițiile necesare promovării unor *civitates* la statut municipal, această colonie fiind și ea fondată, de către Domitian, într-o zonă deja pe deplin pacificată.

⁷²⁵ Mócsy 1970, 46; Mócsy 1974, 114-115. Siscia și Sirmium sunt cele două colonii fondate prin *deductio* de veterani între 70 și 73, iar Nevidunum, Andautonia și Scarbantia sunt *municipia*.

După edictul lui Caracalla din 212 și implicit după extinderea dreptului de cetate, o promovare a anumitor orașe în detrimentul altora a devenit un nonsens. Caracalla devenea ultimul împărat darnic în acordarea de ranguri orașelor.

De la jumătatea secolului al III-lea, apar din nou problemele cauzate de distrugeri masive venite din partea migratorilor. Fenomenul urbanizării stagnează din nou și chiar putem vorbi de o involuție, cu atât mai mult cu cât devastările se înmulțesc.

CAPITOLUL AL III-LEA

TERITORIILE ORAȘELOR DE PE LINIA DUNĂRII DE JOS

A. Considerații generale

Un oraș antic era de neconceput fără un *territorium* aferent¹. Prosperitatea locuitorilor săi se baza, în primul rând, pe proprietatea funciară, iar bogăția orașului se reflecta în întinderea și fertilitatea terenului agricol². Interesul nostru se va opri la teritoriile alocate fiecărui oraș din regiunea Dunării de Jos, care devenea, astfel, centru al unei zone cu caracter predominant agricol. Din punct de vedere social, elitele urbane, definite în literatura de specialitate ca aristocrație municipală, își aveau originea nu doar în mediul urban ci, așa cum am observat, într-o măsură importantă și în teritoriul orașului. Practic, locuitorii cei mai bogați, care aveau acces și la funcții, dispuneau de domenii în teritoriul unuia sau a mai multor orașe din aceeași provincie ori din provincii învecinate sau nu.

Implicarea armatei în organizarea urbanistică a provinciilor de graniță, cum erau cele două Moesii înainte de cucerirea Daciei și după părăsirea sa, a fost pe larg dezbătută în capitolele anterioare. Prezența a numeroase trupe în zonă impunea și o influență asupra împărțirii terenurilor. Din punct de vedere juridic, ultimele cercetări tind să confirme ideea că teritoriile care erau sub directă dependență a armatei erau reduse³.

Preocuparea principală a fiecărui istoric al acestei probleme trebuie să fie, firesc, identificarea limitelor acestor *territoria*. Din păcate, dispunem de prea puține informații legate de eventualele granițe. Mai mult, identificarea formațiunilor rurale din interiorul lor lasă de dorit. Totuși, cercetările arheologice ne ajută în identificarea urmelor unor astfel de structuri cu specific agrar.

În lipsa unor indicii certe, pentru epoca ce constituie ținta noastră de studiu se impun mai multe date care trebuie luate în calcul în identificarea unui *territorium*⁴:

- Limitele naturale care ar putea constitui obstacole veritabile (păduri, munți, fluvii);
- Informațiile literare antice;
- Inscriptiile care oferă informații despre locuitorii unui teritoriu (private sau ale comunităților);
- Izvoarele numismatice;

---

¹ Termenul a fost studiat încă din secolul al XIX-lea de către Rudorff 1852, 251-252, pe baza definiției date de Pomponius în *Digeste*, 16, 239, 8: *Territorium est universitas agrorum intra fines cuiusque civitatis: quod magistratus eius loci intra eos fines terrendi id est summovendi ius habet*: „*Territorium* desemnează totalitatea pământurilor din interiorul limitelor oricărui oraș; pentru că în interiorul acestor limite, magistrații locului au dreptul de a-și exercita autoritatea”. Pentru mai multe amănunte legate de percepția acestui cuvânt în izvoarele antice vezi în Leveau 1993, 466.

² Chevallier 1974, 741-745.

³ Kolendo 1994, 90.

⁴ Chevallier 1974, 762-764.

- Datele cartografiei vechi și moderne;
- Elementele de separare moștenite în perioada următoare Antichității și care pot furniza informații despre organizarea unui teritoriu.

Ca instituții de coordonare a acestor teritorii avem atestate în Moesia un *quinquennalis territorii*, dar și un *decurio territorium*.

Quinquennales territorii, precum C. Iulius Quadratus⁵, sunt dovada organizării cvasimunicipale a unor centre din Moesia Inferior, care aveau teritorii aferente și dispuneau de o organizare cu magistrați proprii. Situația complexă a terenurilor din teritoriile cetăților peregrine, așa cum se pare că era și Capidava, cel puțin până la noi descoperiri spectaculoase, impunea o organizare aparte.

Se presupune că alături de *quinquennales*, care, după părerea noastră, trebuie să fi fost tot în număr de doi, activa și un *ordo decurionum* în care erau reprezentate comunitățile care făceau parte din acest teritoriu. Dovada existenței unui astfel de *ordo* a fost descoperită la Aegyssus. Un anume Flavius Romanus a deținut funcția de *decurio territorii Aegyssensis*⁶, un teritoriu autonom dezvoltat pe lângă așezarea de pe Dunăre. Acest decurion se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea.

B. Territoria

I. Viminacium

Teritoriul orașului Viminacium, denumit într-o inscripție *regio Viminacensis*⁷, nu a putut fi delimitat precis. Totuși, pe baza criteriilor menționate s-au putut stabili câteva repere în acest sens. Astfel, la vest se învecina cu teritoriul orașului Margum, la est se întindea până la râul Pek, la sud până la Kaliste, într-o zonă muntoasă, iar la nord era Dunărea (fig. 7). Față de pretențiile celui mai important oraș din Moesia Superior, teritoriul orașului era totuși suspect de redus⁸. O revizuire a acestor granițe în epoca de maximă prosperitate de la începutul secolului al III-lea nu ar fi imposibilă. Nu cunoaștem denumirile unor *vici* sau ale altor așezări rurale din acest teritoriu, cu toate că cercetările arheologice au oferit suficiente indicii care certifică existența unor astfel de structuri. Astfel, cu predilecție în partea de sud a castrului și a așezării civile, structurile de tipul *villa rustica* sunt destul de comune. Două astfel de așezări sunt atestate arheologic la Burdelj și la Kod⁹. Ambele se datează, conform materialului descoperit, în secolul al III-lea și în prima parte a secolului al IV-lea. Cam în aceeași perioadă, la Brest a fost ridicată o structură cu caracter sezonier, folosită ca depozit¹⁰. La Velika Kapija, două așezări rurale databile la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului următor aveau tot o folosință temporară.

⁵ Acest magistrat provine din teritoriul cetății Capidava: *ISMV*, 77.

⁶ Baumann 1984, 223.

⁷ *CIL* III, 195 («...ex provincia Moes(ia) Super(iori) reg(ione) Viminac(ensi)...»). *Regio* este sinonim în acest caz cu *territorium*: Leveau 1993, 465. O definiție a noțiunii de *regiones* ar mai putea fi „teritoriile în limitele cărora magistrații unei colonii sau municipii au deplină putere în a-și exercita jurisdicția și autoritatea”: cf. Favory 2005, 162.

⁸ Mócsy 1967a, 153. Cel mai important teritoriu rural îl avea Naissus. Vezi Mócsy 1974, 214.

⁹ Milošević 2002, 154.

¹⁰ Milošević 2002, 154.

În regiunea Pecine, pe o suprafață de circa 700 de m², a fost descoperit un complex de ateliere pentru producerea ceramicii și cărămizilor, care a funcționat în secolele II-III¹¹.

Și la nord-vest de castru și canabe s-au dezvoltat așezări civile în perioada municipală și colonială a orașului Viminacium. Este cazul sitului de la Svetinja, unde materialul arheologic bogat, databil la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea, demonstrează o locuire intensă.

Prin urmare, se constată o viață economică și comercială dinamică în teritoriul orașului Viminacium, cu toate că încă este destul de incertă relația acestor comunități cu armata care staționa în castrul de aici. Lipsa atestării unui număr important de *vici* în Moesia Superior în general și în teritoriul Viminacium-ului în special arată carențe de cercetare în zonă. Oricum, așa cum se va vedea, situația este comună și unei părți însemnate din Moesia Inferior.

II. Ratiaria

Informațiile despre întinderea teritoriului coloniei Ratiaria în secolele II-III sunt destul de sărace. Știm cert doar că includea partea de est a Moesiei Superior, până spre Dunăre, fluviul constituind și granița de nord a provinciei. Frontiera de est delimita cele două Moesii. Ptolemeu amintea că, inițial, granița dintre Moesia Inferior și Moesia Superior era pe râul Kiabros (astăzi Cibrica), pentru ca la mijlocul secolului al II-lea să fie mutată mai la vest¹². Așadar, implicit teritoriul Ratiariei a cunoscut o variație, constatată de altfel și epigrafic¹³. Din acest moment *castellum*-ul de la Almus (Lom) trece în teritoriul Montanei, în Moesia Inferior¹⁴.

Către sud, atingea lanțul muntos al Balcanilor, pentru ca spre sud-vest să se extindă până către *castellum* Timacus minus (lângă satul Ravna)¹⁵. Spre vest, frontiera ajungea până la munții Stara Planina¹⁶. Din acest spațiu, destul de vast, trebuie exclus un presupus domeniu imperial situat între Timokul Inferior și Dunăre¹⁷.

Din surse epigrafice cunoaștem denumirea de *regio Ratiarensis* atribuită acestui teritoriu¹⁸.

Din teritoriul importantei colonii dunărene făceau parte așezările de la Dorticum (Vrăv, la gura râului Timok)¹⁹, Egeta (Braza Palanka)²⁰, Ad Malum (la sud de Košava)²¹, Bononia (Vidin)²², probabil din secolul al II-lea, și Remetodia (Orsoja)²³, Almus (până în 136)²⁴, Pomodiana (Stanevo)²⁵, Cebrus (Gorni Cibăr)²⁶, Combustica, Timacus minus²⁷, Florentiana

¹¹ Milošević 2002, 154.

¹² Ptol., III, 10, 1.

¹³ *CIL* III, 7422. Inscriptia a fost depusă de un personaj înzestrat cu *ornamenta decurionalia* într-un oraș roman; cel mai apropiat din zonă era Ratiaria.

¹⁴ Gerov 1988, 91, n. 22.

¹⁵ Gerov 1988, 90-91.

¹⁶ Močsy 1967a, 153.

¹⁷ Identificarea acestuia s-a făcut pe baza mărcilor de pe cărămizile produse în ateliere care aparțineau statului. Gerov 1988, 92.

¹⁸ *CIL* VI, 2730.

¹⁹ Ivanov 1997, 481, 538.

²⁰ Ptol., III, 9, 4 amintește de Dorticum și Egeta numindu-le πόλεις.

²¹ Ivanov 1997, 481.

²² Gerov 1988, 96; Ivanov 1997, 481, 538.

²³ Ivanov 1997, 482.

²⁴ Din acest moment, *castellum*-ul de la Almus aparține Moesiei Inferior, cum aflăm din două inscripții: *CIL* III, 6125 (7420); *ADBulgar*, 423; Ivanov 1997, 482, 543.

²⁵ Ivanov 1997, 482, 543.

²⁶ Localitățile menționate până aici corespund stațiilor rutiere dintre Timok și Cibrica: Ivanov 1997, 482.

(Florentin)²⁸. Toate aceste localități au fost considerate *vici* de către B. Gerov, fără însă a se argumenta în vreun fel această opinie²⁹.

Singura așezare vicană certă din acest vast teritoriu colonial este *vicus Caniscus*³⁰. Apărut pe o stelă funerară databilă între 235 și 249 p.Chr., acest toponim desemna locul de origine al unui pretorian, Antonius Paterio³¹. Pe lângă unicitatea structurii administrative rurale în hinterlandul colonial al Ratiariei, foarte interesant este toponimul, o posibilă reminiscență a terminologiei autohtone, moesice³². De altfel, populația tracă liberă a continuat să viețuiască în secolele II-III în teritoriul Ratiariei, mai ales în partea sa sudică, așa cum reiese din recrutările care s-au efectuat la jumătatea secolului al II-lea³³. Autohtonii dețineau, cel mai probabil, mici loturi de pământ în zona din apropierea munților.

De vreme ce munții erau o graniță naturală ce despărțea Ratiaria de restul provinciei, o întrebare care face obiectul discuției specialiștilor este de ce nu a fost inclusă această localitate în Moesia Inferior. Ratiaria apare practic închisă de restul Moesiei Superior prin arcul de separație făcut de Munții Haemus.

Unul dintre motivele acestei subdivizări a provinciei Moesia ar fi putut fi necesitatea unei egale distribuții a forțelor militare³⁴. Putem, totuși, să ne gândim și la aspectele de ordin economic care ar fi putut influența încorporarea sa în Moesia Superior.

În teritoriul coloniei își avea proprietățile majoritatea notabililor din oraș. Alături de pătura aristocratică a orașului, și noua clasă a parveniților, care tindeau către obținerea unei poziții importante în oraș, atât cât le permitea statutul lor inferior, obțineau beneficii importante de pe domeniile funciare achiziționate³⁵.

III. Oescus

Din păcate, ca în cazul majorității orașelor din zona noastră de interes, nu cunoaștem limitele precise ale teritoriului arondat coloniei. Cel puțin granițele de vest și de sud nu sunt definite satisfăcător din cauza absenței informațiilor epigrafice, dar și a unei situații geografice neclare în această parte a Moesiei³⁶. Oricum, se pare că în sud teritoriul se întindea de-a lungul râului Iskar, atingând granița cu provincia Tracia³⁷. Frontiera de est este mult mai clară: limita

²⁷ Combustica și Timacus minus erau stații rutiere de-a lungul drumului ce lega Ratiaria de Naissus.

²⁸ Ivanov 1997, 481, 516; Gerov 1988, 91.

²⁹ Gerov 1988, 96.

³⁰ Giorgetti 1995a, 219-227. Se mai presupune existența unui *vicus*, dar, în afară de câteva indicii arheologice, nu se cunosc nici numele lui și nici alte amănunte: Giorgetti 1984, 103-104.

³¹ Para 1979, 121-139.

³² Giorgetti 1995a, 219-227. Pentru diversele variante ale acestui toponim vezi Mateescu 1923, 276; Passerini 1939, 176; Condurachi 1958, 307 și n. 120; Galsterer 1971a, 742.

³³ Dintr-o celebră inscripție de la Viminacium se știe că numeroși soldați ai legiunii a VII-a Claudia au fost recrutați în 169 din teritoriul Ratiariei (cel puțin 64). Cei care au rămas în viață după tumultoasa perioadă de sub domnia lui Marcus Aurelius și apoi din timpul războaielor civile au primit *honesta missio*, în 195: *CIL* III, 14507 = *AE* 1901, 12 = *AE* 1901, 13 = *AE* 1901, 126 = *AE* 1969/70, 500c = *IMS* II, 53. Unii aveau cognomene evident trace precum Dolens, Mucatralis, Drigissa, Bithus, Auzulon, Mucco. Se pare că recrutarea soldaților din această zonă a continuat și în timpul Severilor: *CIL* VI, 2730, 32533, 32536, 32624, 31234.

³⁴ Giorgetti 1980, 20.

³⁵ Deținători de *ornamenta decurionalia*, precum Gratus Severus (Danoff 1939, 113, nr. 18) sau C. Iulius Maximus (*ADBulgar*, 378), provin din localități situate în teritoriul Ratiariei.

³⁶ Gerov 1988, 92.

³⁷ Gerov 1988, 92.

dintre Moesia și regatul trac până în 45-46 și viitoarea graniță dintre Dacia Ripensis și Moesia Inferior³⁸. O inscripție funerară a unui membru al elitei din colonia Oescus, găsită pe malul drept al râului Ogosta, arată că teritoriul orașului se întindea cel puțin până la acest râu³⁹. La nord, lucrurile erau cât se poate de clare, Dunărea ținând loc de graniță.

O inscripție care menționează un *praefectus saltus* în apropiere de Oescus clarifică parțial regimul terenului în apropierea coloniei. Astfel, teritoriul care aparținuse cândva *civitas Treballorum* a fost distribuit între colonie, teritoriile rurale și domeniul imperial. Acest *saltus* era administrat de M. Titius Maximus, membru al ordinului ecvestru, care deținuse și onoranta funcție de *flamen perpetuus*⁴⁰. Prin *saltus* se desemna atât o proprietate privată, compusă din mai multe fracțiuni (*fundi*), cât și o proprietate imperială, cu administrare separată de cea a orașelor din zonă⁴¹. O altă inscripție, a unui *villicus* Domitianus, descoperită în apropiere, la Gabare, se pare că este legată de aceeași proprietate imperială⁴².

În acest *territorium* întins erau incluse stații rutiere importante precum Augustae (Hârlec)⁴³, Variana (Leskovec)⁴⁴, Pedoniana (Ostrov, Vraca)⁴⁵, Valeriana (Dolni Vadin)⁴⁶, Utus (Milkovica)⁴⁷, Asamus (Čerkovica)⁴⁸, Securisca. Ad Putea, aflată pe drumul dintre Oescus și Philippopolis, se afla tot în interiorul teritoriului colonial. La fel ca și în cazul Ratiaria, aceste așezări au fost categorisite ca *vici*⁴⁹. Există, însă, și structuri cu organizare vicană documentate epigrafic, precum *vicus Siam(a)us*⁵⁰, *vicus Bapeni*⁵¹, dar și *vicus Trullensium (Trullensis)*⁵². De menționat că pentru partea bulgărească a Moesiei Inferior, consemnarea unor *vici* în *territoria* orașelor este destul de rară, așa cum se întâmplă, de fapt, în cazul tuturor orașelor care constituie ținta noastră de cercetare. Doar teritoriile orașelor grecești de pe litoralul Mării Negre dispun de informații mult mai complete despre așezările rurale sau despre instituțiile care le administrau.

Vicus Bapeni era situat între Augustae și Variana, în timp ce *vicus Siamaus* ar fi putut funcționa în apropiere de actualul sat Vadim⁵³. Alte detalii despre modul de administrare a acestor comunități sau despre locuitorii lor nu se cunosc. Din fericire, situația este mai bună în cazul *vicus Trullensium (Trullensis)*. Din această localitate dispunem de structura de conducere, provenită dintre cetățenii romani, dar avem cunoștință și despre existența unor traci consemnați epigrafic⁵⁴.

³⁸ Gerov 1988, 92.

³⁹ Gerov 1988, 92.

⁴⁰ *CIL* III, 14211, 2; *ILBulg* 16; *AE* 1896, 117 = *AE* 1900, 25.

⁴¹ Mai ales în Africa apar astfel de structuri de proprietate: Schulten 1896, 6-7; adaugă Soricelli 2004, 97-123. Pentru regimul la care erau supuși cultivatorii din aceste structuri și aplicabilitatea *lex Manciana*, de protecție în fața proprietarilor, a se vedea Peyras 2005, 244-245.

⁴² *CIL* III, 13722, 14207⁴¹ = *ADBulgar*, 172.

⁴³ Gerov 1967, 90-91; Ivanov 1997, 483, 543-548.

⁴⁴ Ivanov 1997, 483.

⁴⁵ Ivanov 1997, 483.

⁴⁶ Ivanov 1997, 483, 548.

⁴⁷ Ivanov 1997, 484.

⁴⁸ Ivanov 1997, 484.

⁴⁹ Gerov 1988, 100.

⁵⁰ *ADBulgar*, 174; Gerov 1988, 100.

⁵¹ *Geogr. Rav.* IV, 7; Ivanov 1997, 516.

⁵² Din acest *vicus* dispunem și de *magistri* din doi ani: *CIL* III, 14412.3 = *ILBulg*, 183; *CIL* III, 14409 = *ILBulg*, 180.

⁵³ Gerov 1988, 99-100.

⁵⁴ *CIL* III, 12392 = *ILBulg* 155.

Situat în teritoriul coloniei Oescus, aproape de satul Kunino, este singurul *vicus* din această parte a Moesiei Inferior în care avem consemnată o structură administrativă⁵⁵. Aceasta se pare că era identică cu cea înregistrată în *vicus Secundini*, din teritoriul Histriei, adică avea în frunte doi *magistri*, fără a avea cunoștință de existența vreunui chestor. Totuși, lipsa din documentul epigrafic a chestorilor nu înseamnă neapărat și absența din structura de conducere a comunității. Poate fi doar o carență în informații. În schimb, avem consemnați *lapidarii*.

P. Aelius Attalus și T. Aelius Secundus (tabelul XXIV, nr. 1 și 2) este prima pereche de primari din *vicus Trullensis*. Ambii au *tria nomina*, primul provenind probabil dintr-o familie grecească. Ceilalți doi, Bellicius Valerius și Mnaseas Polius (nr. 3 și 4) sunt consemnați alături de trei *lapidarii*, singura mențiune a acestei formule administrative din regiune⁵⁶.

Teritoriul Oescus-ului era un teren propice pentru recrutarea de soldați, ceea ce sugerează existența unei populații libere, care trăia în satele din preajma coloniei. Fenomenul este consemnat chiar și în cursul secolului al III-lea⁵⁷. Veteranii s-au stabilit încă de la Traian în oraș și în hinterlandul său, dintre membrii acestei categorii provenind și unii dintre notabilii orașului⁵⁸.

Cât privește populația locală care locuia în acest teritoriu vast al coloniei⁵⁹, se consemnează o destul de slabă reprezentare documentară⁶⁰, în afară de partea de sud, unde este consemnată o activă comunitate cu descendență tragică⁶¹.

IV. Novae

După obținerea statutului de *municipium*, probabil la începutul secolului al III-lea, Novae a deținut și un teritoriu pe măsură. Terenurile aflate în administrarea castrului de la Novae și canabele dezvoltate în jur nu mai erau în măsură să satisfacă necesitățile noului centru urban. Estimăm că teritoriul municipal avea o suprafață mult mai mare, în conformitate cu necesitățile și cu importanța centrului în structura economică și strategică a Dunării de Jos. Împrejurimile orașului Novae nu au beneficiat de un studiu foarte amănunțit, în ciuda intensei activități de cercetare din cetatea propriu-zisă și în perimetrul apropiat. În linii mari, am putea delimita acest teritoriu ca învecinându-se cu Dunărea în nord, cu teritoriul deținut de *civitas Dimensium*⁶² în vest, cu cel al orașului Nicopolis ad Istrum în est, iar în sud mergea, probabil, până la Melita. Au putut fi identificate pe teren anumite construcții în satele Caravec și Karamanovo, care par a fi *villae rusticae* dezvoltate în teritoriul orașului Novae. De asemenea, o altă *villa* a fost atestată lângă Pejčinovo⁶³. Amplasarea lor cronologică, pe baza monedelor descoperite, s-a convenit a fi

⁵⁵ Despre acest *vicus* vezi în Velkov 1958, 557-566, dar și în *IGBulg* II, p. 34.

⁵⁶ Este vorba de Firmus al lui Antigonos. Nikostratos al lui Demostenes și Zoilus al lui Gorgus: *ILBulg*, 180.

⁵⁷ În inscripțiile din Roma apar des soldați din teritoriul coloniei Oescus: *CIL* VI, 2401, 3342, 2760, 31146, 32623, 32624, 32536, 32859.

⁵⁸ Este cazul celor doi *duumviri* de la Oescus, foști veterani ai legiunii a V-a Macedonica: Mateescu 1915, 36; Besevliev 1952, 86.

⁵⁹ Întinderea aproximativă a acestui teritoriu ar putea fi, conform indiciilor de care dispunem, mult mai mare decât a altor colonii similare din Pannonia sau Germania Inferior: Gerov 1988, 92; Mócsy 1959, passim; Rüger 1968, 83.

⁶⁰ *ADBulg*, 392.

⁶¹ Gerov 1988, 100, n. 82.

⁶² *Regio Dimensis* care desparte teritoriile orașelor Oescus și Novae a fost atestată în secolele II-III. De aici provenea un soldat din trupele pretoriene: *CIL* VI, 32549. Centrul teritoriului este numit de Ptolemeu πόλεις; Ptol., III, 10, 10.

⁶³ Gerov 1988, 113 și n. 152.

în intervalul Hadrian-Septimius Severus și chiar până în ultima parte a secolului al III-lea. Din inscripțiile identificate până acum sunt consemnați mai mulți *vici*: *vicus Giridava*⁶⁴, *Longinopara vicus*⁶⁵, potențialul *vicus Perburdava(?)*⁶⁶.

Giridavensii apar într-o inscripție descoperită la Pelișat, locul în care se dezvoltase acest *vicus*⁶⁷. *Vicus Longinopara* este amintit într-o inscripție votivă închinată lui Silvanus, descoperită la Glava Panega, în Bulgaria.

Din păcate, nu suntem în măsură să redăm structurile administrative ale acestor comunități, putând doar presupune că, la fel ca în cazul celorlalți *vici*, erau conduși de *magistri* ajutați de *quaestores*.

V. Durostorum

O inscripție găsită în satul Smilec, situat la aproximativ 20 de km sud-vest de Silistra, oferă informații despre un post de frontieră unde activa un *primus pilus* al legiunii a XI-a Claudia⁶⁸. Aceasta se datează între 162-165, în timpul guvernatorului M. Servilius Fabianus Maximus⁶⁹. O legătură cu momentul promovării municipale și cu trasarea teritoriului noului oraș a apărut imediat în literatură, fără, însă, a avea destule argumente în acest sens⁷⁰. Nu apare nici o mențiune a orașului în inscripție. Totuși, se cunoaște că trasarea limitelor teritoriului unui municipiu cădea în sarcina unui *primus pilus*. În același timp, putea fi vorba de extinderea *prata legionis*, în acest moment așezarea de la Durostorum fiind în continuare sub protecția legiunii a XI-a Claudia. Plasarea cronologică a acestei pietre de hotar într-o perioadă în care Durostorum este foarte puțin posibil să fi fost deja *municipium* ne determină să aderăm la a doua variantă.

Prin urmare, limitele teritoriului municipiului Durostorum nu ne sunt cunoscute din nici un izvor istoric până în acest moment. Nu știm nimic nici de împărțirea teritorială de dinainte de municipalizarea așezării. Putem bănuși doar că teritoriul municipal se întindea în est până la granițele teritoriului orașului Tropaeum Traiani, în sud și sud-est se întindeau *territoria* orașelor Marcianopolis și poate Dionysopolis, iar în vest putea să se apropie chiar de Sexaginta Prista, adică de teritoriul aferent orașului Nicopolis ad Istrum. Cât privește structurile de conducere ale teritoriului, nu dispunem nici în acest sens de surse epigrafice incontestabile. Un posibil *praefectus territorii* care ar fi deținut și magistratura de *duumvir quinquennalis municipii Durostori* este totuși greu de confirmat⁷¹. Nu se cunosc numele unor așezări rurale de tipul *vici*, dar arheologic există unele mărturii în acest sens⁷².

La Gura Canliei, materialul arheologic, cuptoarele de ars ceramică, dar și cetățenii romani care s-au stabilit aici⁷³ atestă existența unei așezări rurale prospere chiar din secolul I p.Chr⁷⁴. În

⁶⁴ CIL III, 12399; Velkov 1963, 43.

⁶⁵ Gerov 1952/1953, 333, nr. 369, 377; ILBulg 209.

⁶⁶ Stefanov 1939, 320.

⁶⁷ ILBulg, 237.

⁶⁸ Poulter 1983, 78; Gerov 1988, 130, n. 262. Despre această importantă funcție din armata romană vezi Dobson 1978, dar și Kolendo 1980, 49-60 pentru legiunea din apropiere, de la Novae.

⁶⁹ Despre cariera acestui guvernator a se vedea în Syme 1971, 221.

⁷⁰ Gerov 1980b, 351 și n. 8.

⁷¹ Bărbulescu 2001, 196 nu aduce argumente noi în acest sens.

⁷² Gerov 1988, 131.

⁷³ La Canlia este atestat un anume C. Domitius Valens, care închină un altar lui Cautes: Bărbulescu 2001, 195.

⁷⁴ Există mărturii evidente ale unei locuiri succesive din Hallstat până în perioada medievală timpurie: Bărbulescu 2001, 128.

apropierea cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare, la Dervent, alături de materiale romane timpurii, au fost cercetate mai multe cuptoare de ars var și ceramică din secolele II-III p.Chr. Tipologia vaselor descoperite ar sugera că o parte dintre meșterii de aici erau autohtoni⁷⁵. În localitatea Galița și în apropierea satului Bugeac sunt semnalate posibile așezări rurale, documentate prin descoperirea de fragmente ceramice în număr însemnat, monede, podoabe, fibule, unelte, cărămizi⁷⁶.

Dintre comunitățile din regiune, *vicus*-ul de la Ostrov se detașează prin diversitatea descoperirilor, beneficiind și de o cercetare intensă în ultimii ani⁷⁷.

Așezările menționate, dar și altele, neatestăte suficient, dar situate într-un perimetru de aproximativ 20 de km în jurul Durostorum-ului, au depins, probabil, de centrul dunărean și au contribuit la prosperitatea sa, care a atins limita maximă la începutul secolului al III-lea.

VI. Troesmis

Singura mărturie scrisă care face referire la un teritoriu al troesmensilor este o inscripție datată în 163 p.Chr.⁷⁸. Este vorba, evident, despre teritoriul unei formațiuni, civile sau militare, de dinainte de municipalizarea survenită la sfârșitul deceniului al optulea din secolul al II-lea. V. Pârvan și J. Weiss, editorii documentului epigrafic, au reconstituit *territorium Troesmense*, înțelegând prin aceasta organizarea teritorială cu caracter cvasimunicipal, care depindea de *canabae*⁷⁹. După V. Pârvan, comunitatea *vici*-lor de pe teritoriul legiunii ținea, din punct de vedere administrativ, de *canabae*-le legiunii, nepunându-se pe atunci problema existenței unor așezări paralele, a *canabae*-lor și a centrului civil.

Evidențiind pentru prima oară dualitatea *canabae*/așezare civilă autohtonă, dovedită în așezarea de la Troesmis, R. Vulpe a venit cu interpretarea inscripției referitoare la *territorium*, afirmând că acesta poate fi definit ca o unitate administrativ-teritorială dependentă de *vicus* (*civitas*), adică de așezarea civilă de la Troesmis⁸⁰. El întărește această opinie considerând că prin *cives Romani Troesmi consistentes* trebuie să se înțeleagă comunitățile din *territorium*.

E. Doruțiu Boilă considera că ambele teorii sunt eronate de vreme ce la granițele Imperiului o fâșie de teren intra obligatoriu în administrarea armatei, singura autoritate din zonă. Prin urmare, nu este vorba de un teritoriu civil, ci de *territorium legionis*, adică spațiul economic folosit de armată în propriul interes. De un teritoriu civil se poate vorbi doar după municipalizarea așezării și după primirea, din punct de vedere juridic, a dreptului de proprietate de către noua comunitate⁸¹.

Privitor la ultima opinie, este evidentă existența unui teritoriu al legiunii, *prata legionis*, realitate confirmată de majoritatea cercetătorilor⁸². În opinia noastră, chiar dacă în jurul castrului nu se poate vorbi de un teritoriu civil, așezarea civilă care a devenit o *civitas* a putut dispune de un teritoriu autoadministrat, poate sub tutela autorităților militare, dar cu o autonomie care să îi permită alegerea unui organism legislativ propriu, a magistraților locali, indispensabili pentru o bună coordonare a activității. La instalare, unitățile militare, legiuni sau trupe auxiliare, au

⁷⁵ Bărbulescu 2001, 129.

⁷⁶ Bărbulescu 2001, 130.

⁷⁷ Vezi, printre altele, Mușeteanu, Elefterescu 1985; Mușeteanu, Elefterescu, Băltăc 1998-2000. O inventariere amănunțită vezi la Bărbulescu 2001, 131-132.

⁷⁸ *ISM* V, 135. Este vorba despre o inscripție inaugurală, depusă pentru a aminti de ridicarea unui templu pentru veteranii și cetățenii din canabele legiunii a V-a Macedonica.

⁷⁹ Pârvan 1912-1913, 491-502; Weiss 1913, 209-210.

⁸⁰ Vulpe 1953, 573.

⁸¹ Pentru argumente suplimentare a se vedea Doruțiu-Boilă 1972a, 51-52.

⁸² Suceveanu 1977, 63.

primit un teritoriu în administrare, dar nu atât de vast și oricum nu întreg teritoriul din jurul castrului cum se tinde de multe ori să se afirme⁸³.

Teritoriul care trebuia să revină municipiului Troesmis, chiar din momentul municipalizării, este posibil să fi aparținut anterior chiar așezării care a căpătat din punct de vedere juridic statutul municipal, respectiv *civitas Troesmensium*. Numele *Troesmensium* nu putea aparține decât așezării civile.

Pe de altă parte, plecarea legiunii a V-a Macedonica în Dacia nu a lăsat orașul nou fără garnizoană, o vexilație a legiunii I Italica având în continuare sub supraveghere teritoriul.

Și la Viminacium, în Moesia Superior, geneza orașului a avut la bază comunitatea civilă autohtonă aflată la depărtare de castru și de *canabae*, dar teritoriul aferent municipiului a fost cel care înainte revenea acelei *civitas*. Autoritatea militară a păstrat în administrare pământul din jurul castrului, dar o bună parte a revenit *civitas* ridicată la rang municipal de Hadrian.

În aceste condiții, inscripția în cauză amintește de teritoriul de pe lângă *civitas*, condus de *praefecti territorii*⁸⁴ sau *quinquennales territorii*, prin analogie cu descoperirile de la Capidava⁸⁵. Acest teritoriu a fost scheletul pe care s-a mulat noua structură teritorială municipală. Din păcate, despre această ultimă unitate teritorială nu avem informații de nici un fel, așa cum am văzut că se întâmplă în cazul majorității orașelor de tip roman de pe linia Dunării de Jos.

Limitele aproximative ale teritoriului municipal ar putea fi valea Aiomanului, podișul Atmagea, dealurile Niculițelului și malul Dunării⁸⁶. Nu dispunem însă de nici o informație evidentă despre acesta. În lipsa atestării epigrafice sau literare a unor *vici* din zona controlată de autoritățile de la Troesmis, ne mulțumim cu descoperirile arheologice și numismatice ale unor așezări cu caracter rural, care s-ar putea încadra în această categorie administrativă.

Pe teritoriul comunei Greci ar fi putut funcționa o comunitate rurală, așa cum constata chiar V. Pârvan⁸⁷. Mircea Vodă, Dorobanțu, Peceneaga și Cerna sunt alte câteva localități unde vestigiile scoase la lumină ne îndreptătesc să credem că altădată aici funcționau *vici* cu *magistri* și *quaestores*. Alături de acestea, posibile *villae* sunt semnalate la 2 km nord-vest de Horia⁸⁸, la Izvoarele, dar și la Cloșca, Mihai Bravu sau Turda⁸⁹. Descoperirea la Nifon a unui altar închinat Dianei de către Q. Valerius Atinianus, *beneficiarius consularis*, demonstrează că aici era o importantă răscruce de drumuri și, implicit, o *statio* de *beneficarii* din secolul al II-lea, ce depindea de Troesmis⁹⁰.

⁸³ Mócsy 1953, 194-195; Mócsy 1972, 133-172. Pentru ipoteza contrarie, că teritoriile care reveneau armatei nu erau foarte vaste, pledează Schulten 1894, 481-516 și Gerov 1988, 19.

⁸⁴ Pârvan 1912-1913, 493-502, nr. 2.

⁸⁵ C. Iulius C.f. Quadratus (tabelul XXVI, nr.4) ar fi fost *quinquennalis territorii Capidavensis*: ISM V, 77. Pentru denumirea de *quinquennales* pentru conducătorii de *territoria* vezi și Suceveanu 1998a, 137-138.

⁸⁶ Baumann 1983, 59.

⁸⁷ Pârvan 1912a, 584 și n. 8.

⁸⁸ Baumann 1983, 107-123; Baumann 1984, 218, 220-221.

⁸⁹ Pentru detalii despre descoperirile arheologice din aceste localități a se vedea Bărbulescu 2001, 88-91.

⁹⁰ ISM V, 248. Bărbulescu 2001, 89-91. Existența acestei *statio* este confirmată de o altă descoperire, de la mănăstirea Taița. Aici a mai apărut un altar în cinstea Dianei ridicat tot de un *beneficiarius consularis*: ISM V, 247.

VII. Noviodunum

Nu dispunem de informații exacte nici în privința organizării teritoriului noviodunens. Granițele estimative ar fi putut fi Dunărea în nord, Luncavița în vest, dealurile Niculițelului în sud și dealurile Tulcei în est⁹¹.

Organizarea autonomă a teritoriului municipal reflectă tendința de armonizare a pluralității de tipuri de posesiuni⁹². Problemele create în perioada anterioară prin existența de pământuri ale armatei (*prata*) sau ale locuitorilor așezării autohtone (*civitas*) au fost eliminate prin unificarea acestora.

Despre organizarea teritoriului noviodunens avem informații pentru sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea, datorită intervenției unui *praefectus* al flotei moesice, M. Vindius Verianus, în conflictul de hotărnicie din *regio Histriae*⁹³. Nu știm, însă, despre teritoriul cărei formațiuni administrative era vorba. Am văzut mai sus că argumentele unei municipalizări de la Marcus Aurelius nu sunt susținute pe deplin. Acțiunea sa a premers probabil faza municipală⁹⁴. Cât despre conducerea teritoriului municipal, atestarea unui *quinquennalis*, Ti. Claudius Valens (tabelul XXVII, nr. 2), alături de doi *magistri*, a determinat unii cercetători să considere că jurisdicția primului s-ar fi putut exercita asupra teritoriului⁹⁵. Alte opinii consideră că acest magistrat ar fi putut face parte din structura de conducere a unei așezări cu caracter quasiurban, respectiv a așezării civile de lângă castru⁹⁶. Amplasarea inscripției în secolul al II-lea, respectiv înainte de municipalizarea orașului, ne determină să susținem ideea că atât *magistri*, cât și respectivul *quinquennalis* erau membri ai elitei premunicipale de la Noviodunum⁹⁷. Structura așezării premunicipale de la Noviodunum s-ar fi compus din *quinquennales*, *magistri* și *aediles*, la fel ca în cazul canabelor de la Troesmis.

Arheologic, sunt semnalate mai multe așezări cu caracter rural în teritoriul municipiului Noviodunum. În apropierea Isacței sunt consemnate cel puțin trei astfel de comunități⁹⁸.

Sunt semnalate mai mulți posibili *vici* la Niculițel, cu două faze constructive, în afară de alte patru *villae*⁹⁹. Pe cuprinsul acestui sat și în apropiere, vestigiile cercetate ne îndreptătesc să identificăm sigur un *vicus* pe un platou din nordul comunei, iar înspre nord, o necropolă formată din tumuli aplatizați¹⁰⁰. O *villa rustica* s-a consemnat la Revărsarea, pentru ca așezările de la Parcheș, Alba, Izvoarele să fie doar atestate arheologic, fără a li se cunoaște statutul juridico-administrativ¹⁰¹. Mai multe ferme, ale căror fundații au fost deja cercetate, au apărut în preajma localității Capaclia¹⁰². De asemenea, în apropierea mănăstirii Cocoș s-a identificat o fermă de dimensiuni mijlocii, cu material arheologic roman timpuriu¹⁰³.

⁹¹ Bărbulescu 2001, 77.

⁹² Bărbulescu 2001, 77.

⁹³ *ISM* I, 359, 360: 198-201.

⁹⁴ Vezi și Bărbulescu 2001, 77.

⁹⁵ Pârvan 1912-1913, 502-509; Suceveanu, Barnea 1993, 165; Bărbulescu 2001, 76.

⁹⁶ *ISM* V, 268.

⁹⁷ În Dobrogea mai întâlnim și alți *quinquennales*, probabil tot ai unor așezări cu caracter quasiurban. Vezi tabelul XXVII, nr. 1 și nr. 3.

⁹⁸ Bărbulescu 2001, 77-78.

⁹⁹ Baumann 1983, 97-107, anexe 4 și 5; Bărbulescu 2001, 79.

¹⁰⁰ Baumann 1983, 71, 78; Bărbulescu 2001, 79.

¹⁰¹ Amănunte despre așezările posibile din teritoriul noviodunens a se vedea la Bărbulescu 2001, 77-83.

¹⁰² Baumann 1983, 93-97 și pl. XIV-XV.

¹⁰³ Bărbulescu 2001, 78.

Alte așezări rurale de la Telița-Amza¹⁰⁴ reliefează o imagine a unui teritoriu populat și care a cunoscut o dezvoltare accentuată în secolele II-III.

Magister Maximus (tabelul XXIV, nr. 58), de pe un monument epigrafic găsit în comuna Neatârnarea, jud. Tulcea, ar putea fi magistratul unui sat din teritoriul orașului Noviodunum¹⁰⁵. Ar fi singura informație sigură relativ la organizarea administrativă a unei structuri rurale din teritoriul orașului Noviodunum. Se știe că, mai ales în teritoriile orașelor grecești de pe litoralul pontic, sunt atestate structuri de conducere complete, cu *magistri* și *quaestores*.

VIII. Tropaeum Traiani

Orașul timpuriu, chiar dacă nu avea o întindere fortificată foarte mare, dispunea, fără îndoială, de un teritoriu important, împânzit cu *villae* suburbane, *villae rusticae*, dar și sate despre a căror existență nu cunoaștem decât foarte puține amănunte de ordin arheologic. Din păcate, întinderea teritoriului municipiului Tropaeum Traiani nu o cunoaștem, iar structurile administrative din teritoriu trebuie deduse fără a dispune de o atestare scrisă.

Întreținerea căilor de comunicație care veneau dinspre orașele grecești de pe litoralul pontic cu drumul ce traversa centrul Dobrogei, dar și legătura cu magistrala dunăreană au favorizat dezvoltarea impetuoasă a mai multor așezări rurale de-a lungul acestor axe comerciale.

Dintre acestea, așezarea de la Floriile, de unde cunoaștem un *princeps loci*¹⁰⁶, este una dintre cele mai importante. Aici este atestată o comunitate rurală, care era activă în secolele I-IV p.Chr.¹⁰⁷. Consemnarea unor *magistri* care conduceau *vici* rurali demonstrează o organizare tipic romană, chiar dacă exista o populație consistentă grecească. Protogenes μαγιστράτος (tabelul XXIV, nr. 59) era un personaj de marcă în satul său, în fruntea căruia se afla¹⁰⁸. El a ridicat un lăcaș de cult zeului ploii. În așezarea de la Urluia întâlnim un alt μαγιστράτος, ales dintre elementele grecești din sat (nr. 62)¹⁰⁹. Din păcate, nu dispunem de alte detalii legate de structura administrativă a acestor formațiuni. Denumirea celor doi demonstrează faptul că activau probabil în localități cu caracter grecesc pronunțat. Existența comunităților grecești în teritoriul orașului Tropaeum Traiani este deja bine fixată în istoriografia de specialitate. O proprietate importantă în teritoriul tropeens deținea senatorul L. Aelius Marcianus, administrată de un *villicus*, Iachetav¹¹⁰. Aproape sigur, astfel de *villae* dețineau și alți notabili care aveau poziții importante în municipiul Tropaeum Traiani. Ca membri ai elitei locale municipale, aceste persoane își finanțau intrarea și menținerea în senatul local, cel puțin parțial, din beneficiile scoase din proprietățile deținute în teritoriu.

Pe baza materialului ceramic, al monedelor sau al construcțiilor descoperite, așezări rurale mai sunt consemnate și la Pietreni, Zorile, Negureni, Lespezi, Pădureni, Negrești, Petroșani, Dumbrăveni, Conacu, Independența, Abrud, Straja, Dobromiru din Vale¹¹¹.

¹⁰⁴ Bărbulescu 2001, 79.

¹⁰⁵ Mrozewicz 1989, 106, nr. 148 consideră că ar putea fi vorba de un *magister* de la Noviodunum, probabil pentru perioada anterioară municipalizării.

¹⁰⁶ *CIL* III, 7481.

¹⁰⁷ Bărbulescu 2001, 124, n. 990.

¹⁰⁸ Monumentul epigrafic se datează în 236-238 p.Chr.: Barnea 1969, 595-609, nr. 2.

¹⁰⁹ *IGR* I, 596. Din așezarea de la Urluia dispunem și de alte numeroase materiale arheologice din secolele II-III p.Chr., precum un basorelief de tradiție clasică, greacă, o statueta de bronz a Venerei sau un altar bachic: Bărbulescu 2001, 121 și n. 945-947.

¹¹⁰ *CIL* III, 12463.

¹¹¹ Inventarierea descoperirilor arheologice din aceste centre rurale a se vedea la Bărbulescu 2001, 119-126.

IX. Marcianopolis

Trasarea granițelor teritoriilor orașelor grecești fondate de Traian are o importanță aparte atât în identificarea limitelor dintre provinciile Tracia și Moesia Inferior, în care au fost incluse pe rând cele două *poleis*, cât și pentru a urmări modalitățile de reorganizare a provinciilor de la Dunărea Inferioară.

Întinderea teritoriului orașului Marcianopolis poate fi identificată doar în legătură strânsă cu limitele altor așezări urbane din Tracia. Conform documentelor epigrafice, în 152, în timpul lui Antoninus Pius, teritoriul aferent Marcianopolis-ului era destul de extins¹¹². Astfel, hinterlandul fundației traianee se întindea mai ales înspre vest, cel puțin 30 de km¹¹³. Potrivit unei inscripții de la Antoninus Pius, datată în 152¹¹⁴, o veche așezare rurală peste care se găsește astăzi satul Nevša, făcea parte din *regio Gelegetica*, parte a teritoriului marcanopolitan¹¹⁵. Chiar dacă este cel mai vestic punct, totuși este destul de greu de precizat cu exactitate limita. Cel mai probabil, teritoriul său mergea până la granița cu teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum. Această limită ar fi putut trece prin apropierea localității Târgoviște. Înspre nord, limita corespundea graniței provinciei Tracia, până la anexarea la Moesia Inferior. Nici în sud nu sunt informații precise despre întinderea sa. Se poate ca aria teritorială să fi atins Munții Balcani. Frontiera estică trecea chiar prin vecinătatea orașului¹¹⁶, dar se pare că a cunoscut modificări după Septimius Severus, în sensul că s-ar fi putut deplasa în teritoriul orașului grecesc Odessos¹¹⁷.

Plăcile votive cu Cavalerul trac, identificate într-un număr consistent în așezările din acest teritoriu, sunt dovezi evidente ale persistenței elementelor tracice¹¹⁸. Li se adaugă numeroasele nume tracice și mulți recruți provenind din rândul populației autohtone în secolele II-III p.Chr.¹¹⁹.

Fără a se cunoaște numele vreunui *vicus*, cercetările arheologice au reușit să scoată la iveală urmele mai multor structuri rurale în localitățile Kipra, Avren, Štipsko și Černevo¹²⁰.

X. Nicopolis ad Istrum

În istoriografie au fost prezentate diverse variante ale granițelor teritoriului ce i se atribuisse orașului, *chora*. În nord și vest frontiera coincidea cu granița dintre Tracia și Moesia Inferior, în vreme ce în sud se oprea la munții Balcani, în apropiere de Augusta Traiana¹²¹. Descoperirea a șapte pietre de hotar care marcau limitele dintre Moesia Inferior și Tracia (*inter Moesos et Thraces*)¹²² ar fi trebuit să ușureze identificarea teritoriului orașului Nicopolis ad

¹¹² Gerov 1988, 39; Beševliev 1952, 33-36, nr. 55 = *AE* 1957, 279.

¹¹³ Gerov 1975, 57.

¹¹⁴ Mirchev 1961, 15, nr. 14.

¹¹⁵ Gerov 1988, 125.

¹¹⁶ Mirchev 1961, 14.

¹¹⁷ Pentru acest aspect, încă nerezolvat, a se vedea două inscripții interesante: *IGBulg* I, 251, dar și *IGBulg* II, 834.

¹¹⁸ *IGBulg* II, 830, 831, 836, 838, 839, 841-848, 850, 853, 854, 856, 858-861. Adaugă Gerov 1988, 126, n. 240.

¹¹⁹ *CIL* VI, 32624, 32640, 32583.

¹²⁰ Gerov 1988, 127.

¹²¹ Ivanov 1998, 144-145; Ruscu 2007, 215.

¹²² Gerov 1979, 223. Kolendo 1975, 87.

Istrum, cel puțin în partea de est și de nord¹²³. Cu toate acestea, dificultățile nu au dispărut. Într-o primă fază, când dispunea de doar cinci dintre pietrele de hotar, încercând să stabilească limitele Traciei, B. Gerov a ajuns la concluzia că piatra de la Svištov a fost adusă în acea regiune și granița provinciei nu putea să ajungă până în apropierea castrului de la Novae¹²⁴. Și după descoperirea celorlalte pietre de hotărnicie s-a menținut opinia că ele nu ar fi fost găsite *in situ*, ci au fost aduse într-un anumit context istoric¹²⁵. Prin urmare, Nicopolis ad Istrum avea un teritoriu destul de mic, la fel ca mai toate orașele fondate de Traian¹²⁶. Această estimare a fost făcută și după datele oferite de inscripțiile grecești și latine din intervalul 136-194.

O altă teorie, neagreată multă vreme¹²⁷, a fost reluată și argumentată temeinic de curând¹²⁸. Conform acesteia, Moesia Inferior era practic împărțită în două de teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum, parte a provinciei Tracia. Această situație se poate să se fi înregistrat încă de la fondare. Două dintre pietrele de hotar găsite la Novae și Svištov, databile în timpul lui Hadrian, ar confirma aceeași situație inclusiv în timpul lui Hadrian. O altă inscripție, de la Sexaginta Prista, depusă de sfatul și poporul din Nicopolis ad Istrum¹²⁹ în cinstea lui Septimius Severus, ar întări ideea că teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum ar fi avut drept limită nordică Dunărea. Fluviul devenise singura legătură dintre cele două părți ale Moesiei Inferior¹³⁰, pe o linie imaginară între Novae și Sexaginta Prista¹³¹. Odată cu trecerea la Moesia Inferior teritoriul a devenit parte a acestei ultime provincii. Astfel s-ar justifica și denumirea de Nicopolis ad Istrum, pe care o avea orașul. Mai mult, promovarea orașului Novae la statut municipal la începutul secolului al III-lea presupunea acordarea unui teritoriu care nu putea proveni decât din *chora* Nicopolis ad Istrum¹³².

Ca dimensiuni, teritoriul orașului a fost apreciat ca fiind destul de extins, măsurând circa 4000 de km², dar cu granița nordică situată la circa 20 de km de oraș, și nu chiar pe Dunăre¹³³.

Situația prezentată are și câteva inconveniente. În primul rând, se pare că Ptolemeu numise acest oraș, în prima fază a existenței sale, Nicopolis ad Haemus¹³⁴. Astfel, de la Traian este puțin probabil ca teritoriul orașului să se fi extins până la Dunăre. În schimb, reorganizarea plănuită și aplicată de Hadrian este posibil să fi adus teritoriul orașului până aproape de fluviu.

¹²³ Cele șapte pietre de hotar au fost descoperite la Svištov (*CIL* III, 749) și Novae (*AE* 1985, 733; Božilova, Kolendo 1985, 39-46), Maslarevo (*CIL* III, 14422¹), Butovo (*CIL* III, 12407), Polski Senovec (*AE* 1985, 729), Roman (Filov, 1912, 236) și Hotnica (*CIL* III). Vezi și Ruscu 2007, 216 și fig. 1.

¹²⁴ Gerov 1950, 11-33, fig. 4; Gerov 1979, 212-240.

¹²⁵ Božilova, Kolendo 1985, 46.

¹²⁶ Tacheva 1994, 122. Limitele probabile erau: în est și sud râul Iatrus, iar în nord râul Rositsa, *emporium Piretensium* fiind lăsat în afară.

¹²⁷ Velkov 1987, 248.

¹²⁸ Ruscu 2007, 214-229.

¹²⁹ Velkov 1987, 245 redă textul inscripției.

¹³⁰ Ruscu 2007, 221-222. Cele două segmente ale Moesiei Inferior ar fi fost legate de drumul militar care trecea prin sudul fluviului și de Dunărea propriu-zisă, trupele dispuse în regiune fiind subordonate guvernatorilor acestei provincii.

¹³¹ Sexaginta Prista a fost inclusă, la un moment dat, în teritoriul orașului, fiind unul dintre porturile civile și militare importante de la Dunăre, de care Nicopolis ad Istrum avea mare nevoie. Vezi Velkov, 1987, 248.

¹³² Ruscu 2007, 229.

¹³³ Poulter 1995, 13. Orașul se afla la aproximativ 30 de km sud de Dunăre. Pentru circa 5000 km² pledează Ruscu 2007, 215.

¹³⁴ Ptol. III, 11, 7. Velkov 1987, 247. Vezi argumente suplimentare pentru această denumire pe care orașul ar fi avut-o înainte de Hadrian și reorganizarea provinciilor din 136 la Vladkova 2002, 32.

În plus, chiar dacă această opinie pare viabilă, este foarte posibil ca acele monumente epigrafice de pe linia Dunării să fi fost aduse în zonă într-o perioadă ulterioară. Oricum, indiferent de situația de dinainte de anexare, anumite ajustări menite să reglementeze administrativ situația erau indispensabile după trecerea la Moesia Inferior.

Așadar, dacă limita nordică rămâne destul de controversată, în est, teritoriul dintre Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum a fost, cel mai probabil, împărțit între cele două orașe cu specific grecesc¹³⁵. În partea de vest se întindea circa 30 de km¹³⁶, aceasta fiind și granița vestică a provinciei Tracia cu Moesia Inferior. În sud, limita era constituită din munții Haemus abia din secolul al III-lea, când *emporium Discoduraterae*, care făcuse parte din teritoriul orașului Augusta Traiana, este transferat în cel al orașului Nicopolis ad Istrum.

În ciuda anumitor suspiciuni care pot fi evocate, se pare că teritoriul orașului care aparținuse Traciei a trecut cu totul la noua provincie, poate cu câteva ajustări minore. Susținerea de care Septimius Severus a beneficiat din partea Moesiei Inferior și a unităților cantonate în această provincie, spre deosebire de cele din Tracia, considerată o provincie adversară, confirmă ipoteza prezentată¹³⁷. În aceste condiții, era normal ca trecerea la Moesia Inferior să se facă împreună cu teritoriul aferent, făcându-se o favoare provinciei în general, în același timp neinfluențând negativ domeniile de care dispuneau așezările moesice. Se știe prea bine că orașul a beneficiat din plin de privilegii din partea împăratului. Locuitorii săi își exprimă gratitudinea în 198 prin organizarea unei sărbători generale în cinstea binefăcătorului și prin donarea unei importante sume de bani¹³⁸.

O situație interesantă pentru Nicopolis ad Istrum și teritoriul său o semnalăm în privința repartiției inscripțiilor funerare și a limbii folosite în acestea. Dacă în necropolele aferente orașului inscripțiile grecești sunt în proporție de 71,4%, în cele descoperite în *chora* procentul este de 12,5%. Oarecum surprinzător, situația inscripțiilor latine este inversă. În oraș avem un procent de 28,6%, în timp ce în *chora* devine de 81,25% dintre inscripțiile descoperite¹³⁹. Marea lor majoritate este databilă în a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea, adică în perioada Severilor, așa cum se întâmplă în toată zona Dunării de Jos. Una dintre explicații ar fi că în teritoriul orașului așezările rurale dispuneau de o organizare specific romană, iar locuitorii erau în majoritate romanizați, spre deosebire de centrul urban care, așa cum am văzut mai sus, era populat în majoritate de elemente elenofone, iar formele de organizare internă erau specifice unui oraș grecesc¹⁴⁰. Mai mult, după transferul orașului la Moesia Inferior, nu s-a trecut la folosirea limbii latine brusc, înlocuind limba greacă, folosită până atunci în cadrul „provinciei grecești” Tracia. Așa cum demonstrează B. Gerov, diferențele de limbă s-au manifestat la nivel epigrafic, dar ele nu au fost bruște odată cu translarea de la o

¹³⁵ Poulter 1995, 11 și n. 31. Vezi și Conrad 2002, 104 și n. 2, dar și fig. 1.

¹³⁶ Poulter 1995, 11.

¹³⁷ Boteva 1994, 16.

¹³⁸ *ILBulg*, II, 659. Pentru o altă opinie vezi Boteva 1994, 18. Aici se susține că, de fapt, acești 700000 de denari ar fi fost o pedeapsă pentru nicopolitanii ce ar fi ținut partea lui Niger în conflictul direct, dat fiind faptul că locuitorii săi proveneau în mare parte din Niceea, unul dintre cartierele generale ale pretendentului învins. Aceeași semnificație, de pedepsire, ar fi avut-o și trecerea orașului la Moesia Inferior, aflată sub conducerea unui guvernator devotat împăratului, fratele său Septimius Geta (Mihailov 1963, 114) sau Rufus Cosconius Gentianus (Doruțiu-Boilă 1985, 198-201).

¹³⁹ Conrad 2002, 110, tab. 1.

¹⁴⁰ Despre componența etnică a orașului a se vedea statisticile interesante de la Poulter 1992, fig. 49, pentru oraș și fig. 52, pentru teritoriul său.

provincie la alta. Cert este că în oraș, limba folosită în majoritate era greaca, în timp ce în teritoriu latina predomina¹⁴¹.

Cât privește structurile sătești din cuprinsul teritoriului, atât dovezile arheologice, cât și informațiile epigrafice atestă existența lor.

Vicus Pereprus a fost identificat cu *Melta*, în actuala localitate Lovech¹⁴². Un Γ. Ἰούλιος Οὐαλέριος, βουλευτής, cetățean roman consemnat epigrafic într-un document identificat în apropiere de această localitate, era, cel mai probabil, membru al sfatului din Nicopolis ad Istrum.

*Vicus Sapisara*¹⁴³ este atestat într-o inscripție din Italia, alături de un *Agatapara vicus*¹⁴⁴, cel mai sudic *vicus* din Moesia Inferior¹⁴⁵. Descoperirile arheologice atestă prezența și a altor sate sau *villae rusticae* în teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum. La sud de Veliko Tărnovo, aproape de satul Prisovo, a fost descoperită o astfel de *villa*, care a avut de suferit în urma atacurilor gotice¹⁴⁶ din 250 p.Chr. În aceeași categorie se pot include și așezările de la Pavlikeni, Butovo sau Samovodene¹⁴⁷.

În condițiile în care teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum avea granița pe Dunăre, este interesant de urmărit *vicus*-ul de la Sexaginta Prista. Această așezare dispunea de un important port, cu rol militar, dar și comercial.

Inscripția care menționează pe C. Antonius, un ipotetic *magister* din 101-102¹⁴⁸, amintește de o comunitate de *cives Romani consistentes*, care ar fi locuit în acest *vicus*, probabil militar, și nu rural, dezvoltat pe lângă o stație a flotei moesice, ce se găsea la Sexaginta Prista încă din timpul Flaviilor¹⁴⁹. Este, foarte probabil, aceeași situație cu acel *vicus classicorum*, din Dobrogea, cu deosebirea că aici este clar denumită localitatea *Sexaginta Prista*¹⁵⁰. Cât privește personajul care se afla în fruntea acestei unități administrative, este cel mai timpuriu dintre *magistri* de pe linia Dunării de Jos, datând de la Traian. Inscripția, de altfel, îi este dedicată împăratului Antonin.

În limitele teritoriale ale fundației traianee se găseau și două centre de schimb, *emporia*, *Discoduratera* și *Piretensium*. Prima localitate era situată în apropierea actualului sat Gostilica și la începutul secolului al III-lea făcea parte din teritoriul orașului Augusta Traiana¹⁵¹. De la Aurelian o găsim în *chora* orașului Nicopolis ad Istrum, după o reorganizare probabilă a limitelor urbane¹⁵². *Emporium Piretensium* se afla aproape de satul Gorsko Kossovo, fiind

¹⁴¹ T. Ivanov 1983, 140.

¹⁴² *CIL* VI, 2736. Vezi Poulter 1980, 733 și n. 2.

¹⁴³ *CIL* VI, 2933.

¹⁴⁴ *CIL* VI, 32582.

¹⁴⁵ Vezi o hartă a comunităților rurale din Moesia Inferior la Poulter 1980, fig. 48.1.

¹⁴⁶ Gerov 1988, 121.

¹⁴⁷ Gerov 1988, 118, n. 183.

¹⁴⁸ Velkov 1965, 90-109; *AE* 1966, 356.

¹⁴⁹ Despre istoria acestei localități vezi Dimova 1964, 11-16; Velkov 1965, 90-109. Pentru unitățile militare care s-au perindat prin acest centru dunărean vezi Zahariade, Gudea 1997, 74.

¹⁵⁰ Denumirea localității înseamnă 60 de nave (*pristis*) și evocă rolul de bază fluvială pe care localitatea l-a avut de la fondarea sa în timpul Flaviilor.

¹⁵¹ *IGBulg* 732.

¹⁵² *IGBulg* 734; Gerov 1988, 116; Poulter 1992, 77; T. Ivanov, Ivanov 1994, 160.

cunoscut din trei inscripții¹⁵³. A fost fondat înainte de Severi, deci fusese atribuit teritoriului orașului Nicopolis pe timpul când încă făcea parte din provincia Tracia¹⁵⁴.

C. Concluzii

Fără a putea prezenta situații foarte clare cu privire la întinderea teritoriilor municipale din regiunea Dunării de Jos, se pot extrage câteva concluzii interesante. În primul rând trebuie semnalată parcimonia informațiilor epigrafice despre existența unor structuri rurale în aceste *territoria*. Acolo unde dispunem de așa ceva nu se poate stabili decât trunchiat tipul de organizare administrativă. Despre populația din comunitățile identificate se cunosc, de asemenea, puține amănunte. În schimb, cercetările arheologice au fost în măsură să ofere mai multe detalii, chiar dacă relative, despre așezările cu specific rural, de tip *vicus* sau *villa rustica* din Moesia Inferior și sectorul estic al Moesiei Superior.

Am contabilizat numele a 10 *vici* consemnați epigrafic, în vreme ce de la Tropaeum Traiani consemnarea a doi *magistri vici* certifică existența cel puțin a unui *vicus*. Alte astfel de comunități rurale sunt atestate arheologic, alături de zeci de *villae rusticae* aflate în proprietatea unor oameni de vază ai locului. Interesant este faptul că, în foarte multe cazuri, membri ai elitei locale din orașe sunt regăsiți pe monumente ridicate în hinterland. Este confirmarea faptului că aceștia dețineau proprietăți în teritoriu, de unde obțineau resursele necesare menținerii unei poziții de frunte în oraș. Pe de altă parte, când vorbim de elita rurală ne referim nu la aceste personaje avute, cu pretenții la nivel municipal, ci la *magistri* și *quaestores*, persoane importante în comunitățile lor, dar atât.

În ceea ce privește organizarea teritoriilor orașelor grecești Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum, chiar dacă orașele propriu-zise dispuneau de instituții grecești, se pare că satele din cuprinsul granițelor lor respectau tipologia romană. În schimb, în teritoriul orașului Tropaeum Traiani, municipiu roman, sunt consemnate comunități grecești conduse de un *μαγιστράτος*.

¹⁵³ Zawadzki 1964, 531-538; Gočeva 1984, 216-217; Binev 2002-2003, 204.

¹⁵⁴ Zawadzki 1964, 538; Franzot 1999, 71.

CAPITOLUL AL IV-LEA

INSTITUȚII ȘI ELITE ÎN AȘEZĂRILE ROMANE DE LA DUNĂREA DE JOS (SECOLELE I-III P.CHR.)

A. Preambul

Orașul a fost pentru Roma cea mai directă cale prin care valorile culturale romane au putut fi plantate și apoi însușite de noii cetățeni. Elitele locale, magistrați, preoți și membri ai organismelor reprezentative, au devenit conducătorii noilor structuri romane, care au pornit de la modelul Cetății Eterne și au căpătat ca sarcină primordială supravegherea bunăstării și stabilității urbei. De la sfârșitul Republicii, procesul de selecție a devenit foarte important. Era absolut necesar un liant între comunitățile care, spațial, se găseau departe de Roma, dar erau unite de metropolă prin scopuri comune.

I. Obiectivul

Urmărirea dinamicii sistemului instituțional roman din comunitățile de pe linia Dunării de Jos, cu caracteristicile regionale aferente și cu efectele politicii aplicate în acest compartiment al urbanizării, reprezintă scopul principal al acestui capitol. Tentativa noastră de a ne avânta pe acest tărâm plin de relativități a avut drept fundament abordarea destul de fragmentară de către istoriografia de specialitate a unor aspecte care, exploatate eficient, pot oferi răspunsuri la multe dintre problemele existente.

În afară de municipiile Viminacium, Novae, Durostorum, Tropaeum Traiani, Troesmis, Noviodunum și coloniile Ratiaria și Oescus, vom avea în vedere cele două fundații grecești ale lui Traian, Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis, înglobate în provincia Moesia Inferior de la Septimius Severus. Ele constituie o filă aparte a istoriei acestei regiuni, beneficiind de trăsăturile specifice mai degrabă ale provinciilor „grecești”, dar integrate în cele din urmă foarte bine în această provincie „latină”, cum era considerată Moesia Inferior.

Pe parcursul capitolului urmărim atât instituțiile în sine, cât și pe deținătorii acestora. Elitele locale urbane, onomastica lor, statutul social și juridic de care dispuneau în comunitatea în fruntea căreia se aflau, relațiile cu puterea centrală provincială sau chiar din capitala Imperiului, analogii ale funcțiilor deținute cu alte situații din regiune sau din părți îndepărtate ale stăpânirii romane vor întregi un tablou care va avea ca finalitate, sperăm, o mai bună cunoaștere a unei pagini de istorie socială, politică și juridico-administrativă a Imperiului Roman, dintr-o regiune de maxim interes pentru lumea antică.

II. Metoda

Regiunea Dunării de Jos îngloba, cum bine se cunoaște, un teritoriu mult mai vast, care cuprindea și Dacia. Despre această provincie destul de recent s-a realizat o lucrare complexă, care abordează tematica pe care ne-am propus-o noi pentru Moesia Inferior și pentru o parte din

Moesia Superior¹. Oricum, comparațiile cu situații întâlnite în Dacia nu vor lipsi, fie și pentru a scoate în evidență asemănările, dar și diferențele destul de semnificative dintre cele două regiuni, nord, respectiv, sud-dunărene, din punct de vedere urbanistic, instituțional și nu numai. Cauzele acestor deosebiri, așa cum vom încerca să demonstrăm și pe parcursul expunerii noastre, se regăsesc în diferențele evidente de context istoric în care au evoluat provinciile de pe cele două maluri ale Dunării. Foarte important în conceperea unei strategii de implementare a sistemului urbanistic la nivel regional sau provincial era și spațiul natural. Rolul de graniță a Imperiului deținut de Dunăre până la Traian, transformarea sa într-o „graniță internă” după războaiele dacice, apropierea de Marea Neagră, vecinătatea cu provincia Tracia, zonă de tradiție grecească, sunt alte elemente ce au stat la baza unei evoluții specifice a procesului de urbanizare din provinciile care constituie ținta noastră de cercetare. Politica administrativă a împăraților în zonă, diferită de la Traian și Hadrian la Marcus Aurelius și Commodus și apoi la Severi a cântărit destul de mult în echilibrul zonei. Nu trebuie omisă apropierea orașelor grecești de pe litoralul vestic al Mării Negre care, în epoca Principatului, continuau să se guverneze cu propriile instituții, beneficiind de autonomie, și cu teritorii în care întâlnim majoritatea *vici*-lor rurali din Moesia Inferior.

Toate aceste aspecte au jucat un rol decisiv în conturarea, maturizarea și evoluția graduală a sistemului instituțional roman, civil sau religios, urban, cvasiurban sau rural.

Trebuie să semnalăm încă de la început relativitatea statisticilor și a unor concluzii istorice la care vom ajunge, datorită schimbărilor continue care pot interveni în abordarea acestor criterii de studiu, dar și ca o consecință a noilor descoperiri arheologice care ar putea răsturna anumite calcule de principiu. Cel mai elocvent exemplu este posibila identificare a legii municipale de la Troesmis, care pune ordine și oprește polemicile legate de promovarea orașului la statut municipal.

Din motive metodologice am ales să tratăm separat instituțiile așa-zis civile de cele religioase din comunitățile urbane, cu toate că ele aparțin aceluiași sistem, la ele putând accede doar membrii aristocrației locale, iar fiecare funcție civilă avea și atribuții religioase.

În afară de *ordo decurionum*, *magistrates maiores* și *minores* sau preoți, pentru fiecare oraș vom urmări și alte categorii de participanți la viața municipală, cum ar fi deținătorii de *ornamenta* și auguralii. Am ales să includem în studiul nostru și aceste personaje, pentru că, de multe ori, activitatea evergetică dintr-o urbe romană era decisivă pentru bunul său mers, iar aceste categorii dispuneau de capitalul necesar. În plus, sunt persoane la care se poate observa ambiția și dorința de a depăși condiția socială inferioară, posibilitate care în legislația romană era prevăzută, chiar dacă trebuiau îndeplinite destul de multe condiții.

Sursele principale pe baza cărora vom face evaluarea elitelor din regiunea Dunării de Jos sunt inscripțiile. Câteodată, acestea sunt lacunare, prea concise pentru o analiză mulțumitoare sau pur și simplu puțin relevante în demersul nostru.

Câteva detalii tehnice trebuie semnalate în ideea sporirii cursivității și înțelegerii textului:

1. Pentru o mai ușoară identificare, notabilii municipali sau rurali vor fi prezentați schematic, în tabele corespunzătoare fiecărei localități și se va insista asupra acelor personaje „interesante” prin caracteristicile aparte pe care le dețin. Dispunerea în tabele se va face conform criteriului alfabetic. Fiecărui personaj i se vor preciza numele, așa cum reiese el din inscripții cu oferirea diverselor variante de interpretare, funcțiile deținute în oraș, pozițiile

¹ Ardevan 1998.

sociale ce le ocupa în alte localități, sursele de proveniență a izvorului, care pot fi atât *corpora* de inscripții, cât și lucrări esențiale în demersul referitor la un anumit personaj, cronologia și alte observații.

2. Am ales să includem separat pe deținătorii de *ornamenta* și pe augustalii din orașele studiate, pentru a puncta statutul diferit de care beneficiau aceștia în comparație cu deținătorii *de jure* ai demnităților orășenești.
3. Se va indica cu sec. II/III intervalul de timp cuprins între sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea și cu sec. II-III o perioadă nedeterminată precis, cuprinsă între cele două secole.
4. Vom face trimiteri nu doar pentru cele mai rare gentilicii sau cognomene, ci pentru toate, tocmai pentru a reliefa și mișcarea demografică din orașele Moesiei Inferior comparativ cu celelalte provincii, mai ales din partea europeană a Imperiului.
5. S-au notat cu N acei magistrați despre al căror nume nu avem indicii.

B. Instituțiile municipale

I. Generalități

În prima parte a acestui capitol despre instituții vom încerca să croim o imagine generală a structurilor de conducere urbane, la nivelul Imperiului, cu numeroase exemple din provincii. Vom trece apoi la fiecare localitate din segmentul geografic propus și, în funcție de sursele de care dispunem, se va face o analiză amănunțită a senatului local, a fiecărei magistraturi și sacerdoțiu.

Decuriones și ordo decurionum

Senatul local este instituția care constituia puterea legislativă a comunității locale și reunea persoanele exponente ale urbei, precum magistrații ieșiți din funcție și membrii aristocrației. În izvoare este menționat cu denumiri diverse: *senatus*, *curia*, *ordo*, *ordo decurionum*.

Censul, vârsta și onorabilitatea erau criterii esențiale pentru a avea acces în *ordo decurionum*.

O eventuală slabă administrare pe timpul apartenenței la acest organism sau ca posesor al unei magistraturi trebuia garantată printr-o avere consistentă, care să acopere daunele aduse comunității. Aceasta presupunea ca respectivul candidat să dețină proprietăți și fonduri necesare pentru acoperirea acestor pierderi². Censul decurional era, spre exemplu, 100.000 de sesterți la Como³ sub Traian⁴. Pentru perioada târzie, o lege din 342 oferă o situație mai precisă a averii pe care trebuia să o dețină un aspirant la decurionat: 50 jugere de pământ (circa 12,5 ha), care valorau 25-30 de mii de sesterți, la care se adăugau casa și alte bunuri mobiliare⁵.

Un profil moral corespunzător și o „dare de mână” absolut necesară în condițiile în care era obligatorie plata unei *summa honoraria* la intrarea în funcție, precum și prestarea unei intense

² Jacques 1990, 110.

³ Oraș din Gallia Cisalpină devenit colonie de drept latin în anii 89-87 a.Chr., la propunerea consulului Pompeius Strabo. Din 59 a.Chr. primește denumirea de *Novum Comum*. Caesar trimite aici 5000 de coloniști, așezarea devenind și *colonia civium Romanorum*.

⁴ De altfel, este singura sumă sigură cunoscută până acum din perioada Imperiului timpuriu. Plin. Sec., Ep. I, 19.

⁵ *Cod. Theod.*, XII, 1, 33. Jacques 1990, 109-110.

activități evergetice erau considerate elemente fundamentale în evoluția către decurionat⁶. Plinius ne informează în corespondența sa că în Bithynia, în vremea lui Traian, noii membri ai senatului local trebuiau să plătească între patru și opt mii de sesterți⁷. Scopul pentru care erau folosite aceste sume de către administrația locală a diferit de la o perioadă la alta. În epoca republicană și în prima parte a Imperiului folosirea sintagmei *pro ludis* sugera că finanțarea jocurilor care se țineau în orașe era principala țintă⁸. Cu timpul, o parte din acești bani era dirijată către acoperirea costurilor vieții municipale⁹.

Ordinul decurionilor nu poate fi asimilat cu un grup care reunea elita orașului, recrutată fără a se lua în calcul alte aspecte decât cel social sau moral. Revizuirea acestui organism de către *quinquennales*, prin alegerea de noi decurioni pe locurile rămase vacante, proces intitulat *lectio senatus*¹⁰, demonstrează că persistau noțiunile de merit și aptitudini drept condiții suplimentare de acces în forul suprem al orașului¹¹. Totuși, *lex Irnitana* confirmă faptul că, dacă erau vacante, posturile de decurioni puteau fi ocupate înainte de cenzura operată de *quinquennales*, condiția unică fiind de a se efectua o singură alegere pe an¹².

Membrii *ordo* puteau fi excluși doar în cazul în care erau găsiți vinovați de comiterea vreunei infracțiuni grave și dacă nu își mai puteau îndeplini îndatoririle față de comunitate. Cea mai frecventă cauză era sărăcirea și, implicit, ieșirea din rândul aristocrației. Oricum, excluderea se întâmpla destul de rar, de obicei senatorii păstrându-și poziția toată viața.

Numărul decurionilor era fixat de o lege municipală sau colonială. De la primele cercetări ale structurii elitelor urbane, s-a promovat ideea că senatul orășenesc reunea un număr standard de 100 de membri¹³. Cu toate acestea, au fost acceptate și excepții care țineau de specificul fiecărei urbe și poate chiar al fiecărei provincii sau regiuni¹⁴. Ultimele cercetări pun serios la îndoială presupusul tipar în constituirea *ordines*¹⁵.

⁶ Existau, bineînțeles, și excepții de la plata acestor sume, dar gratuitatea, foarte rară, era o mare onoare pentru cei în cazul cărora se aplica. La Ostia, la sfârșitul secolului I a.Chr., li se acordă decurionatul gratuit la doi membri ai unei familii importante din oraș (*adlecti gratis*): *CIL* XIV, 375; *AE*, 1959, 254 și Melchor Gill 1994, 195.

⁷ Plin. Sec. *Ep.*, X, 112.

⁸ *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis* stabilește, în capitolele LXX și LXXI, ca duumvirii și edilii să dispună de cel puțin 2000 de sesterți pentru jocuri. Exemplele cele mai elocvente le avem de la Pompei, unde s-au găsit numeroase programe de spectacole cu gladiatori, *edicta munerum*, finanțate de magistrații locali. Aceștia scriau programul și chiar cauza (*causa muneris*) pentru care organizatorul (*editor muneris*) oferea respectivul spectacol din banii săi. Pentru detalii a se consulta Jacobelli 2003.

⁹ Melchor Gil 1994, 196. De aceea, în legile municipale flaviene nu apar aceleași prevederi ca în cazul legii orașului Urso. Asta nu înseamnă că nu se mai țineau astfel de jocuri la nivel local, ci probabil erau organizate *publicos ludos*, în care municipalitatea, și nu anumite persoane, se ocupa de organizarea acestora.

¹⁰ Albumul de la Timgad, din secolul al IV-lea, arată că, după dispariția *quinquennales*, reorganizarea senatului local cădea în sarcina *curatores* și *duumviri*. Cf. Chastagnol 1978, 28-31.

¹¹ Jacques 1984, 573.

¹² *Lex Irnitana*, cap. 31; Jacques 1990, 107.

¹³ Mommsen 1887-1888, 845; Liebenam 1900, 229-230; Abbott, Johnson 1926, 65; Duncan-Jones 1982, 283; Jacques 1984, 229; Alföldy 1984, 110.

¹⁴ *Lex Irnitana*, în capitolul 31, prevede clar faptul că mărimea senatului este dată de tradiția locală și de lege: „*quod ante hanc legem rogatam iure more eius municipi fuerunt*”. Vezi Gonzales 1986, 158, 184-185. Numărul decurionilor este stabilit la 63, de altfel singura sursă antică unde se face această precizare cu exactitate.

¹⁵ Nicols 1988, 712-719.

Numele tuturor decurionilor erau prezentate într-o ordine prestabilită într-un *album*. De la Canusium¹⁶ și Timgad¹⁷ dispunem de singurele liste reprezentative și oarecum complete.

Primii erau desemnați de obicei *patroni clarissimi viri* și *patroni equites Romani*¹⁸. Această poziție certifică situarea lor în fruntea decurionilor orașelor. *Patroni* erau desemnați de senatul orașului printr-o decizie redactată în două exemplare și numită *tabula hospitalis* sau *tabula patronatus*¹⁹.

La Canusium, de exemplu, în *album*-ul din 223 p.Chr., apar 39 de nume, dintre care 31 de rang senatorial și opt de rang ecvestru²⁰. Erau menționați, în continuare, magistrații superiori cu funcție de *quinquennales*²¹, care redactau respectivul *album*, și apoi, în ordine, cei care dețineau magistraturi în oraș, conform *cursus honorum*: *quinquennialicii* (în număr de 7), *duumviralicii* (29), *aedilicii* (19) și *quaestoricii* (9). Urmău *allecti*, cei care erau aleși în mod excepțional, fie ca urmare a recomandării împăratului, fie printr-un vot de încredere acordat chiar de senat. În această situație se puteau afla străinii sau indivizii tineri²². *Pedanei* (32) sau *pedarii*²³, care nu mai fuseseră niciodată aleși ca membri ai acestei adunări, dar și *praetextati* (25), persoanele care câpătaseră dreptul de a participa la discuțiile Senatului, erau alte categorii consemnate în *album*. Ultimii erau fiii senatorilor și, de obicei, nu apăreau menționați decât în condiții speciale. Ei nu erau moștenitori *de jure* ai funcției părintelui dacă nu îndeplineau condițiile de notabil al orașului, amintite anterior.

La Timgad, pentru anul 367, apar mult mai puțini senatori, fenomen care se generalizase deja din secolul trecut pe măsură ce membrii comunităților locale nu mai aveau același interes pentru ocuparea de funcții orășenești²⁴. Totuși, cel puțin până în prima jumătate a secolului al III-lea, magistraturile erau foarte râvnite și exista o competiție acerbă, motiv pentru care nu toți cei care îndeplineau condițiile reușeau să le și dețină.

Senatul orășenesc se reunea într-o clădire denumită curie sau într-un templu, la convocarea *duumviri*-lor, pentru a analiza, dezbate și aproba hotărârile legate de comunitatea locală. Deciziile luate erau prezentate sub forma unui *d(ecretum) d(ecurionum)*, echivalentul formulei *senatus sententia*²⁵. Practic, organismul reprezentativ al orașului se îngrijea de locurile sacre (*cura fanorum*), de organizarea actelor religioase, de stabilirea calendarului de sărbători și jocuri,

¹⁶ Canusium este un oraș italian, care devine *municipium* din 88 a.Chr. și apoi *colonia Aurelia Augusta Pia Canusium* sub Antoninus Pius. Despre *album* vezi Silvestrini 1990, 595-602.

¹⁷ Colonie din Numidia, fondată de Traian în jurul anului 100, cu numele complet *Colonia Marciana Traiana Thamugadi*. Despre *album* vezi Chastagnol 1978.

¹⁸ *Patroni* erau persoane care aveau rol de protectori pentru o comunitate. Era o adevărată instituție, care avea un statut recunoscut de cetățenii urbei, cu obligații și drepturi. Dacă în perioada republicană modalitatea de desemnare a unui patron (*cooptatio*) convergea către o funcție politică preeminentă atribuită respectivului, în Principat sarcinile sale se modifică substanțial, în sensul că preponderent devine rolul social, de ajutorare materială și, parțial, de influență asupra factorilor politici cu putere de decizie. A se vedea Ardevan 1998, 316-320.

¹⁹ Marquardt 1889, 278.

²⁰ Silvestrini 1990, 597.

²¹ Vezi mai amănunțit pentru rolul acestor magistrați cincinali în van Deman Magoffin 1913.

²² Există cazuri în care tinerii care nu apucaseră să dețină efectiv o magistratură au primit onorurile *post mortem*: Fabre, Mayer, Roda 1990, 528.

²³ Aceștia aveau drept de vot, dar nu puteau lua cuvântul în adunare.

²⁴ De Martino 1975, 720-722.

²⁵ Despre situațiile în care era folosită această formulare în unele orașe italiene vezi Chelotti 2003, 201-207, iar pentru cele spaniole, D'Encarnação 1993, 59-64.

de demolarea și construcția unor edificii, de reprezentarea orașului în exterior, de atribuirea onorurilor și numirea patronilor, a *hospites* și a ambasadurilor.

Putea dispune pedepsirea cu amenzi pentru neîndeplinirea sarcinilor sau pentru depășirea atribuțiilor de către magistrați. Un exemplu autentic în care se prevăd sumele care trebuiau vărsate la trezoreria orașului este *lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*²⁶. Aici sunt detaliate cifre exacte pentru fiecare delict. Un alt drept care revenea senatului local era *jus contonandi*. Acesta implica o relație de intermediere între autoritatea centrală și populație²⁷. Cunoscută în izvoare mai ales ca o *potestas*, corespundea perfect intereselor romane de menținere a unui dialog permanent cu provinciile și cu locuitorii de aici. Cea mai sigură și eficientă cale era însărcinarea reprezentanților Romei în aceste regiuni de a strânge doleanțele locuitorilor și de a le transmite spre rezolvare autorității centrale.

Ordo decurionum a cunoscut o evoluție interesantă până la Constantin cel Mare, când a avut loc o decădere iremediabilă, aproape de ruină. Decurionilor li s-au impus *munera* (sarcini) împovărătoare, care au suprimat dorința de a accede la această poziție. Treptat, senatorul nici nu mai era considerat membru al unei instituții cu caracter deliberativ, ci devenise un simplu funcționar.

În general, în aceste condiții și pe baza aceluiași criterii de numire și funcționare, au activat și decurionii din așezările urbane din zona noastră de interes. Numărul și calitatea purtătorilor acestei demnități reprezintă o caracteristică aparte a provinciilor moesice, așa cum, pentru fiecare provincie romană, se pot identifica particularități față de alte regiuni.

Magistraturile urbane

Executivul orașelor de tip roman, *municipium* sau *colonia*, era compus din *magistratus iure dicundo*, *duumviri* sau *quattuorviri* și *magistratus minores*, *quaestores* și *aediles*. O dată la cinci ani, magistrații supremi deveneau *quinquennales* și căpătau sarcini de cenzeni.

Duumviri și duumviri quinquennales

Conducerea efectivă din comunitățile urbane de tip roman era deținută de colegii de magistrați formate din două (*duumviri* sau *Ilviri*) sau patru persoane (*quattuorviri* sau *IVviri*). La fel ca și consulii la Roma, erau eponimi pentru anul magistraturii lor. În unele cazuri, în fruntea orașelor apar patru persoane fie sub forma unui colegiu unitar (doi *IVviri iure dicundo* și doi *IVviri aediles*), fie sub forma a două colegii distincte formate din câte două persoane, *Ilviri iure dicundo* și *Ilviri aediles (aedilicia potestate)*. Mai întâlnim și un singur colegiu, *octoviri*, care reunea nu doar funcționarii cei mai înalți, ci era compus din doi *octoviri duumvirali potestate*, doi *octoviri aediliciae potestatis*, doi *octoviri aerarii (quaestores)* și doi *octoviri fanorum* (numiți și *curatores fanorum*)²⁸.

O primă problemă ce se impune a fi pusă în discuție este alternanța *duumviri-quattuorviri* la conducerea orașelor romane. Opiniei care susține că *duumviri* se găseau în fruntea coloniilor, iar *quattuorviri* în fruntea municipiilor, i se opun numeroase alte contraexemple. Atât în perioada republicană, cât și în cea imperială este greu de precizat în ce condiții o comunitate era condusă de *duumviri* sau de *quattuorviri*. O altă ipoteză ar fi că, în timpul Principatului, coloniile romane

²⁶ Legea orașului Urso, din Baetica, emisă în 44 a.Chr., cu adăugiri ulterioare, este una dintre cele mai complete de acest fel din cuprinsul Imperiului.

²⁷ Pino Polo 1989, 99.

²⁸ Marquardt 1889, 210-211. Totuși, *octoviri* sunt rar consemnați și mai ales în orașele italice vechi.

ar fi beneficiat de conducerea *duumviri*-lor, iar coloniile latine, de *quattuorviri*. În Gallia Narbonensis se întâlnește această situație cu o densitate apreciabilă, dar în Hispanii doar *municipia* dispuneau de *quattuorviri*. După răspândirea *jus Latii* în toată Hispania, în timpul lui Vespasian, au apărut *municipia Flavia* cu constituții duumvirale (Sabora²⁹, Aeso³⁰, Gades³¹)³². Și în valea Dunării, majoritatea municipiilor lui Hadrian aveau constituție duumvirală³³. Organizarea municipală se baza, fără îndoială, pe o strategie precis formulată de autoritățile romane și care trebuie identificată în funcție de contextul regional și temporal în care se încadrează orașele în cauză. Toate componentele ce intră în discuție relativ la o așezare urbană țin și de specificul local, exploatat într-un mod convenabil de «cuceritori».

Alternanța *duumviri-quattuorviri*, chiar în fruntea aceluiași oraș, așa cum se întâlnesc situații pe cuprinsul Imperiului, se poate să fi fost efectul modificării ierarhiei dintre *colonia* și *municipium*. Conform *lex Irmitana*, fondarea unui *municipium* atrăgea după sine introducerea de noi instituții, plecând de la realitățile preexistente, dar care puteau fi asimilate sau adaptate.

Orașul Lissus, din Iliria, ajuns *municipium* probabil în timpul lui Augustus, trebuia să dispună de *quattuorviri*. Nu îl regăsim însă în acest sistem, ci în cel duumviral, propriu pentru ultima perioadă a Republicii, mai ales coloniilor³⁴. Este doar un exemplu de coexistență a celor două sisteme de administrare în municipiile din ultima perioadă a Republicii. În orașul Perusia³⁵, Octavian a înlocuit *quattuorviri* existenți în oraș, înainte de distrugerea sa în anul 40 a.Chr., cu *duumviri*. Din izvoarele epigrafice știm despre existența a două personaje care au fost întâi *quattuorviri* și apoi *duumviri*, înainte și după refacerea orașului³⁶.

O situație specială întâlnim în cazul orașului *Interamnium Praetuttiorum*³⁷. Inscripțiile din ultimele decenii ale Republicii menționează atât *municipales*, cât și *coloni* în această importantă așezare romană. Supoziția existenței statutului juridic dublu³⁸, de *municipium* și *colonia* în același timp, contestat de alți specialiști³⁹, este foarte interesantă. Baza de discuție este prezența contemporană atât a unor *octoviri* municipali⁴⁰, cât și a unor *duumviri* coloniali⁴¹. Chiar dacă ideea unei suprapunerii de *coloniae* peste *municipia* este vehiculată și în cazul altor orașe din

²⁹ Oraș din Baetica, ce a avut o istorie foarte interesantă chiar de la fondarea sa. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui Vespasian, care răspunde unei solii trimise din partea orașului (*ILS*, 6092). Locuitorii din Sabora erau nemulțumiți de amplasamentul montan al orașului, motiv pentru care cer împăratului permisiunea de a întemeia o altă așezare, spre câmpie. Noua denumire a orașului trebuia să includă și numele împăratului. Răspunsul pozitiv al împăratului arată că el este creditat ca fondator al noului oraș, cu toate că inițiativa a venit de la locuitori. Cel mai probabil, în același fel se întâmpla cu toate așezările care aveau în componența titlului numele împăratului. Vezi și Jacques 1990, 148.

³⁰ Orașul devine *Municipium Aesonensis* la sfârșitul secolului I a.Chr.

³¹ Oraș din Baetica, ce primește rangul de *municipium* de la Caesar în secolul I a.Chr.

³² Kornemann 1933, col. 615-619.

³³ Ardevan 1998, 131.

³⁴ Prendi 1981, 163.

³⁵ Actualul oraș Perugia, veche așezare etruscă, a devenit *municipium* și a căpătat denumirea de *Augusta Perusia*.

³⁶ *CIL* XI, 1943 și *CIL* XI, 1944.

³⁷ Astăzi Teramo; a devenit *municipium* la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr. și a fost reconfirmat în timpul lui Caesar.

³⁸ Despre statutul dublu a se vedea De Smet 1989-1990, 63-74.

³⁹ Himichs 1974. Nu lipsesc din istoriografie erorile și opiniile exagerate legate de acest subiect sensibil.

⁴⁰ *CIL* IX, 5067

⁴¹ *CIL* IX, 5076.

Italia, ca Arretium⁴² sau Facsula⁴³, împărtășim ideea conform căreia cele două comunități trăiau separat din punct de vedere administrativ⁴⁴.

Aici avem de-a face, probabil, cu un proces care în timpul Flaviilor s-a conturat mai bine; nevoia creării unor noi orașe a declanșat o campanie de dezvoltare a vechilor nuclee alături de altele deja existente, ceea ce a dus la formarea *dipolis*-urilor sau aglutinarea centrelor anterioare în unele noi. În general, s-a pornit de la o aglomerare adaptată la noile necesități⁴⁵.

O altă controversă care pare a fi tranșată în acest stadiu al cercetării este dacă între magistrații jurisdicționali exista o colegialitate pară sau ierarhică. Cele mai multe opinii recente se îndreaptă către prima variantă, iar apariția formulelor *quattuorvir primus* sau *duumvir primus* sunt considerate doar o marcă a primatului în sens cronologic⁴⁶.

Accesul la magistratură era condiționat, ca și în cazul decurionilor, de vărsarea la tezaurul cetății a unei *summa honoraria* sau *legitima*⁴⁷. În afară de aceste sume obligatorii, magistrații făceau și promisiuni (*pollicitationis*), bine atestate mai ales în orașele africane⁴⁸. În campaniile electorale sau în momentul depunerii jurământului la învestirea în funcție, respectivul candidat făcea o *pollicitatio ob honorem*, în sensul că promitea să ducă la îndeplinire o lucrare utilă orașului. Guvernatorii provinciei garantau execuția postumă a promisiunilor făcute, așa cum este cazul la Ad Maiores⁴⁹, unde doi *duumviri* au promis să construiască arcuri de triumf (*ob honorem duumviratus*) în 267; promisiunea a fost onorată 20 de ani mai târziu de urmașii lor⁵⁰. Executarea promisiunii de către urmași servea și pentru propaganda electorală și accentua caracterul ereditar al transmiterii onorurilor. Cu toate acestea, juridic, nu era prevăzut ca magistrații să dispună de funcții după criteriul eredității.

Se cunosc, tot în cazul orașelor africane, suplimentări de sume sau de sarcini pentru aspiranți, *ampliatio* sau *adiectio*⁵¹. Unele dintre aceste *summae adiectae* deveneau obligatorii cu timpul⁵².

Ca o condiție de promovare în funcții era vârsta, care trebuia să fie de cel puțin 25 de ani la magistrații inferiori și de cel puțin 35 de ani la cei superiori. Totuși, de cele mai multe ori, aceste limite nu se respectau. Contau, de asemenea, ascendența, onorabilitatea, comportamentul evergetic, averea și cetățenia.

Pentru accederea la magistraturile orășenești în general și la cele superioare în special, aceste condiții specifice erau prevăzute în legile municipale.

Duumvirii sau *quattuorviri* investiți cu putere juridică, la fel ca și *aediles* și *quaestores*, intrau în funcție fiecare dintre ei în maximum cinci zile de la promulgarea legii municipale și, de asemenea, cei ce erau aleși conform acestei legi își începeau activitatea înainte de întâlnirea decurionilor sau înainte de a se face redactarea numirii lor.

⁴² Astăzi Arezzo, oraș care devine celebru pentru producția de *terra sigillata* de o calitate excepțională.

⁴³ Astăzi Fiesole, una dintre cele mai importante așezări etrusce până la cucerirea romană. Devine *colonia* în jurul anului 90 a.Chr.

⁴⁴ De Smet 1989-1990, 73.

⁴⁵ Bendala Galan 1994, 121.

⁴⁶ Ardevan 1984, 102.

⁴⁷ Clavel-Leveque 1984, 182. În istoriografia românească vezi despre *summa honoraria* în Vulpe 1953, 557-583.

⁴⁸ Despre această practică a se vedea detaliat în Villiers 1939; Hayashi 1989; Melchor Gil 1994, 203-204.

⁴⁹ Oraș din Numidia, devenit *municipium* la o dată cuprinsă între 105 și 276 p.Chr.

⁵⁰ Dupuis 1992, 257.

⁵¹ Melchor Gil 1994, 205.

⁵² Clavel-Leveque 1984, 182.

Problema obținerii cetățeniei romane prin intermediul magistraturilor este, de asemenea, interesantă prin natura consecințelor sale. Izvoarele literare amintesc de posibilitatea acordării cetățeniei romane prin îndeplinirea unei magistraturi locale⁵³. P. Cornelius Macer, din Ammaia⁵⁴, a primit funcția municipală odată cu dreptul roman⁵⁵. L. Iunius Faustus, din Igabrum⁵⁶, s-a aflat în aceeași situație în timpul lui Vespasian⁵⁷. Înainte de a primi dreptul roman, aceste persoane dispuneau de dreptul latin; au primit cetățenia romană ca magistrați ai urbelor care posedau *jus Latii minus*, prin care doar magistrații aveau dreptul roman complet obținut *per honorem*. În societatea romană era acceptată această practică pentru că astfel se împropăta clasa politică. Cicero transmite acceptul său pentru integrarea în structurile de conducere romane a elementelor capabile, chiar dintre necetățeni: „așa cum orașele mari și puternice trebuie preferate cătunelor și punctelor fortificate, tot astfel conducătorii acestor orașe, ajunși în această poziție datorită inteligenței și autorității lor, trebuie, fără îndoială, prețuiți și mai mult decât indivizii izolați de viața publică, chiar dacă luăm drept criteriu înțelepciunea”⁵⁸. Prin urmare, cetățenia era o condiție *sine qua non* în aspirația spre magistraturile urbane într-o comunitate romană.

Inițial, alegerea magistraților se făcea prin vot popular, dar numai din rândul notabililor locali și după reguli foarte bine stabilite. De obicei, votul se desfășura în curii⁵⁹. Este greu de stabilit astăzi în funcție de ce criterii se putea face repartitia cetățenilor în aceste curii, dar cert este că aveau un număr variabil de membri⁶⁰. Cu timpul, rolul adunării populare a scăzut în favoarea senatului local, de care depindeau, practic, toate candidaturile.

Un rol foarte important revenea președintelui de comiții, ales dintre *duumviri*. El alegea candidații judecând după eligibilitate și garanțiile pe care le ofereau, afișa public numele lor, era responsabil de derularea votului, de consemnarea rezultatelor.

Se votau întâi *duumvirii*, apoi edilii și chestorii. Desfășurarea procedurilor de vot se făcea având observatori aleși de către președintele de comiții și de către reprezentanți ai candidaților⁶¹. Rezultatele erau consemnate în registre oficiale, pe care președintele le utiliza pentru a prezenta situația pe curii⁶². Cât privește campaniile electorale, care este cert că se susțineau în preajma alegerilor, cele mai interesante „afișe” provin de la Pompei⁶³.

⁵³ Str., IV, 1, 12, App., BC, 2, 26; Tac., Ann., 15, 32.

⁵⁴ Oraș din Lusitania romană, care a devenit *municipium* din secolul I p.Chr.

⁵⁵ CIL II, 159.

⁵⁶ Oraș din Baetica romană, care a obținut statutul municipal în a doua jumătate a secolului I p.Chr.

⁵⁷ Alföldy 1969, 50 și CIL II, 1631.

⁵⁸ Cic., Rep., II, 2,3.

⁵⁹ Corpul civic roman era distribuit în curii, centurii și triburi.

⁶⁰ Jacques 1990, 93-94. Curiile erau sub patronajul unei divinități, de la care preluau numele și aveau o organizare ierarhică bine stabilită, cu un *flamen* care se ocupa de problemele religioase, un *magister* și un *quaestor*. A se vedea în acest sens regulamentul unei curii din Simitthus, Africa Proconsularis, protejată de Jupiter: ILS, 6824.

⁶¹ Procedura de vot propriu-zisă presupunea reunirea cetățenilor pe curii, într-un loc închis, și votarea, într-o primă fază oral, iar mai târziu prin înscrierea pe tăblițe. Cei care votau favorabil înscriau pe tăbliță semnul „V”, care semnifica „*uti rogas*” (cum ai cerut), iar cei care nu erau de acord treceau un „A” de la „*antiquo*” (resping).

⁶² Jacques 1990, 96-97.

⁶³ Este vorba despre inscripții pictate, care erau, în majoritate, «afișe» electorale (*programmata*) și anunțuri de jocuri publice (*edicta munerum*). A se vedea Mouritsen 1988, unde se prezintă pe larg acțiunile din timpul campaniei și participării la alegeri. Se pare că doar la Herculaneum se mai păstrează astfel de măturii: Pagano 1987, 151-152.

În ciuda stabilirii în detaliu a etapelor de votare și a condițiilor de îndeplinit, nu lipsesc situațiile în care presiunea populară dădea peste cap aranjamentele statutare. Situații foarte interesante se păstrează din lumea romană provincială. În colonia romană Lugdunum, întemeiată de către locotenentul lui Caesar, L. Munatius Plancus în anul 43 a.Chr., întâlnim mai mulți magistrați care au fost numiți la cererea poporului⁶⁴. Astfel, T. Aquius Apollinarius a fost ales *duumvir ex postulante populo*⁶⁵. Sex. Ligurius Marinus, *designatus ex postulatione populi*⁶⁶, ca și un al treilea personaj, al cărui nume nu s-a păstrat⁶⁷, toți din Lugdunum, sunt alte exemple concludente.

Este foarte posibil ca aceste situații excepționale, în care poporul, și prin aceasta trebuie a se înțelege *cives Romani*, are un cuvânt important în alegerea magistraților supremi, să fie caracteristice doar anumitor orașe, cu o autoritate ridicată. Oricum, nu era vorba, cu siguranță, de o alegere directă, ci se înainta, cel mai probabil, o petiție sau o aclamație către *ordo decurionum*, care putea să desemneze pentru magistratura supremă pe acel personaj bogat sau celebru aflat în grația poporului. Mai mult, respectiva persoană putea fi exceptată și de la primul grad din *cursus honorum*, ca o dovadă de prestigiu și influență⁶⁸. În cazul orașului Vienne⁶⁹ au fost consemnați *duumviri* care nu au trecut prin toate etapele din *cursus honorum*. 25 dintre cei 30 de *duumviri* cunoscuți aici se pare că ar fi fost avansați direct către această funcție⁷⁰. Oricum, în secolele II-III, un *cursus honorum* simplificat era un fapt destul de frecvent în provincii.

Așa cum reiese și din denumire, *duumviri iure dicundo*, principala lor sarcină era jurisdicția penală și civilă. De asemenea, supravegheau construcția incintelor și porților orașelor. În cazul Veronei⁷¹, de exemplu, magistrații superiori au fost desemnați să ducă la îndeplinire această sarcină imediat după promovarea orașului⁷².

Una dintre atribuțiile de bază ale magistraților superiori era instalarea (*facere, creare*) și proclamarea (*renuntiare*) celorlalți magistrați aleși. Dacă la aceste alegeri, de care erau responsabili, în perioada de dinainte de declarația de intenție pentru candidatură nu erau candidați sau erau insuficienți, atunci *duumviri* pronunțau numele mai multor persoane îndreptățite prin lege să candideze pentru funcțiile amintite. După alegere, în adunarea publică, magistrații făceau un jurământ către Jupiter, către divinitățile protectoare ale împăraților și către zeii din respectivele orașe, prin care se angajau să-și respecte sarcinile în interesul public, să nu conducă cu răutate și să nu dăuneze interesului cetățenilor. Libertatea de exprimare, atâta timp cât era în concordanță cu legea și cu interesul public al locuitorilor urbei, precum și respectarea separării puterilor erau alte obligații pe care și le asumau la investire⁷³.

Mai mult, credibilitatea lor depindea și de dovezile de incoruptibilitate pe care anticii puneau mare preț. Cicero condiționa o persoană care aspira către funcție „să nu primească și să

⁶⁴ Le Glay 1972, 11.

⁶⁵ Bruhl, Audin 1965, 267-269.

⁶⁶ *CIL* XIII, 1921.

⁶⁷ *CIL* XIII, 1929.

⁶⁸ Bruhl, Audin 1965, 270.

⁶⁹ Fost *oppidum* al populației Alobrogilor; a devenit colonie romană în jurul anului 47, în cadrul provinciei Gallia Narbonensis.

⁷⁰ Burnand 1990, 544-546.

⁷¹ Oraș din regiunea a X-a, Verona obținuse titlul de *colonia latina* în 89 a.Chr, pentru ca de la Caesar să beneficieze de dreptul roman.

⁷² Gros 1987, 160.

⁷³ *Roman Civilization*, 323.

nu ofere daruri nici pentru a obține o funcție publică, nici în timpul exercițiului unei funcții, nici după aceea. Dacă se încalcă, să se aplice o pedeapsă proporțională cu delictul”⁷⁴.

Duumviri asigurau buna organizare a cultelor publice și participau direct la desfășurarea procesiunilor⁷⁵. Puteri însemnate dețineau și în administrarea finanțelor locale⁷⁶.

Sunt dovezi care atestă că *duumviri* și *quattuorviri* se ocupau și cu inscripționarea documentelor primite pentru oraș de la împărat, guvernator sau alți oficiali imperiali⁷⁷. De la Volubilis, în 215-216, avem inscripții cu *duumviri* însărcinați să se ocupe de executarea unor copii ale edictului lui Caracalla⁷⁸.

Aleși pe un singur an, magistrații supremi puteau exercita funcția de mai multe ori, conform practicii *iteratio*, generalizate în Imperiu. De asemenea, un magistrat putea urma cariera municipală într-un alt oraș decât cel în care s-a inițiat sau o putea chiar începe în altă parte decât în orașul de origine⁷⁹. Aceeași persoană putea deține funcții paralele în orașe apropiate, așa cum se presupune că s-a întâmplat în Dacia, în cazul așezărilor urbane de la Apulum⁸⁰.

În orașele romane, odată la cinci ani, se revizuiău listele de cetățeni, *album*-ul decurionilor, și se stabilea censul. Aceste sarcini cădeau pe umerii unor *duumviri quinquennales* sau *quinquennales*⁸¹. Formulele menționate, chiar dacă aparent puteau denumi două magistraturi diferite, așa cum reiese din mai multe inscripții din Dacia, credem totuși că evocau pe deținătorii aceluiași sarcini⁸². Quinquenalitatea era o instituție răspândită în mai multe structuri administrative⁸³. Recensământul avea loc în același timp și la Roma, și în orașele provinciale⁸⁴.

Quinquennales se regăsesc chiar și în timpul lui Constantin cel Mare, chiar dacă sarcinile lor tindeau a fi suprimate⁸⁵.

⁷⁴ Cic., *Rep.*, III, 4, 11.

⁷⁵ *Duumviri* conduceau procesiuni de observare a semnelor, ajutați, cel puțin în ultima perioadă a Republicii, de către asistenți numiți *pullarii*. Vezi Linderski 1986, 2191.

⁷⁶ Un anume C. Fulvius, fiul lui Caius, era *quattuorvir ad aerarium* (trezorier). *IAN*, 191, nr. 91. Funcția menționată poate fi specifică doar anumitor orașe, în cazul nostru Nîmes, dar poate fi și una generalizată. Precizăm totuși că Gallia Narbonensis este un caz aparte, pentru că acolo exista o lume celtică cu elite proprii, în curs de romanizare și cu orașe de drept latin.

⁷⁷ „*Duovirii C. Cornelius Severus și M. Septimius Severus au inscripționat această prevedere în bronz din cheltuiala publică*”: *Roman Civilization*, 342.

⁷⁸ Lenoire 1985-1986, 200.

⁷⁹ M. Messius era decurion în Narbonne, *praefectus duumvir și flamen* al coloniei Beziers: *CIL* XII, 4402.

⁸⁰ Moga 1977, 149. Ierarhia funcțiilor și posibilitatea mișcării magistratului dintr-un oraș în altul sunt ilustrate și într-o inscripție de la Vina (Bou Arkoub-Tunisia): „... lui Aurelius Flavius, decurion, edil, quaestor, duumvir, decurion de Cartagina (Africa), curator, cavaler roman din ordinul celor din Vina și a întregii comunități de cetățeni, se ridică acest monument ca unui concetățean foarte iubit”: Veyne 1958, 110-117.

⁸¹ Alte denumiri pe care le puteau lua acești magistrați erau *lviri* (*lviri*) *ensoria potestate quinquennales*, *quinquennales censoria potestate* sau *lviri* (*lviri*) *ensoria potestate*: Marquardt 1889, 223.

⁸² *IDR* III/ 2, 123, 126, 129.

⁸³ *Quinquennales territorii* erau conducătorii teritoriilor orașelor aleși pe un an. Mai vezi și cazul unor *quinquennales canabensium* de la Troesmis, în Moesia Inferior (*ISM* V, 155. 158).

⁸⁴ Vezi *lex Iulia municipalis*, 142-160. Cunoscută și ca *Tabula Heracleensis*, această lege, descoperită lângă orașul antic Heraclea, a fost emisă la o dată greu de precizat, cea mai vehiculată fiind 46-45 a Chr. (Abbot, Johnson 1968, 296). Mai recent, se tinde către datarea acestei legi destul de mult înainte de Caesar. A se vedea în acest sens Galsterer 1987, 189 și nota 35.

⁸⁵ Marquardt 1889, 226.

O nouă discuție poate fi declanșată în legătură cu funcția de *praefectus produumviro*. Sarcina de bază a acestuia era de a suplini pe unul dintre magistrații supremi în caz de *vacantio*, care se înregistra din diverse motive. Era ales de *ordo decurionum*, trebuind să aibă cel puțin 35 de ani⁸⁶. Funcția sa era temporară, până la revenirea magistratului de drept. Magistratura de *praefectus produumviro* era des întâlnită în unele orașe, răspândirea ei depinzând, cel mai probabil, de regiune, de condițiile politice de aici, de activitatea sau de dinamismul titularilor posturilor⁸⁷. Sarcinile prefectului erau, de obicei, identice cu acelea ale magistratului pe care îl înlocuia. *Lex Irnitana* stabilea cu precizie competențele și limitele, dar și condițiile alegerii prefectilor⁸⁸.

Un caz particular îl reprezintă acela al numirii împăratului ca *duumvir* al unui oraș. În acest caz, împăratul numea un *praefectus* care să-l reprezinte. De cele mai multe ori numirea acestui *praefectus* era lăsată la latitudinea *ordo decurionum*⁸⁹. Persoana aleasă era una cu renume în oraș și care, de obicei, deja deținuse magistratura supremă. Pentru urbe, această alegere avea un dublu beneficiu. Întâi onora un concitadin de vază, care, practic, înlocuia împăratul și, în plus, pentru oraș era o lovitură de imagine. Apariția în *fasti* a numelui imperial putea aduce beneficii simbolice comunității, dar și avantaje concrete⁹⁰.

Duumvir de onoare putea fi și un prinț din familia imperială sau un apropiat, cum este cavalerul L. Aponius, din *Colonia Iulia Septimanorum Baeterrae*⁹¹, prieten al casei imperiale⁹².

Interesantă și demnă de amintit ni se pare și opinia care îl consideră pe prefect un consilier cu puteri superioare magistraților ordinari, ales în situații de dezordine politică sau în cazuri cu implicare electorală, așa cum este cazul unor *praefecti ex decurionum decreto lege Petronia*⁹³.

Variatatea de situații întâlnită în unele orașe ale Imperiului este o excepție în fața ierarhiei clasice, valabile în cele mai multe cazuri, implicit în comunitățile care fac obiectul studiului nostru. Fără a lipsi situațiile interesante în cazul orașelor de pe linia Dunării de Jos, în fruntea comunității se afla un colegiu de doi magistrați (*duumviri iure dicundo*), asistați de doi *aediles* și de doi *quaestores* cu sarcini specifice.

Aediles

Aediles erau a doua autoritate în orașe. Numele derivă de la sarcina lor de a avea grijă de templul (*aedes*) lui Ceres. Sunt contemporani apariției tribunilor plebei la Roma (494 a.Chr), fiind numiți *aediles plebei*⁹⁴. Erau considerați *magistrates minores*, fiind denumiți în inscripții și *duumviri* sau *quattuorviri aedilicia potestatis* sau, simplu, *aediles*. De obicei, în documente nu apare distincția între *duumviri* sau *quattuorviri aedilicia potestatis* și *duumviri* sau *quattuorviri iure dicundo*. Cel mai des, magistrații cu atribuțiile specifice edililor erau desemnați, simplu, *aediles*,

⁸⁶ De Martino 1975, 716. Este o prevedere din *lex municipii Salpensanae*, XXV, 26.

⁸⁷ La Bezières, spre exemplu, se cunosc patru *praefecti* și trei *duumviri*.

⁸⁸ *Lex Irnitana*, cap. 25-26. Pentru diverse situații în care apar prefectii în orașele italiene a se vedea Spadoni 2004, mai ales 217-233.

⁸⁹ *CIL* IX, 3044; *CIL* XI, 5224.

⁹⁰ Spadoni 2004, 240-241.

⁹¹ Colonie romană din Gallia Narbonensis, întemeiată în 36 a.Chr (actualul oraș Bezières).

⁹² *Praefect duumvir* al lui C. Caesar, *CIL* XII, 4230.

⁹³ *CIL* X, 858, 1205, 5405, 5655.

⁹⁴ Gizewski 1996/1999, col. 140-141.

în timp ce inscripțiile ce consemnează *duumviri* sau *quattuorviri* se referă doar la magistrații locali, *jure dicundo*.

În general, *aediles* se ocupau de reconstruirea sau dezafectarea unor clădiri prea vechi. Asigurau pavarea străzilor, curățarea și întreținerea lor. La Roma, o problemă care era în sarcina chestorilor de obicei, dar care mai cădea și pe umerii edililor, era aprovizionarea cu apă. Se ocupau și cu întreținerea clădirilor publice, funcționalitatea drumurilor, exploatarea minelor sau importul de grâne necesare orașului. Aranjamentele pentru jocurile care se organizau în orașe cu anumite privilegii reveneau tot edililor. Totuși, funcția lor de bază era de a asigura protecția și buna desfășurare a activității în piețe, concomitent cu controlul corectitudinii actului comercial (măsurarea greutăților și a etaloanelor de măsură)⁹⁵. Pentru abaterea de la normele stabilite prin lege, *aediles* aveau chiar dreptul de a uza de pedepse corporale sau de a amenda pe cei care se făceau vinovați. Cădea tot în sarcina lor să vegheze să nu pătrundă în oraș nici o altă divinitate care nu era recunoscută și să nu se practice rituri străine de cele aprobate. Observau și desfășurarea ceremoniilor religioase. Supravegherea polițienească cuprindea sarcini precum menținerea ordinii, a decenței, inspecția băilor și a locurilor de distracție, inclusiv a bordelurilor. Aveau drept subordonați pe *praecones* (vestitori, crainici), *scribae* (scribi, secretari) și *viatores* (responsabili de drumuri). Printre *actiones aediliciae* se includeau și *actio redhibitoria* (activități de înapoiere a unor bunuri) și *quantum minores*.

Aediles, ca și ceilalți magistrați urbani, erau aleși pentru un an, în funcție de vârstă, onorabilitate, dar, mai ales, de avere.

Quaestores

Quaestores reprezintă categoria de magistrați care ocupa, de obicei, al treilea rang în *cursus honorum* al unui magistrat urban. Chestura nu era o magistratură universal întâlnită. În unele localități nu s-au descoperit mărturii despre existența unor astfel de magistrați, sarcinile lor fiind îndeplinite de edili sau *duumviri*⁹⁶.

Este cazul orașului Arpinum⁹⁷, unde un edil se ocupa și de finanțele orașului, sarcină care ar fi trebuit să revină unui *quaestor*. Și la Pompei, *duumvirii* aveau atribuții care, în mod normal, erau îndeplinite în alte orașe de chestori⁹⁸. Oricum, în orașele în care exista această instituție și este clar atestată, funcțiile îndeplinite sunt destul de diferite. Diferențieri se înregistrau și în cazul așezărilor latine, unde dreptul de cetățenie romană se putea obține prin accederea la o magistratură, care în unele orașe era edilitatea, iar în altele, ca Salpensa, era chestura. Era considerată fie *honor* (funcție onorifică), fie *munus* (sarcină, îndatorire)⁹⁹. Chestura municipală nu este o instituție foarte veche. Ea datează din ultimul secol al Republicii, când acești magistrați au preluat de la *duumviri* sarcina gestionării finanțelor localității¹⁰⁰. Numărul lor varia de la doi, uneori la trei și chiar la cinci sau șapte¹⁰¹.

⁹⁵ De Martino 1975, 718-719. În marile orașe grecești, controlul greutăților și al activităților comerciale era responsabilitatea unui colegiu special de metronomi: Stoian 1962, 168 și n. 8.

⁹⁶ Gonzáles 1986, 201-202. Vezi cap. 19 din *lex Flavia municipalis*.

⁹⁷ Municipiu roman din 90 a.Chr., Arpinum este localitatea de origine a lui Cicero (actualul oraș Arpino).

⁹⁸ Jacques 1990, 89.

⁹⁹ De Martino 1975, 719. Pentru diferențierea dintre *honores* și *munera* vezi Abbott, Johnson 1968, 84-117.

¹⁰⁰ Kierdorf 2001, col. 689-692.

¹⁰¹ De Martino 1975, 719. Adaugă Abbott, Johnson 1968, 89 și White 1973, 91.

Treptele de promovare în ierarhia onorurilor instituțiilor municipale nu sunt respectate nici în cazul magistraturilor considerate inferioare. Un exemplu clar este acordarea acestei magistraturi în Hispania Citerior unor oameni cu experiență, capabili să-și asume sarcini. Se putea ajunge în această funcție după ce respectiva persoană fusese edil sau chiar *duumvir*¹⁰². Așadar, se poate observa că funcțiile civile în oraș nu erau omogene și, din acest motiv, trebuie renunțat la a utiliza în orice situație și fără rezerve tiparul *quaestor-aedil-duumvir*, chiar dacă este ordinea cea mai des întâlnită¹⁰³.

Curatores civitatis

Cu toate că în perioada Principatului nu sunt considerați practic magistrați, *curatores* intervin mai ales în probleme de *pecunia publica* ale orașului. Numirea unui *curator* într-un oraș se putea face pe o perioadă scurtă¹⁰⁴, pentru o misiune precisă și cu scopul de a readuce la o situație normală treburile respectivei urbe¹⁰⁵, afectate fie de o cauză internă, fie de una externă. *Curatores rei publicae*, cum erau numiți, făceau parte din ordinul senatorial sau din cel ecvestru, dar puteau fi și membri ai elitei locale¹⁰⁶. Totuși, garanția numirii lor de către împărat nu însemna automat și obținerea supunerii din partea autorităților locale. *Ordo decurionum* încerca, de obicei, să apere autonomia orașului, refuzând o implicare de lungă durată a curatorilor în afacerile interne, în spiritul unei conștiințe municipale tradiționale.

Preoțiile

Preoții sunt recunoscuți ca fiind autoritatea însărcinată cu rezolvarea nevoilor spirituale din societate. Pretendenții la funcțiile religioase aparțineau aceleiași categorii a aristocraților. De altfel, preoțiile erau considerate etape în cariera municipală a unui magistrat. *De jure*, funcțiile civile și cele religioase trebuiau să fie distincte și să nu se încalce granițele sferelor de influență care le reveneau. De fapt, delimitarea dintre magistrați și preoți, din cauza comună de a menține bunele relații dintre zei și oameni, era doar una teoretică. Dacă magistratul era și preot, ceea ce se întâmpla în multe cazuri, limita dintre activitatea magistraturală și cea preotească dispărea total¹⁰⁷. De altfel, în realitate, această dihotomie, transpusă în separația dintre practicile politice și cele religioase, nu a existat niciodată¹⁰⁸. Cert este că sacerdoții erau cei mai recomandați să se constituie ca elemente de control din partea elitelor în relația cu restul corpului cetățenesc. Atribuțiile lor deosebite, care depășeau terestrul, îi făceau speciali în raport cu celelalte categorii conducătoare. Ca o consecință, competiția pentru accesul la sacerdoții era acerbă.

Totuși, nu toți magistrații obțineau sacerdoții și nici preoții nu tindeau totdeauna către magistratură, dovadă fiind numărul destul de mare de *sacerdotes* sau *pontifices* menționați în izvoare, fără legătură cu vreo funcție în administrația orașului. Denumirile pe care le aveau preoții, varietatea sarcinilor care le reveneau, multitudinea de situații excepționale care depindeau de regiunea, perioada de timp în care activau sau de alte criterii fac extrem de dificilă

¹⁰² Fabre, Mayer, Roda 1990, 526.

¹⁰³ Clavel-Leveque 1984, 179.

¹⁰⁴ Puteau activa câteva săptămâni sau câteva luni, așa cum era cazul majorității senatorilor însărcinați cu aceste atribuții; Béranger 1993, 16.

¹⁰⁵ Jacques 1984, 289.

¹⁰⁶ Béranger 1993, 16.

¹⁰⁷ O statistică interesantă a preoților care au deținut magistraturi în orașele din Baetica vezi la Delgado-Delgado 2000, 42.

¹⁰⁸ Schumacher 1986, 659, n. 7 și 660, n. 1.

o delimitare categorică a sarcinilor specifice și a rolului clar pe care anumiți preoți le aveau în municipiile sau coloniile din Imperiu. Enorma extensiune spațială și temporală a titlurilor de *pontifex*, *augur*, *sacerdos*, *flamen* conduce către o analiză atentă obligatorie atunci când se vorbește de fiecare.

Accesul la sacerdoții se făcea, ca și în cazul magistraților, după respectarea anumitor criterii. Originea romană era condiția principală, la care se adăugau apartenența la o familie cu prestigiu cel puțin la nivel local, deținerea unui cens, neurmărirea în vreun caz penal și o vârstă minimă în momentul alegerii¹⁰⁹. Dintre preoți, *pontifices* și *augures* erau viageri, spre deosebire de *flamines*, care erau aleși anual¹¹⁰.

Colegiile de preoți care apăreau obligatoriu în orașe pot constitui criterii de identificare a statutului anumitor comunități urbane¹¹¹.

Pentru orașele de pe linia Dunării de Jos avem situații interesante, cu toate că nu dispunem de o varietate comparabilă cu cea din provinciile din vest, spre exemplu.

Sacerdotes

Etimologic, *sacerdos* denumește o autoritate, un oficial care face sacrificii și se roagă la zeul său¹¹². Inițial, romanii desemnau cu acest cuvânt categoriile sacerdotale externe, mai ales de origine greacă sau orientală¹¹³. Când termenul a fost adoptat și pentru preoțiile romane, așa-numiții *sacerdotes publici* constituiau un grup de persoane care se îngrijeau de *publica sacra*¹¹⁴.

Pentru această categorie de preoți este cel mai greu de identificat câmpul de sarcini. *Sacerdos* este un titlu care reunea o polivalență enormă, cu o varietate de conținut foarte mare. Puteau fi preoții care se ocupau de divinități concrete, romane, grecești, orientale, indigene etc.; erau preoți ai unor culte adoptate, puteau fi și *sodales* atașați anumitor culte particulare sau chiar preoți ai cultului imperial și ai zeiței Roma. Termenul de *collegium sacerdotum* reunea și cele patru mari colegii care concepeau regulile pentru administrarea *publica sacra*: *pontifices*, *augures*, *XVviri* și *VIIviri epulorum*¹¹⁵.

Flamines

În ciuda numeroaselor cercetări făcute și a lucrărilor publicate încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în istoriografie se mai păstrează destule controverse legate de diversitatea denumirii preoților cultului imperial municipal. Varietatea lor, strâns corelată cu libertatea de care beneficiau orașele, a fost atribuită spontaneității autorităților locale, care puteau depăși chiar disciplina legal stabilită. Este dovada faptului că nu existau reguli comandate și impuse de

¹⁰⁹ Vârsta varia în funcție de sacerdoțiu, de epocă și de alte circumstanțe excepționale. Pentru *pontifices* și *augures* era 25 de ani: Delgado-Delgado 2000, 49, n. 51.

¹¹⁰ Delgado-Delgado 2003, 234. Existau cazuri rare când preoții își pierdeau atribuțiile. Vezi opinii care contrazic teoria generalizată despre menținerea pe viață a funcției în cazul anumitor categorii de preoți la Delgado-Delgado 2000, 49-50.

¹¹¹ *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis* amintește de instaurarea a două colegii de preoți *ex colonia*, de pontifi și de auguri. Acești preoți erau aleși (*creare, facere, sublegere*) și cooptați (*cooptare*). Vezi Scheid 1999, 396-397 și n. 53.

¹¹² Walde, Hoffman 1954, 460.

¹¹³ Beard 1990, 43.

¹¹⁴ Festus delimitează *publica sacra*: *quae publico sumptu pro populo fiunt, quaeque montibus, pagis, curis, sacellis* de *privata sacra*: *quae pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiunt*. Sex. Fest., Verb., 284 L.

¹¹⁵ Despre cele patru mari colegii sacerdotale a se vedea Schumacher 1986, 667-698.

la centru, provinciile și chiar structurile urbane având puterea de a lua o decizie finală pentru organizarea cultului.

Alături de *flamines*, sunt menționați ca officianți ai cultului imperial municipal *pontifices* sau chiar *sacerdotes*. În Lusitania, de exemplu, toți preoții acestui cult sunt cunoscuți ca *flamines*. Aceeași situație se regăsește și în Hispania Tarraconensis, cu o singură excepție, un *pontifex Caesarum primus*¹¹⁶. În Baetica există o varietate de situații interesante și complexe¹¹⁷. Aici, în inscripții, apar *pontifices* consacrați anumitor împărați, dar cei mai mulți sunt menționați doar alături de orașul în care slujeau. Totuși, pentru că erau apropiați ai familiei imperiale, au fost asociați aceluiași cult¹¹⁸.

Există însă opinii care susțin ideea unei evidente diferențe între *flamines* și *pontifices*, ultimii trebuind să îndeplinească sarcini diferite, conform legilor municipale¹¹⁹.

În orașele care fac obiectul cercetării noastre, preoții cultului imperial erau *flamines*. Cât privește pe pontifii și sacerdoții consemnați în izvoare, nimic nu ne ajută să identificăm printre responsabilitățile lor și celebrarea cultului împăratului, cu toate că nu este exclusă.

Flaminul municipal oficia celebrarea cultului la anumite date, menționate într-un calendar special elaborat pentru precizarea momentelor importante din viața împăratului¹²⁰. El era ales pentru un an de către *ordo decurionum* dintre foștii magistrați municipali.

Pentru cele două Moesii s-au identificat până acum șapte *flamines* municipali, foarte puțin dacă se au în vedere alte provincii, mai ales provinciile occidentale și Africa.

Toți deținătorii acestei funcții publice erau cetățeni romani. Erau aleși mai ales dintre descendenții familiilor de vechi cetățeni și destul de rar dintre noii veniți.

Pontifices

După Cicero, pontifii aveau sarcina de a se ocupa de *sacra* dintr-un oraș¹²¹. Legalitatea actelor rituale și a practicilor culturale era practic principala atribuție ce revenea acestui colegiu.

Collegium pontificum, așa cum este amintit în *lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*¹²², era compus din trei membri. Numărul acestora se pare că varia în funcție de mărimea orașului și de nevoile care existau în fiecare comunitate. La Capua¹²³ funcționa, spre exemplu, un colegiu de șase pontifi.

Capitolele LXIV și LXIX-LXXII din legea amintită precizează și anumite sarcini care reveneau pontifilor: trebuiau să fie consultați la realizarea de către *duumviri* a calendarului anual cu *sacra publica*, se ocupau de supravegherea organizării de *ludi* în cinstea triadei capitoline și a celorlalte divinități din oraș, colectau donații, procurau tot ceea ce era necesar pentru cultele publice, inclusiv animalele care trebuiau sacrificate.

¹¹⁶ Etienne 1958, 232.

¹¹⁷ *CIL* II, 1534, 2105, 3362; în Baetica sunt confirmați pentru perioada dintre Tiberius și Caligula atât *pontifices Augusti*, cât și *pontifices Caesarum et pontifices divi Augusti*, personaje aparținând înaltei societăți: Castillo 1997, 87.

¹¹⁸ Castillo 1997, 90.

¹¹⁹ A se vedea Etienne 1958, 232. W. Liebenam stabilea la începutul secolului al XX-lea o ierarhie a preoților din orașe după importanța pe care o aveau: primul loc ar fi revenit *flamines*, urmați de *pontifices* și *sacerdotes*: Liebenam 1900, 345; *CIL* VIII, 9663. Astăzi, această ierarhie nu mai poate fi considerată justă.

¹²⁰ Fishwick 2004, 229-232.

¹²¹ Cic., *Nat.*, I.122: „*sacris pontifices...auspiciis augures praesunt*”. Vezi și Pease 1955, I, 160-161.

¹²² *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, LXVII.

¹²³ Orașul primește titlul de *colonia* de la Caesar, în 59 a.Chr., iar din timpul lui Augustus devine *Colonia Iulia Augusta Felix*.

Dintre privilegiile pe care le dețineau pontifii, dar și augurii, menționăm: *vacatio militiae*, *vacatio muneris publici*, dreptul de a purta *toga praetexta* și de a sta între decurioni la spectacolele publice¹²⁴.

Augures

Colegiul augurilor, ca și cel al pontifilor, era un organism religios prezent în orice oraș roman. Membrii săi dispuneau de calitățile necesare pentru a citi semnele *ex avibus*¹²⁵, *ex caelo*¹²⁶, *ex tripudiis*¹²⁷, *ex quadripedibus*¹²⁸, *ex diris*¹²⁹, oferind răspunsuri la diverse probleme care le erau solicitate (*auguria*)¹³⁰. Sarcinile precise ce le reveneau augurilor sunt descrise de către Cicero în lucrarea sa *De legibus*¹³¹. Zeul căruia i se adresau augurii era Jupiter Optimus Maximus, iar păsările erau considerate mesagerii divinității, semnele care se puteau citi fiind transmise de zeu prin intermediul lor.

Collegium augurum era format de obicei din trei membri¹³². Prin analogie cu pontifii, augurii pot fi prezentați ca *auspiciorum iudices*, cu mențiunea că *iudicatio* în cazul lor nu influența în mod automat *ius publicum*¹³³. Magistrații sau membrii senatelor locale puteau să nu țină cont de opiniile augurilor, dar sunt rare cazurile când nu erau luate în considerare *responsa* augurilor în diverse probleme în care erau consultați. De fapt, scopul acestor practici era urmărirea și descoperirea diferitelor *vitia*. În ceea ce privește alegerea unor magistrați și mai ales în operațiunile militare sau de altă natură era importantă o consultare a acestor preoți.

Printre sarcinile de bază care le reveneau se numărau participarea la evenimentele publice și observarea unor posibile semne, interpretarea *ius augurale* și efectuarea de *auguria* și *inaugurationes*¹³⁴. Se pare că augurii aveau autonomie în munca pe care o depuneau și nu depindeau de magistrați, chiar dacă și aceștia din urmă conduceau procesiuni de citire a semnelor.

Toate indiciile adverse unor acțiuni pe care le identificau erau anunțate după începerea lucrărilor senatului local. Augurii puteau asista neinvitați doar la acțiunile oficiale, la care avea

¹²⁴ *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, LXVI. Scheid 1984, 258-260 este de părere că aceste scutiri erau temporare și aveau limitele lor, o participare a preoților cu unele contribuții publice fiind foarte posibilă, putându-se face o diferențiere între *jus sacrum* și *jus publicum*.

¹²⁵ Se referea la zborul și sunetele scoase de anumite păsări împărțite în *Oscines* și *Alites*: corbul, vulturul, bufnița, găina etc; Cic. *De div.* I, 39; II, 34, 36.

¹²⁶ Se observau și se interpretau tunetele, fulgerele și alte fenomene naturale; Cic. *De div.*, II, 18.

¹²⁷ Se urmărea hrănitul puilor de găină, practică utilizată mai ales în mediul militar; Cic. *De div.*, II, 34.

¹²⁸ Se referea la interpretarea mișcărilor animalelor patrupede; Cic. *De div.*, II, 36.

¹²⁹ În această categorie intrau toate celelalte semne care erau folosite de preoți, neincluse în cele patru tipuri deja menționate.

¹³⁰ Diferențele dintre *auguria*, care erau responsabilitatea augurilor, și *auspicia*, care erau de competența magistraților, sunt discutate pe larg în Catalano 1960, 7-188.

¹³¹ Cic., *Leg.*, 2, 20-21: *Interpretes autem Iovis optimi maximi, publici augures, signis et auspiciis postea vidento, disciplinam tenento, sacerdotesque vineta virgeta et salutem populi auguranto, quique agent rem duelli quinque popularem, auspiciumpremonento allique obtemperanto, divorum iras providento sisque apparento, caelique fulgura regionibus ratis temperanto, urbemque et agros et templa liberata et effata habento. Queque augur iniusta nefasta vitiosa dira deixerit, inrita infectaque sunt, quique non paruerit, capital esto*. Vezi în același context clasicul studiu al lui Wissowa 1896, col. 2325-2338.

¹³² *Lex Coloniae Iuliae Genetivae Ursonensis*, LXVII. Există și excepții în privința numărului de membri. De exemplu, în colonia Capua exista un colegiu de 10 auguri, iar la Tharnugadi existau patru auguri: Delgado-Delgado 2000, 45 și *CIL* VIII, 2403.

¹³³ Linderski 1986, 2162.

¹³⁴ Linderski 1986, 2190.

acces marele public, dar numai cei care erau senatori puteau participa la adunările senatului, iar cei care serveau în armată puteau fi prezenți la acțiunile militare.

De asemenea, puteau să se pronunțe asupra altor auspicii luate de magistrați în virtutea legii augurale și chiar puteau să contrazică pe magistrați în interpretarea semnelor, pentru că ei erau cei mai avizați și cu cele mai multe cunoștințe în domeniu.

Și totuși, cel mai important rol îl aveau augurii în ceea ce se numea *inauguratio*, atât a unor persoane, cât și a locurilor sau a ceremoniilor. Ca persoane, doar preoții erau supuși acestui ritual¹³⁵.

Descoperirea unui *templum augurale* la Bantia¹³⁶, oraș din Lucania, a adus o clarificare în privința locului în care augurii își săvârșeau ritualurile. Se pare că existau două tipuri de temple: unul pentru *signa ex avibus* și unul pentru *signa ex caelo*¹³⁷.

Augurii sunt reprezentați în destul de puține cazuri împreună cu ustensilele pe care le utilizau: *lituus*, *capis*, *patera* și *urceus*¹³⁸.

Haruspices

Sunt cunoscuți din textele antice ca *extispices*¹³⁹ și *fulgora interpretantes*¹⁴⁰. Din provinciile Imperiului se cunosc doar 32 de *haruspices*, în vreme ce în Italia numărul este de aproape 100. În *lex Coloniae Iuliae Genetivae Ursonensis*¹⁴¹ sunt prezentați atât în lista de subordonați ai duumvirilor, cât și în cea a edililor. În prima ipostază sunt situați în penultima poziție, după doi lictori, un *accessus*, doi scribi (*scribae*), doi *viatores*, un *librarius*, un *praeco*, și înaintea unui *tibicen*, având o retribuție de 500 de sesterți pe an¹⁴². Ca subordonați ai edililor ei sunt menționați după scrib și *praeco*, dar înaintea *tibicen*-ului, și dispun de 100 de sesterți ca salariu¹⁴³.

Așadar, prin locul ocupat și salariul primit, *haruspices* fac parte dintre *apparitores*¹⁴⁴ de condiție medie. Ei asistau pe duumviri și pe edili la ceremoniile religioase oficiale din colonie, examinând victimele sacrificate, sfătuind pe magistrați în cazuri excepționale, controlând riturile care aveau loc în templele publice, avertizând atunci când se năștea un copil anormal etc.¹⁴⁵.

Haruspicii erau supuși unui control atent, putând fi, probabil, înlăturați din funcție în cazul unor nereguli. Mai mult, acești *apparitores* erau numiți de fiecare magistrat în parte, deci erau aleși pentru un an. Ar fi putut interveni aici, pe lângă subordonarea profesională, și cea personală, în condițiile în care alegerea unui angajat presupunea cunoașterea sa și a capacităților de care dispunea. Nu erau numiți niciodată *sacerdotes*, iar existența unui *collegium* este

¹³⁵ Catalano 1960, 222.

¹³⁶ În această localitate a fost găsită celebra *Tabula Banasitana*. Astăzi aici se află localitatea Banzi.

¹³⁷ Delgado-Delgado 2000, 43, n. 27 și 28.

¹³⁸ Pe emisiunile monetare din *Colonia Urbs Iulia Nova*, din provincia Tarraconensis, sunt reprezentări iconografice ale augurilor cu aceste ustensile utilizate la sacrificii: Delgado-Delgado 2003, 228-229, n. 31.

¹³⁹ Comunicaau dorința zeilor prin interpretarea măruntaielor animalelor. Cic. *Div.*, II, 11.

¹⁴⁰ Interpretau fulgerele, cutremurele și alte fenomene ale naturii. Cic., *Div.*, I, 72.

¹⁴¹ *CIL* II, 5439; Crawford 1996, I, 400-410

¹⁴² *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, LXII, 11-15: *Ilviri quicumque erunt, ii[s] Ilviri[s] in eos singulos lictores binoc, accensos sing(ulos), scribas bi/nos, viatores binos, librarium, praeconem, haruspicem, tibicinem habere ius potestas que esto*; 32-37: *Eisque merces in eos singul(os), qui Ilviris apparebunt, tanta esto: in haruspices sing(ulos) HSD*.

¹⁴³ *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, LXII, 15-19: *Quinque in ea colonia aedil(es) erunt, iis aedil(ibus) in eos aedil(es) sing(ulos) scribas sing(ulos), publi/cos cum cincto limo IIII, praeconem haruspicem, tibicem habere ius potestas(ue) esto*.

¹⁴⁴ Prin *apparitores* se desemnau persoanele ce se aflau în serviciul altcuiva.

¹⁴⁵ Haack 2003, 454.

nesigură¹⁴⁶. În aceste condiții, includerea *haruspices* printre membrii elitei urbane pare illogică. Cu toate acestea, se pare că situația nu era identică în toate orașele și în toate regiunile. În unele localități ei aveau acces la magistraturile cele mai înalte și erau membri ai elitelor locale, funcția de *haruspex* fiind o etapă înainte de accederea către alte funcții, civile sau religioase¹⁴⁷.

Alte categorii de „notabili”

Ornamentarii

În afară de membrii *ordo decurionum* și de magistrații unui oraș, care reprezentau, în fapt, instrumentele de conducere, fiecare oraș își desemna, în funcție de interese și de calitatea aspiranților, un anumit număr de membri de onoare ai senatului local. Imaginea tradițională acceptată în ceea ce privește *ornamenta* este aceea că se acorda persoanelor care nu puteau, legal, să facă parte din *ordo decurionum*, în special liberților¹⁴⁸, dar și celor care făceau carieră în alt oraș¹⁴⁹. Mommsen numea acest titlu „Die Form ohne den Inhalt, der Schein ohne das Wesen”, tocmai pentru că i se acorda unei persoane titlul onorific, dar fără atribuțiile corespunzătoare funcției în sine¹⁵⁰. Sunt atestate destul de des *ornamenta decurionalia* acordate liberților. De asemenea, *ornamenta quinquennialicia*, *duumvralia*, *aedilicia* sau *censoria* erau conferite de către *ordo* local. În plus, în orașele provinciale, spre deosebire de Roma, se acordau și *ornamenta* pentru funcțiile sacerdotale. Se regăsesc în inscripții *ornamenta sacerdotalia*, *ornamenta flamonia*, *ornamenta auguralia*¹⁵¹. Mai sunt consemnate, foarte rar ce-i drept, *ornamenta augustalitatis*¹⁵² sau *seviralia ornamenta*¹⁵³.

Cei ce primeau aceste onoruri plăteau o *summa honoraria*, scutirea de această sumă fiind o mare onoare și excepțională la nivelul Imperiului¹⁵⁴. Mai trebuie menționat că *ornamenta* nu erau încadrate într-un *cursus*, ca magistraturile propriu-zise.

Nu doar liberții sau cei prohibiți de la deținerea de funcții puteau să facă parte din categoria celor onorați. Sunt situații în Imperiu în care acordarea de *ornamenta* se făcea ca o etapă premergătoare accederii efective la decurionat sau la o magistratură, în special în cazul tinerilor de condiție nobilă¹⁵⁵. Având în vedere numărul mare de *ingenui* care au fost înzestrați cu *ornamenta*, este foarte posibilă o astfel de atribuire¹⁵⁶.

¹⁴⁶ Un *collegium* sau *ordo haruspicum* apare în opera lui Tacitus, dar este incertă perioada la care se referă: Tac. *Ann.* XI.15.

¹⁴⁷ O statistică interesantă a magistraturilor ocupate de haruspici a se vedea la Haack 2003, 457-458.

¹⁴⁸ Pentru distincțiile onorifice și *ornamenta* în lumea romană în general vezi Naudet 1863; Bloch 1883; Reinhold 1971, 275-302; Kolb 1977, 239-259; Serrano-Delgado 1996, 259-271.

¹⁴⁹ Jacques 1984, 391. *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis* prevedea, în cap. XCI, ca membrii *ordo* să fie rezidenți în oraș sau în jurul său; totuși există și excepții: AE 1970, 376 – decurion într-un alt oraș.

¹⁵⁰ „Formă fără conținut, aparență fără substanță”: Mommsen 1887-1888, I, 456.

¹⁵¹ *Ornamenta sacerdotalia*: CIL III, 384; (vezi și la Oescus, în Moesia Inferior, CIL III, 753 = CIL III, 7429), *ornamenta flaminatus* CIL XII, 408.

¹⁵² CIL IX, 58.

¹⁵³ Christol, Gascou, Janon 1987, 388-398.

¹⁵⁴ Precizarea *gratuita* intervine în acest caz ca o mare onoare acordată personajului de către senatul local: Christol, Gascou, Janon 1987, 394.

¹⁵⁵ Serrano-Delgado 1996, 261-262. Autorul acestui studiu face o posibilă trimitere la acei *praetextati*, menționați doar în *album*-ul de la Canusium, dar neîntâlniți în alte izvoare epigrafice. Aceeași apropiere se regăsește și la Jacques 1984, 486, n. 188.

¹⁵⁶ O statistică interesantă a se vedea la Serrano-Delgado 1996, 260, n. 2, 3, 4.

Apoi, foști magistrați locali ce dețineau funcții la nivel central, pentru a nu pierde legătura cu comunitatea locală primeau aceste funcții sau titluri onorifice¹⁵⁷. Unele orașe, în semn de respect și de apreciere pentru unul dintre ai lor care ocupa o funcție în administrația centrală și care era în imposibilitate de a se ocupa efectiv de sarcinile care i-ar fi revenit la nivel local, îi acordau *ornamenta*.

Mulți dintre cei care primeau aceste *ornamenta* făceau parte din ordinul augustalilor. Aceștia sunt menționați explicit în inscripții.

Augustales

Termenii *augustalis*, *seviri augustalis* sau, simplu, *seviri* au fost studiați cu atenție, în monografiile sau în lucrări generale, încă din secolul al XIX-lea¹⁵⁸. *Seviri augustales* și *augustales* sunt, conform amplelor și argumentatelor cercetări ale lui R. Duthoy, organizații diferite, care apar menționate în zone și orașe diferite¹⁵⁹. Totuși, pentru că în regiunea care constituie obiectul cercetării noastre apare doar termenul de *augustalis*, ne vom opri doar la semnificația și rolul acestuia.

În urma cercetărilor întreprinse până în acest moment, se cunoaște că prin *augustales* se desemnau cei membri bogați ai unei societăți locale, cu influență și capacitate evergetică, dar care nu puteau deține magistraturi și nu puteau face parte din clasa aristocratică a respectivei comunități. În primul rând, augustalii proveneau dintre liberiți îmbogățiți, dar, într-un procent destul de mic, și dintre *ingenui* care nu îndeplineau alte condiții pentru a accede la funcții specifice notabililor. Calitatea de augustal era acordată de către *ordo decurionum* din fiecare oraș, pentru o perioadă limitată¹⁶⁰. Acești parveniți, care vărsau importante *summae honorariae*, obțineau respectul comunității locale și, implicit, acceptarea în sânul păturii sociale superioare¹⁶¹. Un factor de ordin psiho-sociologic a determinat succesul augustalității în orașele romane. P. Veyne spunea că liberiții trăiau într-un „regat al iluziilor”, iar averile lor, substanțiale în unele cazuri, nu erau decât „caricaturi ale luxului veritabil”¹⁶². Ei aveau nevoie de funcții și de recunoaștere la nivel local. Accederea către augustalitate constituia tocmai această descărcare. Originea lor servilă îi oprea să facă parte din cea mai înaltă clasă a societății, dar liberiții deveniți *augustales* se consolau cu ideea că sunt cu o clasă peste ceilalți liberiți și mult deasupra plebei. Așa cum s-a constatat de foarte mult timp în istoriografie, societatea romană era una puternic ierarhizată. Chiar dacă toți liberiții aparțineau aceleiași categorii juridice, nu era obligatoriu ca ei să formeze un grup social omogen.

Conform numelui pe care îl poartă, *augustales* aveau ca preocupare oficierea cultului imperial doar în numele lor, și nu al întregii comunități.

Augustalii s-au constituit încă din prima parte a Principatului într-un *ordo augustalium*, un senat de rang secund, inferior clasei notabililor¹⁶³. Obținerea calității de augustal nu era o treaptă într-un eventual *cursus*, de vreme ce, în majoritatea cazurilor, doar fiii de augustali își

¹⁵⁷ Serrano-Delgado 1996, 262.

¹⁵⁸ A se vedea întreaga bibliografie a problemei la Duthoy 1978, 1254-1257, la care adaugă și Molloy 2000, 197, n. 1.

¹⁵⁹ Duthoy 1976, 211-214; Ardevan 1998, 242. Adaugă Abramenco 1993, 13-82, mai ales pentru Italia.

¹⁶⁰ Duthoy 1978, 1278-1279. Perioada era, cel mai probabil, de un an.

¹⁶¹ Duthoy 1978, 1284-1286; Ardevan 1998, 244.

¹⁶² Veyne 1961, 245.

¹⁶³ Duthoy 1978, 1282-1286.

puteau depăși condiția și puteau accede la funcțiile supreme. Structura corporativă a acestui *ordo* presupunea existența unor conducători, *magistri augustales*¹⁶⁴.

Averile de care dispuneau erau obținute mai ales din afaceri neagricole, dar tindeau să cumpere și proprietăți funciare, la fel ca pătura aristocratică. Perioada lor de glorie corespunde intervalului cronologic în care Imperiul a fost într-un progres economic evident, iar economia de schimb era înfloritoare. Odată cu intensificarea degradării economice, dar și politice la nivelul Imperiului, respectiv din a doua jumătate a secolului al III-lea, și această clasă a parveniților, doritori de prestigiu, dispare.

În orașele de pe linia Dunării de Jos menționarea acestei categorii sociale poate fi considerată un barometru pentru prosperitatea zonei. Dacă în cazul unor orașe precum Durostorum sau Noviodunum, care au căpătat statut municipal abia în perioada Severilor, augustalitatea nu a apucat să capete forme consistente, absența unor urme consistente în orașe considerate bogate, precum Troesmis sau Tropaeum Traiani, o putem pune pe seama cercetării insuficiente.

Și totuși, augustalii sunt consemnați la Viminacium, la Ratiaria, într-un număr care confirmă existența unui *ordo augustalium*, dar și la Oescus. O situație aparte se înregistrează la Novae, unde, singura mărturie a unui membru al elitei locale, fie el și de mână a doua, este tocmai cu privire la un augustal.

II. Instituțiile din *municipia* și *coloniae*

1. Viminacium

Decuriones

Numărul destul de important de decurioni care se înregistrează la Viminacium este în măsură să ne demonstreze că acest oraș a cunoscut o viață activă, mai ales la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea, de când datează majoritatea inscripțiilor. Oricum, cea mai mare parte a documentelor epigrafice care îi amintește pe decurionii acestui important oraș din Moesia Superior datează din perioada municipală. Pentru *Colonia Viminacium* nu avem decât două mențiuni certe. Asta certifică, pe de-o parte, faptul că sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea reprezintă perioada de maximă afirmare a instituțiilor civile orășenești la Viminacium, ca de altfel în întreg arealul dunărean, iar pe de altă parte se poate deduce că, din a doua jumătate a secolului al III-lea sistemul instituțional roman intră în schimbări care vor culmina cu modificările esențiale de la sfârșitul aceluiași secol și de la începutul secolului al IV-lea.

Din *ordo decurionum* al orașului Viminacium cunoaștem opt persoane menționate în inscripții doar ca decurioni (tabelul I): Aurelius Constantius¹⁶⁵ (nr. 5), C. Cassius Niger¹⁶⁶ (nr. 7), C. Iulius Valens¹⁶⁷ (nr. 10), P. Licinius P. f. Aelianus¹⁶⁸ (nr. 11), L. Quesidius C. f. Praesens¹⁶⁹ (nr. 15).

¹⁶⁴ Pentru ipotezele înaintate până acum și pentru o scurtă dezbatere a problemei a se vedea la Ardevan 1998, 242-243.

¹⁶⁵ Pentru *nomen gentile* Aurelius vezi *Onomasticon* I, 238-249, iar pentru cognomenul Constantius vezi în Kajanto 1982, 258, dar și în *Onomasticon* II, 73. La Mrozewicz 1989, 91, nr. 81 este Constantinus.

¹⁶⁶ Pentru Cassii la Viminacium a se vedea *IMS* II, 14, 23, 29, 53. De asemenea, pentru acest *nomen* în Moesia Superior și în împrejurimi a se vedea *Onomasticon* II, 41. Pentru cognomenul Niger vezi *Onomasticon* III, 101-102.

¹⁶⁷ Pentru *nomen gentile* Iulius vezi *Onomasticon* II, 201-207, iar pentru Valens vezi Kajanto 1982, 66, 247.

¹⁶⁸ Pentru Licinius vezi *Onomasticon* III, 26-27; pentru Aelianus în Moesia Superior și în împrejurimi vezi *Onomasticon* I, 31-32, iar în general vezi Kajanto 1982, 35, 139.

M. Valerius Speratus¹⁷⁰ (nr. 18), Sex. Valerius Valens (nr. 19) și un individ al cărui nume nu îl cunoaștem (nr. 23).

L. Quesidius Praesens a fost deținătorul a ceea ce am numit un decurionat multiplu, el fiind menționat și ca membru în senatul local al municipiului Drobeta¹⁷¹, din Dacia. În plus, în orașul dacic a fost și *quinquennalis primus*¹⁷². De altfel, chiar în regiunea Dunării de Jos sunt consemnați și alți deținători de funcții în mai multe orașe din aceeași provincie sau în provincii vecine¹⁷³.

Interesantă este și situația lui P. Licinius Aelianus, membru în *ordines* din trei orașe ale aceleiași provincii: Viminacium, Ulpianum¹⁷⁴ și Aelianum¹⁷⁵. Decurionatul multiplu era posibil în condițiile în care notabilul respectiv deținea averi funciare în *territoria* acestor orașe și era obligat să își onoreze în fiecare condiția oneroasă de aristocrat¹⁷⁶. Nu se precizează exact perioada în care a intrat într-un *ordo* sau altul. *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, în capitolul XCI, vine cu precizări suplimentare legate de această posibilitate. Aici se prevede ca membrii *ordo* să fie rezidenți în oraș sau în jurul său.

Alături de acești notabili, mai activau decurioni care dețineau magistraturile de *quaestor* (tabelul I, nr. 13, 16, 22), *edilis* (nr. 12, 21 și 25), *duumvir* (nr. 16), *quinquennalis* (nr. 24).

C. Severius Valens¹⁷⁷ (nr. 16) a depus monumentul *ob honorem decurionatus*, la fel ca și nr. 22. Severius este singurul decurion menționat în inscripții cu două magistraturi, *quaestor* și *duumvir*, în municipiul Viminacium.

Dintre membrii *ordo decurionum* de la Viminacium dispunem de câțiva preoți ai orașului: doi *flamines* (nr. 3 și 8), un *augur* (nr. 9) și un *pontifex* (nr. 4). Ultimul este fiul unui augural, Telesphorus, și cunoaștem faptul că a murit la 26 de ani și 2 luni, ceea ce sugerează o intrare prematură între notabilii orașului.

Doar doi *decuriones* erau *veterani* care activaseră în *legio VII Claudia*. Este vorba de foști beneficiari consulari (nr. 10 și nr. 18)¹⁷⁸. De altfel, această categorie de militari era cea mai activă în viața municipală după lăsarea la vatră, datorită posibilităților financiare de care dispunea. În ceea ce privește reprezentativitatea pentru provinciile dunărene, Moesia Superior deține cel mai mare procent de beneficiari incluși în circuitul instituțional civil orășenesc¹⁷⁹.

Aurelius Constantius este singurul *eques Romanus* cunoscut la Viminacium, consemnat undeva către jumătatea secolului al III-lea.

¹⁶⁹ Pentru Quesidius vezi Schulze 1991, 154, n. 5 și *Onomasticon* IV, 17. Acest gentiliciu se întâlnește doar în Moesia Superior, desemnând două persoane, tatăl și fiul. Pentru cognomenul Praesens în general vezi Kajanto 1982, 289, dar și *Onomasticon* III, 157.

¹⁷⁰ Pentru Speratus vezi Kajanto 1982, 77, 297.

¹⁷¹ Wolff 1975, 147-152; Ardevan 2000, 118-120.

¹⁷² Despre această funcție a se vedea Ardevan 1998, 151.

¹⁷³ Alte exemple ar fi C. Titius Antonius Pecularis, decurion al coloniei Aquincum, dar și decurion al municipiului Singidunum (*CIL* III, 10495 și 10406); T. Aurelius Atticus, veteran al legiunii a III-a Flavia, *quinquennalis* în Singidunum și membru în *ordo Sirmiensis* (*AE* 1910, 172).

¹⁷⁴ Pentru Ulpianum vezi Mirdita 1978, 161-162 și Mócsy 1970, 75-87.

¹⁷⁵ Pentru Aelianus vezi Mócsy 1970, 158-160.

¹⁷⁶ Pentru o discuție aprofundată despre acest subiect puțin abordat în literatura de specialitate străină și românească a se vedea Ardevan 1998, 224-225.

¹⁷⁷ Gentiliciul Severius apare în Pannonia din anul 212 (*CIL* III, 4452).

¹⁷⁸ Pentru *beneficarii consularis* a se vedea von Domaszewski, Dobson 1967, 4-82. Pentru Dacia vezi studiul lui Ardevan 1991, 163-183.

¹⁷⁹ Ardevan 1991, 170, tabelul V.

Dintre cei 19 decurioni, cunoaștem numele a 14 dintre ei, iar pentru 12 chiar numele complete. Filiația este precizată în documentele epigrafice pentru trei dintre ei. Tribul de care aparțineau acești cetățeni romani nu este atestat epigrafic, dar este foarte posibil ca acesta să fie *Sergia*, din care făcea parte și Hadrian¹⁸⁰. Cu toate acestea, unuia dintre senatorii locali i se precizează apartenența la tribul Papiria, ceea ce poate sugera că este din alt oraș, sau se poate data mai târziu, când apartenența la un anumit trib nu mai conta atât de mult (nr. 11).

Doar doi dintre ei aveau *nomen gentile* imperial, C. Iulius Valens și Aurelius Constantius.

Cât privește datarea materialului epigrafic din care avem informații despre decurioni, majoritatea covârșitoare a acestuia nu poate fi încadrată cu certitudine. Cu o precizie mai mare se pot plasa nr. 3, în anul 214¹⁸¹, nr. 13, între 193 și 211 și nr. 5, 21, 24 în perioada colonială, deci după 238 p.Chr. Oricum, știm sigur că 16 dintre cei 19 decurioni cunoscuți făceau parte din senatul local al municipiului Viminacium.

Duumviri și duumviri quinquennales

La Viminacium se pot contabiliza șase magistrați supremi, *duumviri* și *duumviri quinquennales* (tabelul I): Aelius Crispus¹⁸² (nr. 1), Aelius Valentinus¹⁸³ (nr. 2), Aurelius Ferox¹⁸⁴ (nr. 6), C. Severius Valens (nr. 16) și două personaje cu nume necunoscute (nr. 20 și 24).

Dintre aceștia, doar doi sunt menționați în inscripții și ca decurioni. Lui C. Severius Valens i se precizează și chestura ca etapă de accedere către magistratura supremă, de altfel singurul personaj despre care cunoaștem amănunte legate de *cursus honorum*. Mai dispunem totuși de un *duumvir municipii* (nr. 20), dintr-o inscripție care se poate citi cu mare greutate, care se pare că mai deținea și o altă demnitate la nivel local. Cu toate că s-au emis și alte ipoteze, nouă ni se pare mai logică cea de *augur municipii*¹⁸⁵. Preoțiile, așa cum s-a precizat deja, erau funcții importante și demne de menționat în *cursus honorum* fiecărui notabil.

Aurelius Ferox (nr. 6) și un alt magistrat al cărui nume nu îl cunoaștem (nr. 24) au fost *quinquennales*, primul *municipii*, iar cel de-al doilea *coloniae*. Ultimul notabil este foarte posibil să fi fost și *praefectus fabrum*¹⁸⁶. Această onoare o dețineau, de obicei, membrii de vază ai aristocrației municipale¹⁸⁷. Cât privește *collegium fabrum*, el nu este prea bine reprezentat la Viminacium. Dispunem, în schimb, de mai multe elemente de organizare a altor colegii, dintre care, cel mai important era *collegium nautarum*¹⁸⁸.

De magistratura supremă în *Colonia Viminacium* a dispus și Aelius Valentinus, menționat într-o inscripție votivă, care îl plasează către jumătatea secolului al III-lea. Prin urmare, din

¹⁸⁰ *IMS* II, p. 48.

¹⁸¹ Datarea din *IMS* II, 56.

¹⁸² Pentru cognomenul Crispus vezi Kajanto 1982, 223 și *Onomasticon* II, 85-86.

¹⁸³ Cognomenul Valentinus, bine reprezentat și în provinciile dunărene, a se vedea în Kajanto 1982, 247 și *Onomasticon* IV, 140-141

¹⁸⁴ Este varianta propusă de Wolff 1975, 147. Pentru cognomenul Ferox vezi Kajanto 1982, 126, 267 și *Onomasticon* II, 139; Th. Mommsen propunea Aurel(ius) Florus în *CIL* III, 6309, dar vezi și *IMS* II, 75.

¹⁸⁵ În *IMS* II, 83 apare *augustalis* sau *Augusti* ca parte a titlului imperial, fără alte lămuriri. ambele fiind, după părerea noastră, puțin probabile, mai ales din motive de incompatibilitate juridică.

¹⁸⁶ Este o întregire ipotetică. Pentru această funcție vezi Kornemann 1909, col. 1918-1924.

¹⁸⁷ Numirea de *praefecti* era impusă de necesitatea coordonării activității colegiului în situații limită, cum ar fi stingerea incendiilor. Vezi pentru detalii Kornemann 1909, 1915-1916 și Ardevan 1998, 280.

¹⁸⁸ Dispunem de informații despre un *quinquennalis nautarum* (*IMS* II, 61), dar și de alte mențiuni despre acest colegiu bine organizat, având în vedere și specificul activităților fluviale desfășurate aici (*IMS* II, 31, 49).

totalul de șase *duumviri*, o treime a activat în perioada colonială (după 238 p.Chr.) și două treimi în cea municipală. Pentru nici unul nu se cunoaște un *cursus honorum* complet, iar pentru patru nu știm nici o altă funcție deținută anterior. Este totuși de presupus că acești notabili au trecut prin etapele intermediare și au îndeplinit această funcție ca o ultimă treaptă în cariera lor.

Cunoaștem numele a patru dintre *duumviri*. Trei au *nomen gentile* imperial, respectiv doi Aelii și un Aurelius. De altfel, Aelius este unul dintre cele mai răspândite gentilicii din oraș, având în vedere faptul că promovarea acestui oraș la statut municipal se leagă de Hadrian.

Aediles

Cei trei edili consemnați în inscripțiile de la Viminacium au menționată și apartenența la *ordo decurionum* (tabelul I, nr. 12, 21, 25). Doi dintre ei se datează, ca de altfel marea majoritate a membrilor aparatului administrativ local, în perioada municipală a orașului. Din perioada colonială, cel mai probabil din a doua jumătate a secolului al III-lea, se cunoaște un singur edil (nr. 21). Din păcate, ne lipsește orice informație despre activitățile efectuate de acești magistrați și nu cunoaștem nici dacă, în ascensiunea lor, au parcurs inclusiv prima etapă din *cursus*, chestura.

L. Lucilius Herculanus este singurul edil al cărui nume îl cunoaștem, dar și acesta este ipotetic¹⁸⁹.

Quaestores

Toți cei trei *quaestores* sunt consemnați în inscripții inclusiv ca decurioni în *ordo* local (tabelul I, nr. 13¹⁹⁰, 16, 22). C. Severius Valens a deținut și magistratura supremă, *duumviratul*, menționat într-un *cursus honorum* din care lipsește doar edilitatea. Atât acesta, cât și chestorul al cărui nume nu îl cunoaștem au ridicat monumentele în cinstea primirii lor în rândurile decurionilor. În schimb, M. Petronius Pierio a mulțumit pentru primirea flaminatului, acesta fiind unul dintre cei trei *flamines municipales* de la Viminacium.

Așa cum se observă și în orașele din alte provincii ale Imperiului, nu este absolut obligatorie trecerea prin toate etapele din *cursus* pentru a ajunge la demnitatea supremă sau, în orice caz, nu se specifică de fiecare dată în inscripție toate etapele urmate de un magistrat¹⁹¹.

Cele trei mărturii ale acestei magistraturi datează din perioada municipalității, deci până la Gordian al III-lea. Asta nu înseamnă că în perioada colonială nu au mai activat chestori la Viminacium, numai că de la jumătatea secolului al III-lea instituțiile orășenești intră într-un proces de degradare continuă, încetând a mai fi menționate des în documente.

Sacerdotes

L. Sevius Rufus¹⁹² (tabelul I, nr. 17) este singurul *sacerdos* menționat la nivel municipal. Fără a cunoaște cu exactitate funcțiile pe care le-a mai deținut personajul de față, putem bănuși că se îngrijea de celebrarea cultelor mai multor zeități din municipiul Viminacium, posibil chiar și cel al împăratului, cu toate că instituția flaminatului era destul de bine reprezentată în acest

¹⁸⁹ Întregirea este propusă de Mrozewicz 1989, 92, nr. 87. În *CIL* și în *IMS* II se identifică doar L(ucius) Lucil(ius) ETEIL Herculanus.

¹⁹⁰ S-a mai avansat și ipoteza *q(uin)[q(uenalis)] m(unicipii) A(elii) V(iminacii)*: *IMS* II, 22.

¹⁹¹ Fabre, Mayer, Roda 1990, 526.

¹⁹² Gentiliul Sevius sau Saevius era foarte răspândit în Italia și în provinciile occidentale. Pentru mai multe detalii vezi *ISM* II, p. 115; *Onomasticon* IV, 43 și 78, dar mai ales Schulze 1991, 223; pentru cognomenul Rufus a se vedea Kajanto 1982, 134.

oraș. Din păcate, nu cunoaștem până acum relația dintre *sacerdotes* și *flamines* în ceea ce privește atribuțiile în cadrul cultului imperial. Este de presupus că aveau funcții complementare.

Tot de la Viminacium dispunem de o inscripție în care patru persoane cu nume trace, urmate de patronimice, depun un altar din poziția de *sacerdotes dei*. Este vorba de un Castoris, un anume ...ianus Bassi, apoi ...us Marri... și Sabinus Gai. Bassus¹⁹³. În acest caz este vorba, cel mai probabil, de autohtoni, adepți ai unei divinități locale¹⁹⁴.

Flamines

Preoții cultului imperial de la Viminacium identificați până acum sunt în număr de trei (tabelul I, nr. 3, 8, 14). M. Antonius Ponticus a ridicat un monument, probabil în 214, când Caracalla a trecut prin regiunea danubiană¹⁹⁵. Dedicția este făcută *ob honorem flamonii*¹⁹⁶. Se precizează doar că făcea parte din *ordo decurionum* al municipiului Viminacium, fără alte funcții, civile sau religioase.

Conform unei inscripții de la sfârșitul secolului al II-lea și de la începutul secolului al III-lea, C. Cornelius Pacatus a fost decurion și flamin¹⁹⁷. La fel ca și pentru predecesorul său, nu se menționează nici o altă etapă din *cursus honorum* pe care l-a urmat acest personaj.

Pentru al treilea flamin de la Viminacium, M. Petronius Rusticus, nu cunoaștem nici una dintre demnitățile municipale deținute anterior¹⁹⁸. Formula *ob honorem flamonii* este utilizată și în acest caz. Toți cei trei flmini se datează în perioada municipală, mai precis la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea.

Existența a trei *flamines* la Viminacium justifică faptul că în ceea ce privește instituțiile cultului imperial Viminacium este orașul cel mai bine reprezentat din Moesia Superior. Absența oricărei informații despre un *sacerdos provinciae*¹⁹⁹ a creat dificultăți în identificarea orașului de rezidență a preotului. Au fost propuse mai multe locații, dar două dintre ele au fost argumentate temeinic: Remesiana (Bela Palanka, Serbia) și Viminacium (Kostolac, Serbia). Dacă prima se bazează pe o inscripție fragmentară în onoarea lui Severus Alexander și a Iuliei Mamaea²⁰⁰, noi găsim mai credibilă alternativa Viminacium. P. Kos face o demonstrație

¹⁹³ IMS II, 46.

¹⁹⁴ Premerstein, Vulić 1903, 13, nr. 15 precizează că aceste personaje ar fi sclavi. Totuși, nimic nu indică neapărat starea lor servilă.

¹⁹⁵ IMS II, 101.

¹⁹⁶ *Flamonium* este o formulă considerată de Mommsen originală și corectă pentru acești preoți: Mommsen 1913, 257-259.

¹⁹⁷ Mrozewicz 1989, 91, n. 673.

¹⁹⁸ Pentru gentiliciul Petronius a se vedea *Onomasticon* III, 135, iar pentru cognomenul Rusticus, singurul din Moesia Superior, în *Onomasticon* IV, 37.

¹⁹⁹ *Sacerdos provinciae* sau *flamen provinciae* era ales de către membrii *concilium provinciae* și prezida reuniunile sale. A se vedea Fishwick 2004, 211. În anumite provincii occidentale, preotul cultului imperial se numea *flamen provinciae*, în timp ce în provinciile dunărene, dar și în Africa sau Sardinia, este cunoscut ca *sacerdos provinciae*. În Africa, de exemplu, preotul cultului provincial se numea *flamen Augusti provinciae Africae* de la Vespasian până pe la 110-112. După acest moment, el a devenit *sacerdos provinciae Africae*. A se vedea Duncan Jones 1968, 151-158 și mai ales Fishwick 1981 (1984), 337-344. Această diferență de titulatură este susținută de locul de celebrare a cultului. *Sacerdotes* oficiau *ad aram*, în timp ce *flamines*, în temple: Fishwick 2002, 19-21 și 217.

²⁰⁰ CIL III, 1688 = 8257 = IMS IV, 72. Ipoteza sediului *concilium provinciae* la Remesiana este veche: Kornemann 1901, 132; Mócsy 1974, 214. Trebuie avut în vedere faptul că acest centru se găsea de fapt în teritoriul orașului Naissus, nefiind o autonomie capabilă să găzduiască acest important centru provincial. Vezi și Gerov 1988, 98, n. 67.

numismatică destul de completă și argumentează ideea unui centru al sacerdoțiului provincial la Viminacium²⁰¹. Situația flaminilor din Moesia Superior ne ajută să aducem noi argumente în sprijinul acestei ipoteze.

Municipiile reprezentate în *concilium provinciae* au cunoscut o afirmare remarcabilă a cultului imperial municipal, fapt deja dovedit pentru provinciile occidentale²⁰². Situația inversă ni se pare absolut logică și normală. Dacă într-un oraș cultul municipal este bine reprezentat, contribuția acestui oraș la afirmarea cultului provincial este evidentă. Prin urmare, considerăm Viminacium ca cel mai adecvat sediu al *concilium provinciae*, deci și al preotului cultului imperial provincial. Cu toate că pentru Moesia Superior lipsesc orice fel de informații despre titlul acestui preot, prin analogie cu alte provincii din zona dunăreană, putem presupune că, oficiind *ad aram*, se numea *sacerdos provinciae*²⁰³.

Pontifices

Restitutus, singurul *pontifex* de la Viminacium (tabelul I, nr. 4), provine dintr-o familie de liberi. Accederea la această funcție dintr-o poziție socială inferioară, așa cum este cazul nostru, era destul de rar întâlnită. Cert este că Telesphorus, tatăl pontifului, era un augustal libert. Personajul nostru este menționat în inscripție și cu demnitatea de decurion al municipiului Viminacium. Inscripția datează tot din perioada municipală, așa cum este cazul majorității membrilor elitei locale.

Acesta este un caz clasic de evoluție în clasa superioară a unui personaj provenit dintr-o familie de liberi bogați, cu acces la augustalitate. Ambiția augustalilor se regăsește în promovarea în funcții a fiilor lor, situație posibilă, în mare parte, datorită averilor părinților. Restitutus, decedat la 26 de ani, 2 luni și 25 de zile, era decurion și *pontifex*. Trebuie semnalat aici faptul că ar fi putut accede la demnitățile menționate cu mult înainte de 25 de ani, vârsta limită legală impusă. Așa cum s-a constatat deja, sunt cazuri suficiente în Imperiu în care desemnarea magistraților nu respecta vârsta minimă impusă. În această situație tindem să credem că nerăbdarea tatălui și averea sa au făcut posibilă rapida avansare pe scara ierarhică a lui Restitutus.

Augures

Deținerea sarcinilor augurale într-un oraș roman era o responsabilitate importantă. Din acest motiv și faima celor care dețineau această preoție era pe măsură. C. Cornelius Rufus (nr. 9) este menționat în inscripție și în calitatea de membru în *ordo* municipal, așa cum se întâmpla cu toți magistrații orașului. Această poziție îi conferea dreptul de a participa la adunările senatului local și își putea exprima opiniile la începutul lucrărilor, de fiecare dată când constata *vitia*. Este interesant că monumentul funerar are reprezentată în partea inferioară, sub câmpul

²⁰¹ Kos 1992, 209-214. După J. Deininger, termenul latin *provincia* (de fapt *concilium*), utilizat în provinciile din vestul Imperiului, corespunde termenului grec *koinon* pentru Est. Emisiunile monetare ale *koina* sunt strâns legate de cultul imperial sau de reuniunile conciliului provinciei. În ceea ce privește provinciile din vestul Imperiului, doar pentru Dacia s-au consemnat astfel de emisiuni. Cf. Kornemann 1900a, 808; Deininger 1965, 118. La Viminacium s-au găsit monede cu legenda *PMS COL VIM = P(rovincia) M(oesia) S(uperior) Col(onia) Vim(inacium)*. Aceste monede au apărut pe parcursul a 16 ani, de la Gordian al III-lea până la Valerian. Deci emiterea monedei la Viminacium, sub autoritatea conciliului provincial, demonstrează că acest centru al Moesiei Superior este orașul de reședință al *concilium provinciae* și, implicit, al lui *sacerdos provinciae*.

²⁰² Etienne 1990, 224.

²⁰³ Pentru o dezbatere mai vastă asupra celebrării cultului imperial la nivel provincial de către *sacerdotes* în provinciile dunărene Dacia, Pannonia Inferior și Superior a se vedea Fishwick 2004, 167-169, n. 86 și 87.

epigrafic, o scenă care poate fi pusă în legătură cu sarcinile augurale. Sunt patru personaje, dintre care două în centru, în jurul unei mese-altar, iar celelalte două, în părțile laterale, una având în mână un *lituus* specific unui *augur*²⁰⁴.

Cel de-al doilea *augur* (nr. 20) a dispus de magistratura supremă în oraș, lucru des întâlnit în cazul preoților. Nu i se cunoaște numele, iar calitatea inscripției ne împiedică să aflăm alte detalii despre personajul în cauză.

Ambii *augures* se datează în perioada municipală, ca de altfel toți preoții de la Viminacium.

Ornamentarii

Cei cărora li s-au atribuit *ornamenta* la Viminacium sunt doi *augustales* (tabelul II). C. Memmius Cyriacus²⁰⁵ a fost *Ilviralis ornamentibus ornatus ab ordine*. A primit *ornamenta* și din partea *ordo decurionum* al altui oraș, care nu ni s-a păstrat în sursa antică²⁰⁶. Această situație este întâlnită frecvent și demonstrează că era o persoană cu o avere impresionantă²⁰⁷. Celălalt personaj, al cărui nume este greu de identificat din inscripție, poate Trofimas²⁰⁸, a primit onorurile decurionale. În interpretarea inițială a ultimei inscripții s-a avansat ipoteza unui *augustalis coloniae Viminacii*²⁰⁹, dar piatra se datează în perioada municipală și o nouă identificare, de data aceasta mai apropiată de realitate, a reușit A. Mócsy²¹⁰. Conform acestuia este vorba de un augustal care a fost înzestrat cu onorurile decurionale.

Din perspectiva municipalității este vorba de niște personaje cu o avere consistentă, cărora li s-a deschis calea pentru a se implica, mai ales financiar, în problemele orașului, în schimbul onorurilor primite. Din punctul de vedere al personajelor vizate putem vorbi de atingerea nivelului maxim în cariera lor. Dacă pentru augustalii *ingenui* accesul la decurionat putea fi realizabil, cu toate că foarte rare sunt cazurile care pot fi menționate, pentru libertii ajunși augustali, care constituiau marea majoritate, obținerea de *ornamenta* era tot ceea ce puteau spera²¹¹.

Augustales

În afară de cei doi deținători de *ornamenta*, care erau și augustali²¹², de la Viminacium mai cunoaștem încă doi augustali, ambii cu nume grecești, unuia dintre ei precizându-i-se și calitatea de libert: Manius Servius Manii libertus Thallus²¹³ și Telesphorus²¹⁴ (tabelul III, nr. 2, 3).

Proveniența unor decurioni dintre urmașii augustalilor, foști liberti în cea mai mare parte, este certă în acest oraș dunărean. Restitutus este fiul lui Telesphorus, *augustalis municipii*. În fapt, este o adevărată interdependență între aceste două categorii, juridic atât de depărtate, dar

²⁰⁴ Vulić 1931, 127-129. Pentru descrierea detaliată a scenei a se vedea *IMS* II, 73.

²⁰⁵ Gentiliul Memmius, în *Onomasticon* III, 75, iar pentru Cyriacus a se vedea *Onomasticon* II, 90.

²⁰⁶ Este vorba, posibil, de Singidunum: Tondel 1979, 45.

²⁰⁷ Aceasta reiese și din faptul că este capabil să ridice o statuie de argint foarte costisitoare. Un astfel de monument ar fi putut valora circa 30.000 de sesterți. Cf. Tondel 1979, n. 127.

²⁰⁸ Varianta din *CIL* III, 8130, care este destul de nesigură.

²⁰⁹ *CIL* III, 8130; *IMS* II, 84.

²¹⁰ Mócsy 1970, 148, n. 38.

²¹¹ Tondel 1979, 43.

²¹² Vezi tabelul II.

²¹³ Numele patronului era Manius Servius și libertul era M. (abrevierea de la Manius) Servius Thall... poate Thallus, un nume comun printre liberti (*IMS* I, 78); vezi pentru cognomenul Thallus la Roma: Solin 2003, II, 1171-1173 și III, 1477 sau poate Thallion: *IMS* II, p. 114 și pentru Roma: Solin 2003, II, 1173.

²¹⁴ Pentru acest cognomen de origine greacă a se vedea Solin 2003, I, 393-395.

apropiate prin ambiții și scopuri. Se poate vorbi de o legătură ciclică între augustali și decurioni, în măsura în care fiii augustalilor devin decurioni și liberiții decurionilor devin augustali²¹⁵.

2. Ratiaria

Decuriones

Cei 19 decurioni ai Coloniei Ratiaria constituie un eșantion reprezentativ pentru senatul local din acest oraș moesic. Personajele menționate au câteva caracteristici foarte interesante și utile în demersul nostru. În marea lor majoritate, inscripțiile îi prezintă doar ca membri ai *ordo* local (tabelul IV): Q. Aelius Antoninus (nr. 1), P. Aelius Avitus²¹⁶ (nr. 2), P. Aelius Proculus²¹⁷ (nr. 3), Aurelius Flavianus²¹⁸ (nr. 5), L. Flaminus Iulianus²¹⁹ (nr. 8), un posibil Flavius (nr. 9), T. Flavius T. f. Arruntius²²⁰ (nr. 10), Iulius Ingenus²²¹ (nr. 11), C. Iulius Proculus (nr. 12), C. Memmius Proculus (nr. 14), C. Iulius Valens (nr. 15), C. Valerius C. f. Firmus²²² (nr. 18), C. Valerius Firmus (nr. 19), Iulius In[....] (nr. 20).

Primul dintre ei, Q. Aelius Antoninus, a fost *primus bisell(i)arius*²²³, dar și *magister collegii fabrum*. Titulatura de *primus bisell(i)arius* se întâlnește mai ales în Italia²²⁴, pe cuprinsul Imperiului fiind foarte rară²²⁵. În cazul nostru credem că se face referire la primul individ care a beneficiat de un loc privilegiat la spectacolele care se susțineau în oraș, după înființarea coloniei. De obicei, acest loc de onoare (*bisellium*) era decis de către decurioni și se acorda mai ales augustalilor, știindu-se că decurionii beneficiau deja de poziții privilegiate prin natura apartenenței la *ordo decurionum*²²⁶. Teatrul într-un oraș poate fi catalogat ca o reflexie a ierarhiei sociale și politice locale, prin prisma locurilor rezervate elitelor locale, dar și a propagandei politice care se putea face cu ocazia participării la spectacolele organizate aici²²⁷. Se pare totuși că onoarea primirii acestui loc a fost un motiv temeinic pentru a fi menționat în inscripție chiar de către un decurion. Valoarea informației este cu atât mai mare cu cât se confirmă faptul că teatrul juca un rol important în viața culturală a orașului Ratiaria. Mai multe măști tragice și comice descoperite în oraș și în împrejurimi sunt argumente suplimentare în acest sens²²⁸.

²¹⁵ Mócsy 1970, 108.

²¹⁶ Pentru cognomenul Avitus, foarte rar în Moesia Superior, vezi *Onomasticon* I, 231-232.

²¹⁷ Despre Proculus și răspândirea sa în provinciile europene a se vedea *Onomasticon* III, 166-167.

²¹⁸ Cognomenul Flavianus în *Onomasticon* II, 144.

²¹⁹ Gentiliul Flaminus nu mai este întâlnit în zona Dunării de Jos: *Onomasticon* II, 144 (este omis acest personaj).

²²⁰ Cognomenul Arruntius, singurul din Moesia Superior, în *Onomasticon* I, 175.

²²¹ Pentru Ingenus, *Onomasticon* II, 194.

²²² Pentru cognomenul Firmus, des întâlnit în cele două Moesii, a se vedea *Onomasticon* II, 142-143.

²²³ Referințe despre această onoare pe care o primeau anumite persoane din orașele romane a se vedea în *DE*, I, 1007; Neumann 1897, col. 502.

²²⁴ Vezi câteva exemple în *CIL* X, 1026; 1030; *CIL* XI, 3805.

²²⁵ Deonna 1926, 247, nr. 84 identifică un anume T. Nonnius Ianuarius, *aedil(is) bis(ellarius)* la Geneva. Collart 1960, 123-126 nu este de acord cu această interpretare și confirmă pe acest *bisellarius* de la Ratiaria (de la *bisellium* rezultă *bisellarius*, și nu *bisellarius*, cum recomandă același autor că s-ar fi numit cei care dețineau această onoare) ca fiind singurul cunoscut din afara Italiei.

²²⁶ Duthoy 1974, 147.

²²⁷ *El teatro*, 68-70.

²²⁸ Velkov 1966, 167.

Sarcinile lui Aelius Antoninus ca *magister collegii fabrum*²²⁹ erau de a coordona activitatea colegiului și de a-l reprezenta în raporturile cu autoritățile și cu divinitatea²³⁰. Subordonații unui astfel de *magister* erau *quaestores* și *officiales*. De obicei, în cadrul acestui colegiu, existau și *decuriones*, structură ce confirmă caracterul paramilitar al colegiului.

Pentru trei dintre *decuriones* se cunoaște faptul că au deținut și magistraturi în colonia Ratiaria, respectiv edilitatea (nr. 4, 6, 16), în timp ce unul a ocupat o funcție religioasă și anume cea de *pontifex* (nr. 17).

Situația lui M. Cocceius Valens²³¹ este una specială, pentru că din inscripție nu reiese foarte clar dacă a fost, într-o primă fază, augustal și apoi decurion²³² sau, așa cum s-a mai sugerat, era un *dec(urio) au[gu]s[t(alium)?] col(oniae) Rat(iariae)*²³³. O a treia interpretare posibilă ar putea fi *dec(urio) au[gu]r col(oniae) Rat(iariae)*²³⁴. Prima variantă este susținută de faptul că sunt mai multe situații în orașele din Imperiu unde augustali, *ingenui*²³⁵, au fost promovați la rangul de magistrați municipali și au fost incluși în *ordo decurionum* cu drepturi depline²³⁶, mai ales la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul celui de-al III-lea. În situația dată, considerăm necesară amplasarea cronologică a inscripției noastre în această perioadă. Includerea în rândul elitelor a unor persoane avute și dispuse să cheltuiască, chiar dacă nu erau de cea mai pură origine romană, era în folosul comunității.

A doua ipoteză este contrazisă de faptul că la Ratiaria nu există dovada vreunui *collegium* al augustalilor. În plus, nici o sursă nu vorbește despre o eventuală diviziune a unui colegiu de augustali în decurii²³⁷.

Cea de-a treia soluție este și cea mai normală, cel puțin conform regulilor care trebuiau respectate la accederea în funcții, fie ele civile sau religioase. Apartenența la *ordo decurionum* și deținerea atribuțiilor augurale erau în total acord juridic. Totuși, având în vedere faptul că există suficiente exemple de trecere a graniței sociale pentru accederea la magistraturi, luăm în calcul cu destule șanse și prima variantă.

Doar doi dintre decurioni au avut o carieră militară înainte de a intra în *ordo*. C. Valerius Firmus, *conscriptus decurio Ratiariae*, a fost și *veteranus legionis VII Claudia p. F.*, în prima

²²⁹ În legătură cu acest colegiu la Ratiaria mai este menționat și P. Iul(ius) Secundus, *ornatus ornamentis decurionalibus* (tabelul V, nr. 6). Vezi și Giorgetti 1980, 23 și nota 35.

²³⁰ Detalii despre sarcinile unui *magister* a se vedea în Waltzing 1895, 383-425; Liebenam 1890, 199-200. Colegiile constituiau „o treime din stat” în orașele provinciale, imediat după *ordo decurionum* și *ordo augustalium*. Pentru structurile de conducere ale colegiului a se vedea Kornemann 1900, col. 420. Pentru Dacia vezi studiul lui Ardevan 1978, 167-172 și Ardevan 1998, 271-312. La fel ca și în Dacia, și la Ratiaria este foarte posibil ca acest colegiu să fi funcționat încă de la Traian, ținându-se cont și de caracterul comercial al orașului din Moesia Superior.

²³¹ Gentiliciul Cocceius este bine reprezentat în Moesia Superior: *Onomasticon* II, 67. Pentru Valens, foarte răspândit în provinciile moesice, *Onomasticon* IV, 139-140.

²³² Mrozewicz 1989, 85, nr. 17; *AE* 1966, 344.

²³³ Detschew 1932-1934, 55, nr. 14; Zotovic 1966, 60, nr. 1. Aceștia datează inscripția în secolul al II-lea.

²³⁴ Varianta ne-a fost sugerată de profesorul R. Ardevan, căruia îi mulțumim.

²³⁵ Se cunoaște chiar un libert care, sub Caesar, a exercitat în câteva orașe din Africa funcțiile de *praefectus iure dicundo*, *duumvir* și *aedilis* (*CIL* X, 6104). Se știe că sub Caesar aceste funcții sunt totuși permise liberților. Duthoy 1974, 148.

²³⁶ Tondel 1979, 39. Pentru câteva exemple a se vedea și Duthoy 1974, 147-148, n. 131, 134, 135, 136, 137, 138. *Seviri augustales* și *augustales* au devenit *decuriones* (*CIL* V 4212, 7017), *aediles* (*CIL* V, 4393, 4457, 6896, *CIL* XIV, 3014), *quaestores* (*CIL* XIV, 3014), *duumviri* (*CIL* V, 6896, *CIL* XIV, 2974) și *quattuorviri aedilicia potestatis* (*CIL* XI, 1162), *praefecti iure dicundo* (*CIL* V, 4212).

²³⁷ Tondel 1979, 39.

jumătate a secolului al II-lea²³⁸. Termenul *conscriptus* l-a determinat pe editorul inscripției să considere că poate fi legat de apartenența acestui veteran la primul *ordo* instituit la Ratiaria, de la Traian²³⁹. Un alt veteran care a intrat în administrația locală a fost un anume Flavius, *veteranus ex signifer alae Claudiaae novae*²⁴⁰.

Se cunosc numele tuturor decurionilor, uneori parțial, dar în marea lor majoritate în întregime. Gentilicii imperiale au 12 dintre decurionii acestui oraș: patru Iulii, doi Flavii, trei Aelii și trei Aurelii. Mai este un Coceius, un Tettius, un Pontius, un Flaminus, un Memmius și doi Valerii.

Cel mai probabil, cei din familiile Flaminus, Memmius sau Pontius au avut antecedenti în rândurile augustalilor. Gentiliul întâlnit la un augustal a fost preluat, foarte posibil, de la o familie de decurioni cu care respectivul augustal a fost în relație directă. Cel mai evident exemplu pentru această conexiune este cazul celor doi decurioni, P. Aelius Avitus și P. Aelius Proculus, despre care chiar se precizează că sunt fiii lui P. Aelius Aprio, *augustalis*.

Cât privește amplasarea cronologică a decurionilor, se poate constata că din prima perioadă de existență a coloniei, respectiv de la începutul secolului al II-lea, dispunem doar de doi notabili locali. Secolului al II-lea, în general, îi pot fi atribuiți aproximativ 11 decurioni, în vreme ce restul se datează mai ales în prima parte a secolului al III-lea.

Duumviri

Magistratura duumvirală este reprezentată în această colonie doar de Iulius Valens (tabelul IV, nr. 13). El este cunoscut ca deponent al unui monument în amintirea soției sale, cândva în secolul al II-lea. Mențiunea fără vreun alt rang din *cursus honorum* este o practică destul de comună, așa cum am văzut și mai sus. Numele este unul obișnuit printre magistrații urbani din zona Dunării de Jos.

Aediles

Chiar dacă numeric această magistratură nu este foarte bine reprezentată la Ratiaria, personajele care au fost alese în funcția de edil sunt interesante (tabelul IV, nr. 4, 6, 16).

M. Aurelius Chrestus²⁴¹ și M. Aurelius Iulianus, tată și fiu, au avut o evoluție identică în administrația locală. Membri ai senatului colonial, ei au reușit să ajungă doar până la demnitatea de edil. Este evident, în aceste condiții, că într-o colonie prosperă precum Ratiaria, în prima jumătate a secolului al III-lea, concurența pentru obținerea de demnități era în continuare acerbă. Inscripția de pe sarcofagul care îi evocă pe cei doi, dedicată de Flavia Iulia, nora, respectiv soția, amintește o scutire de impozite acordată magistraților pentru că s-au îngrijit de întreținerea apeductului. Este o informație utilă și interesantă, care poate fi întregită foarte bine de descoperirile arheologice care au scos la iveală la Ratiaria un sistem de aducțiune al apei

²³⁸ De fapt, împăratul Traian înființează prin *deductio* colonia Ratiaria din veterani ai legiunii a VII-a Claudia, care staționau în castrul de la Viminacium. Un număr mare de veterani ai acestei legiuni este consemnat la Ratiaria. Vezi și Velkov 1966, 164, n. 56. A se vedea pentru istoria unității militare în cauză Benea 1983.

²³⁹ Danoff 1939, 107-108; *AE* 1938, 95.

²⁴⁰ Un *signifer* era purtătorul insinelor sacre ale legiunii și se afla în subordinea unui *optio signiferorum*.

²⁴¹ Cognomenul Chrestus a se vedea în *Onomasticon* II, 54.

funcționabil până în epoca târzie a Imperiului²⁴². Prin urmare, sarcina referitoare la întreținerea alimentării cu apă a orașului este clar specificată. Eforturile lor pentru optimizarea sistemului au fost răsplătite de către senatul comunității prin scutirea de taxe. Este una dintre puținele informații care scot în evidență preocupările unor magistrați și meritele lor efective în buna desfășurare a activității în orașele de la Dunărea Inferioară.

Pentru cel de-al treilea edil, C. Pontius Silvinus²⁴³, nu cunoaștem amănunte despre activitatea sa. Știm doar că a deținut funcția în secolul al II-lea p.Chr, iar monumentul funerar care i-a fost înălțat i se datorează soției sale. Mențiunea decurionatului și doar a magistraturii de edil sugerează că personajul nostru se oprișe la această treaptă din *cursus honorum*.

Pontifices

Singurul *pontifex* din Colonia Ratiaria, L. Tettius Rufus²⁴⁴, este consemnat și ca membru în senatul local. Ca preot oficial al orașului deținea acest drept, cunoscută fiind implicarea activă a membrilor sacerdoțiilor în activitatea administrativă a urbei. Din păcate nu se cunoaște cu o mai mare precizie perioada în care a activat acest preot.

Augures

Singura mențiune a unui posibil *augur* de la Ratiaria se leagă de numele lui M. Cocceius Valens. Am văzut mai sus că această demnitate a sa este contestabilă și apare până în acest moment doar ca o ipoteză.

Ornamentarii

Deținătorii *ornamenta decurionalia* reprezintă o categorie foarte interesantă la Ratiaria. Consemnăm un număr destul de important în comparație cu alte centre ale aceleiași regiuni. Cei 11 purtători ai ornamentelor decurionale erau liberiți în cea mai mare parte (tabelul V).

L. Anatinius Phoebus²⁴⁵ (nr. 1), M. Ulpius Epistratus²⁴⁶ (nr. 7) și Cassius *qui et* Popilius²⁴⁷ (nr. 10) făceau parte din rândul augustalilor ce au primit *ornamenta decurionalia* din partea senatului local. Calitatea acestor *ornati* arată că augustalii erau printre primii vizați la obținerea de *ornamenta*, deoarece aveau starea materială necesară pentru a fi notabili, dar nu și onorabilitatea suficientă pentru a deține funcții efective²⁴⁸. Totuși, numărul lor destul de mic demonstrează că nu era o situație generalizată. Pe de altă parte nu se poate stabili o interrelaționare între calitatea de augustal și obținerea de *ornamenta*, de care puteau beneficia și nemembri ai acestui *ordo augustalium*²⁴⁹.

²⁴² Atanasova 1980, 83-92. Pentru resursele de apă și apeductul care alimenta colonia Ratiaria adaugă Giorgetti 1995, 243-249.

²⁴³ Gentiliul Pontius, în *Onomasticon* III, 153, iar cognomenul Silvinus a se vedea în *Onomasticon* IV, 83.

²⁴⁴ A se vedea gentiliul Tettius în *Onomasticon* IV, 117, iar cognomenul Rufus în *Onomasticon* IV, 35.

²⁴⁵ Anatinius este singurul personaj cu acest gentiliu cunoscut în provinciile romane din regiunea europeană: *Onomasticon* I, 107. Cognomenul Phoebus era, de asemenea, destul de rar întâlnit: *Onomasticon* III, 140.

²⁴⁶ Cognomenul grecesc Epistratus se întâlnește doar în Moesia Superior: *Onomasticon* II, 120.

²⁴⁷ *Agnomina* sunt rar întâlnite în onomastica din provinciile moesice. Totuși, ele nu lipsesc, iar diversitatea lor este asemănătoare provinciilor occidentale.

²⁴⁸ Ardevan 1998, 247.

²⁴⁹ Ardevan 1998, 247.

Ceilalți membri onorifici ai *ordo coloniae Ratiariae* erau Gratius Severus²⁵⁰ (nr. 2), T. Iulius Capito (nr. 3)²⁵¹, C. Iul(ius) Maximus (nr. 4), T. Iulius Paletho²⁵² (nr. 5), P. Iulius Secundus²⁵³ (nr. 6), C. Valerius Felix²⁵⁴ (nr. 8), C. Valerius Marcianus²⁵⁵ (nr. 9) și Clementinus²⁵⁶ (nr. 11).

Iulius Capito era una dintre personalitățile marcante ale zonei dunărene, în virtutea onorurilor acordate de orașe din Pannonia Superior (Colonia Ulpia Traiana Poetovio²⁵⁷), Pannonia Inferior (Colonia Flavia Sirmium²⁵⁸), Moesia Superior (Colonia Ulpia Ratiaria), Dacia Superior (Municipium Romulensium²⁵⁹) și Moesia Inferior (Colonia Ulpia Oescus și Tomis). La Ratiaria beneficia „doar” de *ornamenta* decurionale, ca un binefăcător al acestei colonii cât timp deținuse funcția de *conductor publici portorii Illyrici et Ripae Thraciae*.

Epistratus, Phoebus, Paletho sau Felix sunt cognomene care trădează apartenența la această categorie socială prohibită la accesarea către demnitățile urbane. Pe de altă parte, numele grecești purtate de către unii *ornati* nu indică neapărat originea grecească a purtătorilor, dar sunt în schimb un precis indicator social²⁶⁰.

Nu avem nici un personaj care să fi deținut *ornamenta* pentru vreo magistratură sau sacerdoțiu. Cronologic, deținătorii de *ornamenta* aparțin epocii de prosperitate maximă a coloniei Ratiaria, respectiv secolul al II-lea și începutul secolului al III-lea.

Augustales

În afară de cei trei augustali deja menționați ca deținători de *ornamenta*, la Ratiaria mai apar încă patru *augustales* (tabelul VI). P. Aelius Aug. lib. Aprio²⁶¹ (nr. 1) era un libert imperial, unul dintre puținele cazuri în care un astfel de funcționar acceptă să intre în rândurile augustalilor de la Ratiaria²⁶². Mențiunea în inscripție a condiției sale se datorează statutului superior pe care îl avea ca fost sclav al împăratului, în raport cu ceilalți liberi²⁶³. Mentalitatea epocii, dar și oportunitățile de care putea dispune îl propulsau către perspective sociale însemnate și către o mai rapidă ascensiune pe scara onorurilor, mai întâi „fără substanță” și, apoi, efective²⁶⁴. Și totuși unii cercetători au adus argumente în favoarea ideii că libertii imperiali nu deveneau augustali tocmai datorită statutului lor înalt, care le conferea un rol aparte în societate²⁶⁵.

²⁵⁰ Gentiliul Gratius nu este întâlnit în provinciile Dunării de Jos: *Onomasticon* II, 171. Pentru Severus vezi *Onomasticon* IV, 76-78.

²⁵¹ Pentru cognomenul Capito vezi *Onomasticon* II, 33; Kajanto 1982, 17, 118, 119, 120, 235.

²⁵² Paletho, nume evident grecesc, se regăsește doar în Moesia Superior: *Onomasticon* III, 121.

²⁵³ Cognomenul Secundus, răspândit mai ales în Italia și în provinciile europene occidentale, se regăsește în destule situații și în regiunea dunăreană. A se vedea în *Onomasticon* IV, 59-61

²⁵⁴ Cognomenul Felix este foarte des întâlnit, inclusiv în zona noastră de interes: *Onomasticon* II, 138.

²⁵⁵ Cognomenul Marcianus a se vedea în *Onomasticon* III, 55-56.

²⁵⁶ Clementinus este un cognomen cu o răspândire redusă în zona Dunării de Jos: *Onomasticon* II, 63-64.

²⁵⁷ Colonie întemeiată de Traian, așa cum arată și numele orașului, pe râul Sava.

²⁵⁸ Colonie romană din sec. I p.Chr., Sirmium a devenit capitala Pannoniei Inferior.

²⁵⁹ *Municipium* de la Hadrian, Romula se regăsește în sursele antice ca și *colonia*, probabil de la Septimius Severus.

²⁶⁰ Duthoy 1974, 136-139; Ardevan 1998, 246.

²⁶¹ Pentru Aprio a se vedea *Onomasticon* I, 153.

²⁶² Cf. Velkov 1963, 34. Inscriptia a fost descoperită la Ravna. Vezi și Mihăilescu Bîrliaba 2004, 153.

²⁶³ Vezi pentru acest tip de liberti, care se considerau membri ai *familiae Caesaris*, Serrano-Delgado 1988, 25-73 și Mihăilescu-Bârliaba 2000-2001, 393-398.

²⁶⁴ Pentru rolul libertilor în viața municipală vezi Le Glay 1990, 621-638.

²⁶⁵ Ardevan 1998, 246; Piso 1993, 327; pentru Peninsula Iberică a se vedea Serrano-Delgado 1988, 72.

Cazul lui Q. Sabinius Vitalis (nr. 4) este foarte disputat. Opiniile exprimate îl creditează fie ca *primus augustalium*²⁶⁶, fie drept *praefectus augustalium*²⁶⁷.

Numărul mare de *augustales*, respectiv *decuriones ornamentarii* sugerează că Ratiaria dispunea de un imens potențial economic, exploatat de o elită foarte bogată, împărțită din punct de vedere juridic în două: pe de-o parte cetățenii romani cu drepturi depline, componenți ai *ordo decurionum* și cu posibilitatea de a fi magistrați, pe de altă parte libertii sau cei care nu dispuneau de drepturi juridice complete, incluși parțial în *ordo augustalium* sau înzestrați cu diverse *ornamenta*.

3. Oescus

Decuriones

Spre deosebire de Ratiaria, în singura colonie din Moesia Inferior numărul decurionilor cunoscuți din izvoare este mai mic. De fapt, așa cum se va constata, în toate orașele acestei provincii reprezentativitatea elitelor urbane este net inferioară orașelor din Moesia Superior și Dacia, dacă e să luăm ca termen de comparație doar provincii vecine. Posibilele cauze și explicații ale acestei discrepante vom încerca să le descoperim pe parcursul acestei cercetări.

Cinci dintre decurionii coloniali nu sunt menționați și ca potențiali deținători de magistraturi în orașul lor (tabelul VII). Aelius Proclus²⁶⁸ (nr. 1), Aurelius Aprio (nr. 2), M. Cocceius Victor *qui et* Quirintinus²⁶⁹ (nr. 5), T. Flavius Rufinianus²⁷⁰ (nr. 7) și un senator al cărui nume nu ni s-a păstrat (nr. 16) nu par a se remarca în mod deosebit între notabilii din oraș. Lui M. Cocceius Victor i se precizează în inscripție filiația și apartenența la tribul Papiria. Includerea sa printre decurionii coloniei Oescus este destul de problematică, unele opinii optând pentru formula *dec(urionalibus) o(rnatus)*²⁷¹.

Singurului personaj despre care se cunoaște că a deținut o magistratură, și anume edilitatea, nu i se cunoaște identitatea (nr. 17).

T. Aurelius Flavinus²⁷² (nr. 3) este, de departe, cel mai interesant personaj din senatul de la Oescus²⁷³. Conform inscripției, el a fost onorat de încă trei orașe ale Moesiei Inferior, care l-au ales *buleuta* (termenul grecesc pentru *decurio*): Tyras, Dionysopolis și Marcianopolis. Aceeași demnitate a mai avut-o și în orașele Aquincum (provincia Pannonia Inferior) și Atuatuca Tungrorum (provincia Gallia Belgica). Aceste asocieri în diferite senate locale se vor fi legat, foarte probabil, de participarea sa la acțiuni militare în zonele în care se găseau aceste orașe, dar și de posesiuni funciare pe care este posibil să le fi deținut în zonă. Decurionatul multiplu semnalat în cazul acestui notabil este, de departe, cel mai spectaculos prin numărul de

²⁶⁶ Discuțiile referitoare la acest titlu sunt acerbe. Pentru analogii în Imperiu vezi *ILS* II.1, 7040 (Mediolani Santonum-[*Augus*]talis *primus*); *ILS* I, 159 (Capenae – *augustalis prim[us]*).

²⁶⁷ Vezi Dobruski 1890, 25 pentru această ultimă variantă, cu trimitere la *ILS* 6221, 6222; pentru analogii (Gabiis – *praefecti augustales*).

²⁶⁸ Pentru Proclus în *Onomasticon* III, 165.

²⁶⁹ Pentru Victor vezi în *Onomasticon* IV, 167-168, iar pentru *agnomen*-ul Quirintinus, singurul din provinciile europene, în *Onomasticon* IV, 20-21.

²⁷⁰ Pentru Rufinianus în *Onomasticon* IV, 33.

²⁷¹ Gerov 1952/1953, 772; Mrozewicz 1989, 97. *Agnomen*-ul este identificat aici ca fiind Curnus, de asemenea unic în provinciile europene, ca și Quirintinus.

²⁷² Cognomenul Flavinus, foarte des întâlnit mai ales în provinciile hispanice, în *Onomasticon* II, 144.

²⁷³ Boteva 1999, 515-519.

orașe în care a activat. În armată a atins rangul de *primipilaris*²⁷⁴ și a fost răsplătit de mai multe ori, atât cu sume de bani, cât și cu avansări și onoruri militare și administrative. De altfel, discuțiile din istoriografie despre luptele la care a participat acest militar originar din Oescus, revenit în localitatea de baștină ca decurion, au rămas încă fără o concluzie indubitabilă și relevantă²⁷⁵. Aceluiași personaj îi mai dedică o inscripție T. Aurelius Artemidorus, ca libert și client al său, din care se mai păstrează doar ultimele rânduri²⁷⁶. Augustal al coloniei Oescus, Artemidorus îi poartă *praenomen*-ul și *nomen*-ul.

T. Aurelius Flavinus este numit în inscripție *princeps ordinis coloniae Oescensium*²⁷⁷. Titlul său a avut ca sursă de inspirație, cel mai probabil, onoarea de *princeps Senatus* de la Roma. În cazul magistratului nostru credem că era vorba fie de un titlu onorific, menit să exprime deosebita prețuire pe care locuitorii din Oescus o arătau ilustrului personaj implicat cel mai sigur în activități militare de succes în această zonă, fie deținea chiar rolul de conducător al ședințelor consiliului local, poate din postura de duumvir.

Ca și *patronus collegii fabrum*, sarcinile lui Aurelius Flavinus erau de a proteja drepturile membrilor acestui colegiu, cu o bună reprezentare în orașele din regiunea Dunării de Jos, în raport cu autoritățile. În desemnarea sa ca patron al colegiului a contat, pe lângă statutul social, puterea economică și influența personală²⁷⁸. Pentru Moesia Inferior este singurul patron cunoscut al acestui colegiu²⁷⁹. Prestigiul și recunoașterea ca o personalitate deosebită a orașului reies și din apartenența la *ordo equester*.

Patru senatori au gentilicii imperiale: doi Aelii, un Flavius și un Aurelius. Apartenența la tribul Papiria, în care au fost înscrși cetățenii încă de la fondarea coloniei de către Traian, este amintită în cazul a trei decurioni (nr. 3, 5, 7)²⁸⁰.

Cât privește cronologia, în afară de Aurelius Flavinus, despre care avem informații de la începutul secolului al III-lea²⁸¹, pentru ceilalți decurioni deținem doar indicații vagi despre activitățile lor de la sfârșitul secolului al II-lea și de la începutul secolului al III-lea.

Duumviri

Din Colonia Oescus se cunosc opt duumviri (tabelul VII): M. Disius Iulianus²⁸² (nr. 6), T. Flavius Valentinus (nr. 8), G. Scopius Marcianus (nr. 9), M. Titius Maximus²⁸³ (nr. 10), C.

²⁷⁴ Dobson 1978.

²⁷⁵ Vezi diverse opinii la Dobruski 1899-1900, 123-124, nr. 36; Tudor 1960, 350-356; Gerov 1971, 431-436; Doruțiu-Boilă 1973, 435-441; Petolescu 1988, 281-286; Boteva 1999, 515-519.

²⁷⁶ *ILBulg*, 19 și Gerov 1971, 432.

²⁷⁷ Un anume Titius Donatus, din Altava, Mauretania Caesarensis, era *princeps vir prior ordinis* (*AE*, 1969-1970, 736). Pentru semnificațiile termenului *princeps* în structurile administrative locale a se vedea Scherrer 2004, 132-142.

²⁷⁸ Kornemann 1900, col. 424-425.

²⁷⁹ Pentru comparație, în Dacia se cunosc șase astfel de *patroni*: Ardevan 1978, 169.

²⁸⁰ În Aparaschivei 2007b, 26 nu este semnalat M. Cocceius M(arci) f(ilius) Pap(iria) Victo[r] qui et Quirintinus.

²⁸¹ Boteva 1999, 515-519.

²⁸² Disius este un *nomen gentile* rar întâlnit în provinciile europene. Mai apare doar un M. Disius G(ratus?), *aug(ustalis) col(oniae) Ulp(iae) O[es]ci*. Vezi *CIL* III, 804 = *ILBulg*, 23 și *Onomasticon* II, 102. Cât privește cognomenul Iulianus în general vezi *Onomasticon* II, 199-200.

²⁸³ Pentru gentiliciul Titius vezi *Onomasticon* IV, 124, iar pentru cognomenul Maximus, *Onomasticon* III, 70-71.

Val(erius) Plautianus²⁸⁴ (nr. 11), un anume Valerianus (nr. 12) și doi foști veterani ale căror nume nu le cunoaștem (nr. 13, 14).

M. Disius Iulianus a depus un monument din poziția de duumvir al coloniei Oescus, fără a se cunoaște amănunte despre *cursus honorum* urmat în oraș și nici despre momentul în care a activat.

T. Flavius Valentinus este un personaj complex, care a îndeplinit mai multe funcții atât în orașul moesic, cât și în Dacia, la Apulum²⁸⁵. A fost *flamen coloniae*²⁸⁶, *patronus collegii fabrorum* atât la Oescus, cât și în Apulum²⁸⁷, dar și *patronus coloniae*²⁸⁸. De altfel, este una dintre puținele mențiuni ale unui *patronus* dintr-un oraș roman din Moesia Inferior²⁸⁹. Alături de acesta mai avem consemnat ca *patronus* la Oescus pe P. Septimius Geta, fratele împăratului Septimius Severus²⁹⁰. A slujit în administrația imperială, având funcția de *praefectus saltus*²⁹¹. Existența acestei structuri rurale din preajma Oescus-ului este dovedită de consemnarea unui al doilea *praefectus* și pare să fi fost undeva în sud-vestul coloniei²⁹². În plus, magistratul nostru era *eques Romanus*. Cavalerii în Moesia Inferior sunt destul de puțini și sunt concentrați în Colonia Oescus²⁹³. Fără îndoială, acest magistrat a fost un distins cetățean al orașului, aparținând unei familii cu renume din oraș. Mai mult, faima și priceperea sa, dar nu în ultimul rând averea, l-au recomandat pentru a se implica și în viața economică și socială de la Apulum, în Dacia. Pentru toate aceste funcții sau onoruri trebuia să verse consistente *summae honorariae*. Inscripția care-l amintește pe personajul nostru se datează între 193 și 235 p.Chr., o perioadă de maximă prosperitate economică a zonei Dunării de Jos.

M. Titius Maximus a avut în oraș funcțiile de *duumvir*, *quinquennalis*, *flamen perpetuus*²⁹⁴; în plus, a fost onorat și ca *patr(onus) fabr(um)*²⁹⁵. Este al doilea *praef(ectus) saltus* din Oescus²⁹⁶.

²⁸⁴ Pentru cognomenul Plautianus vezi *Onomasticon* III, 146. Este singurul din Moesii, iar la nivelul celorlalte provincii europene se întâlnește foarte rar.

²⁸⁵ Ivanov 2005, 219-222.

²⁸⁶ Pentru instituția flaminatului în Moesia vezi Aparaschivei 2006, 67-77 și Aparaschivei 2007a, 91-100.

²⁸⁷ Pentru acest colegiu în Dacia vezi Ardevan 1978, 167-172. În general Kornemann 1900, col. 424-425; Kornemann 1909, mai ales col. 1905-1918, dar și Herz 1997/1999, col. 67. La Oescus mai întâlnim un *patronus collegium fabrum*, T. Aurelius Flavinus, care era și *princeps ordinis col(oniae) Oesc(ensium)*: *CIL* III, 14416 = *ILBulg*, 18.

²⁸⁸ Promovarea intereselor orașului și intervenția pe lângă autoritățile centrale în caz de necesitate erau principalele atribuții ale unui *patronus*: Duthoy 1984, 145-156. În Imperiu se întâlnesc inclusiv femei care au devenit patroane ale unor comunități urbane: Hemelrijk 2004, 415-427.

²⁸⁹ Vezi pentru condițiile pe care trebuia să le îndeplinească un individ pentru a deveni patron al unei comunități urbane Harmand 1957, 267-328, dar și Nicols 1980, 365-385.

²⁹⁰ P. Septimius Geta, guvernatorul Moesiei Inferior în timpul împăratului Pertinax. Ivanov 2004, 19-21; Boteva 1997, 46-48.

²⁹¹ De obicei, un *saltus* era condus de către un *conductor*, secondat de *actores*, de *dispensatores* și de *villici*. Există situații în care locul *conductores* este luat de *praefecti*, delegați probabil pentru administrarea acestei structuri rurale pentru o anumită perioadă. Vezi Capogrossi Colognesi 1995, 191-211 și Soricelli 2004, 97-123. Pentru un *villicus*, Domitius, probabil al aceluiași domeniu imperial, vezi *CIL* III, 13722 = 14207⁴¹; *ADBulg*, 172.

²⁹² Velkov 1962, 33-34.

²⁹³ Mrozewicz 1999, 66-69.

²⁹⁴ Despre acesta vezi în Aparaschivei 2006, 69-70.

²⁹⁵ Vezi Kornemann 1909, col. 1888-1925.

²⁹⁶ Vezi mai sus pentru primul *praefectus saltus*. B. Gerov considera că această funcție este echivalentă cu cea de *procurator saltus*, cu diferența că în cazul nostru personajul a avut o activitate militară colaterală. Gerov 1988, 72 și n. 28.

Referirile la celelalte funcții îndeplinite, în afară de *duumvir*, dar și apartenența la ordinul cavalerilor, îl recomandă ca pe un magistrat însemnat. Titulatura de *flamen perpetuus*, destul de rar acordată chiar și la nivelul Imperiului, conferă un prestigiu suplimentar deținătorului, cu atât mai mult cu cât este singurul din cele două Moesii. Titius Maximus a fost și *quinquennalis*, cea mai importantă funcție administrativă pe care un magistrat o poate ocupa într-un oraș. Impunerea unor noi instituții încă de la Traian, *correctores*²⁹⁷ și *curatores*²⁹⁸, chiar dacă temporare și cu responsabilități restrânse, a pregătit terenul pentru diminuarea autorității *quinquennales*.

C. Valerius Plautianus era, pe lângă *duumvir* al coloniei Oescus, și *pontifex*. Preoțiile sunt destul de des întâlnite alături de funcțiile administrative din *cursus honorum* a notabililor locali. Sarcinile lor laice se împleteau strâns cu cele legate de cultele celebrate în oraș, mai ales dacă se desfășurau în cinstea împăratului și statului roman.

Tatăl lui Valerius Plautianus a fost C. Valerius Valentinus, *primipilaris legionis I Italicae Severianae* și *praefectus legionis I Adiutricis*, membru al *ordo equester* ca și fiul său. Obținerea de funcții înalte la nivel local de către fiii de militari intra în sfera obișnuitului, așa cum se va vedea și în alte comunități din zonă²⁹⁹.

Un alt *duumvir* este un presupus Valerianus, care mai era și *augur*³⁰⁰. Raporturile *duumvirilor* cu membrii colegiilor de pontifi sau de auguri din care uneori făceau parte sunt clarificate în capitolul LXIX din *lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*. Aici se prevedea că una dintre primele sarcini ale noului *duumvir* trebuia să fie asigurarea a tot ceea ce era necesar pentru ccermoniile sacre și pentru treburile legate de divinitate³⁰¹.

G. Scopus Marcianus³⁰² a fost identificat de curând ca *duumvir* al coloniei Oescus, după o recitare atentă a inscripției³⁰³. Inițial, acest personaj era creditat doar cu funcția de *flamen Divi*, dar reevaluarea monumentului epigrafic a dus la interpretarea *flamen et duumvir*.

Cât privește pe ultimii doi magistrați supremi consemnați la Oescus, nu știm prea multe despre un eventual *cursus honorum* și nici măcar nu cunoaștem numele lor. Ceea ce se

²⁹⁷ Bibliografia despre această instituție nu este foarte vastă. Vezi la Béranger 1993, 19, n. 21. Erau membri ai ordinului senatorial trimiși în mod extraordinar în orașe pentru a rezolva probleme diverse, mai ales financiare. Vezi denumirile care se întâlnesc în inscripții la Béranger 1993, 20.

²⁹⁸ În mare, sarcinile *curatores* erau identice cu ale *correctores*, cu diferența că, dacă primii puteau fi atașați unui oraș sau câtorva dintr-o regiune, puterile ultimilor se extindeau asupra orașelor întregii provincii: Béranger 1993, 20. Vezi amănunte despre *curatores* și sarcinile lor, cu bibliografia aferentă, în acest capitol, la instituțiile de la Tropaeum Traiani.

²⁹⁹ C. Arrius Quintianus, *bis duumviralis et augur municipii Troesmensium*, precizează că este *veterani filius*. Vezi CIL III, 7560.

³⁰⁰ Un alt posibil *augur* la Oescus este M(arcus) Disius G(eminus): Mrozewicz 1982, 312, n. 58 (în CIL III, 1624a = *ILBulg* 23 apare ca *aug(ustalis) coloniae*). Vezi pentru aceeași situație la Troesmis pe [Pu]blici[us] Viato[r], *aug(ur) mun(icipii)*, dar la fel de bine *augustalis* (vezi analogiile cu *aug(ustalis)* *Mun. Viminacium* și faptul că ceilalți auguri de pe linia Dunării sunt scriși în întregime). Cf. Duthoy 1976, 189-190.

³⁰¹ *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, LXIX: „*Iiviri qui post coloniam deductam primi erunt, ii in suo magistratu et, quicumque Iiviri in colonia Iulia erunt, ii in diebus (sexaginta) proxumis, quibus eum magistratum gerere coeperint, ad decuriones referunto, ... uti redemptoribusque, qui ea redempta habebunt quae resque divinas opus erunt*”.

³⁰² Pentru Scopus a se vedea *Onomasticon* IV, 55.

³⁰³ Meritul aparține lui N. Sharankov, conferențiar universitar la Universitatea din Sofia, care ne-a atras atenția asupra noii interpretări a inscripției și căruia îi rămânem recunoscători.

precizează este faptul că au fost veterani; unul a activat în *legio V Macedonica*³⁰⁴, iar cel de-al doilea a slujit, cel mai probabil, în *cohors I praetoria*³⁰⁵.

Constatăm, prin urmare, că la Oescus, din cei opt *duumviri*, făceau parte din ordinul ecvestru trei³⁰⁶. Toți magistrații cetății se datează de la jumătatea secolului al II-lea până în prima jumătate a secolului al III-lea.

Interesant este că nici un *duumvir* nu are menționat un *cursus honorum* complet, în care să fie incluse și magistraturile inferioare. Mai mult, de la Oescus nu cunoaștem nici un *quaestor*. Ideea că într-un *cursus honorum*, pentru a ajunge în poziția de *duumvir* un magistrat trebuia să dețină mai întâi magistraturile minore, chestura și edilitatea, este destul de veche. În acest caz, indirect, ar fi existat mărturia atestării unor magistrați inferiori. Pe cuprinsul Imperiului au fost demonstrate situații în care magistratura superioară a fost îndeplinită de persoane care abia împliniseră 25 de ani, vârsta minimă de accedere la magistraturi³⁰⁷. *Lex Malacitana* nu face nici o mențiune a obligativității în *cursus* al acestui *ordo magistratuum*. Prin urmare, sunt suficiente motive să credem că un *duumvir* nu trecea obligatoriu prin cele două trepte inferioare, cel puțin până în a doua jumătate a secolului al II-lea³⁰⁸.

De la Antoninus Pius a intrat în vigoare un edict reprodus de Modestinus³⁰⁹, conform căruia se impune un *ordo* gradual în cariera municipală, prevedere întărită apoi și de Marcus Aurelius: „... *ut gradatim honores deferantur, edicto, et ut a minoribus ad maiores perveniatur, epistula divi Pii ad Titianum exprimitur. Et si lege municipali caveatur, ut praeferantur in honoribus certae condicionis homines: attamen sciendum est hoc esse observandum, si idonei sint: et ita rescripto divi Marci continetur*”. Chiar dacă este posibil ca inițial această ordonanță să fi fost aplicată doar pentru o anumită zonă geografică, în perioada Severilor ea apare cert ca o normă generală³¹⁰. Callistratus, în a sa operă *De muneribus et honoribus*, redă următorul pasaj: „*Gerendorum honorum non promiscua facultas est, sed ordo certus huius adhibitus est. Nam neque prius maiorem magistratum quisquam, nisi minorem suscepit, genere potest, neque ab omni aetate, neque continuare quisque (quisquam) honores potest*”³¹¹. Prin urmare, *ordo magistratuum* ar fi trebuit respectat în toate municipiile Moesiei Inferior și chiar în Colonia Oescus, începând, cel puțin, cu domnia lui Septimius Severus, dacă nu cumva chiar de la Marcus Aurelius. În schimb, la Oescus nu avem decât o singură mențiune, incertă, a unei etape inferioare în *cursus honorum* municipal; un edil, care însă nu a atins ultima treaptă, *duumviratul*. Cert este că dorința notabililor de a evita magistraturile inferioare era explicabilă. Aceste tentative erau, evident, în contradicție cu legislația romană și cu criteriile de accedere în funcții. Totuși nu excludem nici o posibilă exceptare oficială de la parcurgerea acestor etape a membrilor ordinului ecvestru sau a magistraților anumitor colonii romane³¹².

³⁰⁴ Vezi pentru istoria acestei legiuni la Oescus Kabakcieva 1996, 95-117; T. Ivanov, Ivanov 1998, 199-200.

³⁰⁵ În secolul al III-lea, majoritatea membrilor gărzii pretoriene proveneau din provincii. Din Moesia Inferior numărul lor era consistent. Pentru alți pretorienii de la Oescus vezi Passerini 1939, 176; Durry 1968, *passim*, dar și *ILBulg*, 65, 171.

³⁰⁶ În total, numărul cavalerilor de la Oescus este de nouă. Cf. Mrozewicz 1982, 317-318, n. 118.

³⁰⁷ *Lex Malacitana*, cap. LIV.

³⁰⁸ Folcand 1999, 63-64.

³⁰⁹ *Dig.*, 50, 4, 11 (Modestinus).

³¹⁰ Folcand 1999, 70.

³¹¹ *Dig.*, 50, 4, 14 (Callistratus).

³¹² Aparaschivei 2007b, 32.

Cât privește nomenclatura purtătorilor înaltelor demnități orășenești, cinci sunt menționați cu *tria nomina* și doar unul dintre ei are *nomen gentile* imperial, T. Flavius Valentinus. Apartenența la tribul Papiria este amintită doar pentru unul dintre magistrați.

Cronologic, marea majoritate a magistraților supremi din orașul moesic pot fi plasați la sfârșitul secolului al II-lea și în prima parte a secolului al III-lea.

Aediles

Singurul edil de la Oescus este menționat în documentul epigrafic și ca membru al *ordo decurionum* (tabelul VII, nr. 17). Numele său nu ne este cunoscut și nu dispunem nici de alte detalii legate de sarcinile pe care le avea la nivelul orașului sau de informații despre perioada în care a activat.

Sacerdotes

Din colonia Oescus se cunosc doi *sacerdotes* (tabelul VII): Claudius Aelius Optimus (nr. 4) și un personaj a cărui identitate nu o știm (nr. 15).

Claudius Aelius Optimus era *sacerdos deae Romae*, dar și *pontifex* și *haruspex*. Se pare că într-un oraș de anvergura coloniei Oescus, în care lupta pentru deținerea unei preoții era destul de acerbă, era totuși posibil ca o singură persoană să aibă mai multe funcții religioase. În plus, mențiunea acestora într-o inscripție arată că practica nu contravenea legilor municipale, cu toate că preoțiile erau deținute concomitent și unele erau viagere. Problema deținerii mai multor preoții a fost și unul dintre argumentele susținătorilor opiniei că nu existau decât destul de rar persoane care erau alese pe viață. Personajul nostru este singurul despre care se știe, cu o relativă precizie, care îi era obiectul cultului, adică divinitatea căreia îi este asociat. Interesant este de știut că acest membru al elitei locale a pornit de la calitatea de *haruspex*, care îi conferea inițial o situație de inferioritate, pentru a deține apoi două dintre preoțiile de prestigiu din oraș.

Despre al doilea *sacerdos* nu putem spune mare lucru de vreme ce nu cunoaștem nici măcar numele și nici alte amănunte legate de activitatea sa.

Ambii se datează, *grosso modo*, în secolele II-III.

Flamines

Situația preoților cultului imperial de la Oescus este una deosebită față de alte localități urbane din Moesia Inferior. Mai puțin prin număr, dar mai ales prin calitățile lor, personajele care au deținut această prestigioasă funcție sunt dintre cele mai importante figuri ale provinciei (tabelul VII).

M. Titius Maximus (nr. 10), membru al *ordo equester*³¹³, este un caz particular. Este singurul *flamen perpetuus* cunoscut în cele două Moesii³¹⁴. Această titulatură a suscitat numeroase controverse³¹⁵. Luând în calcul sursele epigrafice de pe întreg cuprinsul Imperiului, concluzia

³¹³ Mrozewicz 1999, 68.

³¹⁴ A se vedea alte mărturii din Imperiu pentru *flamines perpetui*: în Hispania, *ILS* 5079, 6936; în Africa, *ILS* 450, 644, 787 (acest titlu se menține până la sfârșitul secolului al IV-lea), 1315, 1435, 1440, 2751, 2752, 2753, 2996, 3957, 4433, 5073, 5076, 5441, 542, 5533, 5554 (sec. IV), 5564, 5568, 5571, 5597, 5713, 5730 (sub Valentinian), 5788, 6780, 6809, 6829, 6830, 6833, 6835, 6838, 6840, 6852, 6852, a, 6863, a, 6864, 8914, 9043, 9392, 9393, 9401, 9404, 9407.

³¹⁵ M. Hirschfeld demonstra în primele studii despre acest cult că *flamines perpetui* erau aleși pentru un an, la fel ca *flamines* obișnuiți, doar că la sfârșitul acestei perioade păstrau titlul și prerogativele. S-a analizat, de asemenea, posibilitatea reînțoarcerii unui flamin în aceeași funcție, după expirarea perioadei

care se desprinde este că această demnitate era acordată destul de rar, deci era o onoare extraordinară³¹⁶.

Cât despre cariera municipală a personajului mai sus menționat, el a fost *duumvir* și *quinquennalis*. Mențiunea funcției de flamin după magistraturile municipale cele mai însemnate demonstrează că această demnitate reprezenta apogeul în *cursus honorum* urmat de magistratul municipal.

Al doilea *flamen coloniae* este G. Scopus Marcianus (nr. 9), *flam(en) Tit(i) Ve[sp(asiani)]*. Este varianta din *ILBulg* nr. 75, inspirată din analiza făcută de V. Beševliev. Ca prim editor al inscripției, Beševliev nu a putut identifica decât grupul de litere TNVI³¹⁷. În *AE* găsim o altă soluție în citirea acestei inscripții: *flamen Divi*³¹⁸. Este adevărat că inscripția este foarte puțin vizibilă, dar o analiză logică ar putea fi un suport argumentativ suplimentar pentru o concluzie.

Existența unui *flamen Augusti Titi Vespasiani* la Oescus ni se pare imposibilă, pentru că Oescus, după cum bine se știe, a primit de la Traian statutul de *colonia*. Cultul imperial era oficiat cu predilecție în orașele din provincii, care beneficiau deja de titlul de *municipium* sau *colonia*. Mai mult, cultul imperial se impune în această regiune începând tocmai cu împăratul Traian. Este drept că în Moesii s-a celebrat în perioada Antoninilor un cult colectiv (*Romae, Augusti, Divorum*), cu accent deosebit pe *Augustus* (împăratul în viață). Este de fapt o caracteristică a epocii, valabilă și în alte regiuni ale Imperiului.

Totuși, în această perioadă, provincia și orașele beneficiau încă de o mare libertate în ceea ce privea cultul *divi*-lor, alături de împăratul în viață. Soluția editorului *ILBulg* o găsim inexactă. Nici rezolvarea din *AE*, *flamen Divi*, nu este conformă cu grafemele care se pot identifica pe piatra cu inscripția. N. Sharankov, de la Universitatea St. Kl. Ohridski din Sofia, ne-a sugerat că după literele FLAM ar putea fi E în ligatură cu T și apoi grupul II, și nu N sau V așa cum se interpretase până acum. În aceste condiții, citirea funcțiilor personajului nostru ar putea fi *flam(en) et Ilvi[ral(is)]*. Noua interpretare ni se pare cea mai potrivită, ținând cont și de faptul că flaminatul era ocupat, de obicei, de foștii deținători ai celor mai importante funcții din oraș. Inscripția este datată, conform gentiliciilor celorlalte personaje, către jumătatea secolului al II-lea sau posibil chiar mai târziu, oricum, după Hadrian³¹⁹.

T. Flavius Valentinus (nr. 8), *eques Romanus*³²⁰, este al treilea beneficiar al acestei demnități în singura colonie a Moesiei Inferior. Membru al aceleiași trib Papiria, este cunoscut ca deținător al mai multor funcții și onoruri la Oescus, dar și la Apulum, în Dacia³²¹. Flavius Valentinus a deținut această demnitate la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea.

Este foarte interesant de remarcat că, la Oescus, în ciuda numărului redus de flmini (trei) consemnați până astăzi, cultul imperial a cunoscut o dinamică aparte, această instituție impunându-se, probabil, mai devreme decât în celelalte orașe ale Moesiei. Nu trebuie omis că avem

---

legale de un an sau după o anumită perioadă. Cf. Geiger 1913, 46. Diversele teorii reluate și reanalizate în decursul anilor nu au înlăturat însă certitudinea că flaminii erau aleși anual.

³¹⁶ Nu se cunoaște nici un *flamen perpetuus* în Gallia Narbonensis, în vreme ce în Italia și Spania titulatura apare de câteva ori. În schimb, în Africa este încununarea carierei municipale a magistratilor: Lassère 2005, 625.

³¹⁷ Beševliev 1952, nr. 85.

³¹⁸ *AE* 1957, nr. 295.

³¹⁹ Vezi în același sens și în Aparaschivei 2007a și Aparaschivei 2007b, 38.

³²⁰ Mrozewicz 1999, 67.

³²¹ Ivanov 2005, 219-222.

de-a face cu primul oraș roman al provinciei Moesia Inferior și că celebrarea cultului trebuia să pornească de aici.

Toți cei trei flămîni pot fi încadrați cronologic între sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea.

O situație foarte interesantă se constată dacă se face o comparație între Colonia Ulpia Oescus și Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, orașe fondate aproximativ în aceeași perioadă de către împăratul Traian. Dacă la Oescus cunoaștem trei *flamines*, dintre care doi din ordinul cavalerilor, pentru Sarmizegetusa dispunem de zece, dintre care trei cavaleri³²². Numărul destul de redus pentru orașul moesic se reflectă și în situația din provincii. Dacă în Dacia se cunosc 22 de *flamines*, în Moesia Inferior sunt doar patru. Care ar fi explicațiile acestei situații? S-ar putea raporta direct la poziția Daciei ca provincie de graniță a Imperiului și la necesitatea impunerii unui cult mai bine organizat? Care a fost relația dintre reprezentativitatea cultului imperial municipal și nivelul romanizării provinciilor? Cultul imperial era un instrument de consolidare a autorității romane sau a fost efectul unei vieți urbane active, așa cum se cunosc destule cazuri în provinciile Imperiului³²³?

În ceea ce privește provincia Dacia, este foarte posibil să fi avut nevoie de un impuls suplimentar în tentativa de impunere a autorității romane. În plus, diferențele dintre cele două provincii pot oglindi tratamentul diferit de la centru, dar și deosebirile dintre nivelul și prosperitatea societății civile. În același context, nu credem că trebuie pierdute din vedere nici condițiile diferite de supunere a celor două provincii, nivelul colonizării, precum și nevoile și rolul armatei. De altfel, în istoria Imperiului Roman, religia și componentele sale au fost strâns legate de alte aspecte ale societății³²⁴. Este suficient să amintim că ambasadorii diferitelor comunități erau adesea preoți ai cultului imperial³²⁵. În plus, sărbătorile organizate în onoarea cultului erau urmate, la scurt timp, de petiții adresate împăratului. În stadiul actual al cercetării, nu putem decât să avansăm ideea generală că interese de natură politică și strategică din partea curții imperiale au dus la tratarea diferită a provinciilor situate de o parte și de alta a Dunării, atât în impunerea instituțiilor cultului imperial, cât și în ceea ce privește mai complexa problemă a urbanizării.

Pontifices

Cei doi pontifi de la Oescus apar în inscripții alături de alte funcții, civile sau religioase (tabelul VII). Se știe că pontificatul era pe viață, iar deținătorii acestei preoții erau persoane remarcabile ale comunității. Este și cazul lui Claudius Aelius Optimus (nr. 4), despre care putem spune că a urmat chiar un *cursus honorum* religios, date fiind celelalte demnități deținute.

C. Valerius Plautianus (nr. 11) era și membru al *ordo equester*, dar deținuse și magistratura supremă în Colonia Ulpia Oescus. Consemnăm, din nou, o interrelaționare a magistraturilor civile cu funcțiile religioase, situație omniprezentă pe cuprinsul Imperiului.

Augures

În colonia Oescus singurul augur a deținut și duumviratul (tabelul VII, nr. 12). Cu un important rol în administrația civilă a cetății din poziția de cel mai înalt magistrat, Valerianus

³²² Ardevan 1997, 48-49.

³²³ Kotula 1975, 391.

³²⁴ Szeidler 1986, 2314.

³²⁵ Price 1989, 243.

era unul din membrii colegiului augurilor. Nu cunoaștem amănunte despre numărul preoților care intrau în această structură și nici despre perioada exactă în care a activat.

Haruspices

Claudius Aelius Optimus (tabelul VII, nr. 4) este singurul *haruspex* din Imperiu care a putut atinge în orașul său vârful ierarhiei religioase. El a devenit preot oficial al cetății, *sacerdos Romae* și *pontifex*. Se pare că, în ciuda anumitor înclinații normale către o mijlocire a comunicării între zei și oameni, haruspicii erau tentați mai degrabă să îndeplinească magistraturi civile decât religioase. Numărul celor care au atins vârfurile ierarhiei administrative civile este mai mare decât cei ce au tins și au ajuns pontifi. În provincii, prestigiul acestor „funcționari” era cu atât mai mare cu cât erau familiari cu tradițiile religioase din patria mamă, drept pentru care erau incluși în elitele locale.

Condiția social-juridică a deținătorilor acestei funcții putea fi una modestă, iar averea nu conta într-o măsură atât de mare ca, spre exemplu, în cazul pontifilor sau augurilor. Nu credem totuși că singurul *haruspex* din Moesia Inferior era în această situație.

Ornamentarii

Cunoaștem doi *ornati* de la Oescus (tabelul VIII). M. Antonius Ianuarius³²⁶ (nr. 1) a primit din partea senatului local *ornamenta decurionalia*. Chiar dacă i se precizează atât filiația, cât și tribul din care făcea parte, Papiria, asta nu demonstrează neapărat că este aristocrat. Cognomenul pare a confirma că originea sa nu era tocmai nobilă.

T. Iulius Capito (nr. 2), un investitor privat care făcea afaceri cu statul, se remarcă în mod deosebit la Oescus. Deținea *ornamenta duumvralia* acordate prin decretul *ordo decurionum*. Onorurile duumvirale erau atribuite unor persoane distinse și care au adus orașului importante avantaje. Totuși, această funcție onorifică nu presupunea implicarea efectivă în chestiunile administrative ale orașului, deținătorul fiind doar beneficiarul aceluiași drepturi ca magistrații propriu-ziși. În plus, dispunea și de *ornamenta sacerdotalia*, acordate pentru prima oară în această provincie. Același personaj a ocupat poziții onorifice și în alte orașe din Pannonia Inferior și Superior, din Moesia Superior și în Dacia Superior. Nu trebuie pierdut din vedere că era *conductor publici portorii Illyrici et Ripae Thraciae*, iar prosperitatea orașelor din circumscripția sa depindea, în mare parte, de activitățile comerciale desfășurate. Toate aceste dovezi de recunoștință față de un prosper personaj precum Iulius Capito i-au fost acordate în concordanță cu intensă activitate comercială pe care Iulii au avut-o în zona Dunării de Jos³²⁷.

Comparativ cu *ornati* din Viminacium și Ratiaria, care oricum erau mai numeroși, de la Oescus nu cunoaștem membri efectivi ai colegiului augustalilor.

³²⁶ Cognomenul Ianuarius a se vedea în *Onomasticon* II, 189-190.

³²⁷ Despre organizarea vamală în timpul Imperiului vezi în general Dobò 1940; De Laet 1949; pentru *Publicum Portorii Illyrici* vezi 175-229 și Gerov 1980a, 119-130. Cât privește personajul nostru vezi Tocilescu 1902, 189-197; Stein 1917, col. 542; Dobò 1940, 156; Martelli 1980, 39. Același personaj mai este întâlnit și în *CIL* III, 7434, alături de frații săi Ianuarius și Epaphroditus, dar și în *CIL* III, 6124. Aluzie la aceiași trei Iulii se face și într-un al treilea monument: *CIL* III, 5121. Alți *conductores*, tot Iulii, mai sunt T. Iulius Saturninus (*CIL* III, 4720), Iulius Proclus (*CIL* III, 4288) și Iulius Perseus (Dobò 1940, 156-157). Pentru Iulii în provinciile Europei Centrale vezi Giallego Franco 1998-1999, 195-209.

Augustales

La Oescus dispunem de patru *augustales* (tabelul IX): T. Aurelius Artemidorus (nr. 1), M. Disius Gratus (nr. 2), L. Valerius Eutyches (nr. 3) și un personaj a cărui identitate nu o cunoaștem (nr. 4). Cognomenele trădează faptul că erau liberiți la origine. Cei patru făceau parte, cel mai probabil, dintr-un *ordo augustalium*, al cărui *patronus* fusese desemnat, datorită renumelui și influenței sale, T. Iulius Capito. În comparație cu celelalte comunități care s-au arătat „atente” cu Iulius Capito, se pare că Oescus se detașează. Onoarea de *patronus augustalium* care i-a fost acordată nu se mai regăsește în provincie, dovadă suplimentară a importanței sale în viața coloniei Oescus.

Fără a cunoaște cu precizie perioada în care augustalii au funcționat, putem bănuși că în secolul al II-lea și în prima parte a secolului al III-lea, când colonia a ajuns la maxima prosperitate economică, *ordo augustalium* a avut ocazia unei activități spectaculoase.

4. Novae

La Novae nu dispunem, până în prezent, de nici un membru al senatului local sau de vreun magistrat. Numeroasele campanii arheologice, susținute de echipele bulgare și poloneze încă din anii '60, nu au scos la iveală vreo mărturie clară cu privire la vreun membru al conducerii locale. Aceste carențe provoacă rețineri legate de statutul acestui oraș.

Augustales

La Novae nu există până în prezent înregistrat nici un magistrat municipal. Mai mult, nu dispunem nici măcar de un membru al colegiilor augurilor sau pontifilor, care ar fi putut fi un reper pentru identificarea statutului unui oraș³²⁸. Fără a nega vehement apartenența acestui centru la rețeaua urbană romană a Moesiei Inferior, totuși nu trebuie să pierdem din vedere faptul că o inscripție, vag datată³²⁹, este singura dovadă a municipalizării orașului. Iulius Statilis, *augustalis municipii Novensium* (tabelul X, nr. 1), este personajul care certifică obținerea rangului de *municipium* a acestui centru de pe Dunăre. După cum am observat mai sus, o promovare târzie, poate sub Caracalla sau chiar mai târziu, la Gordian al III-lea, ar fi cea mai credibilă soluție pentru municipiul Novae. Faptul că nici o inscripție privind vreun magistrat nu a fost descoperită de la începerea săpăturilor sistematice, într-un sit atât de important al Moesiei Inferior³³⁰, trebuie să aibă o altă explicație decât hazardul. Absența din izvoare a structurilor administrative din Novae poate să fi fost consecința promovării târzii la rangul de municipiu, respectiv în prima jumătate a secolului al III-lea, când începe practic un accentuat proces de decădere a demnităților locale.

Se cunoaște prea bine că augustalii au deținut poziții însemnate în orașele romane atâta vreme cât puteau contribui financiar la bunăstarea comunității. Menționarea acestui posibil augustal, care și-a permis ridicarea unui monument votiv, este mărturia prosperității orașului dunărean. Aceste gesturi devin din ce în ce mai rare într-o zonă în care atacurile barbare încep să se întetească, iar Novae a avut de suferit în mod direct din cauza acestor năvăliri, în special în perioada 249-275³³¹.

³²⁸ Scheid 1999, 397 și n. 57.

³²⁹ *IGLNovae*, 39, 76 oferă o datare foarte extinsă, între 180 și 250 p.Chr., în vreme ce Gerov 1980b, 116 amplasează documentul epigrafic la începutul secolului al III-lea.

³³⁰ *IGLNovae*, p. 11.

³³¹ *lord., Get.*, 101.

5. Durostorum

Decuriones

Din *Municipium Durostorum*, doar Aelius Severianus este cunoscut ca decurion al orașului (tabelul XI, nr. 1). Apare într-o inscripție bilingvă de la Histria, ca dedicant al unui monument funerar în cinstea fratelui său, Aelius Victor, fost beneficiar consular. Este primul document care atestă municipalizarea orașului Durostorum, cel mai probabil în timpul lui Caracalla. Fără a avea menționată vreo magistratură, a activat în prima parte a secolului al III-lea. De altfel, toți notabilii de la Durostorum sunt consemnați în funcții administrative sau de natură religioasă la începutul secolului al III-lea.

Cognomenul Severianus este unic în Moesia Inferior³³².

Duumviri

Conducătorii administrației locale cunoscuți până acum la Durostorum sunt doi duumviri, colegi de magistratură, și un *duumvir quinquennalis* (tabelul XI).

L. Numerius Ponticus³³³ (nr. 7) și C. Terentius Herodianus³³⁴ (nr. 8) sunt evocați alături de întreaga structură administrativă a orașului, într-un monument epigrafic închinat împăratului și municipiului Durostorum.

Dedicația, în care apar toți cei șase magistrați din respectivul an, se găsește la originea discuției despre promovarea orașului Durostorum la statutul municipal. Vasile Pârvan a lansat ipoteza, preluată și urmată de mai mulți cercetători români, care plasa accederea la statut municipal a acestui oraș între februarie 169 și noiembrie 176³³⁵. O mai atentă interpretare a dus la concluzia că împăratul onorat în această inscripție sub numele de M. Aurelius Antoninus era Caracalla, și nu Marcus Aurelius³³⁶. În opinia noastră, cel mai probabil, Durostorum a fost ridicat la rang municipal către sfârșitul domniei lui Septimius Severus sau poate chiar în timpul lui Caracalla. Numărul foarte mic de magistrați, dar și amplasarea lor la începutul secolului al III-lea sunt elemente care trebuie luate în calcul.

Gentiliciile celor doi duumviri sunt foarte rare în Moesia Inferior.

Celui de-al treilea magistrat suprem (nr. 13), cu rol de cenzor, *duumvir quinquennalis*, nu i se cunoaște numele³³⁷. Acesta mai deținea și funcția de *praefectus*, probabil al unei structuri rurale din preajma Durostorum-lui, sau chiar se poate să fi fost prefectul teritoriului orașului³³⁸.

Aediles

Cei doi *aediles* de la Durostorum (tabelul XI), Claudius Saturninus³³⁹ (nr. 3) și T. Flavius Papirianus³⁴⁰ (nr. 4), sunt menționați chiar în anul în care își desfășurau activitatea, fără a mai avea informații despre alte posibile etape din *cursus honorum*³⁴¹.

³³² *Onomasticon* IV, 75.

³³³ Pentru gentiliciul Numerius, unic în Moesia Inferior, vezi *Onomasticon* III, 106. Poate fi la fel de bine și Numenius. Cf. *Onomasticon* III, 106. Pentru Ponticus vezi *Onomasticon* III, 152-153.

³³⁴ Pentru *nomen gentile* Terentius, destul de răspândit pe cuprinsul Imperiului, dar slab reprezentat în Moesia Inferior, a se vedea *Onomasticon* IV, 113. Cognomenul Herodianus este la fel de puțin întâlnit în provinciile dunărene. Vezi *Onomasticon* II, 180.

³³⁵ Pârvan 1916, 139.

³³⁶ Doruțiu-Boilă 1978, 246.

³³⁷ Russu 1933-1935, 218, nr. 6.

³³⁸ Bărbulescu 2001, 196 afirmă că poate fi vorba de un *praefectus territorii*, fără a se aduce argumente noi. Ar mai putea fi *praefectus pro imperatore*.

Ceilalți membri ai aparatului administrativ pentru anul respectiv sunt evocați în aceeași inscripție. Ambii magistrați au *nomen gentile* imperial.

Quaestores

T. Lucretius Felix³⁴² (tabelul XI, nr. 6) a fost coleg de chestură cu Q. Visellius Lollianus³⁴³ (nr. 10). Ei sunt înregistrați în aceeași inscripție cu edilii și duumvirii care au guvernat timp de un an orașul Durostorum. Au activat în prima jumătate a secolului al III-lea, ca de altfel toți magistrații cunoscuți până acum de la Durostorum.

Sacerdotes

Cei cinci *sacerdotes* de la Durostorum sunt cunoscuți din două inscripții (tabelul XI).

Altarul sacerdoților, așa cum a fost numit de către editorul său monumentul unde sunt amintiți patru preoți, a fost descoperit într-o stare care nu permite decât aproximări de interpretare, inclusiv în privința numelor personajelor: Aelius Seucus³⁴⁴ (nr. 2), Lucius Decimus³⁴⁵ (nr. 5), un potențial Polideuces³⁴⁶ (nr. 12) și un anume Gaius (nr. 11). Ultimul este fiul lui Lais³⁴⁷. Aceștia au făcut dedicația lui Jupiter Optimus Maximus Dolichenus. Este posibil să fi depus altarul ca slujitori ai cultului acestui zeu, despre care se știe că era adorat mai ales de către soldați, fără însă a avea o certitudine în acest sens³⁴⁸.

³³⁹ *Nomen gentile* Claudius este foarte răspândit în Moesia Inferior; vezi *Onomasticon* II, 60-62. În ceea ce privește cognomenul Saturninus, în Africa se întâlnește cel mai des, de circa 1163 de ori. Cf. Kajanto 1982, 18, 20, 30, 54, 55, 58, 76, 113, 213; Solin, Salomies 1994, 398; Schulze 1991, 467. Pentru provinciile europene vezi *Onomasticon* IV, 51-53.

³⁴⁰ Flavius se întâlnește ca *nomen gentile* foarte des în Moesia Inferior. Vezi *Onomasticon* II, 145-147. Cognomenul Papirianus nu se mai întâlnește în Moesia Inferior; Solin, Salomies 1994, 375; Kajanto 1982, 152; *Onomasticon* III, 123.

³⁴¹ A se vedea pentru magistraturile inferioare de la Durostorum și Aparaschivei 2006a, 29.

³⁴² Pentru gentiliciul Lucretius vezi *Onomasticon* III, 36-37; vezi și Schulze 1991, 182-183; Solin, Salomies 1994, 107. Cognomenul Felix este foarte des întâlnit în lumea romană; vezi Solin, Salomies, 1994, 330; Kajanto 1982, 13, 22, 26, 29, 30, 57, 71, 72, 73, 134, 272. Și în Moesia Inferior este destul de răspândit: *Onomasticon* II, 138.

³⁴³ Pentru gentiliciul Visellius vezi Schulze 1991, 256, 441, 445; Solin, Salomies 1994, 210; *Onomasticon* IV, 175. Pentru cognomenul Lollianus vezi Solin, Salomies 1994, 352 și Kajanto 1982, 149. În Moesia Inferior nu se mai întâlnește acest cognomen. De fapt, putem considera ca o caracteristică a onomasticii notabililor consemnați până acum la Durostorum faptul că sunt înregistrate multe nume unice în Moesia Inferior.

³⁴⁴ Acest cognomen este greu de confirmat. Originea sa poate fi una autohtonă.

³⁴⁵ Analogii în Moesia Inferior pentru acest cognomen întâlnim la Troesmis: *CIL* III, 6187 = 6193 = *ISM* V, 201 = *AE* 1983, 879 și în *CIL* III, 7449.

³⁴⁶ Acest nume a fost reîntregit după analogia cu personajul Polideuces, fiul lui Theophilus, tot preot al lui Jupiter Dolichenus: *CIL* III, 7520; *ISM* V, 249. Inscripția a fost descoperită la Niculițel și se datează în 212-217. În acest caz avem de-a face cu trei preoți ai zeului evocat.

³⁴⁷ Acest Lais mai apare într-o inscripție în *CIL* III, 7273 din Corint.

³⁴⁸ Merlat 1960, 10-14. Onomastica acestor sacerdoți pare a fi caracteristică mai degrabă unor autohtoni, adoratori ai unei divinități locale. Invocăm aici o inscripție asemănătoare, de la Viminacium, unde un grup de patru *sacerdotes*, menționați în text cu numele lor de factură tracă, urmate de patronimice, închinău un monument unei divinități: *IMS* II, 46.

Valerius Villanus³⁴⁹ (nr. 9) este singurul nume sigur al unui *sacerdos* ce a activat la Durostorum la începutul secolului al III-lea. El este menționat pe un altar la începutul unei liste de veterani ai legiunii a XI-a Claudia, care a staționat la Durostorum.

Pontifi, flamini sau auguri nu sunt consemnați în acest municipiu dunărean.

6. Troesmis

Literatura de specialitate românească și o parte a celei străine a relevat corect până acum organizarea cvasimunicipală a celor două nuclee de locuire civilă de la Troesmis, constituite la începutul secolului al II-lea³⁵⁰. Prin urmare, ne vom opri mai întâi la structurile de conducere ale acestor formațiuni premunicipale, dar cu un rol important în creionarea sistemului administrativ municipal.

a. *Civitas Troesmensium*

Cât privește așezarea autohtonă, *civitas Troesmensium*, administrația acesteia era formată dintr-un senat local, *ordo Troesmensium*³⁵¹, constituit din *cives Romani*³⁵², în fruntea căruia se găseau doi *magistri*. Așezarea civilă de la Troesmis, care a funcționat paralel cu canabele legiunii a V-a Macedonica, avea propria organizare, așa cum reiese din inscripțiile ce evocă pe mai marii acestui centru. Unii cercetători considerau această comunitate ca fiind cea menționată de Ovidiu în anul 15 p.Chr., comportându-se în timpul stăpânirii romane ca o *civitas*³⁵³. În Moesia, *civitas* avea accepțiunea de organizare urbană incipientă, cu caracter autohton³⁵⁴. Aceste comunități cu caracter civil autohton au fost readaptate după impunerea stăpânirii romane. Ele adăposteau din acel moment, pe lângă autohtoni, și o numeroasă populație formată din greci, veterani și civili romani³⁵⁵.

Civitas sau *vicus*, ceea ce știm sigur este că așezarea de la Troesmis avea în fruntea structurii administrative un colegiu de *magistri*, care erau aleși, ca și în cazul altor *vici*, anual și care conduceau lucrările unui *ordo decurionum*.

L. Licinius Clemens³⁵⁶ (tabelul XII, nr. 4) a fost *decurio Troesmensium*, dar și *quinquennalis canabensium* în 159-160. Deținerea acestor funcții demonstrează dualitatea des invocată ca element de bază în geneza municipiului.

Interesantă este o inscripție prin care senatul locuitorilor Troesmis-ului a dedicat un monument lui P. Vigellius Raius Plarius Saturninus Atilius Braduanus Caucidius Tertulus, *leg(atus) Aug(usti)*³⁵⁷. În istoriografie există o dispută legată de tipul de legație deținut: a fost

³⁴⁹ Cognomenul Villanus, în Kajanto 1982, 108 și 312.

³⁵⁰ Suceveanu, Barnea 1991, 50.

³⁵¹ ISM V, 143 (monument închinat lui T. Veturius T. f. Aemilia tribu, Mauretano, Fundi, prefect al castrelor legiunii a V-a Macedonica (anii 103-167); ISM V, 144 (lui M. Pontius Laelianus, de rang senatorial) (165-170); ISM V, 145.

³⁵² ISM V, 157.

³⁵³ Vezi Vulpe 1954, 570-571, dar și Suceveanu 1977, 62. Această variantă este contestată de alți specialiști: Doruțiu Boilă 1972a, 52.

³⁵⁴ Nu trebuie omise din această categorie comunitățile de *bessi*, spre exemplu, care nu pot fi considerate autohtone. Din secolul II, *civitas* este termenul ce se folosea atât pentru comunitățile romane, cât și pentru cele neromane. Cf. Abbott, Johnson 1926, 4.

³⁵⁵ A se vedea Avram 1984, 159, detalii despre *civitates indigene* din Dobrogea.

³⁵⁶ Pentru gentiliciul Licinius, *Onomasticon* III, 26-27.

³⁵⁷ ISM V, 145.

legatus al legiunii a V-a Macedonica sau *legat imperial*³⁵⁸? Eventualul guvernorat al lui Saturninus, care s-ar situa după 170, ar confirma faptul că Troesmis a fost ridicat la rang municipal nu imediat după plecarea legiunii a V-a Macedonica în Dacia, ci mai târziu³⁵⁹. Această inscripție este printre cele mai târzii elemente care dovedesc continuitatea senatului local premunicipal de la Troesmis și faptul că activitatea sa era una prolifică. De altfel, mai există și alte dovezi care atestă faptul că imediat după 170 nu se poate vorbi de *Municipium Troesmensium*³⁶⁰.

Tot din *civitas Troesmensium* dispunem de două personaje, cetățeni romani, care au deținut funcția de *magister*. Geminus Aquilinus (nr. 3) activa ca reprezentant al *cives Romani Troesmi consistentes*, deci cetățeni romani care aveau statutul juridic al unor *incolae*. Numele colegului său nu este cunoscut, dar se poate vedea că avea un *agnomen* (nr. 10).

b. Canabele de la Troesmis

Comunitatea civilă dezvoltată pe lângă castrul legiunii a V-a Macedonica (*canabae*) era condusă de un colegiu de doi *magistri*, care, la cinci ani, deveneau *quinquennales*, după modelul municipal. Un edil completa structura de conducere a așezării³⁶¹. Nu este consemnat vreun senat local, dar existența unui astfel de organism este foarte posibilă. Membrii săi erau aleși dintre *veterani et cives Romani consistentes*³⁶².

Instituțiile de conducere sunt destul de bine reprezentate. Dispunem de *magistri*, *quinquennales canabensium* și *aediles* (tabelul XII).

Dacă L. Cominius Valens³⁶³ (nr. 1), P. Valerius Clemens (nr. 7) și C. Valerius Pudens³⁶⁴ (nr. 9) au fost militari ai legiunii a V-a Macedonica, M. Ulpius Leontius³⁶⁵ (nr. 6) este singurul *magister canabensium* care nu este consemnat ca veteran. Proveniența cazonă a majorității conducătorilor acestui tip de așezare a fost considerată de către Th. Mommsen ca fiind determinantă în ceea ce privește raporturile de dependență cu castrul. El a fost imediat contrazis și s-a ajuns la concluzia că de fapt canabele, ne beneficiind de drept municipal, erau organizate ca o pseudo-municipalitate, cu un teritoriu, cu un senat local și cu magistrați.

Quinquennales canabensium aveau același rol ca și magistrații-cenzori din orașele cu constituție romană, fiind dovada clară a organizării cvasimunicipale a acestor așezări civile.

T. Flavius Alexander a fost *quinquennalis canabensium* la Troesmis la jumătatea secolului al II-lea (nr. 2). Această titulatură este atestată cu certitudine numai în canabele de la Troesmis. Câteva elemente foarte interesante trebuie puse în discuție pentru a urmări sistemul de acces la magistraturi în aceste comunități și poziția cenzorului în ierarhia locală. Magistratul nostru, fost *veteranus* al *legio V Macedonica*, așa cum era majoritatea notabililor din canabe, a donat curiei 250 de denari în onoarea intrării în funcție. Ca și în cazul așezărilor urbane, se observă că donațiile către comunitate sunt criteriu de acces la o magistratură locală. Suma era

³⁵⁸ Vezi bibliografia pe această temă în *ISM V*, 11 și 145.

³⁵⁹ Vezi detalii în capitolul anterior despre momentul municipalizării orașului Troesmis.

³⁶⁰ A se vedea *ISM V*, 160, unde este menționat C. Valerius Marcianus, care, după ce a primit *honesta missio*, în 170, revine în canabele de la Troesmis. Cf. Kornemann 1907, 94, n. 3.

³⁶¹ Despre organizarea canabelor a se vedea Vittinghoff 1968, 132-142; Vittinghoff 1994, 111-114, dar și Mirković 2005, 9-22.

³⁶² *ISM V*, 135, 154. Doar pentru *cives Romani* în *canabae* vezi în *ISM V*, 134, 141.

³⁶³ Gentiliul Cominius este singurul din Moesia Inferior: *Onomasticon* II, 70.

³⁶⁴ Pentru Pudens vezi *Onomasticon* III, 171.

³⁶⁵ Cognomenul Leontius este grecesc. Vezi Sollin 2003, 1132, 1136, 1457, 1478.

oricum una modică față de alte *summae honorariae* care trebuiau plătite în Imperiu³⁶⁶. Pentru Moesia Inferior este una dintre puținele mărturii care fac referire la acest tip de obligație financiară, care revenea aspiranților spre funcții.

Flavius Alexander este menționat în această inscripție împreună cu familia sa, soție, copii, nepoți, toți cu nume romane. Cu toate că nu apar nicăieri doi *quinquennales*, de fapt în nici una dintre cele două inscripții de care beneficiem, credem că este foarte posibil ca cei doi *magistri* care deveneau *quinquennales* o dată la cinci ani să fi activat pe picior de egalitate, ca și colegi, în anul în care erau aleși. Mențiunea doar a unuia este consecința faptului că inscripția este una în care personajul nostru depune suma necesară investiției în funcție³⁶⁷.

Exact aceeași situație este și în cazul lui L. Licinius Clemens (nr. 4). Aceeași sumă este depusă la intrarea în funcție și a acestui cenzor. Este același tip de altar și mențiunea respectivului magistrat trebuia să se facă împreună cu familia sa, și nu împreună cu colegul de magistratură, care, la rândul său, ridica un monument asemănător.

Dintre magistrații inferiori dispunem din canabele de la Troesmis de doi *aediles* (tabelul XII, nr. 5 și 8). Ei dețineau aceleași sarcini ca și edilii unor așezări municipale. Putem spune că se pregăteau pentru a deveni magistrați urbani. Trecerea efectivă la constituția municipală, la sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius, va găsi aceste instituții gata structurate, iar pe membrii comunității, pregătiți pentru noul statut³⁶⁸. Nici edilii canabelor de la Troesmis nu au fost veterani ai legiunii a V-a Macedonica.

Apariția unui *magister primus*³⁶⁹ în canabele de la Apulum, în Dacia, a determinat pe unii cercetători să vorbească de o reorganizare a comunității civile de pe lângă castru în timpul lui Hadrian³⁷⁰. Astfel, în secolul I și poate chiar la începutul celui de-al II-lea, în fruntea canabelor, în fapt a comunității de romani de aici, *conventus civium Romanorum*, s-ar fi putut găsi un *curator*, ca, de exemplu, la Brigetio³⁷¹. Organizarea cvasimunicipală a canabelor, cu *decuriones*, *magistri*, *aediles*, *quinquennales*, este de dată mai târzie, probabil de la Hadrian³⁷². A susține o astfel de intervenție în cazul canabelor de pe linia Dunării de Jos este destul de dificil din simplul motiv că informațiile de care dispunem sunt cel puțin lacunare pentru secolul I. Din nefericire și ceea ce știm despre canabele de la Durostorum, de exemplu, ne parvine abia de la jumătatea secolului al II-lea, când sunt amintite sub denumirea de *canabae Aeliae*, locuite de *cives Romani et consistentes*³⁷³. Nu știm foarte multe nici despre canabele de la Viminacium,

³⁶⁶ Pentru sumele care se vehiculau în alte părți ale Imperiului, ce-i drept, mai ales în cazul magistraturilor urbane, a se vedea Le Glay 1964, 117-123; Cagnat 1969, 236-238; Garnsey 1971, 116-129; Jacques 1984, 717-718; Melchor Gil 1994, 194-212. În literatura noastră vezi Vulpe 1953, 577-578.

³⁶⁷ De obicei, și în inscripțiile din Imperiu, fie plata unei *summa honoraria*, fie acordarea unei gratuități la intrarea în funcție se făceau personal, în numele sau pentru un anumit magistrat ori membru al curiei, și nu pentru colegiu în ansamblu.

³⁶⁸ Aparaschivei 2006a, 35.

³⁶⁹ CIL III, 1008. Inscripția nu oferă prea multe informații care să o poată data exact și nu știm dacă a existat o măsură generală de reorganizare a aglomerațiilor din preajma unităților militare, în urma căreia să fie consemnat primul magistrat al canabelor de la Apulum.

³⁷⁰ Mócsy 1972, 160.

³⁷¹ Barkóczi 1951, 21, 53, nr. 35; Mócsy 1974, 126: *curator civium Romanorum*.

³⁷² Mócsy 1972, 160.

³⁷³ CIL III, 7474. Despre particula *et* care apare în această formulă și discuțiile legate de locuitori acestei comunități și ai canabelor în general vezi Bérard 1993, 76-82.

Ratiaria sau Oescus, care ne-ar fi adus mai multe lămuriri despre forma de organizare de dinainte de Hadrian, ca să nu mai vorbim de cele de la Novae sau Noviodunum.

c. Municipiul Troesmis

Pentru perioada municipală dispunem de sistemul clasic de organizare administrativă, întâlnit și în cazul celorlalte orașe romane din regiune.

Decuriones

Senatul orășenesc de la Troesmis este amintit de mai multe ori în inscripțiile descoperite, ca instituție reprezentativă a orașului³⁷⁴. Pentru perioada municipală dispunem de trei *decuriones* (tabelul XIII).

C. Egnatius Valens (nr. 6) este singurul *decurio municipii* despre care nu știm să fi deținut o funcție de conducere în oraș. Ca fost veteran al legiunii a V-a Macedonica este unul dintre puținii membri ai elitei locale municipale proveniți din rândurile armatei.

Un alt decurion al orașului ar fi fost un anume Iulius Isaeus³⁷⁵ (nr. 9), dar numele său este foarte greu de confirmat. A deținut și funcția de *quaestor* al orașului, prima etapă din *cursus honorum* al unui magistrat.

Un al treilea posibil *decurio municipii* este Ulpius Quadratus (nr. 15), de pe o inscripție descoperită la Hârșova. În ceea ce îl privește pe acesta nu se poate descifra cu siguranță dacă este decurion municipal sau decurion al unei *alae* din Dobrogea, dar tindem să credem că mai apropiată de realitate este prima variantă³⁷⁶.

Duumviri

Doi *duumviri quinquennales* și șase *duumviri jure dicundo* sunt magistrații superiori consemnați în izvoarele epigrafice de la Troesmis (tabelul XIII).

C. Arrius Quintianus³⁷⁷ (nr. 5), *bis duumviralis*, era și *augur* al orașului. În inscripția care îl evocă se amintește clar că era fiu de veteran, fapt care, fără îndoială, reprezenta un prestigiu mare într-o comunitate provincială, ceea ce explică importanța mențiunii acestei calități în cazul personajului nostru. Descoperirea inscripției la Tomis este destul de greu de explicat prin argumente obiective³⁷⁸.

³⁷⁴ *ISM* V, 150 (anii 208-211?); *ISM* V, 152 (anii 244-245); *ISM* V, 153 (mijlocul secolului al III-lea); *ISM* V, 165 (sfârșitul secolului al II-lea-începutul secolului al III-lea).

³⁷⁵ Cognomenul Isaeus, rar întâlnit, fără analogii printre antroponimele din Moesia Inferior, este foarte dificil de confirmat. Inițial, editorii *CIL* au completat inscripția cu Lu[cil]ius [Flac]cus (*CIL* III, 6199) și apoi au modificat-o prin [I]uli[us Isa?]eus (*CIL* III, 12481); vezi *Onomasticon* II, 197.

³⁷⁶ Vezi discuția în *ISM* V, 110.

³⁷⁷ Pentru gentiliciul Arrius vezi *Onomasticon* I, 174-175, iar cognomenul Quintianus, în *Onomasticon* IV, 18 (Duumvirul C. Arrius Quintianus este omis).

³⁷⁸ Editorul *ISM* II, pp. 246-247 încearcă să lege această descoperire de un posibil refugiu al familiei personajului în cauză ca urmare a retragerii legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis și a atacurilor costobocice din 170. Se pierde din vedere faptul că plecarea legiunii de la Troesmis nu a lăsat cetatea fără apărare, ci aceasta a intrat în sfera de control a celorlalte două legiuni din Moesia Inferior și mai ales a legiunii I Italica. O vexilație a acestei legiuni a preluat misiunea de apărare a nordului Dobrogei după plecarea *legio V Macedonica* în Dacia, așa cum o demonstrează materialul tegular de aici.

M. Ulpius Antipater³⁷⁹ (nr. 13) este un alt personaj care a deținut magistratura de duumvir de două ori. Practica *iteratio* era destul de întâlnită în Imperiu și, într-un oraș în care clasa elitistă probabil că nu era foarte numeroasă, se aplica cu atât mai mult. Inscripția, databilă în perioada 218-222, confirmă și pe T. Flavius Novius Rufus, guvernatorul provinciei atestat prin monedele de la Nicopolis ad Istrum.

Ceea ce îl face deosebit pe acest magistrat municipal este faptul că a fost și preot al cultului imperial provincial, *sacerdos provinciae*. De altfel, dispunem și de un al doilea preot al cultului provincial, tot de la Troesmis, Tiberius Vitales³⁸⁰. Consemnarea celor doi, dar nu numai, face din identificarea Troesmisului ca sediu al *concilium provinciae* și implicit al *sacerdos provinciae* o realitate demonstrată³⁸¹.

C. Valerius Longinianus³⁸² (nr. 16) este exemplul clasic de magistrat urban ce a parcurs întreg *cursus honorum*. Fost chestor, edil și duumvir, cariera sa municipală a fost încununată cu flaminatul municipal, înaltă demnitate religioasă la care tindeau toți potențarii unei urbe.

Un *cursus* complet se cunoaște și în cazul lui Aelius Aelianus³⁸³ (nr. 1), cu toate că nu se poate citi cu precizie din inscripție decât funcția de edil al municipiului Troesmis.

Flavius Reginus³⁸⁴ (nr. 7) a ridicat un monument în onoarea Iuliei Domna, soția lui Septimius Severus. Titlul de *mater castrorum*, luat de aceasta, datează de după 14 aprilie 195. Magistratura deținută este oarecum discutabilă, din cauza stării precare în care se află fragmentul de inscripție³⁸⁵. În plus, el provine de la Măcin, dar singurul municipiu din zonă unde *duumviri* ar fi putut activa era Troesmis.

C. Iulius Saturninus³⁸⁶ este singura persoană din elita orașului cunoscută din două inscripții. O dată este menționat și ca *quaestor* municipal³⁸⁷ (nr. 10), pentru ca în cea de-a doua să facem cunoștință cu întreg *cursus honorum* pe care l-a parcurs în timp acest magistrat (nr. 11). Un veteran al legiunii a V-a Macedonica, originar din Oescus, cu același nume, se poate să fi fost rudă apropiată cu magistratul nostru, dar este exclus să fie vorba de una și aceeași persoană³⁸⁸.

În afară de acești *duumviri iure dicundo*, de la Troesmis provin și alte două mărturii ale unor *duumviri quinquennales*.

M. Ulpius Marcianus (nr. 14), veteran, fost *singularis consularis*³⁸⁹ al alei *I Dardanorum*³⁹⁰, a dispus de cea mai înaltă magistratură urbană, *duumvir quinquennalis*, dar și de pontificat. Dedicantii monumentului sunt M. Antistius Rufus și M. Antistius Domitius, membri ai aparatului administrativ al orașului. Gentiliile diferite care se observă pot fi urmarea încetățenirii survenite în împrejurări diferite.

³⁷⁹ Pentru cognomenul grecesc Antipater, singurul din Moesia Inferior, dar destul de des întâlnit în Dacia, a se vedea *Onomasticon* I, 128.

³⁸⁰ *ISM V*, 194.

³⁸¹ Aparaschivei 2006, 72-73, dar și Aparaschivei 2007b.

³⁸² Pentru cognomenul Longinianus a se vedea *Onomasticon* III, 31.

³⁸³ Pentru cognomenul Aelianus a se vedea *Onomasticon* I, 31-32.

³⁸⁴ Cognomenul Reginus este întâlnit foarte rar în provinciile dunărene. Vezi *Onomasticon* IV, 25.

³⁸⁵ Un anume Flavius Reginus, *sacerdos* al lui Jupiter Dolichenus, apare într-o inscripție din 211-217.

Este totuși dificil de stabilit dacă este vorba de același personaj.

³⁸⁶ Cognomenul Saturninus era destul de răspândit în Moesia Inferior. Vezi *Onomasticon* IV, 51.

³⁸⁷ *ISM V*, 149.

³⁸⁸ *ISM V*, 188; Aparaschivei 2003, 331.

³⁸⁹ Pentru acest post din oficiul guvernatorului vezi Breeze 1974, 280-282.

³⁹⁰ Această unitate își avea garnizoana la Măcin: Wagner 1938, 33-34.

Aelius Sacco³⁹¹ (nr. 2), *duumvir quinquennalis*, este datat la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul secolului următor. Starea precară a monumentului nu permite decât o confirmare rezervată a acestui antroponim.

În concluzie, dintre cei opt magistrați supremi din municipiul Troesmis, doar unul a urmat și o carieră militară, și nu în legiunea a V-a Macedonica, iar doi au fost aleși în această funcție de două ori. În cazul a șase persoane, pe lângă duumvirat, mai sunt menționați și ca posesori ai altor funcții în administrația orașului sau ca preoți, doi având consemnat un *cursus honorum* complet. Cât privește numele, gentilicii imperiale au șase dintre ei: doi Aelii, doi Ulpii, un Iulius și un Flavius.

Toate inscripțiile se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea și în prima parte a celui de-al III-lea.

Aediles

Edilitatea este consemnată în municipiul Troesmis prin cinci personaje (tabelul XIII). Plasați cronologic către sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea, patru dintre magistrați au trecut și prin etapa inferioară, chestura, trei au devenit duumviri, iar unul a ajuns flamin municipal. Un singur magistrat, Iulius Herculanus (nr. 8), este menționat ca edil municipal, fără a i se cunoaște alte posibile demnități. El este ginerele lui C. Valerius Longinianus, magistratul care a atins apogeul carierei locale și a deținut flaminatul municipal. M. Antistius Domitius³⁹² (nr. 3) făcea parte dintr-o familie celebră din Troesmis, frații săi deținând, de asemenea, importante funcții în administrație.

Din fericire, se cunosc numele complete ale tuturor edililor de la Troesmis, astfel încât putem consemna trei purtători ai unor gentilicii imperiale: doi Iulii și un Aelius.

Quaestores

Cei cinci *quaestores* de la Troesmis prezintă câteva particularități interesante (tabelul XIII). Pentru trei dintre ei știm întreg *cursus honorum*. Pentru Iulius Isaeus (nr. 9) este evocată doar demnitatea de chestor, dar este și singurul magistrat din oraș căruia i se amintește apartenența la *ordo decurionum*. Interesant este că magistrații din orașele Moesiei Inferior, spre deosebire de cei din Ratiaria și Viminacium, nu țin să precizeze că făceau parte din *ordo decurionum*. Acest detaliu poate să fi fost influențat de tradiția locală sau era determinat, pur și simplu, de motive economice.

M. Antistius Domitius a atins doar penultima treaptă din *cursus*, edilitatea, în vreme ce lui C. Iulius Saturninus îi cunoaștem întreaga evoluție în ierarhia magistraturală.

În privința onomasticii chestorilor, gentiliciul imperial se întâlnește la trei personaje: doi Iulii și un Aelius.

Sacerdotes

Singurii *sacerdotes* de care dispunem de la Troesmis sunt, de fapt, preoți ai cultului imperial provincial (tabelul XIII). Sarcinile și rolul pe care l-au deținut acești preoți în slujirea împăratului pot fi identificate cu ușurință. Funcția de *sacerdos provinciae* echivala cu cea de *flamines provinciae*, cu deosebirea că ritualurile se îndeplineau *ad aram* și nu în temple

³⁹¹ Numele magistratului de la Troesmis este ipotetic întregit de editoarea *ISM V*, 165.

³⁹² Pentru gentiliciul Antistius vezi *Onomasticon I*, 129-130; este des întâlnit la Troesmis: *ISM V*, 137, 174, 175; pentru cognomenul Domitius vezi *Onomasticon II*, 105.

destinate cultului. Se observă că, spre deosebire de ceilalți *sacerdotes*, M. Ulpius Antipater³⁹³ (nr. 13) a deținut de două ori cea mai importantă magistratură locală, duumviratul, iar Tiberius Vitales³⁹⁴ (nr. 12) este singurul veteran care a ajuns *sacerdos*.

În ceea ce privește sediul sacerdoțiului provincial al Moesiei Inferior, soluția este aparent mai simplă decât în cazul provinciei Moesia Superior, grație existenței celor doi *sacerdotes provinciae* consemnați la Troesmis. Cu toate acestea, sunt și aici controverse.

Troesmis, ca sediu al *sacerdos provinciae* și implicit al *concilium provinciae*, este contestat din motive juridice. Orașul a devenit *municipium* în timpul lui Marcus Aurelius sau, mai precis, în perioada de sfârșit a domniei sale. Concluzia care se impune este că, până în acest moment, nu putea fi sediu unei instituții atât de importante precum *concilium provinciae*³⁹⁵.

În condițiile prezentate, Oescus apare ca o variantă viabilă. Singura colonie din Moesia Inferior îndeplinea toate condițiile. Se știe prea bine că Oescus a devenit *Colonia Ulpia* după războaiele împotriva dacilor și, ca o consecință logică, sediul conciliului provincial ar fi putut fi fixat aici. Reprezentarea cultului imperial municipal argumentează această opinie. Am văzut atestați un *flamen perpetuus* și doi *flamines coloniae*, dintre care unul era membru al ordinului ecvestru. Și totuși, inscripțiile care menționează pe cei doi *sacerdotes provinciae* provin de la Troesmis. Prima dintre ele se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea și cealaltă, în intervalul 218-222. Este important de subliniat că după domnia lui Marcus Aurelius, beneficiind și de statutul municipal, orașul Troesmis a cunoscut o importanță deosebită în zonă.

Soluția pe care o considerăm cea mai logică este că, după fondarea coloniei, ca o consecință normală, Traian a stabilit la Oescus centrul sacerdoțiului provincial. Avansarea Troesmisului la rang municipal, coroborată cu schimbările survenite la nivelul cultului imperial în întreg Imperiul au făcut posibilă deplasarea sediului de la Oescus la Troesmis. Poate fi o explicație a prezenței celor doi *sacerdotes provinciae* la Troesmis, noul sediu al *concilium provinciae* din Moesia Inferior, la o dată posterioară promovării sale. Un exemplu similar poate fi găsit chiar în aceeași provincie. O deplasare a sediului structurii coordonatoare a comunității regionale a cetăților grecești, *Pentapolis* (respectiv *Hexapolis*), este binecunoscută în istoriografie. Cetățile grecești reunite în această „asociație”, probabil în timpul dominației romane, cu scopul de a celebra cultul împăratului, au fixat ca prim sediu al pontarhului cetatea Odessos. După dezvoltarea semnificativă a Tomisului, reședința sa a fost mutată în acest oraș³⁹⁶. Este foarte interesantă mutarea survenită cu atât mai mult cu cât la Tomis se pare că își avea sediul și guvernatorul provinciei³⁹⁷.

În ceea ce privește legăturile dintre *sacerdos provinciae* și guvernator, nu era obligatoriu ca cei doi să aibă același sediu. Dimpotrivă, cazurile majoritare sunt acelea în care cele două instituții au amplasamente diferite. Nu mai departe decât în Pannonia Superior, spre exemplu,

³⁹³ Pentru comentarii legate de *cursus honorum* urmat de acest preot a se vedea Fishwick 2002a, 286-288.

³⁹⁴ Pentru Vitales sau Vitalis vezi *Onomasticon* IV, 176. Pentru informații suplimentare despre acest personaj și funcția sa a se vedea Fishwick 2002a, 285-286.

³⁹⁵ Fishwick 2002, 180.

³⁹⁶ Pick 1898, 73; Stoian 1965, 70-89. În general, pentru acest cult în orașele grecești din Moesia Inferior a se vedea și Pippidi 1973, 163-181; Pippidi 1975, 141-150; Doruțiu-Boilă 1975, 151-160; Avram, Bărbulescu, Ionescu 2004, 354-364.

³⁹⁷ Haensch 1997, 333 și nota 60 cu discuții despre alte posibile reședințe.

sediul conciliului provincial era la Savaria, unde s-au descoperit trei inscripții cu mențiunea unor *sacerdotes provinciae*, în timp ce guvernatorul stătea în Carnuntum³⁹⁸.

Flamines

C. Valerius Longinianus este singurul ofician al cultului imperial municipal din Dobrogea romană. El a parcurs un *cursus honorum* municipal complet și demnitatea sacerdotală este semnalată înaintea magistraturilor municipale. Sunt situații cunoscute și pentru alte regiuni ale Imperiului. Oricum, este greu de admis că edilitatea și chestura au fost îndeplinite de acest personaj după ce fusese flamin. Cel mai probabil, Longinianus a deținut mai întâi magistraturile civile normale, *quaestor*, *aedilis* și *duumvir Municipii Troesmensium*, iar apoi a fost recompensat pentru întreaga sa carieră municipală cu acest sacerdoțiu prestigios³⁹⁹.

Pontifices

Doi din cei trei *pontifices* de la Troesmis se înscriu în statistica generală din Imperiu, care confirmă că deținătorii acestei preoții au atins în mare parte cea mai înaltă magistratură în oraș⁴⁰⁰. Doar M. Antistius Rufus (tabelul XIII, nr. 4) nu a avut acces la funcții civile. O situație interesantă apare la M. Ulpius Antipater (nr. 13), care, pe lângă sarcinile civile ce îi reveneau, era și preot al cultului oficial provincial. Cariera sa a fost încoronată de această demnitate deosebită. Cel de-al treilea pontif era M. Ulpius Marcianus (nr. 14), care deținuse și funcția de *duumvir quinquennalis*.

Ca și în cazul celorlalți notabili, monumentele epigrafice care îi menționează se datează la sfârșitul secolului al II-lea și în prima parte a celui de-al III-lea.

Augures

Ambii auguri de la Troesmis se datează la începutul secolului al III-lea, perioada de maximă înflorire a orașului (tabelul XIII). C. Arrius Quintianus (nr. 5) a deținut de două ori duumviratul, în vreme ce Festus (nr. 17) este consemnat doar cu titulatura de *augur municipii Troesmensium*. Ca și în cazul celorlalți *augures* din orașele de pe linia Dunării de Jos, redarea acestei preoții se făcea în întregime, pentru evitarea eventualelor confuzii, prin prescurtarea *aug*. Este și cazul unui personaj de la Troesmis care a fost redat în literatura de specialitate ca fiind tot augur. În acest moment, având în față situațiile din celelalte localități studiate, considerăm că este vorba de un augustal.

Augustales

Din municipiul Troesmis nu beneficiem de surse documentare relativ la posesori de *ornamenta*. Posibile mențiuni ale augustalității sunt, de asemenea, controversate. Este vorba despre un anume Publicius Viator, care apare în inscripție ca *aug. municipii* (tabelul XIV, nr. 1). Varianta de întregire *aug(ur)* este încă acceptată de majoritatea specialiștilor, cu toate că există argumente

³⁹⁸ Fitz 1985, 262. Se precizează aici că în provinciile danubiene, amplasamentul *concilium provinciae* nu era niciodată identic cu orașul de reședință al guvernatorului. Această teorie este contrazisă chiar de situația din Moesia Superior. Am văzut deja că Viminacium era cel mai probabil sediu al sacerdoțiului provincial și totodată locația de reședință a guvernatorului. A se vedea și Haensch 1997, 336, care consideră Viminacium doar sediu al guvernatorului.

³⁹⁹ Aparaschivei 2006, 70.

⁴⁰⁰ Vezi pentru o statistică mai detaliată Delgado-Delgado 2000, 42.

pentru a fi combătută⁴⁰¹. Observând consemnările augurilor de pe linia Dunării, se constată, în majoritatea cazurilor, că sunt redați în întregime în inscripții⁴⁰². În schimb, formula *aug.* pentru *augustalis* apare în majoritatea covârșitoare a cazurilor⁴⁰³. În plus, numele Publicius ar sugera un libert și deci un augustal mai degrabă decât un augur care trebuia să fie un membru al aristocrației locale. Prin urmare tindem să credem că acest personaj este primul augustal identificat la Troesmis.

7. Noviodunum

Ca și în cazul orașului Novae, de la Noviodunum nu se cunoaște încă nici un decurion. În schimb, aici, certitudinea municipalizării o avem datorită existenței unui *quaestor municipii* și, fapt deloc de neglijat, datorită importanței acestui centru în sistemul strategic al Imperiului, ca sediu al flotei dunărene.

a. Perioada premunicipală

Așezarea civilă de lângă castrul flotei dunărene cu sediul la Noviodunum, *vicus canabarium*, este atestată prin instituțiile care se aflau în fruntea sa: *quinquennales*, respectiv *magistri* (tabelul XV). De la publicarea inscripției au început și disputele pe marginea rolului deținut de aceste personaje în angrenajul instituțional din regiune⁴⁰⁴. V. Pârvan considera că Ti. Claudius Valens (nr. 3) era un *quinquennalis territorii Noviodunensis*, iar cei doi *magistri* se aflau în fruntea unui *vicus* din cuprinsul acestui *territorium*⁴⁰⁵. O altă opinie a fost că acest *quinquennalis* conducea teritoriul cu centrul la Noviodunum, iar cei doi *magistri* trebuie să fi funcționat în *canabae* (*vicus canabarium*) și/sau în *civitas*⁴⁰⁶. O a treia variantă susține că după ridicarea la rang municipal, acel *quinquennalis* ar fi fost magistrat suprem, cu rol de cenzor în *municipium Noviodunum*⁴⁰⁷, în timp ce *magistri* ar fi aparținut unui *vicus*. Amplasarea inscripției în secolul al II-lea, respectiv înainte de municipalizarea orașului, ne determină să considerăm că atât *magistri*, cât și respectivul *quinquennalis* erau membri ai elitei structurilor premunicipale de la Noviodunum⁴⁰⁸. Ar putea fi practic aceeași situație ca în cazul canabelor de la Troesmis. Structura așezării premunicipale de la Noviodunum s-ar fi compus din *quinquennales*, *magistri* și *aediles*. *Quinquennales canabensium* aveau același rol ca și magistrații-cenzori din orașele cu constituție romană, fiind dovada clară a organizării cvasimunicipale a acestor așezări civile.

O situație asemănătoare o regăsim în cazul unui alt *quinquennalis*, de la Șendreni, L. Iulius Iulianus⁴⁰⁹. V. Pârvan vedea în acest magistrat conducătorul teritoriului unui *vicus* organizat cvasimunicipal și situat la gura Siretului (tabelul XXVII, nr. 3)⁴¹⁰. E. Doruțiu-Boilă a emis o altă

⁴⁰¹ Cf. Duthoy 1976, 189-190.

⁴⁰² Viminacium, tabelul I, nr. 9; Oescus, tabelul VII, nr. 12; chiar și la Troesmis cei doi auguri sunt redați în forma completă: tabelul XIII, nr. 5 și 17.

⁴⁰³ Viminacium, tabelul III, nr. 2, 3, 4; Ratiaria, tabelul VI, nr. 1, 2, 3, 5, 6, 7; Oescus, tabelul IX, nr. 1, 2, 3.

⁴⁰⁴ ISM V, 268.

⁴⁰⁵ Pârvan 1912-1913, 502-509.

⁴⁰⁶ Suceveanu, Barnea 1991, 49.

⁴⁰⁷ Barnea 1988, 54.

⁴⁰⁸ ISM V, 268, p. 281.

⁴⁰⁹ ISM V, 296.

⁴¹⁰ Considera că acest *vicus* era altul decât cel de la Barboși: Pârvan 1913, 103-106.

ipoteză, care ni se pare cea mai plauzibilă, și anume că acest Rundacio⁴¹¹ a fost de fapt magistrat în așezarea civilă de pe lângă castrul de la Barboși.

Trebuie reamintit că în canabe problemele administrative erau coordonate de *magistri canabensium*. Și personajul nostru va fi fost ales ca magistrat, însă în anul respectiv trebuia să îndeplinească și sarcinile de cenzor ce reveneau o dată la cinci ani magistraților superiori. Decretul prin care acest magistrat local a putut depune altarul a fost emis de senatul local al așezării, *ordo*. Din păcate, nu dispunem de nici un *decurion* al senatelor din canabele studiate de noi, dar existența unui *ordo decurionum* este sigură și normală⁴¹².

Este, în mare, modelul urban roman de administrare. Prin prisma acestui aspect, canabele dispuneau de edili, care reprezentau magistratura inferioară, și de magistrații superiori, *magistri*. Cât privește pe *quinquennales*, ei erau magistrații superiori ordinari, aleși anual, dar care căpătau sarcini suplimentare la interval de cinci ani. Nu erau alți magistrați, ci constituiau colegiul magistraților superiori cu rol de cenzori.

Pe baza modelului troesmens, considerăm că Celsius Celerianus⁴¹³ (nr. 1) și Claudius M. (nr. 2) este posibil să fi fost *magistri* din canabele (sau *vicus*-ul militar) de la Noviodunum.

b. Perioada municipală

Quaestores

Prezența unui *quaestor municipii Novioduni* (tabelul XVI, nr. 1) într-o inscripție găsită la Dinogetia a făcut posibilă confirmarea celui de-al patrulea oraș roman cu organizare municipală din Dobrogea, Noviodunum⁴¹⁴. Numele magistratului nu este cunoscut. Stadiul destul de precar în care se află documentul epigrafic nu permite nici identificarea unor detalii legate de eventuala carieră municipală a acestui chestor sau despre familia sa. De asemenea, nici nu se pot deduce alte detalii despre statutul juridic al orașului, sediu al comandamentului flotei romane dunărene. Cât privește datarea acestei inscripții și implicit momentul în care a funcționat magistratul, având în vedere evoluția altor orașe din zonă și precaritatea documentelor de orice fel, considerăm că un posibil *municipium* la Noviodunum este puțin probabil să fi existat înainte de Septimius Severus.

8. Tropaeum Traiani

Decuriones

Ordo splendidissima (?) municipii Tropaei, care apare menționat într-un monument de la Tropaeum⁴¹⁵, ridică câteva probleme interesante. În primul rând, este singura mențiune a senatului local de la Tropacum. Această formulă pentru senatul orășenesc se mai întâlnește în zona

⁴¹¹ Este menționat și agnomenul Rundacio, care derivă de la fluviul Ryndakos, din Asia Mică: Pape, Benseler 1911, 1317. Vezi și Detschew 1976, 405. Unii cercetători l-au considerat ca fiind daco-getic: Vulpe 1961, 382: de fapt, el era un oriental. Cf. Doruțiu-Boilă 1972a, n. 32 și 33.

⁴¹² Avem informații despre existența unor astfel de *decuriones* la Aquincum: *AE* 1944, 93 = *AE* 1953, 9; *AE* 1972, 363; *AE* 1937, 173 = *AE* 1982, 803; de asemenea, la Apulum avem consemnat *ordo decurionum* în *canabae*: *CIL* III, 1093; *CIL* III, 1214; *CIL* III, 1100; la Brigetio: *RIU*, 651; *RIU* 442 = *CIL* III, 4298; *RIU*, 596; la Mogontiacum: *CIL* XIII, 6769; *CIL* XIII, 6733

⁴¹³ Pentru Celsius, foarte rar întâlnit în provinciile europene ale Imperiului, a se vedea *Onomasticon* II, 48, iar pentru Celerianus, *Onomasticon* II, 47.

⁴¹⁴ Barnea 1988, 53-60.

⁴¹⁵ *CIL* III, 7484 = *CIL* III, 12461.

Dunării de Jos și anume în Colonia Ulpia Ratia⁴¹⁶, din Moesia Superior, pe un monument datat în secolul al II-lea⁴¹⁷. Supranumele *splendidissimus* sau *amplissimus* apar în anumite dedicații oficiale, care măgulesc mândria elitei locale, satisfac orgoliul propriu și exprimă viziunea strălucitoare despre sine. Rivalitățile și eforturile pentru întâietate în raport cu orașele din aceeași provincie făceau necesare aceste titulaturi. În lumea romană se cunosc situații ale unor orașe care luptau cu orice mijloace pentru a obține titluri pompoase și pentru a marca o anumită preeminență față de comunitățile vecine⁴¹⁸. Chiar și orașele și-au arogat, la un moment dat, titluri precum *colonia splendidissima*⁴¹⁹. Asemenea calificative necesitau, însă, permisiunea guvernatorului, în care scop se dădea o luptă acerbă.

În cazul nostru, un aspect aparte îl constituie modificarea genului lui *ordo*, făcută probabil după termenul grecesc βουλή, pe care îl traduce. Ar fi trebuit să fie *ordo splendidissimus*. Al. Barnea prezenta această „greșeală” ca o influențare a limbii locuitorilor de către un nucleu grecesc, care este atestat prin mai multe documente la Tropaeum Traiani⁴²⁰. Dacă se are în vedere dispunerea orașului la interferența romanității danubiene cu elenismul pontic și faptul că o comunitate grecească este destul de bine reprezentată în oraș și în teritoriul acestuia, explicația este foarte posibilă.

În afară de *ordo*, din izvoarele epigrafice cunoaștem și trei *decuriones*, dintre care unul *duumvir* (tabelul XVII).

Flavius Germanus⁴²¹, *decurio municipii Tropaei* (nr. 9), este plasat cronologic de către editorul inscripției în a doua jumătate a secolului al III-lea⁴²². Indiciul după care s-a recurs la această datare ar fi caracterul scriiturii. Totuși, având în vedere faptul că menționarea decurionilor, ca și a magistraților orașelor moesice, este concentrată în marea ei majoritate în perioada antonino-severă, am opta mai degrabă pentru o datare în prima parte a secolului al III-lea. Din păcate, nu se cunosc alte amănunte legate de cariera lui Flavius Germanus.

Un al doilea decurion al orașului este L. Fufidius Lucianus (nr. 11), care a deținut și funcția de *duumvir* în momente grele pentru Tropaeum Traiani, în timpul atacurilor nimicitoare ale costobocilor, din 170 p.Chr.

L. Memmius Valens⁴²³ (nr. 21) a fost decurion al municipiului Tropaeum la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea.

Din păcate, nimic din ce dispunem în acest moment nu ne poate ajuta în cunoașterea numărului exact de membri care compuneau *ordo decurionum* din acest municipiu. Într-un senat local s-a calculat că ar fi putut activa între 30 și 100 de *decuriones*, în afară de membrii onorifici

⁴¹⁶ M. Ulp(ius) Epistratus/augustalis/col(oniae) Rat(iariae) [gratis creatus]/a splendidissimo/ordine: CIL III, 1641 = Gerov 1952/1953, 191.

⁴¹⁷ Mrozewicz 1989, 87, nr. 37. Formule care caracterizau senatul local mai există pe cuprinsul Imperiului. Vezi de exemplu *ordo amplissimus*, des întâlnit mai ales în secolul al III-lea. La Singidunum, în Moesia Superior, la 287 p.Chr. este amintit *ordo amplissimus) splendidissimae) col(oniae) Sing(iduni)*. Cf. IMS I, 20. Vezi și la Doclea, în Dalmatia, CIL III, 13821. Regăsim atestări în orașe din Africa și în secolele IV-V p.Chr. Cf. Jacques 1985, 146.

⁴¹⁸ Syme 1988, 74-93.

⁴¹⁹ Vezi și situațiile de la Aquincum, în Pannonia Inferior, CIL III, 10481 (223 p.Chr.), de la Drobeta, în Dacia, CIL III, 8019 și de la Salona, în Dalmatia, CIL III, 13904.

⁴²⁰ Barnea 1969, 603-605; Barnea 1977, 353.

⁴²¹ Pentru gentiliciul Flavius, foarte răspândit în Moesia Inferior, vezi *Onomasticon* II, 145-147. Pentru cognomenul Germanicus, în *Onomasticon* II, 166.

⁴²² Barnea 1977, 352.

⁴²³ Pentru Valens vezi *Onomasticon* IV, 139-140. Adaugă Kajanto 1982, 18, 46, 66, 247.

cu care se putea ajunge, conform *album*-ului de la Canusium, la 168 de membri⁴²⁴. Cel mai probabil, numărul decurionilor varia de la o perioadă la alta, de la o urbe la alta, în funcție de prosperitatea și de numărul familiilor aristocrate, de numărul locuitorilor, evoluția economică și implicit de bogăția comunității, dar și de tradiție⁴²⁵. De altfel, în documentele vremii, interesul apare doar în legătură cu îndeplinirea majorității necesare pentru votarea anumitor chestiuni care priveau orașul, și nu relativ la numărul total de membri. Nu se pot face prin urmare aprecieri exacte, de vreme ce fluctuațiile influențate de argumente social-economice erau frecvente.

Duumviri

Din orașul Tropaeum Traiani cunoaștem 14 *duumviri* și patru *duumviri quinquennales* (tabelul XVII). Este cel mai important număr de magistrați supremi pe care îl deținem dintr-un oraș din Moesia Inferior.

Interesant este monumentul epigrafic oferit în onoarea lui Gordian al III-lea de către întreaga structură de conducere, în frunte cu *duumvirii* M. Ulpius... (nr. 23) și un anume Piscinus⁴²⁶ (nr. 32), datat în 238 p.Chr.⁴²⁷. Sunt printre cei mai târzii magistrați consemnați în această regiune cu precizie. Este tocmai momentul în care Moesia era invadată de carpi, care au provocat mari pagube materiale și umane⁴²⁸. La Tropaeum Traiani, se pare că impactul nu a fost atât de puternic, în acest an magistrații orașului desfășurându-și activitatea fără impedimente⁴²⁹. În plus, activitatea lor confirmă faptul că invaziile din 238 nu au afectat tot teritoriul Dobrogei în aceeași măsură.

Întreaga structură administrativă a orașului se mai regăsește în alte două inscripții de la Tropaeum Traiani⁴³⁰. Într-una sunt evocați magistrații supremi M. Aurelius Flavius⁴³¹ (nr. 7) și

⁴²⁴ Nicols 1988, 714; Lebek 1993, 160-161.

⁴²⁵ Pentru Tropaeum Traiani, Suceveanu 1977, 73 aproximează numărul de locuitori la 10.000, destul de mare după părerea noastră. Ținând cont de faptul că orașe mari din Imperiu aveau *ordines* care nu depășeau 70 de membri și că în perioada Principatului aria de locuire de la Tropaeum era mult mai redusă decât în perioada următoare (Bogdan-Cătăniciu, 1979, 53), credem că un număr de cel mult 50-60 de decurioni se impunea la o populație mult mai redusă numeric. Vezi pentru alte criterii de calcul a populației orașelor Jacques 1993, 217-219.

⁴²⁶ Ipoteticul Piscinus din inscripția noastră este foarte rar întâlnit în Imperiu, iar pentru Moesia ar fi al doilea. Vezi pentru asta *Onomasticon* III, 142, dar și Kajanto 1982, 113, 332.

⁴²⁷ Consulii C. Fulvius Pius și P. Proculus Pontianus, menționați aici, datează acest document cu exactitate. Vezi Degrași 1952, 66.

⁴²⁸ La Durostorum aceste distrugerii au fost foarte importante. În schimb, de exemplu la Histria, unde informațiile din *SHA, Max. et Balb.*, 16, 3 spun că «*fuit et Histriae excidium eo tempore*», se pare că marile dezastre care au ruinat cetatea grecească nu au fost contemporane acestor incursiuni. Pentru detalii despre datarea exactă a atacurilor asupra Histriei vezi Doruțiu-Boilă 1964, 247-259; Vulpe 1969, 157-172 și Poenaru-Bordea 1971, 91-111.

⁴²⁹ Arheologii nu au găsit dovezi ale distrugerii cetății în această perioadă. Prima reconstrucție importantă este plasată la sfârșitul secolului al III-lea, ca urmare a atacurilor suferite în a doua jumătate a acestui secol. Cf. Bogdan-Cătăniciu 1979, 63. Pentru detalii ale evenimentelor desfășurate între 250 și 270 vezi Pippidi 1975, 149-150.

⁴³⁰ În afară de *quaestores*, *aediles* și *duumviri* care sunt menționați pentru anii respectivi, apar și secretarii, care activau pe lângă magistrații superiori ai orașelor și pe lângă edili: *s[crib]a Cocceius* (*CIL* III, 7481 = *CIL* III, 12.461), *scriba* Valentinus (*AE* 1964, 251), *scribas* Respectus et Gaius (*CIL* III, 14214.2) (forma de nominativ plural în *-as* în loc de *-ae* este destul de întâlnită în Moesia Inferior. Vezi Mihăescu 1960, 126-128, 248). Pentru locul ocupat de acești funcționari în aparatul administrației locale vezi *lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, unde sunt menționate pozițiile scribilor printre ceilalți subordonați ai *duumvirilor* și edililor, dar și salariile de care dispuneau: *lex Coloniae Genetivae Iuliae Ursonensis*, LXII. Având în vedere că în unele inscripții apar câte doi scribi, iar în altele doar unul,

T. Claudius Germanus⁴³² (nr. 8). A treia inscripție care ne face cunoscută întreaga componență a conducerii locale îi amintește pe Iulius Marcus (nr. 15) și Quintius Priscianus (nr. 22). Aceștia sunt magistrați ai orașului chiar în anul în care trebuiau să activeze ca cenזורi, în 181 p.Chr., adică sunt *duumviri quinquennales*. Apariția lor împreună, cu aceeași titulatură, înlătură orice suspiciune cu privire la o posibilă ierarhizare a *duumviri quinquennales*. S-a invocat posibilitatea de a exista o imparitate între membrii acestui colegiu pe timpul mandatului lor, doar unul dintre ei având sarcini de cenзор și fiind superiorul celuilalt, care își păstra doar prerogativele de *duumvir*⁴³³. Cert este că magistrații aleși să efectueze censul în oraș se situau pe o treaptă superioară față de *duumvirii* obișnuiți, dar erau aleși pe aceleași criterii ca *duumvirii* și doar Fortuna făcea ca ei să devină *quinquennales*⁴³⁴. Practic, relația dintre *duumviri* și *duumviri quinquennales* definește rangul diferitelor persoane în același *ordo*, și nu relații între instituții diferite.

Această inscripție, precum și cea care îi amintește pe *duumviri quinquennales* P. Aelius Florus⁴³⁵ (nr. 4) și pe ipoteticul M. Ulpius Marcianus⁴³⁶ (nr. 26) confirmă, cel puțin pentru această provincie, univocitatea sarcinilor și paritatea de responsabilități ale magistraților supremi aleși o dată la cinci ani. Datată între 211 și 217, inscripția care îi amintește pe acești ultimi doi demnitari ar putea fi plasată în timp cu o mai mare acuratețe. Folosindu-ne de periodicitatea cincinală a quinquenalilor și cunoscând că anul 181 era un an în care activau cenזורii, un calcul simplu ne duce către anul 211 sau 216 în care ar fi putut activa acești magistrați.

Inscripția care îl menționează pe Aelius Castus⁴³⁷ (nr. 3), descoperită la Nastradin, aproape de Adamclisi, a constituit una dintre sursele de polemică legate de statutul juridic al orașului Tropaeum Traiani⁴³⁸. Variantele ipotetice nu au lipsit încă de la descoperire. Editorul

---

credem că este vorba, în cazul *scribas Respectus et Gaius*, de scribii magistraților superiori, în vreme ce *s[crib]a Cocceius* și *scriba Valentinus* erau scribii edililor, pentru că aceștia puteau dispune de un singur astfel de „angajat”. Pentru rolul acestor funcționari în administrația locală a se vedea Popescu 1964, 201-202 și n. 88, la care adaugă Avrin 1991, 170. *Lex Irnitana*, în cap. 73, *De scribi set iure iurando eorum et aere apparitorio*, prevede clar sarcinile acestor funcționari și obligativitatea consemnării stricte a măsurilor luate în folosul comunității, dar și faptul că *duumviri* trebuiau să aloce fonduri pentru plata lor. În plus, credem că întreținerea acestor funcționari și pregătirea lor erau o grijă permanentă a autorităților locale, dacă se are în vedere faptul că noul magistrat care venea în fruntea orașului trebuia inițiat în hățușul de probleme birocratice care îl aștepta, ajutorul acestor adjuncți fiind decisiv.

⁴³¹ Cognomenul Flavius, în *Onomasticon* II, 145.

⁴³² *Nomen gentile* Claudius este des întâlnit în Moesia Inferior. Vezi *Onomasticon* II, 60-62.

⁴³³ Însăși denumirea colegiului *duumvirilor* presupune ca cele două persoane să dispună de drepturi egale. Situația s-a păstrat pentru *duumviri quinquennales*, cu diferența că cei care ocupau această funcție în anul respectiv trebuiau să se ocupe de activitățile de stabilire a censului pentru întreaga populație, dar și de reorganizarea *ordo decurionum*.

⁴³⁴ În *album*-ul de la Canusium se păstrează întreaga structură municipală, iar aici se pare că *quinquennales* formau o instituție superioară *duumviratului* anual *iure dicundo*: Salway 2000, 116, 125, n. 40; Jarrett 1971, 516.

⁴³⁵ Tocilescu 1900, 194-195 citește M(arcus) Val(erius) [Ap]er. Pentru cognomenul Florus vezi *Onomasticon* II, 149 și adaugă Kajanto 1982, 233.

⁴³⁶ Tocilescu 1900, 194-195 citește C(aius) I[ul?..]. Pentru cognomen propunem varianta [Ma]rci[anu]s, întâlnită destul de des în Moesia Inferior. Vezi *Onomasticon* III, 55 și Kajanto 1982, 27, 35, 150. Inscripția a fost găsită în preajma orașului Tropaeum. A se vedea un C. Iulius Marcianus, tot *duumvir quinquennalis*, la Troesmis (*ISM* V, 148).

⁴³⁷ Pentru gentiliciul Aelius și pentru răspândirea sa în Moesia Inferior vezi *Onomasticon* I, 22-38. Pentru Castus vezi *Onomasticon* II, 42-43.

⁴³⁸ Inscripția conține o greșală de scriere, *duumvirates* în loc de *duumviralis*.

său a datat-o mai întâi în 195 p.Chr., sub consulatul lui Tineius Clemens⁴³⁹, fără a se neglija și varianta contemporaneității cu Q. Ninnius Hasta, unul dintre consuli din 114. Prima ipoteză este una comodă pentru susținătorii ideii că orașul a căpătat statut municipal cândva după Traian⁴⁴⁰. Opiniile mai noi susțin o promovare chiar în timpul împăratului de la care vine și numele orașului, Traian. Argumentul principal în sprijinul acestei idei a fost adus de către B. Galsterer Kröll, care identifică statutul orașului după denumirea de *Traianenses Tropaeenses* dată locuitorilor cetății⁴⁴¹. În jurul acestei opinii s-au concentrat și alți cercetători români⁴⁴². Totuși, așa cum arătam și mai sus, menționarea locuitorilor acestei așezări nu datează municipiul, ci certifică, cel mult, existența unei comunități autonome, cu personalitate juridică.

Aelius Inserus⁴⁴³ (nr. 5), *duumvir*, este cunoscut din postura de deponent al unui monument votiv pentru IOM.

Aelius Antonius Firmus⁴⁴⁴ (nr. 1) și Aelius Antonius Sabinus (nr. 2) sunt alți doi *duumviri iure dicundo*, tată și fiu, dar care, se pare, nu au activat ca și colegi de magistratură⁴⁴⁵. Cel care depune monumentul este Sabinus, fiul, alături de fratele său, Aelius Antonius Aeternalis, *signifer legionis XI Claudia*⁴⁴⁶.

L. Fufidius Lucianus (nr. 11) este singurul *duumvir* despre care se precizează că a fost *decurio municipii*. Inscripția este interesantă datorită mai multor aspecte. Se amintește că magistratul a fost ucis în timpul exercițiului funcțiunii de către costoboci. Cel mai probabil, Fufidius Lucianus a condus milițiile cetății împotriva acestor invadatori, știut fiind faptul că *duumvirii* aveau în sarcină și organizarea apărării cetăților pe care le administrau⁴⁴⁷. Astfel, datarea sa în 170 este normală și chiar demonstrată, în ciuda altor opinii⁴⁴⁸. Informația din acest monument epigrafic se verifică și arheologic. Urmele unui puternic incendiu, contemporan evenimentelor evocate, s-au identificat în sondajele din estul cetății romano-bizantine⁴⁴⁹.

⁴³⁹ Poenaru-Bordea 1964, 107, nr. 5.

⁴⁴⁰ Pentru o dată cuprinsă între Septimius Severus și Caracalla vezi ideile mai vechi ale lui Pârvan 1911, 11. Vezi, de asemenea, pentru alte opinii Vulpe 1963, 154; Vulpe 1976, 292-293; Barnea 1977, 262.

⁴⁴¹ *CIL* III, 12470; Galsterer Kröll 1972, 92-93.

⁴⁴² Doruțiu-Boilă 1978, 245-247; Suceveanu, Barnea 1993, 166-167; Suceveanu 1995, 13-15; Bărbulescu 2001, 119, n. 928

⁴⁴³ Cognomenul Inserus nu se întâlnește decât în Moesia Inferior dintre provinciile europene ale Imperiului. Vezi *Onomasticon* II, 195.

⁴⁴⁴ Pentru gentiliciul Antonius vezi *Onomasticon* I, 131-135, iar pentru cognomenul Firmus, destul de răspândit și în Moesia Inferior, vezi *Onomasticon* II, 142-143.

⁴⁴⁵ Se știe că magistraturile nu se moșteneau (procesul electiv excludea această practică), așa cum se afirmă de către unii cercetători că se moșteneau calitatea de decurion (Cf. Jacques 1984, 584). Totuși, pe cuprinsul Imperiului, ca și la Tropaeum, se întâlnesc foarte multe cazuri în care tatăl și fiul activau în structurile administrative ale orașului, fie concomitent, fie la intervale scurte de timp.

⁴⁴⁶ Legiunile moesice aveau în sarcină și supravegherea teritoriului tropaeens. Vexilații ale legiunilor I Italica și a V-a Macedonica sunt înregistrate de către sursele epigrafice, pentru ca, în final, orașul să intre în raza de acțiune a legiunii a XI-a Claudia. Vezi Bărbulescu 2001, 120 și n. 934, cu bibliografia aferentă. E posibil ca la Tropaeum Traiani să fi staționat un detașament al legiunii a XI-a Claudia. Prezența unor inscripții care menționează militari ai legiunii confirmă această ipoteză. Vezi Aricescu 1980, 14.

⁴⁴⁷ Mai mult, supravegheau construcția incintelor și a porților orașelor conform *imperium militiae*.

⁴⁴⁸ Vezi demonstrația la Popescu 1964, 195-196. Pentru impactul invaziei costoboce în Balcani și proporțiile distrugerilor asupra unor cetăți luate prin surprindere vezi Gerov 1968, 325-337. Mai dispunem de dovada epigrafică pentru încă un personaj care a căzut în timpul acestor lupte, un *Daizus Comozoi, interfectus a Castabocis* (*CIL* III, 14214.12).

⁴⁴⁹ Bogdan-Cătăniciu 1979, 62.

C. Fuscinus Surus⁴⁵⁰ (nr. 12), C. Iulius Valens (nr. 19), duumviri ai municipiului Tropaeum Traiani, și C. Iulius Valentinus (nr. 20), *bis Ilviral(is) munic(ipii) Trop(aei)* (sau *iterum duumviralis*) apar în aceeași inscripție. Și la Tropaeum se confirmă posibilitatea deținerii de mai multe ori a aceleiași funcții administrative, conform practicii *iteratio*, situație întâlnită în Imperiu pe scară largă⁴⁵¹. Cei trei frați sunt membri ai unei familii ilustre a orașului și care au ajuns în cea mai înaltă funcție administrativă⁴⁵².

P. Varius Valens sau Valentinus⁴⁵³ (nr. 29) este amintit ca *Ilvir* după o citire mai atentă a inscripției⁴⁵⁴.

Pe un mic altar descoperit între ruinele de la Adamclisi s-a păstrat parțial numele lui P. Valerius... (nr. 27), fost *duumvir iure dicundo*⁴⁵⁵.

Prin urmare, din cele 18 nume pe care le cunoaștem în întregime sau parțial, dispunem de 12 gentilicii imperiale, după cum urmează: cinci Aelii, trei Iulii, doi Ulpii, un Claudius, un Aurelius. Cronologic, putem încadra cu certitudine trei duumviri în secolul al II-lea, șase în prima parte a secolului al III-lea, despre restul neavând suficiente informații pentru o datare exactă.

Aediles

Magistraturile inferioare la Tropaeum Traiani sunt mult mai slab reprezentate decât duumviratul. Edilii din municipiu consemnați în izvoare sunt în număr de șase (tabelul XVII).

C. Iulius Messius (nr. 18) și M. Ulpius Antistianus⁴⁵⁶ (nr. 24) dețin această magistratură în același an și sunt amintiți împreună cu ceilalți membri ai conducerii orașului. De fapt, toți cei șase edili de la Tropaeum Traiani sunt reprezentanții pentru trei ani ai acestei magistraturi.

Iulius Quirillus⁴⁵⁷ (nr. 14) și Valerius Valerianus (nr. 28), dar și Crescens⁴⁵⁸ (nr. 30) și Sabinus (nr. 33)⁴⁵⁹ sunt celelalte două perechi de edili. Despre nici unul nu cunoaștem amănunte legate de activitatea sa sau despre alte magistraturi deținute în municipiu. În inscripție, edilii apar în algoritmul normal, pe a doua poziție în oraș, după duumviri. De fapt, cele trei inscripții sunt exemplul clasic de structură administrativă urbană: *duumviri, aediles, quaestores*, la care se adaugă secretarii, *scribae*.

Numele edililor sunt foarte interesant exprimate. Avem trei *tria nomina*, un personaj numit cu *nomen* și *cognomen*, iar pentru doi se cunoaște doar cognomenul. Gentilicii imperiale

⁴⁵⁰ Gentiliul Fuscinus este foarte rar întâlnit. În Moesia Inferior este singurul, ca de altfel și în provinciile din jur. Vezi Solin, Salomies 1994, 84. Cognomenul Surus, în *Onomasticon* IV, 102.

⁴⁵¹ Spre exemplu, Pomponius Malchio, primul *duumvir* de Curubis (Africa), a deținut această funcție în 45 a.Chr., pentru a cincea oară: Clavel-Leveques 1984, 179.

⁴⁵² Numele diferit al lui Fuscinus Surus poate fi determinat de faptul că provine dintr-o altă căsătorie decât cea din care au rezultat ceilalți doi frați.

⁴⁵³ Pentru gentiliciul Varius vezi *Onomasticon* IV, 148.

⁴⁵⁴ Tudor 1956, 611, nr. 138 citește *item I Ub(iorum)*, în timp ce Doruțiu 1962, 137 vede *item Ilvir*.

⁴⁵⁵ Tocilescu 1892, 6: *DEO/SANCTO/APOLLINI/PVALERIUS/ILVIR I.D.*: Tudor 1956, 588-589, nr. 59 nu este de acord cu citirea făcută de Tocilescu. El vede „*Deo Sancto/Eron[i].....OILINI(?) Soz[omenus].../...O...e[t V]aler(ius)/...IO.....*”, iar funcția lui P(ublius) Valerius nu o poate descifra din cauza uzurii inscripției.

⁴⁵⁶ Pentru Antistianus vezi Solin, Salomies 1994, 293; în Moesia Inferior nu mai este atestat. Adaugă *Onomasticon* I, 128.

⁴⁵⁷ Pentru un alt Quirillus în Moesia Inferior vezi *ISM* II, 223 (59) (acesta nu este consemnat în *Onomasticon* IV).

⁴⁵⁸ Pentru Crescens vezi Kajanto 1982, 20, 26, 29, 43, 64, 93, 94, 234 (357); pentru Moesia Inferior, în *Onomasticon* II, 83-84.

⁴⁵⁹ Pentru Sabinus, în Solin, Salomies 1994, 395; Kajanto 1982, 20, 30, 51, 186; *Onomasticon* IV, 40-41.

au trei dintre ei: doi *Iulii* și un *Ulpus*. Doi magistrați au activat la sfârșitul secolului al III-lea, în vreme ce toți ceilalți se pot data în prima parte a celui de-al III-lea.

Quaestores

Alături de duumvirii și edilii deja consemnați, cei șase *quaestores* de la Tropaeum Traiani întregesc aparatul administrativ local pentru trei ani (tabelul XVII).

O situație inedită se înregistrează în ceea ce îi privește pe chestorii din anul 238 p.Chr. Ei sunt tată și fiu și au chiar același nume, Iulius Marcus (nr. 16-tatăl și nr. 17-fiul). Trebuie amintit că după deceniul patru al secolului al III-lea, documentele care oferă indicii despre organizarea juridico-administrativă a orașelor sunt foarte rare. Din câte cunoaștem, aceștia sunt printre cei mai târzii magistrați consemnați cu siguranță în Moesia Inferior. Colegii lor, Marcus (nr. 31) și Severus (nr. 34) se regăsesc ca magistrați în anul 181, în vreme ce Iulius Herculanus (nr. 13) și Ulpus Herculanus (nr. 25) au activat cândva în prima parte a secolului al III-lea.

Patru dintre magistrați au gentilicii imperiale, trei Iulii și un Ulpus, iar pentru doi se cunosc doar *cognomina*: Marcus și Severus.

Curatores civitatis

T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus⁴⁶⁰, λογιστής (*curator*) Τροπησίων⁴⁶¹ (tabelul XVIII, nr. 1), este cunoscut din trei inscripții grecești de la Thyatira, în Lydia⁴⁶². Este vorba de un funcționar imperial, numit probabil de către guvernator⁴⁶³ și care, într-un *consensus* obligatoriu cu structurile locale și fără a se substitui lor, ajuta la bunul mers al treburilor orașului⁴⁶⁴. Membru în *ordo equester*, din tribul *Quirina*⁴⁶⁵, acesta a parcurs etapele în ierarhia militară (*militiae equestres*), dar a avut și curatele în orașe de la Dunărea de Jos și din Siria. A fost *curator civitatis* al unor orașe precum Histria⁴⁶⁶, Apollonia⁴⁶⁷ și Tropaeum Traiani⁴⁶⁸. Observăm că Antonius Claudius Arignotus era *curator* în jurul anului 170 p.Chr. în două orașe grecești de pe litoralul Mării Negre și la Tropaeum Traiani, un municipiu roman care avea un puternic

⁴⁶⁰ Familia sa din Thyatira este bine cunoscută din inscripțiile și monedele din acest oraș: Robert 1937, 125-127.

⁴⁶¹ Pentru sarcinile și condițiile apariției acestor funcționari vezi Jacques 1984, 259-300.

⁴⁶² Primele două inscripții redau un *cursus honorum* parțial: CIG 3484 A și B. Din a treia reies mai pe larg funcțiile deținute de personajul nostru. Această inscripție este o dedicație făcută de colegiul zugravilor din Thyatira: CIG 3497. Își începe cariera ca *praefectus cohortis II Flavia Numidarum*, concomitent cu funcția de *praepositus cohortis II Flavia Bessorum*, ambele din Dacia Inferior. A doua miliție ecvestră este îndeplinită în Moesia Inferior, imediat după 170, fiind și comandant al *cohors I Cilicum*, concomitent cu funcția de *praepositus alae I Gaetulorum*. După funcțiile militare (*militiae equestres*), este menționat ca λογιστής în orașele de la Marea Neagră, Histria și Apollonia, și la Tropaeum Traiani. Curatele din orașele siriene Seleucia Pierriae, Alexandria ad Issum și Rhossus au fost deținute pe când îndeplinea cea de-a treia miliție ecvestră, în jurul anului 175 (*praefectus alae II Flaviae Agrippianae* cumulată cu comanda *ala I singulorum*, ambele din Siria).

⁴⁶³ Jacques 1984, 263.

⁴⁶⁴ Jacques 1984, 274-281.

⁴⁶⁵ Forni 1985, 381.

⁴⁶⁶ Petolescu 1996, 257. Funcția de λογιστής este atestată în cetatea de pe litoralul vestic al Mării Negre și în alte inscripții: ISMI, 178, 179.

⁴⁶⁷ Robert 1934, 219, n. 1; Petolescu 1996, 257.

⁴⁶⁸ Robert 1934, 218; Pippidi 1962, 553; Petolescu 1987, 163; Petolescu 1996, 257.

nucleu grecesc. Se pare că tot acum, îndeplinindu-și cea de-a doua miliție ecvestră⁴⁶⁹, deține comanda asupra *cohors I Cilicum* și, cumulativ, este *praepositus alae I Gaetulorum*⁴⁷⁰. Funcția de *praepositus*, comandament cu titlu provizoriu, poate fi legată de o eventuală înlocuire a comandantului de drept, *prefectus*, căzut în luptele cu costobocii. Este încă o dovadă a agresivității acestor invadatori și reamintim aici soarta tragică avută de Fufidius Lucianus, fostul decurion și duumvir, căzut în timpul aceluiași lupte⁴⁷¹.

Se pare că tocmai distrugerile și temerile provocate de costoboci la 170 l-au determinat pe împărat, prin guvernatorul provinciei, să numească un *curator* la Tropaeum Traiani și în alte câteva orașe din zonă. Finanțele orașelor au fost grav afectate din cauza contextului nefavorabil și nevoia unui coordonator extern se resimțea din plin⁴⁷². Este singurul *curator civitatis* din Moesii.

Sacerdotes

Despre cei doi *sacerdotes* de la Tropaeum Traiani nu ni se oferă nici un detaliu care să ne ajute în identificarea sarcinilor specifice ce le reveneau (tabelul XVII).

Flavius Petronius⁴⁷³ (nr. 10) este pus în legătură cu practicarea cultului imperial de către editorul inscripției⁴⁷⁴. Dacă se are în vedere faptul că preoții cultului imperial municipal în Moesia Inferior erau *flamines*, atestați la Oescus și la Troesmis, este greu să ne pronunțăm cu certitudine despre legătura acestui *sacerdos* cu practicarea cultului împăratului. Înclinăm totuși să credem că era posibilă o colaborare între diverși preoți pentru slujirea aceluiași cult, mai ales când este vorba de cel al familiei imperiale. Prin urmare, este posibil să se fi ocupat și de organizarea cultului împăratului alături de alte *publica sacra*. El apare menționat împreună cu decurionul Flavius Germanus.

Aurelius Flavius Aquila⁴⁷⁵ (nr. 6) a fost identificat pe un altar, astăzi dispărut. Nu se cunoaște nici în acest caz divinitatea căreia îi era asociat.

Cei doi preoți, de altfel singurii de la Tropaeum Traiani, se încadrează cronologic, cel mai probabil, în prima parte a secolului al III-lea.

C. Instituțiile din fundațiile grecești Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum

Traian a impus în orașele grecești din Grecia și din Asia Mică un sistem administrativ eficient, în care adunarea poporului, conciliul, βουλή, și arhonții aveau rolurile principale. Aceeași structură se consemnează și în orașele pe care același împărat le-a fondat în Tracia.

Documentele de natură epigrafică sunt în măsură să ne relateze, destul de consistent, structura administrativă a celor două orașe aflate în centrul atenției noastre și care, de la Septimius Severus, au trecut în componența Moesiei Inferior. Astfel, este certă existența unei adunări a bătrânilor (Γερουσία), alături de magistrați aleși (Ἀρχωντες, Ἀγορανόμοι,

⁴⁶⁹ Marcus Aurelius se pare că a fost unul dintre împărații care a numit *curatores* în foarte multe orașe ale Imperiului. *SHA, Marc.*, 11, 2.

⁴⁷⁰ Despre aceste unități în Dobrogea vezi Aricescu 1980, 57-58, respectiv 51-52.

⁴⁷¹ Petolescu 1996, 256, n. 22.

⁴⁷² O situație asemănătoare poate fi considerată cea a lui Sex. Iulius Possesor, *curator civitatis Romulensium*, cu o carieră foarte apropiată de cea a cavalerului nostru. Vezi Petolescu 1983, 42-56; Petolescu 1987, 164-171; Ardevan 1996 [1998], 77-81. Acesta se pare că a fost numit în funcție tot după o perioadă zbuciumată cauzată de războaiele marcomanice, Romula trecând printr-o perioadă dificilă.

⁴⁷³ Pentru cognomenul Petronius vezi *Onomasticon* III, 135. În Moesia Inferior mai are o singură atestare.

⁴⁷⁴ Barnea 1977, 352.

⁴⁷⁵ Este un nume pur roman. Cognomenul Aquila, în *Onomasticon* I, 157.

Ἀργυροταμίαι), preoți (Ἱερείς) și mari preoți (Ἀρχιερεῖς). Legile și decretele treceau printr-un sfat al cetății (βουλή). Această organizare este consemnată cel puțin până către sfârșitul secolului al III-lea⁴⁷⁶.

I. Nicopolis ad Istrum

Magistraturile civile în orașele de constituție grecească erau anuale și colegiale, la fel ca și în comunitățile tipic romane. Accesul la aceste demnități presupunea cheltuieli importante și deci, în afară de criteriile de natură juridică, candidații trebuiau să dispună și de o situație materială bună, care să le permită să aibă o activitate evergetică susținută în orașul în fruntea căruia se aflau. Membrii colegiilor dispuneau de aceeași putere de decizie, dar, de asemenea, erau responsabili solidar de deciziile luate. Ei beneficiau de un secretar, *grammateus*, care trebuia să fie cetățean și putea tinde, la rândul său, către magistratură.

Βουλευταί

Sfatul cetății, βουλή⁴⁷⁷, avea și la Nicopolis ad Istrum, ca de altfel în orice cetate grecească, rolul de organ deliberativ, fiind considerat de fapt o magistratură (ἀρχή)⁴⁷⁸. Menționarea acestuia în circa 30 de inscripții, alături de adunarea poporului, în diferite formule și perioade de timp, confirmă o constanță notabilă în ceea ce privește sarcinile care reveneau fiecăreia din cele două organisme locale, ca și o continuitate de colaborare. Astfel, fie că avem ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος⁴⁷⁹, ἡ ἱερωτάτη βουλή καὶ ὁ κράτιστος δῆμος⁴⁸⁰, ἡ ἱερωτάτη βουλή καὶ ὁ δῆμος⁴⁸¹, ἡ κρατίστη βουλή καὶ ὁ ἱερώτατος δῆμος⁴⁸², ἡ βουλή καὶ ὁ ἱερώτατος δῆμος⁴⁸³, cele două structuri apar în mai toate documentele emise aici. Marea lor majoritate se încadrează între sfârșitul secolului al II-lea și prima jumătate a celui de-al III-lea.

Adunarea poporului participa la luarea deciziilor ca în orice cetate grecească, locuitorii acesteia fiind înscriși în triburi (φυλαί). De la Nicopolis se cunosc trei astfel de triburi: Ἀθηναίς⁴⁸⁴, Ἀπολλωνίς⁴⁸⁵ și Καπιτωλείνη⁴⁸⁶. Dar, pentru ca adunarea să poată vota anumite legi, acestea trebuiau să capete o formă cursivă și aplicabilă, sarcină care revenea βουλή. Aristocrația locală compunea acest organism, dar, ca și în cazul senatului local din orașele romane, numărul membrilor este greu de apreciat. Oricum, credem că nu putea fi mai mare de 100⁴⁸⁷. Clădirea în care își desfășurau activitatea se numea *bouleuterion*. Din fericire, la Nicopolis ad Istrum se știe exact amplasamentul edificiului public în planul orașului (fig. 28)⁴⁸⁸.

Spre deosebire de senatul local din orașele romane, Βουλευταί nu erau viageri precum decurionii romani.

⁴⁷⁶ Gerasimova-Tomova 1987a, 241.

⁴⁷⁷ Este termenul uzual alături de care se mai folosea în orașele grecești *synedrion* sau *synklêtos*.

⁴⁷⁸ Vezi pentru sistemul administrativ din orașele grecești și evoluția sa în Glotz 1953. Pentru orașele din Tracia, Gerasimova-Tomova 1987a, 239-246.

⁴⁷⁹ *IGBulg* II, 601, 602, 603, 604, 606, 607, 613, 620, 621, 623, 636, 637, 649, 660.

⁴⁸⁰ *IGBulg* II, 616, 617, 618, 619, 622, 627, 628, 629, 630, 631.

⁴⁸¹ *IGBulg* II, 624, 625, 626.

⁴⁸² T. Ivanov, 1987, 289-293.

⁴⁸³ *IGBulg* II, 644.

⁴⁸⁴ *IGBulg* II, 685.

⁴⁸⁵ *IGBulg* II, 699.

⁴⁸⁶ *IGBulg* II, 692.

⁴⁸⁷ Vezi și la T. Ivanov 1987a, 255.

⁴⁸⁸ Bobčev 1928-1929, fig. 83. Se aseamăna mult cu prima fază a clădirii consiliului din Serdica.

Cunoaștem patru membri ai sfatului, menționați în inscripții grecești, iar ceilalți 13, din monumente epigrafice latine (tabelul XIX).

Κλαύδιος Μοντανός⁴⁸⁹ (nr. 9), Φλάβιος Ἀσιανός⁴⁹⁰ (nr. 11), Ουάλης (nr. 25), dar și Γ. Ιούλιος Ουαλέριος (nr. 16) sunt purtători de nume romane redade în grafie greacă și pot fi încadrați cronologic la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui următor. Acești *buleutae* erau cetățeni romani, vorbitori de limbă greacă, și membri ai elitei locale de la Nicopolis ad Istrum. Trei au gentilicii imperiale, ceea ce trădează originea neromană a antecesorilor lor. Unul era preot al zeiței Roma, membru al pleiadei de sacerdoți din Nicopolis ad Istrum care slujea cultele oficiale. Inscripția care îl menționează pe Ιούλιος Ουαλέριος provine de la Melta, districtul Lovech, unde a fost identificat și un *vicus* care face parte din teritoriul orașului⁴⁹¹.

P. Tenacius Vindex (nr. 39) apare ca *buleuta civitatis Nicopolitanorum* într-o inscripție descoperită în Dacia. Acest personaj, cu nume cu rezonanță celtică, a fost centurion și, probabil, după *honesta missio* a fost ales în sfatul nicopolitan⁴⁹².

C. Annius Verus⁴⁹³ (nr. 27) trăia sau dispunea de proprietăți în teritoriul orașului, dar era membru al sfatului nicopolitan. Inscripția a fost descoperită la Sevlievo⁴⁹⁴. Și Severus (nr. 44), L. Aurelius Surus⁴⁹⁵ (nr. 31), Pompeius Magnus⁴⁹⁶ (nr. 36) sau Valerius Maximus (nr. 42) sunt *buleutae* care au fost identificați în inscripții latine din teritoriu, respectiv la Ljaskovec, Gorna Orjahovica, Slomer (aproape de Butovo) și Paskalevec. Din această ultimă locație provine și inscripția care face mențiunea unui colegiu al membrilor cultului lui Dionisos, printre care apar cinci membri ai elitei locale de la Nicopolis ad Istrum, dintre care patru *buleutae*: Sentius Veranus⁴⁹⁷ (nr. 38), T. Aelius Felix (nr. 28), Arrius Herculanus⁴⁹⁸ (nr. 29) și L. Geminus Herculanus⁴⁹⁹ (nr. 33). Primul era numit și principe, poate o funcție în cadrul colegiului din care făcea parte sau chiar o poziție preeminentă în cadrul sfatului orășenesc⁵⁰⁰.

Iustus Rescuporis⁵⁰¹ (nr. 34) a depus un monument în memoria soției sale, Annia Dentustaina⁵⁰². Descoperită în actualul sat Damjanov, aflat pe teritoriul fostului Nicopolis ad Istrum, inscripția prezintă un membru al sfatului cetății care purta un nume autohton. Cu antecedenti traci, personajul respectiv a reușit să pătrundă, se pare, printre notabilii orașului. De altfel, în teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum se întâlnesc destule exemple de familii cu origine autohtonă, dar cu un statut onorabil și care puteau fi cooptate în structurile de conducere ale urbei⁵⁰³.

⁴⁸⁹ Cognomenul Montanus, în *Onomasticon*, III, 87.

⁴⁹⁰ Cognomenul Asianus, în *Onomasticon* I, 184.

⁴⁹¹ Este vorba de *vicus Pereprus*: CIL VI, 2736. Vezi Poulter 1980, 733 și n. 2.

⁴⁹² A se vedea detalii în Russu 1966, 453-456; IDR III, 5,2, 582 și mai ales în Ardevan 2004, 99-105.

⁴⁹³ Pentru Annius vezi *Onomasticon* I, 119.

⁴⁹⁴ După opinia lui Kanitz, inscripția ar proveni chiar de la Nicopolis ad Istrum. Totuși, pentru că este în limba latină, ea provine cel mai probabil din teritoriul orașului. Vezi Gerov 1988, 122, n. 195.

⁴⁹⁵ Pentru cognomenul Surus a se vedea *Onomasticon* IV, 102.

⁴⁹⁶ Pentru *nomen gentile* Pompeius vezi *Onomasticon* III, 150-151. Cognomenul Magnus, în *Onomasticon* III, 46-47.

⁴⁹⁷ Pentru *nomen gentile* Sentius în provinciile europene vezi în *Onomasticon*, IV, 68; iar pentru Veranus, *Onomasticon* IV, 156.

⁴⁹⁸ Pentru Arrius a se consulta *Onomasticon* I, 174-175, iar pentru cognomenul Herculanus, destul de des întâlnit în Moesia Inferior, în *Onomasticon* II, 178.

⁴⁹⁹ Pentru *nomen gentile* Geminus, în *Onomasticon* II, 164.

⁵⁰⁰ Reamintim existența unui *princeps ordinis* la Oescus.

⁵⁰¹ Pentru cognomenul Iustus vezi *Onomasticon* II, 210.

⁵⁰² Este interpretarea preluată de *ILBulg* 406. Vezi aici bibliografia.

⁵⁰³ CIL III, 12431 = *ILBulg* 375; CIL 03, 12433 = *ILBulg* 370.

Din aceeași categorie făcea parte și Florus Gerulonis⁵⁰⁴ (nr. 32), *buleuta* al orașului Nicopolis. Inscripția a fost descoperită la Târnovo.

Am preferat să lăsăm la final pe Aurelius Marcus (nr. 30), denumit *decurio* pe același monument închinat de membrii cultului dionisiac. Este posibil ca acest personaj să fi fost membru al unui *ordo decurionum* din altă localitate sau, de ce nu, să fi fost una dintre „victimele” latinizării unor termeni ce desemnau instituții grecești.

Cert este că diferențierea netă dintre orașul Nicopolis ad Istrum și teritoriul său în ceea ce privește limba inscripțiilor, semnalată mai sus, se verifică din plin. Pe de altă parte, se confirmă și faptul că cea mai mare parte dintre membrii Sfatului cetății locuiau în teritoriu, pe domeniile pe care le dețineau și care le asigurau prosperitatea.

Despre datarea inscripțiilor nu se poate face o apreciere sigură, dar cel mai probabil pot fi atribuite perioadei de maximă prosperitate de la sfârșitul secolului al II-lea și de la începutul celui următor, oricum, după trecerea orașului la Moesia Inferior.

“Ἀρχωντες

Magistratura supremă la Nicopolis ad Istrum, ca de altfel în toate orașele grecești, cel puțin până la modificarea ierarhiilor în favoarea strategilor, era arhontatul. La fel ca și în cazul duumvirilor în orașele romane, arhonții beneficiau de protecție și drepturi speciale pe timpul exercitării sarcinilor lor. Așa cum reiese și din formulele unor magistrați supremi, arhontatul era considerat prima magistratură, πρώτη ἀρχή.

Dintre sarcinile ce le reveneau, paza cetății, rezolvarea problemelor de ordin juridic și unele inițiative legislative erau cele mai importante.

Revenind acum la arhonții de la Nicopolis ad Istrum, cunoaștem șase posibili magistrați (tabelul XIX).

Τίτος Αἴλιος Ὀκλάτιος⁵⁰⁵ (nr. 2), Βάλης⁵⁰⁶ (nr. 24), Τιβέριος Κλαύδιος Πρεiskeῖνος⁵⁰⁷ (nr. 10), Ἰούλιος Ἰουλιανὸς (nr. 13) sunt patru dintre ei, ale căror nume ni s-au păstrat până acum. Observăm că toți erau cetățeni romani, chiar cu *tria nomina* în trei cazuri. Unuia singur nu i se cunoaște nici măcar parțial numele, dar cert este că era și preot al cultului imperial (nr. 26). În cazul lui Αὐρήλιος Δινεδινίς⁵⁰⁸ (nr. 4), consemnarea sa în prima parte a secolului al III-lea nu garantează că era vorba de un arhonte al orașului Nicopolis ad Istrum. Asta pentru că inscripția a fost descoperită la Discoduraterae, localitate care a intrat în teritoriul nicopolitan abia de la Aurelian.

Τίτος Αἴλιος Ὀκλάτιος a fost un personaj foarte interesant, care a deținut și funcțiile de mare preot și membru al gerusiei nicopolitane. Ἰούλιος Ἰουλιανὸς a deținut magistratura supremă în timpul lui Gordian al III-lea, fiind cel mai târziu magistrat înregistrat la Nicopolis cu precizie. Și ceilalți au activat, cel mai probabil, în prima parte a secolului al III-lea sau la sfârșitul celui de-al II-lea. El apare în două inscripții, lucru rar întâlnit în regiune. Τιβέριος Κλαύδιος Πρεiskeῖνος a fost și ἀργυροταμίας, o etapă inferioară într-un *cursus honorum* pe care trebuia să îl parcurgă fiecare magistrat.

⁵⁰⁴ Pentru Florus vezi în *Onomasticon* II, 149.

⁵⁰⁵ Pentru *cursus honorum* urmat de acest magistrat vezi T. Ivanov 1987, 289-293. Pentru Oclatius a se vedea *Onomasticon* III, 109.

⁵⁰⁶ Pentru Βάλης (Valens) vezi *Onomasticon* IV, 139.

⁵⁰⁷ Pentru Priscinus, în *Onomasticon* III, 162.

⁵⁰⁸ Pe lângă gentiliciul imperial Aurelius, personajul nostru are un cognomen trac, Δινεδινίς. Vezi în Detschew 1976, 137.

Arhontatul din Nicopolis ad Istrum este menționat, ca instituție, alături de Sfat și Adunarea poporului, într-o scrisoare de la Septimius Severus și Caracalla după victoria împotriva parților din 197⁵⁰⁹. Este în fapt o reconfirmare a instituțiilor cu putere de decizie din oraș.

Ca și în cazul multor duumviri, mai-marii nicopolitani erau în majoritatea lor și preoți. Cei mai mulți slujeau cultul imperial, dar se întâlnesc și ca oficianți ai altor culte (tabelul XIX).

Așa cum vom observa și în cazul celorlalte magistraturi, trecerea la provincia „latină” Moesia Inferior de la provincia „grecească” Tracia, în timpul Severilor, a antrenat o cantitate superioară de documente care atestă magistraturi și magistrați din acest oraș⁵¹⁰. Este interesant că se păstrează un număr mai mare de inscripții, cel puțin până la jumătatea secolului al III-lea, decât în unele orașe tipic romane din aceeași provincie, lucru care vorbește de la sine despre prosperitatea comunității de la Nicopolis ad Istrum.

Din secolul al II-lea, cele mai timpurii documente sunt cinci inscripții databile din perioada lui Hadrian, ca prinos adus împăratului pentru extinderea teritoriului orașului către nord.

Activitatea în acest oraș a fost, fără îndoială, una foarte intensă și credem că tocmai reorganizarea graniței traco-moesice a determinat această explozie.

Ἀγοράνομοι (Aediles)

Membrii colegiului de agoranomi trebuie să fi avut același rol ca în toată lumea grecească, respectiv controlul piețelor, al unităților de măsură, supravegherea construcțiilor etc. Din păcate, nu se pot identifica din inscripțiile ce le deținem nici una dintre aceste sarcini. Nu cunoaștem și nu avem nici sursele necesare pentru a deduce numărul exact al magistraților urbani, care varia de la o cetate la alta⁵¹¹.

De la Nicopolis ad Istrum dispunem de trei astfel de magistrați (tabelul XIX). Dintre ei, cel mai interesant este C. Valerius Epagathus⁵¹² (nr. 41), menționat într-o inscripție funerară descoperită în teritoriul orașului, la Polski Senovec, ca *aedilis Nicopolitanus*. Fost libert, personajul nostru a deținut această funcție în oraș cu toate că el trăia probabil în împrejurimi⁵¹³. De altfel, marea majoritate a documentelor epigrafice care menționează magistrați de la Nicopolis a fost descoperită în teritoriul orașului⁵¹⁴. Prin urmare, este foarte posibil ca elitele din teritoriul orașului să corespundă, în mare, clasei de notabili din cadrul comunității urbane, care avea acces la magistraturi și care compunea sfatul.

Ἀρχήλιος Ὀνεσίων Διομήδου (nr. 7) era ἀγοράνόμος, dar și preot în Nicopolis ad Istrum. Se observă că această dualitate între funcțiile civile și cele religioase persistă și în orașele grecești, așa cum s-a văzut că se practica pe scară largă în orașele romane.

Este și cazul lui L. Porcius Ambibius⁵¹⁵ (nr. 37), fost edil al orașului, dar și preot. Interesant este că din cei trei edili avem consemnările despre doi dintre ei în limba latină, cu toate că greaca era limba de bază, cel puțin în oraș.

⁵⁰⁹ *ILBulg*, 659.

⁵¹⁰ Ivanov 2002, 85.

⁵¹¹ Pentru alte cetăți grecești se știe numărul exact: Atena (10), Olbia (5), Mesambria (2). Cf. Storian 1962, 168, n. 7.

⁵¹² Pentru Epagathus vezi în *Onomasticon* II, 118.

⁵¹³ Gerov 1988, 120.

⁵¹⁴ Poulter 1992, 84.

⁵¹⁵ Pentru *nomen gentile* Porcius a se vedea *Onomasticon* III, 154, iar pentru Ambibius, *Onomasticon* I, 91.

Ἀργυροταμίαι / ταμίαι

Rolul de trezorer al orașului revenea unui ἄργυροταμίης sau, simplu, ταμίης. Este corespondentul chestorilor din orașele romane. Singurul personaj pe care îl cunoaștem de la Nicopolis ad Istrum este Τιβέριος Κλαύδιος Πρεiskeῖνος (tabelul XIX, nr. 10), cetățean roman menționat cu *tria nomina* și cu gentiliciu imperial. Administrarea veniturilor orașului și strângerea impozitelor constituiau principalele sale atribuții, de altfel foarte importante pentru bunul mers al orașului. Evoluția pe scara magistraturilor este menționată și dovedită de faptul că a ajuns să dețină funcția supremă din oraș, arhontatul.

Γερουσία

Instituție veche și prestigioasă, gerusia este prezentă și la Nicopolis ad Istrum, chiar dacă doar prin puține informații⁵¹⁶. Consiliul bătrânilor a căpătat în perioada imperială, înainte de toate, rolul de a celebra cultul imperial⁵¹⁷. La Nicopolis ad Istrum găsim mărturii ale existenței sale, la fel ca în mai multe orașe din Tracia⁵¹⁸. Mai mult ca sigur, sarcinile de bază ale *gerontes* se concentrau către preamărirea împăratului. În afară de Τίτος Αἴλιος Ὀκλάτιος (tabelul XIX, nr. 2), pe care l-am menționat mai sus, un anume Καλπούρνιος Γάιος⁵¹⁹ (nr. 8) este amintit doar ca membru al gerusiei nicopolitane.

Instituțiile religioase

În orașele grecești din epoca imperială romană sacerdoțiile erau multiple și, de cele mai multe ori, purtătorii lor nu aveau sarcini bine delimitate.

La Nicopolis ad Istrum instituțiile religioase sunt cel mai bine reprezentate. Cultul împăratului era celebrat cu precădere, așa cum o dovedesc numeroasele inscripții închinete împăraților sau membrilor familiei imperiale, începând cu prima jumătate a secolului al II-lea și până la jumătatea celui următor⁵²⁰. Cultul lui Hadrian este documentat la Nicopolis prin cea mai timpurie inscripție din acest oraș, datată în 136⁵²¹. Antoninus Pius și familia sa au beneficiat, de asemenea, de dovada loialității locuitorilor nicopolitani exprimată în mai multe documente epigrafice⁵²², ca și urmașii săi, Marcus Aurelius⁵²³, Lucius Verus⁵²⁴, Commodus⁵²⁵ și familia sa⁵²⁶. Fără îndoială însă, împărații Severi și familiile lor au beneficiat de cel mai important număr de

⁵¹⁶ *IGBulg* II, 692.

⁵¹⁷ Sunt documente epigrafice și papirusuri care atestă o corespondență interesantă între împărați și gerusiile diferitelor orașe. Spre exemplu, Marcus Aurelius și Commodus recomandă ca statuile care le vor fi ridicate în Atena să fie din bronz, și nu din argint sau aur, așa cum ceruseră membrii distinsului consiliu: Oliver 1989, nr. 196, dar adaugă nr. 193-203. Pentru o scrisoare a lui Hadrian către membrii gerusiei din Ephes vezi nr. 170. Pentru detalii despre acest consiliu, în Oliver 1941, dar și în Glotz 1953, 99-101.

⁵¹⁸ Gerasimova-Tomova 1987a, 242-246.

⁵¹⁹ Pentru *nomen gentile* Calpurnius vezi *Onomasticon* II, 26.

⁵²⁰ Gočeva 2002, 85-90.

⁵²¹ *IGBulg* II, 601.

⁵²² *IGBulg* II, 604. Este dedicată lui Antoninus Pius, lui Marcus Aurelius (care era *Caesar*) și Faustinei, soția lui Marcus Aurelius; *IGBulg* II, 606: Antoninus Pius este onorat în ultimul an de domnie.

⁵²³ *IGBulg* II 605, unde sunt onorați Marcus Aurelius Caesar și Faustina, soția lui, în 147/148.

⁵²⁴ *IGBulg* II, 607, 608, 609, 610.

⁵²⁵ *IGBulg* II, 615.

⁵²⁶ *IGBulg* II, 613. Este dedicată Crispinei, soția lui Commodus.

inscripții⁵²⁷. După această perioadă de maximă afirmare a cultului, mărturiile devin din ce în ce mai rare, ultimele datând de la Gordian al III-lea⁵²⁸.

Ἀρχιερεῖς / Ἀρχιερείαι

Cât privește preoții întâlniți aici, urmând în special modelul orașelor grecești din Asia Mică⁵²⁹, se distinge titlul de arhiereu, adică mare preot al cultului imperial. Este posibil ca, pe lângă preoții cultului imperial local să fie și preoți ai cultului imperial provincial⁵³⁰. Problema care ni se pare foarte interesantă în acest context este dacă acești preoți, denumiți cu termenul grecesc, ἄρχιερεῦς, depindeau de centrul provincial de la Troesmis pentru perioada severiană, când Nicopolis se afla în Moesia Inferior, sau dacă își exercitau sarcinile în cadrul acelei organizații regionale, Pentapolis (devenită temporar Hexapolis), a cetăților grecești de pe litoralul pontic. Cel mai probabil, sarcinile culturale dedicate împăratului și statului roman erau exercitate de către marii preoți în cadrul provinciei Moesia Inferior și sub autoritate romană. Foarte interesant este tocmai faptul că sediul lui *concilium provinciae* din Moesia Inferior, Oescus, și de la Marcus Aurelius sau Commodus, Troesmis, nu corespundea cu locul de reședință al guvernatorului, Tomis, situație care se întâlnește în aproape toate provinciile, poate cu excepția Moesiei Superior. Erau, totuși, identice sediile guvernatorului și ale pontarhieii. Este demn de remarcat și faptul că cele două fundații grecești ale lui Traian, Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis, aveau fizionomia culturală a unor orașe romane occidentale, dar cu organizarea administrativă de tip grecesc, tracic sau microasiatic.

Ἀντώνιος Φήλιξ (nr. 6) era ἄρχιερεῦς φιλότιμος, adică mare preot al cultului imperial. Termenul φιλότιμος a evoluat de la sensul apreciativ de generos, ambițios⁵³¹, devenind mai mult decât un elogiu, respectiv un adevărat titlu, echivalentul lui *munerarius*⁵³². Și la Nicopolis ad Istrum, la fel ca în mai multe orașe din Asia Mică, se pare că această corespondență era valabilă pentru ἄρχιερεῖς, respectiv Ἀρχιερείαι⁵³³. Aceeași denumire este consemnată și pentru Π. Αἴλιος Μηνιανός (nr. 1).

Ἰούλιος Ἰουλιανός (nr. 13 și 14) este menționat în două inscripții ca ἄρχιερεῦς. Este vorba de același personaj pe care l-am întâlnit ca fiind arhon în timpul lui Gordian al III-lea. Prin urmare, avem în acest caz un *cursus honorum* care combină funcțiile civile cu cele religioase. Fiind mare preot în timpul predecesorilor lui Gordian al III-lea, Iulianus ajunge πρῶτος ἄρχων în anii 238-240. Este o dovadă clară a faptului că accesul la preoții se făcea mai degrabă pe criterii sociale decât spirituale. Rolul preotului de a conecta umanitatea cu divinitatea era aplicabil doar în teorie. Aceeași situație se întâlnește și la un alt πρωτάρχων, al cărui nume nu îl cunoaștem (nr. 26).

⁵²⁷ *IGBulg* II, 616-637, 640. Se remarcă numeroasele *vota* pentru Iulia Domna și Caracalla.

⁵²⁸ *IGBulg* II, 638. Este onorat Maximus; *IGBulg* II, 641, 642, în care este onorat Gordian al III-lea, iar în nr. 644 apare alături de soția sa Sabinia Tranquillina.

⁵²⁹ Pentru rolul preoților cultului imperial în orașele grecești din Orientul Imperiului vezi Urias Martinez 2004, 463-472.

⁵³⁰ Diferitele titulaturi ale preoților cultului imperial provincial din Asia; vezi în Campanile 2004, 69-80. Interesantă este asemănarea dintre *asiarchi*, preoții cultului imperial provincial din Asia, și *pontarchi*, preoți ai cultului imperial al organizației cetăților grecești de la Marea Neagră.

⁵³¹ Pentru sensul lui φιλότιμος vezi Bailly 1895, 2081-2082 și Liddell, Scott 1977, II, 1941.

⁵³² Pentru *munerarii* și legăturile lor cu preoții cultului imperial, în Robert 1940, 270-271.

⁵³³ Robert 1940, 276-280.

Dacă la marea majoritate a preoților evocați de inscripții nu știm cu certitudine dacă activau la nivel local sau provincial, apariția mențiunii Οὐλπίας Νεικοπόλεως alături de numele notabilului lămurește faptul că era vorba de ἀρχιερεὺς τῆς πόλεως, deci mare preot al orașului, în cazul nostru, Nicopolis ad Istrum.

Μινίκιος Ο. și Μινίκια Φιρμεῖνα (nr. 20 și 19) erau preoți ai cultului imperial, tată și fiică. Inscripția care-i evocă se datează la începutul domniei lui Marcus Aurelius, fiind cea mai timpurie mărturie a unor preoți ai cultului imperial de la Nicopolis ad Istrum. Prin urmare, orașul făcea încă parte din Tracia în momentul în care au activat cei doi.

În orașele grecești era destul de des întâlnită această formulă de preoție în familie. Chiar la Nicopolis ad Istrum mai este amintit un cuplu, soț și soție, care îndeplinise sarcinile preoților cultului imperial, Μαρκος Ἰούνιος Λουκιανὸς⁵³⁴ (nr. 17 și 18) și Οὐλπία Ἀγρειππεινα (nr. 21 și 22)⁵³⁵. Perechea apare în două inscripții, în timp ce soțul, Λουκιανὸς este menționat în funcția de mare preot și înainte de 213 p.Chr (nr. 15).

Marea majoritate a acestor preoți și preotese este plasată cronologic în timpul Severilor. Este și cazul lui Ἰούλιος Εὐτύχης (nr. 12).

Preotesele se ocupau de cultul femeilor din familia imperială, aflate la mare cinste în deceniile de la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui următor.

Αὐρή(λιος) Θεόδοτος Νισβηνός (nr. 5) a fost un alt preot al cultului imperial, ce a activat în ultimii ani ai domniei lui Severus Alexander. La Ἀσκληπιόδωρος Ἀσκληπιάδου (nr. 3) numele este urmat de patronimic, redare clasică a unui antroponim la greci.

Ἱερεῖς

Este echivalentul latinescului *sacerdos*. De altfel, așa cum se va vedea, la Nicopolis ad Istrum și în teritoriul său se folosesc ambele formule pentru desemnarea acestor preoți ai anumitor divinități. Alături de preoții cultului imperial, divinitățile din triada capitolină beneficiau, de asemenea, de preoți care întrețineau cultul oficial. Ζιαμητραλῖς Βιθυος (tabelul XIX, nr. 23) era un ἱερεὺς al Junonei. Numele personajului este trac.

Ceilalți doi sacerdoți, unul al zeiței Roma, Ουάλης (nr. 25), care era și membru al sfatului din Nicopolis ad Istrum, iar celălalt al lui Zeus, Βάλης (nr. 24), care a ajuns πρωτάρχων, poartă nume romane rediate în grafia greacă. La fel ca și în cazul magistraturilor, inscripțiile din teritoriul orașului care amintesc preoți îi denumesc cu termenul latin de *sacerdos*. Unul dintre ei este L. Porcius Ambibius (nr. 37), care fusese, ca și mulți alți membri ai instituțiilor religioase, magistrat urban, respectiv edil.

În celebra inscripție cu membrii cultului lui Dyonisos, descoperită în satul Slomer (aproape de Butovo) (*emporium Piretensium*), apare un *sacerdos*, C. Valerius Valens (nr. 43). Un alt preot identificat într-o inscripție descoperită la Gorsko Kossovo, Valerianus Secundinus (nr. 40), apare alături de fiul său Aeternalis, dar este menționat și în documentul epigrafic de la Slomer. De la Paskalevec provine o inscripție ce menționează un *sacerdos* din al cărui nume a mai rămas doar cognomenul Verus (nr. 45).

⁵³⁴ Pentru cognomenul Lucianus vezi *Onomasticon* III, 34.

⁵³⁵ Pentru Agrippinus-Agrippina vezi *Onomasticon* I, 58-59.

II. Marcianopolis

Βουλευταί

Sfatul cetății era organul legislativ, deliberativ, cu rol destul de important în desemnarea puterii administrative, respectiv a magistraților. Din cauza stării precare a majorității decretelor care ne-au parvenit sau a altor inscripții de la Marcianopolis, nu putem identifica exact raporturile sfatului cu adunarea poporului, relație care la Nicopolis ad Istrum, așa cum s-a observat mai sus, era foarte strânsă. Prezența unui φυλάρχης⁵³⁶ (șeful unui trib în care erau înscrși cetățenii din Marcianopolis) confirmă totuși existența unei situații asemănătoare, dacă nu chiar identice.

M. Πομπήϊος Λούκιος (tabelul XX, nr. 1) era coleg probabil cu T. Aurelius Flavinus (nr. 3) în senatele locale atât din Marcianopolis, cât și din Dionysopolis.

Plasarea primului după anul 212 este deja demonstrată⁵³⁷. A fost *beneficiarius* al legiunii I Italica, ce staționa la Novae. Este unul dintre puținii militari care au deținut demnități civile în Marcianopolis.

Situații foarte interesante se înregistrează odată cu redarea grafică a funcțiilor membrilor elitei locale. Din cei trei membri ai βουλή identificați la Marcianopolis, doi sunt denumiți βουλευτής, dintre care unul în grafie latină, iar celălalt în greacă, în timp ce al treilea este *decurio*. Este posibil ca acest ultim decurion să nu fie membru al senatului local din Marcianopolis, ci să provină din alt oraș, unde ar fi făcut parte din *ordo decurionum* sau din adunarea teritorială a vreunei urbe din zonă. Totuși, având în vedere faptul că inscripția de pe sarcofag a fost descoperită chiar în Marcianopolis și având ca un al doilea argument situația unui *aedilis* confirmat la Nicopolis ad Istrum, tindem să credem că, de fapt, acest Cosconius Ingenus⁵³⁸ (nr. 4) era membru al senatului marcianopolitan. Oricum, numele său trădează faptul că a fost încetățenit de curând. Dacă se adaugă la acest inedit decurion al unui oraș de constituție grecească și un *praefectus iure dicundo*, convingerea este că latinizarea unor termeni ce desemnau instituții grecești este o realitate în această zonă în care grafia grecească și cea latină sunt într-o strânsă competiție. Am văzut că și în cazul orașului Nicopolis ad Istrum este posibil să avem de-a face cu un membru al Sfatului, denumit cu titulatura unui senator de oraș roman.

T. Aurelius Flavinus (nr. 3), așa cum observam la instituțiile de la Oescus, era *princeps ordinis* în această colonie, *buleuta* în mai multe orașe din Moesia, dar și din provincii occidentale. Importanța și rangul său sunt justificate de apartenența la ordinul ecvestru.

Informațiile despre alți magistrați ai orașului sunt destul de incerte și reduse cantitativ. Știm totuși, mai ales din exemplul cetăților grecești de pe litoralul pontic, că în epoca romană magistrații superiori au căpătat o importanță mult mai mare în raport cu organele legislative și consultative ale orașului. Cu toate că situația fundațiilor grecești ale lui Traian era una specială, tindem să credem că, din punct de vedere administrativ, se aplicau aceleași principii și legi.

Singurele informații despre posibile instituții administrative civile provin din surse nesigure și din locuri apropiate de Marcianopolis. Un *praefectus iure dicundo*⁵³⁹ (nr. 5), de la Provadia⁵⁴⁰,

⁵³⁶ *IGBulg* II, 799.

⁵³⁷ Gerov 1971, 434-435.

⁵³⁸ Pentru Cosconius, singurul din Moesia Inferior și foarte rar întâlnit în provinciile dunărene, vezi *Onomasticon* II, 79.

⁵³⁹ Despre *praefecti i.d.*, în Marquardt 1881, 168-172. O eventuală sarcină deținută în Marcianopolis nu se pare greu acceptabilă, cu toate că identificarea unui *decurion* ca membru al unui sfat al cetății, care

cu nume necunoscut, ar fi putut activa în Marcianopolis sau, mai degrabă, în teritoriul orașului⁵⁴¹. Într-o inscripție de la Roma se amintește de *regio Marcianopolitana*, fără a se cunoaște exact limitele sale⁵⁴².

Un potențial ἄρχων de la Marcianopolis (nr. 2) este menționat într-o sursă literară destul de nesigură⁵⁴³ și oricum la o dată la care orașul nu făcea parte din provincia Moesia Inferior.

Instituțiile religioase

Chiar dacă nu se cunosc preoți care au activat în Marcianopolis, simpla enumerare a numeroaselor culte atestate aici ne îndreptățește să afirmăm că instituțiile religioase erau foarte bine reprezentate. Statuetele, inscripțiile, monedele, reliefurile confirmă diversitatea și activitatea intensă a preoților acestor culte. Pe monedele care au început să fie emise de la Gordian al III-lea⁵⁴⁴ întâlnim zeități romane sau personificări precum Libertas, Justitia, Concordia, Dea Roma, Bonus Eventus, Tyche, Abundantia etc. Cultul lui Apollo era foarte bine reprezentat, la fel ca și zeitățile Asklepios, Hygia, Zeus, Hera, Heracles, Dionysos, Mithra, Cybele etc.⁵⁴⁵

D. Concluzii

După această abordare a chestiunilor care țin de instituțiile civile și religioase din așezările romane ale regiunii Dunării de Jos, se detașează câteva concluzii. Orașele s-au situat în prim-planul cercetării, dar teritoriile lor, din care făceau parte așezările rurale, au intrat, de asemenea, în sfera noastră de preocupări.

Ceea ce am urmărit pe parcursul studiului de față este cantitatea, dar și calitatea membrilor elitelor locale, ca exponenți ai structurilor urbane provinciale. În funcție de aceste personaje marcante la nivelul comunităților se pot contura câteva linii directoare în istoria regiunii vizate, atât sub aspect social, politic și spiritual, cât mai ales administrativ-juridic.

Statistic, din cele opt orașe romane din Moesia Superior și Moesia Inferior care au constituit obiectul acestei cercetări, senatele locale sunt reprezentate astfel: Viminacium 19 decurioni (din care 17 din perioada municipală și doi din perioada colonială); Ratiaria 19 decurioni; Oescus 7 decurioni; Novae 0; Durostorum 1 decurion; Tropaeum Traiani 3 decurioni; Troesmis 3 decurioni; Noviodunum 0. Este evident faptul că în orașele Moesiei Inferior numărul membrilor senatelor locale este net inferior față de orașele din Moesia Superior.

Cei 52 de decurioni reprezintă, fără îndoială, o foarte importantă sursă de evaluare a elitelor din orașele de pe linia Dunării de Jos. La aceștia se adaugă magistrații municipali, al căror număr variază, de asemenea, de la o localitate la alta.

În ceea ce privește reprezentativitatea duumviratului în comunitățile romane ale regiunii studiate, unele orașe din Moesia Inferior sunt mai bine reprezentate. O statistică generală ne arată un număr de 44 de magistrați superiori, din care 37 în orașe din Moesia Inferior. Se

---

putea fi denumit astfel în loc de *buleuta*, ar lăsa loc și acestui *praefectus*, ca magistrat superior, temporar, al cetății.

⁵⁴⁰ *ADBulgar*, 415.

⁵⁴¹ Pentru o interesantă apropiere dintre *praefecti iure dicundo* și *iuridici*, deci magistrați cu rol de judecător în Asia și Achaia, vezi Oliver 1963, 162-165.

⁵⁴² *CIL* VI, 32583 = 2808.

⁵⁴³ În *Viața martirei Meletina* este amintit Ἀντίοχος ὁ ἄρχων (în unele variante ἡγεμόνος), sub Antoninus Pius. Vezi Delehay 1902, 50.

⁵⁴⁴ Pick 1898, 183-326.

⁵⁴⁵ Vezi pentru detalii Gerov 1975, 64-65.

detașează, de departe, Tropaeum Traiani. Trei dintre magistrați au fost aleși în funcție de două ori. *Duumviri quinquennales* sau *quinquennales* sunt în număr de nouă.

Purtători de gentilicii imperiale sunt 23, majoritari fiind Aelii (9), urmați de Iulii (5), Ulpii (4), Flavii (2), Aurelii (2) și Claudii (1).

În orașele Novae și Noviodunum nu avem atestat nici un duumvir.

Edilitatea este o magistratură mai slab reprezentată în inscripții, cel puțin decât duumviratul. În cele șase orașe în care cunoaștem edili (reamintim că la Novae și Noviodunum nu dispunem de această categorie de conducători locali) avem un număr de 20 de persoane care au deținut această funcție. Menționarea acestei magistraturi s-a făcut, de multe ori, ca o etapă din *cursus honorum* unui anume notabil local, într-o perioadă în care respectivul era deja duumvir. 10 dintre edili sunt purtători ai unui gentiliciu imperial: patru Iulii, doi Aurelii și câte un Aelius, Claudius, Flavius și Ulpus.

Quaestores din cele cinci orașe reprezentate sunt în număr de 16. Dintre aceștia, gentilicii imperiale au șapte: cinci Iulii, un Aelius și un Ulpus. Interesant este că această magistratură inferioară lipsește din ambele colonii care fac obiectul studiului nostru, Ratiaria din Moesia Superior și Oescus din Moesia Inferior. Amintim faptul că prima etapă din *cursus honorum* municipal, chestura, nu era prezentă în toate orașele provinciale, existând posibilitatea ca atribuțiile chestorilor să fie împărțite între duumvirii și edilii locali. Pe de altă parte, lipsa lor din inscripții nu înseamnă neapărat și inexistența acestei categorii printre magistrații cetăților. Poate fi doar o carență de informație, rezolvabilă în urma unei intensificări a cercetărilor.

Cât privește pe deținătorii de *ornamenta*, în afară de Oescus, unde avem un membru al elitei locale înzestrat cu *ornamenta decurionalibus* și pe T. Iulius Capito, care deținea *ornamenta sacerdotalibus et duumviralibus*, din nici un alt oraș roman al Moesiei Inferior nu se mai cunosc persoane cărora li s-ar mai fi acordat astfel de *ornamenta*⁵⁴⁶. În schimb, la Viminacium, în Moesia Superior, avem un deținător al *ornamenta decurionalibus* și unul al ornamentelor duumvirale. La Ratiaria, numărul decurionilor onorifici este de 11; impresionant, dar absolut de înțeles în condițiile în care această colonie avea o situație economică de invidiat pentru întreaga regiune, iar locuitorii săi dispuneau de un potențial pe măsură.

Așadar, cantitativ, magistrații urbani se concentrează în special în Troesmis și Tropaeum Traiani. Mai ales în ultimul oraș dispunem de un număr apreciabil de duumviri. În schimb, în ceea ce privește pe membrii *ordines* situația se schimbă fundamental, în sensul că în orașele Moesiei Inferior sunt foarte puțini decurioni identificați, spre deosebire de Viminacium și Ratiaria, din Moesia Superior. Interesant este că de la Novae nu dispunem de nici un magistrat, iar de la Noviodunum avem doar un chestor. Nici magistrații de la Ratiaria nu sunt într-un număr semnificativ, cu toate că este certificată fondarea coloniei de la Traian. O situație asemănătoare se întâlnește și la Oescus. În cele două colonii lipsesc chestorii. Este foarte posibil ca la nivelul unor orașe sarcinile acestora să fi fost preluate de ceilalți magistrați. Totuși, slaba reprezentare epigrafică a magistraților inferiori e o realitate universală. „Piramida epigrafică” tinde a fi inversul „piramidei” sociale; păturile și demnitățile mai înalte sunt suprareprezentate⁵⁴⁷.

Cât privește implicarea veteranilor în politica locală prin ocuparea unor poziții importante în administrațiile locale, pentru regiunea dunăreană în general și pentru Moesia Inferior în special se constată o lipsă de interes din partea acestei categorii. Pentru orașele Moesiei Inferior

⁵⁴⁶ Este vorba de orașele romane, pentru că în ceea ce privește orașele de constituție grecească situația este diferită.

⁵⁴⁷ Sugestia aparține prof. dr. Radu Ardevan, căruia îi mulțumim.

s-a consemnat un procent aproximativ 6% în ceea ce privește reprezentativitatea veteranilor în senatele locale (14 persoane)⁵⁴⁸.

Pentru preoții din orașele dunărene se impun, de asemenea, câteva concluzii statistice. Pentru *sacerdotes*, se poate constata, în primul rând, că sunt foarte greu de stabilit niște criterii de diferențiere, atât din cauza numărului redus de inscripții de care dispunem, cât mai ales pentru că majoritatea documentelor epigrafice menționează pe preoți fără un titlu specific al obiectului de cult și fără asocieri cu divinități.

Totuși, în funcție de puținele indicii de care dispunem, am putea identifica trei categorii: *sacerdotes*, în al căror titlu se specifică obiectul cultului practicat la nivel local (1), *sacerdotes*, în al căror titlu nu apare obiectul cultului, dar care poate fi asociat anumitor divinități (*sacerdotes provinciae*, care se ocupau de cultul imperial la nivel provincial) (2), și *sacerdotes*, despre care nu dispunem de informații cu privire la obiectul cultului practicat și care sunt în majoritate absolută (9).

Apar alături de alte funcții religioase, respectiv *pontifex* și *haruspex*, dar și ca duumviri. Ca fost militar este consemnat un singur *sacerdos*, la Troesmis⁵⁴⁹.

Din cei 12 *sacerdotes* contabilizați în cinci orașe, ca posesori de gentilicii imperiale, avem doi Aelii, un Flavius, un Ulpius și un Aurelius.

În ceea ce privește pe *flamines*, într-un caz este singura demnitate menționată (la Viminacium). Această funcție apare în schimb alături de calitatea de *decurio municipii* (la Viminacium, de două ori) și alături de cea de *II vir* (la Oescus) și de *II vir quinquennalis* (tot la Oescus). Flaminul M. Titus Maximus apare în documentul epigrafic ca *praefectus saltus* și *patronus fabrum*. Un alt flamin de la Oescus este evocat ca fost deținător al magistraturii supreme din oraș, duumviratul, dar și ca *praefectus saltus*, *patronus coloniae Oescensium* și *patronus collegii fabrum*. Tot de la Oescus este cunoscut un *flamen perpetuus*. La Troesmis, singurul flamin municipal consemnat a parcurs întreg *cursus honorum* până să dețină această preoție.

Numărul flaminilor din Moesia Inferior și Moesia Superior este destul de redus dacă ne raportăm, spre exemplu, la o provincie vecină, Dacia⁵⁵⁰, sau la alte provincii ale Imperiului.

Toate inscripțiile care îi menționează pe *flamines* sunt datate în a doua jumătate a secolului al II-lea și la începutul celui următor, mai precis în perioada în care urbanizarea în provinciile Dunării de Jos a atins cota maximă.

Relativ la femeile care oficiau în cadrul cultului imperial, nu se cunoaște nici o *flaminica*. De altfel, în afară de preotesele de la Nicopolis ad Istrum, pentru ansamblul zonei dunărene se constată absența preteselor cultului imperial. În schimb, pentru provinciile occidentale este confirmat un număr destul de mare de *flaminicae*⁵⁵¹.

Prin urmare, instituția flaminatului este destul de puțin reprezentată cantitativ în provinciile sud-dunărene. Cu toate acestea, monumentele, dedicațiile și manifestările pentru împăratul în viață, pentru familia imperială, *divi*, pentru triada capitolină, și pentru zeița Roma, fac dovada unui cadru vivace de afirmare a cultului oficial al împăratului și al statului roman.

⁵⁴⁸ Mrozewicz 1989, 156-164; Królczyk 2003, 277.

⁵⁴⁹ Totuși, un anume Villanus, *sacerdos*, amintit alături de mai mulți veterani ai legiunii a XI-a Claudia de la Durostorum, arată o legătură strânsă cu viața militară.

⁵⁵⁰ Ardevan 1997, 47-53.

⁵⁵¹ Aceste *flaminicae* erau preotese ale cultului femeilor din familia imperială.

În general, în Imperiu, flaminatul era redus sub împăratul Iulian la un simplu titlu, apărând totuși urme ale manifestării sale până la Justinian⁵⁵². Pentru zona noastră de interes, ultimele mărturii datează de la sfârșitul dinastiei Severilor, poate până la Gordian al III-lea. Asta nu înseamnă că acest cult a încetat să existe. Degradarea continuă și pierderea strălucirii anterioare, declinul vieții urbane și ruina elitelor au făcut imposibilă o confirmare documentară pentru epoca post-Gordian. De altfel, soarta cultului imperial și a instituțiilor sale este prezentată foarte plastic de R. Etienne: „Le culte impérial avait parfaitement dessiné une hiérarchie urbaine dans laquelle peu à peu s'est coulée l'Eglise”⁵⁵³.

Pontifii reprezentau o altă categorie de preoți. Dacă pe cuprinsul Imperiului titlurile pe care le dețineau aceștia erau mai diverse (*pontifex sacrorum*, *pontifex perpetuus*⁵⁵⁴, *pontifex perpetuus coloniae* sau *municipium*, *pontifex designatus* etc.)⁵⁵⁵, în cele patru orașe dunărene unde sunt consemnați întâlnim doar formulele *pontifex municipii*, *pontifex coloniae* sau, simplu, *pontifex*. Carierele lor clericale se intersectau cu magistraturile civile pe care le puteau deține temporar în respectiva comunitate. Menționarea unora dintre ei în *ordo decurionum* apare ca absolut normală în condițiile în care și aceste personaje făceau parte din aristocrația locală, cu putere de decizie. Gentilicii imperiale aveau trei dintre ei: doi Ulpii și un Claudius Aelius, în timp ce *tria nomina* avem în cinci cazuri.

Cei șase auguri din patru orașe moesice sunt menționați în inscripții fie doar ca deținători ai acestei demnități religioase, fie și ca magistrați ai orașului și implicit ca membri în senatul local. Nu avem nici o informație despre temple în care și-ar fi desfășurat activitatea acești preoți și nici despre alte denumiri, în afară de *augur municipii* sau, simplu, *augur*⁵⁵⁶. Nu se cunoaște nici un gentiliciu imperial și doar doi dintre ei sunt amintiți cu *tria nomina*.

Preoții din orașele romane ale Moesiei Inferior și din Viminacium și Ratiaria cunosc într-o măsură relativă, dată de precaritatea informațiilor, aceleași caracteristici ca în alte provincii ale Imperiului. Avem printre ei trei cavaleri: doi *flamines* și un *pontifex*.

Așadar, preoții, în general, sunt menționați în inscripții fără nici o altă funcție, fapt care reduce mult și cantitatea de informații ce ne-ar putea parveni despre respectiva persoană. Totuși, din cele șapte situații în care avem certitudinea că preotul a deținut și magistraturi civile, în toate respectivul a atins magistratura supremă, duumviratul sau quinquenalitatea, chiar dacă la unii este menționat întreg *cursus honorum*. Cât despre un „cumul de funcții” din aceeași sferă, a religiosului, cunoaștem un singur exemplu, complex, când sunt reunite calitățile de *haruspex* (probabil prima treaptă din acest *cursus*), *sacerdos* și *pontifex*.

Nu este menționat ca fost militar decât un singur *sacerdos provinciae*. Funcția pe care o ocupa presupunea o perioadă mai îndelungată de experiență, după un *cursus honorum* complet în administrația locală. Dată fiind scutirea de înrolarea în armată a preoților, este de înțeles de ce nu avem veterani printre preoții locali.

În privința numelor deținătorilor preoților, 13 erau posesori de *tria nomina*, pentru 2 se cunosc *tria nomina* cu specificarea filiației și a tribului, iar doi aveau gentilicii duble.

⁵⁵² Hirschfeld 1889, 417.

⁵⁵³ Etienne 1990, 230.

⁵⁵⁴ Această formulă, alături de cea de *augur perpetuus*, l-a determinat pe J.A. Delgado-Delgado să conchidă că alegerea acestor preoți nu se făcea pe viață și doar cei care aveau menționat *perpetuus* beneficiau de această mare cinste: Delgado-Delgado 2000, 49-50, cu mai multe argumente în acest sens.

⁵⁵⁵ Delgado-Delgado 1998, 18-19.

⁵⁵⁶ În Imperiu se mai întâlnesc, spre exemplu, *augures perpetui*: Delgado-Delgado 1998, 22, 30, 92, 97, 98, 149, 213, 225.

Fundațiile grecești Nicopolis ad Istrum și Marcianopolis au o situație aparte în ceea ce privește aparatul administrativ. Marea majoritate a inscripțiilor care ne face cunoscută structura de conducere a unei comunități de acest tip face referire la Nicopolis ad Istrum. Pentru Marcianopolis dispunem de mărturii mult mai puține și destul de incerte.

Situația politică a celor două orașe, cu translarea lor de la provincia Tracia către Moesia Inferior, din timpul lui Septimius Severus, a influențat și limba inscripțiilor. De exemplu, din cei 16 βουλευταί cunoscuți, 12 sunt redați în documente în limba latină, ce-i drept, marea majoritate descoperită în teritoriul orașului. Este și cazul a doi din cei trei ἄγορονόμοι (*aediles*). Alături de aceștia, în „Orașul de lângă Istru” sunt consemnați șase magistrați supremi, Ἀρχωντες, doi membri ai Γερουσία nicopolitană și un ἀρχυροταμία.

Cât despre preoții din Nicopolis ad Istrum, dispunem de 12 Ἀρχιερεῖς, unii dintre ei menționați de două sau de trei ori, în inscripții diferite. Dintre acești preoți ai cultului imperial se disting două femei, una dintre ele amintită în două inscripții (tabelul XIX, nr. 19 și 21, 22). Dacă în orașele romane preotesele cultului imperial nu sunt documentate, iată că în aceste orașe cu specific grecesc regăsim asemenea slujitoare ale cultului femeilor din familia imperială romană.

Ἱερεῖς (*sacerdotes*) sunt documentați la Nicopolis, atât în inscripții grecești (tabelul XIX, nr. 7, 23, 24, 25), cât și în cele latinești (tabelul XIX, nr. 35, 37, 39, 42, 44).

Pentru Marcianopolis, trei βουλευταί, dintre care doi din inscripții latine și un ἄρχων, sunt toți magistrații cunoscuți până în acest moment.

Complexitatea și varietatea sistemului instituțional din orașele studiate se observă din numeroasele situații consemnate mai sus. Cu toate acestea, dinamica administrativă a regiunii se înscrie în contextul general, imperial, bineînțeles, cu anumite caracteristici impuse de specificul zonal și local.

CAPITOLUL AL V-LEA

DREPT LATIN SAU DREPT ROMAN ÎN ORAȘELE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS?

A. Preambul

I. Obiectivul și metoda

Aplicabilitatea statutului juridic, roman sau latin, în orașele de pe linia Dunării de Jos și identificarea criteriilor de acordare a cetățeniei romane locuitorilor acestor comunități urbane constituie obiectivele principale ale demersului nostru în capitolul de față. Dată fiind complexitatea problemei, dar și lipsa acută de informații în această direcție, coroborate cu o cercetare destul de generală care a fost făcută până acum în domeniu, o apreciere finală exhaustivă este imposibilă. Oricum, folosindu-ne de elementele de care dispunem, vom încerca să schițăm câteva trăsături ale comunităților înzestrate cu *jus Latii* sau cu dreptul roman din regiunea dunăreană aflată în sfera noastră de interes.

Tocmai din cauza superficialității surselor cu privire la această zonă, ca și a celorlalte obstacole prezentate, metoda de abordare va fi comparația cu situațiile înregistrate și documentate în regiuni ale Imperiului care dispun de informații mai bogate. Chiar provincia nord-dunăreană Dacia va fi un element de raportare, alături de teritorii mai îndepărtate, precum Africa, Gallia sau Hispania, unde s-a concentrat cercetarea majorității specialiștilor în dreptul roman.

II. Drept latin și drept roman în Imperiu

Criteriul fundamental în funcție de care se opera diviziunea între locuitorii liberi ai Imperiului Roman era *status civitatis* (cetățenia). Cetățenii romani, *cives Romani*, beneficiau de toate drepturile publice și private care reveneau oricărui locuitor al Romei¹. Nașterea din părinți cetățeni era calea cea mai directă de a deveni roman. Urma acordarea acestei calități unor necetățeni, pentru fapte posterioare nașterii. Din această ultimă categorie făceau parte latinii și peregrinii. Latinii aveau un statut juridic intermediar între romani și peregrini, cu marile avantaje că puteau accede la cetățenia romană². În ceea ce privește peregrinii, străinii, aceștia se aflau în diverse raporturi cu statul roman. Puteau fi *ordinarii*, adică erau locuitorii obișnuiți ai cetăților peregrine tributare, libere sau federate, sau *dedicii*, care nu aveau dreptul să accedă niciodată la un statut superior condiției lor.

Jus gentium era instrumentul juridic de care puteau beneficia în lipsa avantajelor pe care le-ar fi avut ca cetățeni romani sau latini.

---

¹ Ciucă 1998, 171.

² În funcție de epocă, dar și de drepturile pe care le-au obținut în timp, latinii erau *veteres*, *coloniarii* și *juniani*. Cf. Ciucă 1998, 175.

Membrii unei comunități obțineau automat calitatea de cetățeni romani prin acordarea dreptului roman respectivei urbe. În schimb, într-o așezare de drept latin, este atestată prezența instituționalizată a două tipuri de cetățeni: romani și latini³. Concesia *jus Latii* unei comunități provinciale sau tuturor structurilor urbane dintr-o regiune permitea locuitorilor de aici obținerea *civitas Romana per honorem*.

Una dintre dificultățile constatate este cauzată de inexistența unor surse sigure care să diferențeze cetățenii latini de cei romani. Acolo unde nu sunt evidențe clare asupra statutului juridic, și ne referim aici la *leges municipales*, este foarte greu de stabilit tipologia juridică a comunității.

S-a încercat identificarea câtorva trăsături caracteristice latinilor prin intermediul onomasticii⁴. Constatarea principală a fost că există situații când latinii aplică sistemul peregrin, cu numele urmat de prenumele tatălui la genitiv, dar și cazuri când se întâlnește sistemul roman⁵.

Aplicarea dreptului latin cetăților peregrine provinciale necesita un nivel de organizare și de civilizație preromană destul de avansat pentru întreaga regiune. În aceste condiții, numeroase orașe de pe teritoriul Imperiului sau chiar comunitățile din regiuni întregi au beneficiat de drepturile care le reveneau ca cetăți cu constituție latină⁶. Sub Augustus, *jus Latii* a fost acordat dispersat, în vreme ce de la Nero și mai ales în timpul Flaviilor, s-a dispus aplicarea în bloc a respectivului statut.

Pentru prima oară, dreptul latin provincial a fost introdus în așezări din Gallia meridională⁷. Au urmat provinciile alpestre⁸, Hispania⁹ și, parțial, cele trei Galii (Aquitana, Lugdunensis și Belgica)¹⁰. În a doua parte a secolului I și în prima parte a secolului al II-lea, mai multe comunități africane au beneficiat de *jus Latii*¹¹. Cele mai multe legi municipale păstrate datează din perioada Flaviilor și aparțin unor *municipia Latina* din Baetica. Atât Chastagnol, cât și P. Le Roux recunosc că un rol decisiv în răspândirea dreptului latin l-au avut Vespasian și Domitian¹². Primul a rămas în istorie pentru acordarea dreptului latin cetăților peregrine din Hispania. În ceea ce îl privește pe cel de-a doilea împărat roman, nu mai trebuie decât să amintim cele câteva

³ Garcia Fernandez 1998, 212. În ceea ce privește pe *Latini*, există voci în istoriografie care contestă existența juridică a acestora. Millar 1977, 360-365 afirmă că este incorect a fi calificați *Latini* locuitorii orașelor care dispuneau de *jus Latii*. Condiția latină nu ar fi existat sub Imperiu pentru că ea nu avea nici un conținut personal și nu implica vreo legătură cu vreun tip anume de organizare administrativă. Practic, se mențineau în totalitate drepturile peregrine inițiale, singura sa importanță fiind accederea la cetățenia romană. Insuficiența teoriei poate fi urmărită doar prin simpla citare a surselor scrise care amintesc de existența *jus Latii* aplicabil diverselor comunități, dar și din descrierea clară a statutului latinilor de către Gaius. Vezi Gaius, *Instit.*, I, 79; Plin. III, 23, 24.

⁴ În special Alföldy 1966, 37-57. Se analizează nomenclatura cetățenilor romani și a necetățenilor, inclusiv latini, constatându-se că o diferențiere mai evidentă se înregistrase doar în perioada Republicii și până la sfârșitul secolului I p.Chr.

⁵ Alföldy 1966, 56; Gardner 2001, 220-224.

⁶ Vezi Marquardt 1889, 84-86; De Martino 1975, 794-799.

⁷ Chastagnol 1995a, 181-190; Chastagnol 1995b, 89.

⁸ Nero, pentru locuitorii Alpilor Maritimi: Tac. *Ann.*, XV, 32.

⁹ Vespasian a fost cel care a acordat acest statut *in corpore* tuturor cetăților din provinciile spaniole: Plin., III, 3, 30.

¹⁰ Chastagnol 1995b, 90; Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1097-1098.

¹¹ Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1098, n. 24.

¹² Chastagnol 1995b, 99; Le Roux 1994, 172.

leges acordate orașelor din Baetica: Malaca, Salpensa¹³, Basilipo¹⁴ și Irni¹⁵. De altfel, în *lex Irnitana* apare și expresia de *municipium Latinum*, foarte rar întâlnită pe cuprinsul Imperiului¹⁶.

Dreptul latin a devenit pentru multe regiuni din Imperiu un instrument privilegiat de promovare a elitelor locale¹⁷. O distincție între statutul locuitorilor din *municipia latina* și cei din *municipia civium Romanorum* este cât se poate de evidentă¹⁸.

Hadrian a introdus o extensie a privilegiului *jus Latii minus* care se aplica până atunci, noutate care permitea accesul mai facil la *civitas Romana* și care a căpătat denumirea de *jus Latii maius*. Acesta a început să fie mult mai des uzitat, având consecințe importante atât pentru numărul de aspiranți la cetățenie, cât și pentru calitatea lor¹⁹. În comunitățile care beneficiau de ultimul statut puteau deveni *cives Romani* toți cei care ajungeau în Senatul orașului. În așezările care dispuneau de *jus Latii minus* puteau aspira la acest privilegiu doar notabilii care deținuseră o magistratură în oraș, deci numărul potențialilor cetățeni romani era mult mai mic²⁰. Situația municipiilor din Africa este foarte interesantă. După o primă etapă, marcată de contribuțiile deosebite ale lui Caesar și Augustus, mai multe așezări primesc dreptul latin, inițial *minus*, iar de la Hadrian, *maius*. Orașului Githtis i-a fost acordat *jus Latii maius* de către Antoninus Pius, unul dintre cei mai conservatori împărați²¹. La fel, Vina devine *municipium* latin sub Commodus²². Consecința directă a fost încetățenirea mai multor autohtoni participanți la organizarea comunității locale și angrenarea lor în sistemul administrativ roman.

¹³ Pentru *lex Malacitana* și *lex Salpensana* rămâne foarte important studiul lui Mommsen 1905, 265-382, la care, pentru Malaca, adaugă Spitzl 1984.

¹⁴ Gonzales 1983, 395-403.

¹⁵ Legea a fost publicată de Gonzales 1986, 147-243. Adaugă Galsterer 1987, 181-203 și Galsterer 1988, 78-90. Am numit aceste legi la plural, *leges*, pentru că nu agreăm ideea conform căreia ar fi existat o singură *lex municipalis*, poate databilă de la Caesar, din care ar fi rezultat toate celelalte legi ale orașelor promovate. Vezi discuțiile și argumentațiile contradictorii la d'Ors 1986; d'Ors 1988, pe de-o parte, și Galsterer 1987, 181-203, pe de altă parte.

¹⁶ Gonzales 1986, 157: cap. XXX, frg. IIIC, rândurile 38-39.

¹⁷ Cazul Africii este concludent. Cf. Briand-Ponsart 2005, 106.

¹⁸ O diferență esențială între cetățenii romani și cei latini este că, dacă cetățenia romană se putea acorda individual sau *in corpore*, cetățenia latină era doar apanajul unei comunități și nu se acorda cu titlul individual. Astfel, când se vorbește de *cives Latini* se au în vedere, întotdeauna, membrii unei comunități cu acest statut juridic, și nu persoane separate. Vezi despre acest subiect la Humbert 1981, 222 și Chastagnol 1995b, 93. Pentru opinia contrară, nesusținută suficient, a se vedea la Grosso 1965, 541-560.

¹⁹ Clavel-Lévêque 1984, 172. Pentru obținerea cetățeniei romane de către locuitori din cetățile de drept latin după Hadrian și asupra statutului obținut de copiii rezultați din căsătorii mixte a se vedea discuția dintre Chastagnol 1994, 217-227 și Gasco 1999a, 294-300.

²⁰ Gaius, *Instit.* I, 95. Vorbind despre acordarea cetățeniei romane, juristul care a scris la jumătatea secolului al II-lea ne oferă informații despre consecințele dreptului latin asupra unui aspirant la cetățenia romană: *Quod ius quibusdam peregrinis civitatibus datum est vel a populo Romano vel a senatu vel a Caesare*: „Acest drept latin este acordat cetățitorilor peregrine fie de către poporul roman, fie de către Senat, fie de către împărat”. El mai adaugă apoi: *aut maius est Latium aut minus; maius est Latium cum et hi qui decuriones leguntur et qui honorem aut magistratum gerunt, civitatem Romanam consequuntur; minus Latium est cum hi tantum qui aut magistratum vel honorem gerunt, ad civitatem Romanam perveniunt*: „*Latii (jus)* este fie *maius*, fie *minus*; *Latii* este *maius* pentru cei care sunt aleși decurioni și pentru cei care primesc o onoare sau o magistratură și care aspiră la cetățenia romană; *Latii* este *minus* doar pentru cei care au primit o onoare sau magistratură după care să poată obține *civitas Romana*”. Cf. Chastagnol 1994, 218.

²¹ *CIL* VIII, 22707; Benabou 1976, 421; Zahmt 1989, 177-180. Alte opinii amintesc de acordarea dreptului roman de la Antoninus Pius: Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1004, n. 47.

²² Veyne 1958, 91-109.

Prin prisma facilităților acordate locuitorilor care dețineau dreptul latin, *municipia Latina* erau practic instituții destinate fabricării de cetățeni romani²³. Aplicarea în provincii a *jus Latii* a iscat discuții aprinse și continuă să suscite interesul specialiștilor. O teorie care s-a afirmat în anii '60 ai secolului al XX-lea, promovată de C. Saumagne, a avansat ideea că în provincii *jus Latii* a fost forma dominantă de statut juridic pentru comunitățile locale²⁴. Argumentele de care se folosește respectabilul cercetător provin, în marea lor majoritate, din orașele africane. Teza lui Saumagne, conform căreia nu existau *municipia civium Romanorum* în provincii, a fost reluată și reinterpretată de J. Gonzalez²⁵.

A. Chastagnol afirma că municipiile de cetățeni romani extra-italici au rămas puțin numeroase și nu au fost create decât într-un interval de timp limitat, între epoca celui de-al doilea triumvirat și Claudiu. Până la reforma cenșitară a împăratului roman, toate cetățile calificate drept municipii erau locuite de cetățeni romani²⁶. Sau, altfel spus, abia municipiile rezultate după Claudiu ar fi fost latine²⁷. Este o formă restrânsă a aceleiași teorii a lui Saumagne. Conform aceluiași savant, dacă orașele tindeau către statutul roman, ele deveneau automat *coloniae* romane, niciodată *municipia civium Romanorum*²⁸. Și totuși excepțiile de pe teritoriul Imperiului nu lipsesc²⁹.

Imediat după apariția teoriei lui Saumagne, numeroși cercetători și-au exprimat opiniile contrarii. J. Gascon încearcă să destrame pe rând argumentele aduse de Saumagne și susținute de alți savanți³⁰. Concluziile la care ajunge Saumagne ar fi valabile, conform contestatarilor, pentru Africa secolului al II-lea p.Chr., când *jus Latii* a cunoscut o expansiune extraordinară în această parte a Imperiului.

Opinii opuse au venit și din partea lui P. Le Roux, care considera chiar că înainte de Flavii nu se poate vorbi de municipii latine³¹. F. Vittinghoff se situează, de asemenea, în tabăra adeptilor acordării dreptului roman comunităților urbane provinciale³².

Discuția este mult mai largă și în ea s-au implicat mai toți specialiștii în istorie socială romană. S-a încercat găsirea unor tipare pentru orașele latine de pe cuprinsul Imperiului. H. Galsterer a identificat, în acest sens, pentru orașele din Occident un posibil criteriu după care se poate urmări dacă o comunitate era înzestrată cu *jus Latii*: lipsa *duumviri quinquennales* sau a

²³ Gascon 1986, 544; *lex Salpensana* precizează clar că, la ieșirea dintr-o magistratură, un cetățean latin era înzestrat cu cetățenia romană, împreună cu părinții, soția, copiii și nepoții: *CIL* II, 1963, cap. XXI.

²⁴ Saumagne 1965. După mai multe studii despre Capsa și Volubilis a dezvoltat această teorie. El afirmă: „Cetatea, care sub Imperiu și în afara teritoriului italic este denumită *municipium* este un oraș care dispune de *jus Latii*”. A fost susținut încă de la lansarea ideii de către A. Piganiol în prefața la lucrarea citată mai sus, dar și înainte, de către Picard 1959, 366. Critici au apărut în special la Gascon 1971, 133-141; Desanges 1972, 353-373; Galsterer 1972, 37-43; Garcia Fernandez 1998, 209-221.

²⁵ Gonzales 1984, 55-100; Gonzales 1986a, 221-240.

²⁶ Chastagnol 1995b, 95. Exemple ar fi Gades și Italica din Hispania, Utica și Volubilis din Africa.

²⁷ Chastagnol 1990, 574; Chastagnol 1995b, 96.

²⁸ Chastagnol 1995b, 99. Un exemplu este Thuburbo Majus, municipiu de la Hadrian și colonie de la Commodus.

²⁹ O colonie latină a fost identificată în Mauritania, la Icosium, de la Vespasian: Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1001; Gascon 1982, 159-160. Tot în Africa, municipiul Gigthis a fost considerat de drept latin de la Hadrian, iar explicația pentru inscripția ce amintește pe Antoninus Pius drept *conditor municipii* a fost că ar fi devenit *municipium civium Romanorum*: Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1004, n. 47.

³⁰ Gascon 1971, 133-141; Gascon 1986, 541-554.

³¹ Le Roux 1986, 325-350; Le Roux 1991, 581; Le Roux 1994, 172.

³² Vittinghoff 1973, 85-92; Vittinghoff 1977, 3-51.

altor cenzori sau magistrați speciali care să se ocupe de cens. În comunitățile din Occident care dispuneau de dreptul latin această sarcină ar fi căzut doar pe umerii duumvirilor³³.

O altă interogație care apare des în lucrările de specialitate este dacă exista o relație directă între obținerea rangului de *municipium* sau *colonia* și acordarea statutelor juridice. Chiar dacă, în multe cazuri, se poate vorbi de o simultaneitate³⁴, a fost dovedit faptul că cetățile puteau primi *jus Latii* înainte de a fi căpătat rang municipal³⁵. Menținerea unor instituții anterioare promovării, cum este cazul sufeților din Lepcis Magna sau menționarea unui *ordo Singiliensis vetus*, care se data înainte de promovarea ca municipiu a orașului Singilia Barba, reprezintă două exemple care confirmă faptul că *municipia Latina* conservă anumite norme și legi, caracteristice perioadei când erau doar *civitates*, deci înainte de obținerea rangului³⁶.

Doar unele *civitates peregrinae* înzestrate cu acest drept ajungeau să acceadă la statutul municipal sau colonial³⁷.

Un alt aspect care ar merita urmărit mai în detaliu este schimbarea importanței ierarhice dintre *municipia* și *coloniae*. Ne referim aici la pierderea prim-planului ierarhiei urbane de către municipii în fața coloniilor în perioada imperială. Una dintre cauzele acestei modificări ar putea fi determinată de acordarea exclusivă a dreptului latin municipiilor. Este clar că, de vreme ce un *municipium* din provincii putea fi înzestrat doar cu dreptul latin, se poate vorbi de o devalorizare a acestui termen. Municipiile latine, care, conform opiniei lui Chastagnol, s-au afirmat după Claudiu, aspirau către obținerea statutului de orașe cu drept roman, deci, implicit, doreau să devină *coloniae*. *Volens nolens*, avea loc o permanentă competiție între așezările provinciale, în care se urmărea și obținerea de beneficii, dar și creșterea prestigiului. În acest context, locuitorii din municipiile de drept roman care se menținuseră și datau de dinainte de Claudiu, datorită aceleiași perimări a sensului de *municipium*, tindeau, la rândul-le, către statutul colonial³⁸.

Așadar, o comunitate, după ce primea *jus Latii* și devenea *municipium*, dorea obținerea cetățeniei pentru toți locuitorii. Este posibil să fi avut loc o avansare treptată, de la statutul latin către cel roman, cu modificarea ierarhiei rangurilor, coloniile luând locul municipiilor, în funcție de interesele autorităților pentru o anumită comunitate, dar și după zelul depus de membrii acelei urbe.

³³ Galsterer 1971, 56; Galsterer 1988, 81.

³⁴ Pentru exemple din Africa vezi Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, mai ales 1099-1109.

³⁵ Nuanțe interesante ale acestui aspect regăsim la Mommsen 1887-1888, 765-772 și mai ales la Laffi 1966, dar și la Humbert 1981, 218-220. Astfel, așezări de tipul *civitates peregrinae* sau populații din regiunea alpină, o parte a Hispaniei sau din Galii au primit *jus Latii* fără a cunoaște concomitent o avansare către statutul municipal sau colonial. În schimb, în unele cazuri, ele deveneau *gentes* sau *civitates adtributae* (atribuite) altor municipii sau colonii din preajma lor, iar locuitorii care puteau accede la magistraturile din respectivele orașe cărora le-au fost atribuite deveneau cetățeni romani. Cu timpul, așezările *adtributae* puteau deveni, la rândul lor, *municipia* sau *coloniae*.

³⁶ Ortiz de Urbina 2001, 142-149.

³⁷ Chastagnol 1995b, 94.

³⁸ Reamintim aici episodul evocat de Aulus Gellius (XIV, 13, 4), în care locuitorii orașului Italica, devenit *municipium* de la Augustus, au cerut lui Hadrian, originar din această localitate, promovarea către statutul colonial. Adaugă *CIL* XI, 2699 și *CIL* XII, 1856. De asemenea, localitatea Utica a cerut și a primit aceeași onoare de a deveni colonie: *CIL* VIII, 1881.

B. Cazul orașelor dunărene

Dacă pentru partea occidentală a Imperiului situația pare mai bine cunoscută, regiunea Dunării de Jos este văduvită, din punctul de vedere al statutului juridic al comunităților urbane, de informații concludente. În afară de particularitățile locale geografice, etnice și de altă natură, importanța pe care a avut-o *jus Latii* pentru societatea romană în secolul al II-lea, în comparație cu secolul I considerăm a fi o componentă care merită luată în calcul pentru regiunea în cauză³⁹.

Pentru provincia Dacia, unde s-au făcut cercetări în acest sens, cel puțin în ultima vreme, concluziile se îndreaptă către includerea tuturor comunităților municipale în categoria *municipia civium Romanorum*⁴⁰. Interesant este că aparenta lipsă a orașelor care beneficiau de dreptul latin din provinciile dunărene este în contrast total cu cele occidentale. Argumentul principal este lipsa unei rețele de așezări de tip opidan, preromane, cum se întâlnește în Occident, dar și eliminarea din structurile social-administrative a elitei locale⁴¹. În plus, lipsa unei nomenclaturi specifice, ca și funcționalitatea spațiului din interiorul incintelor ar fi alte componente care au condus la aceste concluzii.

Pe aceeași linie, Fr. Vittinghoff, unul dintre cercetătorii de marcă ai orașelor din zona dunăreană, a conchis că, în ceea ce privește provinciile dunărene, nu există nici o dovadă a existenței vreunui oraș de drept latin⁴². În consecință, inclusiv ideea că nu ar mai exista municipii romane după Claudiu ar fi eronată.

În ciuda acestui curent negativist, teoria lui Saumagne este admisă încă de unii cercetători români care au reformulat și reargumentat opiniile anterioare⁴³.

Pentru segmentul spațial pe care îl avem în prim-planul cercetărilor noastre, dacă în cazul coloniilor deduse de Traian, Oescus și Ratiaria acordarea dreptului roman este indubitabilă, în cazul celorlalte orașe, *municipia* și apoi *colonia* în cazul Viminacium, este nevoie de o discuție mai largă. Trebuie să fixăm încă de la început ca *terminus ante quem* momentul 212, aplicarea *Constitutio Antoniniana*, când nu se mai face diferențierea dintre latini și romani⁴⁴.

Întrebarea este dacă celelalte comunități dezvoltate din așezările preromane, de forma *civitates*, sau cele avansate la rangul de *municipia* au beneficiat de dreptul latin sau de cel roman?

Argumentele principale împotriva existenței dreptului latin în comunitățile din zona dunăreană, cum am văzut și în cazul Daciei, ar fi următoarele: neatestarea unor *civitates* care să cunoască un grad suficient de romanizare și care să primească acest statut juridic și inexistența unei nomenclaturi specifice, cu gentilicii care să derive din vechile nume, peregrine⁴⁵. Aspectul incintelor și funcționalitatea spațiului din interiorul orașelor ni se pare un argument destul de

³⁹ Ardevan 1999, 299.

⁴⁰ Ardevan 1998, 109; Ardevan 1999, 299.

⁴¹ Ardevan 1999, 299. Opinii contrare întâlnim la Bogdan-Cătănciu 1991, 59-67; Bogdan-Cătănciu 1993, 203-226, care consideră că Dacia a fost împărțită în *civitates* după cucerire, după modelul întâlnit în mai multe regiuni ale Imperiului Roman. Așadar, cu toate că epigrafic nu sunt semnalate *civitates* constituite pe vechile structuri autohtone, arheologic ele nu pot fi negate. Mai vezi și Cîrjan 1999, 207-211.

⁴² Vittinghoff 1973, 85; în același context a se vedea Ardevan 1998, 107-109.

⁴³ Suceveanu 1977, 63-73; Suceveanu 1998a, 103.

⁴⁴ Peregrinii continuă să existe și în secolele III-IV, însă nu cu același sens ca până în 212. Cea mai mare parte a lor provenea dintre barbarii din afara granițelor imperiale. Erau acceptați în interior fie ca mână de lucru, fie ca soldați. Vezi Demougeot 1981, 381.

⁴⁵ Ardevan 1998, 109.

relativ și inconsistent din cauza diferențelor evidente dintre organizarea comunităților locale în diverse colțuri ale lumii romane, calate pe particularitățile geografice, etnice etc., dar și a stadiului precar de cercetare.

După cucerirea romană, provincia Moesia este posibil să fi cunoscut o împărțire a teritoriului său în *civitates*, iar unele dintre reședințele acestor unități teritoriale au participat într-un fel sau altul la constituirea noilor orașe. Arheologic, dispunem de unele elemente, chiar dacă nu foarte consistente, care atestă o implicare activă a comunităților locale în alcătuirea structurilor romane. În majoritatea așezărilor dobrogene de pe linia Dunării, care au cunoscut o oarecare dezvoltare în această perioadă, există suficiente informații despre coexistența autohtonilor cu cetățenii romani în comunități de genul *civitates*, probabil *stipendiariae*⁴⁶. Epigrafic, în Moesia sunt atestate *civitas Treballiae* și *civitas Moesiae*, așa cum s-a văzut mai sus, între Ratiaria și Oescus. Autoritățile romane controlau administrativ și militar situația, dar existența unei populații băștinașe și cooptarea sa în sistemul administrativ roman poate să fi fost o realitate. Numele nu certifică de fiecare dată continuitatea și există totodată șansa ca aceste forme de organizare să fie întemeieri noi. Nu putem omite totuși că și Ptolemeu vorbește de o cetate a tribalilor pe care s-ar fi constituit colonia Oescus, astfel încât această nouă *civitas*, credem noi, s-a dezvoltat în relație directă cu o comunitate preexistentă⁴⁷. Aceeași situație o întâlnim la Ratiaria, unde, după spusele aceluiași autor antic, *Colonia Moesorum* ar fi stat la originea formării coloniei traianee⁴⁸. O foarte utilă dovadă a acestei continuități sunt materialele arheologice cu caracter indigen descoperite în numeroase centre dunărene, dar mai ales morminte ale unor aristocrați indigeni care atestă menținerea pozițiilor de frunte și sub stăpânirea romană⁴⁹. De exemplu, la Oescus, de-a lungul unui drum roman din apropiere, s-au consemnat mai mulți tumuli funerari ai unor căpetenii trace, probabil din epoca romană⁵⁰. Bogăția lor reflectă situația social-economică a defuncțiilor, dar și prosperitatea regiunii în general, în diverse etape din evoluția orașului. Inscripția care certifică pe teritoriul dobrogian o *civitas Ausdecensium*, localizată la Cetatea⁵¹, locuită de traci sud-dunăreni, este, la rândul-i, interesantă. Alte populații care au fost aduse în Dobrogea, precum laii și bessii⁵², apar în *vici* rurali cu aceleași drepturi ca și cetățenii romani. Este drept că rolul acestor așezări era destul de redus, dar este interesant că au format și comunități proprii precum *Λαϊκός πύργος*⁵³. Mai mult, dintre bessii și laii erau aleși inclusiv *magistri* și *quaestores* în cadrul acestor așezări rurale. În două dintre satele cele mai bine reprezentate epigrafic, aflate în teritoriul cetății Histria, *vicus Quintionis*⁵⁴ și *vicus*

⁴⁶ Suceveanu, Barnea 1991, passim.

⁴⁷ Ptol., III, 10, 5.

⁴⁸ Ptol., III, 9, 4.

⁴⁹ Sugestia a fost oferită cu amabilitate de către profesorul R. Ardevan și are la bază comparația cu situația boiilor din Pannonia, din secolul I p.Chr. Vezi Mócsy 1974, 53-79 pentru situația populației autohtone în timpul stăpânirii romane din Pannonia și Moesia Superior. La Noviodunum este deja bine cunoscută necropola tumulară din secolele I-III situată în apropierea orașului: vezi Simion 1984; Simion 1994.

⁵⁰ T. Ivanov 1987b, 169, n. 31.

⁵¹ *CIL* III, 14437²; *AE* 1957, 333. Pentru detalii a se vedea Suceveanu, Barnea 1991, 54, 83, care o consideră *civitas stipendiaria*. *Ausdecensii* sunt atestați doar epigrafic și sunt traci sud-dunăreni sau chiar daci aduși în regiune la inițiativa prefectului *cohors I Cilicum*.

⁵² Vezi pentru evoluția acestei populații trace, inclusiv în perioada stăpânirii romane, la Tačeva 1997, 199-210, mai ales 206-210.

⁵³ *JSM* II, 378.

⁵⁴ *JSM* I, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 332.

*Secundini*⁵⁵, procentul tracilor aflați în structurile de conducere ale acestor *vici* este însemnat. De exemplu, dintre cei 17 primari consemnați pentru satul lui Quintus, 10 sunt traci, adică aproximativ 59%.

Recunoaștem că este imposibil în actualul stadiu de cercetare să evaluăm cu precizie participarea autohtonilor în sistemul administrativ al noilor centre urbane romane. Și, totuși, este greu de crezut că s-a intervenit din secolul I pentru suprimarea sau excluderea clasei conducătoare indigene din toate structurile de conducere. Definitiv în rezolvarea acestei probleme rămâne atitudinea acestei categorii sociale față de Roma. Reamintim că în Dacia ultimele cercetări ar atesta că autohtonii au fost înlăturați și participarea lor la administrarea orașelor a fost inexistentă.

Cât privește onomastica din orașele de pe linia Dunării de Jos, ar trebui efectuată o evaluare mult mai amănunțită decât putem realiza noi în această lucrare. Oricum, la nivelul Imperiului, din câte cunoaștem, neromanii, care se disting în inscripții, în general, printr-un singur nume urmat de numele tatălui la genitiv, sunt net inferiori numeric cetățenilor romani, care au *tria nomina*, respectiv *duo nomina* din secolul al II-lea (*nomen* și *cognomen*)⁵⁶. Avem situații concludente în Occidentul Imperiului, unde cantitatea de inscripții este superioară⁵⁷. De exemplu, în Gallia Narbonensis, în orașul Riez, sunt consemnați, conform acestui criteriu onomastic, 28 de cetățeni și 14 necetățeni; la Antibes în schimb, este doar un nume de origine peregrină și 172 de cetățeni. Concluzia este că acest ultim oraș a primit destul de repede dreptul roman, motiv pentru care toți locuitorii au putut beneficia de cetățenie romană⁵⁸. În alte orașe din regiune numărul necetățenilor este destul de însemnat: la Nîmes 118, la Voconces 52, la Aix 10, la Apt 10, la Carpentras 7⁵⁹. În fapt, aceștia ar constitui categoria de *cives Latini* evocată de mai multe legi municipale⁶⁰.

Nu trebuie omis, totuși, și faptul că uzurpările de *tria nomina* de către necetățeni erau curente. Acest proces era destul de dificil în comunitățile mici, dar faptul că împărații chiar se văd nevoiți să ia măsuri drastice⁶¹ demonstrează că fenomenul era extins. În condițiile date, nu știm în ce măsură acest criteriu este unul hotărâtor pentru a aprecia numărul de cetățeni latini sau romani dintr-o comunitate latină.

Aceste abuzuri suntem siguri că aveau loc cu o și mai mare intensitate în provinciile mărginașe, așa cum erau și Moesiile. O rezervă avem în cazul comunităților mai mici, pentru că riscul ca aceste delictе să fie deconspirate era foarte mare.

Mai mult, într-o comunitate în care există categorii juridice diverse, nomenclatura specific romană nu desemnează automat cetățenia romană a întregii comunități⁶². De exemplu, latinii junieni se pare că aveau aceeași nomenclatură ca și romanii și erau ușor de confundat dacă s-ar

⁵⁵ ISM1, 342, 345, 347.

⁵⁶ Femeile erau denumite tot prin *duo nomina*, gentiliciu și cognomen.

⁵⁷ Vezi pentru o statistică interesantă în Germanii și Galii, cu criterii metodologice riguroase, Dondin-Payre, Raepsaet-Charlier 2001, I-XXII. Pentru Africa a se vedea Dondin-Payre 1981, 93-132.

⁵⁸ Chastagnol 1995b, 101.

⁵⁹ Chastagnol 1995b, 101.

⁶⁰ În legea orașului Malaca (paragraful 45) se amintesc *cives Romani Latine*, la fel ca și în *Tabula Siarensis* (AE 1984, 508), iar în *lex Irnitana* apare *municipis Latinus* (AE 1986, 333, paragraful 28).

⁶¹ Suet., *Claud.*, 25, 7: *peregrinae condicionis homines vetuit usurpare Romana nomina dumtaxat gentilia*.

⁶² Gardner 2001, 220.

urma doar acest criteriu⁶³. Din secolul al II-lea, după ce se aplică *jus Latii maius*, adică exact perioada care contează pentru regiunea Dunării de Jos, nomenclatura *cives Latini* devine foarte apropiată de cea a *cives Romani*, denumirea de tip peregrin dispărând treptat⁶⁴. Diferențele se pot sesiza din alegerea unor gentilicii imperiale de către cetățenii cu drepturi depline, în timp ce latinii își alegeau singuri numele, situație întâlnită până în 212.

Mai degrabă, pe baza nomenclaturii întâlnite în societățile urbane, se poate demonstra dualitatea care se înregistra într-un oraș latin, conviețuirea dintre latini și romani, dintre păstrătorii cutumelor și cei care au îmbrățișat legile romane. Trebuie să ținem cont și de un alt fapt foarte important pentru zona noastră, evidențiat de mai multe ori pe parcursul acestui studiu: posibilitățile de a depune inscripții, unul dintre principalele mijloace de a cunoaște nomenclatura locuitorilor, erau destul de reduse în zonă. În plus, cei care dispuneau de averi însemnate și care își permiteau să și depună astfel de monumente erau cetățenii romani⁶⁵. Majoritatea covârșitoare a inscripțiilor depuse se datează la sfârșitul secolului al II-lea și la începutul celui următor. Dacă admitem aplicabilitatea *jus Latii maius* pe linia Dunării de Jos, în perioada de după Hadrian și până la Severi, numărul cetățenilor romani trebuie să fi crescut simțitor, date fiind repercusiunile statutului asupra locuitorilor din așezările vizate. Argumentele prezentate justifică, ce-i drept, parțial, lipsa unor nume de factură neromană în structurile de conducere din orașele studiate. Prin urmare, absența unor nume peregrine din inscripții nu certifică neapărat lipsa statutului latin.

În vederea excluderii totale a contribuției așezărilor autohtone la constituirea orașelor romane trebuie să dispunem de dovezi pentru *deductio de municipia*, situație care pe cuprinsul Imperiului apare doar o singură dată și cu destule semne de întrebare. Este foarte interesantă o inscripție care menționează pe Antoninus Pius ca și *conditor municipii*, în Africa, în cazul municipiului Gigthis. Orașul a fost considerat de drept latin de la Hadrian, din cunoștințele noastre fiind unica mențiune despre întemeierea unui municipiu prin *deductio*⁶⁶.

Un studiu de caz interesant este Tropaeum Traiani. Discuțiile cu privire la statutul de municipiu ne-au atras atenția asupra unor aspecte foarte interesante legate de acordarea dreptului roman sau latin.

Funcționând ca o *civitas peregrina* de la reorganizarea regiunii de către Traian, este foarte posibil ca să i se fi acordat dreptul latin. Dacă pentru o parte a istoriografiei titulatura de *Traianenses Tropaeenses* ar fi fost o dovadă a recunoașterii statutului municipal, opinie care nu poate fi argumentată solid, părerea noastră este că de fapt ar fi vorba de acordarea *jus Latii* de către Traian. Locuitorii așezării îi erau recunoscători împăratului, autointitulându-se astfel fără a vorbi de o ascensiune atât de rapidă a orașului la rangul municipal⁶⁷.

⁶³ Plin. Sec., *Ep.*, X, 104. Cf. Gardner 2001, 224. Despre această categorie de latini, care, conform lui Gaius, *Instit.*, III, 56, provenea dintre libertii incluși în coloniile latine prin dispoziții succesive din *lex Aelia Sentia* (în anul 4 p.Chr.) și *lex Junia Norbana* (19 p.Chr.), a se vedea amănunte în Humbert 1981, 209-217 și Barja de Quiroga 1999, 411-416.

⁶⁴ Alföldy 1966, 57.

⁶⁵ Excepții se regăsesc totuși pe cuprinsul Imperiului. Vezi la Chastagnol 1994, 227.

⁶⁶ Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1104; Briand-Ponsart 2005, 106. Fiind o inscripție fragmentară, există și posibilitatea ca elementele grafice să provină de fapt din două inscripții, ceea ce ar anula și singura dovadă a existenței unui *conditor municipii*.

⁶⁷ Pentru discuții despre statutul orașului vezi și Cîrjan 2004, 51-59. Cele două inscripții de la Tropaeum Traiani care ar atesta mai mulți magistrați cu nume de factură peregrină nu sunt destul de convingătoare, dar concluziile logice pe care le formulează în final sunt interesante.

Ideea obținerii *jus Latii* înainte de municipalizarea orașului ar justifica denumirea generică a membrilor comunității, fără să vorbim de municipalizare de la Traian, într-o epocă în care abia se încheiau structurile administrative romane în zonă. Accederea la statutul municipal a putut surveni, cel mai devreme, din timpul domniei lui Hadrian, iar cel mai târziu la venirea pe tron a lui Marcus Aurelius, comunitatea beneficiind deja de *jus Latii*. Nu putem ști dacă până la edictul lui Caracalla din 212 orașul a beneficiat de *civitas Romana*, asta presupunând o evoluție către statutul colonial⁶⁸.

Problema instituțiilor municipale este o altă componentă care a suscitat interesul în ideea descoperirii unei tipologii pentru orașele latine. Absența *quinquennales* din structurile de conducere ale orașelor a fost considerată un astfel de criteriu⁶⁹. Cât privește principalele orașe unde dispunem de informații despre magistratura supremă, Viminacium, Durostorum, Tropaeum Traiani și Troesmis, în toate avem unul sau mai mulți *duumviri quinquennales*⁷⁰, fapt care pledează pentru existența unor comunități de drept roman. Dacă avem în vedere faptul că într-o colonie de drept roman precum Oescus nu avem nici un astfel de magistrat din cei opt consemnați până acum, nu știm în ce măsură acest aspect este un factor determinant. Trebuie să menționăm că și alte opinii bazate pe reprezentarea instituțională, care considerau că orașele conduse de *quattuorviri* ar fi de constituție latină, s-au dovedit insuficient argumentate⁷¹.

În concluzie, credem că cel mai important criteriu în a aprecia dacă o comunitate a putut primi *jus Latii* rămâne contribuția autohtonilor la reorganizarea așezării pe temelii romane. Atestarea unor astfel de comunități băștinașe, coroborată cu identificarea arheologică a unor mărturii care dovedesc continuitatea în sau în preajma orașelor a elementelor autohtone, peregrine, de fapt devenite latine, sunt în măsură a fi folosite drept argumente viabile. Nu căutarea unor nume autohtone între elitele locale ar trebui să fie prioritatea, ci identificarea supraviețuirii ideii de „dublă patrie” amintită de Cicero⁷², prin care individul aspiră la obținerea cetățeniei, dar nu își uită originea. Juridic vorbind, această dublă identitate se regăsește prin aplicarea dreptului latin, așa cum credem că s-a întâmplat pe cuprinsul Imperiului din momentul în care expansiunea romană a cunoscut limitele maxime. Aulus Gellius vedea în cetățenii romani din municipii, și credem noi, în același context, *cives Romani ex municipiis legibus suis et suo iure utentes*, arătând prin aceasta caracterul roman al municipiului, dar, totodată, asocierea celor două tradiții, romană și indigenă⁷³.

Părerea noastră este că a existat în structura urbană romană de la Dunărea de Jos o evoluție care a permis acordarea statutului de cetăți latine anumitor comunități în curs de romanizare. Nu avem nici un fel de informații dacă din secolul al II-lea promovarea municipiilor latine se putea face doar în colonii și nu în municipii romane, așa cum s-a afirmat⁷⁴. Oricum, o comunitate, *civitas*, după ce a primit dreptul latin, putea să aspire la statutul municipal, ca o distincție onorifică suplimentară. Din păcate, sursele nu sunt foarte generoase și numeroase semne de întrebare rămân încă până la decoperirea unor legi municipale explicate.

⁶⁸ *Coloniae Latinae* sunt atestate destul de rar în perioada imperială, dar ele existau totuși. Vezi cazul orașului Icosium, de la Vespasian: Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994, 1001; Gasco 1982, 159-160.

⁶⁹ Galsterer 1988, 81.

⁷⁰ A se vedea în capitoul al IV-lea.

⁷¹ d'Ors 1986, 97.

⁷² Cic., *Leg.*, II, 25.

⁷³ Le Roux 1991, 574 afirmă același lucru, dar cu precizarea că predomina tradiția romană.

⁷⁴ Chastagnol 1995b, 99.

ANEXĂ

INSTITUȚIILE DIN COMUNITĂȚILE RURALE ALE MOESIEI INFERIOR

A. Introducere

Imperiul Roman era structurat pe o rețea urbanistică bine încheată, dar și pe forme de organizare semiurbană și rurală variate și complexe.

Infiltrarea civilizației romane în structurile urbane și rurale este în strânsă legătură cu procesul de romanizare. Este aproape unanim acceptată ideea că orașul a constituit un focar de răspândire a civilizației romane în provincii, dar nu se poate vorbi de romanizare efectivă fără ca valorile romane să fi pătruns în lumea satului, loc în care se confruntau cu un conservatorism accentuat.

Funcționarea satelor presupunea alegerea sau numirea de către o autoritate superioară a unei structuri de conducere. În afară de localitățile care făceau parte din *territoria* orașelor romane studiate, puse în discuție în capitolele lucrării, considerăm necesară crearea unei imagini de ansamblu a tuturor comunităților rurale din Moesia Inferior. Pentru câteva dintre aceste structuri dispunem chiar de organisme de conducere, ceea ce ne oferă posibilitatea de a le analiza detaliat.

O problemă de actualitate este încadrarea în categoria magistraților a deținătorilor funcțiilor de conducere din aceste comunități rurale¹: *magistri*, *aediles*² sau *quaestores*. M. Dondin-Payre constată că, în cea mai mare parte, persoanele care sunt denumite prin nume unic, eventual cu filiația, se referă la „responsables de *vici* et *pagi*”³. Prin urmare, sunt acei membri ai societății locale fără cetățenie romană și care nici nu aveau șanse reale de a o obține curând. Cert este că ei se remarcă ca membri ai elitei locale, se distingeau din masa de locuitori, în fruntea căreia se aflau. Consecința directă era că dispuneau de anumite privilegii, dar și de prestigiul la care puteau aspira din postura lor. Poziția socială era, probabil, una destul de importantă în interiorul comunității, dar imaginea lor în fața contemporanilor vremii nu era una echivalentă cu cea a unor magistrați urbani sau, și mai puțin, cu aceea a elitei din capitală. Interesant este sarcasmul pe care Martial îl folosește cu succes când un om sărman care dorea să imite un consul roman obține „mărețul” post de *magister vici*⁴. Cu toate aceste contraargumente folosite din ce în ce mai des în istoriografie, pe parcursul lucrării îi vom numi totuși magistrați, mai ales că, în provinciile Moesia Inferior și Superior, rezultă că mulți dintre ei erau cetățeni romani sau tindeau către obținerea acesteia. În plus, ca și în cazul magistraților urbani, sunt aleși ai comunității locale dintre membrii elitei locale, cu putere executivă și judecătorească, ceea ce

---

¹ A se vedea discuția la Tarpin 2003, 257-258 și n. 1.

² Această funcție este rar întâlnită în cazul *vici*-lor. Vezi un C. Amatus Paterninus, *aedil(is) vikan(orum) Agied(icensium)*: CIL XIII, 2949.

³ Dondin-Payre 1999, 146. Autoarea are în vedere situația din Galii, în special.

⁴ Mart., 10, 79, 7-8.

nu afectează legalitatea și prerogativele lor. Totuși, originea lor pe cuprinsul Imperiului era de obicei inferioară (liberți sau fii de liberți)⁵.

B. Satele din Moesia Inferior

Vicus Celeris

Satul Vadu este așezat la circa 10 km de Histria și a fost identificat cu *vicus Celeris*, după numele întemeietorului său⁶. Ulpius Ulpianus (tabelul XXIV, nr.5) este singurul *magister* cunoscut din acest sat pentru anul 177⁷. Și totuși, este foarte posibil ca structura de conducere să fie formată din doi primari, ceea ce ar fi mai aproape de spiritul instituțiilor romane. Din nefericire nu dispunem de informații nici despre alte posibile magistraturi. Dedicția este către Jupiter Optimus Maximus și Junona Regina, pereche des întâlnită în teritoriul histrian. Cetățenia romană a fost obținută de familia acestui magistrat în timpul lui Traian sau imediat după acesta.

Vicus Clementiani

Vicus Clementiani sau *Clementianum* a fost localizat inițial în localitatea Mihail Kogălniceanu, aproape de Constanța, pentru ca apariția unor noi mărturii epigrafice să plaseze așezarea aproape de Ulmetum.

Cert este că satul lui Clementianus avea în frunte *magistri* cetățeni romani, chiar cu gentilicii imperiale, Aelius Aelianus, și Flavius Ianuarius (tabelul XXIV, nr. 6 și 7), care și-au îndeplinit sarcinile în doi ani consecutivi, 195 și 196. Primul dintre ei este denumit *magistratus*, în loc de *magister*. Această confuzie este des întâlnită în inscripțiile din Dobrogea, atât în *vicus Quintionis*, cât și în *vicus Secundini*. Reamintim că acestor conducători de *vici* rurali le este contestată calitatea de magistrat, fiind considerați doar deținători de funcții fără o valoare juridică reală. Poate tocmai această frustrare i-a determinat să „greșescă”, denumindu-se astfel.

Din inscripții reiese că acest *vicus*, ca și cel de la Ulmetum, aproape de care se situa, avea un singur *magister* în fruntea administrației, care își exercita sarcinile pe perioada unui an. În afară de romani, în sat trăiau și *peregrini* așa cum o arată și o inscripție unde este amintit un Castus al lui Mucapor *a vico Clementiano*⁸.

Ambele inscripții sunt adresate lui Jupiter Optimus Maximus și *pro salute Imperatoris* (Septimius Severus).

Vicus Hi...

Cocceius Hilus⁹ (tabelul XXIV, nr. 8), primar al unui *vicus* cu nume incomplet, a fost descoperit la Dorobanțu, jud. Constanța. Satul făcea parte, probabil, din teritoriul Capidavei. Numele satului ar putea fi același cu al dedicantului. Nu se cunosc detalii despre eventuale alte magistraturi.

⁵ Tarpin 2003, 260-262.

⁶ Bounegru 1991, 91 nu este de acord cu locația, precizând că această localitate nu a fost încă identificată.

⁷ Interesant este că tot un Ulpius Ulpianus este consemnat pe un altar votiv descoperit la Neatâmarea, sat din comuna Beidaud, județul Tulcea: Baumann 1984, 232-233. Acest *sacerdos* a depus un altar dedicat lui Silvanus, divinitate de origine italică, zeul pădurilor, pășunilor, casei, proprietăților rustice, la 1 iunie 240 p.Chr. De obicei, se depuneau astfel de monumente în zonele rurale și de Rosalii, când se serba și ziua acestei divinități.

⁸ *CIL* III, 7565.

⁹ Hilus este un cognomen grecesc derivat din Helius-Helios. *ISM* V, 6, p. 28. La Capidava mai sunt atestate și alte personaje cu acest nume, *ISM* V, 29, 30, ca și la Ulmetum, *ISM* V, 73.

***Vicus Narcissiani*¹⁰**

Este un alt *vicus* din teritoriul orașului Tomis, dar care nu a fost identificat cu certitudine. Cel mai probabil, se afla la Cocoșu, jud. Constanța. Pontianus Valerius (tabelul XXIV, nr. 9), ca mai toți *magistri vici* din zonă, a închinat acest monument lui Jupiter Optimus Maximus și în sănătatea împăratului.

Vicus Novus

Mențiunea acestui *vicus* este destul de incertă, având în vedere faptul că nu dispunem decât de o dovadă fragmentară. Inscripția, citită de Gr. Tocilescu, amintește de *c(ives) R(omani) v(eterani) Viconov(enses)*¹¹, variantă reconfirmată apoi de R. Vulpe¹². Th. Mommsen a reanalizat monumentul și a oferit interpretarea *c(ives) R(omani) v(eterani) vico Nov(ioduni)*¹³. V. Pârvan a ales varianta cu *vico Nov.*, bazându-se pe faptul că la Babadag s-a dovedit arheologic existența unei așezări romane¹⁴. Gh. Ștefan vedea acest *vicus Nov(us)* undeva pe Valea Taiței, dar până acum doar o identificare cu Babadagul este argumentată¹⁵. În aceste condiții, cel mai probabil, acest *vicus* făcea parte din teritoriul cetății Ibida, la fel ca și alte așezări rurale din zonă, cercetate mai mult sau mai puțin sistematic¹⁶. Din păcate, stadiul cercetării cetății aflată pe râul Slava este abia la început, iar despre existența și organizarea cetății în primele trei secole ale erei creștine nu știm decât foarte puțin¹⁷.

Pentru anul 178 sunt consemnați Silvius Casius și Piso..., *magistri* (tabelul XXIV, nr. 10 și 11), alături de Caius Alexander, *quaestor* (tabelul XXV, nr. 1). Era formula de conducere administrativă, care includea un colegiu de doi magistri plus un chestor, întâlnită în anumite așezări rurale dobrogene.

Vicus Petra

Situat la circa 4 km de Slava Rusă (jud. Tulcea), *vicus Petra* are câteva caracteristici interesante. Mai întâi, este singurul sat în care se redă explicit o formulă administrativă formată din doi *magistri* și doi *quaestores*. Aelius Geminus și Nymphidus Maximus¹⁸ (tabelul XXIV, nr. 12 și 13), alături de chestorii Cassius Primitivus¹⁹ (tabelul XXV, nr. 2) și Ulpius Romanus (nr. 3) constituie structura de conducere pentru un an. Așa cum aminteam mai sus, colegialitatea este foarte posibil să se fi întâlnit în toate așezările rurale din regiune, dar puține inscripții sunt în măsură să ne lămurească în acest sens.

¹⁰ Numele satului ar proveni, conform lui V. Pârvan și confirmat de editorul *ISM* II, de la numele unui sclav de vază, *actor* sau *villicus*, sau de la un libert.

¹¹ Tocilescu 1900, 203, nr. 27.

¹² Vulpe 1938, 181, n. 4.

¹³ *CIL* III, p. 2670.

¹⁴ Pârvan 1912-1913, 505, n. 10.

¹⁵ Ștefan 1958, 317. Preferăm varianta *vicus Novus*, plasat la Babadag, în locul interpretării editoarei *ISM* V, 233, p. 251, *vicus Noviodunum*, dat fiind faptul că nu există nici o dovadă că inscripția ar fi fost adusă de la Noviodunum. Vezi pentru varianta Noviodunum și Bounegru 1991, 96-97, nr. 22.

¹⁶ Opaiț 1989, 364; pentru un *vicus Bad...* care ar fi existat în teritoriul Ibidei, a se vedea și Vizauer, Paraschiv, Micu 2001, 144-145.

¹⁷ Pentru statutul acestei așezări, Al. Suceveanu este de părere că ar fi putut fi o *civitas stipendiaria*: Suceveanu 1977, 71-72.

¹⁸ Pentru Nymphidus, vezi Schulze 1991, 518, n. 2.

¹⁹ Pentru Cassius, vezi *Onomasticon* II, 41, iar pentru Primitivus, a se vedea *Onomasticon* III, 159-160

Monumentul epigrafic evocă construirea unei băi publice din contribuția sătenilor și nu din cea a conducătorilor acestui sat. Este interesant de remarcat că, în marea majoritate a cazurilor, nu doar în regiunea care ne preocupă, dar în ansamblul Imperiului, *magistri vici* nu fac donații importante, așa cum sunt obligați să facă magistrații orașelor. Acesta este unul dintre elementele determinante pentru cei care văd în acești conducători locali doar posesorii unor funcții fără importanță juridică. Nu este mai puțin adevărat că nivelul de bogăție al membrilor unei elite rurale nu se poate compara cu disponibilitățile notabililor de la nivel urban. De aici și faima mai mare a ultimilor.

Numele magistraților sunt romane, iar scriitura, în general, s-a făcut într-o limbă latină corectă. Dedicția este adresată împăratului și nu vreunei divinități oficiale, așa cum am întâlnit în alte situații de până acum.

Vicus Quintionis

Este cea mai bine cunoscută așezare rurală din punct de vedere al reprezentativității membrilor administrației locale²⁰. A fost identificat cu satul Sinoe (fost Casapchioi), în teritoriul cetății Histria.

Formularul dedicațiilor este unul clasic pentru mai toate documentele. Sunt doi *magistri*, dintre care unul este cetățean roman, iar celălalt *peregrinus*, alături de un *quaestor* care, de obicei, este roman. Totuși, câteva cazuri interesante merită unele adnotări.

Aelius Bellicus (tabelul XXIV, nr. 14) este menționat în două inscripții cu funcția de *magister*, dar la un interval de opt ani. Se confirmă, astfel, și în mediul rural, practica *iteratio* valabilă la magistrații urbani. Colegul său este Mucaporus al lui Ditugetus (nr. 26), care era un membru al comunității Bessilor. De altfel, inscripția este dedicată de către *veterani et cives Romani et Bessi consistentes*. Formula mixtă se întâlnește în cele mai multe situații. Adaptabilă la realitățile regionale, această formă de conducere pune alături pe cei cu avantaje juridice și restul locuitorilor care, din punct de vedere politic, erau plasați la același nivel²¹. Venirea în Dobrogea a bessilor²², ca și a lailor²³, traci de la sud de Dunăre, s-a făcut în condiții necunoscute de noi până astăzi²⁴. Cert este că aceștia conviețuiau cu cetățenii romani și cu veteranii stabiliți în comunitățile sătești. Nume precum Bizienis, Derzenus al lui Aulupor, Derzenus al lui Bitus, Durisse al lui Bithus²⁵, Brinus, Mucatralus al lui Dolus sunt tot atâtea exemple de traci angrenați în conducerea satului care-i găzduia, sau de membri ai familiilor acestor *magistri*.

Și chestorul Claudius Ianuarius (tabelul XXV, nr. 6, dar și tabelul XXIV, nr. 17), întâlnit în formula administrativă din 167 alături de acei *magistri* susmenționați, a evoluat interesant într-un *cursus honorum* ipotetic, neconfirmat până acum în mediul rural. El devine *magister* în intervalul 170-174, alături de T. Lupus (tabelul XXIV, nr. 25). Această ultimă inscripție este dedicată lui Jupiter Optimus Maximus și Junonei Regina, dar și *pro salute Imperatoris, civitatis*

²⁰ Lambrino 1948, 319-346.

²¹ Sherwin-White 1973, 270.

²² Pentru această populație întâlnită în *vicus Quintionis*, ca și în *vicus Ulmetum*, vezi Sarafov 1969, 141-150; Suceveanu 1971, 157-158; adaugă Zaharia, Suceveanu 1971, 567-578 și Avram 1984, 164-165. Vezi pentru o tratare detaliată la Bounegru 1997, 115-120, dar pentru comunitățile de *bessi* din Moesia Inferior și istoria lor a se vedea Tačeva 1997, 199-210.

²³ Despre identificarea lailor cu *laiaioi* menționați de Tucidide vezi Pârvan 1925, 244; Despre rolul pe care aceștia l-ar fi îndeplinit a se vedea Suceveanu 1981, 605-614

²⁴ Câteva ipoteze vezi în Bounegru 1997, 115, n. 1 și 2.

²⁵ Atât numele cât și patronimicul sunt trace.

et regionis Histriae. Este interesantă această dedicație tocmai pentru că se amintește orașul și regiunea de care depindea acest *vicus*²⁶.

Sulpicius Narcissus (tabelul XXIV, nr. 29) și colegul său, Derzenus al lui Aulupor (nr. 18), sunt menționați ca *magistrates* în loc de *magistri*.

Iulius Florus (nr. 22) poartă nume autentic roman, în timp ce colegul său, împreună cu care funcționa în anul 177, Derzenus al lui Bitus (nr. 19), are atât numele cât și patronimicul trace. Aceeași situație se înregistrează și pentru Mucatralus al lui Dolus²⁷ (nr. 27) sau Durisse al lui Bithus (nr. 20).

Mai interesantă este situația lui Valerius Cutiunis²⁸ (nr. 30), coleg cu Ti. Firmus (nr. 21), nume evident roman. Primul poate fi un trac romanizat.

Iulius al lui Geminus (nr. 23) și Genicius al lui Brinus²⁹ (nr. 24) constituie un alt cuplu de *magistri* din *vicus Quintionis*. Numele primului, roman, este redat după maniera greacă, cu gentiliciul Iulius și patronimic în loc de *cognomen*. Colegul său are un nume italic, dar pe filiație tracă.

Data de 13 iunie, când sunt depuse marea majoritate a acestor inscripții, era sărbătoarea trandafirilor, *Rosalia*, și sărbătoarea morților³⁰. Această dată este prilej de depunere de ofrande și de închinat la anumite zeități precum Nimfele, Silvanus, dar mai ales către Jupiter Optimus Maximus și Junona, așa cum se întâmplă în inscripțiile prezentate.

Prin urmare, sunt menționați 17 *magistri* din intervalul 136-176. Ținând cont de faptul că unul dintre ei a fost reales și că sunt câte doi pentru fiecare an, înseamnă că avem reprezentări nouă ani, adică avem un procentaj de 22,2 %. Este, fără îndoială, cea mai mare reprezentativitate a unei instituții, fie ea urbană sau rurală din Moesia Inferior.

În satul lui Quintus chestorul nu lipsește din nici o inscripție ce amintește structura administrativă. În marea lor majoritate sunt cetățeni romani: M. Cocceius Firmus³¹ (tabelul XXV, nr. 5), Claudius Ianuarius (nr. 6), Cocceius Phoebus (nr. 7), Flavius Secundus (nr. 9), Terentius Maternus (nr. 11). Nu lipsesc totuși nici excepțiile: Frontus Burtsitsinus³² (nr. 10) sau Dotu al lui Zinebtus³³ (nr. 8).

Vicus Sc..ia

Și acest *vicus* este greu de identificat după nume datorită stării precare a monumentului care ni-l face cunoscut. Ar putea fi *vicus Scaptia*³⁴. Localizarea sa la Palazu Mare, jud. Constanța, în

²⁶ Pentru *regio Histriae* a se vedea Bărbulescu 2001, 32-35.

²⁷ Pentru Mucatralis, nume des întâlnit pe teritoriul Dobrogei, vezi Pârvan 1923, 68. Pentru Dolus sau Doles vezi Tomaschek 1894, 34-35.

²⁸ Acest personaj era probabil și el roman, dar de origine tracă. A se vedea pentru *cognomenul* sau *patronimicul* Cutiunis Tomaschek 1894, 51.

²⁹ Genicius este un nume italic: Pârvan 1923, 65. În schimb, tatăl său, Brinus, era un *bess* romanizat: Russu 1967, 96.

³⁰ Pentru ritualurile care se îndeplineau cu ocazia acestei sărbători anuale vezi Alexandrescu-Vianu 1977, 139-144. În general, vezi Perdrizet 1900, 299-300.

³¹ Vezi pentru un studiu detaliat asupra personajului Birley 1933-1936, 363-367. Cocceii sunt întâlniți foarte des în Moesia Inferior: *Onomasticon* II, 67.

³² Pârvan 1923, 76-78.

³³ Pârvan 1923, 69-71.

³⁴ Tocilescu 1900, 107-108, nr. 1; *CIL* III, 7536; *ISM* II, 137.

teritoriul cetății Tomis, este acceptată ca fiind cea mai veridică³⁵. Primarul acestui sat, Apollonius Dadae³⁶ (tabelul XXIV, nr. 31), purta un nume grecesc, dar patronimicul era trac.

Vicus Scenopesis

Acest *vicus* se găsea în teritoriul Capidavei, în apropierea cetății.

Ebrenus³⁷ este singurul nume cunoscut al unui *magister* al satului (tabelul XXIV, nr. 32). Dedicția este făcută lui Jupiter și în sănătatea împăratului Antoninus Pius și a cezarului Lucius Verus. A doua inscripție este lacunară și nu ne oferă alte detalii despre personajul care deținea magistratura (nr. 33).

Vicus Secundini

Este al doilea sat ca reprezentare din Dobrogea³⁸. Nu este localizat încă pe teren, dar făcea parte, cu siguranță, din teritoriul histrian. Sistemul de administrație de aici avea o structură formată din doi *magistri* și, ceea ce este interesant, nu dispunea de *quaestores*, conform documentelor de până acum. Oricum, nu este consemnat nici un astfel de funcționar alături de cei 12 primari.

Dedicțiile erau făcute către Jupiter Optimus Maximus și către Junona, după tiparul celorlalte inscripții votive din mediile sătești dobrogene. Ca o caracteristică asemănătoare este și faptul că majoritatea documentelor epigrafice sunt depuse tot în 13 iunie, ziua când avea loc sărbătoarea *Rosalia* și pomenirea morților.

În afară de comunitatea de cetățeni romani, împroprietăriți după terminarea stagiului militar, întâlnim o a doua populație sud-tracică, lai, din Peonia³⁹. Aceștia, ca și bessii, au fost aduși cu statut de coloniști și beneficiau, după cum ne demonstrează inscripțiile, de același tratament, cel puțin din punct de vedere administrativ, cu cetățenii romani. Cooptarea în conducerea comunității este, fără îndoială, un privilegiu important pentru traci. O comunitate de lai este consemnată și la Turrus Muca..., *vicus*-ul din teritoriul Tomisului, dar aveau chiar și o așezare fortificată numită Λαϊκός πόρυος⁴⁰.

Cât privește pe *magistri*, se pot consemna mai multe situații care exclud un tipar fix, atât în componența anuală a colegiului, cât și în originea deținătorilor acestei funcții.

Aici, spre deosebire de *vicus Quintionis*, spre exemplu, în colegiul *magistri*-lor se consemnează mai puțini traci. Apar, în schimb, în majoritate romani, dar și greci. În același context, observăm că, spre deosebire de situația din satul lui Quintus, marea majoritate a mărturiilor epigrafice datează din secolul al III-lea, din 202 până în 246. Consecința normală a acestei situații a fost că, mai ales după 212, în urma celebrului edict de acordare a cetățeniei romane tuturor locuitorilor Imperiului, personajele care dețineau aceste funcții au devenit cetățeni romani, dacă nu erau până în acel moment. Comunitatea de lai, cu toate că și-a păstrat drepturile locale, forma de organizare administrativă și denumirea generică de *Lai consistentes*, a acceptat cetățenia romană. Faptul este dovedit de onomastica majoritar romană, cu unele semne ale trecutului identificate în patronimele trace⁴¹. Tot spre deosebire de *vicus Quintionis*,

³⁵ Bounegru 1991, 98.

³⁶ Pentru Dada a se vedea Detschew 1976, 110.

³⁷ Numele este trac și mai este atestat la Pizos: *IGBulg* III/2, 1690. Vezi și Detschew 1957, 2.

³⁸ Lambrino 1948, 319-346.

³⁹ Despre lai a se vedea Vulpe 1976, 277-288, dar și Avram 1984, 164-168.

⁴⁰ *ISM* II, 378.

⁴¹ Despre situația lailor după edictul din 212 a se vedea Boilă, Doruțiu-Boilă 1972, 188.

aici lipsesc din dedicații veteranii. Probabil au preferat să se confunde cu comunitatea de cetățeni romani, mai cuprinzătoare.

Aelius Herculanus (tabelul XXIV, nr. 34) și Aurelius Fortunatus (nr. 36) sunt colegi pentru anul 237, când este închinat, probabil tot la 13 iunie, un altar împăratului Maximinus Thrax. Ultimul dintre ei este un cetățean roman de dată recentă, probabil după edictul lui Caracalla.

Un alt cuplu interesant este Artemas al lui Discorides (nr. 35) și Iustinus al lui Valerius (nr. 41). Primul este un grec, unicul menționat până acum în calitate de primar al unui sat din teritoriul histrian. Numele celui de-al doilea, probabil un trac romanizat, apare tot după tradiție grecească: nume personal și patronimic.

Bonosus al lui Bonunis (nr. 37) și Iustus al lui Iustinus (nr. 42), cei doi primari ai acestui sat din anul 238, vor fi fost cetățeni romani care au obținut cetățenia după edictul lui Caracalla, și de aceea nu se mai ostenesce să amintească toate numele, pentru că majoritatea locuitorilor Imperiului au primit această onoare, devenită în timp normalitate.

Claudius Antoninus (nr. 38) și Cocceius Iustus (nr. 39), *magistri* ai anului 246, sunt cei mai târzii primari consemnați într-un *vicus* dobrogean. Ambii cetățeni romani, cei doi au închinat altarul pentru sănătatea împăratului Filip Arabul.

Flavius Valens (nr. 40) și Valerius Cosenis (nr. 45) sunt consemnați în anul 220. Patronimicul celui de-al doilea *magister* poate fi o reminiscență a originii trace a unora dintre magistrați, deveniți cetățeni romani după 212.

Faptul că înainte de 212 exista acea colegialitate interetnică, cum se observă bine în *vicus Quintionis*, se constată din perechea de magistrați Longinus (nr. 43) și Mucatralis (nr. 44)⁴². Primul, cetățean roman, al cărui nume nu îl cunoaștem în totalitate, iar al doilea, evident, un trac. Inscripția se datează fie în 182, fie în 195, probabil tot pe 13 iunie.

Așadar, pentru intervalul 182-246 avem reprezentați șase ani în ceea ce privește primarii din *vicus Secundinus*. Înregistrăm un procentaj al reprezentativității de 9, 37 %, net inferior celui din *vicus Quintionis*. Această situație credem că trebuie legată și de faptul că, începând cu secolul al III-lea, puterea economică a mai marilor locului era în scădere, fapt înregistrat și la magistrații urbani.

*Vicus Turris Muca...*⁴³

A fost amplasat în teren la Anadalkioi, lângă Constanța și făcea parte din teritoriul Tomisului. În Dobrogea mai dispunem de astfel de așezări rurale⁴⁴, considerate sate fortificate, care ar proveni ca structură din perioada elenistică⁴⁵. Locuitorii acestor așezări vor fi avut și sarcini de apărare, așa cum, de la Hadrian, sunt înregistrate unități militare indigene în zonele de frontieră⁴⁶.

Herculanus și...us Ianuarius⁴⁷ (tabelul XXIV, nr. 46 și 47) formează perechea de *magistri*, clasică de acum pentru multe așezări de acest tip, fără vreun chestor ca ajutor. Ambii erau,

⁴² La Mrozewicz 1989, 106, nr. 144, inscripția apare datată în 238 p.Chr. iar magistrații ar fi din *Vicus Quintionis*.

⁴³ O întregire ipotetică vezi la Suceveanu 1971, 156: *vicus Turris Muca(poris)*.

⁴⁴ Pentru un *Stratonis – turris* în *Tab. Peut.*, col. 506-512 și Vulpe 1978, 205, n. 131; despre un *Λαϊκός πύργος* în Stoian 1959, 385; Vulpe 1968, 143; sau un *πύργος* la Bărbulescu-Munteanu 1978, 129, fig. 1.

⁴⁵ Avram 1984, 163.

⁴⁶ Rostovtzeff 1918, 29-30. Cf. Avram 1984, 163.

⁴⁷ Mrozewicz 1989, 107, nr. 165, vede un ipotetic Umianus.

probabil, cetățeni romani, și au activat fie în timpul împăraților Marcus Aurelius și Lucius Verus, fie în perioada domniei comune a lui Septimius Severus cu Caracalla, sau, cel mai probabil în timpul lui Maximinus cu Maximus⁴⁸.

Vicus Ulmetum

Ulmetum se afla la jumătatea distanței dintre Capidava și Histria. Aparținea, prin urmare, fie teritoriului Capidavei, dovadă fiind inscripția ce îl amintește pe C. Iulius Quadřatus, *quinquennalis territorium capidavensis*, fie teritoriului Histriei de unde au fost transportate mai multe pietre cu inscripție.

Populația deponentă a altarelor era formată din cetățeni romani și din bessii, organizați într-un *conventus*⁴⁹. În fruntea satului se afla un singur *magister*, așa cum reiese din cele patru inscripții de care dispunem. Datarea lor s-a făcut la jumătatea secolului al II-lea, când deja existau nucleeele de traci sudici stabiliți în diverse părți ale Dobrogei romane.

Flavius Germanus⁵⁰ (tabelul XXIV, nr. 48), cetățean roman, se afla în funcție la data de 25 iunie 163. Observăm că, spre deosebire de alte locații unde se ridicau astfel de altare în 13 iunie, aici avem date diferite în care localnicii, prin vocea conducătorilor, își exprimau fidelitatea față de statul roman și conducătorii săi.

Martius Philo⁵¹ (nr. 50) închină un altar în data de 2 iulie a anului 172. Ca și în alte cazuri, altarul votiv este prilejuit de sărbătorile de vară, legate de cultul morților și de strângerea recoltei. Iulius Teres⁵² (nr. 49) este *magistras* în acest *vicus*, probabil o formă a lui *magister*⁵³. Cel mai timpuriu *magister* consemnat la Ulmetum este L. Valerius Maxellius (nr. 51)⁵⁴. De fapt, inscripția care-l menționează este prima ce a făcut cunoscută existența unui *vicus Ulmetum*.

Vicus Urb...

Vicus Urb... este un alt sat dobrogean unde este menționată o comunitate de *cives Romani consistentes*⁵⁵. A fost identificat cu Medgidia, jud. Constanța⁵⁶. Cei doi *magistri* sunt menționați cu *tria nomina*, C. Magius Iulianus⁵⁷ (tabelul XXIV, nr. 52) și D. Manlius Bal...⁵⁸ (nr. 53).

Vicus Vergobrittiani

Satul lui Vergobrittianus⁵⁹, așa cum s-a propus identificarea acestui *vicus*, se găsea în jurul așezării de la Cius, și făcea parte, probabil, din teritoriul acesteia. Singurul *magister* consemnat,

⁴⁸ Pârvan 1923, 99-106.

⁴⁹ Despre comunitățile de *cives Romani* în Dobrogea, cu referiri speciale la *vici*, vezi Bounegru 1986, 59-73.

⁵⁰ Un Flavius Germanus mai întâlnim ca decurion al orașului Tropaeum Traiani, datat în secolul al III-lea.

⁵¹ În inscripție apare doar Pilo. Philo este un nume grecesc, dar întâlnit des în mediile romane sau romanizate. Vezi Solin 2003, 800. Despre gentiliciul Martius vezi în *Onomasticon* III, 61-62.

⁵² Cognomenul este trac: Detschew 1957, 500-502; Teres este întâlnit și în nomenclatura romană: Kajanto 1982, 233.

⁵³ A mai fost consemnată această formă în *vicus Scenopensis*.

⁵⁴ Despre formarea cognomenului Maxellius a se vedea în Kajanto 1982, 117, 276.

⁵⁵ *CIL* III, 14441; Doruțiu 1964a, 132; Baumann 1984, 223.

⁵⁶ Bounegru 1991, 91 și n. 21.

⁵⁷ Pentru gentiliciul Magius vezi *Onomasticon* III, 46.

⁵⁸ Pentru Manlius vezi *Onomasticon* III, 51.

⁵⁹ Numele, care se presupunea a fi fost de origine celtică (Vergobretus= conducător), este îndoielnic: Falileyev 2005, 291-303.

C. Iulius Valens⁶⁰ (tabelul XXIV, nr. 54), a fost veteran al legiunii a V-a Macedonica, care își exercita autoritatea și în această zonă în cursul secolului al II-lea. Totuși, după o analiză atentă a documentului epigrafic pe baza căruia a fost identificat acest sat, este foarte posibil ca, de fapt, toponimul să fie unul fabricat⁶¹.

Alți vici

P. Aelius Victorinus (tabelul XXIV, nr. 55) era un *magister* care activa într-un *vicus* din *territorium Dianensium*. Este singurul magistrat care este menționat și ca membru într-un senat local, fără a ști cu exactitate despre ce așezare sau structură administrativă este vorba. Comunitățile locale organizate după modelul urban, dar care nu au atins încă statutul de oraș, dispuneau de un senat local, format din membrii exponenți ai așezării. Acești *decuriones* aveau un rol definitoriu în alegerea magistraților, precum și în deciziile care priveau interesele comune locale. Poate fi și cazul personajului nostru.

Dionysios, fiul lui Satyrion (nr. 56) și Herodoros al lui Satyrion (nr. 57) erau *magistri* într-un *vicus* necunoscut. Alături de ei apare și chestorul Artemidoros (tabelul XXV, nr. 12), într-o formulă care se aseamănă cu cea din *vicus Quintionis*. Inscripția a fost descoperită în satul Caranasuf, jud. Constanța. Funcția cu care apar cei doi este *μαγιστράτος*⁶², situație întâlnită și în denumirea unor primari din *vicus Clemetianus* sau *vicus Quintionis*.

Un anume Burtinus (tabelul XXIV nr. 61), *civis Tomitanus*, era *magister* într-un *vicus* neidentificat de pe teritoriul Bulgariei de astăzi. În privința lui Veturius Tertius⁶³ (nr. 60) se avansează ideea că acest magistrat ar fi putut activa la Capidava. El este cunoscut dintr-o inscripție funerară de aici⁶⁴. Până la atestarea acestui magistrat de *vicus*, Capidava a fost chiar considerată, eronat credem noi, un *pagus*, după Aurelius Hermes, un personaj care se intitulasă *paganus*⁶⁵.

În afară de *vici* menționați, de unde cunoaștem magistrați, se mai întâlnesc și alte structuri asemănătoare (*vicus* sau *κώμη*), cunoscute din izvoarele literare și epigrafice, dar despre care nu cunoaștem amănunte referitoare la structura administrativă: *Agatapara vicus*⁶⁶, (cel mai sudic *vicus* din Moesia Inferior, posibil din teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum⁶⁷), *vicus Amlaidina* (în teritoriul Callatis-ului)⁶⁸, *vicus Arcidava*⁶⁹ (teritoriul Histriei), *vicus Asbolodina*⁷⁰ (teritoriul Callatis-ului), *Bapeni vicus*⁷¹ (la est de Augustae, către Variana, în teritoriul coloniei Oescus),

⁶⁰ Un veteran al unei *ala*, cu același nume, a fost atestat într-o altă inscripție funerară de la Cius: *ISM* V, 121.

⁶¹ Matei-Popescu, Falileyev 2007, 323-326.

⁶² *Μαγιστράτος* are înțelesul de *magister vici*: Barnea 1969, 595; termenul este un calc latin, el neexistând, practic, în limba greacă.

⁶³ Pentru Veturius a se vedea *Onomasticon* IV, 164, iar pentru Tertius, *Onomasticon* IV, 114-115.

⁶⁴ *ISM* V, 34.

⁶⁵ *ISM* V, 42.

⁶⁶ *CIL* VI, 32582.

⁶⁷ Vezi o hartă a comunităților rurale din Moesia Inferior la Poulter 1980, fig. 48.1.

⁶⁸ *CIL* III, 13743; *ISM* III, 237: *Aurelius Dalenus ex vico Amlaidina*. Această localitate este consemnată și pe Scutul de la Dura-Europos, și se poate localiza la 23 August, sat aflat pe drumul antic dintre Tomis și Callatis. Pentru o plasare în teritoriul Tomisului vezi *ISM* II, 133, p. 164.

⁶⁹ *ISM* I, 358.

⁷⁰ *CIL* III, 14214³³.

⁷¹ *Geogr. Rav.*, IV, 7.

*vicus Buteridavensis*⁷² (teritoriul Histriei), *vicus Cassianus*⁷³ (în teritoriul Histriei), *vicus Giridava*⁷⁴, *Longinopara vicus*⁷⁵, *vicus Perburdava*?⁷⁶ (în teritoriul orașului Novae?), *vicus Rami[ani?]*⁷⁷ (în teritoriul Cius-ului), *vicus Sapisara*⁷⁸ (în teritoriul Nicopolis ad Istrum), *vicus Sardes* (teritoriul Callatis-ului), *Siam(a)us vicus*⁷⁹ (teritoriul orașului Oescus, aproape de actualul oraș Vadim), *vicus Varovum Minor*⁸⁰, care implică existența și a unui *vicus Varovum Maior*⁸¹ (în teritoriul Montanei), κώμη Ἐρμώνακτος⁸² (în teritoriul Tyras-ului), κώμη Κορυολν[?]⁸³, κώμη Μασκιόβρι(ας)⁸⁴, (κώμη) Σάρδεων⁸⁵, dar și alții cu nume incomplet⁸⁶. Din păcate, din toate aceste comunități rurale nu știm nimic despre administrarea lor, dar putem deduce că erau, în mare, aceleași structuri.

Estimativ, pentru Moesia Inferior se apreciază că ar fi identificabile peste 45 de comunități rurale de tip *vicus* (κώμη)⁸⁷.

Principes din Moesia Inferior⁸⁸

Pe teritoriul Moesiei Inferior avem consemnați doi *principes loci*, un *princeps vici* și doi *principes*, fără a se cunoaște locul în care activau aceste personaje (tabelul XXVI).

M. Atius Firmus (nr. 2) este menționat ca *loci princeps* într-o inscripție descoperită la Seimeni (jud. Constanța). Asemănarea cu monumentul epigrafic al lui Iulius Quadratus (nr. 4), *princeps loci*, l-a determinat pe N. Gostar să considere că ar fi provenit de la Capidava⁸⁹. C. Iulius Quadratus este amintit într-o inscripție descoperită la Ulmetum. Era un indigen romanizat, probabil șeful unei unități administrative neromane.

A mai fost emisă și ipoteza că titulatura de *princeps loci* nu ar desemna o magistratură ci, mai degrabă, o poziție socială, de fruntaș al locului⁹⁰.

⁷² Tocilescu 1900, 206-207; *CIL* III, 14447; Suceveanu 1971, 155-166; *ISM* I, 359, 360.

⁷³ Pârvan 1912-1913, 537; Vulpe 1977, 113-130; *ISM* I, 369, 370.

⁷⁴ *CIL* III, 12399.

⁷⁵ Gerov 1952/1953, 333, nr. 369, 377; *ILBulg* 209.

⁷⁶ Stefanov 1939, 320.

⁷⁷ Doruțiu-Boilă 1977, 180-185; *ISM* V, 117.

⁷⁸ *CIL* VI, 2933.

⁷⁹ *ADBulgar*, 174; Gerov 1988, 100.

⁸⁰ Velkov 1962, 31.

⁸¹ Gerov 1988, 107.

⁸² Ptol., III. 10; cf. Falileyev 2006, 38-39.

⁸³ *IGBulg* I, 301.

⁸⁴ *IGBulg* II, 749.

⁸⁵ *CIL* III, 14214³³.

⁸⁶ Vezi o listă completă pentru Dobrogea la Bounegru 1991, 90-98, 105 și harta 1. Pentru Moesia Inferior a se vedea Poulter 1980, n. 2 și fig. 48.1.

⁸⁷ Poulter 1980, 729.

⁸⁸ Pentru *princeps* în Imperiu a se vedea în Laffi 1966, 28, 54, 80, 97 și Popescu 1967, 181-201, pentru regiunea Dunării de Jos.

⁸⁹ Gostar 1972, 261. Editarea *ISM* V nu exclude nici proveniența chiar de la locul descoperirii, de la Seimeni: *ISM* V, 4, p. 27.

⁹⁰ Expresia *princeps loci* este foarte rar menționată în Imperiu. Se amintește de un astfel de conducător, fără a se reda textul exact, pe lângă Singidunum: Rostovtzeff 1957, 246. Pentru o discuție a rolului acestor *principes*, cu referire la ipoteze înaintate de V. Pârvan, vezi Popescu 1967, 181-201. Pentru *locus* a se vedea Kübler 1926, col. 957-964, iar în istoriografia noastră Florescu 1958, 19-21. Interesantă este opinia lui Popescu 1967, 188, în care se identifică o transpunere a grecescului τόπος în termenul latinesc *locus*. Avram 1984, 161 emite ideea că *loci princeps* ar fi, în cazul lui Iulius Quadratus,

Prezența populației băștinașe în aceste comunități este atestată tocmai prin faptul că magistrații din fruntea acestora provin din rândurile lor, dar au reușit, într-un context sau altul, să obțină cetățenia romană. Cu siguranță, Antonius Zinenis (nr. 1)⁹¹ este un băștinaș ca și soția Zudecitolp a unui alt *princeps*, al cărui nume nu a mai ajuns până la noi (nr. 5)⁹².

Situația lui Aurelius Victorinus Victoris (nr. 3) este la fel de interesantă. Din postura de *princeps vici Tautimosiceus*, acest magistrat este singurul care atestă și o altă organizare a *vici*-lor din Moesia Inferior. Descoperită la Krivodol, între Vratza și Montana (Bulgaria), inscripția amintește un nou *vicus* din Moesia Inferior, *vicus Tautimosiceus*, din teritoriul Montanei. Fără a avea detalii despre locația precisă a acestuia, remarcăm faptul că personajul după care este denumit acest *vicus* nu mai este roman, așa cum proveneau denumirile majorității așezărilor de același tip din Dobrogea⁹³. Însă, ceea ce ne interesează cel mai mult aici este titulatura magistratului. Victorinus este singurul *princeps* din zonă care conducea un *vicus*. Explicația acestei denumiri, care ar fi fost echivalentul unui *magister vici*, poate veni din comparația cu alte regiuni din Imperiu. Editorul inscripției vorbește de posibilitatea uzurpării titlului de *princeps* pentru a denumi acest magistrat⁹⁴. În perioada anterioară cucerii romane, acești *principes* dețineau controlul în comunitățile lor. Odată cu trecerea la sistemul roman, noile funcții romane (*duumviri*, *aediles* etc.) se impun, fără ca titlaturile vechi să dispară de tot. Este elocvent, spre exemplu, cazul unui Q. Rutilius Proculus *duumvir quinquennalis, princeps municipii Riditarum*⁹⁵.

În Africa, în teritoriile care dispuneau de un centru urban, reprezentanții populației băștinașe erau numiți *principes*⁹⁶. În alte comunități din cadrul Imperiului, conducători precum *princeps coloniae*⁹⁷, *princeps municipii*⁹⁸, *princeps civitatis*⁹⁹, *princeps Kastelli*¹⁰⁰ sunt destul de întâlniți. În perioada Principatului se pare că titulatura de *princeps* rămâne mai mult onorifică, mai ales când alături de ea nu apare nici o locație în care să fi activat posesorul ei, păstrându-se doar pentru a arăta originea sa nobilă¹⁰¹.

C. Concluzii

Se constată că mare parte dintre monumentele epigrafice ridicate de către mai marii *vici*-lor sunt în cinstea lui Jupiter Optimus Maximus, zeul protector al statului roman¹⁰². Acest tip de inscripții, alături de cele dedicate Triadei Capitoline și cele *pro salute imperatoris*, sunt tot atâtea dovezi ale loialismului față de stat, manifestat de către membrii acestor comunități în fiecare an, cu ocazia zilei de 13 iunie. În fapt, aceste *vota* vin din partea *cives Romani consistentes*,

---

o apoziție pentru *quinquennalis territorii*, raliindu-se astfel opiniei că acest titlu desemna un fruntaș local și nu o magistratură.

⁹¹ Pentru Zinenis-Zines vezi Detschew 1976, 189.

⁹² Despre acest nume, Detschew 1976, 194.

⁹³ Pentru discuțiile despre rădăcina *tauta-teuta* a se vedea în Detschew 1976, 495 (*Tautomedes*).

⁹⁴ Venedikov 1955, 205.

⁹⁵ Rendić-Miočević 1962, 319, 323.

⁹⁶ Gerov 1988, 107, n. 123.

⁹⁷ *CIL* III, 9540.

⁹⁸ *CIL* III, 2774.

⁹⁹ *CIL* III, 1481; Vulić 1931, 242.

¹⁰⁰ Vulić 1931, 241.

¹⁰¹ Popescu 1967, 187. Vezi o interesantă listă de *principes civitatis* din întreg Imperiul la Scherrer 2004, 137-142.

¹⁰² Latte 1960, 297-305.

alături de care apar, variabil, *veterani*, *Lai*, *Bessi*. Nu știm, din păcate, nimic despre organizarea comunităților de geți autohtoni, și nici nu cunoaștem care era statutul lor în aceste așezări în care locuiau cu siguranță, în raport cu cetățenii romani și cu acele comunități de coloniști traci.

Cele câteva sate de unde avem informații despre comunitățile din interiorul lor și despre conducerea acestora reprezintă un tipar care trebuie să fi fost valabil pentru toată regiunea care face obiectul studiului nostru, respectiv Dunărea de Jos. O situație contrastantă se identifică dacă se urmărește răspândirea satelor pe cuprinsul Moesiei Inferior. Majoritatea covârșitoare a acestora se găsește în Dobrogea¹⁰³.

Inconstanța care se întâlnește în organizarea administrativă a unor localități din același teritoriu, și facem referire aici la existența a unul sau doi *magistri*, la existența, sau nu, a unui *quaestor*, sau a doi *quaestores*, demonstrează și la nivelul structurilor rurale o flexibilitate câștigătoare pentru autoritățile romane. Fiecare comunitate, în funcție de interesele și necesitățile sale, își fixa un anumit număr de reprezentanți. Avea dreptul să demareze acțiuni de ridicare a unor clădiri utile din fonduri comune, cum este cazul aceluși edificiu termal ridicat de locuitorii din *vicus Petra* și să încerce să își îmbunătățească modul de viață la nivel local. Am putea spune că viața acestor comunități era una tihnită și cu destulă libertate de decizie, atâta timp cât fidelitatea față de statul roman și de împărat era exprimată și dovedită.

---

¹⁰³ Vezi o analiză pe regiuni în Moesia Inferior la Poulter 1980, 737-738.

CONSIDERAȚII FINALE

Rinul și Dunărea au fost considerate de către Augustus elementele naturale optime pentru a trasa frontiera de nord a Imperiului Roman¹. Interesul pentru ambele maluri ale Dunării a apărut imediat după constituirea provinciei Illyricum². Controlul traficului fluvial a determinat și apariția primelor comunități civile romane din regiunea Dunării de Jos.

Pentru linia Dunării Inferioare se pot desprinde patru etape de evoluție ale procesului urbanistic:

- I. Perioada de tatonare și consolidare a stăpânirii romane, corespunzătoare secolului I, este tocmai cea care înglobează dinastiile Iulia-Claudia și Flavia;
- II. Epoca Traian-Hadrian împărțită, la rândul-i, în două subetape: prima, în care Traian fondează câteva colonii de veterani, dar, concomitent, pregătește terenul pentru urmașul său; a doua este cea în care Hadrian constată că sunt îndeplinite criteriile de acordare a statutului municipal unor *civitates* din regiunea dunăreană, cum este cazul Viminacium din Moesia Superior și, posibil, Tropaeum Traiani;
- III. Epoca lui Marcus Aurelius în care se poate vorbi de o maturizare a așezărilor cvasiurbane, baza noilor orașe municipii cum este cazul Troesmis;
- IV. Etapa decisivă, care a reprezentat încununarea unei perioade vaste de acumulări, coroborate cu facilitățile acordate de împărații vremii, corespunde dinastiei Severilor, adică sfârșitului secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea; este și perioada în care începe declinul comunităților urbane, concomitent cu cel al magistraturilor tradiționale orășenești.

Ținând cont de aceste etape, dar urmărind și alte aspecte ale fenomenului urbanistic, câteva concluzii interesante au rezultat în urma acestei cercetări. De altfel, scopul principal urmărit de noi, identificarea elementelor de geneză și fixarea cronologică a momentului municipalizării orașelor de pe linia Dunării de Jos, considerăm că a fost atins. Și totuși, datorită lipsei acute de izvoare, am fost în imposibilitatea de a oferi răspunsuri temeinice la toate problemele discutabile.

Urmărind în capitolul de început al lucrării evoluția tipologică a comunităților urbane, cvasiurbane și rurale de pe cuprinsul Imperiului, cu modificările ierarhice și de terminologie care au avut loc odată cu trecerea de la Republică la Principat, am constatat că nu lipsesc excepțiile înregistrate în tot spațiul aflat sub autoritatea Romei, fie ca efect al reminiscentelor din epocile anterioare, al particularităților locale, fie ca o consecință a acțiunii diferențiate a romanilor. Păstrarea trăsăturilor locale, dar adaptate la stilul roman, cât și flexibilitatea autorităților făceau posibilă o bună coordonare a procesului de urbanizare, la nivelul întregului Imperiu. În ciuda diversității structurale, senzația de ordine este cea care domină.

---

¹ Mócsy 1974, 34; Gudea 1977, 851.

² Mócsy 1974, 35. Vezi în RG, 30: *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique finés Illyrici ad ripam fluminis Danui.*

În același capitol analizăm și populația care locuia în aceste unități administrative. În ceea ce privește procesul de urbanizare, mai ales în comunitățile occidentale și africane, dar nu numai, o influență definitorie a avut fondul cultural anterior cuceririi. Tradiția urbană autohtonă, mai consistentă sau mai săracă, a fost un catalizator al noilor structuri de factură romană.

Având aceste aspecte bine definite pentru ansamblul Imperiului, studierea procesului de urbanizare în primele sale etape în regiunea Dunării de Jos ne-a adus confirmarea că sistemul roman se adapta foarte bine particularitățile locale.

Folosindu-ne în special de izvoarele istorice care ni s-au păstrat până astăzi, am reușit crearea unei imagini detaliate a procesului de constituire a orașelor de tip *municipia* și *coloniae* de pe linia Dunării de Jos. De la vest la est, din Moesia Superior către Moesia Inferior, am făcut o analiză a elementelor constitutive ale orașelor. Una dintre concluziile de bază este că aportul militar, direct sau indirect, a fost unul destul de important. Ne referim aici în special la structurile cvasiurbane dezvoltate pe lângă *castra*. La acestea se adaugă și veteranii care au devenit magistrați sau senatori locali, chiar dacă pentru Moesia Inferior se constată o lipsă de interes pentru această categorie în ceea ce privește accesarea către funcții municipale. Din acest motiv, pentru fiecare localitate vizată am prezentat și un scurt istoric al unităților militare, cu aportul fiecăreia la ridicarea fortificațiilor. În mod evident, dezvoltarea castrilor antrena și lărgirea spațiului destinat *canabae*-lor care, treptat, ajungeau să nu mai cuprindă niște barăci de lemn, ci deveneau adevărate orașe cu edificii din piatră. Construcțiile civile cunosc o adevărată explozie în epoca Traian-Hadrian.

În perioada flavio-traianică, în zona noastră de interes nu se consemnează nici un municipiu. Asta s-a datorat, în special, faptului că așezările civile au cunoscut o dezvoltare accentuată și o adaptare la criteriile de viață urbană abia începând cu Traian. Este unul dintre argumentele care ne-au determinat să constatăm că un municipiu la Tropaeum Traiani încă de la Traian era destul de greu de realizat. Nu existau premisele unei astfel de ridicări în rang înainte de a se consolida o clasă politică destul de consistentă și versată în administrarea noului oraș, concomitent cu liniștirea zonei în care era amplasată localitatea. Dacă în ceea ce îl privește pe Traian putem să îl credităm cu pregătirea terenului pentru adevărata urbanizare, de la Hadrian a început efectiv acest proces. Și nu ne referim aici doar la Viminacium, în Moesia Superior, și poate la Tropaeum Traiani din Moesia Inferior, ci și la orașe din provinciile din jur, cum sunt, spre exemplu, Napoca și Drobeta din Dacia vecină. Am mai adăuga și stadiul avansat la care ajunseseră canabele de la Durostorum, denumite *canabae Aeliae*, dar care au rămas la acest statut cvasiurban până la legalizarea promovării lor în timpul Severilor.

Totuși, de la Traian au rămas în regiunea Dunării de Jos două importante *coloniae*. Ulpia Ratiaria și Ulpia Oescus sunt cele două orașe cu statut colonial rezultate din stabilirea în zonă a veteranilor legiunilor care erau dispuse în centrele de pe Dunăre. Modalitatea de constituire se pare că este identică, în sensul că pe locul castrului părăsit de legiunile romane, imediat după ocuparea Daciei, a luat ființă noul centru al orașului. Având la bază o importantă structură urbanistică, noile orașe au fost înzestrate cu incintă, iar comunitatea romană s-a dezvoltat vertiginos. În acest caz, am putea spune că armata a avut un rol primordial de vreme ce, în afară de materialul uman pe care l-a furnizat în momentul fondării, a contribuit și la realizarea planului urbanistic. În lipsa unor informații foarte consistente de la Ratiaria, săpăturile din ultimii 15 ani de la Oescus au devenit foarte importante prin informațiile pe care ni le oferă. Identificarea unei succesiuni stratigrafice interesante, care pornește din prima parte a secolului I și continuă, în etape, până la fondarea coloniei propriu-zise, confirmă faptul că fostul castru a servit ca vatră a așezării civile cu caracter colonial din timpul lui Traian.

Momentul fondării celor două colonii trebuie legat de reglementarea situației juridico-administrative a Daciei, concomitent cu deplasarea legiunilor încartiruite aici în alte centre din Imperiu. Am arătat pe parcursul lucrării că, cel puțin pentru Oescus, o amânare către anii 108/109 a momentului colonizării este mai justă. În ceea ce privește Ratiaria, *deductio* este posibil să se fi petrecut cu câțiva ani mai devreme.

Traian a desfășurat o activitate specială de urbanizare în Tracia. Două *civitates* fondate de acest împărat ne-au atras atenția în studiul de față, atât datorită faptului că de la sfârșitul secolului al II-lea revin Moesiei Inferior, dar și din cauza specificului lor aparte. Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum reprezintă două așezări cu un statut special, care se apropie cel mai mult de *civitates peregrinae*, poate *stipendiariae*. Cu o constituție grecească, normală la o populație în majoritate de origine microasiatică, cu instituții specific grecești, dar cu o dependență evidentă față de guvernatorul provinciei, cele două orașe mai prezintă și alte caracteristici interesante. În teritoriile aferente, destul de consistente, și care fac din ele unele dintre cele mai bogate orașe, limba predominantă era latina, spre deosebire de urbele unde, așa cum constatam, greaca era limba oficială. Rolul acestei hibridări era unul foarte important pentru autorități. Pe de o parte, este vorba de legătura care se crea între provincia „latină”, Moesia Inferior, și cea „grecească”, Tracia, iar pe de altă parte, raporturile se puteau extinde până în Asia Mică.

După ce fondările de *coloniae* nu au mai fost considerate căi utile de urbanizare, odată cu Hadrian promovarea unor așezări cu statut inferior la rangul de *municipium* a început să devină uzuală. Cazul Viminacium este unul foarte interesant și am constatat că se leagă de situația unor orașe de la Dunărea Mijlocie. Modalitatea de constituire, respectiv dintr-o *civitas* populată de un *conventus civium Romanorum*, la o anumită distanță de castru și de *canabae*, este destul de întâlnită în epocă. În Pannonii, spre exemplu, în orașe precum Aquincum (fig. 30) sau Carnuntum se întâlnește aceeași situație (fig. 29 și 30). Toate aceste *municipia* au beneficiat, practic, de acumulările înregistrate încă din timpul Flaviilor. În acest caz nu se poate vorbi de o contribuție a elementului militar decât parțial, prin intermediul veteranilor care, după satisfacerea serviciului militar, s-au așezat în noul oraș. Totuși, la Viminacium, *canabae*-le care s-au construit în jurul castrului legiunilor a IV-a Flavia și a VII-a Claudia au antrenat, după părerea anumitor specialiști, dezvoltarea concomitentă a unei *civitas*, la o oarecare distanță. După părerea noastră, este vorba nu de o nouă așezare care ar fi luat ființă imediat după fixarea unităților militare în castrul de la Viminacium, ci de așezarea autohtonă care a căpătat un nou statut odată cu instalarea romanilor. Interdicția municipalizării *canabae*-lor, dar și nevoia atribuirii unor teritorii veteranilor din zonă au dus la constituirea noului oraș prin promovarea acestei *civitas*. Dezvoltarea spectaculoasă a centrului de la Viminacium a antrenat ridicarea sa la rangul de *colonia* în timpul lui Gordian al III-lea. Promovarea a survenit într-un moment în care valoarea sa era una pur onorifică, dar amplasarea unui mare număr de veterani, concomitent cu mărirea teritoriului aferent urbei, a făcut necesară o schimbare de statut, fie ea și formală. De altfel, despre *Colonia Viminacium* avem destul de puține informații, majoritatea legate de magistrații orașului.

Sub Marcus Aurelius a început o nouă perioadă în sistemul roman de urbanizare din provincii. Politica sa a avut câteva aspecte în comun cu orașele flaviene; de exemplu, tendința de a crea centre rutiere pe drumuri importante, cum ar fi Naissus sau Margum din Moesia Superior. Și totuși, dacă până acum istoriografia a găsit pe acest împărat „responsabil” cu municipalizarea majorității covârșitoare a orașelor Moesiei Inferior, în lucrarea de față am demonstrat că există îndoieli serioase în acest sens. În primul rând, lipsa unor *leges municipales* constituie un element care conferă o doză consistentă de relativitate în privința momentului municipalizării. Doar pentru Troesmis se știe cu anumită certitudine data la care a căpătat rangul

de *municipium*, respectiv anii 179-180. Atât posibilă descoperire a legii municipale, pe care, din păcate, nu putem să o confirmăm până la publicarea sa, dar și alte argumente prezentate pe parcursul cercetării noastre, ne îndreaptă către sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius. În literatura de specialitate de până acum, data promovării orașului fusese fixată imediat după mutarea legiunii a V-a Macedonica, respectiv după 168. Cât privește modalitatea de constituire a acestui municipiu, am ajuns la concluzia că dualitatea consemnată în istoriografie cu câteva decenii în urmă este cea mai veridică soluție. Antrenarea în acest proces a celor două unități civile, *civitas* autohtonă și *canabae*-le de pe lângă castrul legiunii a V-a Macedonica, cu instituțiile lor consemnate epigrafic, reprezintă un caz tipic de municipalizare a comunității de tip *civitas*, în condițiile în care *canabae*-le nu dispuneau de autonomie juridică.

În privința orașului Tropaeum Traiani, am prezentat suficiente argumente care să infirme o municipalizare încă de la Traian. Inexistența vreunui municipiu databil înainte de Hadrian în Moesia Inferior, Moesia Superior sau chiar Dacia, nesiguranța zonei, care impunea întărirea sistemului de apărare, lipsa menționării așezării din izvoarele timpurii, inexistența unui nucleu consistent și stabil de cetățeni romani, eventual o corporație, neconsemnarea vreunui magistrat municipal de dinainte de Marcus Aurelius, sunt doar câteva dintre elementele care trebuie luate în seamă în rezolvarea acestei probleme.

O promovare în timpul lui Marcus Aurelius, în primii săi ani de domnie, este o ipoteză, cel puțin în acest moment. Atestarea unui *duumvir* al municipiului în 170 ar putea, totuși, să însemne și o municipalizare mai timpurie, poate de la Hadrian. Mai mult, *Traianenses Tropeenses*, cum se numeau locuitorii cetății, și care erau într-o situație juridică destul de incertă, demonstrează că este posibil ca orașul să fi primit anumite privilegii suplimentare de la Traian, cum ar fi dreptul latin, însă înainte de a deveni *municipium*. Argumentele susținătorilor municipalizării de la Traian nu se confirmă, așa cum am arătat pe parcursul acestei cercetări.

Cea mai importantă perioadă în procesul de municipalizare o găsim în timpul împăraților Severi când, la nivelul Imperiului, apar modificări esențiale în evoluția urbanizării. Mai întâi este vorba despre măsurile luate de Septimius Severus care permiteau municipalizarea *canabae*-lor legionare, fapt care a favorizat geneza facilă a unor orașe, simplificând un sistem foarte ambiguu până în acel moment. Regiunea Dunării de Jos, unde municipiile Durostorum, Novae sau Noviodunum au rezultat tocmai pe această cale, a beneficiat din plin de această politică..

După seria de măsuri luate de Septimius Severus, municipalizarea *canabae*-lor devine o realitate aplicabilă, inexistentă până atunci. De fapt, acest proces reprezintă și dovada tendinței de abolire a diferențelor dintre tipurile de comunități. Este concretizarea dorinței de a unifica structurile și a simplifica sistemul urban. În perioada următoare, consecința a fost că toate auto-nomiile locale din Imperiu erau numite *civitates*. *Municipium* sau *colonia* au devenit apelative foarte rare³. Un exemplu interesant este *Tropaeum Traiani*, care în secolul al IV-lea îl întâlnim cu denumirea de *civitas*.

Pentru a doua parte a secolului al III-lea, când criza Imperiului se intensificase, iar retragerea aureliană sculptase în regiune o nouă hartă provincială, se înregistrează o lărgire a spațiului locuibil în mai toate orașele romane sud-dunărene. Cel mai bine sunt surprinse incintele adosate de la Novae (Novae II) și Oescus (Oescus II). Mai mult, după abandonul Daciei, eveniment foarte dezbătut încă, prin prisma consecințelor sale asupra ambelor maluri ale Dunării, au avut loc refaceri consistente în centrele de la nord de fluviu⁴. Se pare că intenția era

³ Mócsy 1974, 221.

⁴ Toropu 1974, 71.

de a nu se periclita siguranța sudului Dunării printr-o măsură radicală, care ar fi permis o ușurare a agresiunilor care s-ar fi putut îndrepta asupra orașelor sud-dunărene. În paralel, în contextul în care importanța strategico-militară a centrelor urbane din nou înființatele provincii de la sudul Dunării redevenise esențială pentru securitatea *limes*-ului, autoritatea militară s-a extins și în oraș.

Prin urmare, constatăm că cele opt orașe tipic romane s-au constituit prin cel puțin patru metode diferite. Viminacium a rezultat în urma municipalizării unei *civitas*, Novae, Durostorum și Noviodunum, în urma obținerii statutului municipal de către *canabae*-le dezvoltate lângă castrarele legionare, Troesmis în urma sintezei dubletului *civitas* autohtonă /*canabae*, în timp ce coloniile au fost fondate de Traian pe locul castrelor legiunilor care au părăsit centrele de la sud de Dunăre, după cucerirea Daciei. Aceste diferențe evidente se datorează evoluției procesului de urbanizare în diferite perioade de timp, dar și adaptabilității autorităților romane la realitățile locale. În funcție de aspectele juridice care au contribuit la una sau alta din aceste modalități, dar și de politica împărțirilor în regiunea Dunării de Jos, rețeaua urbană din Moesia Inferior și cele două orașe din Moesia Superior au evoluat către centre de o importanță maximă în zonă. Dovada clară este faptul că Viminacium a devenit capitală provincială, Oescus, și apoi Troesmis, după promovarea sa, sediu al *concilium provinciae Moesiae Inferioris*, pentru ca, de la Dioclețian, Marcianopolis să devină capitala noii provincii Moesia Secunda.

De o atenție deosebită în cadrul acestei lucrări a beneficiat sistemul instituțional roman din așezările de la Dunărea de Jos. Elitele locale, atât urbane, dar și rurale ne-au furnizat date absolut interesante despre dinamica socială a epocii. În lumina informațiilor de până acum, la Oescus se concentra crema aristocrației locale⁵. Numărul totuși mic al magistraților de la Oescus este compensat de calitatea lor, care se detașează în fața semenilor din celelalte comunități urbane. S-au identificat până acum nouă membri ai ordinului equestru la Oescus⁶. Cert este că în colonii sistemul instituțional a luat alte forme, fapt determinat, cel mai probabil, de cerințele mai mari care se impuneau într-o urbe cu cel mai înalt statut juridic din Imperiu. Este și cazul coloniei Ratiaria.

Cât privește *municipia*, constatăm existența unei ierarhii determinate de numărul magistraților. Tropaeum Traiani și Troesmis se detașează din acest grup. Viminacium urmează de aproape, în timp ce de la Durostorum, Noviodunum sau Novae, orașe care au beneficiat de statutul municipal la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea, ni s-au păstrat foarte puține mărturii certe despre potențaii locului. Nu trebuie înțeles că aceste magistraturi ar fi dispărut sau nu ar mai fi existat pretendenți, cu toate că și aceștia deveniseră rari, având în vedere eforturile financiare pe care le presupunea obținerea unei funcții în administrația locală. Nu, doar că, începând mai ales cu jumătatea secolului al III-lea, puterea financiară a elitelor a scăzut nu numai în regiunea Dunării de Jos, ci și la nivelul întregului Imperiu.

Strălucirea orașelor începe să pălească în fața nevoilor acute care apar odată cu distrugerile provocate din ce în ce mai des de barbarii ce presau granițele. Criza economică și socială pe care o resimte Imperiul din ce în ce mai acut constituie un alt aspect inhibant pentru cetățenii unor astfel de comunități.

⁵ Folosim ca și criterii de apreciere apartenența la *ordo equester*, dar și implicarea în administrația imperială (vezi doi *praefecti saltus* la Oescus), deținerea unor funcții, onorifice sau depline în alte orașe ale provinciei sau în provincii vecine, acordarea de *ornamenta* etc.

⁶ Mrozewicz 1982, 317-318.

În aceste condiții, depunerea unor inscripții care să menționeze pe mai marii locului devenise un lux pe care nu și-l mai permiteau decât foarte puțini. În plus, autoritatea centrală, prin numirea unor *curatores*, precum cel de la Tropaeum Traiani, începe să se implice din ce mai mult în problemele care, anterior, cădeau în sarcina potentatilor locali. Astfel, faima și prestigiul magistraturilor locale scăzuseră până la dispariție. Toate aceste cauze au determinat absența mărturiilor evidente sau, în orice caz, parcimonia cu care ele apar. Iată, așadar, una dintre posibilele explicații ale absenței magistraților orașelor promovate târziu la statut municipal. O altă cauză a constituit-o concentrarea puterii în mâinile câtorva persoane din respectiva comunitate, în detrimentul unei mase largi de cetățeni, care nu mai puteau face față cerințelor de ordin pecuniar.

Și în ceea ce privește reprezentarea satelor și a comunităților cvasiurbane, se dovedește existența unei rețele organizatorice variate, complexe, dar eficiente, marcată de mularea elementelor romane pe osatura preexistentă, autohtonă. De fapt, acesta a fost ingredientul folosit cu succes de autoritățile romane în raport cu localnicii și care au făcut din aceștia fideli slujitori ai noii puteri.

Constatăm mai sus că numărul cavalerilor identificați printre magistrații urbani este concentrat la Oescus (nouă). De asemenea, fără a avea încă toate dovezile necesare pentru a exprima o convingere categorică, tindem totuși să credem că membrii *ordo equester* beneficiau de anumite facilități în accesul la magistraturi, fără a mai fi nevoiți să parcurgă acel *cursus honorum* legiferat chiar de mai mulți împărați romani, începând cu edictele lui Antoninus Pius și continuând cu reconfirmările lui Marcus Aurelius și Septimius Severus.

Acțiunile împăraților de impunere a unui *ordo* gradual în cariera municipală a oricărui aspirant s-au înscris în politica de evitare a anumitor tendințe negative care puteau duce sistemul la autodistrugere. Întărirea repetată a edictelor demonstrează că abuzurile și încălcările erau frecvente și persistau. Aceste hotărâri amenințau autonomia locală, dar, pe de altă parte, se îngrijeau de bunul mers al comunității.

Prin urmare, *ordo magistratuum* ar fi trebuit respectat strict în toate municipiile Moesiei Inferior, cel puțin începând cu domnia lui Septimius Severus, dacă nu chiar de la Marcus Aurelius⁷.

În *cursus honorum* al unui magistrat intrau și preoțiile. La nivelul fiecărui oraș sau chiar în comunitățile ce nu atinseseră acest statut, preoții se erijau în slujitorii zeilor și asigurau liniștea spirituală a localnicilor. Era absolut normal ca mulți preoți să fie aleși, pe viață sau temporar, dintre membrii elitelor locale, adică dintre cei care aveau acces și la magistraturile civile. Mai mult, magistrații aveau sarcina de a se ocupa de finanțarea întreținerii cultelor, așa cum reiese din legile municipale, motiv suplimentar de a se implica și a controla casta preoților. De fapt, nici nu putem vorbi de o castă în ceea ce îi privește pe pontifii din structurile romane pentru că sarcinile multora dintre ei se confundau cu îndatoririle laice. Pentru o evaluare mai exactă am calculat că din cei aproximativ 50 de preoți din cele opt orașele romane și din cele două fundații grecești, 12 au deținut și funcții civile, adică un procent de 24%⁸.

⁷ Nu avem dovezi clare ale unor modificări în regulamentele de acces la magistraturi în orașele din zonă datorită lipsei legilor municipale. Poate noua lege municipală de la Troesmis, care este în curs de publicare, va aduce mai multe lămuriri asupra acestei chestiuni de un interes uriaș pentru rezolvarea mai multor probleme juridice și administrative în municipiile din Moesia Inferior. Cu toate acestea, ne exprimăm rezerva legat de respectarea strictă a acestor edicte pentru că, așa cum se întâmpla în întreg Imperiul, excepțiile funcționau pe o scară largă și în provinciile dunărene.

⁸ În Delgado-Delgado 2000, 35-50 se prezintă statisticile preoților deținători de magistraturi civile și în alte provincii europene.

Se pare că în acest *cursus* în care intrau și preoțiile, apogeul carierei îl reprezenta flaminatul. Funcția de mare preot al cultului imperial era, într-adevăr, demnitatea supremă la care un conducător local putea aspira. În Moesia Inferior, Oescus este orașul cel mai bine reprezentat din punct de vedere al instituției flaminilor, în vreme ce Viminacium se detașează în Moesia Superior. Afirmarea cultului imperial în zonă se raportează direct la Traian. O relație între evoluția urbană în Moesii și dezvoltarea cultului imperial municipal în această regiune o găsim ca fiind evidentă⁹. Începutul decadenței centrelor urbane corespunde începutului unei degradări de formă și conținut a cultului împăratului¹⁰. Acest proces a fost accelerat de problemele politice, economice și morale ale Imperiului. Bineînțeles, situațiile variaau de la o provincie la alta: de la un declin mai accentuat în Vest la o oarecare vivacitate, în răsăritul grecesc¹¹.

Revitalizarea cultului în timpul Severilor era totuși departe de strălucirea cunoscută anterior. Revigorarea a fost, de fapt, o transformare de fond a cultului imperial. Esența monarhiei a devenit mai degrabă orientală decât romană, iar împăratul a fost transformat într-un salvator și un binefăcător¹².

Un alt aspect interesant legat de potențaii locali este relația rural-urban și contactele elitelor din cele două medii. Având în vedere faptul că decurionii și magistrații aveau, de cele mai multe ori, *villae* în *territorium*, în oraș având o casă în care se retrăgeau doar un anumit timp, ne întrebăm dacă nu cumva, în mare parte, elita urbană nu era una și aceeași cu cea rurală. Elitele rurale erau oare o altă categorie socială, de proprietari de pământ, care nu se implicau în treburile administrative ale orașului centru? Greu de crezut. Dacă se are în vedere faptul că unele dintre inscripții provin din teritoriu, cu mențiuni destul de precise despre posesiunile deținute de acești aristocrați în teritoriul rural, credem că nu greșim când afirmăm că, în mare, elitele din orașe se confundau cu cele din mediul rural. Mai mult, într-un sistem în care opulența se măsura în proprietăți funciare, decurionii, ca și magistrații, beneficiau de domenii întinse în jurul orașului¹³. *Lex Irmitana* menționează că *duumviri* și *decuriones* pot lipsi din oraș până la 60 de zile pe an pentru a se îngriji de afaceri, de recolte sau comerț, ceea ce întărește ideea că între afacerile lor, din care scoteau veniturile ce le asigurau accesul la funcții în oraș, agricultura era una dintre cele mai importante¹⁴.

Pe de altă parte, nu trebuie să confundăm elita politică cu elita socială. Nu avem în vedere în această discuție elitele politice din satele din aria teritorială a orașelor. În cazul acestora, așa cum s-a precizat în anexa despre instituțiile rurale, acei *magistri* și *quaestores* din *vici* erau considerați magistrați cu oarecare reținere, fiind categorisiți, mai degrabă, responsabili ai comunităților. Este evident că ei dispuneau de o poziție preeminentă în interiorul comunității lor, dar atât. Aceste elite rurale puteau proveni dintre mai-marii locului, continuatori ai elitei

⁹ D. Fishwick a subliniat importanța promovării masive de către Vespasian a unor *municipia Flavia* în Spania, dotate cu dreptul latin. El leagă aceste măsuri administrative de instituția cultului imperial și de rolul pe care l-a avut acest împărat în răspândirea cultului în Baetica și la reorganizarea sa în Hispania Tarraconensis și în Lusitania. A se vedea Fishwick 1968, 310-311. Ideea este susținută pentru regiunea Dunării de Jos și în Aparaschivei 2007a, 94.

¹⁰ Turcan 1978, 1080. Majoritatea inscripțiilor care menționează *flamines* în Hispania Citerior sunt datate între Vespasian și Marcus Aurelius: Alföldy 1973, 14.

¹¹ Turcan 1978, 1081.

¹² Fishwick 1973, 645.

¹³ Curchin 1990, 275. Pentru Troesmis și *villae*-le din teritoriul acestui oraș, vezi Baumann 1983, 59-60; Bărbulescu 2001, 176-177.

¹⁴ *Lex Irmitana*, cap. K. Cf. Gonzales 1986, 147-243.

preromane, sau este posibil ca unii dintre ei să fi fost romani care primiseră pământ în noile locații în care s-au stabilit. De exemplu, în Lusitania, elita preromană este atestată prin acei *principes* menționați în izvoarele epigrafice¹⁵. Și în spațiul care ne interesează pe noi întâlnim astfel de conducători locali. Prin urmare, este foarte posibil ca mare parte dintre acești lideri politici ai comunităților să provină dintre localnicii romanizați. Comunitățile de traci, *Bessi* și *Lai* și poate *Ausdecensi*, s-au așezat în unele sate din Dobrogea romană și au fost cooptați, cu drepturi egale ca și ale cetățenilor romani, la conducerea localităților de reședință¹⁶.

Cât privește exprimarea atribuțiilor magistraților urbani în documentele vremii, inscripțiile pe care le deținem sunt reținute în această privință. Totuși, pentru *duumviri* cunoaștem, spre exemplu, participarea la organizarea apărării cetăților, așa cum se întâmpla la Tropaeum în 170. L. Fufidius Lucianus a fost ucis, în timpul exercitiului funcțiunii, de către costoboci, în timp ce se ocupa de apărarea orașului. La Ratiaria, unul dintre cele mai prospere orașe din a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea, edilii orașului aveau ca sarcină clar specificată întreținerea alimentării cu apă. Eforturile celor doi magistrați, M. Aurelius Chrestus și M. Aurelius Iulianus, tată și fiu, au fost răsplătite de către senatul comunității prin scutirea de taxe.

Chiar dacă astfel de informații sunt destul de rare pe cuprinsul provinciilor moesice, este cert faptul că, la fel ca în orice altă provincie romană, așa cum reiese mai ales din legile municipale descoperite până acum, îndatoririle și avantajele de care dispuneau mai marii locului trebuie să fi fost identice.

Un ultim capitol al cercetării noastre se referă la aplicabilitatea *jus Latii* în orașele de la Dunărea de Jos. Beneficiind de informații prea puțin relevante, concluziile acestei secțiuni a lucrării noastre au cea mai mare doză de relativism. Existența unei evoluții graduale din punct de vedere juridic în structura urbană romană de la Dunărea de Jos, care a permis acordarea statutului de cetăți latine anumitor comunități este principala concluzie. Dacă se are în vedere faptul că acordarea *jus Latii* nu implica neapărat și ridicarea în rang a unei comunități¹⁷, în numeroasele *civitates* din zonă este posibil să fi fost aplicat acest drept care avantaja într-o măsură considerabilă elitele locale.

Am putea fi învinuiți, în cazul anumitor opinii finale pe care le avansăm, de faptul că încercăm *concordantia discordantium opinionum*. Această tendință provine din aceea că am reușit identificarea și în această zonă a uneia dintre caracteristicile principale ale sistemului juridico-administrativ roman, flexibilitatea. Diferențierile evidente între modalitățile de constituire a municipalităților romane pe linia Dunării de Jos sau modificarea sediului *concilium provinciae*, de la Oescus la Troesmis, sunt doar două exemple ale adaptării spiritului roman la realitățile epocii și ale spațiului în care a evoluat. În câteva cuvinte, sistemul roman în această zonă s-ar caracteriza prin inteligență creatoare, pragmatism, flexibilitate și respect temperat față de autohtoni.

¹⁵ Curchin 1990, 267.

¹⁶ *Civitas Ausdecensium* se pare că era o comunitate compactă a acestor posibili traci sud-dunăreni sau daci aduși în Dobrogea.

¹⁷ Orașul african Mactar era calificat drept *civitas* în 169, dar dispunea de dreptul latin încă de la Hadrian, de unde și epitetul Aelia din denumirea orașului, la care s-a adăugat Aurelia, după promovarea la statut colonial de la Marcus Aurelius. Vezi Briand-Ponsart 2005, 107; Chastagnol 1990a, 356.

Fără a putea ignora contribuția Antoninilor la dezvoltarea și prosperitatea urbană în zonă, credem că împărații Severi au fost cei care au finalizat această operă, la nivel urbanistic, administrativ și juridic, dar și religios, dacă ne referim la cultul imperial și instituțiile sale.

Se cunoaște prea bine preocuparea particulară a Antoninilor pentru orașele Moesiilor. Traian, Hadrian, Marcus Aurelius și Commodus au fondat și au promovat mai multe așezări urbane în această zonă. Opera lor a fost, însă, completată și îmbunătățită de Severi.

Cele opt orașe romane, municipii și colonii, cele două fundații grecești ale lui Traian, inițial în Tracia și apoi trecute la Moesia Inferior, satele incluse în teritoriile urbane menționate, la care se adaugă alte comunități cu statut cvasiurban, reprezintă o hartă virtuală complexă a părții sudice a Dunării de Jos.

Cercetarea de față poate oferi un răspuns și la aprecierile unor cercetători relativ la numărul redus de orașe din regiune. Un spațiu romanizat nu implică neapărat și un număr mare de orașe romane, așa cum nici un teritoriu cu o structură urbană densă nu poate fi văzut automat ca fiind perfect romanizat¹⁸. Studii recente arată că se putea ajunge la un nivel cultural asemănător între structurile romane din Italia și cele provinciale doar după o perioadă de aproximativ trei generații¹⁹. Aceeași situație este valabilă și pentru regiunea de la Dunărea de Jos, inclusiv în ceea ce privește omogenizarea structurală de la nivelul comunităților locale. O diferențiere se poate face și în ceea ce privește tipul de așezări. Dacă pentru orașe procesul de asimilare și de „fidelizare” putea fi mai rapid, în mediul rural, unde conservatorismul și nivelul cultural scăzut erau evidente, aculturația a avut nevoie de un interval de timp suplimentar.

Intensificarea cercetărilor arheologice din centre precum Capidava, (L)ibida sau Axiopolis ar putea furniza surpriza ca în viitor să numărăm alte *municipia* în Moesia Inferior.

Departe de a fi găsit soluții pentru toate problemele care se pot ridica relativ la comunitățile urbane dunărene, considerăm că elementele aduse în discuție pot contribui la cunoașterea mai bună a situației juridico-administrative a orașelor romane de pe linia Dunării de Jos, în perioada Principatului.

---

¹⁸ Vittinghoff 1994, 207-209.

¹⁹ Șașel 1992, 319.

LES CITÉS ROMAINES SUR LE BAS DANUBE (Ier-IIIe siècles ap. J.-Chr.)

Résumé

Le Rhin et le Danube ont été considérés par Auguste comme des repères naturels optimaux pour tracer la frontière de Nord de l'Empire romain. L'intérêt pour les deux rives du Danube apparaît après la fondation de la province Illyricum. Le contrôle du trafic fluvial a déterminé aussi l'apparition des premières communautés civiles romaines sur le Bas Danube.

A l'époque des empereurs de la dynastie Julia-Claudia, après la formation de la province de Mésie, l'activité constructive s'est résumée aux fortifications des unités militaires de cette région. Festus, dans ses notes sur le *limes* de Noricum, Pannonie et Mésie, mentionne la construction de *castella* et *praesidia*¹. Les plus anciennes sont considérées, pour notre aire d'intérêt, Viminacium, Ratiaria et Oescus². Bien que certains spécialistes considèrent que, dès l'époque d'Auguste, on peut parler sur la présence des légions dans ce territoire, les sources nous offrent des informations à partir de Tibère. En ce qui concerne l'urbanisation, pour la Mésie n'est connue la promotion ou la fondation d'aucune cité. Dans cette étape, les seuls habitats civils étaient les *civitates Moesiae et Trebaliae* qui, à l'époque de Claude, se trouvaient sous l'autorité de *praefectus* G. Baebius Atticus. A ces exceptions, les *canabae* des légions installées dans de certains centres, mais aussi *vici* militaires développés aux environs des fortifications militaires auxiliaires, peuvent être considérés comme structures civiles quasi urbaines sans autonomie juridique. Pour le territoire danubien proximal, seulement en Pannonie voisine il y a deux colonies fondées par déduction par les vétérans³. Des premières sept décennies de l'ère chrétienne, on dispose des informations assez précaires; un motif serait les recherches superficielles, mais aussi une intensité assez relative du phénomène urbain dans cette période et cet espace.

Les empereurs de la dynastie Flavia ont dû appliquer une autre stratégie à la frontière danubienne de la Mésie. Ils ont intensifié le processus de constitution d'un vrai *limes* par la construction des forteresses en pierre tout au long du fleuve et, en même temps, ont augmenté les effectives militaires⁴. On ne peut pas parler d'un déplacement forcé des armées de l'intérieur de l'Empire vers le *limes*, mais d'une action graduelle, dans une période qui va de Vespasien jusqu'à Trajan. A l'époque de Domitien, la frontière danubienne devient le point focal de l'activité militaire romaine. Le partage de la province en Mésie Supérieure et Mésie Inférieure, en 86, a été le résultat des mêmes raisons de sécurité. Pour l'urbanisation de la région, seulement en Mésie Supérieure a été fondée la colonie Scupi. Tandis que le territoire du Bas

---

¹ Fest., 8.

² Velkov 1987, 9.

³ Il s'agit d'Emona (Ljubljana), à l'époque de Tibère, Šašel 1968, col. 540-568 et Savaria (Szombathely) fondée par Claude, Mócsy 1974, 76-78. Voir aussi Mrozewicz 2000, 195-210.

⁴ Ius., *BI*, VII, 4, 3; Mócsy 1974, 42.

Danube avait besoin d'accumulations pour la fondation des centres romaines puissants, en Pannonie sont déjà connus cinq nouveaux *municipia* et *coloniae*⁵.

Généralement, le processus d'urbanisation est étroitement lié à la situation politique d'une région. Les promotions municipales et les fondations coloniales étaient faites dans une atmosphère tranquille. Pour le Sud du Danube, on pourrait parler d'une telle période bénéfique après 107/108, tout de suite après la pacification de la Dacie. C'est le moment de la fondation de colonies Ratiaria et Oescus, mais aussi des cités de constitution grecque Nicopolis ad Istrum et Marcianopolis, initialement comprises dans la province Thrace.

Comme une conséquence de l'activité préparatoire déroulée par Trajan dans ce territoire, à l'époque d'Hadrien s'est produite la promotion au rang de *municipium* de la ville de Viminacium. Probablement, il s'agit de l'unique cité du Sud du Danube qui reçoive ce statut depuis Hadrien, bien qu'il y ait la possibilité que Tropaeum Traiani partage le même sort.

L'époque d'Antonin le Pieux a été marquée par le conservatisme, cas valable pour l'Empire entier. Les événements négatifs qui ont suivi ont arrêté les initiatives impériales de promotion de certaines cités. Et il s'agit de l'invasion des Costobokes en 170 qui a ravagé une zone étendue. L'exception peut être la municipalisation de la cité de Tropaeum Traiani, sinon, comme on a déjà constaté, il y a autres documents qui attestent cette promotion dès l'époque d'Hadrien. Le déroulement de la vie habituelle a été repris quelques années plus tard, après les attaques costobokes.

L'histoire du Bas Danube a connu une autre tournure après cette crise. A l'époque du règne commun de Marc Aurèle et Commode, en 169-170, Troesmis devenait municipe, après avoir connu durant le IIe siècle un niveau d'urbanisation très avancé.

De Commode au Gordien III, on ne connaît pas d'autres événements importants qui puissent perturber la vie des communautés danubiennes.

Dans ces circonstances, surtout à l'époque des Sévères qui ont appliqué toute une série des reformes au niveau militaire et social, on pourrait parler d'une explosion urbain sur le Bas Danube. Cités comme Novae, Durostorum ou Noviodunum ont reçu le statut municipal. Pendant Gordien III, le municipe de Viminacium, devient *colonia*, à la suite d'un progrès démographique et développement économique considérables.

A partir de la moitié du IIIe siècle, apparaissent de nouveau des problèmes qui surgissent des ravages massifs provoques par les migrants. Le phénomène de l'urbanisation stagne et on pourrait parler même d'une involution, d'autant plus que les dévastations se multiplient.

Ainsi, pour le Bas Danube on connaît quatre étapes d'évolution du processus urbain:

- I. La période de tâtonnement et consolidation de la maîtrise romaine, du Ier siècle, est contemporaine aux époques des dynasties Julia-Claudia et Flavia;
- II. L'époque Trajan-Hadrien, partagée, à son tour, en deux sous-étapes: la première où Trajan fonde quelques colonies de vétérans, mais, en même temps, prépare le terrain pour son successeur; la deuxième, où Hadrien constate l'accomplissement des conditions pour l'attribution du statut municipal à des *civitates* de la région danubienne comme Viminacium de Mésie Supérieure et, bien possible, Tropaeum Traiani;

⁵ Mócsy 1970, 46; Mócsy 1974, 114-115. Siscia et Sirmium sont des colonies et Neviodunum, Andautonia et Scarbantia sont des municipes.

- III. L'époque de Marc Aurèle où on peut parler d'une maturation des habitats quasi urbains, la base des nouvelles villes-municipes comme Troesmis;
- IV. L'étape décisive, l'apogée d'une période vaste d'accumulations et de facilités accordées par les empereurs de l'époque, correspond à la dynastie des Sévères, c'est à dire la fin du IIe et le début du IIIe siècle; c'est aussi la période où commence le déclin des communautés urbaines.

Selon ces étapes, mais aussi selon autres aspects du phénomène urbain, quelques conclusions intéressantes se sont imposées. D'ailleurs, notre but principal, l'identification des éléments de genèse et la fixation chronologique du moment de la municipalisation des cités sur le Bas Danube, nous le considérons accompli. Pourtant, le manque des sources nous a empêché d'offrir des réponses argumentées à tous les problèmes en discussion.

Au premier chapitre de notre recherche, on a analysé le progrès typologique des communautés urbaines, quasi urbaines et rurales de l'Empire, leurs modifications hiérarchiques et de terminologie qui se sont passées simultanément avec l'évolution de la République au Principat. On a constaté dans tout l'espace soumis à l'autorité de Rome qu'il y avait des exceptions connues, soit comme effet des réminiscences antérieures, soit comme conséquence de l'implication différenciée des Romains.

La conservation des caractéristiques autochtones, adaptées au style romain, mais aussi la flexibilité des autorités faisaient possible une bonne coordination du processus d'urbanisation, au niveau de l'Empire entier. Malgré la diversité structurale, la discipline est dominante.

Dans le même chapitre, nous analysons la population qui habitait ces unités administratives. En ce qui concerne le processus d'urbanisation, surtout dans les communautés occidentales et africaines, mais pas seulement, une influence définitoire a eu la couche culturelle antérieure à la conquête. La tradition urbaine autochtone, plus consistante ou plus pauvre, a été un catalyseur des nouvelles structures romaines.

Selon ces aspects bien définis pour l'ensemble de l'Empire, l'étude du processus d'urbanisation dans ses premières étapes dans la région du Bas Danube nous a confirmé que le système romain s'était très bien adapté sur les particularités locales.

Utilisant les sources historiques connues jusqu'aujourd'hui, on a réussi la création d'une image détaillée du processus de constitution des cités de type *municipia* et *coloniae* du Bas Danube. De l'Ouest vers l'Est, de Mésie Supérieure vers la Mésie Inférieure, on a analysé les éléments constitutifs des cités. L'une des conclusions essentielle est que l'apport militaire, direct ou indirect, a été assez important. On pense aux structures quasi urbaines développées auprès de *castra*, mais aussi aux vétérans qui sont devenus des magistrats et sénateurs locaux. Voilà pourquoi, pour chaque localité en discussion, on a fait un court historique des unités militaires et de leurs contributions au bâtiment des fortifications. C'est évident que le développement des *castra* entraînait l'extension de l'espace destiné aux *canabae* qui, progressivement, devenaient de vraies cités, en remplaçant les baraques en bois avec des édifices en pierre. Les constructions civiles connaissent un vrai essor à l'époque Trajan-Hadrien.

Pendant les empereurs de la dynastie Flavia, dans notre territoire d'intérêt, on ne connaît aucun municipe. C'est parce que les habitats civils se sont bien développés et adaptés à la vie urbaine à peine à l'époque de Trajan. C'est l'un des arguments qui fait difficile à admettre l'existence d'un municipe à Tropaeum Traiani dès Trajan.

Il n'y avait pas de prémisses d'une telle promotion avant la consolidation d'une classe politique assez forte et expérimentée pour l'administration de la nouvelle cité et, en même

temps, avant la pacification de la région où se trouve la localité respective. Si on peut penser à Trajan comme à celui qui a préparé les circonstances pour la vraie urbanisation, c'est Hadrien le déclencheur de ce processus. Et on ne pense pas seulement à Viminacium, en Mésie Supérieure ou, peut être, à Tropaeum Traiani de Mésie Inférieure, mais aussi à des cités des provinces voisines comme Napoca et Drobeta de Dacie. On pourrait ajouter comme argument le statut supérieur des *canabae* de Durostorum, nommées *canabae Aeliae*, mais qui ont conservé ce statut quasi urbain jusqu'à la légalisation de leur promotion pendant les Sévères.

Pourtant, de Trajan sont restées dans la région du Bas Danube deux importantes *coloniae*. Ulpia Ratiaria et Ulpia Oescus sont les deux cités avec statut colonial, apparues à la suite de l'installation dans ce territoire des vétérans légionnaires des centres militaires danubiens. Leur fondation semble être identique, au sens que sur la place du *castrum* abandonné par les légions romaines, tout de suite après l'occupation de la Dacie, apparaît le nouveau centre-ville. Ayant comme point de départ une importante structure urbaine, les nouvelles cités ont été entourées des murs d'enceinte et la communauté romaine s'est vertigineusement développée. En ce cas, on pourrait dire que l'armée a eu un rôle principal parce que, excepté le matériel humain fourni au moment de la fondation, elle a contribué aussi à la réalisation du plan urbain. La manque d'informations très véridiques de Ratiaria, rend les fouilles de dernières 15 années d'Oescus fort importantes. L'identification d'une succession stratigraphiques intéressante qui commence au début du Ier siècle et continue en étapes jusqu'à la fondation de la colonie proprement dite, confirme le fait que l'ancienne fortification militaire a été le centre de la cité civile coloniale contemporaine à Trajan.

Le moment de la fondation de ces deux colonies correspond à la réglementation de la situation juridique et administrative de la Dacie, en même temps avec le déplacement des légions y cantonnés dans autres centres de l'Empire. Dans cette recherche, on a démontré que, au moins pour Oescus, un ajournement vers les 108/109 du moment de la colonisation, semble plus juste. Pour Ratiaria, il est possible que *deductio* se soit passée quelques années plus tôt.

Trajan a déroulé une activité spéciale d'urbanisation en Thrace. Deux de ses *civitates* y sont analysées, une fois parce que à la fin du IIe siècle elles reviennent à la Mésie Inférieure, et puis pour leur spécificité. Marcianopolis et Nicopolis ad Istrum représentent deux cités avec un statut spécial, plus proche de *civitates peregrinae*, peut être *stipendiariae*. Bénéficiant d'une constitution grecque, propre à une population en majorité d'origine micrasiatique, avec des institutions spécifiquement grecques, mais dépendantes par rapport au gouverneur de la province, les deux villes présentent encore autres traits intéressants. Dans les territoires afférents la langue principale était le latin, à la différence des cités où, comme on a constaté, le grec était la langue officielle. Le rôle de cette hybridité était l'un très important pour les autorités. D'une part, il s'agit d'une liaison entre la province „latine” Mésie Inférieure et la province „grecque” Thrace, et d'autre part, ces rapports pouvaient s'élargir jusqu'en Asie Mineure.

Après que les fondations de *coloniae* n'ont plus été considérées moyens utiles d'urbanisation, à l'époque d'Hadrien, la promotion des cités de statut inférieur au rang de *municipium*, devient usuel. Le cas de Viminacium est bien intéressant et on a constaté des similitudes avec autres villes du Danube Moyen. La modalité de constitution, c'est à dire d'une *civitas*, peuplée par un *conventus civium Romanorum*, située à une certaine distance de *castrum* et *canabae*, est assez commune à l'époque. En Pannonies, par exemple, dans des cités comme Aquincum ou Carnuntum on constate la même situation. Toutes ces *municipia* ont pratiquement bénéficié des accumulations de l'époque des empereurs de la dynastie Flavia. Dans ce cas, on peut parler seulement d'une contribution partielle du facteur militaire, par l'intermédiaire des vétérans, qui, après avoir satisfait leur stage militaire, se sont établis dans la nouvelle cité.

Pourtant, à Viminacium, les *canabae* bâties autour des *castra* des légions IV Flavia et VII Claudia ont entraîné, selon certains spécialistes, le développement simultané d'une *civitas* située aux environs. Selon notre opinion, il ne s'agit pas d'un nouvel habitat né après l'établissement des unités militaires à Viminacium, mais de l'habitat autochtone qui a reçu un nouveau statut une fois les Romains y installés. L'interdiction de la municipalisation des *canabae*, mais aussi la nécessité de mettre les vétérans en possession des terres, ont déterminé l'apparition de la nouvelle cité par la promotion de cette *civitas*. Le développement spectaculaire du centre de Viminacium a déterminé sa promotion au rang de *colonia* à l'époque de Gordien III. A ce moment, la promotion avait une valeur purement honorifique, mais le grand nombre des vétérans y cantonnés et, en même temps, l'agrandissement du territoire de la cité ont fait nécessaire un changement de statut, même si formel. D'ailleurs, concernant *Colonia Viminacium*, on dispose de peu d'informations et la plupart font référence aux magistrats de la cité.

A l'époque de Marc Aurèle a commencé une nouvelle période dans le système romain d'urbanisation des provinces. Sa stratégie s'apparente avec la politique des empereurs de la dynastie Flavia. Un exemple est la fondation des centres routiers sur les voies importantes, comme Naissus ou Margum de Mésie Supérieure. Pourtant, si jusqu'à ce moment l'historiographie considère cet empereur le principal artisan de la municipalisation de la plupart des cités de Mésie Inférieure, dans cette recherche nous avons argumenté les doutes qui existent dans ce sens. Premièrement, l'absence des *leges municipales* rend relatif le moment de la municipalisation. Seulement pour Troesmis est connue la date approximative de la promotion au rang de *municipe*: 179-180. La découverte de la loi municipale, qu'on ne peut confirmer qu'après sa publication, mais aussi autres arguments de notre recherche nous dirigent vers la fin du règne de Marc Aurèle. Dans la littérature de spécialité, la date de cette promotion avait été fixée après le départ de la légion Ve Macédonienne, après 168. En ce qui concerne la modalité de constitution de ce *municipe*, on a constaté la véridicité de la dualité avancée par les historiographes il y a quelques décennies. L'implication dans ce processus de ces deux unités civiles, *civitas* autochtone et les *canabae* d'auprès le *castrum* de la légion Ve Macédonienne, avec leurs institutions consignées dans les épigraphes, représente un cas typique de municipalisation de *civitas*, parce que les *canabae* ne disposaient pas d'autonomie juridique.

En ce qui concerne Tropaeum Traiani, on a présenté assez d'arguments qui puissent infirmer une municipalisation contemporaine à Trajan. L'inexistence d'un *municipe* avant Hadrien en Mésie Inférieur, Mésie Supérieur ou même Dacie, l'insécurité de ce territoire qui imposait la fortification du système de défense, la manque de la mention de la cité dans les sources historiques précoces, l'absence d'un noyau consistant et solide de citoyens romains, peut être une corporation, l'absence d'un magistrat attesté avant Marc Aurèle, ce sont des éléments importants pour trouver une solution à ce problème.

Une promotion à l'époque de Marc Aurèle, dans ses premières années au pouvoir, c'est une hypothèse qui, à ce moment, nous semble la plus véridique. La confirmation d'un *duumvir* du *municipe* en 170 pourrait signifier une municipalisation plus précoce, peut être dès Hadrien. Encore, le nom *Traianenses Tropeenses* des habitants de la cité, qui se trouvaient dans une situation juridique assez vague, montre la possibilité que la cité ait reçu certains privilèges supplémentaires de Trajan, comme le droit latin, mais tout ça avant de devenir *municipe*. Dans cette recherche, on a démontré que les arguments de ceux qui soutiennent la municipalisation à l'époque de Trajan étaient assez faibles.

La plus importante période dans le processus de municipalisation, on la trouve à l'époque des Sévères, marquée par des modifications essentielles dans l'évolution de l'urbanisation. Premièrement, il s'agit des mesures prises par Septime Sévère, mesures qui permettaient la

municipalisation des *canabae* légionnaires, fait qui a favorisé la genèse facile des cités, par la simplification d'un système très ambigu jusqu'à ce moment. La région du Bas Danube, où les municipes Durostorum, Novae, Noviodunum sont nés ainsi, a pleinement bénéficié de cette stratégie. Après les mesures prises par Septime Sévère, la municipalisation des *canabae* devient une possibilité jusqu'à ce moment-là inexistante. En effet, cette stratégie représente la preuve de la tendance de l'abolition des différences entre communautés diverses.

Il s'agit de la réalisation du désir d'unification des structures et de simplification du système urbain. Dans la période suivante, la conséquence a été que toutes les autonomies locales de l'Empire étaient nommées *civitates*. *Municipium* ou *colonia* sont devenus des appellatifs très rares. Un exemple intéressant est Tropaeum Traiani qui apparaît nommé *civitas* au IVe siècle.

Pour la deuxième moitié du IIIe siècle, quand la crise de l'Empire s'était intensifiée et la retraite romaine de Dacie avait dessiné une nouvelle carte provinciale, on constate un élargissement de l'espace habitable, presque dans toutes les villes du Sud du Danube. Le plus clairement sont conservées les enceintes adossées de Novae (Novae II) et Oescus (Oescus II). De surcroît, après l'abandon de la Dacie, événement controversé selon ses conséquences sur les deux rives du Danube, se sont déroulés des travaux de reconstruction dans les centres du Nord du fleuve. Il s'agissait de ne pas mettre en danger la sécurité du Sud par une mesure radicale qui aurait permis une réduction des effets des agressions vers les cités du Sud du fleuve. Parallèlement, dans le contexte où l'importance stratégique et militaire des centres urbains de nouvelles provinces du Sud était redevenue essentielle pour la sécurité du *limes*, l'autorité militaire s'est élargie dans la ville.

En conséquence, on constate que les huit cités typiquement romaines se sont créées par, au moins, quatre méthodes différentes. Viminacium est le résultat de la municipalisation d'une *civitas*; Novae, Durostorum et Noviodunum à la suite de la promotion au statut municipal des *canabae* développées auprès des fortifications militaires; Troesmis à la suite de la synthèse *civitas* autochtone/*canabae*, pendant que les colonies ont été fondées par Trajan sur la place des anciens *castra* des légions qui ont quitté les centres du Sud du Danube, après la conquête de la Dacie. Ces typologies diverses sont le résultat du processus d'évolution du phénomène urbain à des époques différentes, mais aussi de l'adaptabilité des autorités romaines aux réalités locales. Selon les aspects juridiques qui ont contribué à un ou autre de ces moyens, mais aussi selon la politique des empereurs au Bas Danube, le réseau urbain de la Mésie Inférieure et les deux cités de la Mésie Supérieure ont évolué comme centres d'une importance à part dans ce territoire. La preuve incontestable est le fait que Viminacium est devenue capitale de province, Oescus et puis Troesmis, après sa promotion, siège de *concilium provinciae Moesiae Inferioris* pour que, de l'époque de Dioclétien, Marcianopolis devienne la capitale de la nouvelle province Mésie Seconde.

Au troisième chapitre on peut réfléchir sur quelques conclusions intéressantes en ce qui concerne l'aire des territoires municipaux du Bas Danube. Premièrement, il faut souligner la parcimonie des informations épigraphiques sur les structures rurales de ces *territoria*. Là où on en dispose, la modalité d'organisation administrative peut être à part établie. En ce qui concerne la population de ces communautés, les détails nous manquent. En revanche, les fouilles ont offert plusieurs informations, même si assez relatives, sur les cités rurales de type *vicus* ou *villa rustica* de la Mésie Inférieure et la région de l'Est de la Mésie Supérieure.

On connaît des inscriptions les noms de 10 *vici*, tandis que de Tropaeum Traiani la présence de deux *magistri vici* confirme l'existence au moins d'un autre *vicus*. Les communautés rurales de ce type sont archéologiquement attestées, à côté de dizaines de *villae rusticae* dont les propriétaires sont des autochtones prestigieux.

C'est intéressant le fait que, dans plusieurs cas, les membres de l'élite locale des villes apparaissent sur les monuments bâtis en hinterland. C'est la confirmation du fait que ces derniers étaient les propriétaires des territoires qui leur permettaient les ressources nécessaires pour obtenir et soutenir une dignité supérieure dans la cité. D'autre part, quand on pense à l'élite rurale, il ne s'agit pas de ces personnages riches et éligibles au niveau municipal, mais des *magistri* et *questores*, personnes connues dans leurs communautés.

Pour l'organisation des territoires des cités grecques Marcianopolis et Nicopolis ad Istrum, même si les cités proprement dites bénéficiaient des institutions grecques, il paraît que les villages à l'intérieur des frontières respectaient la typologie romaine.

Une attention particulière a été accordée au système institutionnel romain des cités du Bas Danube. Les élites locales, urbaines et rurales, nous ont fourni des données absolument intéressantes sur la dynamique sociale de l'époque. Selon les informations connues, à Oescus était concentrée la «crème» de l'aristocratie locale. Le nombre assez petit des magistrats d'Oescus est compensé par leur distinction, supérieure aux autres communautés urbaines de cette région. On a identifié jusqu'à ce moment neuf membres de l'ordre équestre à Oescus. C'est sûr que dans les colonies le système institutionnel a connu autres formes, fait déterminé, le plus probable, des exigences plus grandes imposées dans une cité qui bénéficiait du plus haut statut juridique de l'Empire. C'est aussi le cas de Ratiaria.

Pour *municipia*, on constate l'existence d'une hiérarchie selon le nombre des magistrats. Tropaeum Traiani et Troesmis se détachent de ce groupe. Viminacium est le suivant, tandis que, pour Durostorum, Noviodunum ou Novae, des cités qui ont bénéficié de statut municipal à la fin du IIe et le début du IIIe siècle, on connaît peu de témoignages concernant les autorités de la cité. Il ne faut pas penser que ces magistratures auraient disparu ou que n'auraient pas eu de prétendants, bien que ces derniers soient devenus rares, étant donnés les efforts financiers nécessaires pour obtenir une dignité dans l'administration locale. Mais, de la moitié du IIIe siècle, la force financière des élites a succombé, pas seulement sur le Bas Danube, mais dans tout l'Empire.

L'éclat des cités commence à s'assombrir devant les nécessités impératives apparues à la suite des destructions provoquées par des barbares aux frontières de l'Empire. La crise économique et sociale représente un autre aspect inhibant pour les citoyens de telles communautés.

Dans ces conditions, les inscriptions qui mentionnent les chefs locaux étaient devenues un luxe accessible pour un petit nombre de citoyens.

De surcroît, l'autorité centrale qui désigne des *curatores*, comme celui de Tropaeum Traiani, s'implique de plus en plus dans des problèmes qui, antérieurement, revenaient aux potentats locaux. Ainsi, la renommée et le prestige des magistratures locales avaient diminué jusqu'à la disparition. Toutes ces circonstances ont déterminé l'absence des témoignages évidents, ou, en tout cas, la parcimonie de leur apparition. Voilà l'une des explications possibles de l'absence des magistrats des cités qui reçoivent plus tard le statut municipal. Une autre cause peut être la concentration du pouvoir dans les mains de quelques personnes, au détriment d'une large masse de citoyens qui ne pouvaient plus répondre aux exigences financières.

Et en ce qui concerne la représentation des villages et des communautés quasi urbaines, il y a un réseau organisateur varié, complexe, mais efficace, par l'adaptation des éléments romains sur le fond autochtone préexistant. En réalité, ce fait a été l'ingrédient de succès des autorités romaines dans leurs rapports avec les autochtones qui deviennent des servants fidèles de la nouvelle autorité.

On a constaté dans cette étude que les chevaliers-magistrats urbains sont concentrés à Oescus (neuf). De même, sans avoir tous les arguments nécessaires pour exprimer une conviction catégorique, on pense pourtant que les membres *ordo equester* bénéficiaient de certaines facilités pour l'accès aux magistratures, sans être obligés de parcourir le *cursus honorum* légiféré par plusieurs empereurs romains, à partir des édictes d'Antonine le Pieux jusqu'aux confirmations de Marc Aurèle et Septime Sévère.

Les actions des empereurs d'imposer un *ordo* graduel pour la carrière municipale de tout aspirant ont représenté une politique de prévention de certaines tendances négatives qui pouvaient mener le system à l'autodestruction. La confirmation répétée des édictes démontre que les abus étaient fréquents et persistaient. Ces décisions menaçaient l'autonomie locale, mais, d'autre part, surveillaient la bonne évolution de la communauté.

Par conséquent, *ordo magistratum* aurait du être strictement respecté dans tous les municipes de la Mésie Inférieure, au moins à partir du règne de Septime Sévère, sinon, même depuis Marc Aurèle.

Dans *cursus honorum* d'un magistrat étaient compris et les sacerdoces. Au niveau de chaque cité ou même dans les communautés qui ne bénéficiaient pas encore de statut municipal, les prêtres étaient les servants des Dieux et assuraient le confort spirituel des habitants. Il était normal que plusieurs prêtres soient élus, pour la vie ou pour une période limitée, des membres de l'élite locale, ceux qui avaient accès aux magistratures civiles.

De surcroît, les magistrats avaient en charge, selon les lois municipales, le financement de l'entretien des cultes, raison supplémentaire pour s'impliquer et contrôler la caste des prêtres. En réalité, on ne peut pas parler d'une caste des pontifes des structures romaines parce que leurs tâches religieuses se superposaient sur les obligations laïques. Pour une plus exacte évaluation, nous avons calculé que sur le 50 prêtres connus en huit cités romaines et deux fondations grecques, 12, c'est à dire 24%, ont occupé des dignités civiles.

Il paraît que dans ce *cursus* où sont inclus les sacerdoces, l'apogée de la carrière était le flaminat. La qualité de grand prêtre du culte impérial était la dignité suprême à laquelle pouvait aspiré un chef local. En Mésie Inférieure, Oescus est la cité le plus bien représentée, de point de vue des institutions des flamines, tandis que Viminacium l'est en Mésie Supérieure. L'affirmation du culte impérial dans cette région se rapporte directement à Trajan. Une relation entre l'évolution urbaine en Mésies et le développement du culte impérial municipal est évidente. Le début de la décadence des centres urbains correspond au début d'une dégradation de point de vue formel et de contenu du culte de l'empereur. Ce processus a été accéléré par des problèmes politiques, économiques et moraux de l'Empire. Sans doute, les situations variaient selon la province: un déclin plus accentuée à l'Ouest et une certaine vivacité dans l'Orient grec.

La renaissance du culte pendant les Sévères était loin de l'éclat antérieurement connu. En réalité, il s'agissait d'une transformation fondamentale du culte impérial. L'essence de la monarchie apparaît plutôt orientale que romaine, et l'empereur a été transformé en sauveur et bienfaiteur.

Un autre aspect intéressant concernant les potentats locaux est la relation rural-urbain et les rapports entre leurs élites. Etant donné le fait que les décurions et les magistrats possédaient des *villae* sur le territoire de la cité de provenance, dans la ville ayant une maison où habitaient pour une période limitée, il faut nous demander si les deux élites, rurale et urbaine, n'étaient la même chose.

Les élites rurales représentaient peut-être une autre catégorie sociale, de propriétaires fonciers qui ne s'impliquaient pas dans l'organisation administrative de la cité-centre? C'est difficile d'y penser. Si on pense que certaines inscriptions proviennent du territoire et les mentions sont assez précises sur les possessions rurales de ces aristocrates, il est possible que,

en général, les élites urbaines et rurales se confondent. De surcroît, dans un système où l'opulence se mesurait en propriétés foncières, les décurions, comme les magistrats, bénéficiaient de larges propriétés autour de la cité. Lex Irnitana mentionne que les *duumviri* et *decuriones* peuvent s'absenter de la ville jusqu'à 60 jours dans une année pour s'occuper d'affaires, récoltes ou commerce, ce qui confirme l'idée que l'agriculture assurait la plus grande partie de leurs revenus.

Il ne faut pas superposer l'élite politique sur l'élite sociale. Il ne s'agit pas d'élites politiques des villages inclus dans l'aire territoriale des cités. Dans leur cas, comme on a déjà précisé dans l'annexe sur les institutions rurales, ces *magistri* et *quaestores* de *vici* étaient considérés magistrats, mais il y avait une sorte d'ambiguïté dans leur statut, étant considérés plutôt les responsables de ces communautés. Il est évident qu'ils bénéficiaient d'un statut privilégié dans leurs communautés, mais c'est tout. Ces élites rurales pouvaient provenir des potentats locaux, des héritiers de l'élite pré-romaine, ou il est possible que certains aient été Romains mis en possessions des terres dans les nouvelles locations où ils se sont établis. Par exemple, en Lusitanie, l'élite pré-romaine est attestée par ces *principes* connus des sources épigraphiques. Dans notre aire d'intérêt, il y a de tels potentats locaux. Donc, il est possible que la plupart de ces chefs politiques des communautés proviennent de la population locale romanisée. Les communautés de thraces *Bessi* et *Lai* et peut être *Ausdecensi*, se sont établis dans certains villages de Dobroudja romaine et ont été impliqués, avec les mêmes droits que les citoyens romains, dans le gouvernement de leurs localités de résidence⁶.

En ce qui concerne les attributions des magistrats urbains dans les documents de l'époque, les inscriptions sont assez vagues. Pourtant, pour ce qui concerne les duumvirs, on connaît leur implication dans l'organisation de la défense des cités. A Tropaeum, en 170, L. Fufidius Lucianus a été tué par les Costobokes tandis qu'il avait en charge la défense de la ville. A Ratiaria, l'une des cités les plus prospères de la deuxième moitié du IIe siècle et du début du IIIe, était clairement mentionné que les édiles de la ville s'occupaient de l'alimentation avec l'eau. Les efforts de ces deux magistrats, M. Aurelius Chrestus et M. Aurelius Iulianus, père et fils, ont été récompensés par le Sénat de la communauté par une dispense de la paye des taxes.

Même si ce type d'information est assez rare dans les provinces de Mésie Inférieure et Mésie Supérieure, il est certain que, comme dans toute les provinces romaines, conformément aux lois municipales découvertes jusqu'à ce moment, les obligations et les avantages des potentats locaux doivent être similaires.

Un dernier chapitre de nos recherches est centré sur l'applicabilité de *jus Latii* dans les cités du Bas Danube. Les informations peu pertinentes font les conclusions de ce chapitre de notre recherche assez relatives. L'existence d'une évolution graduelle de point de vue juridique dans la structure urbaine romaine du Bas Danube, qui a permis l'attribution du statut de cités latines à certaines communautés c'est notre principale conclusion. Si on pense que *jus Latii* n'impliquait pas absolument la promotion d'une communauté, dans les nombreuses *civitates* de ce territoire il est possible l'application de ce droit qui privilégiait considérablement les élites locales.

Pour certaines de nos opinions, nous pourrions être accusés d'essayer la *concordantia discordantium opinionum*. C'est parce qu'on a réussi l'identification d'une des caractéristiques principales du système juridique et administratif romain, la flexibilité. Les différences évidentes entre les modalités de constitution des municipalités romaines sur la ligne du Bas Danube ou la

⁶ *Civitas Ausdecensium* il paraît qu'il s'agissait d'une communauté compacte de thraces du Sud du Danube intégrés en Dobroudja.

modification du siège de *concilium provinciae* d'Oescus à Troesmis sont deux exemples de l'adaptation de l'esprit romain aux réalités de l'époque et de l'espace de son évolution. En quelques mots, le système romain dans ce territoire pourrait être caractérisé par intelligence créatrice, pragmatisme, flexibilité et respect tempéré envers les autochtones. Sans pouvoir ignorer la contribution des Antonins au développement et à la prospérité urbaine dans ce territoire, nous considérons que les empereurs Sévères ont été ceux qui ont finalisé cette action, au niveau urbain, administratif et juridique mais aussi religieux, si on pense au culte impérial et à ses institutions. C'est bien connue la préoccupation tout particulière des Antonins pour les cités de Mésie. Trajan, Hadrien, Marc Aurèle et Commode ont fondé et promu plusieurs cités dans ce territoire. Leur oeuvre a été complétée et améliorée par les Sévères.

Les huit cités romaines, municipales et colonies, les deux fondations grecques de Trajan, initialement en Thrace et puis en Mésie Inférieure, les villages y mentionnés, auxquels sont ajoutées autres communautés avec statut quasi urbain, représentent une carte virtuelle complexe du Sud du Bas Danube.

Notre étude peut offrir une réponse aux chercheurs qui apprécient comme réduit le nombre des cités de la région. Un espace romanisé n'implique pas un grand nombre de villes romaines, tout comme une structure urbaine complexe ne peut pas être considérée parfaitement romanisée. Des études récentes montrent qu'il y avait la possibilité d'un niveau culturel semblable entre les structures romaines d'Italie et celles des provinces après une période d'environ trois générations⁷. La même situation s'applique pour la région du Bas Danube, y compris l'uniformisation structurale au niveau des communautés locales. Une différence est possible dans le cas de divers types d'habitats. Si pour les villes le processus d'assimilation et de „fidélisation” pouvait être plus rapide, à la campagne, où le conservatisme et le niveau culturel assez bas étaient évidentes, l'acculturation a eu besoin d'une période supplémentaire.

L'intensification des recherches archéologiques des centres comme Capidava, (L)Ibida ou Axiopolis pourrait fournir la surprise qu'à l'avenir nous enregistrons autres *municipia* en Mésie Inférieure.

Loin de trouver des solutions pour tous les problèmes concernant les communautés urbaines danubiennes, nous considérons que les éléments y analysés représentent un petit progrès pour la réglementation de la situation juridique et administrative des cités sur la ligne du Bas Danube, à l'époque du Principat.

Traduit par Anca Aparaschivei

---

⁷ Šašel 1992, 319.

BIBLIOGRAFIE

Dicționare, enciclopedii

- Bailly 1895-*Dictionnaire grec-français*, A. Bailly (ed.), Paris.
- **DA-vezi Abrevieri.**
- Rich 1861-*Dictionnaire des Antiquités romaines et grecques, accompagné de 2000 gravures d'après l'antique*, A. Rich (ed.), M. Cheruel (trad.), Paris.
- **DE-vezi Abrevieri.**
- **DNP-vezi Abrevieri.**
- Guțu 1993-*Dicționar latin-român. Ediție revăzută și completată*, Gh. Guțu, (ed.), București.
- **EAIVR-vezi Abrevieri.**
- Liddell, Scott -*English Lexicon*, vol. I, A-K; vol. II, Λ-Ω, G. Liddell, R. Scott, (eds.), Oxford.
- *Oxford Dictionary 1968-Oxford Latin Dictionary*, Oxford.
- **RE-vezi Abrevieri.**
- *Roman Civilization-vezi Abrevieri.*

Izvoare

Izvoare epigrafice

IDR; IDRE; IGBulg; IGLNovae; IGR; ILBulg; ILJug; ILMaroc; ILS; IMS; ISM; IAN; CIL; CIG-vezi Abrevieri.

Izvoare literare și juridice

- Aelius Aristide, *Éloges de Rome*, în *Éloges grecs de Rome*, L. Pernot (ed.), Paris, 1997.
- Ammiano Marcellino, *Le Storie*, A. Selem (ed.), Torino, 1973.
- Anastasius Bibliothecarius, *Chronografia Tripartita*, în *De Anastasio Bibliothecario*, A. Laporte (ed.), Paris, 1884.
- Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, A. Frenkian (ed.), București, 1957.
- Aulus Gellius, *Noptile atice*, D. Popescu (trad.), București, 1965.
- Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, N. Zugravu (ed.), M. Paraschiv (trad.), Iași, 2006.
- Caesar, *Războiul galic*, J. Vilan Unguru (trad.), București, 1964.
- M. Tullii Ciceronis *Epistulae* (coord. L. C. Purser), 1958-1965: vol. 2.1 *Epistulae ad Atticum, libri I-VIII*, W.S. Watt (ed.); vol. 2.2 *Epistulae ad Atticum, libri IX-XVI*, D.R. Shackleton Bailey. (ed.), Londra, 1958-1965.
- Cicero, *De divinatione*, A.S. Pease (ed.), Darmstadt, 1963.
- Cicero, *De natura deorum*, A.S. Pease (ed.), Cambridge, 1955-1958.
- Cicero, *Despre supremul bine și despre supremul rău*, Gh. Ceașescu (ed.), București, 1983.
- *Codex Theodosianus*, Th. Mommsen, P. Meyer, P. Krüger (ed.), Berlin, 1905.
- Costantino Porfirogenito, *De thematibus*, A. Pertusi (ed.), Vatican, 1952.
- *Corpus Iuris Civilis*, I. *Institutiones*, P. Kreueger (ed.); *Digesta*, Th. Mommsen (ed.), Wiedman, 1928.

- Flavius Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita. Breviar de la întemeierea Romei*, Gh. I. Șerban (ed.), Brăila, 1987.
- Lucius Annaeus Florus, *Abrégé de l'histoire romaine*, J. Pierrot (ed.), Paris, 1826.
- *The Breviarium of Festus*, J. W. Eadie (ed.), Londra, 1967.
- Sex. Pompeius Festus, *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*, W. M. Lindsay (ed.), 1913.
- **FHDR-vezi Abrevieri.**
- *Le istituzioni di Gaio*, M. Balzarini (ed.), Torino, 2000.
- Herodian, *Istoria Imperiului Roman după Marc Aureliu*, R. Alexandrescu (ed.), București, 1960.
- *Le Storie di Erodoto*, A. Collona, F. Bevilacqua (ed.), Torino, 1996.
- Hieroclis *Synecdemus*, A. Burckhardt (ed.), Leipzig, 1893.
- Iordanes, *Histoire des Goths*, O. Devillers (ed.), Paris, 1995.
- Flavio Giuseppe, *La guerra giudaica*, G. Vitucci (ed.), 2 vol., Milano, 2000.
- Iunianus M. Justinus, *Historiarum Philippicarum T. Pompeii Trogi libri XLIV in epitomen redacti*, în www.thelatinlibrary.com/justin.html.
- *The chronicle of Marcellinus (Comes)*, B. Croke (ed.), Sidney, 1995.
- Martial, *Epigrammi*, G. Norcio (ed.), Torino, 1980.
- *Monumentum Ancyranum*, E. G. Hardy (ed.), Oxford, 1923.
- *Notitia Dignitatum or Register of Dignitaries*, W. Fairley (ed.), în *Translations and Reprints from Original Sources of European History*, vol. VI. 4. Philadelphia.
- *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, J. Darrouzès (ed.), Paris, 1981.
- H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*, München, 1900.
- Ovidiu, *Tristele. Ponticele*, T. Naum (ed.), București, 1972.
- Ovidiu, *Fasti*, Sir J. G. Frazer (ed.), London, 1989².
- Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, L. Manolache (ed.), București, 1977.
- Plinius, *Naturalis Historia, Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, vol.I, *Cosmologia. Geografia*, I. Costa (ed.), I. Costa și T. Dinu (trad.), Indice și note lingvistice de T. Dinu, București, 2001.
- *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, 2 vol., R. C. Blockley (ed.), Liverpool, 1983.
- *Procopii Caesariensis Opera omnia*, J. Haury (ed.), Lipsia, 1905-1913.
- Ptolemeu, *Geographia*, C. Müller (ed.), Paris, 1888.
- Caio Sallustio Crispo, *Opere*, I. Mariotti (ed.), Roma, 1972.
- *L. Aemaei Senecae Divi Claudii Apokolokyntosis*, C. Ferdinando Russo (ed.), Firenze, 1965.
- **SHA-vezi Abrevieri.**
- Strabon, *Geographika*, S. Radt (ed.), vol. I, cărțile I-IV; vol. II, cărțile V-VIII, Göttingen, 2003.
- Sozomenos, *Histoire ecclésiastique*, B. Grillet și G. Sabbah (eds.), A.-J. Festugière (trad.), Paris, 1983-2005.
- Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Cezari*, D. Popescu, C.V. Georoc (eds.), București, 1958.
- *Itineraria picta. Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana*, A. și M. Levi, (ed.), Roma, L'Erma di Bretschneider, 1967.
- Tacito, *Annali*, A. Arici (ed.), Torino, 1969 (ediția a doua).
- Tacitus, *Istorii*, Gh. Ceașescu (ed.), București, 1992.
- Theophanes Confessor, *Chronographia*, G.B. Teuberi (ed.), Lipsia, 1833-1885, 2. vol.
- Theophilact Simocatta, *Istoria bizantină*, H. Mihăescu (ed.), București, 1985.

- Titus Livius, *De la fundarea Romei*, T. Vasilescu, F. Demetrescu, P. H. Popescu (trad.), vol. I (1959), vol. II (1959), vol. III (1961), vol. IV (1962), vol. V (1963), București.
- Marcus Terentius Varro, *De lingua latina*, M. Nisard (ed.), Paris, 1850.
- Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History*, F. W. Shipley (trad.), Cambridge, 1992.
- Vergilius, *Aeneida-Eneide*, R. Scarcia (ed.), A. La Penna (trad.), Milano, 2002, 2 vol.
- Zonaras, *Historiae Romanorum excerpta*, în www.thelatinlibrary.com/zonaras.
- Zosime, *Histoire Nouvelle*, F. Paschooud (ed.), Paris, 1971.

Lucrări generale și speciale

- **Abbott, Johnson 1968**-Abbott, F. F., Johnson, A. C., *Municipal Administration in the Roman Empire*², Princeton (prima ediție, Princeton, 1926).
- **Abramenko 1993**-Abramenko, A., *Die munizipale Mittelschicht im kaiserzeitlichen Italien. Zu einem neuen Verständnis von Seviri und Augustalität*, Frankfurt, Berlin, Berna, Paris, New York.
- **Al Khouri 2003**-Al Khouri, M., *Il limes arabicus*, Roma.
- **Alexandrescu-Vianu 1977**-Alexandrescu-Vianu, M., *Le banquet funéraire sur les stèles de la Mésie Inférieure: schémas et modèles*, în *Dacia N.S.*, XXI, pp. 139-166.
- **Alexandrov 1987**-Alexandrov, G., *Montana und regio Montanensium, Untersuchungen*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 143-152.
- **Alföldy 1959**-Alföldy, G., *Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des 1. Jahrhunderts* în *ActArchHung*, 11, pp. 113-141.
- **Alföldy 1963**-Alföldy, G., *Einheimische Stämme und civitates in Dalmatien unter Augustus*, în *Klio*, 41, pp. 187-195.
- **Alföldy 1965**-Alföldy, G., *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta.
- **Alföldy 1966**-Alföldy, G., *Note sur la relation entre le droit de cité et la nomenclature dans l'Empire Romain*, în *Latomus*, XXV, I, pp. 37-57.
- **Alföldy 1969**-Alföldy, G., *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.
- **Alföldy 1973**-Alföldy, G., *Flamines provinciae Hispaniae Citerioris*, Madrid.
- **Alföldy 1984**-Alföldy, G., *Römische Sozialgeschichte*³, Wiesbaden.
- **Alföldy 1999**-Alföldy, G., *Städte, Eliten und Gesellschaft in der Gallia Cisalpina. Epigraphische-historische Untersuchungen*, Stuttgart.
- **Anamali 1986**-Anamali, S., *Processus de transformation dans la region meridionale illyrienne aux Ier-IVe siècles*, în *Illiria*, XVI, I, pp. 5-41.
- **Angelova 1973**-Angelova, St., *Le mur d'enceinte de Durostorum-Drăstăr-Silistra (communication préliminaire)*, în *Arheologija*, XV, 3, pp. 83-93.
- **Aparaschivei 2000-2001**-Aparaschivei, D., *Considérations sur la genèse des villes romaines en Dacie*, în *SAA*, VII, pp. 399-406.
- **Aparaschivei 2003**-Aparaschivei, D., *L'institution de duumvirat en Dobroudja romaine. Troesmis et Tropaeum Traiani*, în *SAA*, IX, pp. 327-340.
- **Aparaschivei 2006**-Aparaschivei, D., *Flaminii municipali și cultul imperial în provinciile romane Moesia Inferior și Moesia Superior*, în *ArhMold*, XXIX, pp. 67-77.
- **Aparaschivei 2006a**-Aparaschivei, D., *Quaestores et aediles des villes romaines de la Mésie Inférieure*, în *Annuario, Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica*, Veneția, VIII, pp. 27-40.
- **Aparaschivei 2006b**-Aparaschivei D., *Municipium Tropaeum Traiani. Instituții și elite*, în *Studia historiae et religionis Daco-Romanae. In honorem Silvii Sanie*, București, pp. 327-348.
- **Aparaschivei 2007**-Aparaschivei D., *Municipiul Troesmis. Instituții și elite*, în *Peuce. Volum omagial V. H. Baumann*, 3-4, pp. 189-208.

- **Aparaschivei 2007a**-Aparaschivei D., *Le culte impérial et les flamines municipaux en Mésie Inférieure et Mésie Supérieure*, în *Archaeologia Bulgarica*, Sofia, XI, 3, pp. 91-100.
- **Aparaschivei 2007b**-Aparaschivei D., *Colonia Ulpia Oescus, Instituții și elite*, în *Studia Clasica et Christiana*, II, Iași, pp. 23-41.
- **Ardevan 1978**-Ardevan, R., *Le collège de fabres à Ulpia Triana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 15, pp. 167-172.
- **Ardevan 1984**-Ardevan, R., *Duumvirat et quattuorvirat dans la Dacie romaine*, în *ActaMN*, 21, pp. 95-110.
- **Ardevan 1991**-Ardevan, R., *Beneficiarii în viața civilă a provinciei Dacia*, în *Ephemeris Napocensis*, I, pp. 163-183.
- **Ardevan 1996 [1998]**-Ardevan, R., *Curator civitatis Romulensium*, în *Specimina Nova*, XII, 1, pp. 77-82.
- **Ardevan 1997**-Ardevan, R., *Les flamines municipaux dans la Dacie romaine*, în *Religio deorum. Actas del Coloquio internacional de epigrafia Culto y sociedad en Occidente*, Barcelona, pp. 47-53.
- **Ardevan 1998**-Ardevan, R., *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara.
- **Ardevan 1999**-Ardevan, R., *Latin right or Roman citizenship? The case of the Roman-Dacian towns*, în *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*, Sevilla, pp. 295-303.
- **Ardevan 2000**-Ardevan, R., *Municipalia Dacica. Drei Epigraphische Bemerkungen*, în G. Németh, P. Forisek (ed.), *Epigraphica I. Studies on Epigraphy*, Debrecen, pp. 109-130.
- **Ardevan 2004**-Ardevan, R., *Note on the centurion P. Tenacius Vindex [CIL III 1481, 6265]*, în *Novaensia*, 15, pp. 99-105.
- **Aricescu 1977**-Aricescu, A., *Armata în Dobrogea romană*, București.
- **Aricescu 1980**-Aricescu, A., *The Army in Roman Dobrudja*, BAR International Series 86, Oxford.
- **Arnold 1968**-Arnold, W. T., *The Roman System of Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*, ed. a III-a, Roma.
- **Atanasova 1964**-Atanasova, J., *Dva novootkrita mramoria statuja ot Arčar, Vidinsko*, în *Arheologija*, VI, 1, pp. 24-28.
- **Atanasova 1972**-Atanasova, J., *Nov pametnik na nadgrobnata plastika ot Ratiaria (Un nouveau monument de la plastique funéraires de Ratiaria)*, în *BIAB*, XXXIII, pp. 141-152.
- **Atanasova 1980**-Atanasova, J., *La conduite d'eau de la ville de Ratiaria*, în *Ratiarensia*, I, pp. 83-92.
- **Atanassova-Georgieva 1986**-Atanassova-Georgieva, J., *Resultats des fouilles de la ville antique de Ratiaria au cours des années 1976 à 1982*, în *Limes XIII*, pp. 437-440.
- **Atanasova, Popova-Asenova 1987**-Atanasova, J., Popova-Asenova, A. N., *Il muro di cinta di Ratiaria. Lato occidentale. Ricerche archeologiche 1976-1985*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 85-96.
- **Avram 1984**-Avram, Al., *Observații cu privire la autonomiile rurale din Dobrogea romană (secolele I-III e.n.)*, în *SCIVA*, XXXV, 2, pp. 158-169.
- **Avram 1996**-Avram, Al., *evergeți*, în *EAIVR*, II, București, p. 119.
- **Avram 1996a**-Avram, Al., *immunitas*, în *EAIVR*, II, București, p. 252.
- **Avram, Bărbulescu, Ionescu 2004**-Avram, Al., Bărbulescu, M., Ionescu, M., *À propos des pontarques du Pont Gauche*, în *Ancient West and East*, III, 2, pp. 354-364.
- **Avrin 1991**-Avrin, L., *Scribes, Script and Books. The Book Arts from Antiquity to the Renaissance*, Chicago, Londra.
- **Bace 1986**-Bace, A., *Struktura urbane ne Iliri ne vitet 168 p.e.s – 212 e.s*, în *Illiria*, XVI, 1, pp. 215-221.
- **Balkanska 1990**-Balkanska, A., *Terra sigillata importée découverte à Oescus*, în *Arheologija*, XXXII, 4, pp. 26-33.
- **Barja de Quiroga 1999**-Barja de Quiroga, P. L., *Latinidad municipal y latinidad juniana*, în *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*, Sevilla, pp. 411-416.

- **Barkóczi 1951**-Barkóczi L., *Brigetio*, Budapesta.
- **Barnea 1969**-Barnea, Al., *Trei altare inedite de la Tropaeum Traiani*, în *SCIV*, XX, 4, pp. 595-609.
- **Barnea 1977**-Barnea, Al., *Descoperiri epigrafice noi în Cetatea Tropaeum Traiani*, în *Pontica*, X, pp. 349-355.
- **Barnea 1979**-Barnea, Al., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., Papuc, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, pp. 79-94.
- **Barnea 1984**-Barnea, Al., *Dinogetia 3. Precizări topografice*, în *Peuce*, IX, pp. 339-346.
- **Barnea 1987**-Barnea, Al., *Limesul danubian al provinciei Moesia Inferior. Organizarea militară și civilă*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, III-IV, pp. 77-85.
- **Barnea 1988**-Barnea, Al., *Municipium Noviodunum. Nouvelles données épigraphiques*, în *Dacia*, N.S., XXII, pp. 53-61.
- **Barnea 1989**-Barnea, Al., recenzie la *Recherche sur la culture en Mésie et en Thrace, Bulgarie, Ie-IVe siècle*, Sofia, 1987, în *SCIVA*, XL, 3, p. 315.
- **Barnea 1991**-Barnea, Al., *Municipium Noviodunum*, în *Peuce*, X, 1, pp. 81-84.
- **I. Barnea 1977**-Barnea, I., *Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimelor săpături arheologice*, în *Pontica*, X, pp. 261-273.
- **I. Barnea 1977a**-Barnea, I., *Noi descoperiri la Noviodunum*, în *Peuce*, VI, pp. 103-121.
- **I. Barnea 1979**-Barnea, I., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., Papuc, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, pp. 13-34 și pp. 227-232.
- **I. Barnea, Barnea 1984**-Barnea, I., Barnea, Al., *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Peuce*, IX, pp. 97-105.
- **Barnea, Mitrea 1958**-Barnea, I., Mitrea, B., *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, în *Materiale*, V, pp. 461-473.
- **Barnea, Mitrea, Anghelescu 1957**-Barnea, I., Mitrea, B., Anghelescu, N., *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale*, IV, pp. 155-174.
- **Baumann 1980**-Baumann, V.H., *Observații topo-stratigrafice asupra locuirii de la Troesmis (casele 1-40)*, în *Peuce*, VIII, pp. 159-196.
- **Baumann 1983**-Baumann, V.H., *Ferma romană din Dobrogea, Tulcea*.
- **Baumann 1984**-Baumann, V.H., *Piese sculpturale și epigrafice în colecțiile Muzeului de istorie și arheologie din Tulcea*, în *Peuce*, IX, pp. 207-233.
- **Baumann 2006**-Baumann, V. H., *Isaccea, jud. Tulcea. Punct: Cetate. Sector: Cetate-Turnul Mare*, în *CCA – Campania 2005*, pp. 181-183.
- **Bărbulescu 2001**-Bărbulescu, M., *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p.Chr.)*, Constanța.
- **M. Bărbulescu 1987**-Bărbulescu, Mihai, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca.
- **Bărbulescu-Munteanu 1978**-Bărbulescu-Munteanu, M., *Inscripții recent descoperite în Scythia Minor*, în *Pontica*, XI, pp. 127-136.
- **Beard 1990**-Beard, M., *Priesthood in the Roman Republic*, în M. Beard și J. North (ed.), *Pagan Priests. Religion and Power in the Ancient World*, Londra, pp. 17-48.
- **Beltrán Lloris 1999**-Beltrán Lloris, F., *Municipium C. R., „oppidum C. R.” y „Oppidum latinum” en la NH de Plinio. Una revision del problema desde la perspectiva hispana*, în *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*, Sevilla, pp. 247-267.
- **Benabou 1976**-Benabou, M., *La resistance africaine à la romanisation*, Paris.
- **Bendala Galán 1994**-Bendala Galán, M., *La ciudad en la Hispania Romana*, în *La ciudad en el mundo romano, XIV Congres Internacional d'Arqueologia Classica, Tarragona, 5-11.09.1993*, vol. 1., Tarragona, pp. 115-123.

- **Benea 1983**-Benea, D., *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca.
- **Benea 1995**-Benea, D., *Dacia în timpul lui Aurelianus*, în *Banatica*, XIII, 1, pp. 149-170.
- **Benea 2004**-Benea, D., *Septime Sévère et l'urbanisation de la province de Dacie*, în *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, pp. 390-393.
- **Beneš 1978**-Beneš, J., *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia: zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im Unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Praga.
- **Bérard 1993**-Bérard, F., *Vikani, kanabenses, consistentes. Remarques sur l'organisation des agglomérations militaires romaines*, în *L'Epigraphia del villaggio*, Faenza, pp. 61-88.
- **Bérenger 1993**-Bérenger, A., *Empereur, sénateurs et cités libres: un exemple d'interventionnisme dans l'Empire romain*, în *Europa. Revue européenne d'histoire*, pp. 13-28.
- **Beševliev 1952**-Beševliev, V., *Epigrafski prinosi (Contributions épigraphiques)*, Sofia.
- **Beševliev 1955**-Beševliev, V., *Latinskite imena v Trakia i Missia (Die lateinischen Ortsnamen in Mösien und Trakien)*, în *BIAB*, XIX, pp. 279-290.
- **Beševliev 1970**-Beševliev, V., *Orographie und Hydrographie Bulgariens in einigen alten Landkarten aus der 16. und 17. Jh.*, în *Studia Balcanica*, I, pp. 149-178.
- **Beševliev 1975**-Beševliev, V., *Zur Frage über die Anfänge der Bulgarischen Kartographie*, în *Studia Balcanica*, X, pp. 151-169.
- **Beševliev 1985**-Beševliev, B., *Le Bas-Danube dans la chartographie antique*, în *Arheologija*, XXVII, 2, pp. 1-9.
- **Bersanetti 1940**-Bersanetti, G.M., *I soprannomi imperiali variabili degli auxilia dell'esercito romano*, în *Athenaeum*, 18, 3, pp. 105-135.
- **Betz 1939**-Betz, A., *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, în seria *Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien*, 3.
- **Betz 1939a**-Betz, A., *Troesmis*, în *RE*, 7A, col. 591-596.
- **Beurlier 1891**-Beurlier, E., *Le culte impérial: son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*, Paris.
- **Biernacka-Liubanska 1982**-Biernacka-Liubanska, M., *The Roman and early-Byzantine fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Wrocław, Varșovia, Cracovia, Gdansk, Lodz.
- **Biernacki, Pawlak, Medeksza 1994**-Biernacki, A. B., Pawlak, P., Medeksza, S., *Novae-western sector, 1992*, în *Archeologia*, XLV, pp. 35-54.
- **Binev 2002-2003**-Binev, M., *About localization and time sequence of Emporia on the urban territory of Nicopolis ad Istrum*, în *Izvestija Veliko Târnovo*, XVII-XVIII, pp. 199-204.
- **Birley 1933-1936**-Birley, E., *Marcus Cocceius Firmus: an Epigraphic Study*, în *Proc. of the Soc. Antiquaries of Scotland*, LXX, pp. 363-367.
- **Birley 1961**-Birley, E., *Research on Hadrian' Wall*, Kendal.
- **Birley 1966**-Birley, A., *Marcus Aurelius*, Londra.
- **Bloch 1883**-Bloch, G., *De decretis functorum magistratuum ornamentis*, Paris.
- **Boatwright 2000**-Boatwright, M. T., *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton, New Jersey.
- **Bobčev 1928-1929**-Bobčev, S., *Nicopolis ad Istrum (Aufnahmen und Rekonstruktionsversuche)*, în *BIAB*, V, pp. 56-76.
- **Bogdan-Cătăniciu 1979**-Bogdan-Cătăniciu, I., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătăniciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., Papuc, *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, București, pp. 47-63.
- **Bogdan-Cătăniciu 1991**-Bogdan-Cătăniciu, I., *À propos de civitates en Dacie*, în *Ephemeris Napocensis*, I, pp. 59-67.

- **Bogdan-Cătănciu 1993**-Bogdan-Cătănciu, I., *Despre apariția orașelor și statutul acestora în Dacia romană*, în *Ephemeris Napocensis*, III, pp. 203-226.
- **Bogdan-Cătănciu, Barnea 1979**-Bogdan-Cătănciu, I., Barnea, Al., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., Papuc, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, pp. 35-46 și pp. 177-226.
- **Bogdan-Cătănciu, Mărgineanu-Cârstoiu 1979**-Bogdan-Cătănciu, I., Mărgineanu-Cârstoiu, M., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., Papuc, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, pp. 95-108.
- **Bohn 1926**-Bohn, O., *Rheinische „Lagerstädte“*, în *Germania*, X, pp. 25-36.
- **Boilă, Doruțiu-Boilă 1972**-Boilă, A., Doruțiu-Boilă, E., *Discuții recente cu privire la Constitutio Antoniniana*, în *StCl*, XIV, pp. 179-194.
- **Bojović 1996**-Bojović, D., *Le camp de la légion IV Flavia à Singidunum*, în *Limes Belgrad*, pp. 53-68.
- **Bollini 1980**-Bollini, M., *Bolli laterizi di Ratiaria*, în *Ratiarensia*, I, pp. 93-127.
- **Boškova 1984**-Boškova, B., *Coins from the excavations of the antique town Ratiaria*, în *Ratiarensia*, II, pp. 105-116.
- **Boškova 1987**-Boškova, B., *Monete antiche di Ratiaria*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 97-109.
- **Boteva 1994**-Boteva, D., *Moesia Inferior and Thracia pro and con Septimius Severus*, în *Limes. Studia di storia*, 5, Bologna, pp. 15-19.
- **Boteva 1997**-Boteva, D., *Lower Moesia and Thrace in the Roman Imperial System (A.D. 193-217/218)*, Sofia.
- **Boteva 1999**-Boteva, D., *Corrigenda CIL III 14416 (Cf. ILB 18)*, în *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Roma, 18-24 settembre 1997*, Atti II, Roma, pp. 513-519.
- **Böttger, Döhle, Wachtel 1971**-Böttger, B., Döhle, B., Wachtel, K., *Römersiedlungen zwischen Balkan und Donau. Madara-Nicopolis-Rasgrad*, în *Bulgarien-Eine Reise zu antiken Kulturstätten*, pp. 67-84.
- **Bounegru 1985**-Bounegru, O., *Un presupus birou vamal la Troesmis*, în *Istros*, IV, pp. 143-146.
- **Bounegru 1986**-Bounegru, O., *Über die cives Romani consistentes von Scythia Minor*, în *Münstersche Beiträge*, V, 1, pp. 59-73.
- **Bounegru 1991**-Bounegru, O., *Aspekte der Romanisierung der ländlichen Bevölkerung in Scythia Minor (2.-3. Jh. n. Chr.)*, în *Münstersche Beiträge*, X, 2, pp. 89-118.
- **Bounegru 1997**-Bounegru, O., *Notes sur les éléments ethniques sud thraces de la Dobroudja romaine (IIe-IIIe siècle ap. J.C.)*, în *2e Symposium International des études thraciennes, Komotini 20-27 septembre 1992*, Komotini, pp. 115-120.
- **Bounegru 2002**-Bounegru, O., *Comerț și navigatori la Pontul Stâng și Dunărea de Jos (sec. I-III p.Chr.)*, Iași.
- **Bounegru, Zahariade 1996**-Bounegru, O., Zahariade, M., *Les Forces Navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier-VIe siècles*, Oxford.
- **Boyadjiev 2002**-Boyadjiev, S., *La destination initiale de la porte occidentale d'Oescus*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 73-78.
- **Božilova 1980**-Božilova, V., *Contributions épigraphiques de Novae*, în *Klio*, 62, 1, pp. 67-69.
- **Božilova, Kolendo 1985**-Božilova, V., Kolendo, J., *Borne de l'an 136 trouvée à Novae*, în *Arheologija*, XXVII, 4, pp. 39-46.
- **Braunert 1966**-Braunert, H., *Ius Latii in den Stadtrechten von Salpensa und Malaca*, în *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz-Köln, pp. 68-83.
- **Breeze 1974**-Breeze, D. J., *The organisation of the career structure of the immune's and principales of the roman army*, în *BJ*, 174, pp. 245-292.

- **Briand-Ponsart 2005**-Briand-Ponsart, C., *Le statut des communautés en Afrique Proconsulaire aux Ier et IIe siècles*, în *Pallas*, 68, pp. 93-116.
- **Brizzi 1984**-Brizzi, G., *Caratteri e posizione del porto fluviale di Ratiaria: un'ipotesi dalle carte di Luigi Fernando Marsili*, în *Ratiarensia*, II, pp. 81-90.
- **Bruhl, Audin 1965**-Bruhl A., Audin, A., *Inscription du Lyonnais Tiberius Aquius Apollinaris*, în *Gallia*, 23, 2, pp. 267-272.
- **Bruhl 1968**-Bruhl, A., *Vie sociale, arts et métiers à Lugdunum à l' époque impériale romaine*, în *Ecole Antique de Nimes*, NS, 2, p.11-20.
- **Brunt 1971**-Brunt, P. A., *Italian Manpower 225 B.C.-A. D 14*, Oxford.
- **Bujor 1954**-Bujor, E., *Note epigrafice*, în *SCIV*, V, 3-4, pp. 599 – 602.
- **Bujor 1960**-Bujor, E., *Cu privire la unele monumente de la Durostorum*, în *SCIV*, XI, 1, p.141-153.
- **Bujor, Simion 1961**-Bujor, E., Simion, G., *Săpăturile de salvare din cimitirul roman de la Isaccea*, în *Materiale*, VII, pp. 391-399.
- **Bulgaru 1977**-Bulgaru, V., *Începuturile navigației comerciale antice la gurile Dunării*, în *Peuce*, VI, pp. 87-101.
- **Burnard 1990**-Burnard, Y., *Personnel municipal dirigeant et clivages sociaux en Gaule Romaine sous le Haut Empire*, în *MEFRA*, 102, 2, pp. 541-571.
- **Cagnat 1969**-Cagnat, R., *Honoraria Summa*, în *Dictionnaire des antiquites grecques et romaines*, vol. III/1, Paris, pp. 236-238.
- **Campanille 2004**-Campanille, D., *Asiarchi e archiereis d'Asia: titolatura, condizione giuridica e posizione sociale dei supremi dignitari del culto imperiale*, în *Les cultes locaux dans les mondes grec et romain. Actes du colloque de Lyon 7-8 Juin 2001*, Lyon, pp. 69-80.
- **Capogrossi Colognesi 1995**-Capogrossi Colognesi, L., *Dalla villa al saltus: continuità e trasformazioni*, în *Du latifundum au latifondo. Un héritage de Rome, une création médiévale ou moderne? Actes de la Table ronde internationale du CNRS organisée à l'Université Michel de Montaigne-Bordeaux III les 17-19 décembre 1992*, Paris, pp. 191-211.
- **Carcopino 1940**-Carcopino, J., *La fin du Maroc romain*, în *MEFR*, 57, pp. 349-448.
- **Carroll 2003**-Carroll, M., *The Genesis of Roman Towns on the Lower Rhine*, în P. Wilson (ed.), *The Archaeology of Roman Towns. Studies in honour of John S. Wachter*, Oxford, pp. 22-30.
- **Castillo 1997**-Castillo, C., *Los pontífices de la Bética*, în *Religio Deorum. Actas del Coloquio internacional de epigrafia Culto y sociedad en Occident*, Barcelona, pp. 83-93.
- **Catalano 1960**-Catalano, P., *Contributi allo studio del diritto augurale 1*, Torino.
- **Cecil Mann 1974**-Cecil Mann, J., *The Frontiers of the Principate*, în *ANRW*, II, 1, pp. 508-533.
- **Chastagnol 1978**-Chastagnol, A., *L'album municipal de Timgad*, Bonn.
- **Chastagnol 1990**-Chastagnol, A., *L'onomastique de type peregrine dans les cités de la Gaule Narbonnaise*, în *MEFRA*, 102, pp. 573-593.
- **Chastagnol 1990a**-Chastagnol, A., *Considérations sur les municipes latins du premier siècle apr. J.-C.*, în *L'Afrique dans l'Occident Romain (Ier siècle av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.)*, Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome sous le patronage de l'Institut national d'archéologie et d'art de Tunis (Rome, 3-5 décembre 1987), Roma, pp. 351-365.
- **Chastagnol 1994**-Chastagnol, A., *L'empereur Hadrien et la destinée du droit latin provincial au second siècle après Jésus-Christ*, în *RH*, 592, pp. 217-227.
- **Chastagnol 1995**-Chastagnol, A., *Société et droit latin dans les provinces des Alpes Occidentales*, în *La Gaule romaine et le droit latin. Recherches sur l'histoire administrative et sur la romanisation des habitats*, Lyon, pp. 143-153.

- **Chastagnol 1995a**-Chastagnol, A., *Le problème de la diffusion du droit latin dans les Trois Gaules*, în *La Gaule romaine et le droit latin. Recherches sur l'histoire administrative et sur la romanisation des habitats*, Lyon, pp. 181-190.
- **Chastagnol 1995b**-Chastagnol, A., *A propos de droit latin provincial*, în *La Gaule romaine et le droit latin. Recherches sur l'histoire administrative et sur la romanisation des habitats*, Lyon, pp. 89-112.
- **Chelotti 2003**-Chelotti, M., *La formula d(ecreto) d(ecurionum) attestata epigraficamente in alcune città della Apulia et Calabria*, în *Cahiers Glotz*, XIV, pp. 201-207.
- **Chevallier 1974**-Chevallier, R., *Cité et territoire. Solutions aux problèmes de l'organisation de l'espace*, în *ANRW* II, 1, pp. 649-788.
- **Chiriac, Bounegru 1973-1975**-Chiriac, C., Bounegru, O., *Noi descoperiri arheologice și numismatice la Troesmis*, în *Peuce*, IV, pp. 97-109.
- **Christol 1993**-Christol, M., *Le préfet d'Egypte Titus Pactumeius Magnus et la diffusion de la cité romaine*, în *RHDFE*, 71, 3, pp. 405-409.
- **Christol 1997**-Christol, M., *L'Empire romain du IIIe siècle. Histoire politique (de 192, mort de Commode, à 325, concile de Nicée)*, Paris.
- **Christol, Gascou, Janon 1987**-Christol, M., Gascou, J., Janon, M., *Les „Seviralia ornamenta gratuita” dans une inscription de Nîmes*, în *Latomus*, XLVI, pp. 388-398.
- **Christol, Gascou 1980**-Christol, M., Gascou, J., *Volubilis, cité fédérée?*, în *MEFRA*, 92, 1, pp. 329-345.
- **Čičikova 1974**-Čičikova, M., *Les fouilles des Novae, Moesia Inferior, secteur est: campagnes 1960-1968*, în *Limes* VIII, pp. 226-234.
- **Čičikova 1977**-Čičikova, M., *La fortification et l'urbanisation de Novae à la lumière des derniers fouilles archéologiques (1970-1974)*, în *Limes* X, pp. 277-282.
- **Čičikova 1983**-Čičikova, M., *Lampes antiques de Novae-secteur Est*, în *Concilium Eirene XVI. Proceedings of the 16th International Eirene Conference, Prague 31.8-4.9 1982*, Praga, pp. 138-142.
- **Čičikova, Božilova 1990**-Čičikova, M., Božilova, V., *Carrière sénatoriale d'un magistrat de Novae (milieu du IIIe s.)*, în *Studia in honorem Borisi Gerov*, Sofia, pp. 44-48.
- **Ciucă 1998**-Ciucă, V. M., *Lecții de drept roman*, vol. I, Iași.
- **Cîrjan 1999**-Cîrjan, R., *Points de vue concernant l'application du droit latin en Dacie*, în *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*, Sevilla, pp. 207-211.
- **Cîrjan 2004**-Cîrjan, R., *Tropaeum Traiani: un municipe de droit latin en Mésie Inférieure?*, în *Ephemeris Dacoromana*, XII, 1, pp. 51-59.
- **Clavel-Lévêque 1984**-Clavel-Lévêque, M. și P., *Villes et structures urbaines dans l'Occident Romain²*, Paris.
- **Collart 1960**-Collart, P., *Bisellarius?*, în *Genava N.S.*, VIII, pp. 123-126.
- **Condurachi 1958**-Condurachi, E., *La costituzione antoniniana e la sua applicazione nell'Impero Romano*, în *Dacia N.S.*, II, pp. 281-317.
- **Condurachi 1974**-Condurachi, E., *Classis Flavia Moesica au Ier siècle de n.è.*, în *Limes* LX, pp. 83-88.
- **Condurachi 1976**-Condurachi, E., *Quelques aspects de la politique romaine dans la zone illyrienne au Ier siècle nôtre ère*, în *Illiria*, V, *Premier colloque des études illiriennes*, Tirana 15-20 sept. 1972, pp. 129-131.
- **Conrad 2002**-Conrad, S., *Die Grabdenkmäler aus dem Territorium von Nicopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 104-114.
- **Corbier 1991**-Corbier, M., *Cité, territoire et fiscalité*, în *Epigrafia. Actes du Colloque d'épigraphie latine en mémoire de Attilio Degrassi pour le centenaire de sa naissance, Rome, 27-28 mai 1988*, Roma, pp. 629-665.
- **Crawford 1996**-Crawford, M. H., *Roman Statutes*, vol. I-II, Londra.

- **Crawford 1998**-Crawford, M. H., *How to Create a Municipium: Rome and Italy after the Social War*, în *Modus Operandi. Essays in Honour of Geoffrey Rickman*, Londra, pp. 31-46.
- **Croitoru 2004**-Croitoru, C., *Considérations sur le concept de limes dans la région du Bas Danube*, în *Quaderni della Casa Romana di Venezia*, 3, pp. 39-50.
- **Crouzet 1962**-Crouzet, M., *Histoire generale de civilisation*, 2, *Rome et son Empire*, Paris.
- **Culică 1978**-Culică, V., *Estampilles de la XIe legion de Durostorum*, în *Dacia N.S.*, XXII, pp. 225-237.
- **Cuntz 1929**-Cuntz, O., *Itineraria romana*, I, Berlin.
- **Curchin 1990**-Curchin, L. A., *Élite urbaine, élite rurale en Lusitanie*, în *Les villes de Lusitanie romaine. Hiérarchies et territoires*, Talence, le 8-9 décembre 1988, Paris, pp. 265-276.
- **Curchin 1995**-Curchin, L. A., *Vici et pagi in Roman Spain*, în *REA*, 87, 3-4, pp. 327-343.
- **Cvjetićanin 2005**-Cvjetićanin, T., *Flavian Limes in Upper Moesia: a Ceramic Viewpoint (Preliminary Notes)*, în *Römische Städte und Festungen an der Danau. Akten der regionalen Konferenz. Organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung*, Beograd, 16-19 Oktober, 2003, Belgrad, pp. 145-152.
- **Daicoviciu 1945**-Daicoviciu, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, București.
- **Danoff 1939**-Danoff, Chr., *Lateinische Inschriften aus Nordwestbulgarien.*, în *JÖAI*, 31, pp. 99-119.
- **De Laet 1949**-De Laet, S., *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les romains, surtout à l'époque du Haut Empire*, Bruges.
- **Deman Magoffin 1913**-Deman Magoffin, R., *The Quinquennales. An Historical Study*, Baltimore.
- **Demougeot 1981**-Demougeot, E., *Restrictions à l'expansion du droit de cité dans la seconde moitié du IVe siècle*, în *Ktema*, 6, pp. 381-393.
- **De Martino 1975**-De Martino, F., *Storia della Costituzione Romana*, IV. 2, Napoli.
- **De Smet 1989-1990**-De Smet, J. B., *Interamnium Praetuttorum (Teramo) et le problème des communautés à statut juridique double*, în *ActArhLov*, 28-29, pp. 63-74.
- **Degrassi 1952**-Degrassi, A., *I Fasti consolari dell'Impero romano*, Roma.
- **Degrassi 1957**-Degrassi, A., *Duoviri aedilicia potestate, duoviri aediles, aediles duoviri* în *Studi in onore di Aristide Calderini e Roberto Paribeni*, Milano, vol. I, pp. 151-155.
- **Degrassi 1965**-Degrassi, A., *Il collegio di cinque quaestori della colonia latina di Paestum*, în *Gli archeologi italiani in onore di Amedeo Maiuri*, pp. 161-165.
- **Degrassi 1967**-Degrassi, A., *L'amministrazione della città*, în V. Ussani, F. Arnaldi (ed.), *Guida allo studio della civiltà romana antica*², vol. I, Napoli, pp. 303-330.
- **Deininger 1965**-Deininger, J., *Die Provinziallandtage der Römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, München.
- **Dejardin 1879**-Dejardin, E., *Le culte de divi et celui de Rome et d'Auguste*, în *RPh*, III, pp. 33-63.
- **Delehay 1902**-Delehay, H., *Synaxarium ad Acta Ecclesiae Constantinopolitanae. Propylaeum ad Acta Sanctorum novembris*, Bruxelles.
- **Delgado-Delgado 1998**-Delgado-Delgado, J.A., *Elites y organización de la religión en las provincias romanas de la Bética y las Mauritánias: sacerdotes y sacerdocios*, BAR International Series 724, Oxford.
- **Delgado-Delgado 2000**-Delgado-Delgado, J.A., *Los sacerdotes de las ciudades del Occidente latino: una síntesis*, în *Iberia*, 3, pp. 35-50.
- **Delgado-Delgado 2003**-Delgado-Delgado, J.A., *Los sacerdotes en el marco de las instituciones municipales sen la Hispania romana*, în M. Cébeillac-Gervasoni, L. Lamoine (ed.), *Les élites et leurs facettes*, Roma, pp. 223-240.
- **Deman Magoffin 1913**-Deman Magoffin, R., *The Quinquennales. An Historical Study*, Baltimore.
- **Demougeot 1981**-Demougeot, E., *Restrictions à l'expansion du droit de cité dans la seconde moitié du IVe siècle*, în *Ktema*, 6, pp. 381-393.
- **D'Encarnação 1993**-D'Encarnação, J., *Decreto decurionum. Algunas notas sobre o mecanismo decisório municipal na Hispânia romana*, în *Ciudad y comunidad cívica en Hispania. Siglos II y III*

- d. C. *Actes du colloque organisé par la Casa de Velázquez et par le Consejo Superior de Investigaciones Científicas Madris*, 25-27 janvier 1990, Madrid, pp. 59-64.
- **Deonna 1926**-Deonna, W., *Les collections lapidaires au Musée d'Art et d'Histoire*, in *Genava*, IV, pp. 218-299.
  - **Desanges 1972**-Desanges, J., *Le statut des municipes d'après les données africaines*, in *RHD*, 50, pp. 353-373.
  - **Dessau 1877**-Dessau, H., *De sodalibus et flaminibus augustalibus*, in *EE*, III, pp. 205-299.
  - **Detschew 1932-1934**-Detschew, D., *Antike Denkmäler*, in *AMNB*, VI, Sofia, pp. 47-61.
  - **Detschew 1976**-Detschew, D., *Die thrakischen Sprachreste*², in *Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse. Schriften der Balkankommission*, XIV, Viena.
  - **Diacović 1899-1900**-Diacović, B., *Beleški po arheologijata na krajdunasska B'fragija*, in *Sbornik*, XVI-XVII, pp. 158-167.
  - **Dimitrov, Čičikova, Dimitrova, Sultov, Božilova, Vasilcin 1974**-Dimitrov, D. P., Čičikova, M., Dimitrova, Al., Sultov, B., Božilova, V., Vasilcin, I., *Fouilles archeologiques de 1967-1969 dans le secteur Est de Novae*, in *BIAB*, XXXIV, pp. 138-176.
  - **Dimitrova-Milčeva 1987**-Dimitrova-Milčeva, A., *Importierte terra sigillata aus Novae*, in *BIAB*, XXXVII, pp. 108-152.
  - **Dimitrova-Milčeva 1990**-Dimitrova-Milčeva, A., *Untersuchungen am Befestigten Limesystem an der Unteren Donau auf dem Territorium der vr. Bulgarien*, in *Limes XIV*, pp. 863-874.
  - **Dimitrova-Milčeva 1991**-Dimitrova-Milčeva, A., *Zur Problem der Datierung der frühesten Perioden des Militärlagers Novae*, in *Limes XV*, pp. 271-276.
  - **Dimova 1964**-Dimova, V., *Sexaginta Prista*, in *Izvestija Ruse*, I, pp. 11-16.
  - **Dintchev 2002**-Dintchev, V., *About the History of Nicopolis ad Istrum and its Territory in the Second Half of the 5th Century*, in *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 45-50.
  - **Dobò 1940**-Dobò, A., *Publicum Portorium Illyrici*, Budapesta.
  - **Dobruski 1890**-Dobruski, V., *Археологически издирвания в Западна България (Arheologicheski izdirvania v Zapadna Balgaria)*, in *Sbornik*, II, pp. 1-46.
  - **Dobruski 1899-1900**-Dobruski, V., *Материали по археологията на България*, in *Sbornik*, XVI-XVII, pp. 3-146.
  - **Dobson 1978**-Dobson, E., *Die Primipilares*, in *seria Beihefte der BJ*, 37.
  - **Domaszewski, Dobson 1967**-Domaszewski, A. v., Dobson, B., *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln-Graz.
  - **Donati 1980**-Donati, A., *Il nome di Ratiaria in una discussa iscrizione del IV secolo*, in *Ratiarensia*, I, pp. 133-134.
  - **Dondin-Payre 1981**-Dondin-Payre, M., *Recherches sur un aspect de la romanisation de l'Afrique du Nord: l'expansion de la citoyenneté romaine jusqu'à Hadrien*, in *AA*, 17, pp. 93-132.
  - **Dondin-Payre 1999**-Dondin-Payre, M., *Magistratures et administration municipale dans les Trois Gaules*, in *Cité, municipes, colonies. Le processus de municipalisation en Gaule et en Germanie sous le Haut Empire romain*, pp. 127-230.
  - **Dondin-Payre, Raepsaet-Charlier 2001**-Dondin-Payre, M., Raepsaet-Charlier, M.-T., *L'onomastique dans l'Empire romain: questions, methodes, enjeux*, in *Nom, identités culturelles et romanisation sous le Haut Empire*, Bruxelles, pp. I-XXII.
  - **Donevski 1976**-Donevski, P., *Inscriptions latines de Durostorum*, in *Arheologija*, XVIII, 4, pp. 58-64.
  - **Donevski 1987**-Donevski, P., *Scavi nell'area del campo dell'XI legione Claudia a Durostorum*, in *Ratiarensia*, III-IV, pp. 239-242.

- **Donevski 1990**-Donevski, P., *Durostorum. Lager und canabae der legio XI Claudia*, în *Limes XIV*, pp. 931-940.
- **Donevski 1991**-Donevski, P., *Durostorum. Municipium Aurelium und das Lager der Legio XI Claudia*, în *Limes XV*, pp. 277-280.
- **Donevski 1996**-Donevski, P., *Some Aspects of Defensive System of the Roman Camp Novae (Moesia Inferior) in Ist-IIIrd Century*, în *Limes Belgrad*, pp. 201-203.
- **Donevski 1998**-Donevski, P., *Inner Arrangement at Novae*, în *Novaensia*, 10, pp. 13-15.
- **Donevski 2006**-Donevski, P., *Canabae legionis XI Claudia*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 186-227.
- **Donevski 2006a**-Donevski, P., *Durostorum-the castra and the fortifications on the banks of the Danube*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 166-185.
- **Donevski 2006b**-Donevski, P., *Vicus-Municipium Aurelium Durostorum*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 243-262.
- **Doruțiu 1962**-Doruțiu, E., *Despre unele inscripții latine din MNA recent publicate*, în *SCIV*, XIII 1, pp. 133-139.
- **Doruțiu 1964**-Doruțiu, E., *Zur Frage der Zerstörung Histrias im 3. Jh. u.Z.*, în *StCl*, VI, pp. 247-259.
- **Doruțiu 1964a**-Doruțiu, E., *Precizări topografice despre unele inscripții dobrogene*, în *SCIV*, XV, 1, pp. 131-135.
- **Doruțiu-Boilă 1972**-Doruțiu-Boilă, E., *Castra legionis V Macedonicae und municipium Troesmense*, în *Dacia N.S.*, XVI, pp. 133-144.
- **Doruțiu-Boilă 1972a**-Doruțiu-Boilă, E., *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, XXIII, 1, pp. 45-62.
- **Doruțiu-Boilă 1973**-Doruțiu-Boilă, E., *Incursiunea carpilor din anul 214 e.n.*, în *SCIV*, XXIV, 3, pp. 435-441.
- **Doruțiu-Boilă 1973a**-Doruțiu-Boilă, E., *Castra legionis V Macedonicae und Municipium Troesmense*, în *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik, München 1972*, pp. 502-504.
- **Doruțiu-Boilă 1975**-Doruțiu-Boilă, E., *Contribution épigraphique à l'histoire de Tomis à l'époque du Principat*, în *Dacia N.S.*, XIX, pp. 151-160.
- **Doruțiu-Boilă 1977**-Doruțiu-Boilă, E., *Epigraphisches aus Skythia Minor*, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, pp. 180-185.
- **Doruțiu-Boilă 1978**-Doruțiu-Boilă, E., *Über den Zeitpunkt der Verleihung des Munizipalrechts in Scythia Minor*, în *Dacia, N.S.*, XXII, pp. 245-249.
- **Doruțiu-Boilă 1980**-Doruțiu-Boilă, E., *Zur Romanisierung der thrakisch-getischen Bevölkerung der Dobrudscha im 1. bis 3. Jh. u. Z. Eine epigraphische Untersuchung*, în *Actes du IIe Congrès international de thracologie, Bucarest 4-10 septembre 1976, II, Histoire et archéologie*, București, pp. 281-287.
- **Doruțiu-Boilă 1985**-Doruțiu-Boilă, E., *Legaten von Moesia Inferior zwischen 190 und 198*, în *ZPE*, 58, pp. 197-203.
- **Doruțiu-Boilă 1990**-Doruțiu-Boilă, E., *Despre cărămizile cu ștampilă ale legiunilor V Macedonica și XI Claudia la Dunărea de Jos și pe litoralul nordic al Mării Negre*, în *SCIVA*, XLI, 3-4, pp. 251-257.
- **Drack, Fellmann 1988**-Drack, W., Fellmann, R. *Die Römer in der Schweiz*, Stuttgart.
- **Dragašević 1877**-Dragašević, J., *Археолозјско – географска истраживања*, în *Glasnik SUD*, 45, pp. 19-20.

- **Drew-Bear 1981**-Drew-Bear, T., *Les voyages d'Aurélius Gaius, soldat de Dioclétien*, in *La géographie administrative et politique d'Alexandre à Mahomet. Actes du Colloque de Strasbourg 14-16 juin 1979*, Leiden, pp. 93-141.
- **Duncan Jones 1968**-Duncan Jones, R., *The Chronologie of the Priesthood of Africa Proconsularis under the Principate*, in *ES*, V, pp. 151-158.
- **Duncan Jones 1982**-Duncan-Jones, R., *The Economy of the Roman Empire*², Cambridge.
- **Dupuis 1992**-Dupuis, X., *Constructions publiques et vie municipale en Afrique*, in *MEFRA*, 104, 1, pp. 233-280.
- **Durry 1968**-Durry, M., *Le coorte pretorie*², École française d'Athènes et de Rome.
- **Duthoy 1974**-Duthoy, R., *La fonction sociale de l'augustalité*, in *Epigraphica* 36, pp. 134-154.
- **Duthoy 1976**-Duthoy, R., *Recherches sur la répartition géographique et chronologique des termes sévir augustalis, augustalis et sévir dans l'Empire romain*, in *ES*, XI, pp. 143-214.
- **Duthoy 1978**-Duthoy, R., *Les augustales*, in *ANRW* II, 16.2, pp. 1254-1309.
- **Duthoy 1984**-Duthoy, R., *Sens et fonction du patronat municipal durant le principat*, in *Antiquité Classique*, 53, pp. 145-156.
- **Dyczek 1997**-Dyczek, P., *Novae-western sector, 1996*, in *Archeologia*, XLVIII, pp. 43-49.
- **Dyczek 1998**-Dyczek, P., *Via inscriptionum at Novae*, in *Novaensia*, 10, pp. 17-30.
- **Dyczek 2000**-Dyczek, P., *Novae-western sector (section IV), 1997-1998*, in *Archeologia*, LI, pp. 89-103.
- **Dyczek 2002**-Dyczek, P., *Remarks on supply of the Roman army from the point of view of the valetudinarium at Novae (Moesia Inferior)*, in *Limes XVIII*, pp. 685-694.
- **Dyczek 2003**-Dyczek, P., *Forty years of excavations at Novae*, in *Novaensia*, 14, pp. 7-20.
- **Dyczek 2005**-Dyczek, P., *The Site of the Valetudinarium in Novae in the Third Century A.D.: Remodelling the Architecture*, in *Römische Städte und Festungen an der Danau. Akten der regionalen Konferenz. Organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung, Beograd, 16-19 Oktober, 2003*, Belgrad, pp. 231-238.
- **Dyczek, Szubert, Sarnowski 1988**-Dyczek, P., Szubert, W., Samowski, T., *Novae in 1985-West Sector*, in *Klio*, 70, 2, pp. 512-518.
- **Eck 2004**-Eck, W., *Köln in römische Zeit*, Köln.
- **Eckstein 1979**-Eckstein, A., *The Foundation Day of Roman Coloniae*, in *California studies in classical antiquity*, 12, pp. 85-97.
- **El teatro 2003**-*El teatro romano. La puesta en escena*, (Ayuntamiento de Zaragoza; Fundación „la Caixa”), Zaragoza.
- **Etienne 1958**-Etienne, R., *Le culte impérial dans la péninsule ibérique d'Auguste à Dioclétien*, Paris.
- **Etienne 1981**-Etienne, R., *Culte impérial et architecture à propos d'une inscription de Lacipo (Bétique)*, in *ZPE*, 43, pp. 135-142.
- **Etienne 1990**-Etienne, R., *Le culte impérial, vecteur de la hiérarchisation urbaine*, in *Les villes de Lusitanie romaine. Hiérarchies et territoires, Talence, le 8-9 décembre 1988*, Paris, pp. 215-231.
- **Fabia 1929**-Fabia, Ph., *La table Claudienne de Lyon*, Lyon, Audin.
- **Fabre, Mayer, Roda 1990**-Fabre, G., Mayer, M., Roda, I., *Recrutement et promotion des „élites municipales” dans le NE de l'Hispanie Citerieure sous le Haut Empire*, in *MEFRA*, 102, 2, pp. 525-539.
- **Falileyev 2006**-Falileyev, A., *Vostočnye Balkany na karte Ptolemeja*, München.
- **Falileyev 2005**-Falileyev, A., *Celtic presence in Dobroudja: Onomastic evidence*, in *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, 2005 (ed. V. Cojocaru), p. 291-303.
- **Farnaux 1981**-Farnaux, C., *Mercure romain, les mercuriales et l'institution du culte impérial sous le principat augustéen*, in *ANRW* II, 17.1, pp. 457-501.

- **Favory 2005**-Favory, F., *Limites et territoires d'après le corpus gromatique*, în *Concepts, pratiques et enjeux environnementaux*, Limoges, pp. 153-195.
- **Ferri 1933**-Ferri, S., *Arte romana sul Danubio*, Milano.
- **Fichtl 2005**-Fichtl, S., *La ville celtique. Les oppida de 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C.*, ediția a doua, Paris (prima ediție, Paris 2000).
- **Filov 1906**-Filov, B., *Die legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig.
- **Filov 1912**-Filov, B., *Die Teilung des aurelianismen Dakiens*, în *Klio*, 12, pp. 234-239.
- **Fishwick 1968**-Fishwick, D., *Flamen Augustorum*, în *Harvard Studies in Classical Philology* LXXIV, pp. 299-312.
- **Fishwick 1973**-Fishwick, D., *The Severi and the Provincial Cult of the Three Gauls*, în *Historia* 22, pp. 627-649.
- **Fishwick 1981 (1984)**-Fishwick, D., *From Flamen to Sacerdos. The Title of the Provincial Priest of Africa Proconsularis*, în *BAParis* 17 b, pp. 337-344.
- **Fishwick 1987**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. I. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, part 1. Leiden, New York, Copenhagen, Köln.
- **Fishwick 1987a**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. I. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, part 2. Leiden, New York, Copenhagen, Köln.
- **Fishwick 1991**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. II part 1*. Leiden, New York, Copenhagen, Köln.
- **Fishwick 1992**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. II part 2*. Leiden, New York.
- **Fishwick 2002**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. III. Provincial Cult. Part 1. Institution and Evolution*, Leiden, Boston, Köln.
- **Fishwick 2002a**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. III. Provincial Cult. Part 2. The Provincial Priesthood*, Leiden, Boston, Köln.
- **Fishwick 2004**-Fishwick, D., *The Imperial Cult in the Latin West. Vol. III. Provincial Cult. Part 3. The Provincial Centre. Provincial Cult*, Leiden, Boston.
- **Fitz 1985**-Fitz, J., *Concilia provinciae in Pannonien*, în E. Weber, G. Dobesch (ed.) *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik: Festschrift A. Betz.*, Viena, pp. 257-265.
- **Florescu 1950**-Florescu, Gr., *O noua inscripție referitoare la familia Cocceilor de la Capidava*, în *SCIVA*, I, 2, pp. 126-138.
- **Florescu 1958**-Florescu, Gr., *Capidava. Monografie arheologică*, I, București.
- **Florescu 1965**-Florescu, R., *Capidava*, București.
- **Florescu 1990**-Florescu, R., *Urbanizarea Dobrogei romane*, în *Pontica*, XXIII, pp. 97-127.
- **Fluss 1930**-Fluss, M., *Marcianopolis*, în *RE*, XIV, col. 1505-1511.
- **Fluss 1933**-Fluss, M., *Montana*, în *RE*, XVI.1, col. 201.
- **Folcando 1999**-Folcando, E., *Cronologia del cursus honorum municipale*, în M. Pani (ed.), *Epigrafia e territorio. Politica e società*, Bari, pp. 63-75.
- **Forni 1958**-Forni, G., *Limes*, în *DE*, IV, Roma.
- **Forni 1985**-Forni, G., *Le tribù Romane*, III.1. *Le Pseudo-tribù*. Roma.
- **France 2006**-France, J., *Tributum et stipendium. La politique fiscale de l'empereur romain*, în *RHDFE*, 84, 1, pp. 1-17.
- **Franzot 1999**-Franzot, S., *Aquileia e altri porti romani: analisi della terminologia portuale nelle iscrizioni romane*, Aquileia (Udine).
- **Frederiksen 1965**-Frederiksen, M., *The Republican Municipal Laws: Errors and Drafts*, în *JRS*, 55, pp. 183-198.
- **Frezouls 1983**-Frezouls, E., *Urbanisme et société: réflexions sur l'Orient ancien*, în *MEFRA*, 95, 1, pp. 305-333.

- **Frova 1952**-Frova, A., *The Danubian limes in Bulgaria, and excavations at Oescus*, in *Limes I*, pp. 23-30.
- **Frova 1958**-Frova, A., *Antichi monumenti religiosi di Oescus (Bulgaria)*, în A. Dani (ed.), *Studi in onore di Federico M. Mistrorigo*, Vicenza, pp. 63-80.
- **Frova 1984**-Frova A., *Una nota su Oescus e i Goti*, în *Ratiarensia*, II, pp. 37-46.
- **Gagé 1931**-Gagé, J., *Les sacerdotés d'Auguste et ses réformes religieuses*, în *MEFR*, I – IV, pp. 75-108.
- **Gallego Franco 1998-1999**-Gallego Franco, H., *Los Iulii en Europa central: un grupo gentilicio romano a través de las fuentes epigráficas*, în *Lucentum*, XVII-XVIII, pp. 195-209.
- **Galsterer, Galsterer 1971**-Galsterer, B., Galsterer, H., *Zum Städtrecht von Lauriacum*, în *BJ*, 171, pp. 334-348.
- **Galsterer 1971**-Galsterer, H., *Untersuchungen zum Römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*, Berlin.
- **Galsterer 1971a**-Galsterer, H., (recenzie) A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam, Budapest, 1970, 284 p, în *BJ*, 171, pp. 738-743.
- **Galsterer 1972**-Galsterer, H., *Zu den römischen Bürgermunicipien in den Provinzen*, în *ES*, IX, pp. 37-43
- **Galsterer 1987**-Galsterer, H., *La loi municipale des Romains: chimère ou réalité?*, în *RHDFE*, 65, 2, pp. 181-203.
- **Galsterer 1988**-Galsterer, H., *Municipium Flavium Irnitum*, în *JRS*, LXXVIII, pp. 78-90.
- **Galsterer 1995**-Galsterer, H., *La trasformazione delle antiche colonie latine e il nuovo ius Latii*, în A. Calbi, G. Susini (ed.), *Pro Populo Arimense*, Faenza, pp. 79-94.
- **Galsterer 1997/1999**-Galsterer, H., *civitas*, în *DNP*, 2, col. 1224.
- **Galsterer Kröll 1972**-Galsterer Kröll, B., *Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum*, în *ES*, IX, pp. 44-145.
- **Galsterer Kröll 1973**-Galsterer Kröll, B., *Zum ius Latii in den keltischen Provinzen des Imperium Romanum*, în *Chiron*, III, pp. 277-306.
- **Garcia Fernandez 1998**-Garcia Fernandez, E., *Características constitucionales del municipio latino*, în *Gerion*, 16, pp. 209-221.
- **Garcia Fernandez 1999**-Garcia Fernandez, E., *La lex Pompeia de Transpadanis y el origen del municipio latino*, în *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*, Sevilla, pp. 279-287.
- **Garcia y Bellido 1967**-Garcia y Bellido, A., *La latinización de Hispania*, în *Archivo español de Arqueología*, 40, pp. 3-29.
- **Gardner 2001**-Gardner, J. F., *Making Citizens: the Operation of the Lex Irnitana*, în *Administration, Prosopography and Appointment policies in the Roman Empire. Proceedings of the First Workshop of the International Network „Impact of Empire”, Leiden, June 28-July 1, 2000*, Amsterdam, pp. 215-229.
- **Garnsey 1971**-Garnsey, P., *Taxatio and pollicitatio in Roman Africa*, în *JRS*, 61, pp. 116-129.
- **Gasco 1971**-Gasco, J., *Municipium civium Romanorum*, în *Latomus*, XXX, 1, pp. 133-141.
- **Gasco 1979**-Gasco, J., *Iulius Liberalis, sacerdotalis provinciae Africae et la date du statut colonial de Thysdrus*, în *AA*, 14, pp. 189-196.
- **Gasco 1982**-Gasco, J., *La politique municipale de Rome en Afrique du Nord*, în *ANRW* II, 10.2: 1. *De la mort d'Auguste au début du III siècle*, pp. 136-229; II. *Après la mort de Septime Sévère*, pp. 230-320.
- **Gasco 1986**-Gasco, J., *La Tabula Siarensis et le problème des municipes romains hors d'Italie*, în *Latomus*, XLV, pp. 541-554.
- **Gasco 1999**-Gasco, J., *Caesar a-t-il fondé une colonie à Vienne?*, în *MEFRA*, 111, 1, pp. 157-165.
- **Gasco 1999a**-Gasco, J., *Hadrien et le droit latin*, în *ZPE*, 127, pp. 294-300.
- **Gaukler 1914**-Gaukler, P., *Pratis*, în *RE*, 1A, col. 265.

- **Gayraud 1979**-Gayraud, M., *Narbonne antique, des origines à la fin du IIIe siècle*, în *Ecole Antique de Nîmes*, N.S., 14, p.105-116.
- **Geiger 1913**-Geiger, F., *De sacerdotibus augustorum municipalibus*, Halle.
- **Genčeva 2003**-Genčeva, E., *Le premier camp militaire à Novae*, în *Novaensia*, 14, pp. 21-37.
- **Georgiev 1974**-Georgiev, P., *Römische Statuen und Inschriften aus Silistra*, în *Izvestija Varna*, 10, pp. 95-102.
- **Georgiev 1960**-Georgiev, V., *B'lgarskija Etimologija i Onomastika*, Sofia.
- **Gerassimov 1964**-Gerassimov, T., *Personification de la Mésie Inférieure sur des monnaies de Marcianopolis et Nicopolis ad Istrum*, în *BIAB*, XXVII, pp. 251-253.
- **Gerassimov 1965**-Gerassimov, T., *Vue de Marcianopolis sur des monnaies*, în *BIAB*, XXVIII, pp. 254-257.
- **Gerassimova 1970**-Gerasimova V., *Dislocation des troupes auxiliares romaines en Mésie entre les années 44 et 86 n.é.*, în *Arheologija*, XII, 4, pp. 22-33.
- **Gerassimova 2002**-Gerassimova V., *Life and Death in Nicopolis ad Istrum According to its A. D. 2.-3. Centuries Epigraphic Monuments*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 86-90.
- **Gerasimova-Tomova 1987**-Gerasimova-Tomova, V., *Zur Grenzenbestimmung zwischen Mösien und Thrakien in der Umgebung von Nicopolis ad Istrum in der ersten Hälfte des 2. Jh.n. Chr.*, în *Tyche*, 2, pp. 17-21.
- **Gerasimova-Tomova 1987a**-Gerasimova-Tomova, V., *Die Administration der Städte in Thrakien während des 1.-3.Jahrhunderts u. Z. (im Gebiet des heutigen Bulgarien)*, în *Actes du IXème Congrès international d'épigraphie grecque et latine. Acta centri historiae „Terra Antiqua Balcanica”*, II, Târnovo, pp. 239-246.
- **Gerov 1948/1949**-Gerov, B., *Romanizmat meždu Dunava i Balkana (La romanisation entre le Danube et les Balkans). I: ot Avgust do Hadrian*, Godisnik na Sofijskija Unoversitet, Filologičeski Fakultet, Sofia, XLV, 4.
- **Gerov 1950**-Gerov, B., *La frontière de la province de Thrace*, în *BIAB*, XVII, pp. 11-33.
- **Gerov 1950/1952**-Gerov, B., *Romanizmat meždu Dunava i Balkana (La romanisation entre le Danube et les Balkans). II: ot Hadrian do Konstantin Veliki*, Godisnik na Sofijskija Unoversitet, Filologičeski Fakultet, Godisnik na Sofijskija Universitet, Filologičeski Fakultet, Sofia, XLVII.
- **Gerov 1952/1953**-Gerov, B., *Romanizmat meždu Dunava i Balkana ot Hadrian do Konstantin Veliki*, Godisnik na Sofijskija Unoversitet, Filologičeski Fakultet, Sofia, XLVIII.
- **Gerov 1964**-Gerov, B., *Die Rechtsstellung der untermösischen Stadt Novae*, în *Akten des IV: Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Viena, pp. 128-133.
- **Gerov 1967**-Gerov, B., *Epigraphische Beiträge zur Geschichte des mösischen Limes in vorclaudischer Zeit*, în *ActAntHung*, 15, pp. 85-105.
- **Gerov 1968**-Gerov, B., *Die Krisis in den Ostbalkanländern während der Alleinregierung des Marcus Aurelius*, în *ActAntHung*, 16, pp. 325-337.
- **Gerov 1971**-Gerov, B., *Die Invasion der Carpen im Jahre 214*, în *Acta of the fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, Cambridge, pp. 431-436.
- **Gerov 1975**-Gerov, B., *Marcianopolis im Lichte der Historischen Angaben und der Archäologischen, Epigraphischen und Numismatischen Materialien und Forschungen*, în *Studia Balcanica*, X, Sofia, pp. 49-72.
- **Gerov 1977**-Gerov, B., *Zum Problem der Entstehung der römischen Städte am unteren Donaulimes*, în *Klio*, 59, 2, pp. 299-309.
- **Gerov 1977a**-Gerov, B., *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde I. Das II: und III Jahrhundert (101-284)*, în *ANRW* II, 6, pp. 110-181.

- Gerov 1979-Gerov, B., *Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung der Aurelianischen Dakien*, in *ANRW II* 7. 1, pp. 212-240.
- Gerov 1980-Gerov, B., *Zemvladieto v rimska Trakija i Mizija (I-III)*, Sofia.
- Gerov 1980a-Gerov, B., *Zur epigraphischen Dokumentation des Publicum Portorii Illyrici et Ripae Thraciae*, in *Epigraphica*, 42, 1-2, pp. 119-130.
- Gerov 1980b-Gerov, B., *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Gesammelte Aufsätze*, Amsterdam.
- Gerov 1988-Gerov, B., *Landownership in Roman Thracia and Moesia (1st-3rd century)*, Amsterdam.
- Gilliam 1962-Gilliam, J. F., *The Moesian „Pridianum”*, in *Hommages à Albert Grenier*. *Seria Latomus*, pp. 747-756.
- Giorgetti 1980-Giorgetti, D., *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria. Analecta Geographica et Historica*, in *Ratiarensia*, I, pp. 13-34.
- Giorgetti 1983-Giorgetti, D., *Ratiaria and its Territory*, in *Ancient Bulgaria*, II, pp. 19-39.
- Giorgetti 1984-Giorgetti, D., *Appunti per un rilevamento archeologico nel territorio di Ratiaria: le cave e l'acquedotto di D'rġianiza*, in *Ratiarensia*, II, pp. 91-104.
- Giorgetti 1987-Giorgetti, D., *Res ad topographiam veteris urbis Ratiariae pertinentes. Prolegomeni all'urbanistica della città romana*, in *Ratiarensia*, III-IV, pp. 33-84.
- Giorgetti 1995-Giorgetti, D., *Ratiaria (Moesia Superior) and its water supply*, in *Balcanica Posnaniensia*, VII, pp. 243-249.
- Giorgetti 1995a-Giorgetti, D., *Vicus Caniscus. Un residuo toponomastico per la suddivisione amministrativa di Ratiaria (Moesia Superior)*, in *Simblos*, pp. 219-227.
- Gizewski 1996/1999-Gizewski, C., *aediles*, in *DNP*, 1, col. 140-141.
- Glotz 1953-Glotz, G., *La cité grecque*, P. Cloché (ed.), Paris.
- Gočeva 1984-Gočeva, Z., *Debut d'une nouvelle époque-Nicopolis ad Istrum*, in *Balcanica Posnaniensia*, III, *Novae i kultura staroży*, pp. 215-219.
- Gočeva 1988-Gočeva, Z., *Zum Kaiserkult in Nicopolis ad Istrum*, in *Krise-Krisenbewußtsein-Krisenbewältigung. Ideologie und geistige Kultur im Imperium Romanum während des 3. Jahrhunderts*, Halle, pp. 24-28.
- Gočeva 1990-Gočeva, Z., *Der Imperatorenkult in Moesia Inferior und das Problem der Romanisierung*, in *Balcanica Posnaniensia*, V, pp. 139-150.
- Gočeva 1994-Gočeva, Z., *Il culto imperiale a Novae*, in *Limes, Studi di storia* 5, pp. 101-105.
- Gočeva 2002-Gočeva, Z., *Kaiserkult in Nicopolis ad Istrum*, in *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Târnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 81-84.
- Golubovič 2003-Golubovič, S., *Jewellery and the Costume Decorations in the Cremation Graves from Viminacium*, in *Anodos*, 3, pp. 79-90.
- Gonzales 1983-Gonzales, J., *La lex municipii Flavii Basiliponensis*, in *SDHI*, 49, pp. 395-403.
- Gonzales 1984-Gonzales, J., *Tabula Siarensis. Fortunales Siarenses et municipia civium Romanorum*, in *ZPE*, 55, pp. 55-100.
- Gonzales 1986-Gonzales, J., *The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law*, in *JRS*, 76, pp. 147-243.
- Gonzales 1986a-Gonzales, J., *Los municipia civium Romanorum y la lex Irnitana*, in *Habis*, 17, pp. 221-240.
- Gonzales 1989-Gonzales, J., (ed.), *Estudios sobre Urso. Colonia Iulia Genetiva*, Sevilla.
- Gonzales 1999-Gonzales, J., *Nuevos fragmentos de la Lex Flavia Municipalis pertenecientes a la Lex Villonensis y otros municipios de nombre desconocido*, in *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*, Sevilla, pp. 239-245.

- **Gonzales 2001**-Gonzales, J., *Ius Latii y Lex Flavia Municipalis*, în *Las leyes municipales en Hispania (seria Mainakke)*, Malaga, pp. 121-135.
- **Gonzales, Arce 1988**-Gonzales, J., Arce, J., (ed.), *Estudios sobre la Tabula Siarensis*, Madrid.
- **Gostar 1972**-Gostar, N., *Etudes épigraphiques III*, în *ArhMold*, VII, pp. 259-267.
- **Goudineau 1979**-Goudineau, Chr., *Les fouilles de la Maison du Dauphin: recherches sur la romanisation de Vaison-la-Romaine. Suppl. Gallia*, 37, Paris.
- **Gradel 2002**-Gradel, I., *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford.
- **Grassl 2003**-Grassl, H., *Neue Beiträge zu den Stadtrechtsfragmenten aus Lauriacum*, în *Römisches Österreich*, 26, pp. 7-10.
- **Gren 1941**-Gren, E., *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala.
- **von Groller 1902**-von Groller, M., *Grabungen im Lager von Carnuntum*, în *RLÖ*, III, pp. 31-40.
- **Gros 1987**-Gros, P., *Les enceintes augustéenne dans l'Occident romain (France, Italie, Espagne, Afrique du Nord). Rapport de synthèse*, în *Ecole antique de Nîmes. = Actes du colloque international de Nîmes 9-12 Octobre, 1985*.
- **Grosso 1965**-Grosso, F., *Il diritto latino ai militari in età Flavia*, în *Rivista di Cultura classica e medioevale*, 7, pp. 541-560.
- **Gudea 1977**-Gudea, N., *Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian*, în *ANRW II*, 6, pp. 849-887.
- **Gudea 1977a**-Gudea, N., *Die Militärorganisation an der Nordgrenze der Moesia Superior während der Römerherrschaft in Dakien*, în *Limes XI*, pp. 223-236.
- **Gudea 2001**-Gudea, N., *Die Nordgrenze der Römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer geschichte (85-275 n. Chr.)*, Mainz.
- **Gushterakliev 2002**-Gushterakliev, R., *Coins of Nicopolis ad Istrum in the Malinovo Hoard and in Hoards from Northern Bulgaria*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 123-127.
- **Guyonvarc'h 1968**-Guyonvarc'h, C.-J., *Le nom de Durostorum*, în *Apulum*, VII, 1, pp. 201-209.
- **Haack 2003**-Haack, M.-L., *Le cas de haruspices des colonies et municipes*, în M. Cébeillac-Gervasoni, L. Lamoine (ed.), *Les élites et leurs facettes*, Roma, pp. 451-463.
- **Haensch 1997**-Haensch, R., *Capita Provinciarum. Statthaltersitze und Provincialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz.
- **Haritonov 2002**-Haritonov, H., *Künstlerische Gesichtspunkte der Portraetgestaltung von Gordian III an der Münzen von Nicopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 115-120.
- **Harmand 1957**-Harmand, L., *Le patronat sur les collectivités publiques*, Paris.
- **Harmand 1970**-Harmand, L., *L'Occident Romain. Gaule, Espagne, Bretagne, Afrique du Nord (31 av. J-C à 235 ap. J-C)*, Paris.
- **Hayashi 1989**-Hayashi, N., *Die pecunia in der pollicitatio ob honorem*, în *Klio*, 71, pp. 383-398.
- **Hemelrijk 2004**-Hemelrijk, E., A., *Patronage of Cities: The Role of Women*, în *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives. Proceedings of the fourth workshop of the international network Impact of Empire, Leiden, june 25-28, 2003*, Amsterdam, pp. 415-427.
- **Herz 1978**-Herz, P., *Bibliographie zum römischen Kaiserkult (1955-1975)*, în *ANRW II*, 16.2, pp. 833-910.
- **Herz 1997/1999**-Herz, P., *collegium*, în *DNP*, 3, col. 67.
- **Hesberg 1978**-Hesberg, H., *Archäologische Denkmäler zum römischen Kaiserkult*, în *ANRW II*, 16.2, pp. 911-995.

- **Himichs 1974**-Himichs, F.T., *Die Geschichte der gromatischen Institutionen. Untersuchungen zu Landverteilung, Landvermessung, Bodenverwaltung und Bodenrecht im römischen Reich*, Wiesbaden.
- **Hirschfeld 1988**-Hirschfeld, M., *Contribution à l'histoire du culte impérial chez les Romains*, in *Revue épigraphique du midi de la France*, 51, pp. 398-402.
- **Hirschfeld 1889**-Hirschfeld, M., *Le culte impérial chez les Romains*, in *Revue épigraphique du midi de la France*, 52, pp. 413-418.
- **Holder 1896-1913**-Holder, A., *Alt-keltischer Sprachschatz*. vol. I, 1896: A-H; vol. II, 1904: I-T; vol. III, 1907-1913, U-Z, Leipzig.
- **Hošek 1964**-Hošek, R., *Život i naučno delo na Vaclav Dobruski*, in *Arheologija*, VI, 4, pp. 1-13.
- **Hošek, Velkov 1958**-Hošek, R., Velkov, V., *New antique finds in Ratiaria (Moesia Inferior)*, in *Eunomia*, II, 1, pp. 32-39.
- **Humbert 1978**-Humbert, M., *Municipium et civitas sine suffragio; L'organisation de la conquête jusqu'à la guerre sociale*, Rome.
- **Humbert 1981**-Humbert, M., *Le droit latin impérial: cités latines ou citoyenneté latine?*, in *Ktema*, 6, pp. 207-226.
- **Iliev, Boev, Spasov 1993**-Iliev, N., Boev., Z. Spasov, N., *Ossements d'animaux de la ville romaine de Ratiaria (IIe-IVe s.) près d'Arčar, village de la région de Montana*, in *Arheologija*, XXXV, 4, pp. 52-59.
- **Isaac 1988**-Isaac, B., *The meaning of the terms limes and limitanei*, in *JRS*, 78, pp. 125-147.
- **Ivanov 1981**-Ivanov, R., *Tuiles et briques avec des estampilles de la legio I Italica et de la legio XI Claudia de Ulpia Oescus*, in *Arheologija*, XXIII, 3, pp. 42-48.
- **Ivanov 1983**-Ivanov, R., *Principales dans l'armée romaine de la Mésie Supérieure et Inférieure, en Bulgarie du Nord actuelle, pendant le Principat*, in *Arheologija*, XXV, 1-2, pp. 50-62.
- **Ivanov 1987**-Ivanov, R., *L'armata romana e Ratiaria durante il Principato (dati epigrafici)*, in *Ratiarensia*, III-IV, pp. 25-32.
- **Ivanov 1989**-Ivanov, R., *Lixa de la Ve légion Macédonienne d'Oescus*, in *Arheologija*, XXXI, 3, pp. 45-50.
- **Ivanov 1994**-Ivanov, R., *Ziegel-und Dachziegelstempel mit Bezeichnung der Legion und der Garnison am unteren Donaulimes (Bulgarien)*, in *Limes. Studi di Storia* 5, Bologna, pp. 7-13.
- **Ivanov 1994a**-Ivanov, R., *Le limes du Bas-Danube sur les cartes des XVe-XVIIIe siècles*, in *Arheologija*. XXXVI, 2, pp. 5-18.
- **Ivanov 1997**-Ivanov, R., *Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dorticum und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios*, in *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 78, pp. 467-641.
- **Ivanov 1998**-Ivanov, R., *Nicopolis ad Istrum. Eine römische und frühbyzantinische Stadt in Thrakien und Niedermösien*, in *Antike Welt*, XXVIII, 2, pp. 143-153.
- **Ivanov 1999**-Ivanov, R., *The Defence System along the Lower Danube between Dorticum and Durostorum from Augustus to Mauricius*, Sofia.
- **Ivanov 2002**-Ivanov, R., *Ehreninschriften aus Nicopolis ad Istrum (Regierungszeit der Severen)*, in *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 85.
- **Ivanov 2004**-Ivanov, R., *Eine lateinische Inschrift mit dem Namen des Provinzstatthalters P. Septimius Geta aus Colonia Ulpia Oescensium (Moesia Inferior)*, in *Novaensia*, 15, pp. 19-21.
- **Ivanov 2005**-Ivanov, R., *T. Flavius Valentinus aus Colonia Ulpia Oescensium (cursus honorum)*, in *Römische Städte und Festungen an der Donau*, Beograd, 16-19 Oktober 2003, Belgrad, pp. 219-222.
- **Ivanov 2006**-Ivanov, R., *Written Sources, Name, Historical-Geographical Maps and Roads*, in R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 32-58.

- **Ivanov 2006a**-Ivanov, R., *Durostorum in the Structure of the Provinces of Moesia and Moesia Inferior*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 59-76.
- **Ivanov 2006b**-Ivanov, R., *Legio XI Claudia*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 77-95.
- **Ivanov 2006c**-Ivanov, R., *Daily Life*, în R. Ivanov, G. Atanasov, P. Donevski, *History of Silistra*, vol. I. *The ancient Durostorum*, Sofia, pp. 113-152.
- **T. Ivanov 1960**-Ivanov, T., *Nicopolis ad Istrum*, în V. Beševliev, J. Irmscher (ed.), *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin, pp. 279-290.
- **T. Ivanov 1971**-Ivanov, T., *Fouilles effectués en Bulgarie dans l'intervalle 1966-1969*, în *Bulletin d'Archéologie Sud-Est Européene*, 2, București, pp. 39-61.
- **T. Ivanov 1973**-Ivanov, T., *Die Römischen Städte in Ober-und Untermösien*, în *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Lecce, pp. 257-273.
- **T. Ivanov 1975**-Ivanov, T., *Etudes sur la topographie et l'urbanisme d'Oescus*, în *Arheologija*, XVII, 1, pp. 1-14.
- **T. Ivanov 1977**-Ivanov, T., *Die neuesten Ausgrabungen in Oescus*, în *Das Altertum*, 23, 1, pp. 40-48.
- **T. Ivanov 1977a**-Ivanov, T., *L'agora de Nicopolis ad Istrum d'après les nouvelles recherches*, în *Arheologija*, XIX, 2, pp. 16-30.
- **T. Ivanov 1979**-Ivanov, T., *Sur certains aspects de l'architecture de l'agora à Nicopolis ad Istrum*, în *Arheologija*, XXI, 3, pp. 1-12.
- **T. Ivanov 1983**-Ivanov, T., *The Roman Cities of Moesia and Thrace (Modern Bulgaria)*, în *Ancient Bulgaria*, II, pp. 129-154.
- **T. Ivanov 1987**-Ivanov, T., *Über die Laufbahn des Titus Aelius Oclatius aus Nikopolis ad Istrum*, în *Acta centri historiae „Terra Antiqua Balcanica”*, II, pp. 289-293.
- **T. Ivanov 1987a**-Ivanov, T., *Nicopolis ad Istrum. Problemi e scoperte*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 251-260.
- **T. Ivanov 1987b**-Ivanov, T., *La città' di Ulpia Oescus in epoca romana e nel primo periodo bizantino*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 159-170.
- **T. Ivanov 1990**-Ivanov, T., *Das Befestigungssystem der Colonia Ulpia Oescensium*, în *Limes XIV*, pp. 913-924.
- **T. Ivanov 1991**-Ivanov, T., *Note sur une inscription latine sépulcrale de Nicopolis ad Istrum*, în *Arheologija*, XXXIII, 2, pp. 38-40.
- **T. Ivanov 1994**-Ivanov, T., *Die Tempel der Kapitolinischen Göttertrias in Ulpia Oescus*, în *Limes. Studi di Storia* 5, pp. 37-40.
- **T. Ivanov 1996**-Ivanov, T., *Das Forum der Colonia Ulpia Oescensium (1980-1987)-die Architektur*, în *Limes Belgrad*, pp. 183-186.
- **T. Ivanov, Ivanov 1994**-Ivanov, T., Ivanov, R., *Nicopolis ad Istrum*, I, Sofia.
- **T. Ivanov, Ivanov 1998**-Ivanov, T., Ivanov, R., *Ulpia Oescus*, I, Sofia.
- **Jacobelli 2003**-Jacobelli, L., *Gladiators at Pompeii*, traducerea M. Becker, Los Angeles.
- **Jacques 1981**-Jacques, F., *Volontariat et compétition dans les carrières municipales durant le Haut-Empire*, în *Ktema*, 6, pp. 261-270.
- **Jacques 1983**-Jacques, F., *Les curateurs des cités dans l'Occident romain de Trajan à Gallien. Etudes prosopographiques*, Paris.
- **Jacques 1984**-Jacques, F., *Le privilège de liberté*, Roma.
- **Jacques 1985**-Jacques, F., *„Genitalis curia”, l'hérédité du décurionat revendiquée dans une inscription de Numidie*, în *ZPE*, 59, p.146-150.

- **Jacques 1990**-Jacques, F., *Les cités de l'Occident Romain. Du Ier siècle avant J-C au VIe siècle après J-C*, Paris.
- **Jacques 1993**-Jacques, F., *CIL XI 2650 et la population de Saturnia*, în *ZPE*, 99, pp. 217-221.
- **Jacques, Scheid 1990**-Jacques, F., Scheid, J., *Rome et l'intégration de l'Empire. 144 av. J.C. – 260 après J.C.*, I, *Les structures de l'Empire romain*, Paris.
- **Jagenteufel 1958**-Jagenteufel, A., *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Viena.
- **Jarrett 1971**-Jarrett, M.G., *Decurions and Priests*, în *AJPh.*, XCII, 4, pp. 513-538.
- **Jones 1990**-Jones, A.H.M., *The Late Roman Empire*, ed. a IV-a, vol. I și II, Oxford.
- **Jost 2003**-Jost, C. A., *Der Römische Limes in Rheinland Pflaz*, Koblenz.
- **Jullian 1896**-Jullian, C., *Flamen*, în *DA*, II², pp. 1156-1188.
- **Kabakcieva 1994**-Kabakcieva, G., *Archäologische Angaben über die frühromische Geschichte von Ulpia Oescus*, în *Poseliščen život v drevna Trakija. III. Meždunaroden sumposium „Kabile”, Jambol 17-21 maj 1993. Dokladi. Studies on settlement life in ancient Thrace. Proceedings of the IIIrd International Symposium „Cabyte”, Jambol 17-21 May, 1993*, Jambol, pp. 148-170.
- **Kabakcieva 1996**-Kabakcieva, G., *Frührömische Militärlager in Oescus (Nordbulgarien). Ergebnisse der Ausgrabungen 1989-1993*, în *Germania*, LXXIV (I), pp. 95-117.
- **Kabakcieva 1997**-Kabakcieva, G., *Die Gründung des Militärlagers bei der Mündung des Flusses Oescus und die Entstehung der Provinz Moesien*, în *Limes XVI*, pp. 387-392.
- **Kabakcieva 2000**-Kabakcieva, G., *Die frühromische Militärgeschichte der Provinz Moesia an der Unteren Donau*, în *JberProVindon*, pp. 3-8.
- **Kabakcieva 2000a**-Kabakcieva, G., *Oescus. Castra Oescensia. Frührömische Militärlager bei der Mündung des Flusses Iskar*, Sofia.
- **Kahn 1979**-Kahn, L., *Hermès, la frontière et l'identité ambiguë*, în *Ktema* 4, pp. 201-211.
- **Kajanto 1982**-Kajanto, I., *The Latin Cognomina*, Roma.
- **Kamenarov 2002**-Kamenarov, A., *Methodes géodésiques d'analyse du plan urbain de la ville antique de Nicopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 71-80.
- **Kanitz 1882**-Kanitz, F., *Donau-Bulgarien und der Balkan*, II, Leipzig.
- **Kanitz 1892**-Kanitz, F., *Römische Studien in Serbien*, în *Denkschriften der kaiserlichen Akad. der Wiss. in Wien*, pp. 16-20.
- **Kazarow 1936**-Kazarow, G., *Nikopolis*, în *RE*, 17, 1, col. 518-533.
- **Kazarow 1938**-Kazarow, G., *Die Denkmäler des thrakischen Reitgottes in Bulgarien*, Budapesta.
- **Kierdorf 2001**-Kierdorf, W., *quaestor*, în *DNP*, 10, col. 689-692.
- **Kolb 1977**-Kolb, F., *Zur Statussymbolik in antiken Rom*, în *Chiron*, VII, pp. 239-259.
- **Kolendo 1975**-Kolendo, J., *Témoignages épigraphiques de deux opérations de bornage de territoires en Mésie Inférieure et en Thrace*, în *Archeologia*, XXVI, pp. 83-94.
- **Kolendo 1980**-Kolendo, J., *Le rôle du primus pilus dans la vie religieuse de la légion en rapport avec quelques inscriptions des principia de Novae*, în *Archeologia*, XXXI, pp. 49-60.
- **Kolendo 1987**-Kolendo, J., *Merlan-Novae dans la „Description du Danube” de L. F. Marsili*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 209-214.
- **Kolendo 1994**-Kolendo, J., *La relation ville/campagne dans les provinces danubiennes. Réalité et son reflet dans la mentalité*, în H. Bender, H. Wolff (ed.), *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches. Vorträge eines Internationalen Kolloquiums vom 16. – 21. April 1991 in Passau*, Bd. I, Espelkamp, pp. 87-99.
- **Kondić, Zotović 1974**-Kondić, V., Zotović, Lj., *Viminacium-rezultati arheoloških istraživanja u 1974. godini*, în *Arheološki Pregled*, 16, pp. 94-97.

- **Kornemann 1898**-Kornemann, E., *Zur Städtentstellung in den ehemals keltischen und germanischen Gebieten des Römerreiches. Ein Beitrag zum römischen Städtewesen*, Giessen.
- **Kornemann 1900**-Kornemann, E., *Collegium*, în *RE*, IV.1, col. 380-480.
- **Kornemann 1900a**-Kornemann, E., *Concilium*, în *RE*, IV.1, col. 802-830.
- **Kornemann 1900b**-Kornemann, E., *Conventus*, în *RE*, IV.1, col. 1173-1200.
- **Kornemann 1901**-Kornemann, E., *Zur Geschichte der antiken Herrscherkulte*, în *Klio*, 1, pp. 51-146.
- **Kornemann 1907**-Kornemann, E., *Die neueste Limesforschungen (1900-1906) im Lichte der Römisch-kaiserlichen Grenzpolitik*, în *Klio*, 7, pp. 73-121.
- **Kornemann 1909**-Kornemann, E., *Fabri*, în *RE* VI.2, col. 1888-1925.
- **Kornemann 1933**-Kornemann, E., *Municipium*, în *RE* XVI.1, col. 570-638.
- **Kos 1992**-Kos, P., *The Provincia Moesia Superior in Viminacium*, în *ZPE*, 91, pp. 209-214.
- **Kosorić 1960**-Kosorić, M., *Humka kod Kostolka*, în *Starinar*, XI, pp. 197-203.
- **Kotula 1975**-Kotula, T., *Culte provincial et romanisation. Le cas des deux Mauretanies*, în *Eos*, 63, pp. 389-407.
- **Kovačeva 1968**-Kovačeva, T., *Tombes nouvellement découvertes à Oescus*, în *Arheologija*, X, 4, pp. 67-71.
- **Kovács 2001**-Kovács, P., *The Pannonian canabae*, în *Laverna*, 12, pp. 42-66.
- **Kränzlein 1993**-Kränzlein, A., *Ius municipium. Zu Art. 93 Lex Irnitana*, în *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein*, Stuttgart, pp. 177-186.
- **Królczyk 2003**-Królczyk, K., *Roman veterans in Novae (Moesia Inferior)*, în *Novaensia*, 14, pp. 273-285.
- **Królczyk 2005**-Królczyk, K., *Tituli veteranorum. Veteraneninschriften aus den Donauprovinzen des Römischen Reiches*, Poznań.
- **Kunow 1990**-Kunow, J., *Zum Limesvorland der Provinz Germania Inferior*, în *Limes XIV*, pp. 499-504.
- **Kübler 1926**-Kübler, B., *Locus*, în *RE* XIII.1, col. 957-964.
- **Ladage 1971**-Ladage, D., *Städtische Priester-und Kultämter im lateinischen Westen des Imperium Romanum zur Kaiserzeit*, Köln.
- **Ladage 1980**-Ladage, D., *Soziale Aspekte des Kaiserkultes*, în *Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Friedrich Vittinghoff*, Köln, pp. 377-388.
- **Ladomirski 1992**-Ladomirski, A., *Sur la chronologie de la via sagularis à Novae*, în *Studia Aegaea et Balcanica in honorem Lodovicae Press*, Varşovia, pp. 243-248.
- **Laffi 1966**-Laffi, U., *Adtributio et contributio. Problemi del sistema politico-amministrativo dello Stato Romano*, Pisa.
- **Lakov 1984**-Lakov, L., *Ucevlensfac-simile Atlas Kartographirane na B'lgarskite žemi prež vekovete (do XVIII vek)*, Sofia.
- **Lambrino 1948**-Lambrino, S., *Le vicus Quintionis et le vicus Secundini de la Scythie Mineure*, în *Melanges Marouzeau*, Paris, pp. 319-346.
- **Lander 1984**-Lander, J., *Roman Stone Fortifications. Variation and Change from the First Century AD to the Fourth*, BAR International Series 206, Oxford.
- **Lassère 2005**-Lassère, J.-M., *Manuel d'épigraphie latine*, Paris.
- **Laur-Bellart 1935**-Laur-Bellart, R., *Vindonissa. Lager und Vicus*. Berlin-Leipzig.
- **Lauxerios, Vichy 1975**-Lauxerios, R., Vichy, M., *Origines d'Alba Helviorum*, în *Gallia*, 33, 1, pp. 49-60.
- **Latte 1960**-Latte, K., *Römische Religionsgeschichte*, München.
- **Le Bohec 1991**-Le Bohec, Y., *La genèse du limes dans les provinces de l'Empire*, în *RHDFE*, 69, 3, pp. 307-330.
- **Le Glay 1964**-Le Glay, M., «Taxatio» et autonomie municipale d'après une nouvelle inscription de Cuicul en Algérie, în *Akte des IV Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Viena, pp. 117-123.

- **Le Glay 1972**-Le Glay, M., *Une ville à vocation de capitale. Lugdunum*, în *Archéologia*, 50, sept., pp. 10-14.
- **Le Glay 1975**-Le Glay, M., *Vienne, colonie romaine*, în *Archéologia*, 88, nov., pp. 8-11.
- **Le Glay 1977**-Le Glay, M., *Remarques sur l'onomastique gallo-romaine*, în *L'Onomastique latine. Colloques internationaux du C.N.R.S.*, Paris, pp. 269-276.
- **Le Glay 1990**-Le Glay, M., *La place des affranchis dans la vie municipale et dans la vie religieuse*, în *MEFRA*, 102, 2, pp. 621-638.
- **Le Roux 1986**-Le Roux, P., *Municipe et droit latin en Hispania sous l'Empire*, în *RHDFE*, 64, 3, pp. 325-350.
- **Le Roux 1991**-Le Roux, P., «*Municipium latinum*» et «*Municipium Italiae*»: à propos de la «*Lex Irnitana*», în *Epigrafia. Actes du Colloque d'épigraphie latine en mémoire de Attilio Degrossi pour le centenaire de sa naissance*, Rome, 27-28 mai 1988, Roma, pp. 565-582.
- **Le Roux 1992**-Le Roux, P., *La question des colonies latines sous l'Empire*, în *Ktema*, 17, pp. 183-200.
- **Le Roux 1994**-Le Roux, P., *La questione municipale nel I secolo d. C.: l'esempio spagnolo*, în *Epigrafia e territorio. Politica e società. Temi di antichità romane*, Bari, pp. 159-173.
- **Le Roux 2004**-Le Roux, P., *La question des conventus dans la péninsule Ibérique d'époque romaine*, în *Au jardin des Hespérides. Histoire, société et épigraphie des mondes anciens. Mélanges offerts à Alain Tranoy*, Rennes, 2004, pp. 337-356.
- **Lebek 1993**-Lebek, W. D., *La Lex Lati di Domiziano (Lex Irnitana): le strutture giuridiche dei capitoli 84 e 86*, în *ZPE*, 97, pp. 159-186.
- **Lebek 1994**-Lebek, W. D., *Domitians Lex Lati und die Duumviri, Aedilen und Quaestoren in Tab. Irn. Paragraph 18-20*, în *ZPE*, 103, pp. 253-292.
- **Lemosse 1967**-Lemosse, M., *Le régime des relations internationales dans le Haut Empire romain*, Paris.
- **Lenoir 1983-1984**-Lenoir, E., *Volubilis des Baquates aux Rabedis: une histoire sans paroles?*, în *BAMaroc*, XV, pp. 299-309.
- **Lenoire 1985-1986**-Lenoire, M., *Inscriptions nouvelles de Volubilis*, în *BAMaroc*, XVI, pp. 191-232.
- **Lepelley 1979**-Lepelley, C., *Les cités de l'Afrique Romaine au Bas-Empire*, vol. I (vol. II-1981), Paris.
- **Lepelley 1996**-Lepelley, C., *Vers la fin du «privilege du liberte»: l'amoindrissement de l'autonomie des cités à l'aube du Bas Empire*, în *Splendidissima civitas. Études d'histoire romaine en honneur à François Jacques*, Paris, pp. 207-220.
- **Leveau 1975**-Leveau, Ph., *Paysans maures et villes romaines en Mauretanie Cesarienne Centrale (La resistance des populations indigenes à la romanisation dans l'arriere-pays de Caesarea de Mauretanie)*, în *MEFRA*, 87, 2, pp. 857-871.
- **Leveau 1977**-Leveau, Ph., *Recherches historiques sur une région montagneuse de Mauretanie Cesarienne. Des Tigava Castra à la mer*, în *MEFRA*, 89, 1, pp. 257-311.
- **Leveau 1993**-Leveau, Ph., *Territorium urbis. Le territoire de la cité romaine et ses divisions: du vocabulaire aux réalités administratives*, în *REA*, 95, 3-4, pp. 459-471.
- **Levi 1967**-Levi, A. și M., *Itineraria picta*, Roma.
- **Liebenam 1890**-Liebenam, W., *Zur Geschichte und Organisation des romischen Vereinswesens*, Leipzig.
- **Liebenam 1900**-Liebenam, W., *Städtenverwaltung im Römischen Kaiserreiche*, Leipzig.
- **Linderski 1986**-Linderski, J., *The Augural Law*, în *ANRW II*, 16.3, pp. 2146-2312.
- **Loungarova 2002**-Loungarova, P., *Les cultes du territoire de Nicopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 91-98.
- **Macrea 1969**-Macrea, M., *Viața în Dacia romană*, București.
- **Madzarov 1990**-Madzarov, M., *La route Oescus-Philippopolis (Ier-V^{es} s.)*, în *Arheologija*, XXXII, 1, pp. 18-29.

- **Majevski 1961**-Majevski, K. *et alii*, *Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk w Novae w 1960 roku*, în *Archeologia*, XII, pp. 75-162.
- **Majevski, Parnicki-Pudelko, Pres, Kolvuvna, Sohacki, Tabas, Subert, Kolendo 1974**-Majevski, K., Parnicki-Pudelko, S., Pres, L., Kolvuvna, S., Sohacki, Z., Tabas, Z., Subert, V., Kolendo, E., *Recherches archéologiques de Novae-Secteur Ouest*, în *BIAB*, XXXIV, pp. 203-247.
- **Mancini 1910**-Mancini, G., *Decuriones*, în *DE*, vol. II, pp. 1515-1552.
- **Marchetti-Longhi 1961**-Marchetti-Longhi, G., *Vici Urbis Romae. I quartieri ed il sistema stradale urbano di Roma antica*, în *Atti del settimo Congresso internazionale di Archeologia classica*, vol. II, Roma, pp. 381-398.
- **Marquardt 1881**-Marquardt, J., *Römische Staatsverwaltung*, I², Leipzig.
- **Marquardt 1889**-Marquardt, J., *L'administration romaine*, 1, *Organisation de l'Empire romain*, Paris.
- **Marsigli 1726**-Marsigli, L.F., *Danubius pannonico-mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, phisicis perlustratus*, Haga.
- **Marsigli 1744**-Marsigli, L.F., *Description du Danube depuis la montagne de Kahlenberg en Autriche, jusqu'au confluent de la riviere Jantra dans la Bulgarie*, vol. II, Le Haye.
- **Martelli 1980**-Martelli, F., *Linee dell'evoluzione sociale e politica di Ratiaria e dell'area danubiana*, în *Ratiarensia*, I, pp. 35-64.
- **Martelli 1984**-Martelli, F., *La fine di Ratiaria in Teofilatto Symocatta*, în *Ratiarensia*, II, pp. 123-126.
- **Martin 1990**-Martin, J.-P., *Les provinces d'Europe Centrale et Occidentale. 1. Evolution et administration du Norique, de la Rhétie, des provinces alpestres, des Gaules, des Germanes, de la Bretagne et des provinces hispaniques du 31 avant J-C à 235 après J-C*, Paris.
- **Mašov 1994**-Mašov, S., *Das spätantike Kastell und frühbyzantinische Stadt Augustae beim Dorf Harletz, Nordwestbulgarien*, în *Limes. Studia di storia*, 5, Bologna, pp. 21-29.
- **Mason 1988**-Mason, D.J.P., *Prata legionis in Britain*, în *Britannia*, XIX, pp. 163-189.
- **Mason 1974**-Mason, H. J., *Greek Terms for Roman Institutions. A Lexicon and Analysis*, Toronto.
- **Massalski 1995**-Massalski, R., *The Oldest Building Fragments discovered at Novae (Section IV) in 1983-1989*, în *Novaensia*, 7, pp. 5-10.
- **Mateescu 1915**-Mateescu, G., *Tomi-Oescus. O inscripție inedită*, în *BCMJ*, VIII, pp. 36-40.
- **Mateescu 1923**-Mateescu, G., *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *Ephemeris Dacoromana*, I, Roma, pp. 57-290.
- **Mărgineanu-Cârstoiu, Barnea 1979**-Mărgineanu-Cârstoiu, M., Barnea, Al., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., Papuc, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, pp. 109-128 și pp. 129-176.
- **Melchor Gil 1994**-Melchor Gil, E., *Summae honorariae y donaciones ob honorem en la Hispania romana*, în *Habis*, 25, pp. 193-212.
- **Merlat 1960**-Merlat, P., *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris.
- **Mertens 1983**-Mertens, J., *Urban walls-circuits in Gallia Belgica in the Roman period*, în *CBA Research Report*, 51, pp. 40-57.
- **Mihailov 1963**-Mihailov, G., *Septimius Severus in Moesia Inferior and Thrace*, în *ActaAntPhil*, I, pp. 113-126.
- **Mihailov 1986**-Mihailov, G., *Le processus d'urbanisation dans l'espace balkanique jusqu'à la fin de l'Antiquité*, în *Pulpudeva*, 5, Sofia, pp. 5-30.
- **Mihăescu 1960**-Mihăescu, H., *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București.
- **Mihăilescu-Bîrliba 2000-2001**-Mihăilescu-Bîrliba, L., *Les esclaves et les affranchis impériaux sous le Haut-Empire romain: aperçu général sur leur statut social*, în *SAA*, VII, pp. 393-398.
- **Mihăilescu-Bîrliba 2004**-Mihăilescu-Bîrliba, L., *Sclavi și liberti imperiali în provinciile romane din Illyricum (Dalmatia, Pannonia, Dacia și Moesia)*, Iași.

- **Milčeva, Genčeva 1991**-Milčeva, A., Genčeva, E., *Scamnum tribunorum du camp militaire Novae*, in *Arheologija*, XXXIII, 2, pp. 24-35.
- **Milčeva, Genčeva 1996**-Milčeva, A., Genčeva, E., *Die Architektur des römischen Militärlagers und der frühbyzantinischen Stadt Novae (Erkundungen 1980-1994)*, in *Limes Belgrad*, pp. 187-194.
- **Millar 1968**-Millar, F., *Local cultures in the Roman Empire: Lybian, Punic and Latin in Roman Africa*, in *JRS*, LVIII, I-II, pp. 126-134.
- **Millar 1977**-Millar, F., *The Emperor in the Roman World*, New York.
- **Milošević 2002**-Milošević, G., *New Data on the Topography of Viminacium*, in *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 151-157.
- **Minčev, Georgiev 1990**-Minčev, Al., Georgiev, P., *Marcianopolis-Ein neues Zentrum der Keramikproduktion im 2-6 Jahrhundert*, in *ReiCretActa*, 27-28, pp. 223-227.
- **Minkova 2002**-Minkova, M., *Some Remarks on the Circulation and the Coinage of Nicopolis ad Istrum in Light of Specimens from the Historical Museum in Stara Zagora*, in *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 128-132.
- **Mirchev 1961**-Mirchev, M., *Novi epigrafski pametnitsi ot Chernomoriето*, in *Izvestija Varna*, 12, pp. 7-22.
- **Mirdita 1978**-Mirdita, Z., *Eine Inschrift aus Ulpianum*, in *ZPE*, 29, pp. 161-166.
- **Mirković 1968**-Mirković, M., *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Mezji*, Belgrad.
- **Mirković 1971**-Mirković, M., *Der Beneficiärerposten bei Novi Pazar*, in *ŽA*, 21, pp. 263-271.
- **Mirković 1977**-Mirković, M., *Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien*, in *ANRW II*, 6, pp. 811-848.
- **Mirković 1980**-Mirković, M., *Cohors V Gallorum u Transdierni*, in *Arheološki Vestnik*, XXXI, pp. 173-178.
- **Mirković 1996**-Mirković, M., *The Iron Gates (Derdap) and the Roman Policy on the Moesian Limes AD 33-117*, in *Limes Belgrad*, pp. 27-40.
- **Mirković 2002**-Mirković, M., *Deserted forts-the Moesian limes after the conquest of Dacia*, in *Limes XVIII*, pp. 757-763.
- **Mirković 2005**-Mirković, M., *Die Festung und die Stadt an der Donau*, in *Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der regionalen Konferenz, Beograd 16-19 Oktober 2003*, Beograd, pp. 9-22.
- **Mirtchew 1968**-Mirtchew, M., *Epigraphische Denkmäler aus der Pontusküste*, in *Izvestija Varna*, IV (XIX), pp. 145-182.
- **Mitteis 1891**-Mitteis, L., *Reichsrecht und Völkerrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches*, Leipzig.
- **Mladenova 1961**-Mladenova, J., *Dva epigrafski pametnika ot severozapadna Bălgarija*, in *BlAB*, XXIV, pp. 261-268.
- **Mócsy 1953**-Mócsy, A., *Das territorium legionis und die canabae in Pannonien*, in *ActArchHung*, 3, pp. 179-200.
- **Mócsy 1959**-Mócsy, A., *Die Bevölkerung von Panonien bis zu Markomannenkriegen*, Budapesta.
- **Mócsy 1967**-Mócsy, A., *Zu den prata legionis*, in *Limes VI*, pp. 211-214.
- **Mócsy 1967a**-Mócsy, A., *Municipale Gemeinden und ihre Territorien in Moesia Superior*, in *Godišnjak CBI*, V, pp. 151-165.
- **Mócsy 1970**-Mócsy, A., *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam, Budapesta.
- **Mócsy 1972**-Mócsy, A., *Das Problem der militärischen Territorien in Donauraum*, *ActaAnthHung*, 20, pp. 133-168.
- **Mócsy 1974**-Mócsy, A., *Pannonia and Upper Moesia*, Londra - Boston.

- **Moga 1977**-Moga, V., *Quattuorvirii municipiilor apulense*, în *ActaMN*, 14, pp. 147-150.
- **Mollo 2000**-Mollo, S., *La mobilità sociale a Brescia romana*, Milano.
- **Mommsen 1873**-Mommsen, Th., *Das territorium legionis*, în *Hermes*, 7, pp. 299-326.
- **Mommsen 1887-1888**-Mommsen, Th., *Römisches Staatsrecht*, Leipzig.
- **Mommsen 1905**-Mommsen, Th., *Die Stadtrechte der latinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica*, în *Juristische Schriften*, I. Berlin, pp. 265-382.
- **Mommsen 1913**-Mommsen, Th., *Gesammelte Schriften* VIII, Berlin.
- **Mommsen 1987**-Mommsen, Th. *Istoria Romana*, I, J. Nicolaus (trad.), București.
- **Mommsen 1988**-Mommsen, Th. *Istoria Romană*, 2-3, J. Nicolaus (trad.), București.
- **Mommsen 1991**-Mommsen, Th. *Istoria Romana*, 4, J. Nicolaus (trad.), București.
- **Morfova 1959**-Morfova, Z., *Briques et tuiles à estampilles d'Ulpia Oescus*, în *Latomus*, XVIII, 3, pp. 640-648.
- **Morfova 1963**-Morfova, Z., *Rimski tuchli i keremidi s pečati ot Severna Bălgarija (Des briques et tuiles romaines avec des marques de la Bulgarie du Nord)*, în *Arheologija*, V, pp. 27-33.
- **Mouritsen 1988**-Mouritsen, H., *Elections, magistrates and municipal elite. Studies in Pompeian Epigraphy*, Roma.
- **Mouritsen 1998**-Mouritsen, H., *The Album from Canusium and the Town Councils of Roman Italy*, în *Chiron*, XXVIII, pp. 229-254.
- **Mrozewicz 1980**-Mrozewicz, L., *Origo felicissimorum temporum à Novae*, în *Archeologia*, XXXI, pp. 101-112.
- **Mrozewicz 1980a**-Mrozewicz, L., *Einige Bemerkungen zur demographischen Struktur von Novae (Moesia Inferior)*, în *Eos*, 68, pp. 340-354.
- **Mrozewicz 1981**-Mrozewicz, L., *Die Stellung von Novae in der Organisationsstruktur der Provinz Moesia Inferior (I-III. Jh.)*, în *Eos*, 69, pp. 105-115.
- **Mrozewicz 1981a**-Mrozewicz, L., *Les plombs de Novae*, în *Archeologia*, XXXII, pp. 79-84.
- **Mrozewicz 1982**-Mrozewicz, L., *Munizipalaristokratie in Moesia Inferior*, în *Eos*, 70, pp. 299-318.
- **Mrozewicz 1982a**-Mrozewicz, L., *Roman Military Settlements in Lower Moesia (Ist-3rd c.)*, în *Archeologia*, XXXIII, pp. 79-105.
- **Mrozewicz 1984**-Mrozewicz, L., *Ze studiow nad rola canabae w procesie urbani zowania terenow pogranicza rensko-dunajskiego w okresie Wezesnego Cezarstwa*, în *Balcanica Posnaniensia*, III, *Novae i kultura staroży*, pp. 285-297.
- **Mrozewicz 1984a**-Mrozewicz, L., *Ein neuer römischer Senator aus Novae (Moesia Inferior)*, în *ZPE*, 57, pp. 179-180.
- **Mrozewicz 1984b**-Mrozewicz, L., *Victoria Aug(usta) Panthea Sanctissima*, în *ZPE*, 57, pp. 181-184.
- **Mrozewicz 1985**-Mrozewicz, L., *Quadriviae in Novae (Moesia Inferior)*, în *Eos*, 73, pp. 167-169.
- **Mrozewicz 1986**-Mrozewicz, L., *Legio I Italica und legio XX Valeria Victrix. Gegenseitige beziehungen*, în *Eos*, 74, pp. 303-308.
- **Mrozewicz 1989**-Mrozewicz, L., *Arystokracja municypalna w Rzymskich Prowincjach nad Renem i Dunajem w okresie wczesnego cesarstwa*, Poznań.
- **Mrozewicz 1999**-Mrozewicz, L., *Munizipalgesellschaft und römische Ritter. Das Beispiel der Nordprovinzen des römischen Reiches*, în *L'ordre équestre. Histoire d'une aristocratie (IIe siècle av. J.-C. -IIIe siècle ap. J.-C.)*. Actes du colloque international de Bruxelles-Leuven, 5-7 octobre 1995. École Française de Rome, pp. 31-78.
- **Mrozewicz 2000**-Mrozewicz, L., *Kaiser Claudius und die Donauländer*, în *Eos*, 87, pp. 295-310.
- **Munteanu 1971**-Munteanu, M., *Despre magistraturile sătești din Dobrogea romană (sec. I-III)*, în *Pontica*, IV, pp. 125-136.

- **Mușeteanu 1990**-Mușeteanu, C., *Contribuții privind topografia Durostorumului*, în *SCIVA*, XLI, 3-4, pp. 293-299.
- **Mușeteanu, Elefterescu 1985**-Mușeteanu, C., Elefterescu, D., *Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, pp. 67-81.
- **Mușeteanu, Elefterescu, Băltăc 1998-2000**-Mușeteanu, C., Elefterescu, D., Băltăc, A., *La typologie des fours céramiques de Durostorum*, în *Cercetări Arheologice*, XI, II, București, pp. 411-425.
- **Mușeteanu, Zahariade, Elefterescu 1979**-Mușeteanu, C., Zahariade, M., Elefterescu, D., *Spre o tipologie a ștampilelor legiunii a XI-a Claudia în Moesia Inferior*, în *SMMI*, 12, pp. 164-185.
- **Naudet 1863**-Naudet, J., *De la noblesse et des recompenses d'honneur chez les Romains*, Paris.
- **Naydenova 1996**-Naydenova, V., *L'espace culturel et son territoire*, în *Limes Belgrad*, pp. 111-114.
- **Neumann 1967**-Neumann, A., *Forschungen in Vindobona, 1948 bis 1967*, Viena.
- **Neumann 1897**-Neumann, K., *Bisellium*, în *RE*, III.1, col. 502.
- **Nicols 1980**-Nicols, J., *Pliny and the patronage of communities*, în *Hermes*, 108, pp. 365-385.
- **Nicols 1988**-Nicols, J., *On the Standard Size of the Ordo Decurionum*, în *ZSS*, 105, pp. 712-719.
- **Oberländer-Târnoveanu 1980**-Oberländer-Târnoveanu, E., *Monede antice și bizantine descoperite la Troesmis*, în *Peuce*, VIII, pp. 248-280.
- **Ognenova-Marinova 1975**-Ognenova-Marinova, L., *Statuettes en bronze du Musée National Archéologique à Sofia*, Sofia.
- **Oliver 1941**-Oliver, J.H., *The Sacred Gerusia*, în *American School of Classical Studies at Athenes*.
- **Oliver 1963**-Oliver, J.H., *Augustan, Flavian and Hadrianic Praefecti Iure Dicundo in Asia and Greece*, în *AJPh*, 84, pp. 162-165.
- **Oliver 1989**-Oliver, J.H., *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia.
- **Opaîț 1980**-Opaîț, A., *Troesmis – așezarea romană timpurie de pe platou*, în *Peuce*, VIII, pp. 197-217.
- **Opaîț 1980a**-Opaîț, A., *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, în *Peuce*, VIII, pp. 328-366.
- **Opaîț 1989**-Opaîț, A., *Considerații privind mediul rural în centrul Dobrogei de Nord în secolele II-IV e. n.*, în *Symposia Thracologica* 7, Tulcea, pp. 364.
- **d'Ors 1986**-d'Ors, A., *La ley Flavia municipal (Texto y comentario)*, Roma.
- **d'Ors, d'Ors 1988**-d'Ors, A., d' Ors, J., *Lex Irnitana (Texto bilingue)*, Santiago de Compostella.
- **Ortiz de Urbina 1995**-Ortiz de Urbina, E., *Die römische municipale Ordnung. Realität und Virtualität*, în *BJ*, 195, pp. 39-66.
- **Ortiz de Urbina 2001**-Ortiz de Urbina, E., *Aspectos constitucionales del Municipium. A propósito de la Lex Malacitana*, în *Las leyes municipales en Hispania (serie Mainakke)*, Malaga, pp. 137-154.
- **Ortiz de Urbina, Santos Yanguas 1994**-Ortiz de Urbina, E., Santos Yanguas, J., *Algunas reflexiones sobre el derecho latino en el Norte de Africa*, în *L'Africa romana. Atti del X convegno di studio Oristano, 11-13 dicembre 1992*, Sassari, pp. 1094-1109.
- **Pagano 1987**-Pagano, M., *Una iscrizione elettorale da Ercolano*, în *Cronache Ercolanesi*, 17, pp. 151-152.
- **Panaite, Măgureanu 2002**-Panaite, A., Măgureanu, A., *Some Observations Concerning Several Late Roman and Early Byzantine Fortifications from the Lower Danube*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 159-166.
- **Papazoglu 1978**-Papazoglu, F., *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*, Amsterdam.
- **Papuc 1979**-Papuc, Gh., în Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănciu, M. Mărgineanu-Cârstoiu, Gh., *Papuc, Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, București, pp. 64-78.
- **Pape, Benseler 1911**-Pape, W., Benseler, G., *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, I-II, Braunschweig.

- **Para 1979**-Para, M. C., *Una stele di Roma ritrovata a Livorno*, în *Studi in onore di E. Fiumi*, Pisa, pp. 121-139.
- **Paribeni 1925**-Paribeni, R., *L'ordinamento della conquista di Traiano*, în *Dacia*, II, pp. 1-21.
- **Parnicki-Pudelko 1973**-Parnicki-Pudelko, S., *The western gate of Novae*, în *Archaeologia Polona*, XIV, pp. 297-314.
- **Parnicki-Pudelko 1974**-Parnicki-Pudelko, S., *Les recherches archéologiques polonaises à Novae (Bulgarie) en 1972*, în *Latomus*, XXXIII, pp. 314-323.
- **Parnicki-Pudelko 1981**-Parnicki-Pudelko, S., *Les portes de la forteresse de Novae*, în *Arheologija*, XXIII, 4, pp. 9-21.
- **Passerini 1939**-Passerini, A., *Le coorti pretorie*, Roma.
- **Pârvan 1911**-Pârvan, V., *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, în *BCMI*, IV, pp. 1-12, pp. 163-191.
- **Pârvan 1912-1913**-Pârvan, V., *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *ARMSI*, ser. II, t. 35, București.
- **Pârvan 1912a**-Pârvan, V., *Cetatea Ulmetum, I, Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911*, în *ARMSI*, 34, pp. 497-607.
- **Pârvan 1913**-Pârvan, V., *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în *ARMSI*, 36, București.
- **Pârvan 1914**-Pârvan, V., *Cetatea Ulmetum, II/1 și 2, Descoperirile campaniei a doua și a treia din anii 1912 și 1913*, în *ARMSI*, 36, pp. 245-328 și pp. 329-420.
- **Pârvan 1915**-Pârvan, V., *Cetatea Ulmetum, III, Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914*, în *ARMSI*, 37, pp. 265-304.
- **Pârvan 1916**-Pârvan, V., *Histria*, IV, București.
- **Pârvan 1923**-Pârvan, V., *Histria*, VII, București.
- **Pârvan 1924**-Pârvan, V., *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N.S. II, Torino.
- **Pârvan 1925**-Pârvan, V., *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série: 1923-1925*, în *Dacia*, II, pp. 198-248.
- **Pârvan 1974**-Pârvan, V., *Începuturile vieții romane la gurile Dunării²*, R. Vulpe (ed.), București.
- **Patsch 1905**-Patsch, C., *Durostorum*, în *RE*, V. 2, col. 1863-1864.
- **Patsch 1932**-Patsch, C., *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/1-Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas 1: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, Viena-Leipzig.
- **Patsch 1937**-Patsch, C., *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2-Der Kampf und den Donaauraum unter Domitian und Trajan*, Viena-Leipzig.
- **Perdrizet 1900**-Perdrizet, P., *The Rosalies*, în *BCH*, 24, pp. 299-323.
- **Petit 1974**-Petit, P., *Histoire générale de l'Empire romain. 2. La crise de l'Empire (161-284)*, Paris.
- **Petolescu 1983**-Petolescu, C. C., *Sex. Iulius Possesor*, în *SCIVA*, XXXIV, 1, pp. 42-56.
- **Petolescu 1987**-Petolescu, C. C., *Quatre contributions à la prosopographie des milices équestres*, în *Dacia N.S.*, XXXI, p.157-172.
- **Petolescu 1988**-Petolescu, C. C., *Din nou despre pretinsul război al lui Caracalla contra carpilor*, în *SCIVA*, XXXIX, 3, pp. 281-286.
- **Petolescu 1995**-Petolescu, C. C., *Unitățile auxiliare din Dacia romană (II)*, în *SCIVA*, XLVI, 3-4, pp. 237-276.
- **Petolescu 1996**-Petolescu, C. C., *Nouvelles remarques sur la carrière militaire équestre de T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus*, în *ZPE*, 110, pp. 253-258.
- **Petolescu 2000-2001**-Petolescu, C. C., *Contribuția militară a provinciei Moesia Inferior la cucerirea Daciei*, în *Pontica*, XXXIII-XXXIV, pp. 349-354.
- **Petre 1974**-Petre, A., *Organizarea limesului dunărean în provincia Moesia*, în *BMI*, XLIII, 1, pp. 33-38.

- **von Petrikovits 1981**-von Petrikovits, H., *Die Canabae legionis*, in *Internationales Kolloquium. Neue Ergebnisse archäologischer Stadtforschung 18.-19 April 1979*, Mainz, pp. 163-175.
- **von Petrikovits, Müller 1961**-von Petrikovits, H., Müller, G., *Die Ausgrabungen in Neuss (Stand der Ausgrabungen am 1.9.1959)*, in *BJ*, 161, pp. 449-485.
- **Petrović 1971**-Petrović, P., *Schola mensorum u Viminacijumu*, in *ŽA*, pp. 523-534.
- **Petrović 1975**-Petrović, P., *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd.
- **Petrović, Vasić, 1996**-Petrović, P., Vasić, M., *The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Age-Main Results*, in *Limes Beograd*, pp. 15-26.
- **Peyras 1995**-Peyras, J., *Statut des villes et territoire des cités: le mot „urbs” et ses dérivés chez les arpenteurs romaines*, in *Cité et territoire. Colloque Européen. Béziers, 14-16 octobre 1994*, Paris, pp. 33-66.
- **Peyras 2005**-Peyras, J., *Frontières du principat et arpentage: sources du droit, qualités des terres, écosystèmes*, in *Concepts, pratiques et enjeux environnementaux*, Limoges, pp. 197-251.
- **Pflaum 1975**-Pflaum, H.-G., *Remarques concernant les surnoms impériaux des villes érigées sous les Flaviens et les Antonins en colonies ou municipes*, in *ZPE*, 17, pp. 260-262.
- **Philippide 1923**-Philippide, Al., *Originea romînilor*, I, Iași.
- **Picard 1959**-Picard, G. C., *La civilisation de l'Afrique romaine*, Paris.
- **Picard 1966**-Picard, G. C., *Le conventus civium Romanorum de Mactar*, in *Africa*, I, pp. 65-83.
- **Pick 1898**-Pick, B., *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin.
- **Pick, Regling 1910**-Pick, B., Regling, K., *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1, Berlin.
- **Pino Polo 1989**-Pino Polo, F., *Jus contionandi y contiones en las colonias romanas de Asia Minor: acerca de CIL III 392*, in *Gerion*, 7, pp. 95-105.
- **Pinterović 1956**-Pinterović, D., *Prilog topografiji Murse (rez. engl.-Topographical studies about Mursa)*, in *OsijekZbor*, 5, pp. 55-94.
- **Pinterović 1967**-Pinterović, D., *Novi rimski natpisi iz Osijeka (rez. engl.-New Roman inscriptions from Mursa)*, in *OsijekZbor*, 11, pp. 87-100.
- **Pippidi 1930**-Pippidi, D. M., *Note despre cultul imperial*, in *Revista clasică* II, pp. 25-35.
- **Pippidi 1957 (1959)**-Pippidi, D. M., *Ein Augustus Tempel in der Dobrudscha*, in *JÖAI*, 44, pp. 229-238.
- **Pippidi 1962**-Pippidi, D. M., *H. G. Pflaum, Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut Empire romain, Paris, Geuthner, 1960-1961, trois tomes: 1469 p. in 8°. Tome IVe: Tableaux d'avancement* (recenzie), in *Dacia N.S.*, VI, pp. 552-554.
- **Pippidi 1973**-Pippidi, D.M., *Note de lectură*, in *StCl*, XV, pp. 163-181.
- **Pippidi 1975**-Pippidi, D.M., *Histria au Ier – IIIe siècle*, in *Dacia N.S.*, XIX, pp. 141-150.
- **Pippidi 1979**-Pippidi, D.M., *Note de lectură*, in *StCl*, XVIII, pp. 151-157.
- **Piso 1991**-Piso, I., *Die Inschriften vom Pfaffenberg und der Bereich der Canabae legionis*, in *Tyche*, 6, pp. 131-169.
- **Piso 1991a**-Piso, I., *Municipium Vindobonense*, in *Tyche*, 6, pp. 171-177.
- **Piso 1993**-Piso, I., *Die soziale und ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung in Sarmizegetusa und in Apulum*, in *Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit der Kaiserzeitlichen Prosopographie. W. Eck (Hrsg.), Kolloquium Köln, 24. – 26 November 1991. Köln-Viena-Weimar*, pp. 315-337.
- **Póczy 1971**-Póczy, K., *Municipium und Canabae in Aquincum*, in *Limes VII*, pp. 152-155.
- **Póczy 2005**-Póczy, K., *Colonia und Canabae Legionis am Rhein-und Donaulimes*, in *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte. Budapest-Aquincum 11-14 September 2002, Budapesta*, pp. 9-16.

- **Poenaru-Bordea, 1963**-Poenaru-Bordea, Gh., *Câteva inscripții recent descoperite în Dobrogea*, în *StCl*, V, pp. 287-297.
- **Poenaru-Bordea 1964**-Poenaru-Bordea, Gh., *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța.
- **Poenaru-Bordea 1968**-Poenaru-Bordea, Gh., *Quelques monnaies trouvées à Adamclisi et la fin de Civitas Troepaensium*, în *Dacia N.S.*, XII, pp. 409-411.
- **Poenaru-Bordea 1971**-Poenaru-Bordea, Gh., *Numismatica și distrugerea Histriei în secolul al III-lea e.n* în *SCN*, V, pp. 91-111.
- **Polaschek 1930**-Polaschek, E., *Aus niederösterreichischen Museen I*, în *JÖAI*, 26, pp. 201-216.
- **Polaschek 1937**-Polaschek, E., *Triballi*, în *RE*, VI A, col. 2392-4012.
- **Polaschek 1937a**-Polaschek, E., *Noviodunum*, în *RE*, XVII, col. 1191-1194.
- **Pollo 1989**-Pollo, G., *Colonia Buthrotum. Themelues dhe patronë në kohën e augustit (rez. lb. germ.-Colonia Buthrotum: Gründer und Patrone in Augustäischer Zeit)*, în *Iliria*, XIX, 2, pp. 125-132.
- **Popescu 1964**-Popescu, E., *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, în *StCl*, VI, p. 185-204.
- **Popescu 1967**-Popescu, E., *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia în lumina unor inscripții din muzee bucureștene*, în *StCl*, IX, pp. 181-201.
- **Popescu 2006**-Popescu, F. M., *Legiunea V Macedonica în Moesia înainte de Domitian*, în *Studia historiae et religionis Daco-Romanae. In honorem Silvii Sanie*, București, pp. 379-400.
- **Popescu, Falileyev 2007**-Popescu, F. M., Falileyev, Al., *Notă asupra ISM V 115*, în *Tyragetia*, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 323-326.
- **Popović 1967**-Popović, V., *Introduction into the Viminacium Topography*, în *Starinar*, XVIII, pp. 29-49.
- **Poulter 1980**-Poulter, A. G., *Rural Communities (Vici and Komai) and Their Role in the Organization of the Limes of Moesia Inferior*, în *Limes XII*, pp. 729-744.
- **Poulter 1983**-Poulter, A. G., *Town and country in Moesia Inferior*, în *Ancient Bulgaria*, II, pp. 74-111.
- **Poulter 1992**-Poulter, A. G., *Nicopolis ad Istrum. The Anatomy of a Graeco-Roman City*, în *Die Römische Stadt in 2. Jahrhundert n. Chr. Der Funktionswandel des öffentlichen Raumes. Kolloquium Xanten vom 2. bis 4. Mai 1990*, Köln-Bonn, pp. 69-86.
- **Poulter 1994**-Poulter, A., *Chronology and Economy: the Bulgarian/British Excavations at Nicopolis: the Results of the British Team*, în *Poseliščen život v drevna Trakija. III. Meždunaroden simposium „Kabile”, Jambol 17-21 maj 1993. Dokladi. Studies on Settlement Life in Ancient Thrace. Proceedings of the IIIrd International Symposium „Cabile”, Jambol 17-21 May, 1993*, Jambol, pp. 182-191.
- **Poulter 1995**-Poulter, A., *Nicopolis ad Istrum. A Roman, Late Roman and Early Byzantine City. Excavations 1985-1992*, Londra.
- **Poulter 1999**-Poulter, A. G., *Nicopolis ad Istrum. A Roman to Early Byzantine city. The Pottery and Glass*, Londra.
- **Poulter 2002**-Poulter, A., *From City to Fortress and from Town to Country: 15 Years of Anglo-Bulgarian collaboration*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 14-29.
- **Poulter 2003**-Poulter, A. G., *One City's Contribution to our Understanding of Roman Urbanism*, în *The Archaeology of Roman Towns. Studies in honour of John S. Wacher*, pp. 203-213.
- **Pravilović 1979**-Pravilović, M., *Viminacium, Kostolac. I. Pećine – rimska nekropola*, în *Arheološki pregled*, 21, pp. 118-123.
- **Preda, Simion 1971**-Preda C., Simion G., *Tezaurul de monede imperiale descoperit la Isaccea (jud. Tulcea) și atacul gotic din vremea lui Gallienus*, în *Peuce*, II, pp. 167-178.
- **Premmerstein 1898**-Premmerstein, A. v., *Die Anfänge der Provinz Moesia*, în *JÖAI*, 1, pp. 145-196.

- **Premmerstein, Vulić 1900**-Premmerstein, A. v., Vulić, N., *Antike Denkmäler in Serbien*, în *JÖAI*, 3, col. 105-178.
- **Premmerstein, Vulić 1903**-Premmerstein, A. v., Vulić, N., *Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien*, în *JÖAI*, 6, col. 4-60.
- **Prendi 1981**-Prendi, F., *Dy mbiskkrine ndertimi ngaqyteti ilir i Lisit (rez. lb. fr.)* în *Illiria*, XI, 2, pp. 153-164.
- **Prendi, Zheku 1986**-Prendi, F., Zheku, K., *Rrthet zhvillimit urbanistik te Lisit (fundi i shek.IV-I p.e.sone) (rez. lb. fr.-Considerations sur le développement urbain de Lissus)*, în *Illiria*, XVI, 1, pp. 57-66.
- **Press 1985**-Press, L., *The Valetudinarium and the Portico Building in Novae*, în *Terra Antiqua Balcanica*, II, pp. 367-371.
- **Press 1987**-Press, L., *The Valetudinarium at Novae after Four Seasons of Archaeological Excavations*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 171-184.
- **Press 1990**-Press, L., *Valetudinarium of Legio I Italica at Novae*, în *Studia i Prace*, XV, pp. 327-334.
- **Press 1991**-Press, L., *Novae-Western sector, 1989*, în *Archeologia*, XLII, pp. 123-136.
- **Press 1994**-Press, L., *The legionary valetudinarium at Novae in comparison with other Danubian Hospitals*, în *Limes. Studia di storia*, 5, Bologna, pp. 93-100.
- **Press, Sarnowski 1990**-Press, L., Sarnowski, T., *Novae. Römische Legionslager und frübyzantinische Stadt an der unteren Donau*, în *Antike Welt*, XXI, 4, pp. 225-243.
- **Price 1989**-Price, S.R.F., *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge.
- **Protase 1977**-Protase, D., *Römische Läger mit doppelten Umfassungsmauern in Dakien*, în *Limes XI*, pp. 303-320.
- **Radnóti 1959**-Radnóti, A., *Zur Dislokation der Auxiliartruppen in den Donauprovinzen*, în *Limes III*, pp. 134-151.
- **Raggi 2004**-Raggi, A., *Cittadinanza colonaria e cittadinanza romana*, în *Colonie romane nel mondo greco*, Roma, pp. 55-68.
- **Rakeva-Morfova 1970**-Rakeva-Morfova, Z., *Briques romaines à marques d'ateliers privés et impériaux situés sur les rives du Danube et sur le littoral de la Mer Noire*, în *Arheologija*, XII, 3, pp. 33-44.
- **Rankov 1983**-Rankov, N. B., *A Contribution to the Military and Administrative History of Montana*, în *Ancient Bulgaria*, II, pp. 40-73.
- **Rawson 1973**-Rawson, E., *The interpretation of Cicero's „De legibus”*, în *ANRW I*, 4, pp. 334-356.
- **Rădulescu 1962**-Rădulescu, A., *Inscriptions inédites de Callatis*, în *StCl*, IV, pp. 275-279.
- **Rădulescu 1964**-Rădulescu, A., *Inscripții inedite din Dobrogea. Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța.
- **Rădulescu 1974**-Rădulescu, A. V., *Ateliers de produits en terre cuite le long du Bas-Danube*, în *Limes IX*, pp. 123-129.
- **Reinhold 1971**-Reinhold, M., *Usurpation of status and status symbols in the Roman Empire*, în *Historia*, 20, pp. 275-302.
- **Rémondon 1970**-Rémondon, R., *La crise de l'Empire (De Marc Aurèle à Anastase)*, Paris.
- **Rendić-Miočević 1962**-Rendić-Miočević, D., *Princeps municipii Riditarum*, în *Arheološki radovi i rasprave*, II, Zagreb, pp. 317-331.
- **Rendić-Miočević 1972**-Rendić-Miočević, D., *Le Municipium Riditarum en Dalmatie. Son patrimoine epigraphique et l'onomastique illyrienne*, în *Illiria*, V, 2, pp. 139-142.
- **Richmond 1968**-Richmond, I., *Adamclisi*, în *SCIV*, XIX, 1, pp. 3-30.
- **Ritterling 1925**-Ritterling, E., *Legio IIII Flavia*, în *RE*, XII.2, col. 1540-1549.
- **Ritterling 1925a**-Ritterling, E., *Legio V Macedonica*, în *RE*, XII.2, col. 1572-1586.
- **Ritterling 1925b**-Ritterling, E., *Legio XI Claudia*, în *RE*, XII.2, col. 1690-1704.
- **Ritterling 1925c**-Ritterling, E., *Legio I Italica*, în *RE*, XII.2, col. 1408-1416.

- **Robert 1934**-Robert, L., *Inscription de Thyatire en Lydie*, în *Istros*, I, 2, pp. 216-220.
- **Robert 1937**-Robert, L., *Études anatoliennes*, Paris.
- **Robert 1940**-Robert, L., *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris.
- **Rostovtzeff 1918**-Rostovtzeff, M., *Συντέλεια Τιρώνων*, în *JRS*, VIII, pp. 26-33.
- **Rostovtzeff 1957**-Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*², P. M. Fraser (ed.), Oxford (prima ediție, 1926).
- **Rousseva-Slokoska 1991**-Rousseva-Slokoska, L., *Sur le problème du système de fortification du Nicopolis ad Istrum (Mésie Inférieure)*, în *Limes XV*, pp. 299-302.
- **Rousseva-Slokoska 1994**-Rousseva-Slokoska, L., *To the Question of Fortifications of Nicopolis ad Istrum-Construction Periods and Chronology*, în *Poseliščen život v drevna Trakija. III. Meždunaroden sumposium „Kabile”, Jambol 17-21 maj 1993. Dokladi. Studies on Settlement Life in Ancient Thrace. Proceedings of the IIIrd International Symposium „Cabyle”, Jambol 17-21 May, 1993, Jambol*, pp. 171-175.
- **Rousseva-Slokoska 1996**-Rousseva-Slokoska, L., *Les recherches archéologiques à Nicopolis ad Istrum-résultats et problèmes (1985-1994)*, în *Limes Belgrad*, pp. 205-212.
- **Rudolph 1935**-Rudolph, H., *Stadt und Staat im römischen Italien-Untersuchungen über die Entwicklung des Munizipalwesens in der republikanischen Zeit*, Leipzig.
- **Rudorff 1852**-Rudorff, A., *Arcifien und Territorien*, în F. Blume, K. Lachmann, Th. Mommsen, A. Rudorff, *Die Schriften der römischen Feldmesser*, Berlin, pp. 251-252.
- **Ruscu 2007**-Ruscu, L., C., *On Nicopolis ad Istrum and her Territory*, în *Historia*, 56, 2, pp. 214-229.
- **Russu 1933-1935**-Russu, I. I., *Inscriptii latine din Durostorum*, în *AISC-Cluj*, II, pp. 210-218.
- **Russu 1966**-Russu, I. I., *Note epigrafice. Seria IX*, în *ActaMN*, 3, pp. 453-456.
- **Russu 1967**-Russu, I. I., *Limba traco-dacilor*², București.
- **Rüger 1968**-Rüger, C. B., *Germania Inferior; Untersuchungen zur Territorial- und Verwaltungsgeschichte Niedergermaniens in der Prinzipatszeit*, în *Seria BJ*, 30. Köln/Graz.
- **Salerno 2005**-Salerno, F., *Il problema giuridico delle frontiere*, în *Concepts, pratiques et enjeux environnementaux*, Limoges, pp. 41-51.
- **Salway 2000**-Salway, B., *Prefects, Patroni, and Decurions: a New Perspective on the Album of Canusium*, în A. E. Cooley (ed.), *The Epigraphic Landscape of Roman Italy, Bulletin of the Classical Studies. Supplement 73*, Londra, pp. 115-171.
- **Sarafov 1969**-Sarafov, T., *Les Besses et Rome*, în *Actes du Ier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, pp. 141-150.
- **Saria 1958**-Saria, B., *Viminacium*, în *RE*, VIII A.2, col. 2171-2175.
- **Sarnowski 1977**-Sarnowski, T., *Fortress of the legio I Italica at Novae*, în *Limes XI*, pp. 409-426.
- **Sarnowski 1981**-Sarnowski, T., *The legionary defences of Novae. Report on latest sections*, în *Archeologia*, XXXII, pp. 29-46.
- **Sarnowski 1983**-Sarnowski, T., *Die Ziegelstempel aus Novae: 1. Systematik und Typologie*, în *Archeologia*, XXXIV, pp. 17-61.
- **Sarnowski 1984**-Sarnowski, T., *Początki Legionowego budownictwa w Novae i wojny Dackie Domicjana i Trajana*, în *Balkanica Posnaniensia*, I, pp. 143-169.
- **Sarnowski 1984a**-Sarnowski, T., *Na marginesie dyskusji nad rodowodem nazwy dolnomezyjskiego miasta Novae*, în *Balkanica Posnaniensia*, III, *Novae i kultura staroży*, pp. 221-232.
- **Sarnowski 1985**-Sarnowski, T., *Bronzefunde aus dem Stabsgebäude in Novae und Altmitteldepots in den römischen Kastellen und Legionslagern*, în *Germania*, LXIII, pp. 521-541.
- **Sarnowski 1986**-Sarnowski, T., *En marge de la discussion sur l'origine du nom de la ville de Novae en Mésie inférieure*, în *Klio*, 68, 1, pp. 92-101.
- **Sarnowski 1990**-Sarnowski, T., *Novae Italicae im 1. Jh. n. Chr.*, în *Studia i Prace*, XV, pp. 347-355.

- **Sarnowski 1991**-Sarnowski, T., *The headquarters building of the legionary fortress at Novae (Lower Moesia)*, în *Limes XV*, pp. 303-307.
- **Sarnowski 1992**-Sarnowski, T., *Das Fahnenheiligtum des Legionslager Novae*, în *Studia Aegeae et Balcanica in honorem Lodovicae Press*, pp. 221-233.
- **Sarnowski 2000**-Sarnowski, T., *Novae-Western Sector (Principia), 1998-1999*, în *Archeologia*, LI, pp. 79-87.
- **Sarnowski, Dyczek 1990**-Sarnowski, T., Dyczek, P., *Novae in 1987-West Sector*, în *Klio*, 72, 1, pp. 173-178.
- **Saumagne 1965**-Saumagne, Ch., *Le droit latin et les cités romaines sous l'Empire*, Paris.
- **Šašel 1968**-Šašel, J., *Emona*, în *RE Suppl.* 11, col. 540-578.
- **Šašel 1984**-Šašel, J., *Circitor (Zu AEp. 1938, 91, Ratiaria)*, în *Ratiarensia*, II, pp. 77-79.
- **Šašel 1992**-Šašel, J., *Opera selecta*, Ljubljana.
- **Scheid 1984**-Scheid, J., *Le prêtre et le magistrat. Réflexions sur les sacerdoces et le droit public à la fin du République*, în C. Nicolet, (ed.), *Des ordres à Rome*, Paris, pp. 243-280.
- **Scheid 1999**-Scheid, J., *Aspects religieux de la municipalisation. Quelques réflexions générales*, în M. Dondin-Payre, M.-T. Raepsaet-Charlier (ed.), *Cité, municipes, colonies. Le processus de municipalisation en Gaule et en Germanie sous le Haut Empire*, Paris, pp. 381-423.
- **Scherrer 2004**-Scherrer, P., *Princeps civitatis-ein offizieller Titel lokaler Autoritäten?*, în *Orbis antiquus. Studia in honorem Ionnis Pisonis*, Cluj-Napoca, pp. 132-142.
- **Schober 1923**-Schober, A., *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena.
- **Schulten 1892**-Schulten, A., *De conventibus civium Romanorum*, Berlin.
- **Schulten 1894**-Schulten, A., *Das territorium legionis*, în *Hermes*, 29, pp. 481-516.
- **Schulten 1896**-Schulten, A., *Die römischen Grundherrschaften*, Weimar.
- **Schultze 1934**-Schultze, R., *Die römischen Legionslazarette in Vetera und anderen Legionslagern*, în *BJ*, 134, pp. 54-63.
- **Schultze 1991**-Schulze, W., *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Weidmann, Zürich, (prima ediție, 1904).
- **Schultze-Oben 1989**-Schultze-Oben, H., *Freiglassene in den Städten des Römischen Hispanien. Juristische, wirtschaftliche und soziale Stellung nach dem Zeugnis der Inschriften*, Bonn.
- **Schumacher 1986**-Schumacher, L., *Die vier hohen römischen Priesterkollegien unter den Flaviern, den Antoninen und den Severern (69-235 n. Chr.)*, în *ANRW II*, 16.1, pp. 655-819.
- **Scorpan 1980**-Scorpan, C., *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications on the Lower Danube*, BAR, International Series 88, Oxford.
- **Serrano-Delgado 1988**-Serrano-Delgado, J.-M., *Status y promoción social de los libertos en Hispania Romana*, Sevilla.
- **Serrano-Delgado 1996**-Serrano-Delgado, J.-M., *Consideraciones acerca de los ornamenta municipales con especial referencia a los libertos*, în A. Chastagnol, S. Demougin, Cl. Lepelley, (ed.), *Splendidissima civitas. Études d'histoire romaine en honneur à François Jacques*, Paris, pp. 259-271.
- **Seure 1907**-Seure, G., *Nicopolis ad Istrum. Etude historique et épigraphique (partea a 2-a)*, în *R.A.*, seria 4, tom X, pp. 413-428; 1908. (partea a 3-a), în *RA*, seria 4, tom XII, pp. 33-95.
- **Sherwin-White 1973**-Sherwin-White, A.-N., *The Roman Citizenship*², Oxford.
- **Silvestrini 1990**-Silvestrini, M., *Aspetti della municipalità di Canusium: l'albo dei decurioni*, în *MEFRA*, 102, 2, pp. 595-602.
- **Simion 1977**-Simion, G., *Descoperiri noi pe teritoriul noviodunens*, în *Peuce*, VI, pp. 123-148.
- **Simion 1980**-Simion, G., *Săpăturile de salvare de la Troesmis*, în *Peuce*, VIII, pp. 153-158.
- **Simion 1984**-Simion, G., *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum-raport preliminar*, în *Peuce*, IX, pp. 75-97.

- **Simion 1994**-Simion, G., *Rituri și ritualuri funerare practicate în necropola romană de la Noviodunum*, în *Pontica*, XXVII, pp. 91-105.
- **Simshäuser 1989**-Simshäuser, W., *La jurisdiction municipale à la lumière de la lex Irmitana*, în *RHDFE*, 67, 4, pp. 619-650.
- **Škorpil 1905**-Škorpil, K., *Edifices dans la citadelle d'Adoba*, în *BIARConst*, X, pp. 62-152.
- **Škorpil 1905a**-Škorpil, K., *Nekatoryje iz dorog vostočnoj Bolgariu*, în *BIARConst*, X, pp. 456-480.
- **Slokoska 2002**-Slokoska, L., *A Century of Archaeological Excavations in Nicopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 9-13.
- **Sokolowski 1947**-Sokolowski, F., *Caractère du culte des monarques hellénistiques*, în *Eos*, 42, pp. 169-174.
- **Solin 2003**-Solin, H., *Die griechischen Personennamen in Rom*, I, Berlin, New York.
- **Solin, Salomies 1994**-Solin, H., Salomies, O., *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Olms, Weidmann, Hildesheim, Zürich, New York.
- **Sommer 1984**-Sommer C. S., *The Military Vici in Roman Britain. Aspects of their origins, their location and layout administration. Function and end*, BAR, 129.
- **Sommer 1997**-Sommer, C. S., *Kastellvicus und Kastell – Modell für die Canabae legionis?*, în *JberPro Vindon*, pp. 41-52.
- **Soricelli 2004**-Soricelli, G., *Saltus*, în A. Storch Marino (ed.), *Economia, amministrazione e fiscalità nel mondo romano. Ricerche lessicali*, Bari, pp. 97-123.
- **Spadoni 2004**-Spadoni, M. C., *I prefetti nell'amministrazione municipale dell'Italia*, Bari.
- **Spasić-Durić 2002**-Spasić-Durić, D., *Viminacium, the Capital of the Roman Province of Upper Moesia*, Požarevac.
- **Spitzl 1984**-Spitzl, T., *Lex municipii Malacitani*, Munchen.
- **Stati 1961**-Stati, S., *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București.
- **Stefanov 1939**-Stefanov, S., *Découverte sépulcrale de Lesičeri*, în *BIAB*, XIII, pp. 319-320.
- **Stein 1917**-Stein, A., *T. Iulius Capito*, în *RE*, X, col. 542.
- **Stein 1940**-Stein, A., *Die Legaten von Moesien*, Budapesta.
- **Stoian 1959**-Stoian, I., *De nouveau sur le plainte de paysans du territoire d'Histria*, în *Dacia N.S.*, III, pp. 369-390.
- **Stoian 1962**-Stoian, I., *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București.
- **Stoian 1965**-Stoian, I., *De nouveau sur la communauté des cités grecques du Pont gauche*, în *Latomus*, XXIV, pp. 70-89.
- **Strobel 1984**-Strobel, K., *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans: Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn.
- **Suceveanu 1969**-Suceveanu, Al., *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobroudja aux Ier IVes siècles à la lumière des fouilles d'Histria*, în *Dacia N.S.*, XIII, pp. 329-366.
- **Suceveanu 1971**-Suceveanu, Al., *Din nou despre CIL III 14447*, în *Peuce*, II, pp. 155-166.
- **Suceveanu 1971a**-Suceveanu, Al., *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, în *Pontica*, IV, pp. 105-123.
- **Suceveanu 1977**-Suceveanu, Al., *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I-III)*, București.
- **Suceveanu 1977a**-Suceveanu, Al., *Evoluția raporturilor dintre așezările militare și civile la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, VI, pp. 149-154.
- **Suceveanu 1981**-Suceveanu, Al., *Encore sur la question de la défense du littoral en Dobroudja à l'époque romaine*, în *Revue roumaine d'histoire*, 20, 4, pp. 605-614.
- **Suceveanu 1990**-Suceveanu, Al., *Une nouvelle hypothèse de restitution de la 9 ligne du Pap. Giss.*, 40, I, în *Dacia N.S.*, XXXIV, pp. 245-257.

- **Suceveanu 1992**-Suceveanu, Al., *Die Römischen Verteidigungsanlagen an der Küste der Dobrudscha*, în *BJ*, 192.
- **Suceveanu 1992a**-Suceveanu, Al., *Römische Städte im Donauraum*, în *Die Römische Stadt in 2. Jahrhundert n. Chr. Der Funktionswandel des öffentlichen Raumes. Kolloquium Xanten vom 2. bis 4. Mai 1990*, Köln-Bonn, pp. 63-67.
- **Suceveanu 1993**-Suceveanu, Al., *Contribuții la istoria orașelor romane din Dobrogea. Note de geografie istorică*, în *Historia Urbana*, I, 2, pp. 137-148.
- **Suceveanu 1994**-Suceveanu, Al., *civitas*, în *EAIVR*, I, pp. 308-310.
- **Suceveanu 1995**-Suceveanu, Al., *A propos de l'urbanisme dans la Dobroudja romaine*, în *La politique édititaire dans les provinces de l'Empire romain IIème – IVème siècles après J.C. Actes du Colloque roumano-suisse, Berne, 12-19 septembre 1993*, Berna, pp. 11-17.
- **Suceveanu 1998**-Suceveanu, Al., *Două inscripții inedite de la Histria*, în *Pontica*, XXXI, pp. 109-119.
- **Suceveanu 1998a**-Suceveanu, Al., *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București.
- **Suceveanu 1998b**-Suceveanu, Al., *A propos d'une nouvelle contribution concernant l'organisation villageoise dans l'Empire romain*, în V. H. Baumann (ed.), *La politique edilitaire dans les provinces de l'Empire romain IIème-IVème siècles après J.-C.. Actes du IIIe Colloque Roumano-Suisse. La vie rurale dans les provinces romaines: vici et villae (Tulcea, 8-15 octobre 1995)*, Tulcea, pp. 11-23.
- **Suceveanu 2001-2002**-Suceveanu, Al., *Contribuții la cunoașterea satului dobrogean din epoca romană*, în *SCIVA*, 52-53, p. 157-172.
- **Suceveanu, Barnea 1991**-Suceveanu Al., Barnea Al., *La Dobroudja romaine*, București.
- **Suceveanu, Barnea 1993**-Suceveanu, Al., Barnea, Iuliana, *Contributions à l'histoire des villes romaines de la Dobroudja*, în *Dacia*, N.S., XXXVII, pp. 159-179.
- **Suceveanu, Zahariade 1986**-Suceveanu, Al., Zahariade, M., *Un nouveau vicus en Dobroudja romaine*, în *Dacia* N.S., XXX, pp. 109-120.
- **Susini 1980**-Susini, G., *Scuola e tecnica in un graffito ratiarense*, în *Ratiarensia*, I, pp. 129-131.
- **Susini 1989**-Susini, G., *Storia di un itinerario danubiano*, în *Alma Mater*, II, 2, pp. 1-19.
- **Swoboda 1964**-Swoboda, E., *Carnuntum⁴: seine Geschichte und seine Denkmäler*, Graz.
- **Syme 1928**-Syme, R., *The Rhine and the Danube Legions under Domitian*, în *JRS*, XVIII, pp. 41-54.
- **Syme 1933**-Syme, R., *Some Notes on the Legions under Augustus*, în *JRS*, XXIII, pp. 14-33.
- **Syme 1959**-Syme, R., *The Lower Danube under Trajan*, în *JRS*, XLIX, pp. 26-33.
- **Syme 1971**-Syme, R., *Danubian Papers*, București.
- **Syme 1988**-Syme, R., *Rival Cities, Notably Tarraco and Barcino*, în A. R. Birley (ed.), *Roman Papers IV*, Oxford, p.74-93.
- **Szabó 2003**-Szabó, A., *Raetia oder Ratiaria?*, în *ActaAnthung*, XLIII, pp. 139-150.
- **Szemler 1986**-Szemler, G. J., *Priesthoods and Priestly Careers in Ancient Rome*, în *ANRW* II, 16.3, pp. 2314-2331.
- **Ștefan 1958**-Ștefan, Gh., *Dinogetia-A problem of ancient topography*, în *Dacia* N.S., II, pp. 317-330.
- **Ștefan 1971**-Ștefan, Al. S., *Troesmis, considerații topografice*, în *BMI*, XL, 4, pp. 43-52.
- **Ștefan 1972**-Ștefan, Al. S., *Apeductele cetății Tropaeum Traiani*, în *BMI*, XLI, 3, pp. 43-53.
- **Ștefan 1973**-Ștefan, Al. S., *Noviodunum. Studiu de foto-interpretare arheologică*, în *BMI*, XLII, 1, pp. 3-14.
- **Ștefan 1974**-Ștefan, Al. S., *Recherches de photo-interprétation archéologique sur le limes de la Scythie Mineure à l'époque du Bas Empire*, în *Limes IX*, pp. 95-108.
- **Ștefan 1975**-Ștefan, Al., *Callatis à l'époque du Haut Empire à la lumière des documents épigraphiques*, în *Dacia*, N.S., XIX, pp. 161-172.

- **Tačeva 1969**-Tačeva, M., *Kleinasiaten und Syrer in Nicopolis ad Istrum (II.-III.Jh)*, în *Actes du premier Congres International des Etudes Balkaniques et sud-est européennes, II*, Sofia 26 août-1 septembre 1966, Sofia, pp. 115-123.
- **Tačeva 1994**-Tacheva, M., *On the Northern Border of the Thracian Province until 193 A. D I. From Almus to Nicopolis ad Istrum*, în *Poseliščen život v drevna Trakija. III. Meždunaroden sumposium „Kabile”, Jambol 17-21 maj 1993. Dokladi. Studies on Settlement Life in Ancient Thrace. Proceedings of the IIIrd International Symposium „Cabile”, Jambol 17-21 May, 1993, Jambol, pp. 115-124.*
- **Tačeva 1997**-Tacheva, M., *The Thracian Bessi Domo et Militiae*, în *ŽA*, 47, pp. 199-210.
- **Tăpkova-Zaimova 1963**-Tăpkova-Zaimova, V., *Les voies romaines dans les régions bulgares à l'époque médiévale*, în *ActaAntPhil*, I, pp. 165-172.
- **Tarpin 2002**-Tarpin, M., *Vici et pagi dans l'Occident romain*, Roma.
- **Tarpin 2003**-Tarpin, M., *Les magistrates des vici et de pagi et les élites sociales des cités*, în M. Cébeillac-Gervasoni, L. Lamoine (ed.), *Les élites et leurs facettes*, Roma, pp. 257-266.
- **Teutsch 1962**-Teutsch, L., *Das Städtewesen in Nordafrika*, Berlin.
- **Thebert 1973**-Thebert, Y., *La romanisation d'une cité indigène d'Afrique: Bulla Regia*, în *MEFRA*, 85, 1, pp. 247-312.
- **Tocilescu 1892**-Tocilescu, Gr., *Castrul Tropaeum Traiani de la Adamclisi*, București.
- **Tocilescu 1900**-Tocilescu, Gr., *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 14, București.
- **Tocilescu 1903**-Tocilescu, Gr., *Câteva monumente epigrafice descoperite în România*, în *RIAF*, IX, 3-83.
- **Tocilescu 1902-1908**-Tocilescu, Gr., *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, 2 vol., București.
- **Todorov 1938**-Todorov, Y., *Le grandi strade romane in Bulgaria*, în seria *Le grandi strade del mondo romano*, 2, Roma.
- **Todorović 1968**-Todorović, J., *Kelti u jugostočnoj Evropi*, Belgrad.
- **Tomaschek 1893-1894**-Tomaschek, W., *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. I Übersicht der Stämme*, în *Sitzungsberichte der Akademie*, Viena, 128, 1893, IV, pp. 1-130; II, *Die Sprachresten. 1. Glossen aller Art und Götternamen*, în *Sitzungsberichte der Akademie*, Viena, 130, 1893, II, pp. 1-70; 2. *Personen-und Ortsnamen*, în *Sitzungsberichte der Akademie*, Viena, 131, 1894, I, pp. 1-103.
- **Tončeva 1981**-Tončeva, G., *L'amphitheatre de Marcianopolis*, în *Spartacus. Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 a. Blagoevgrad*, 20-24. IX. 1977, Sofia, pp. 138-142.
- **Tondel 1979**-Tondel, J., *Le rôle social des Augustales dans les provinces danubiennes*, în *Historia-Torun*, XIII, pp. 29-57.
- **Tondraiu 1948**-Tondraiu, J., *Bibliographie du culte des souverains hellénistes et romains*, în *Bulletin ass. G. Budé*, pp. 105-125.
- **Tontchéva 1965**-Tontchéva, G., *Fouilles à Marcianopolis pendant l'année 1955*, în *Izvestia Varna*, I (XVI), pp. 71-79.
- **Topoleanu 1984**-Topoleanu, F., *Noi descoperiri arheologice la Isaccea*, în *Peuce*, IX, pp. 187-205.
- **Topoleanu 1991**-Topoleanu, F., *O nouă atestare epigrafică a prezenței flotei romane în Nordul Dobrogean*, în *Peuce*, X, 1, pp. 97-101.
- **Torbatov 2000**-Torbatov, S., *The Roman Road Durostorum-Marcianopolis*, în *Archaeologia Bulgarica*, IV, 1, pp. 59-72.
- **Toropu 1974**-Toropu, O., *La frontière nord-danubienne de la Dacie Ripensis depuis l'abandon de la Dacie trajane jusqu'aux invasions hunniques*, în *Limes IX*, pp. 71-81.
- **Torrent 1970**-Torrent, A., *La „iurisdictio” de los magistratos municipales*, Salamanca.

- **Trousset 1986**-Trousset, P., *Mercure et le limes: à propos des inscriptions de Kriz (sud Tunisien)*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III 13. Internationalen Limes Kongreß. Aalen 1983*, Stuttgart, pp. 661-669.
- **Trousset 1993**-Trousset, P., *La frontière romaine et ses contradictions*, în *La frontière. Séminaire de recherche sous la direction d'Yves Roman*, Lyon, pp. 25-33.
- **Tsirkin 1994**-Tsirkin, J. B., *Romanisation of Spain: Socio-Political Aspects (III). Romanisation during the Early Empire*, în *Gerion*, 12, pp. 217-255.
- **Tsurov 2002**-Tsurov, I., *The Western Aqueduct of Nicopolis ad Istrum-70 Years Later*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 35-44.
- **Tudor 1950**-Tudor, D., *Vicus Narcissiani*, în *SCȘ-Iași*, I, p. 469.
- **Tudor 1951**-Tudor, D., *Vicus Quintionis*, în *SCȘ-Iași*, II, 1-2, pp. 498-518.
- **Tudor 1956**-Tudor, D., *Inscripții inedite din Oltenia și Dobrogea*, în *Materiale*, II, pp. 563-624.
- **Tudor 1960**-Tudor, D., *Le prétendue guerre de Caracalla contre les Carpes*, în *Latomus*, XIX, 2, pp. 350-356.
- **Tudor 1962**-Tudor, D., *Le organizzazioni degli Augustales in Dacia*, în *Dacia N.S.*, VI, pp. 199-214.
- **Tudor 1962a**-Tudor, D., *Comunicări epigrafice. I*, în *SCIV*, XIII, 1, pp. 115-123.
- **Tudor 1974**-Tudor, D., *Les ponts du Bas-Danube*, București.
- **Turcan 1978**-Turcan, R., *Le culte impérial au IIIe siècle*, în *ANRW II*, 16.2, pp. 996-1084.
- **Urias Martínez 2004**-Urias Martínez, R., *El Archiereus y la romanización en la parte oriental del Impero*, în *Actas del XXVII Congreso internacional Girea-Arys IX „Jerarquías religiosas y control social en el mundo antiguo” Valladolid, 7-9 de noviembre 2002*, Valladolid, pp. 463-472.
- **Vačeva 1979**-Vačeva, K., *Za terminologija na stroitelnite tehniki prez antičnosta (Sur la terminologie des techniques de construction pendant l'antiquité)*, în *Arheologija*, XXI, 1, pp. 1-10.
- **Valev 1983**-Valev, P., *Le cadran solaire de Durostorum*, în *Arheologija*, XXV, 1-2, pp. 84-92.
- **Valtrović 1884**-Valtrović, M., *Otkopavanja u Kostolcu*, în *Starinar*, I-1, pp. 3-14, I-2, 49-63, I-3, 89-104, I-4, 121-142.
- **Valtrović 1886**-Valtrović, M., *Otkopavanja u Kostolcu*, în *Starinar*, III, pp. 23-27.
- **Valtrović 1889**-Valtrović, M., *Otkopavanja u Kostolcu*, în *Starinar*, VI, pp. 112-115.
- **Van Nuffelen 2004**-Van Nuffelen, P., *Le culte royal de l'empire de Séleucides: une interprétation*, în *Historia* 53, 3, pp. 278-301.
- **Vasić 1895**-Vasić M., *Колонија Виминацијум, Археолошка студија*, în *Starinar*, XII, pp. 1-61.
- **Vasić 1902**-Vasić, M., *Извештај Српској Краљ. Академији Наука о ископавањима у Костоцу у 1902*, în *Godišnjak SKA*, 16, pp. 201-228.
- **Vasić 1903**-Vasić, M., *Извештај о ископавању у Костоцу 1903 години*, în *Godišnjak SKA*, 17, pp. 248-259.
- **Vasiliu 1980**-Vasiliu, I., *Observații cu privire la mormintele de înhumatie de la Troesmis*, în *Peuce*, VIII, pp. 218-229.
- **Velkov 1958**-Velkov, I., *Vicus Trullensium*, în *Izsledvanija v čest na akademik D. Dečev*, Sofia, pp. 557-566.
- **Velkov 1928/1929**-Velkov, Iv., *Novootkriti starini*, în *BIAB V*, 13-55.
- **Velkov 1958**-Velkov, V., *La construction en Thrace à l'époque du Bas Empire (d'après les écrits)*, în *Archeologia*, X, pp. 124-138.
- **Velkov 1960**-Velkov, V., *Durostorum-Drăstăr-Silistra. Kurze historische Bemerkungen*, în V. Beševliev, J. Irmscher (ed.), *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin, pp. 173-177.
- **Velkov 1962**-Velkov, V., *Kъм вopроса за аграрните отношения в Мизия през II в. на н.е.* în *Arheologija*, IV, 1, pp. 31-34.

- **Velkov 1963**-Velkov, V., *Die Sklaverei in Nordbulgarien in der römischen Kaiserzeit*, în *VI Meždunarodna Konferencija po Klasičeski Studii*, Plovdiv, 1962, (în seria *ActaAntPhil.*), Sofia, pp. 33-44.
- **Velkov 1964/1965**-Velkov, V., *Prinosi kám istoriata na rimskite gradove v Balgaria (Contributiun à l'étude de l'histoire des villes romaines en Bulgarie)*, I. Ratiaria, Târnovo, II.
- **Velkov 1965**-Velkov, V., *Eine neue Inschrift über Laberius Maximus*, în *Epigraphica*, XXVIII, pp. 90-109.
- **Velkov 1966**-Velkov, V., *Ratiaria*, în *Eirene*, V, pp. 155-175.
- **Velkov 1980**-Velkov, V., *Roman Cities in Bulgaria*, Amsterdam.
- **Velkov 1984**-Velkov, V., *Văzpomenatelen nadpis za imp. Anastasij (491-518) ot Ratiaria (Inscription consacrée à l'empereur Anastase)*, în *Arheologija*, XXVI, 2-3, pp. 92-94.
- **Velkov 1985**-Velkov, V., *Frühbyzantinische Inschriften aus Dacia Ripensis*, în *Festschrift I. Karajanopulos*, Thessalonice, pp. 881-889.
- **Velkov 1986**-Velkov, V., *Nouvelles données concernant le territoire de Nicopolis ad Istrum, et la frontière de la province de Thrace pendant le IIe s.*, în *Arheologija*, XXVIII, 2, pp. 24-28.
- **Velkov 1987**-Velkov, V., *Sulle origini di Ratiaria e sul nome „Ratiaria”*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 7-14.
- **Velkov 1987a**-Velkov, V., *Nuovi dati sul territorio di Nicopolis ad Istrum e sul confine settentrionale della provincia Tracia nel II secolo*, în *Ratiarensia*, III-IV, pp. 243-250.
- **Velkov 1992**-Velkov, V., *Montana-Castra et civitas*, în *AMNAB*, VIII, pp. 395-400.
- **Velkov, Aleksandrov 1994**-Velkov, V., Aleksandrov, G., *Montana*, vol. II, Sofia.
- **Velkov, Atanasova 1967**-Velkov, V., Atanasova, J., *Latinski nadpisi ot Raciarija*, în *BIAB*, XXX, pp. 143-156.
- **Velkov, Ognenova-Marinova, Božilova, Aleksandrov 1987**-Velkov, V., Ognenova-Marinova, L., Božilova, V., Aleksandrov, G., *Montana*, vol. I, Sofia.
- **Velkova 1976**-Velkova, Ž., *Der thrakische Ursprung des Namens der Stadt Novae (Moesia Inferior)*, în *Klio*, 58, pp. 41-43.
- **Venedikov 1955**-Venedikov, I., *Deux nouveaux ex-voto*, în *BIAB*, XIX, p. a II-a, pp. 195-205.
- **Veyne 1958**-Veyne, P., *Deux inscriptions de Vina*, în *Kartago*, IX, pp. 89-117.
- **Veyne 1961**-Veyne, P., *Vie de Trimalcion*, în *Annales. Economies, sociétés et civilisations*, XVI, 2, pp. 213-247.
- **Vetters 1950**-Vetters, H., *Dacia Ripensis*, Viena.
- **Villier 1939**-Villier, R., *Essai sur la „pollicitatio” a une „res publica”*, în *RHDFE*, 18, pp. 1-38.
- **Visscher 1957**-Visscher, F., *L'Expansion de la cité romaine et la diffusion du Droit Romain*, în *Museum Helveticum*, 14, pp. 164-174.
- **Vittinghoff 1952**-Vittinghoff, F., *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Mainz-Wiesbaden.
- **Vittinghoff 1968**-Vittinghoff, F., *Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien*, în *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte (= Festschr. H. Jankuhn)*, Neumünster, pp. 132-142.
- **Vittinghoff 1971**-Vittinghoff, F., *Die rechtliche Stellung der canabae legionis und die Herkunftsangabe castris*, în *Chiron*, I, pp. 299-318.
- **Vittinghoff 1973**-Vittinghoff, F., *Die innere Verfassung römischer Städte-Möglichkeiten und Grenzen der Epigraphik im Donauraum*, în *Akten des VI. internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, München 1972 (= *Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte*, 17), München, pp. 85-91.

- **Vittinghoff 1977**-Vittinghoff, F., *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen*, în *ANRW* II, 6, pp. 3-51.
- **Vittinghoff 1994**-Vittinghoff, F., *Civitas Romana. Stadt und politisch-soziale Integration im Imperium Romanum der Kaiserzeit*, Stuttgart.
- **Vizauer, Paraschiv, Micu 2001**-Vizauer, I., Paraschiv, D., Micu, C., *CCA. Campania 2000*, București, pp. 144-145.
- **Vladkova 2002**-Vladkova, P., *The earliest Nicopolis ad Istrum*, în *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*, Sofia, pp. 30-32.
- **Vulić 1914**-Vulić, N., *Ratiaria*, în *RE*, I A1, col. 261.
- **Vulić 1931**-Vulić, N., *Antički spomenici naše zemle*, LXXI, Beograd. (Spomenik 71).
- **Vulpe 1938**-Vulpe, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București.
- **Vulpe 1953**-Vulpe, R., *Canabenses și Troesmensis. Două inscripții inedite din Troesmis*, în *SCIV*, IV, 3-4, pp. 557-582.
- **Vulpe 1961**-Vulpe, R., *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, în *Dacia N.S.*, V, pp. 365-394.
- **Vulpe 1963**-Vulpe, R., *Le nombre des colonies et des municipes de la Mésie Inferieure*, în *VI Meždunarodna Konferencija po Klasičeski Studii*, Plovdiv, 1962, Sofia, pp. 147-156 (în seria *ActaAntPhil*).
- **Vulpe 1969**-Vulpe, R., *Histrum ingressi-Histriae excidium*, în *Studii Clasice*, XI, pp. 157-172.
- **Vulpe 1976**-Vulpe, R., *Studia Thracologica*, București.
- **Vulpe 1977**-Vulpe, R., *Le sanctuaire de Zeus Casios de Șeremet et le problème d'un vicus Cassianus*, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, pp. 113-130.
- **Vulpe, Barnea 1968**-Vulpe, R., Barnea, I., *Din istoria Dobrogei. vol. II: Romanii la Dunărea de Jos*, București.
- **Wagner 1938**-Wagner, W., *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin.
- **Walde, Hoffman 1954**-Walde, A., Hoffman, J.B., *Lateinisches Etimologisches Wörterbuch*³, vol. 2, Heidelberg.
- **Waltzing 1895**-Waltzing, J.-P., *Etude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident*, I, Louvain.
- **Watson 1999**-Watson, A., *Aurelian and the Third Century*, Londra, New York.
- **Weiss 1911**-Weiss, J., *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo.
- **Weiss 1913**-Weiss, J., *Bauinschrift aus Troesmis*, în *JÖAI*, 16, pp. 209-210.
- **Will 1962**-Will, E., *Recherches sur le développement urbain sous l'Empire romain dans le Nord de la France*, în *Gallia*, 20, 1, pp. 79-101.
- **Wissowa 1896**-Wissowa, G., *Augures*, în *RE* 2, col. 2313-2344.
- **Wittaker 1989**-Wittaker, C. R., *Les frontières de l'Empire Romain*, Paris.
- **Wolff 1975**-Wolff, H., *Miscellanea Dacica*, în *ActaMN*, 12, pp. 147-152.
- **Wolff 1976**-Wolff, H., *Kriterien für latinische und römische Städte in Gallien und Germanien und die „Verfassung“ der gallischen Stammesgemeinden*, în *BJ*, 176, pp. 45-121.
- **Wuilleumier 1963**-Wuilleumier, P., *Inscriptions latines des Trois Gaules*, în seria *Gallia Suppl.* 17, Paris.
- **Yačeva 1993**-Yačeva, C., *Sur la question de bouleuterion du Nicopolis ad Istrum*, în *Arheologija*, XXXV, 3, pp. 32-38.
- **Zaharia, Suceveanu 1971**-Zaharia, Emil, Suceveanu, Al., *Bessi consistentes*, în *SCIV*, XXII, 4, pp. 567-578.

- **Zahariade 1986**-Zahariade, M., *Ripa Legionis XI Claudia la sfârșitul secolului III și în secolul IV*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, II, pp. 181-188.
- **Zahariade 1994**-Zahariade, M., *Limesul roman între Singidunum și gurile Dunării în secolele 4-6*, București (teza de doctorat-manuscris), București.
- **Zahariade 1988**-Zahariade, M., *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București.
- **Zahariade 1999**-Zahariade, M., *How and When the Legion XI Claudia arrived in Lower Moesia*, în *Limes XVII*, pp. 599-607.
- **Zahariade, Gudea 1997**-Zahariade, M., Gudea, N., *The Fortifications of Lower Moesia (A.D. 86-275)*, Amsterdam.
- **Zahariade, Mușeteanu, Chiriac 1981**-Zahariade, M., Mușeteanu, C., Chiriac, C., *Noi descoperiri epigrafice pe limesul Dunării de Jos*, în *Pontica*, XIV, pp. 255-261.
- **Zahrnt 1989**-Zahrnt, M., *Latium maius und Munizipalstatus in Gighis und Thisiduo in der Africa Consularis*, în *ZPE*, 79, pp. 177-180.
- **Zawadzki 1964**-Zawadzki, T., *Emporium Piretensium. Contribution à la géographie historique des provinces de Thrace et de Mesie Inferieure*, în *BCH*, 88, pp. 531-538.
- **Ziromski, Hatlas 1995**-Ziromski, M., Hatlas, J., *The commanders of the Roman legio V Macedonica who served on the Lower Danube during the time of Principate*, în *Balkanica Posnaniensia*, VII, pp. 205-225.
- **Žmudziński 1998**-Žmudziński, M., *Main Aspects of Economic Contacts of Novae (1st-3rd Centuries A.D.)*, în *Novaensia*, 10, pp. 47-52.
- **Zotović 1966**-Zotović, L., *Les cultes orientaux sur le territoire de la Mésie Supérieure*, Leiden.
- **Zotović 1980**-Zotović L., *Некрополи из времена сеобе народа са уже градске територије Виминација*, în *Starinar*, XXXI, pp. 96-115.
- **Zotović 1986**-Zotović, L., *Južne nekropole Viminacija i pogrebni obredi (The Southern Necropoles of Viminacium and Funeral Rites)*, în *Viminacium*, Proceedings of the National Museum in Požarevac, 1, Požarevac, pp. 41-60.
- **Zotović 1994**-Zotović L., *Rano hrišćanstvo u Viminacijumu kroz izvore i arheološke spomenike*, în *Viminacium*, Proceedings of the National Museum in Požarevac, 8-9, Požarevac, pp. 59-72.
- **Zotović, Jordović 1990**-Zotović, L., Jordović, C., *Viminacium. Nekropole «Više Grobalja»*, I, Belgrad.
- **Zugravu 1999**-Zugravu, N., *Roma. Politică și aculturație. Introducere la problema romanizării*, Iași.

Site-uri de specialitate

- www.viminacium.org.yu
- www.thelatinlibrary.com

TABELE

Tabelul I. Notabilii de la Viminacium

Nr. crt.	Numele	Funcția	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	[Ae]l(ius?) Cris[pus]	<i>Ilv[ir?]</i>	-	<i>IMS</i> II, 209.	Sec. II-III	-
2.	Ael(ius) Valentinus	<i>Ilvir col(oniae)</i>	-	<i>IMS</i> II, 297; <i>ILJug</i> II, 488; <i>AE</i> 1988, 980; Mrozewicz 1989, 92, nr. 99.	După 238	-
3.	M. Anton(ius) Ponticus	<i>dec(urio) flamen m(unicipii) A(elii) V(iminacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 13805; <i>IMS</i> II, 56; Mrozewicz 1989, 91, nr.79.	214	-
4.	[...]ATUS Restitutus	<i>de[c(urio)] pontifex mun(icipii) Ael(ii) Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 1655; <i>IMS</i> II, 76, Mirković 1977, 821, nr. 43; Mrozewicz 1989, 91, nr. 80.	Sec. II-III	Telesphorus <i>aug(ustalis) mun(icipii)-pater</i>
5.	Aurel(ius) Constantius	<i>dec(urio) col(oniae) Vimin(acii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 1474; <i>IDR</i> III. 2, 379; Mrozewicz 1989, 91, nr. 81.	După 238	<i>eq(ues) R(omanus); Antonia Bonosa-coniux; Antonius Super-socer¹</i>
6.	Aurel(ius) Ferox	<i>q(uin)q(uennalis) muni(cipii) Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6309= 8129; <i>IMS</i> II, 75; Mrozewicz 1989, 92, nr. 98.	Sec. II/III	-
7.	C. Cassius Niger	<i>dec(urio) mun(icipii) Ael(ii) V(iminacii)</i>	-	<i>IMS</i> II, 72; Vulić 1931, nr. 308; Mrozewicz 1989, 91, nr. 82.	Sec. II-III	Baebia Amoeniana-coniux ²
8.	C. Corn(elius) Pacatus	<i>dec(urio) fl(amen) mun(icipii)</i>	-	<i>IMS</i> II, 73; Vulić 1931, nr.311; Mrozewicz 1989, 91, nr. 83.	Sec. II-III	-

¹ Sunt membrii unei familii care au venit în Dacia din Moesia Superior.

² Gentiliul Baebius se întâlnește des mai ales la imigranții italici, dar și la autohtonii romanizați. Îl regăsim, preponderent, în Hispania, Italia și Dalmația. Vezi *Onomasticon* I, 259-261; cf. Alföldy 1969, 65. Pentru Amoenianus vezi Kajanto 1982, 282, dar și *Onomasticon* I, 100.

9.	C. Cornelius Rufus	<i>dec(urio)</i> <i>augur mun(icipii) Ael(ii)</i> <i>Vim(inacii)</i>	-	<i>IMS</i> II, 73; Vulić 1931, nr. 311; Mrozewicz 1989, 91, nr. 84.	Sec. II-III	Ulpia Rufina- <i>uxor</i> ; C. Cornelius Pacatus- <i>filius</i> ; Corneliae: Rufina, Bassa- <i>filiae</i>
10.	C. Iul(ius) Val(ens)	<i>dec(urio) Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III 14217,4; <i>IMS</i> II, 308, Mirković 1977, p. 821; Mrozewicz 1989, 91, nr. 85.	Sec. II	<i>vet(eranus) leg(ionis)</i> <i>VII Cl(audiae) ex</i> <i>b(ene)fficiarius)</i> <i>co(n)s(ularis)</i>
11.	P. Licinius P. f. Pap(iria tribu) Aelianus	<i>dec(urio) municipii Aeli(i)</i> <i>Vimina(cii)</i>	<i>dec(urio)</i> <i>municipio</i> <i>r(um) Ulpiani) et</i> <i>Aeliani</i>	Mirdita 1978, p.163; Mrozewicz 1989, 92, nr. 86.	Sec. II-III	Ulpia Cassa- <i>coniux</i> ³
12.	L. Lucil(ius) [L. f]. Herculanus	<i>dec(urio)</i> <i>aedil(is) mun(icipii)</i> <i>Ae[l(ii)] Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8127; <i>IMS</i> II, 74; Mrozewicz 1989, 92, nr. 87.	Sec. II-III	Claudia Hygia- <i>marita</i>
13.	M. Petr(onius) Pierio	<i>dec(urio) q(uaestor)</i> <i>m(unicipii) A(eli)</i> <i>V(iminacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14217,2; <i>IMS</i> II, 22; <i>ILJug</i> I, 11; Mrozewicz 1989, 92, nr. 93.	193-211	M. Petronius Rusticus qui et C. Valerius- <i>filius</i> ⁴
14.	M. Petr(onius) Rusticus	<i>flamen m(unicipii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14217.2 = <i>IMS</i> II, 22.	193-211	-
15.	L. Quesidius C. f. Praesens	<i>dec(urio) [mun(icipii)]</i> <i>Vim(inacii)</i>	<i>dec(urio) et</i> <i>q(uin)q(uennalis)</i> <i>primus mun(icipii)</i> <i>P[ublii?] Ael(i)</i> <i>Dru(betarum?)</i>	<i>CIL</i> III, 6309 , 8129; <i>IMS</i> II, 75; Wolff 1975, 147, Ardevan 2000, 121.	Sec. II/III	L. Quesidius Pr[ae]sentia Nus- <i>filius</i>

³ Această formă a cognomenului la feminin nu mai este cunoscută. Forma masculină, Cassus, este întâlnită în Pannonia (*CIL* III 11301 = 4551; Polaschek 1930, 208-209, nr. 7) și Noricum (Mócsy 1959, 168). După unii ar putea fi de origine celtică; cf. Mirdita 1978, 164.

⁴ Această formulă, *qui et* sau *sive* se introduce, cel puțin în Galii și în Germanii, de la mijlocul secolului al II-lea. Vezi în Dondin Payre, Raepsaet-Charlier 2001, IX.

16.	C. Severius Valens	<i>dec(urio)</i> <i>quaest(or) II vi[r?]</i> <i>munic(ipii) Ael(ii)</i> <i>Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8102; <i>IMS</i> II, 3; Mrozewicz 1989, 92, nr. 95.	Sec. II-III	-
17.	L. Sevius Rufus	<i>s(a)c(erdos) mun(icipii)</i> <i>Ael(ii) Vim(inacii)</i>	-	<i>IMS</i> II, 79; Mrozewicz 1989, 92, nr. 102.	Sec. II	Saenia Supera ⁵ -coniuX
18.	M. Val(erius) Speratus	<i>dec(urio) m(unicipii)</i> <i>A(elii) V(iminacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12659; <i>IMS</i> II, 110, <i>AE</i> 1901, 206; <i>ILS</i> , 7173; Mrozewicz 1989, 92, nr. 96; Mirković 1968, 64.	Sec. II/III	<i>vet(eramus) leg(ionis)</i> <i>VII Cl(audiae) ex</i> <i>b(ene)ff(iciarius)</i> <i>co(n)s(ularis)</i> Lucia Afrodisia-coniuX
19.	Sex. Val(erius) Val(ens)	<i>dec(urio) mun(icipii)</i> <i>Ael(ii) Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8128; <i>IMS</i> II, 77; Mrozewicz 1989, 92, nr. 97.	Sec. II-III	Valerii: Primus Herc(u)lianus ⁶ et Valentinus-filii
20.	N	<i>II v[jir]</i> <i>[a]ug(ur?)</i> <i>[mun]ic(ipii)</i>	-	<i>IMS</i> , II, 82; Mrozewicz 1989, 92, nr. 100.	Sec. II-III	-
21.	N	<i>dec(urio)</i> <i>aedil(is) col(oniae)</i> <i>Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8109; <i>IMS</i> II, 30; Saria 1958, col. 2172; Mrozewicz 1989, 92, nr. 88.	După 238	-
22.	N	<i>dec(urio)</i> <i>quaest(or) mun(icipii)</i> <i>Ael(ii) Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 1654; <i>IMS</i> II, 26; Mrozewicz 1989, 92, nr. 89.	Sec. II-III	-
23.	N	<i>dec(urio) mun(icipii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6299; 8101; <i>IMS</i> II, 294; Mrozewicz 1989, 92, nr. 90.	Sec. II-III	-

⁵ Pentru Saenius vezi Schulze 1991, 93 și *Onomasticon* IV, 43. Pentru cognomenul Super/a vezi Kajanto 1982, 277.

⁶ Pentru forma sincopată Herclianus pentru Herculianus vezi Kajanto 1982, 215.

24.	N	<i>dec(urio) q(uin)/q(uennalis)/</i>	-	<i>IMS II, 83; Mrozewicz 1989, 92, nr. 91.</i>	După 238	<i>[praefectus fabr?]um</i>
25.	N	<i>/de/c(urio) /ae/dil(is)</i>	-	<i>CIL III, 14506,1; IMS II, 42, AE 1902, 21; Mrozewicz 1989, 92, nr. 92.</i>	Prima parte a sec. III	-

Tabelul II. Beneficiarii de *ornamenta* de la Viminacium

Nr. crt.	Numele	Funcția (onorifică)	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	C. Memm[ius?] Cyri[a]cus	<i>Ilvira[lis] /orna[m]e[n]ti/ bus /ornatus/ ab or[dine]</i>	<i>[au]g(usta lis)</i>	<i>CIL III, 6308, 8114; IMS II, 63; Mrozewicz 1989, 93, nr. 104.</i>	Sec. II-III	Deține <i>ornamenta</i> decurionale și într-un alt oraș (poate Singidunum)
2.	[Trofi]mas	<i>o(rnatus) /o(rnamentis) d(ecurionalibus)</i>	<i>aug(ustalis)</i>	<i>CIL III, 8130; IMS II, 84; Mócsy 1970, 148, n. 38.</i>	117-238	-

Tabelul III. *Augustales* de la Viminacium

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	C. Memm[ius?] Cyri[a]cus	<i>/au]g(ustalis)</i>	<i>Ilvira[lis] [orna]m[e]n[ti]bus [ornatus] ab or[dine]</i>	<i>CIL III, 6308, 8114; IMS II, 63; Mrozewicz 1989, 93, nr. 104.</i>	Sec. II-III	-

2.	M(anus) Servius Manii lib(ertus) Thall(us?)	aug(ustalis) <i>municipii Ael(ii)</i> <i>Vim(inacii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14519; <i>IMS</i> II, 78; Premerstein, Vulić 1900, 120, nr. 12.	Sec. II-III	Manius Serv(ius) S[i]lvanus ⁷ - <i>fil(ius)</i>
3.	Telesphorus	aug(ustalis) <i>mun(icipii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 1655; <i>IMS</i> II, 76, Mirković 1977, 821, nr. 43.	Sec. II-III	-
4.	[Trofi]imas	aug(ustalis)	<i>o(rnatus)</i> <i>[o(rnamentis)</i> <i>d(ecuriona libus)</i>	<i>CIL</i> III, 8130; <i>IMS</i> II, 84; Mócsy 1970, 148, n. 38.	117-238	-

Tabelul IV. Notabilii de la Ratiaria

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	Q. Ael(ius) Antonin(us)	dec(urio)	-	<i>CIL</i> III, 8086; Mirković 1968, 77; Velkov 1966, 167, n. 57; Mrozewicz 1989, 85, nr. 11.	198-209	<i>mag(ister) coll(egii)</i> <i>fab(rum)</i> <i>primus bis(ellarius)</i>
2.	P. Aelius Avitus	dec(urio) <i>col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8263 (14580)= <i>IMS</i> III.2, 24; Petrovic 1975, 139, nr. 33; Mrozewicz 1989, 85, nr. 12.	Sec. II	Consia Valeria-mater; P. Aelius Aprio, <i>augustalis-pater</i> ; P. Aelius Proculus- <i>decurio coloniae-frater</i>
3.	P. Aelius Proculus	dec(urio) <i>col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8263 (14580)= <i>IMS</i> III.2, 24; Petrovic 1975, 139, nr. 33; Mrozewicz 1989, 85, nr. 13.	Sec. II	-

⁷ Pentru cognomenul Silvanus vezi Kajanto 1982, 216.

4.	M. Aurel(ius) Chrestus	<i>dec(urio) aedilici(us) col(oniae) Ulp(iae) Rat(iariae)</i>	-	Dobruski 1890, 24; <i>CIL</i> III 8088; Mirković 1968, 77; Velkov 1966, 165; Mrozewicz 1989, 85, nr. 14.	Sec. III	M. Aurelius Iulianus, <i>decurio coloniae-filius</i> ; Flavia Iulia-nurus
5.	Aur(elius) Flavianus	<i>dec(urio) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14501; Gerov 1952/1953, 293; <i>ADBulgar</i> 393; Mrozewicz 1989, 85, nr. 15.	Sec. III	-
6.	M. Aurel(ius) Iulianus	<i>dec(urio) ae/di/li(s) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Dobruski 1890, 24; <i>CIL</i> III, 8088; Mirković 1968, 77; Velkov 1966, 165; Mrozewicz 1989, 65, nr. 16.	Sec. III	-
7.	M. [C]occeius [V]alens	<i>dec(urio) au/gu/r col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Gerov 1952/1953, 396, nr. 196; <i>AE</i> 1966, 344; Zotovic 1966, 60, nr. I; Mrozewicz 1989, 85, nr. 17.	Sec. II / III	Politta-coniux
8.	L. Flaminus Iulianus	<i>dec(urio) col(oniae) R[at(iariae)]</i>	-	Gerov 1952/1953, 188, Mrozewicz 1989, 85, nr. 18.	Sec. II	-
9.	[Flavius]	<i>dec(urio) col(oniae) Ulp(iae) Traia(nae) Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14217=14500; Mócsy 1970, 107, Mrozewicz 1989, 86, nr. 19.	Sec. II	<i>[vet(eranus) ex sig]nif(ero) alae Cl(audiae) novae</i>
10.	T. Fl(avius) T. f. Pap(iria tribu) Arruntius	<i>dec(urio) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Gerov 1952/1953, 192, Mrozewicz 1989, 86, nr. 20.	Sec. II	-
11.	Iul(ius) Ing(enuus)	<i>dec(urio) col(oniae)</i>	-	Gerov 1952/1953, 232, Mirković 1968, 78, nr. 41; Mrozewicz 1989, 86, nr. 21.	Sec. II	-
12.	C. Iul(ius) Procul(us)	<i>dec(urio) col(l(oniae) Rat(iariae)]</i>	-	Velkov, Atanasova 1967, 151; Mrozewicz 1989, 86, nr. 22.	Sec. II	-
13.	Iul(ius) Valens	<i>Ilviralis</i>	-	<i>CIL</i> III, 8091; Gerov 1952/1953, 215; Mirković 1968, 77, nr. 38; Mrozewicz 1989, 86, nr. 29.	Sec. II	[S]ervillia Valeria-uxor

14.	C. Memmius Proculus	<i>dec(urio) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Danoff 1939, 113, n.17; Velkov 1966, 164; Mrozewicz 1989, 86, nr. 24.	Sec. II / III	Cornelia Eventa- <i>uxor</i> ; C. Memmius Proculus iunior- <i>filius</i>
15.	C. Iul(ius) Valen[s]	<i>dec(urio) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Gerov 1952/1953, 195; Mrozewicz 1989, 86, nr. 23.	Sec. II	-
16.	C. Pont(ius?) Silvinus	<i>dec(urio) aedil(icius) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8090, Gerov 1952/1953, 189; Mrozewicz 1989, 86, nr. 25.	Sec. II	Iulia Marcia- <i>con(iux)</i>
17.	L.Tettius Rufus	<i>dec(urio) pontif(ex) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Gerov 1952/1953, 187; Mrozewicz 1989, 86, nr. 26.	Sec. II-III	(Tettius) Fonteianus- <i>frater</i>
18.	C. Valerius C. f. Pap(iria tribu) Firmus	<i>conscriptus dec(urio) Rat(iariae)</i>	-	Danoff 1939, 106-107, nr. 11, Gerov 1952/1953, 12, Mócsy 1970, 107; Mrozewicz 1989, 86, nr. 27.	Prima parte a sec. II	<i>vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) p. F</i>
19.	C. Val(erius) Firmus	<i>dec(urio) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Danoff 1939, 107, nr.11, Gerov 1952/1953, 12, Mócsy 1970, 107; Mrozewicz 1989, 86, nr. 28.	Prima parte a sec. II	Fiul lui C. Valerius Firmus de la nr. 18.
20.	[...I]ul(ius) In [...]	<i>dec(urio) c(oloniae)</i>	-	Danoff 1939, 101, nr. 3	Aproximativ 200	-

Tabelul V. Deținătorii de *ornamenta* de la Ratiaria

Nr. crt.	Numele	Funcția	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	L. Anatinius L. lib(ertus) Phoebus	<i>ornatus ornamentis decurional(ibus)</i>	<i>aug(ustalis) col(oniae) Ulp(iae) Rat(iariae)</i>	<i>CIL</i> III, 6294 = <i>ILS</i> 204; Gerov 1952/1953, 204; Mrozewicz 1989, 86, nr. 34.	Prima parte a sec. II	-
2.	Grat(tius) Severus	<i>o(rnatus) ornamentis d(ecurionalibus)</i>	-	Danoff 1939, 113, nr. 18.	Sec. II	Iulia Verina-coniux
3.	T. Iulius Capito	<i>decurionalib(us) ornamentis honorato ab ordine Ulp(iae) Ratiar(iae) ex Moesia superiore</i>	-	<i>CIL</i> III, 753 = <i>CIL</i> III, 7429; <i>ILBulg</i> 20= <i>ILS</i> 1465; Mrozewicz 1989, 96, nr. 16.	Jum. sec. II	<i>Ornamenta</i> în orașele Poetovio Sirmium, Oescus, Romula, Tomis
4.	C. Iul(ius) Maximus	<i>o(rnatus) o(rnamentis) decurionalib(us)</i>	-	<i>ADBulgar</i> , 378	Sec. II-III	Inscripția provine de la Labec, din teritoriul Ratiariei
5.	T. Iulius Palethus	<i>ornat[us de]curiona[libus] or[namentis]</i>	-	<i>CIL</i> III, 8089; Gerov 1952/1953, 191; Mrozewicz 1989, 87, nr. 36.	Sec. II	-
6.	P. Iul(ius) Secundus	<i>o(rnatus) o(rnamentis) dec(urionalibus)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12650; Dobruski 1890, 26; Gerov 1952/1953, 217; Mrozewicz 1989, 86, nr. 31.	Sec II-III	-
7.	M. Ulp(ius) Epistratus	<i>o(rnatus) o(rnamentis) d(ecurionalibus)</i>	<i>aug(ustalis) col(oniae) Rat(iariae)</i>	<i>CIL</i> III 1641; Gerov 1952/1953, 191; Mrozewicz 1989, 87, nr. 37.	Sec. II	-
8.	C. Val(erius) Felix	<i>o(rnatus) o(rnamentis) dec(urionalibus)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14501,1: Gerov 1952/1953, 38; Mrozewicz 1989, 86, nr. 32.	Sec. II-III	Cassia Alexandra-coniux ?

9.	C. Valeri(us) Marcianus	<i>o(rnatus) o(rnamentis) d(ecurionalibus)</i>	-	Gerov 1952/1953, 212; Mócsy 1970, 107; Mrozewicz 1989, 86, nr. 33.	Sec. II-III	C. Valerius Alexander- <i>pater</i> ; Iulia Politta- <i>mater</i> ; Marcus Philisc(us)- <i>frater</i> ; Alexandra Iulia- <i>soror</i>
10.	[C]assius qui [et P?]opilius	<i>o(rnatus) ornamentis d(ecurionalibus)</i>	<i>aug(ustalis [c]ol(oniae) Rat(iariae)</i>	Velkov, Atanasova 1967, 150; Mrozewicz 1989, 86-87, nr. 35.	Jum. sec. II	Aurelia Dionysia- <i>mater</i>
11.	[...Cle]mentinus	<i>o(rnatus) o(rnamentis) dec(urionalibus) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	Gerov 1952/1953, 181; <i>IMS</i> III.2, nr. 25; Mrozewicz 1989, 86, nr. 30	Sec. II	-

Tabelul VI. *Augustales* de la Ratiaria

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	P. Aelius Aug(usti) lib(ertus) Aprio	<i>aug(ustalis) col(oniae) Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 8263 (14580) = <i>IMS</i> III.2, 24; Petrovic 1975, 139, nr. 33.	Sec. II	P. Aelius Avitus și P. Aelius Proculus- <i>decuriones coloniae Rat(iariae)-filii</i>
2.	L. Anatinus L. lib(ertus) Phoebus	<i>aug(ustalis) col(oniae) Ulp(iae) Rat(iariae)</i>	<i>ornatus ornamentis decurional(ibus)</i>	<i>CIL</i> III, 6294 = <i>ILS</i> 204; Gerov 1952/1953, 204; Mrozewicz 1989, 86, nr. 34.	Prima parte a sec. II	-
3.	[C]assius qui [et P?]opilius	<i>aug(ustalis) [c]ol(oniae) Rat(iariae)</i>	<i>o(rnatus) ornamentis d(ecurionalibus)</i>	Velkov, Atanasova 1967, 150; Mrozewicz 1989, 86-87, nr. 35.	Jum. sec. II	Aurelia Dionysia- <i>mater</i>

4.	Q. Sab(inius) Vital(is)	<i>pr(imus) augustalium</i> sau <i>pr(aefectus) augustalium</i>	-	<i>CIL</i> III, 8081 = 12646; <i>ADBulgar</i> 141; Dobruski 1890, 25; <i>ILS</i> II. I, 3971.	Sec. II	-
5.	M. Sulpiciu [s] Zoticus	<i>aug(ustalis) col(oniae)</i> <i>Rat(iariae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12647; Dobruski 1890, 27.	Sec. II	-
6.	M. Ulp(ius) Epistratus	<i>aug(ustalis) col(oniae)</i> <i>Rat(iariae)</i>	<i>o(rnatus)</i> <i>o(rnamentis)</i> <i>d(ecurionalibus)</i>	<i>CIL</i> III 1641; Gerov 1952/1953, 191; Mrozewicz 1989, 87, nr. 37.	Sec. II	-
7.	Sex. Val(erius) Benig(nus)	<i>aug(ustalis) col(oniae)</i> <i>Rat(iariae)</i>	-	Detschew 1932-1934, 53, nr. 11.	Sec. II-III	

Tabelul VII. Notabilii de la Oescus

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Surse	Datare	Observații
1.	Ael(i)us P[rocl]us	<i>decurio ex col(lonia)</i> <i>[Oesc(ensium)]</i>	-	<i>CIL</i> III, 7430 = <i>ILBulg</i> 69; Mrozewicz 1989, 95, nr. 9.	Sf. sec. II	Roscia-marita
2.	Aurel(ius) Aprio	<i>de(curio)</i> <i>col(oniae)</i>	-	<i>CIL</i> III, 7431; <i>ADBulgar</i> 399; <i>ILBulg</i> 82; Mrozewicz 1989, 95, nr. 10.	Sec. II/III	Valentilla -coniux; Aper-filius; Valentinus -fillius; Aprilla-fillia Apronianus-fillius;
3.	T. Aurelius T. f. Papir(ia) Flavinus	<i>princeps ordinis</i> <i>col(oniae) Oesc(ensium)</i>	<i>buleuta civitatu[m]</i> <i>Tyranorum, Dionysiopo</i> <i>l(itanorum)</i> <i>Marcianopol(itanorum)</i> <i>Tungroru[m] et</i> <i>Aquincen sium</i>	<i>CIL</i> III, 14416; <i>ILBulg</i> 18; <i>AE</i> 1900, 155 = <i>AE</i> 1961, 208 = <i>AE</i> 1999, 1326; Mrozewicz 1989, 95-96, nr. 11.	Încep. sec. III	<i>Eques Romanus,</i> <i>patron[us] collegi(i)</i> <i>fabr(um),</i> <i>primipularis</i>

4.	Cl(audius) Ael(ius) Optim[us]	<i>sacerd(os) [deae] Rom(ae) pontif(ex) h/ar(uspex)] col(oniae)</i>	-	<i>ILBulg 75; AE 1957, 295; Mrozewicz 1989, 96, nr. 21.</i>	Sec. II-III	-
5.	M. Cocceius M(arci) f(ilius) Pap(iria) Victo[r] qui et Quirintinus	<i>dec(urio) O[escensium]</i>	-	<i>ILBulg, 70.</i>	Sec. II-III	-
6.	M. Disius Iulianus	<i>duumviral(is) col(oniae)</i>	-	<i>Velkov 1928/1929, 370; ILBulg, 44.</i>	Sec. II-III	-
7.	T. Flavius Pap(iria tribu) Ru[fini?]anus	<i>d[ec(urio?---)]</i>	-	<i>CIL III, 7432 (6129 = 6140); ILBulg 85; Mrozewicz 1989, 96, nr.12.</i>	Sec. II-III	-
8.	T. Flavius Valentinus	<i>Ilviralis flamen col(oniae)</i>	<i>patronus collegii fabrorum Oesc(ensi um) et Apul(ensi um)</i>	<i>T. Ivanov 1977, 47-48; Ivanov 2005, 219-222.</i>	193-235	<i>eques Romanus, praefectus saltus, patronus coloniae</i>
9.	G. Sco[p]ius Marcianu[s]	<i>Ilvi[ral(is)] flam(en)</i>	-	<i>ILBulg 75; AE 1957, 295.</i>	Sec. II/III	-
10.	M. Titius M. f. Pap(iria) Maximus	<i>Ilviralis iter(um) q(uinq(uennalis) col(oniae), flamen perpet(uus)</i>	-	<i>CIL III, 14211.2; ILBulg 16; AE 1896, 117 = AE 1900, 25.</i>	Sec. II-III	<i>eq(ues) Romanus, praef(ectus) saltus, patr(onus) fabr(um)</i>
11.	C. Val(erius) Plautianus	<i>duumviral(is) pontif(ex) col(oniae)</i>	-	<i>Besevliev 1952, 84; ILBulg 17; AE 1957, 294.</i>	222-235	<i>eq(ues) Romanus</i>
12.	[...Vale]rianus	<i>duumv[ir]alis augur coloniae?]</i>	-	<i>Besevliev 1952, 58.</i>	Sec. II-III	-

13.	N	<i>Ilvir</i>	-	Mateescu 1915, 36 (Tomis).	Sec. II (?)	[<i>veteranus</i>] <i>leg. V Mac</i> Text grecesc
14.	N	<i>duumviralis</i>	-	Besevliev 1952, 86; Gerov 1952/1953, 770.	Sec. III (?)	[<i>vet(eranus) coh.</i>] <i>I</i> <i>Pretoriae</i>
15.	N	<i>...sacerdos</i>	-	<i>ILBulg.</i> 86; Gerov 1950/1952, 374, n. 313.	Sec. II-III	Quinta Sallu[stia]- <i>coniux</i> ?
16.	N	<i> decuri o col(oniae)</i> <i>U[lp..]</i>	-	Gerov 1980, 70; Mrozewicz 1989, 96, nr. 13.	Sec. II-III	-
17.	N	<i> de c(urio) aedil(icius)</i>	-	<i>ILBulg.</i> 71.	Sec. II-III	-

Tabelul VIII. Beneficiarii de *ornamenta* de la Oescus

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	M. Antonius M. f. Pap(iria tribu) Ianuarius	<i>o(rnatus) ornamentis)</i> <i>d(ecurionalibus)</i>	-	Gerov 1952/1953, 201; Mrozewicz 1989, 96, nr. 23.	Sec. II-III	-
2.	T. Iul(ius) Capito	<i>cum ornamentis</i> <i>sacerdotalib(us),</i> <i>Ilviral(ibus) honoratus</i>	<i>ornamenta</i> decurionale și duumvirale în orașele Poetovio, Sirmium, Ratiaria, Romula, Tomis	<i>CIL</i> III, 753 = <i>CIL</i> III, 7429 = <i>ILBulg</i> 20= <i>ILS</i> 1465; Mrozewicz 1989, 96, nr. 16, n. 730.	Sec. II	<i>patronus</i> <i>Aug(ustalium)</i> <i>col(oniae) Ulp(iae)</i> <i>Oesc(ensium)</i>

Tabelul IX. *Augustales* de la Oescus

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	T. Aurel(ius) Art[emido]rus	<i>aug(ustalis) col(oniae) [Oesc(ensium)]</i>	-	<i>ILBulg</i> 19.	214?	-
2.	M. Disius G[ratus?]	<i>aug(ustalis) col(oniae) Ulp(iae) O[es]ci</i>	-	<i>CIL</i> III, 1624a = 8043; <i>ILBulg</i> 23.	Sec. II-III	-
3.	L. Val(erius) Eutyches	<i>aug(ustalis) col(oniae)</i>	-	<i>ILBulg</i> 43; <i>AE</i> 1960, 129.	Sec. II-III	-
4.	N	<i>august[alis] ---/</i>	-	<i>ILBulg</i> 112.	Sec. II-III	-

Tabelul X. *Augustales* de la Novae

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Observații
1.	Iulius Statilis	<i>augustalis m(unicipii) N(ovensium)</i>	-	<i>ILBulg</i> 281; <i>AE</i> 1964, 224; <i>IGLNovae</i> 39.	Sec II/III	-

Tabelul XI. Notabilii de la Durostorum

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Surse	Datare	Observații
1.	Ael(ius) Se[veri]anus	<i>d(ecurio) m(unicipii) Durosteri</i>	-	<i>ISM</i> I, 302 (Histria); Mrozewicz 1989, 94, nr. 1.	Prima parte a sec. III	Ael(ius) Victor- <i>frater</i>
2.	Ael[ius] Seucus?	<i>sacerd[os]</i>	-	Bujor 1960, 146-148.	198-209	-

3.	Cl(audius) Saturnin[us]	<i>aed(ilis)/</i>	-	AE 1925, 110; Mrozewicz 1989, 95, nr. 5.	Prima parte a sec. III	Coleg de magistratură cu T. Flavius Papirianus
4.	T. Fl(avius) Papirian[us]	<i>aed(ilis)/</i>	-	AE 1925, 110; Mrozewicz 1989, 95, nr. 6, n. 716.	Prima parte a sec. III	
5.	Lucius Decimus?	<i>sacerd/os/</i>	-	Bujor 1960, 146-148	198-209	-
6.	T. Lucreti[us] [Fe]lix	<i>q(uaestor)</i>	-	AE 1925, 110; Mrozewicz 1989, 95, nr. 7.	Prima parte a sec. III	Este coleg cu Q. Visellius Lollianus
7.	L. Nume[ri]us Ponticus	<i>IIv(ir) i(ure) [d(icundo)]</i>	-	AE 1925, 110; Bujor 1960, 145-146, fig. 2; Mrozewicz 1989, 95, nr. 5.	Prima parte a sec. III	-
8.	C. Terentius Hero[di]anus	<i>IIv(ir) i(ure) [d(icundo)]</i>	-	AE 1925, 110; Bujor 1960, 145-146, fig. 2; Mrozewicz 1989, 95, nr. 6.	Prima parte a sec. III	-
9.	Val(erius) Villanus	<i>sac(erdos)</i>	-	Georgiev 1974, 95-102; AE 1974, 570 = AE 1977, 764.	209	-
10.	Q. Visellius Lo[llia]nus	<i>q(uaestor)</i>	-	AE 1925, 110; Mrozewicz 1989, 95, nr. 8.	Prima parte a sec. III	-
11.	Gaius?	<i>sacerd/os/</i>	-	Bujor 1960, 146-148.	198-209	Fiul lui Lais?
12.	[Poli]deuces?	<i>sacerd/os/</i>	-	Bujor 1960, 146-148.	198-209	-
13.	N	<i>IIvir/ q(uin)q(uennalis) mun(icipii) [Dur(ostori)]</i>	<i>praef(ectus) saltus sau territorium</i>	Russu 1933-1935, 218, nr.6; Mrozewicz 1989, 95, nr.3, n. 713.	Prima parte a sec. III	-

Tabelul XII. Notabilii de la Troesmis – perioada premunicipală

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Surse	Datare	Observații
1.	L. Cominius Val(ens)	<i>m[ag(ister)] (canabensium)</i>	-	ISM V, 156.	139-161	<i>veteramus legionis V Mac.</i> coleg cu P. Valerius Clemens
2.	T. Fl(avius) Alexander	<i>q(uin)q(uennalis) canaben(sium)</i>	-	Vulpe 1953, 557-562; AE 1957, 266; ISM V, 155.	151-154	<i>veteramus leg. V. Mac.</i> Iulia Florentina-uxor, Flavius Alexander, Valens, Piso, Maximilla, Respecta- <i>fili et filiae</i>
3.	[Ge]minus Aquil[inus]	<i>magister</i> (în <i>civitas Troesmensium</i>)	-	ISM V, 157.	139-161	-
4.	L. Licin(ius) Cleme(n)[s]	<i>dec(urio) Troesm(ensium),</i> <i>q(uin)q(uennalis)</i> <i>c]anab(ensium)</i>	-	ISM V, 158; AE 1960, 337; Vulpe 1953, 557-579; Mrozewicz 1989, 98, nr. 27.	159-160	<i>domo Ni[copoli]</i>
5.	Tuc(cius) Ael(ianus)	<i>aedilis</i> (în <i>canabae</i>)	-	CIL III, 6166; Vulpe 1953, 568 și n. 3; ISM V, 154.	117-139	-
6.	M. Ulp(ius) Leont(ius)	<i>mag(ister) canab(ensium)</i>	-	ISM V, 154	117-139	coleg cu C. Valerius Pudens
7.	P. Val(erius) Cleme(n)s	<i>m[ag(ister)] (canabensium)</i>	-	ISM V, 156	139-161	<i>veteramus le(gionis) V. Mac.</i>
8.	L. Val(erius) Crispus	<i>aedilis</i> (în <i>canabae</i>)	-	CIL III, 6162; Vulpe 1953, 568, ISM V, 156.	139-161	-

9.	C. Val(erius) Pud(ens)	mag(ister) canab(ensium)	-	ISM V, 154.	117-139	<i>veteranus le(gionis) V. Mac.</i>
10.	[...]man qui et Sic[...]	magister (in civitas Troesmensium)	-	ISM V, 157.	139-161	Coleg de magistratură cu Aquilinus

Tabelul XIII. Notabilii de la Troesmis – perioada municipală

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Surse	Datare	Observații
1.	Ael(ius) Aelianus	IIvir aed(ilis) [q(uaestor)] [m]uni(cipii) Tro(e)s(mensium)	-	ISM V, 164; Mrozewicz 1989, 98, nr. 28.	Sec. III	-
2.	Aeli]us Sacc[o]	[duumvi]r q(uin)q(uennalis)	-	ISM V, 165; AE 1960, 338; Mrozewicz 1989, 98, nr. 31.	După 180	-
3.	M. Antistius Domitius	(a)ed(ilis) q(uaestor)	-	CIL III, 7504; ISM V, 148; ILS 7184; Mrozewicz 1989, 98, nr. 38.	Sec. II/III	-
4.	M. Antistius Rufus	pont(i)f(ex)	-	CIL III, 7504; ISM V, 148; ILS 7184; Mrozewicz 1989, 99, nr. 40.	Prima parte a sec. III	-
5.	C. Arrius Quintianus	bis duumviralis augur mun(icipii) Troesmens(is)	-	CIL III, 7560 = ISM II, 244 (80) Stoian 1962, 210, nr. 4; Mrozewicz 1989, 98, nr. 29.	Sec. III	Claudia Servata-uxor, Arrius Quintianus-filius
6.	C. E[g]natus C. [f(ilius)] Fab(ia) Valens	decuri[o] m[u]n[i]c(ipii) Troesm(ensium)	-	CIL III, 6188; ISM V, 183; Mrozewicz 1989, 98, nr. 25.	Sec. II/III	C. Egnatius Valens-miles leg. V Macedonica-filius
7.	Fl(avius) Reg[inus]	III] vir	-	CIL III 7513; ISM V, 252.	După 195	-

8.	Iul(ius) Herculanius	<i>aed(ilis)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6235 = 7599; <i>ISM</i> V, 163; Mrozewicz 1989, 98, nr. 39.	Sec. II/III	Ginerele lui C. Valerius Longinianus
9.	[I]uli[us Isa?]eus	<i>decurio q(uaestor)</i> <i>[mu]n(icipii)</i> <i>Troesm(ensium)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6199 = 12481; <i>ISM</i> V, 149; Mrozewicz 1989, 98, nr. 26.	Sec. II/III	-
10.	Iul(ius) Saturninus	<i>q(uaestor)</i> <i>municipi(i) eiusdem</i>	-	<i>CIL</i> III, 6199 = 12481; <i>ISM</i> V, 149; Mrozewicz 1989, 98, nr. 26.	Sec. II/III	-
11.	C. Iul(ius) Saturninus	<i>d(u)umver</i> <i>qu(aestor) aedil(is)</i>	-	<i>CIL</i> III, 7508; <i>ISM</i> V, 187; Mrozewicz 1989, 98, nr. 30.	Sec. III	Mai este amintit ca și <i>quaestor</i> în <i>ISM</i> V, 149
12.	[Ti]b(erius) Vitales	<i>[sa]cerd(os)</i> <i>provin[c(iae)]</i>	-	<i>CIL</i> III, 7506 = <i>ISM</i> V, 194.	Sec. II/III	<i>ex [b(ene)ff(icia)rius]</i> , <i>vet(eranus)</i> <i>leg(ionis) V Mac(edonicae)</i>
13.	M. Ulp(ius) Antipater	<i>bis duumviral(is)</i> <i>sacerd(os) provin(ciae)</i> <i>pontifex</i>	-	<i>CIL</i> III, 773 = 6170; <i>ISM</i> V, 151; <i>AE</i> 1958, 187; Mrozewicz 1989, 98, nr. 32.	218-222	-
14.	M. Ulp(ius) Marcianus	<i>Ilvir q(uin) q(uennalis)</i> <i>pont(i)f(ex) m(unicipii)</i> <i>Tr(oesmensium)</i>	-	<i>CIL</i> III, 7504; <i>ISM</i> V, 148; <i>ILS</i> 7184; Mrozewicz 1989, 98, nr. 37.	Sec. II/ III	-
15.	[U]lp(ius) Quad[rat]us	<i>dec(urio) m(unicipii)?</i>	-	<i>ISM</i> V, 110; Bujor 1954, 601.	Sec. II/III	
16.	C. Valerius Longinianus	<i>Ilvir, flamen aed(ilis)</i> <i>qu(aestor) mu(nicipii)</i> <i>Tr(oesmensium)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6235 = 7599; <i>ISM</i> V, 163; Mrozewicz 1989, 98, nr. 33.	Sec. II/ III	-
17.	[-----] Festus	<i>augur mun(icipii)</i> <i>Troes(mensium)</i>	-	<i>CIL</i> III, 7509; <i>ISM</i> V, 166; Mrozewicz 1989, 99, nr. 49.	Prima parte a sec. III	-

Tabelul XIV. Augustalii de la Troesmis

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Surse	Datare	Observații
1.	[Pu]blicius Viato[r]	<i>aug(ustalis) mun(icipii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6200; <i>ISM</i> V, 180.	Sec. III	-

Tabelul XV. Notabilii de la Noviodunum-perioada premunicipală

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	Celsius Celerianus	<i>mag(ister)</i> (în <i>canabae</i>)	-	<i>ISM</i> V, 268.	Sec. II	Coleg cu Claudius M.
2.	Claudius M.	<i>mag(ister)</i> (în <i>canabae</i>)	-	<i>ISM</i> V, 268.	Sec. II	-
3.	Ti. Claudius Valens	<i>q(uin)q(uennalis)</i> (în <i>canabae</i>)	-	<i>ISM</i> V, 268.	Sec. II	-

Tabelul XVI. Notabilii de la Noviodunum-perioada municipală

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	N	<i>quaestor municip(ii) Noviod(uni)</i>	-	Barnea 1988, 54.	Încep. sec. III	-

Tabelul XVII. Notabilii de la Tropaeum Traiani

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	[A]el(ius) Ant(onius) F(irmus)	<i>duumvir [m]unic(ipii) Trop(aei)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14214.6; parțial în Tudor 1956, 596, nr.75, fig. 18 c; Doruțiu 1962, 133; Mrozewicz 1989, 100, nr. 58.	Sec. III (?)	Aelia Quirilla- <i>fillia</i> ; Ant(onius) Sabinus și Ant(onius) Eternalis- <i>fillii</i>
2.	Ael(ius) Ant(onius) Sabin]us	<i>duumvir [m]unic(ipii) Trop(aei)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14214.6; Doruțiu 1962, 133; Mrozewicz 1989, 100, nr. 59.	Sec. III (?)	[A]el. Ant(onius) F(irmus)- <i>pater</i>
3.	Ael(ius) Castus	<i>[d(u)]umvira[l]es</i>	-	Poenaru- Bordea 1963, 294.	Sec. II-III	-
4.	[P.] Ae[lius Fl]oru[s] ?	<i>Ilv[ir] q(uin)q(uennalis)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12465; Popescu 1964, 188.	213 sau 217	Coleg de magistratură cu M. Ulp(ius) [Ma]rci-[anu]s?
5.	Ael(ius) Inserus	<i>Il v[ir]?[l]</i>	-	<i>CIL</i> III, 12466; Mrozewicz 1989, 100, nr. 57.	Sec. II-III	-
6.	[A]ur(elius) Fl(avius) Aquila	<i>sac(erdos)</i>	-	Tudor 1956, 593, nr. 66, Mrozewicz 1989, 102, nr. 84, n. 804.	Sec. II-III	Inscripția este dispărută
7.	M. Aur(elius). Flaviu(s)	<i>d[uum]mver(?)</i>	-	<i>CIL</i> , III, 7484 = <i>CIL</i> III, 12.461; <i>AE</i> , 1964, 253; Popescu 1964, 201.	Sec. III	Coleg cu T. Claud(ius) Germanu(s)
8.	T. Claud(ius)] Germanu(s)	<i>d[uum]mver(?)</i>	-	<i>CIL</i> III, 7484 = <i>CIL</i> III, 12.461; <i>AE</i> 1964, 253; Popescu 1964, 201; Mrozewicz 1989, 101, nr. 61.	Sec. III	-
9.	Fl(avius) Germanus	<i>dec(urio) m(unicipii) T(ropaei)</i>	-	Barnea 1977, 351; Mrozewicz 1989, 100, nr. 52.	Sec. III	-
10.	Fl(avius) Petronius	<i>sac(erdos)</i>	-	Barnea 1977, 351; Mrozewicz 1989, 102, nr. 83.	Sec. III	-

11.	L. Fufidi(u)s Lucianus	<i>dec(urio) Ilvir m(unicipii)</i>		<i>AE</i> 1964, 252; Popescu 1964, 193; Mrozewicz 1989, 100, nr. 53.	170	Ulpia Marcia- <i>uxor</i>
12.	C. Fuscinus Surus	<i>Ilvir</i>	-	Tocilescu 1892, 5; <i>CIL</i> III, 12.473, Doruțiu 1962, 136, nr. 16; Mrozewicz 1989, 101, nr. 62.	Sec. II-III	-
13.	Iul(ius) Herculanus	<i>qu a estor</i>	-	<i>CIL</i> III, 7484 = 12461; <i>AE</i> 1964, 253; <i>ILS</i> 7183; Popescu 1964, 201; Mrozewicz 1989, 101, nr. 77.	Sec. III	-
14.	Iul(ius) Quirillus	<i>a(e)dill s </i>	-	<i>CIL</i> III, 7484 = 12461; <i>AE</i> 1964, 253; <i>ILS</i> 7183; Popescu 1964, 201; Mrozewicz 1989, 101, nr. 73.	Sec. III	Coleg cu Valerius Valerianus
15.	Iuli(us) Marcus	<i>II vir quinquennalis</i>	-	<i>AE</i> 1964, 251; Popescu 1964, 192; Mrozewicz 1989, 101, nr. 63.	181	-
16.	Iulius Marcus	<i> quaestor ? </i>	-	<i>CIL</i> III, 14214, 2; Popescu 1964, 188- 189; Mrozewicz 1989, 101, nr. 78.	238	tatăl
17.	Iulius Marcus	<i> quaestor ? </i>	-	<i>CIL</i> III, 14214, 2; Popescu 1964, 188- 189; Mrozewicz 1989, 102, nr. 79.	238	fiul
18.	C. Iul(ius) Messiu[s]	<i>aedilis</i>	-	<i>CIL</i> III, 14214, 2; Tocilescu 1900, 210; Popescu 1964, 188-189; Mrozewicz 1989, 101.	238	Coleg cu M. Ulpus Antistianus
19.	C. Iuli(us) Vale(n)s	<i>Ilvir</i>	-	Tocilescu 1892, 5; <i>CIL</i> III, 12.473, Doruțiu 1962, 136, nr. 16; Mrozewicz 1989, 101, nr. 64.	Sec. II-III	-
20.	C. Iul(ius) Valentinus	<i>bis Ilviral(is) munic(ipii) Trop(aei)</i>	-	Tocilescu 1892, 5; <i>CIL</i> III, 12.473; Doruțiu 1962, 136, nr. 16; Mrozewicz 1989, 101, nr. 65.	Sec. II-III	Iulia Surilla- <i>mater</i> ; Iulia Valentin(a)- <i>fillia</i> , C. Iul(ius) Vale(n)s C. Fuscinus Surus- <i>fratres</i>
21.	L. M[e]mmius Vale(n)s	<i>dec(urio) m(unicipii)</i>	-	<i>CIL</i> III, 14214 ⁴ ; Mrozewicz 1989, 100, nr. 54.	Sec. II/III	

22.	Qu(intius) Priscianus	<i>Ilvir quinquennalis</i>	-	AE 1964, 251; Popescu 1964, 192; Mrozewicz 1989, 101, nr. 67.	181	Coleg de magistratură cu Iuli(us) Marcus
23.	M. Ulp(ius)	<i>Il vir</i>	-	Tocilescu 1900, 210; CIL III, 14214.2; Popescu 1964, 188-189.	238	Coleg de magistratură cu ...P]isc[inus?]
24.	M. Ulp(ius) Ant(istianus)	<i>aedilis</i>	-	CIL III, 14214. 2; Tocilescu 1900, 210; Popescu 1964, 188-189; Mrozewicz 1989, 101, nr. 75.	238	-
25.	Ulp(ius) Herculanus	<i>qu/a/estor</i>	-	CIL III, 7484 = 12461; AE 1964, 253; ILS 7183; Popescu 1964, 201.	Sec. III	-
26.	M. Ulp(ius) [Ma]rci[anu]s?	<i>Ilv[ir] q(uin)q(uennalis)</i>	-	CIL, III, 12465; Popescu 1964, 188.	21 I sau 216	Un M. Ulpius Marcianus este întâlnit și la Troesmis cu aceeași funcție
27.	P. Valerius...	<i>Ilvir i(ure) d(icundo)</i>	-	CIL III 14.437 = 12.462; Tocilescu 1892, 6; Tocilescu 1900, 209; Mrozewicz 1989, 101, nr. 70, n. 790.	Sec. II-III	-
28.	Val(erius) Valerianus	<i>a(e)dili[s/]</i>	-	CIL III, 7484 = 12461; AE 1964, 253; ILS 7183; Popescu 1964, 201. Mrozewicz 1989, 101, nr. 76.	Sec. III	-
29.	P.Var(ius) Va[lens] sau Va[lentinus]	<i>Ilvir</i>	-	Doruțiu 1962, 137, fig 2a și 2b.	Sec. II-III	-
30.	Cresce(n)s	<i>aed(ilis)</i>	-	AE 1964, 251; Popescu 1964, 192; Mrozewicz 1989, 101, nr. 71.	181	Coleg cu Sabinus
31.	Marcus	<i>(quaestor)</i>	-	AE 1964, 251; Popescu 1964, 192.	181	-
32.	...P]isc[inus?]	<i>Il vir</i>	-	CIL III, 14214.2; Popescu 1964, 188-189; Mrozewicz 1989, 101, nr. 66.	238	-
33.	Sabinus	<i>aedilis</i>	-	AE 1964, 251; Popescu 1964, 192; Mrozewicz 1989, 101, nr. 74.	181	-

34.	Severus	(<i>quaestor</i>)	-	AE 1964, 251; Popescu 1964, 192; Mrozewicz 1989, 102, nr. 81.	181	-
-----	---------	---------------------	---	--	-----	---

Tabelul XVIII. *Curatores civitatis* de la Tropaeum Traiani

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	T. Ant(onius) Cl(audius) Alfenus Arignotus	λογιστής (<i>curator civitatis</i>)	λογιστής (<i>Curator civitatis</i>) la Histria, Apollonia, și în Seleucia Pierriae, Alexandria ad Issum, Rhossus, din Siria.	CIG 3497, Robert 1934, 216- 220; Petolescu 1996, 254.	A doua jum. a sec. II	<i>Eques Romanus</i>

Tabelul XIX. Notabilii de la Nicopolis ad Istrum

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	Π. Αἴλιος Μηνιανός	ἀρχιερεὺς φιλότιμος	-	IGBulg II, 642.	238-240	-
2.	Τ(ίτος) Αἴλ(ιος) ●κλάτιο[ς]	ἄρχων Γερουσιαστής φιλότιμος...	-	T. Ivanov 1987, 289-293.	Sec. II/III	-
3.	Ἀσκληπιόδωρος Ἀσκληπιάδου	ἀρχιερατικός	-	IGBulg II, 645.	A doua jum. a sec. III	-
4.	Αὐρήλιος Δινεδινίς	πρῶτος ἄρχων	-	IGBulg II, 730.	218-235	Inscripție găsită la Discoduraterae

5.	Αὐρῆ(λιος) Θεόδοτος Νισβηνός	ἀρχιερατικός	-	<i>IGBulg</i> II, 640.	234	-
6.	Ἀντώνιος Φήλιξ	ἀρχιερεὺς φιλότιμος	-	<i>IGBulg</i> II, 641.	239-240	-
7.	Αὐρῆ(λιος) Ὀνεσίωv Διομήδου	ἀγορανόμος ἱερε[ύς]	-	<i>IGBulg</i> II, 691, <i>IGR</i> I, 585; Seure 1907, 425-426.	Sec. II-III	-
8.	Καλπούρνιος Γάιος	γερουσιαστής	-	<i>IGBulg</i> II, 692.	Sec. II-III	Membru al tribului Ἀπολλωνίς
9.	Κλ(αύδιος) Μοντανός	βουλ(ευτής)	-	<i>IGBulg</i> II, nr. 681; Seure 1908, 57, nr. 61.	Încep. sec. III	-
10.	Τιβέριος Κλαύδιος Πρεισκεῖνος	πρῶτος ἄρχων, ἀργυροταμίας	-	<i>IGBulg</i> II, 665.	Sec. II-III	-
11.	Φλ(άβιος) Ἀσια[νός]	βουλ(ευτής)	-	<i>IGBulg</i> II, 678; Seure 1908, 44, nr. 45.	Sec. III	-
12.	Ἰούλιος Εὐτύχης	ἀρχιερατικός	-	<i>IGBulg</i> II, 646.	Prima parte a sec. III	-
13.	Ἰούλιος Ἰουλιανός	πρῶτος ἄρχων, ἀρχιερεὺς	-	<i>IGBulg</i> II, 642.	238-240	-
14.	Ἰούλιος Ἰουλιανός	ἀρχι ιερεὺς	-	<i>IGBulg</i> II, 643.	235-237	Este nr. 13
15.	Ἰούνιος Λουκιανός	ἀρχιερεὺς	-	<i>IGBulg</i> II, 705.	Încep. sec. III	-
16.	Γ. Ἰούλιος Οὐαλέριος	βουλευτής	-	<i>IGBulg</i> II, 598.	Sec. II-III	Înscriptie găsită la Melta (<i>vicus Pereprus</i>)
17.	Μ(άρκος) Ἰο[ύ]νιος Λ[ο]υκιανός	ἀρχιερατικός	-	<i>IGBulg</i> II, 632.	212-213	-
18.	Μ(άρκος) Ἰο[ύ]νιος Λ[ο]υκιανός	ἀρχιερατικός	-	<i>IGBulg</i> II, 633.	212-213	-
19.	Μινίκια Φιρμεῖνα	φιλότειμος ἀρχιερεία	-	<i>IGBulg</i> II, 660.	161-163	Fiica lui Μινίκιος Ο-

20.	Μινίκιος Ο -	ὁ ἀρχιερεὺς τῆς πόλεως	-	<i>IGBulg</i> II, 660.	161-163	-
21.	Οὐλπία Ἀγρειππεινα	ἀρχιερατική	-	<i>IGBulg</i> II, 632.	212-213	Soția lui Ἰο[ύ]νιος Λ[ο]υκιανός
22.	Οὐλπία Ἀγρειππεινα	ἀρχιερατική	-	<i>IGBulg</i> II, 633.	212-213	Este nr. 21
23.	Ζιαμητραλὶς Βιθυος	ιερεὺς	-	<i>IGBulg</i> II, 719.	Sec. II-III	-
24.	Βάλης	Πρωτάρχων, Ζηνὸς ἱερεὺς	-	<i>IGBulg</i> II, 657.	Sec. III	-
25.	Ουά[λ](η)ς ?	βουλ(ευτής), ἱερεὺς Ῥώμ[ης]	-	<i>ILBulg</i> 701.	Sec. II-III	-
26.	N	Πρωτάρχων, ἀρχιερεὺς	-	<i>IGBulg</i> II, 764.	Sec. III	Inscripție găsită la Sejaci
27.	C. Annius Verus	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12340= <i>ILBulg</i> 405.	Încep. sec. III	-
28.	T. Ael(ius) Felix	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6150= <i>ILBulg</i> 438.	Sec. II-III	-
29.	Arrius H(e)rcul(anus)	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6150= <i>ILBulg</i> 438.	Sec. II-III	-
30.	Aur(elius) Marcus	<i>dec(urio)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6150= <i>ILBulg</i> 438.	Sec. II-III	-
31.	L. Aurelius Surus	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12422 = <i>ILBulg</i> 377.	Încep. sec. III	-
32.	Florus Gerulonis	<i>bul(euta)</i>	-	<i>ILBulg</i> 382.	Sec. II-III	-
33.	L. Gem(inus) H(e)rcula(nus)	<i>/b/ul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6150= <i>ILBulg</i> 438.	Sec. II-III	-
34.	Iustus Rescupori(s)	<i>bul(euta)</i>	-	<i>ILBulg</i> 406.	Sec. II-III	Inscripție descoperită la Damjanov
35.	L. Petronius Sentius	<i>sacerdotalis</i>	-	<i>ILBulg</i> 410.	Sec. III	Flavia Margarita- <i>coniux</i> Inscripție de la Višovgrad

36.	P]omp(eius) Magnus	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12410 = <i>ILBulg</i> 433.	Încep. sec. III	-
37.	L. Porcius Ambibius	<i>aedilicius, magistratus bis, sacerdos</i>	-	T. Ivanov 1991, 39.	Încep. sec. III	Antonia Gnaesia- <i>uxor</i>
38.	Sentius Veranus	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6150=7437.	Sec. II-III	<i>princeps c(ollegii?)</i>
39.	P. Tenacius Vindex	<i>buleuta civitatis Nicopolitanorum</i>	-	<i>CIL</i> III, 1481=6265, <i>IDR</i> III, 2, 120; <i>IDR</i> III, 5,2, 582.	Sec. II-III	Cocceia Valeria- <i>uxor</i>
40.	[Valerianus Secun]dinus	<i>sac(erdos)</i>	-	Zawadzki 1964, 532-534; <i>AE</i> 1965, 128.	Încep. sec. III	Aeternalis- <i>filius</i>
41.	C. Val(erius) C. lib(ertus) Epagathus	<i>aedilis Nicop(olis)</i>	-	<i>CIL</i> III, 12435; <i>ILBulg</i> 391.	Încep. sec. III	C. Val(erius) Castus- <i>pater</i>
42.	Val(erius) Maximus	<i>bul(euta)</i>	-	<i>ILBulg</i> 413.	Sec. III	Inscripție de la Paskalevec
43.	C. Valerius Valens	<i>sacer(dos)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6150= <i>ILBulg</i> 438.	Sec. II-III	-
44.	Severus	<i>bul(euta)</i>	-	<i>CIL</i> III, 6145 = 12342 = <i>ILBulg</i> 378.	Sec. II-III	-
45.	..us Verus	<i>sacer(dos)</i>	-	<i>ILBulg</i> 415.	Sec. II-III	Inscripție de la Paskalevec

Tabelul XX. Notabilii de la Marcianopolis

Nr. crt.	Numele	Funcții	Conexiuni	Surse	Datare	Observații
1.	Μ. Πομπ[ή]ιος Λούκιος	βουλευτής	Βουλευτής Διονυσοπολιτῶν, Καλατιανῶν	Mirtchew 1968, 171; <i>IGB</i> I, 24 bis; Gerov 1971, 434-435.	După 212	<i>beneficiarius legionis I Italiae Antoniniana</i>
2.	N	ἄρχων	-	Gerov 1975, 57 și n. 83.	137-161	-

3.	T. Aurelius T. f. Papir(ia) Flavinus	buleuta civitatis <i>Marcianopol(itanorum)</i>	<i>princeps ordinis col(oniae) Oesc(ensium), buleuta civitatiu[m]Tyranorum, Dionysiopol(itanorum), Tungroru[m] et Aquincen sium</i>	<i>CIL III 14416; ILBulg 18; AE 1900, 155 = AE 1961, 208 = AE 1999, 1326.</i>	211-212	<i>eques Romanus primipilaris, patron[us] collegi(i) fabr(um)</i>
4.	Cosconius Ingenus	<i>dec(urio)</i>	-	<i>CIL III, 7471; ADBulgar 376; Gerov 1975, 56.</i>	Sec. II-III	-
5.	N	<i>[pr]aefectu[s] iure]dic[undo]</i>	-	<i>CIL III 12445 = 14211,12; ADBulgar 415.</i>	Sec. II-III	Inscripție funerară descoperită la Provaclia

Tabelul XXI. Funcțiile municipale, civile și religioase, din orașele romane de la Dunărea de Jos

Orașul/Funcția	<i>Duumviri</i>	<i>Aediles</i>	<i>Quaestores</i>	<i>Sacerdotes</i>	<i>Pontifices</i>	<i>Flamines</i>	<i>Augures</i>	<i>Haruspices</i>
Viminacium	6	3	3	1	1	3	2	-
Ratiaria	1	3	-	-	1	-	1	-
Oescus	8	1	-	2	2	3	1	1
Novae	-	-	-	-	-	-	-	-
Durostorum	3	2	2	5	-	-	-	-
Troesmis	8	5	5	2	3	1	2	-
Noviodunum	-	-	1	-	-	-	-	-
Tropaeum Traiani	18	6	6	2	-	-	-	-

Tabelul XXII. Reprezentativitatea magistraturilor urbane din orașele romane de pe linia Dunării de Jos (în %) ⁸

Orașul/ funcția	Viminacium Municipiu (Hadrian) Colonie (Gordian III)	Ratiaria Colonie (Traian)	Oescus Colonie (Traian)	Novae Municipiu (Septimius Severus sau Caracalla)	Durostorum Municipiu (Septimius Severus sau Caracalla)	Tropaeum Traiani Municipiu (Hadrian)	Troesmis Municipiu (Marcus Aurelius)	Noviodunum Municipiu (Septimius Severus sau Caracalla)
Magistrați supremi (i. d.)	4, 51	0, 66	5, 33	0	5, 45	13, 53	8, 86	0
<i>Aediles</i>	2, 25	2	0, 66	0	3, 63	4, 51	5, 60	0
<i>Quaestores</i>	2, 25	0	0	0	3, 63	4, 51	5, 60	1, 81
<i>Flamines</i>	2, 25	0	2	0	0	0	1, 12	0

Tabelul XXIII. Raportul dintre instituțiilor municipale atestate și numărul deținătorilor acestora

Orașul/magistratura	Viminacium	Ratiaria	Oescus	Novae	Durostorum	Troesmis	Noviodunum	Tropaeum Traiani
numărul magistraturilor menționate	19	6	18	0	7	26	1	32
numărul persoanelor deținătoare de magistraturi	17	6	11	0	7	15	1	32

⁸ Un *terminus ante quem* pentru a reda reprezentativitatea magistraturilor municipale a fost ales anul 250.

Tabelul XXIV. *Magistri* din *vici* Moesiei Inferior

Nr. crt.	Numele	Locația	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	P. Ael(ius) Attalus	<i>vicus Trullensis</i>	-	<i>CIL</i> III, 14412.3; <i>ILBulg</i> 183; <i>AE</i> 1902, 123.	A doua parte a sec. II	Coleg cu T. Ael(ius) Secu[n]dus
2.	T. Ael(ius) Secu[n]dus	<i>vicus Trullensis</i>	-	<i>CIL</i> III, 14412.3; <i>ILBulg</i> 183; <i>AE</i> 1902, 123.	A doua parte a sec. II	-
3.	Belliciu(s) Val(erius)	<i>vicus Trullensis</i>	-	<i>CIL</i> III, 14409; <i>ILBulg</i> 180.	161-169 sau 198-209	Coleg cu Mnaseas Poli(us)
4.	Mnaseas Poli(us)	<i>vicus Trullensis</i>	-	<i>CIL</i> III, 14409; <i>ILBulg</i> 180.	161-169 sau 198-209	-
5.	Ulpus Ulpian(us)	<i>vicus Celeris</i>	-	<i>ISM</i> I, 351.	177	-
6.	Aelius Aelianus	<i>vicus Clementiani</i>	-	<i>ISM</i> V, 92.	195	Este menționat ca <i>magistratus vici Clementianescus</i>
7.	Fl(avius) Ianu[a]rius	<i>vicus Clementiani</i>	-	<i>ISM</i> V, 93.	196	[<i>mag(ister)? vi]ci Clementianen[is]</i>
8.	Coc(ceius) Hilus	<i>vicus Hi...</i>	-	<i>CIL</i> III, 12494; <i>ISM</i> V, 6.	Sec. II	-
9.	Ponti(anus?) Vale(rius)	<i>vicus Narcissiani</i>	-	Tudor 1950, 469; Tudor 1962a, 119, <i>ISM</i> II, 133.	161-180 sau sec. III	-
10.	Sil(vius) Ca(s)i(us)	<i>vicus Novus</i>	-	<i>ISM</i> V, 233.	178	-
11.	...P[i?]so	<i>vicus Novus</i>	-	<i>ISM</i> V, 233.	178	coleg cu Sil(vius) Ca(s)i(us)
12.	Aelius Gem[inus]	<i>vicus Petra</i>	-	<i>ISM</i> V, 222.	Sec. II/III	Coleg cu Nymphidius Maximus
13.	Nymphidus Maximus	<i>vicus Petra</i>	-	<i>ISM</i> V, 222.	Sec. II/III	-

14.	Aelius Bellicus	<i>vicus Quintionis</i>	-	I. <i>AE</i> 1956, 211; <i>ISM</i> I, 327; II. <i>AE</i> 1924, 144; <i>ISM</i> I, 330.	I. 13.06.167 și II. 13.06.175	Este menționat în două inscripții. În prima era coleg cu Mucaporus Ditugeti, iar în a doua cu Mucatralus Doli
15.	Bizienis	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 325.	13.06.144	Coleg cu Ti. Saturninus
16.	Claudius Gaius	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 326.	13.06.149	Coleg cu Durisse al lui Bithus
17.	Cl(audius) Ianuarius	<i>vicus Quintionis</i>	<i>qu(a)es(tor)</i>	<i>AE</i> 1956, 212; <i>ISM</i> I 329; Tudor 1951, 502.	170-174	Coleg cu Lupus T.
18.	Derzenus al lui Aulupor	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 324.	136-161	Este menționat ca <i>magistratus</i> ; coleg cu Sulpicius Narcissus
19.	Derz(enus) al lui Bit(us)	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 332.	13.06.177	Coleg cu Iulius Florus
20.	Durisse al lui Bithus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 326.	13.06.149	-
21.	Ti. Firmus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 331.	13.06.176	Coleg cu Valerius Cutiunis
22.	Iulius Florus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 332.	13.06.177	-
23.	Iulius al lui Geminus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 328.	13.06.169	-
24.	Genicius al lui Brinus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 328.	13.06.169	Coleg cu Iulius al lui Geminus
25.	Lupus T[---]	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 329.	170-174	-
26.	Mucaporus Ditugeti	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 327.	13.06.167	-
27.	Mucatralus al lui Dolus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 330.	13. 06.175	-
28.	[Ti.?] Saturninus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 325.	13.06.144	-
29.	Sulpicius Narcissus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 324.	139-161	Este menționat ca <i>magistratus</i>

30.	Valerius Cutiunis	<i>vicus Quintionis</i>	-	ISM I, 331.	13.06. 176	-
31.	Apollonius Dadae	<i>vicus Sc...ia</i>	-	ISM II, 137.	Sec. II-III	-
32.	Ebrenus	<i>vicus Scenopesis</i>	-	ISM V, 21.	139-161	Apare ca <i>magistras vici Scenopesis</i>
33.	N	<i>vicus Scenopesis</i>	-	ISM V, 22.	175	-
34.	Aelius Herculanus	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 346.	237	Coleg cu Aurelius Fortunatus
35.	Artemas al lui Discorides (Dioscoridentis)	<i>vicus Secundini</i>	-	AE 1950, 237; ISM I, 344.	202	Coleg cu Iustinus al lui Valerius ⁹
36.	Aur(elius) Fortunatus	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 346.	237	-
37.	Bonosus al lui Bonunis	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 347.	238	Coleg cu Iustus al lui Iustinus
38.	Claudius Antoninus	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 349.	246	Coleg cu Cocceius Iustus
39.	Cocceius Iustus	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 349.	246	-
40.	Fl(avius) Valens	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 345.	220	Coleg cu Valerius Cosenis (al lui Cosen ?)
41.	Iustinus al lui Valerius	<i>vicus Secundini</i>	-	AE 1950, 237; ISM I, 344.	202	-
42.	Iustus al lui Iustinus	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 347.	238	-
43.	[---L]onginus	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 342.	182 sau 195	Coleg cu Mucatralis
44.	Mucatralis	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 342.	182 sau 195	-
45.	Valerius al lui Cosen	<i>vicus Secundini</i>	-	ISM I, 345.	220	-
46.	Herculanus	<i>vicus Turis Muca...</i>	-	CIL III, 7533, Stoian 1962, 71; ISM I, 141.	Sec. II-III	Coleg cu ...us Ianuarius

⁹ Probabil un trac romanizat, cu numele scris ca la greci (nume personal și patronimic).

47.	...us Ianuarius	<i>vicus Turis Muca...</i>	-	<i>CIL</i> III, 7533, Stoian 1962, 71; <i>ISM</i> II, 141.	Sec. II-III	-
48.	Flavius Germanus	<i>vicus Ulmetum</i>	-	<i>ISM</i> V, 63.	25 iunie 163	-
49.	Iulius Teres	<i>vicus Ulmetum</i>	-	<i>ISM</i> V, 69; Mrozewicz 1989, 105, nr. 140.	Sec. II	Apare ca <i>magistra(n)s vico Ulmeto</i>
50.	Marti(u)s P(h)ilo	<i>vicus Ulmetum</i>	-	<i>ISM</i> V, 64.	2.07.172	Apare ca <i>mag(ister) vici Ul[me]tinsium</i>
51.	L. Val(erius) Maxellius	<i>vicus Ulmetum</i>	-	<i>ISM</i> V, 62.	140	-
52.	C. Mag(ius) Iulianus	<i>vicus Urb...</i>	-	<i>CIL</i> III, 14441.	Sec. II-III	-
53.	D. Manlius ? Bal...	<i>vicus Urb...</i>	-	<i>CIL</i> III, 14441.	Sec. II-III	-
54.	C. Iulius Vale(n)s	<i>vicus Vergobrittianus</i>	-	<i>ISM</i> V, 115.	Sec. II	<i>veter(anus) leg(ionis) V Mac.</i>
55.	P. Ael(ius) Victorinu[s]	<i>vicus necunoscut (din territorium Dianensium)</i>	<i>decur[io]</i>	Grov 1952/1953, nr. 375; Mrozewicz 1989, 102, nr. 85.	198-211	-
56.	Dyonisios, fiul lui Satyrion	<i>vicus necunoscut</i>	-	<i>ISM</i> I, 363.	Sec. II	μαγιστράτος; coleg și frate cu Herodoros al lui Satyrion
57.	Herodoros al lui Satyrion	<i>vicus necunoscut</i>	-	<i>ISM</i> I, 363.	Sec. II	Apare ca μαγιστράτος
58.	Maximus	<i>vicus necunoscut</i>	-	<i>CIL</i> III, 12487.	187	-
59.	Protophenes	<i>vicus necunoscut (în teritoriul Tropaeum Traiani)</i>	-	Barnea 1969, 599.	235-238	Apare ca μαγιστράτος
60.	Veturius Tertius	<i>vicus necunoscut în territorium Capidavense</i>	-	<i>ISM</i> V, 56.	Sec. II	-

61.	Bu[r]ti[nus]	<i>vicus necunoscut</i>	-	<i>CIL</i> III, 7466; <i>ADBulgar</i> 128.	153-155	<i>[ci]vis Tomita[nus], De]metriu(s)-filiu[s]?</i>
62.	N	<i>vicus necunoscut</i> (în teritoriul Tropaeum Traiani)	-	<i>IGR</i> I, 596.	Prima parte a sec. III	Αpare ca μαγιστράτος

Tabelul XXV. *Quaestores* din *vici* Moesiei Inferior

Nr. crt.	Numele	Locația	Conexiuni	Sursa	Datare	Observații
1.	Caius Alexander	<i>vicus Novus</i>	-	<i>ISM</i> V, 233.	178	-
2.	Cassius Primitivus	<i>vicus Petra</i>	-	<i>ISM</i> V, 222.	Sec. II-III	Coleg cu <i>Ulpus Romanus</i>
3.	Ulpus Romanus	<i>vicus Petra</i>	-	<i>ISM</i> V, 222.	Sec. II-III	-
4.	Caius [Al]exander	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> V, 233.	178	-
5.	(M.) Cocceius Firmus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 328.	13.06. 169	<i>veteranus leg. II Augustae?</i>
6.	Cl(audius) Ianuarius	<i>vicus Quintionis</i>	<i>mag(ister)</i>	<i>ISM</i> I, 327.	167	-
7.	Cocceius Phoebus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 324.	145	-
8.	Dotu al lui Zinebtus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 330.	13. 06.175	-
9.	Fl(avius) Secundus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 331.	13.06.176	-
10.	Fron(tus) Bu[?rt]sitsinus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 332.	13.06.177	-
11.	Terentius Maternus	<i>vicus Quintionis</i>	-	<i>ISM</i> I, 325.	13.06.144	-
12.	Artemidorus	<i>vicus necunoscut</i>	-	<i>ISM</i> I, 363.	Sec. II	-

Tabelul XXVI. *Principes* din Moesia Inferior

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Locația	Observații
1.	Antonius Zinenis	<i>princeps</i>	-	<i>CIL</i> III, 7470 = 14210; <i>ADBulgar</i> 160.	Sec. II	<i>Civitas Ausdecensium</i>	-
2.	M. Atius T. f. Firmus	<i>loci princeps</i>	-	<i>CIL</i> III, 772 = <i>ISM</i> II, 183 = <i>ISM</i> V, 4 = <i>AE</i> 1972, 506.	Sec. II	Capidava? Seimeni?	Cocceia Iulia-coniux
3.	Aur(elius) Victorinus Victoris	<i>princeps vici Tautimosiceus</i>	-	Venedikov 1955, 201; Mrozewicz 1989, 104, nr. 116, n. 837	Sec. II/III	<i>vicus Tautimosiceus</i>	-
4.	C. Iul(ius) C.f. Quadr[at(us)]	<i>princeps loci</i>	<i>Quinquennalis territorii Capidavensis</i>	<i>ISM</i> V, 77	Sec. II	Capidava?	-
5.	N	<i>princeps</i>	-	<i>CIL</i> III, 7481	Sec. II	Teritoriul orașului Tropaeum Traiani	Zudecitulp-coniux

Tabelul XXVII. Alți *quinquennales* din așezări ale Moesiei Inferior

Nr. crt.	Numele	Funcția deținută	Alte funcții	Sursa	Datare	Locația	Observații
1.	C. Iul(ius) Proculus	<i>quinquennal(is) perpetuus</i>	-	Rădulescu 1962, 275-279; <i>ISM</i> III, 83.	103-116	Callatis	-
2.	Ti. Cl(audius) Valens	<i>q(uin)q(uennalis)</i>	-	<i>ISM</i> V, 268.	Sec. II	Noviodunum	-
3.	L. Iul(ius) Iulianus qui et Rundacio	<i>quinquennalis</i>	-	<i>ISM</i> V, 296.	Mijl. sec. II	Barboși	-

ILUSTRĂȚII

ILUSTRAȚII

- Fig. 1. Orașele de pe linia Dunării de Jos (secolele I-III p. Chr.)
- Fig. 2. Provinciile romane în epoca lui Traian
- Fig. 3. Fragment din harta lui N. Sanson (după Ivanov 1997)
- Fig. 4. Fragment din harta lui Chr. Harenberg (după Ivanov 1997)
- Fig. 5. Fragment din harta lui A. Ortelius (după Ivanov 1997)
- Fig. 6. Ruinele de la Viminacium (după Marsigli 1744)
- Fig. 7. Viminacium și teritoriul său (după M. Mirkovic, în *IMS II*)
- Fig. 8. Ratiaria. Zidul de vest cu poarta și turnurile (după Ivanov 1997)
- Fig. 9. Ratiaria. Schița câmpiei Kaleto (după Giorgetti 1987)
- Fig. 10. Oescus după o schiță a lui K. Skorpil (1887)
- Fig. 11. Complexul de fortificații Oescus I și II (după T. Ivanov 1975)
- Fig. 12. Oescus și împrejurimile (după Ivanov 1997)
- Fig. 13. Oescus. Poarta de vest (după Ivanov 1997)
- Fig. 14. Oescus. Complexul *forum*-ului (după Ivanov 1997)
- Fig. 15. Novae I și II (după Ivanov 1997)
- Fig. 16. Novae. Planul castrului legionar – 1. reședința comandantului; 2. dormitoarele soldaților; 3. spitalul militar; 4. casele ofițerilor și tavernele; 5. hală de lucru(?); 6. baie; 7. *locus gromae* (după Press, Sarnowski 1990)
- Fig. 17. Novae I. Poarta de Vest. 1-prima etapă; 2-a treia etapă (după Parniki Pudelko 1981)
- Fig. 18. Novae. Turnul de poartă și turnul de colț nr. 8 dintre Novae I și Novae II (după Ivanov 1997)
- Fig. 19. Durostorum și împrejurimile (după Ivanov 1997)
- Fig. 20. Durostorum. Castrul legionar (după Ivanov 1997)
- Fig. 21. Durostorum. Locuințele din *canabae* (după Ivanov 1997)
- Fig. 22. Troesmis. Cetatea de Vest (reconstituire)
- Fig. 23. Noviodunum și împrejurimile (după Ștefan 1973)
- Fig. 24. Tropaeum Traiani și împrejurimile. Schiță a lui P. Polonic, 1852 (după I. Barnea 1979)
- Fig. 25. Nicopolis ad Istrum. Planul orașului (după Poulter 2003)
- Fig. 26. Nicopolis ad Istrum-reconstituire (după Poulter 2003)
- Fig. 27. Nicopolis ad Istrum. *Forum*-ul (după Bobčev 1928-1929)
- Fig. 28. Evoluția urbanizării în provinciile Pannonia și Moesia Superior (după Mócsy 1974)
- Fig. 29. *Canabae*-le legionare de la Carnuntum și Aquincum (după Mócsy 1974)
- Fig. 30. Aquincum. Raportul dintre *canabae* și *municipium* (după Mócsy 1974)
- Fig. 31. Raportul *castra-canabae-municipia* în orașe din Pannonia și Moesia Superior (după Mócsy 1974)

ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Les cités sur la ligne du Bas Danube (Ier-IIIe siècle ap. J-Chr.)**
Fig. 2. Les provinces romaines à l'époque de Trajan
Fig. 3. Fragment de la carte de N. Sanson (d'après Ivanov 1997)
Fig. 4. Fragment de la carte de Chr. Harenberg (d'après Ivanov 1997)
Fig. 5. Fragment de la carte de A. Ortelius (d'après Ivanov 1997)
Fig. 6. Les ruines de Viminacium (d'après Marsigli 1744)
Fig. 7. Viminacium et son territoire (d'après M. Mirkovic, dans *IMS II*)
Fig. 8. Ratiaria. Le mur d'ouest avec la porte et les tours (d'après Ivanov 1997)
Fig. 9. Ratiaria. L'esquisse du champ Kaleto (d'après Giorgetti 1987)
Fig. 10. Oescus d'après une esquisse de K. Skorpil (1887)
Fig. 11. Les fortifications Oescus I et II (d'après T. Ivanov 1975)
Fig. 12. Oescus et les environs (d'après Ivanov 1997)
Fig. 13. Oescus. La porte d'Ouest (d'après Ivanov 1997)
Fig. 14. Oescus. Le complexe du *forum* (d'après Ivanov 1997)
Fig. 15. Novae I et II (d'après Ivanov 1997)
Fig. 16. Novae. Le plan du castrum légionnaire– 1. la résidence du commandant; 2. les dortoirs des soldats; 3. l'hôpital militaire; 4. les maisons des officiers et les tavernes; 5. halle de travail (?); 6. le bain; 7. *locus gromae* (d'après Press, Sarnowski 1990)
Fig. 17. Novae I. La porte d'Ouest. 1-la première étape; 2-la troisième étape (d'après Parniki Pudelko 1981)
Fig. 18. Novae. La tour de porte et la tour nr. 8 entre Novae I et Novae II (d'après Ivanov 1997).
Fig. 19. Durostorum et les environs (d'après Ivanov 1997)
Fig. 20. Durostorum. Le castrum légionnaire (d'après Ivanov 1997)
Fig. 21. Durostorum. Les habitations de *canabae* (d'après Ivanov 1997)
Fig. 22. Troesmis. La cité d'Ouest (reconstitution).
Fig. 23. Noviodunum et les environs (d'après Ștefan 1973)
Fig. 24. Tropaeum Traiani et les environs. L'esquisse de P. Polonic, 1852 (d'après I. Barnea 1979)
Fig. 25. Nicopolis ad Istrum. Le plan de la cité (d'après Poulter 2003)
Fig. 26. Nicopolis ad Istrum-reconstitution (d'après Poulter 2003)
Fig. 27. Nicopolis ad Istrum. Le *forum* (d'après Bobčev 1928-1929)
Fig. 28. L'évolution de l'urbanisation dans les provinces Pannonie et Mésie Supérieure (d'après Mócsy 1974)
Fig. 29. Les *canabae* légionnaires de Carnuntum et Aquincum (d'après Mócsy 1974)
Fig. 30. Aquincum. Le rapport entre *canabae* et *municipium* (d'après Mócsy 1974)
Fig. 31. Le rapport *castra-canabae-municipia* dans des cités de Pannonie et Mésie Supérieure (d'après Mócsy 1974)

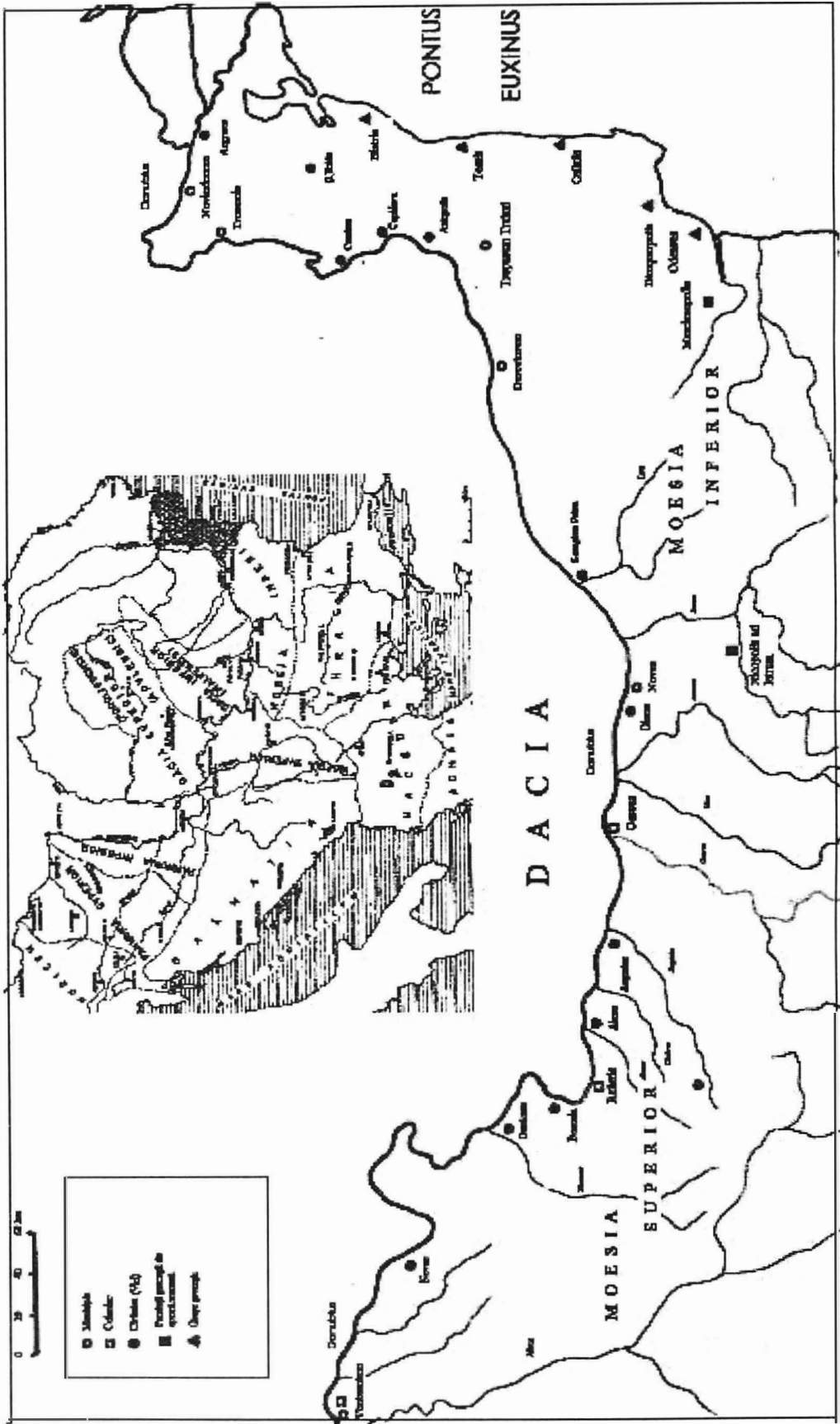

Fig. 1.

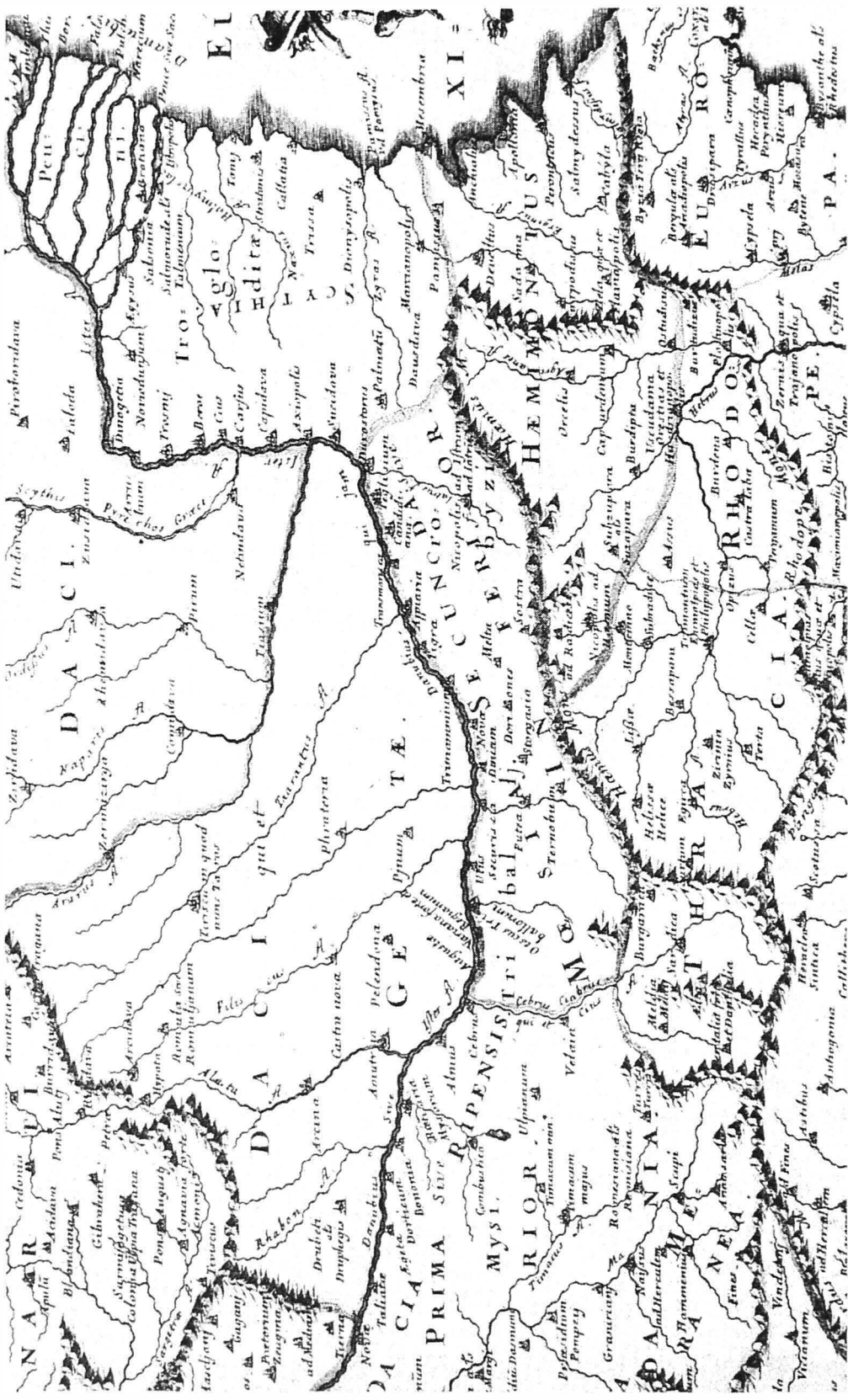

Fig. 3.

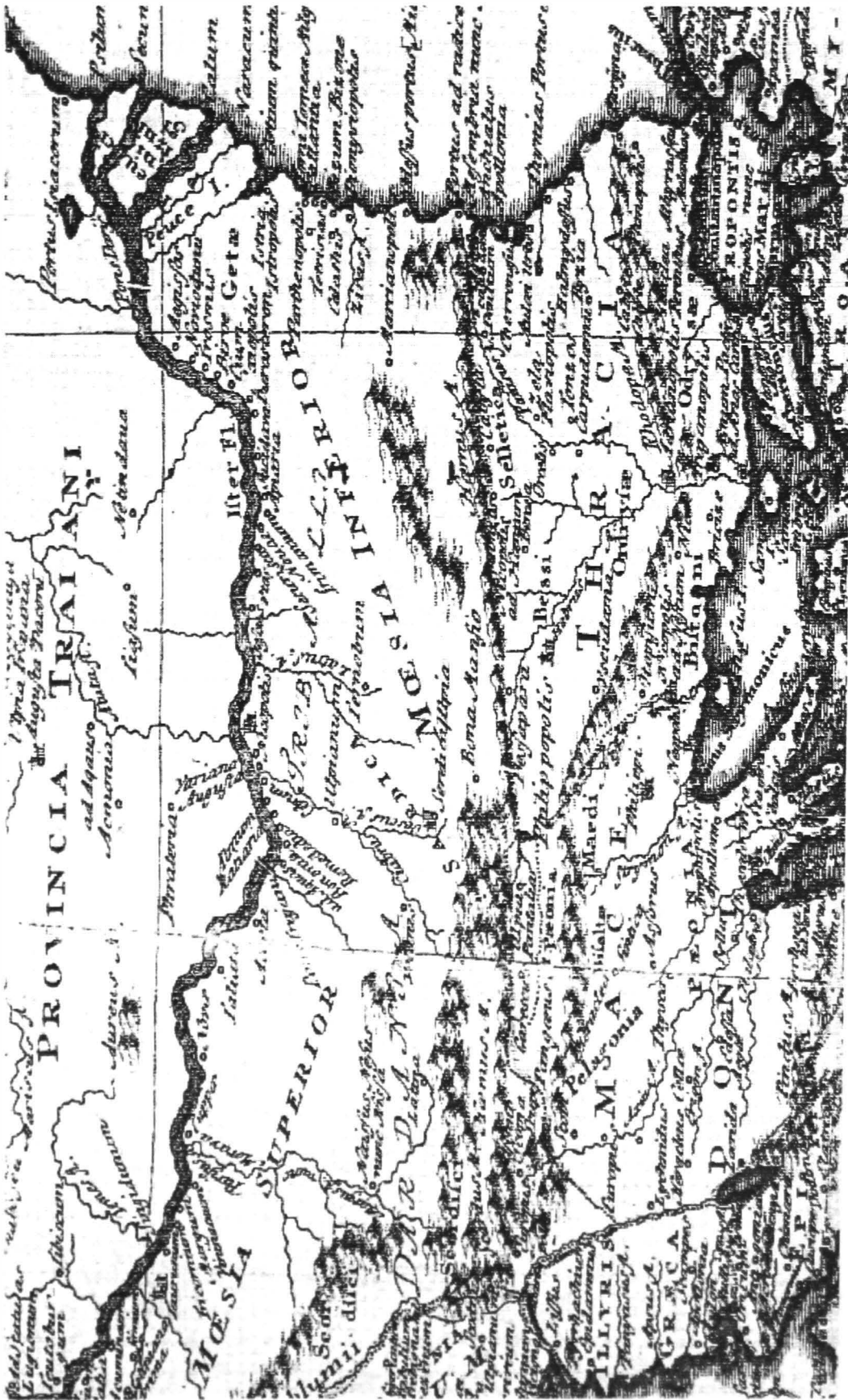

Fig. 4.

Fig. 5.

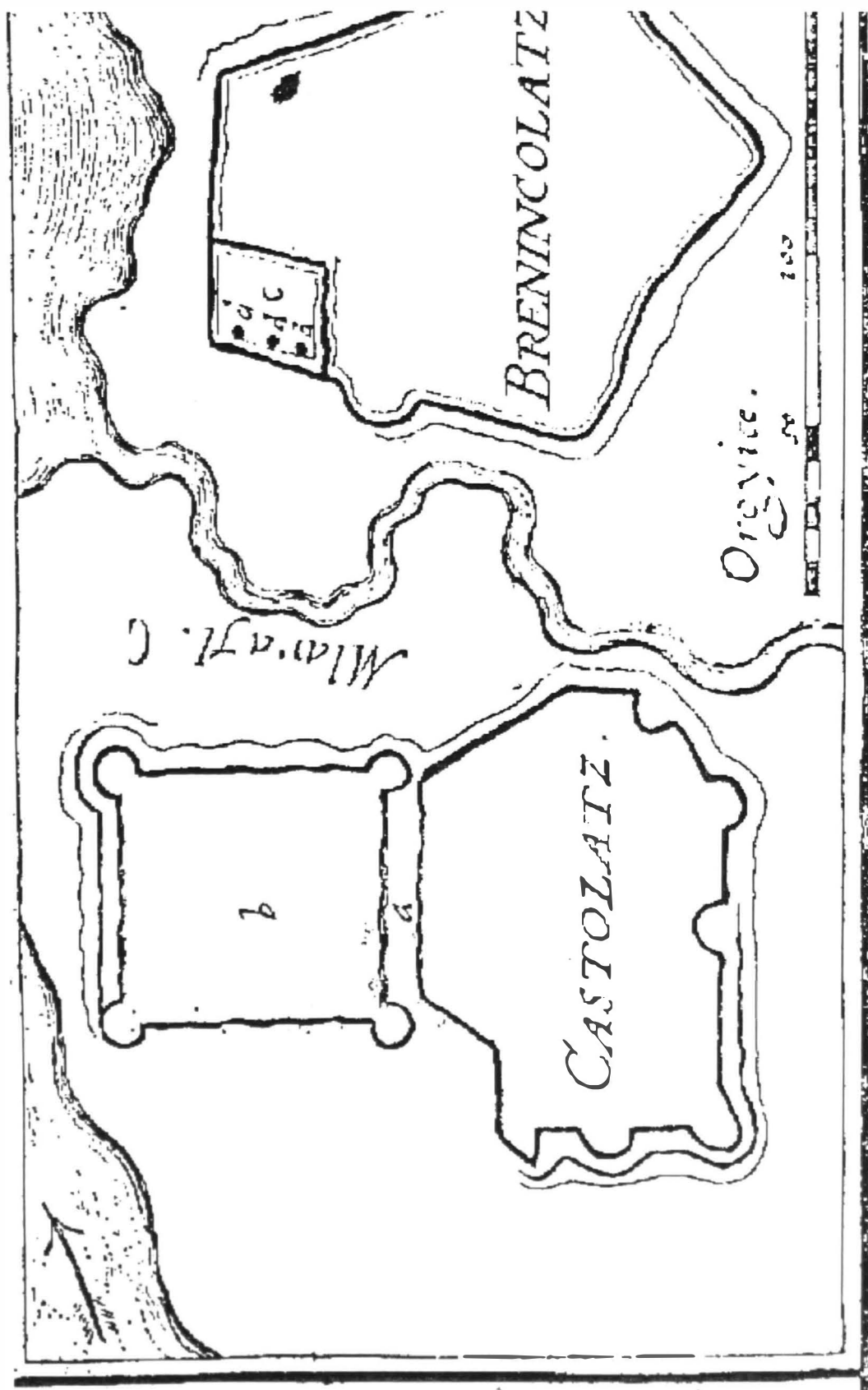
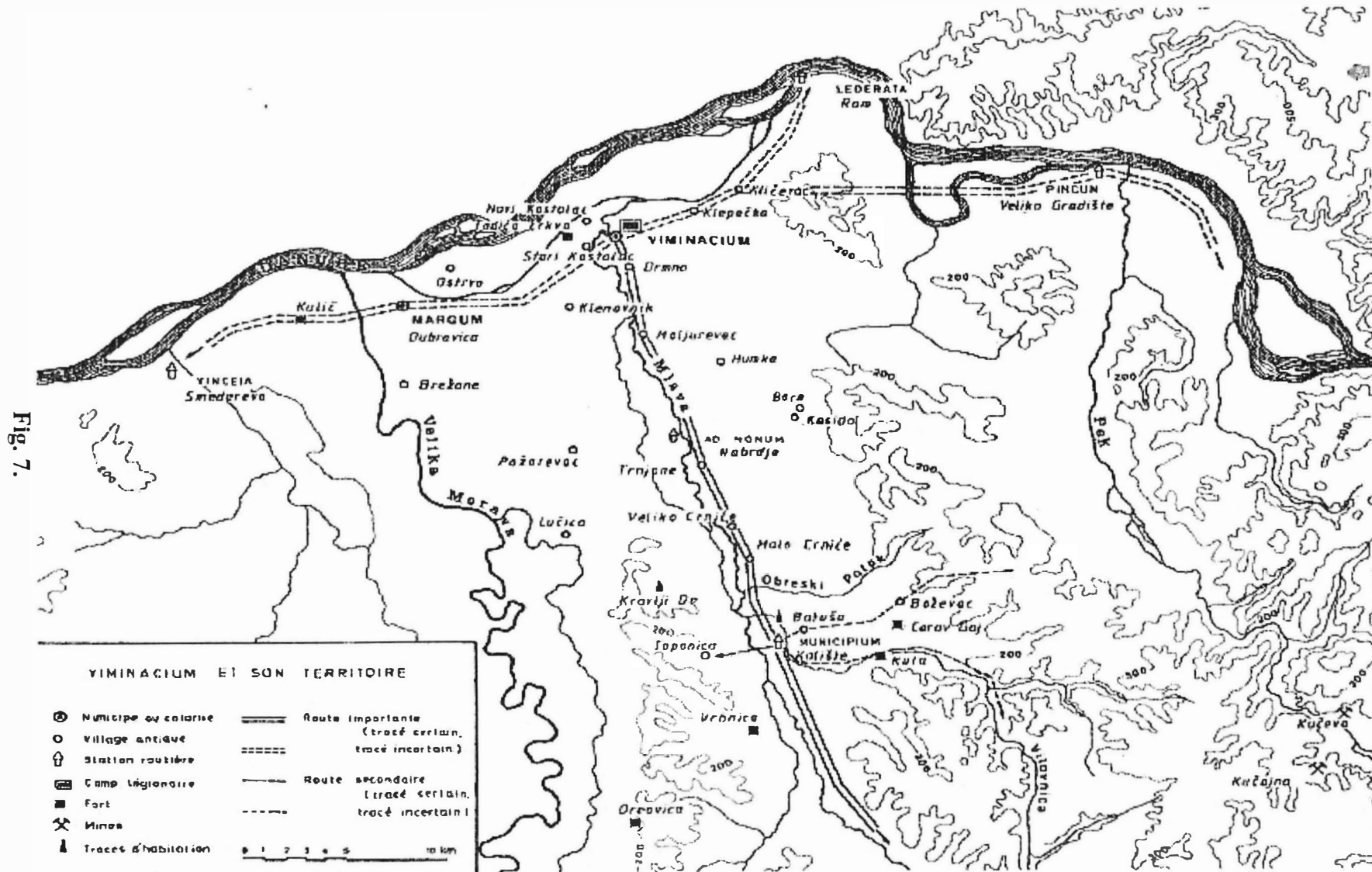

Fig. 6.

Fig. 7.

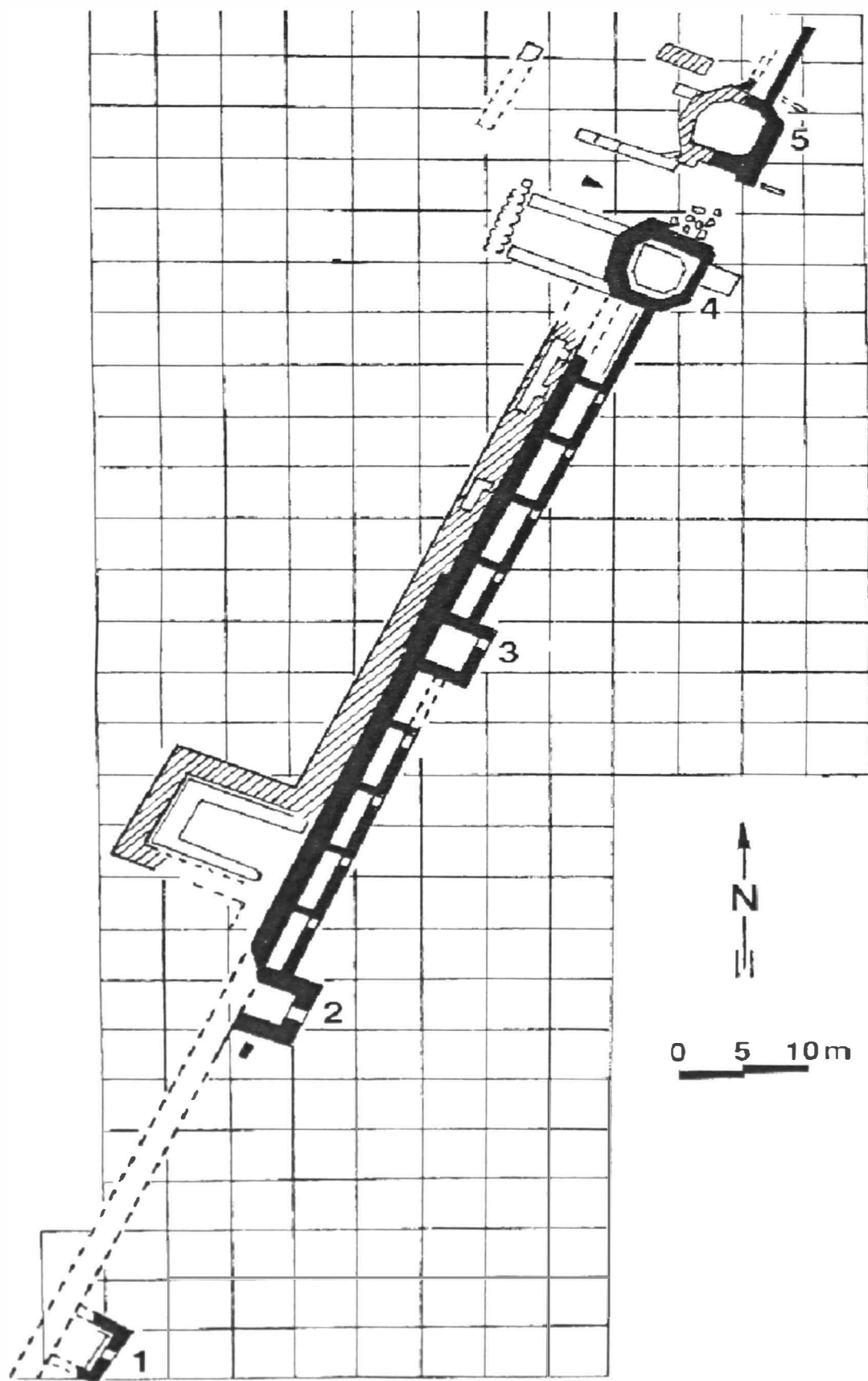

Fig. 8.

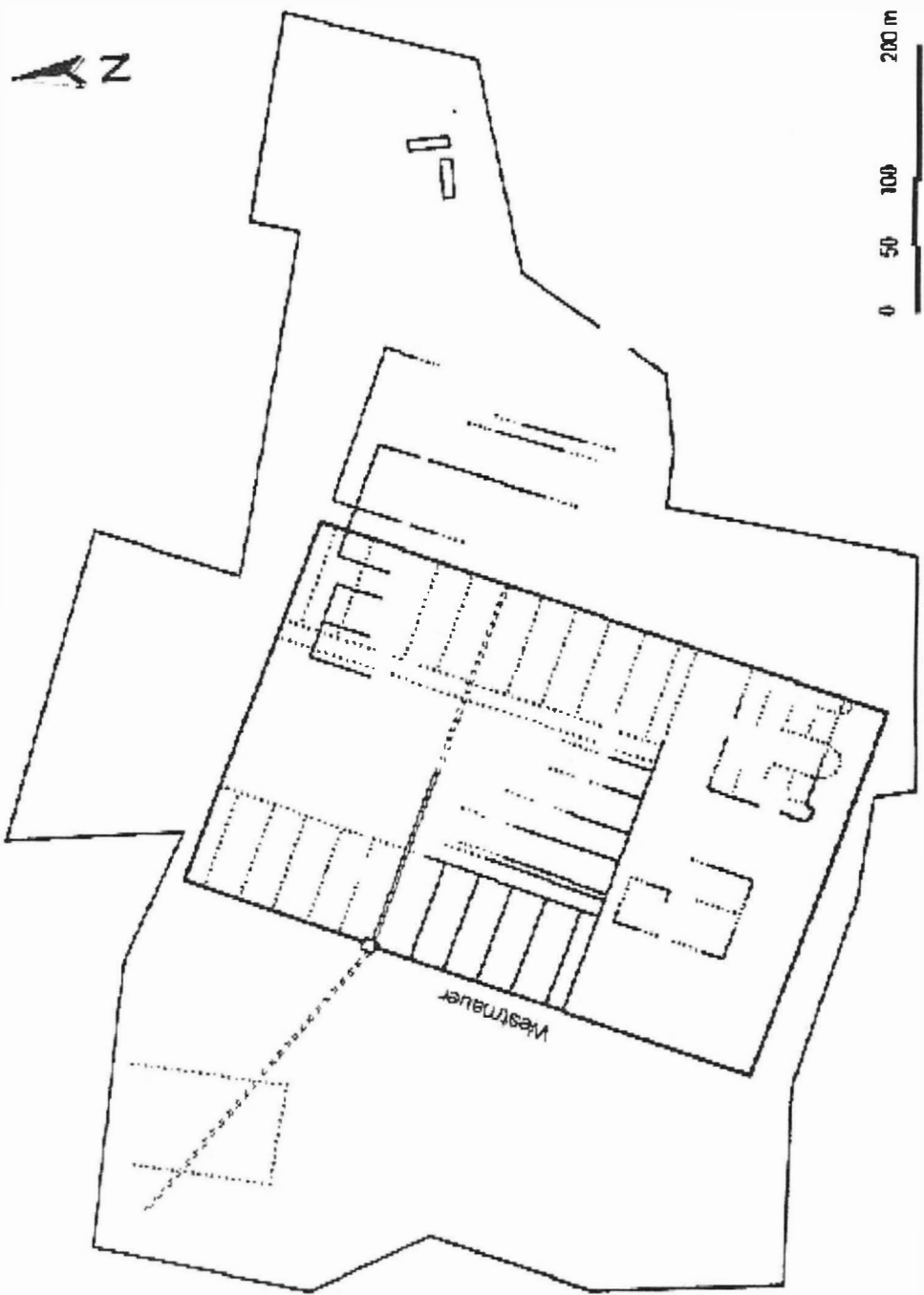

Fig. 9.

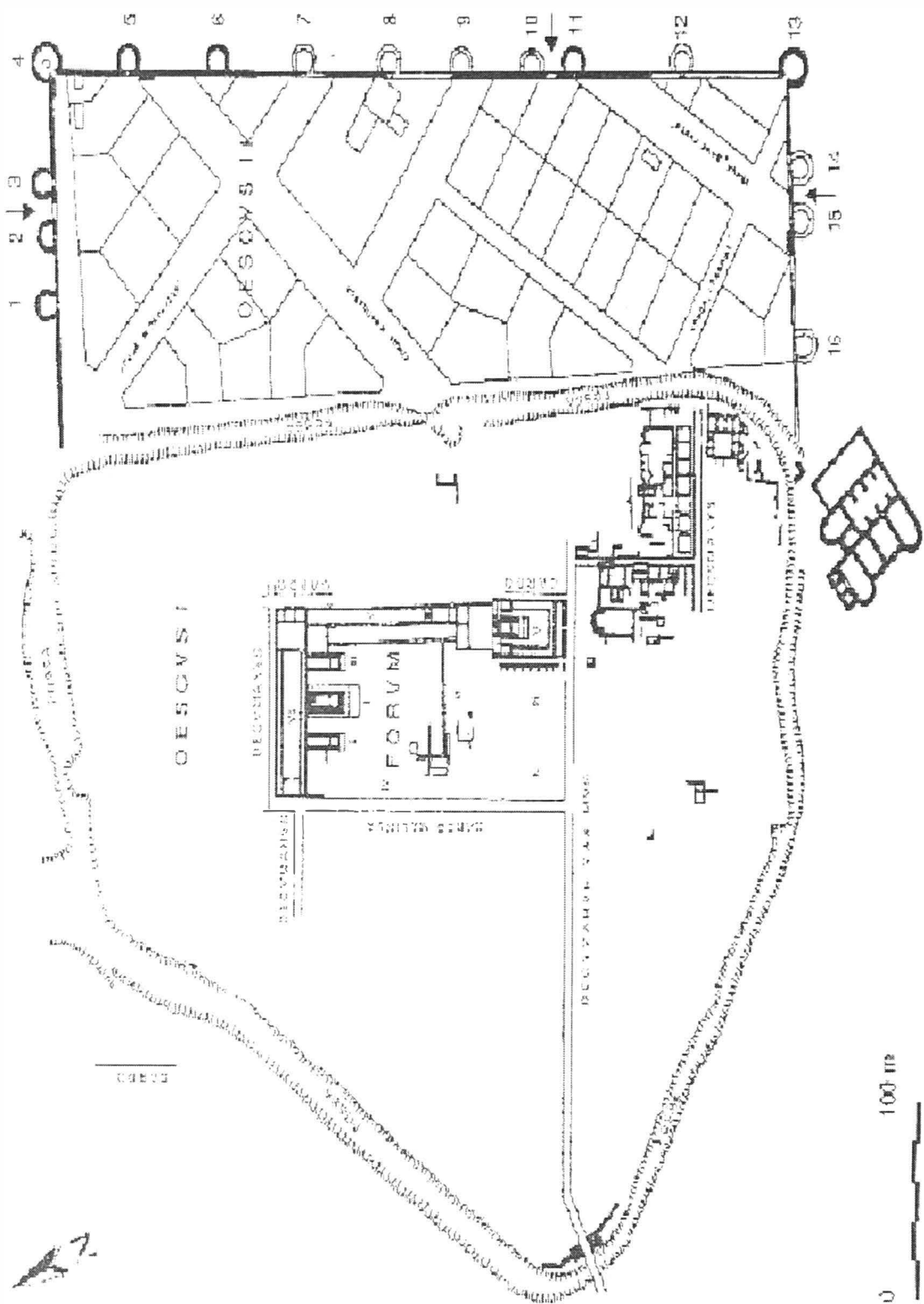

Fig. 11.

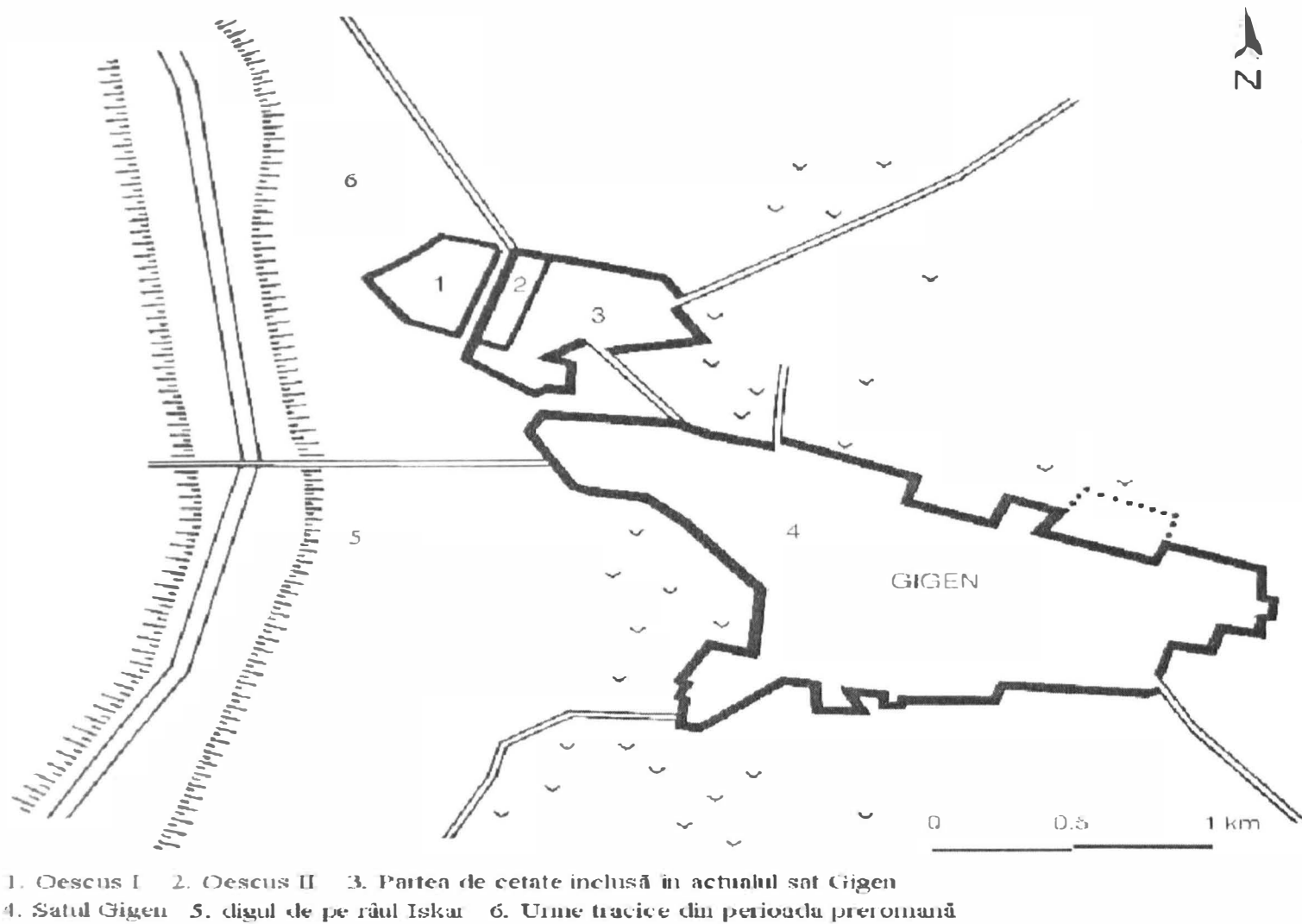

Fig. 12.

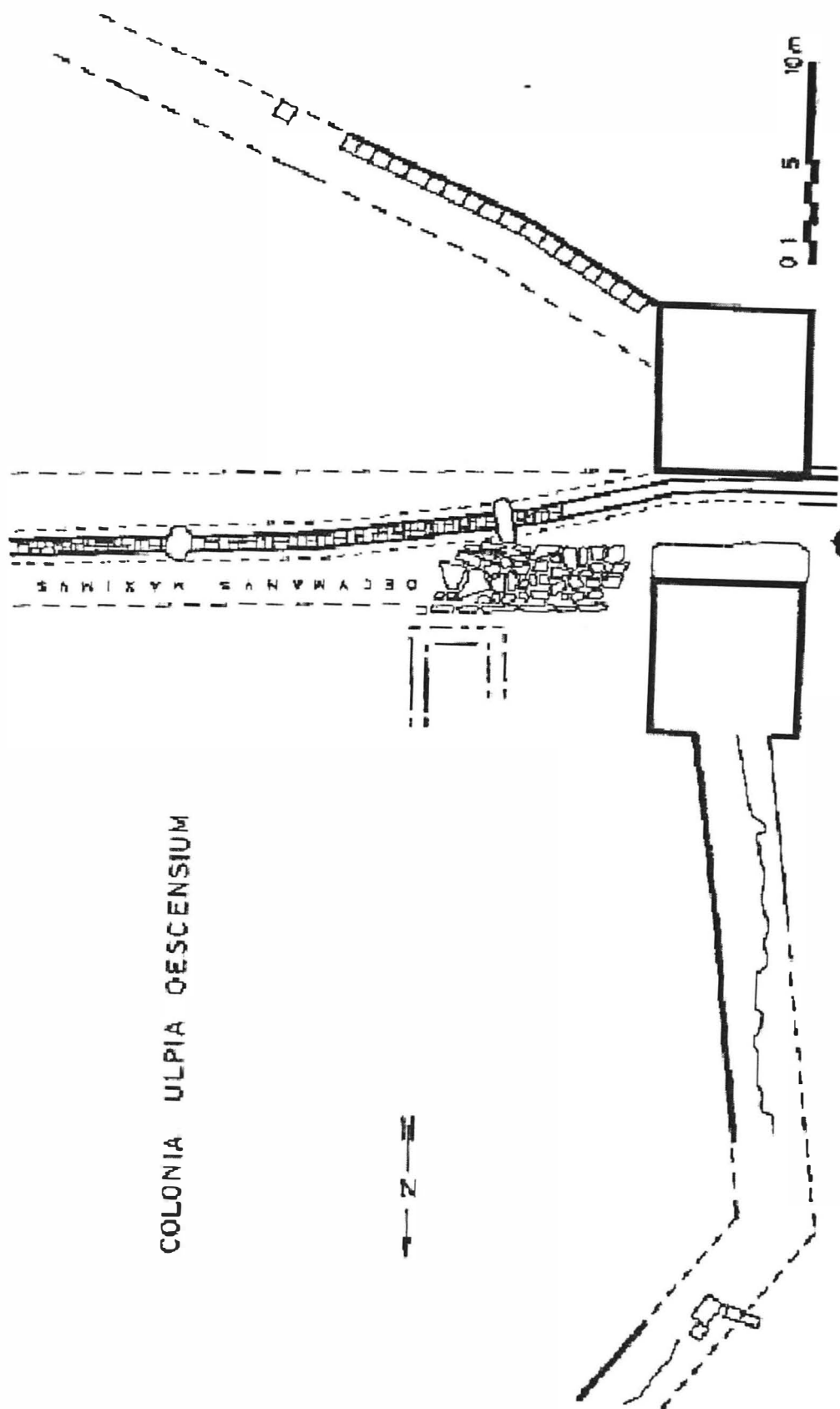

Fig. 13.

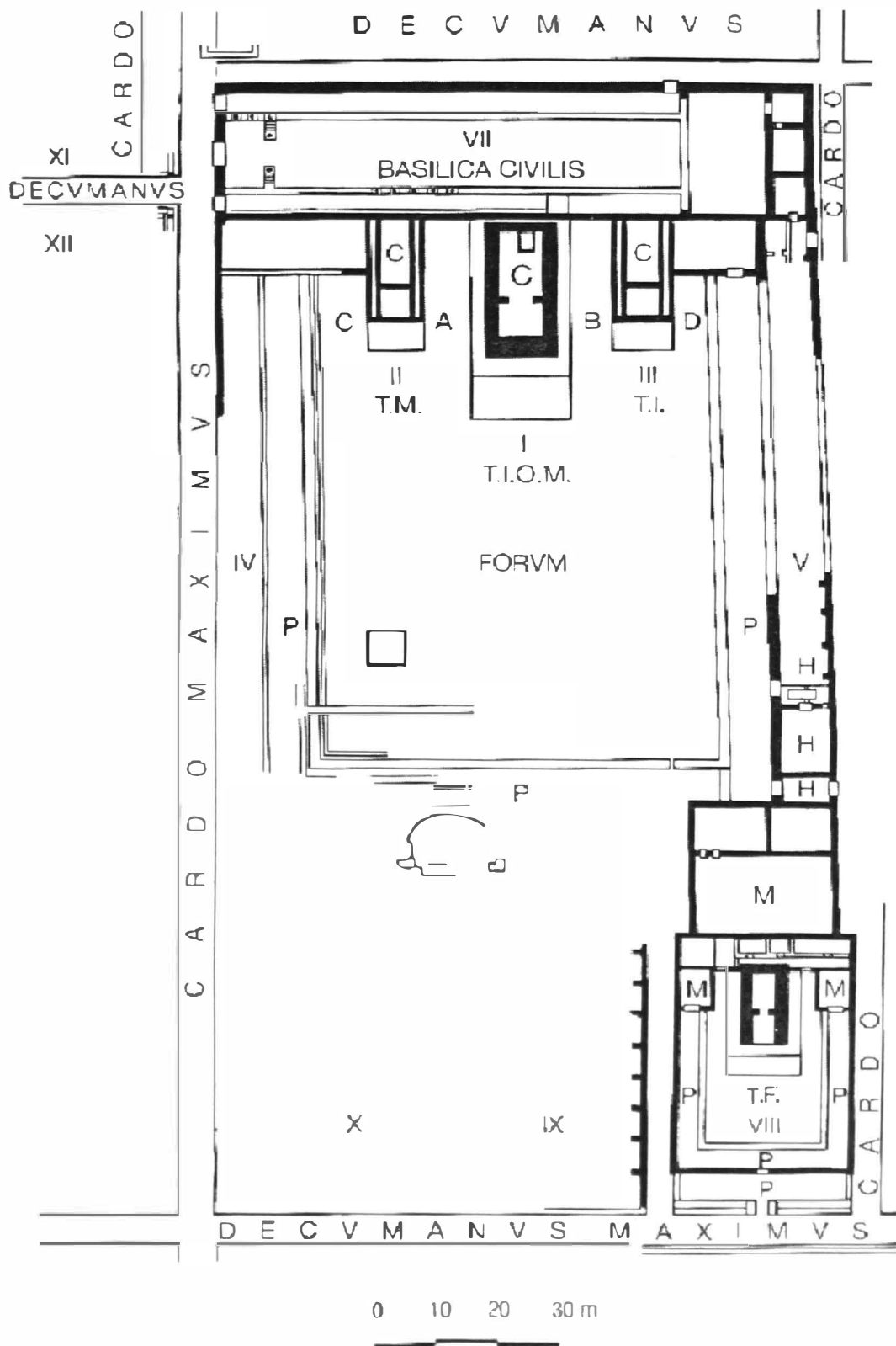

Fig. 14.

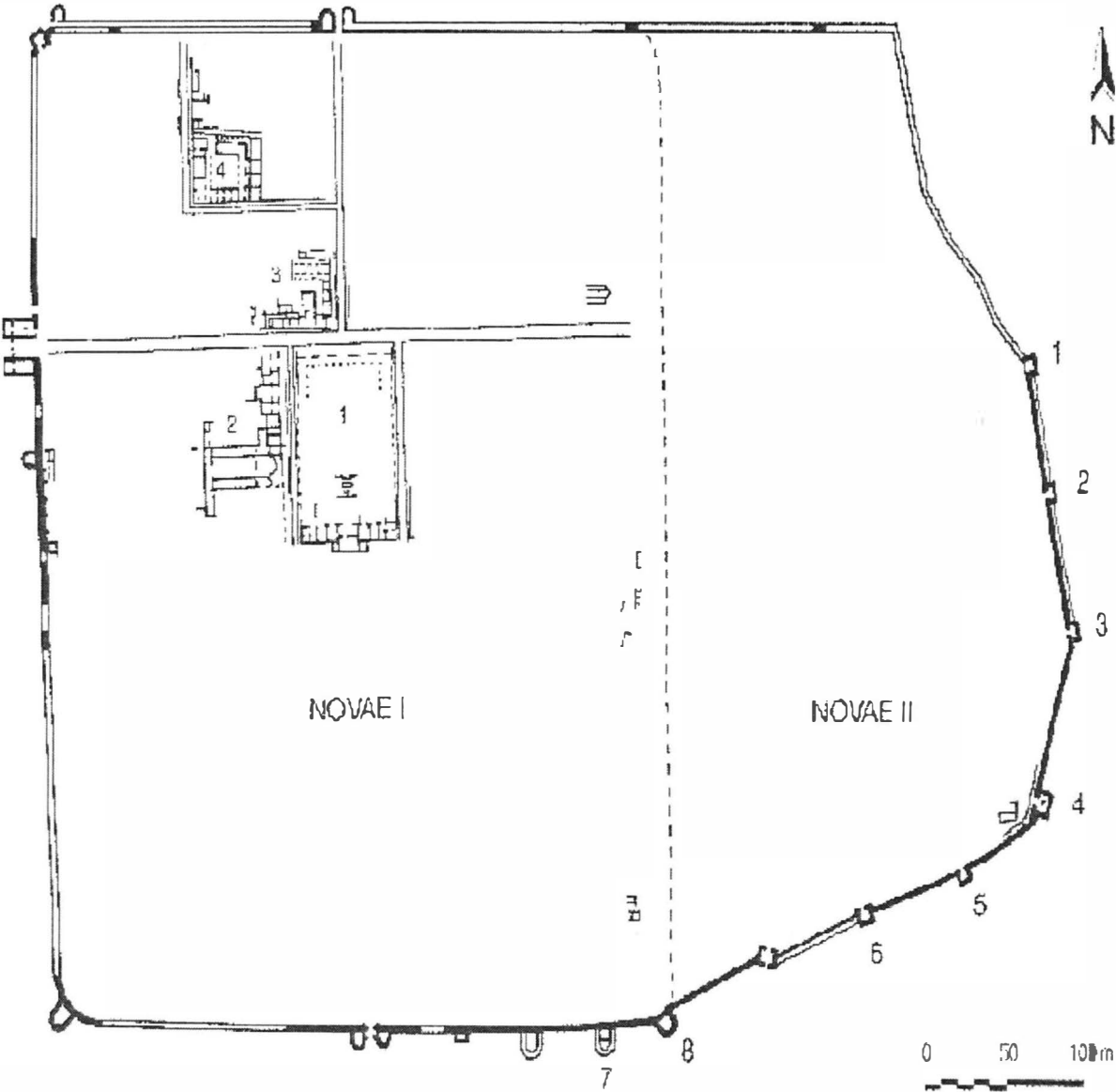

Fig. 15.

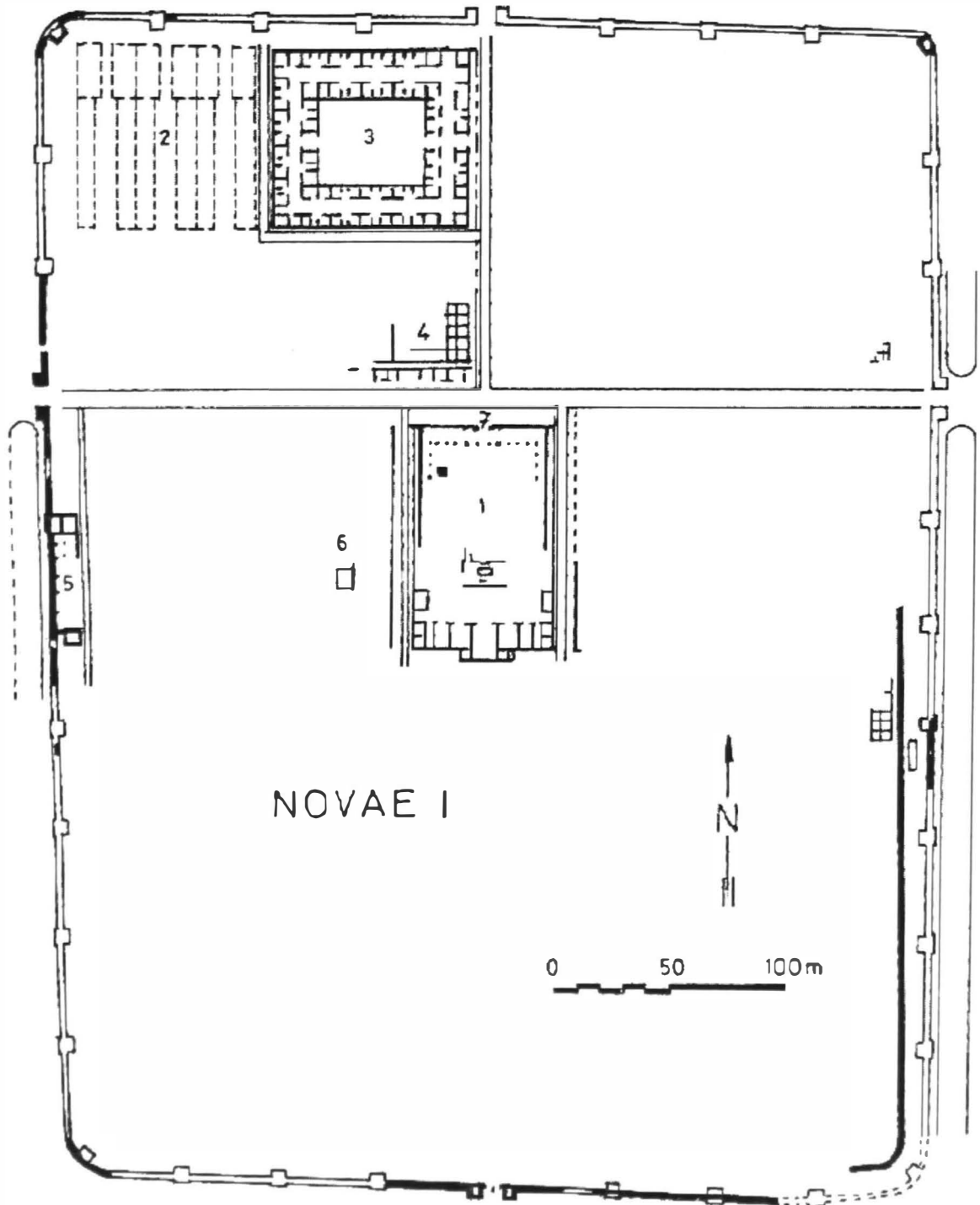

Fig. 16.

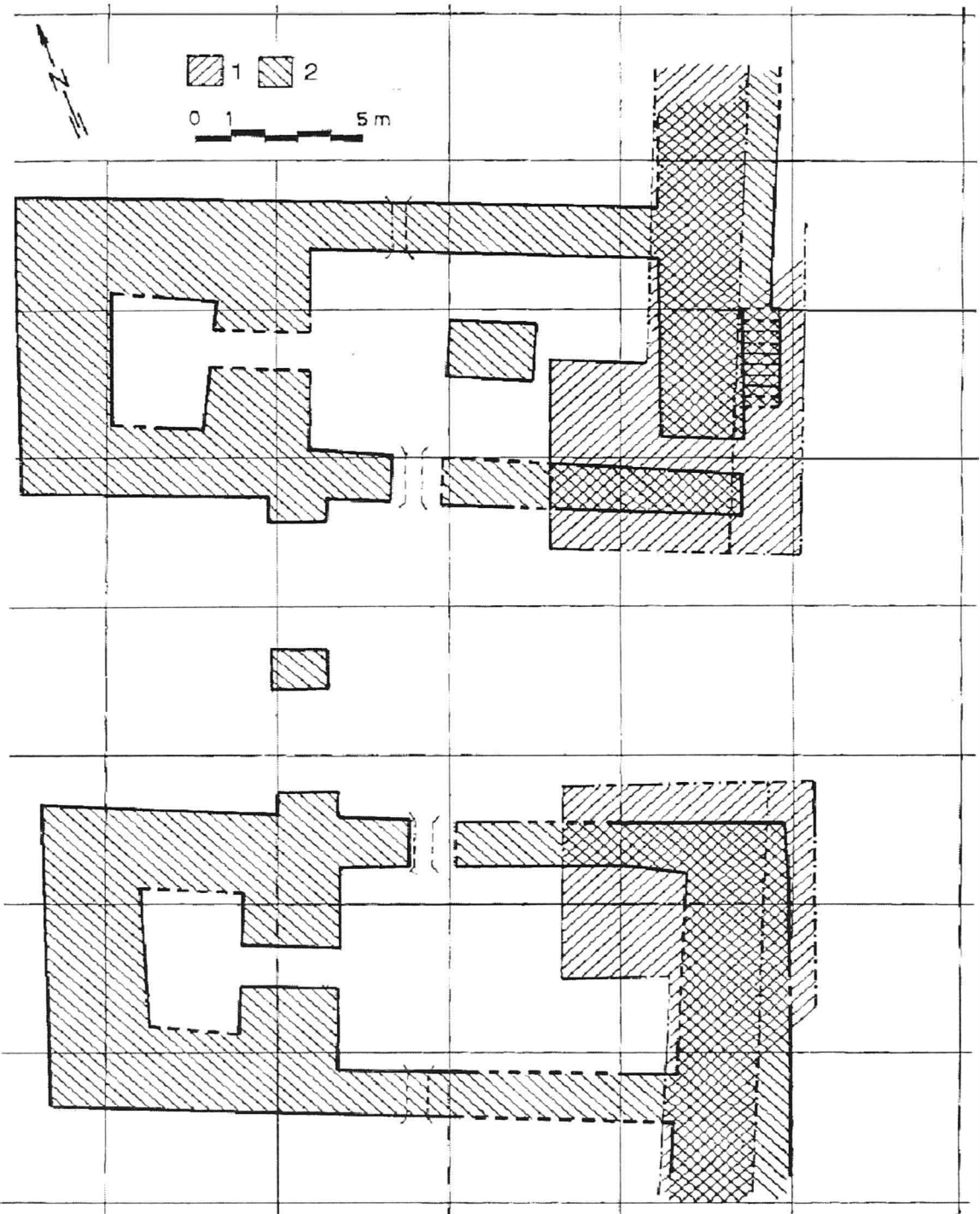

Fig. 17.

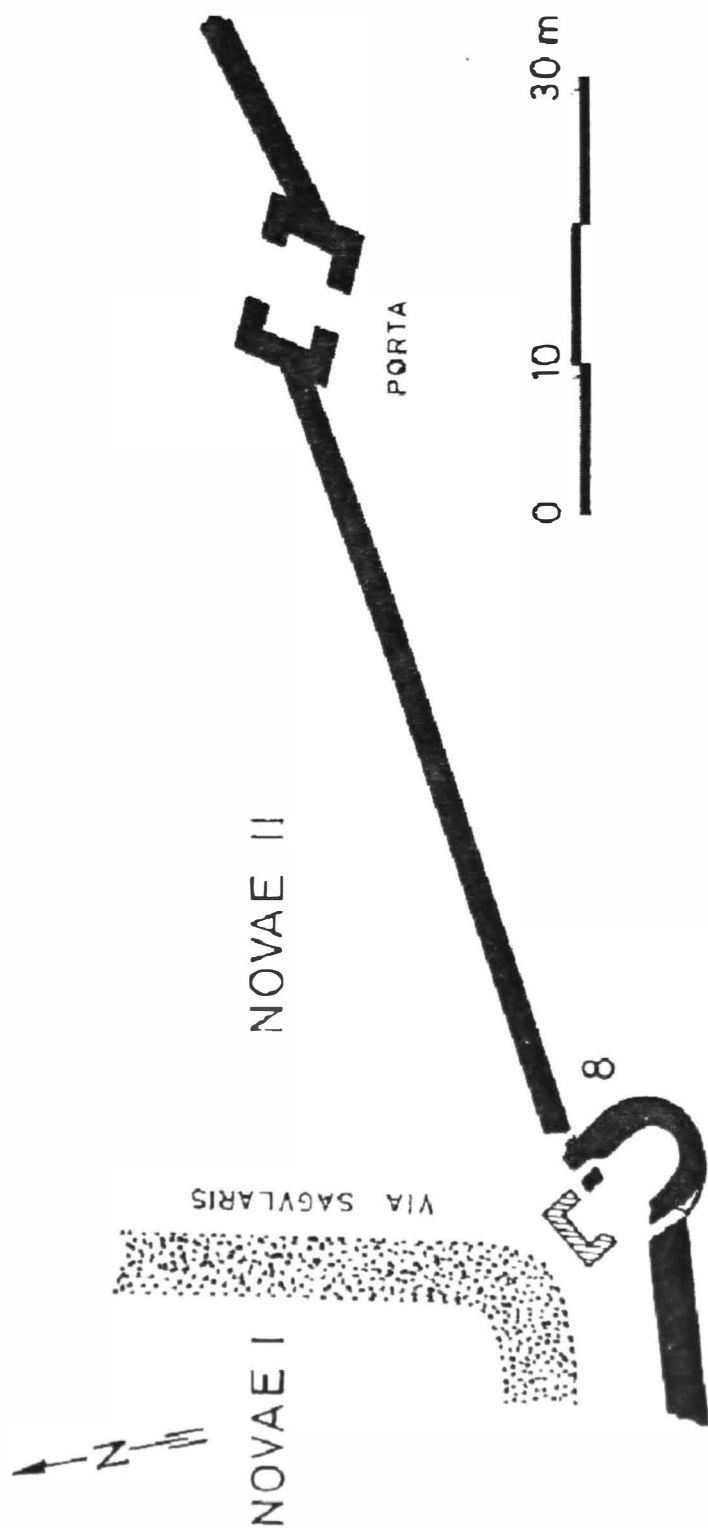
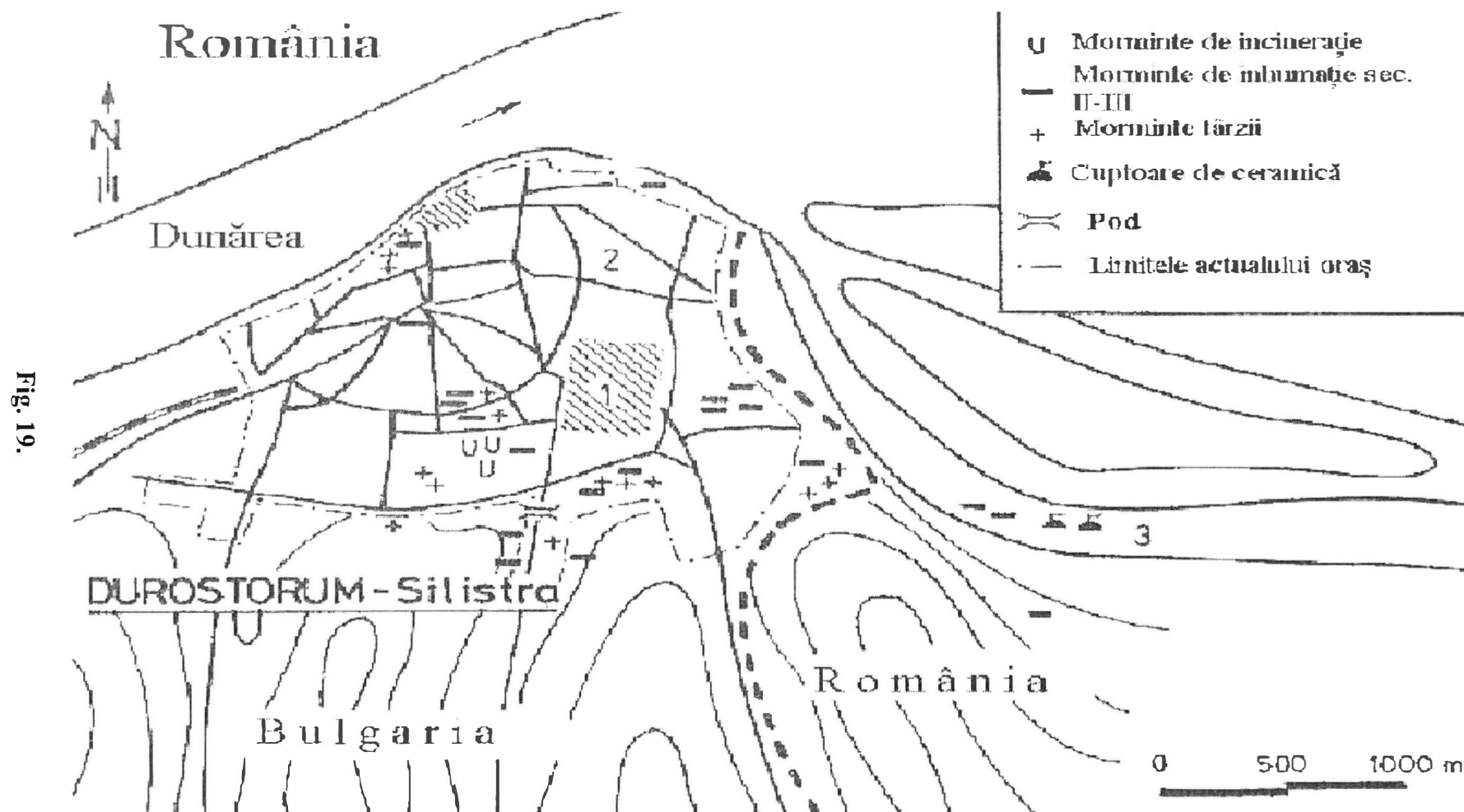

Fig. 18.

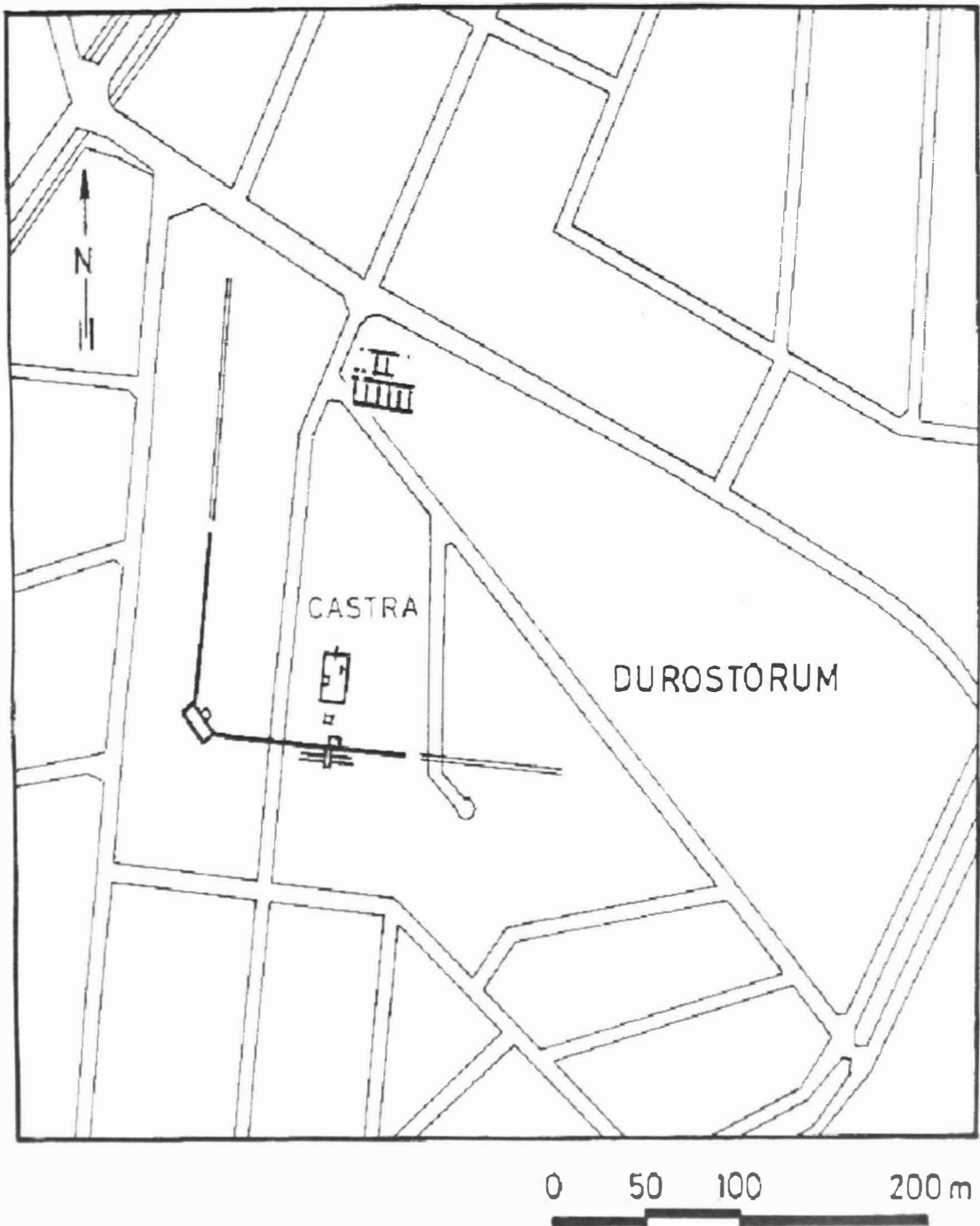

Fig. 20.

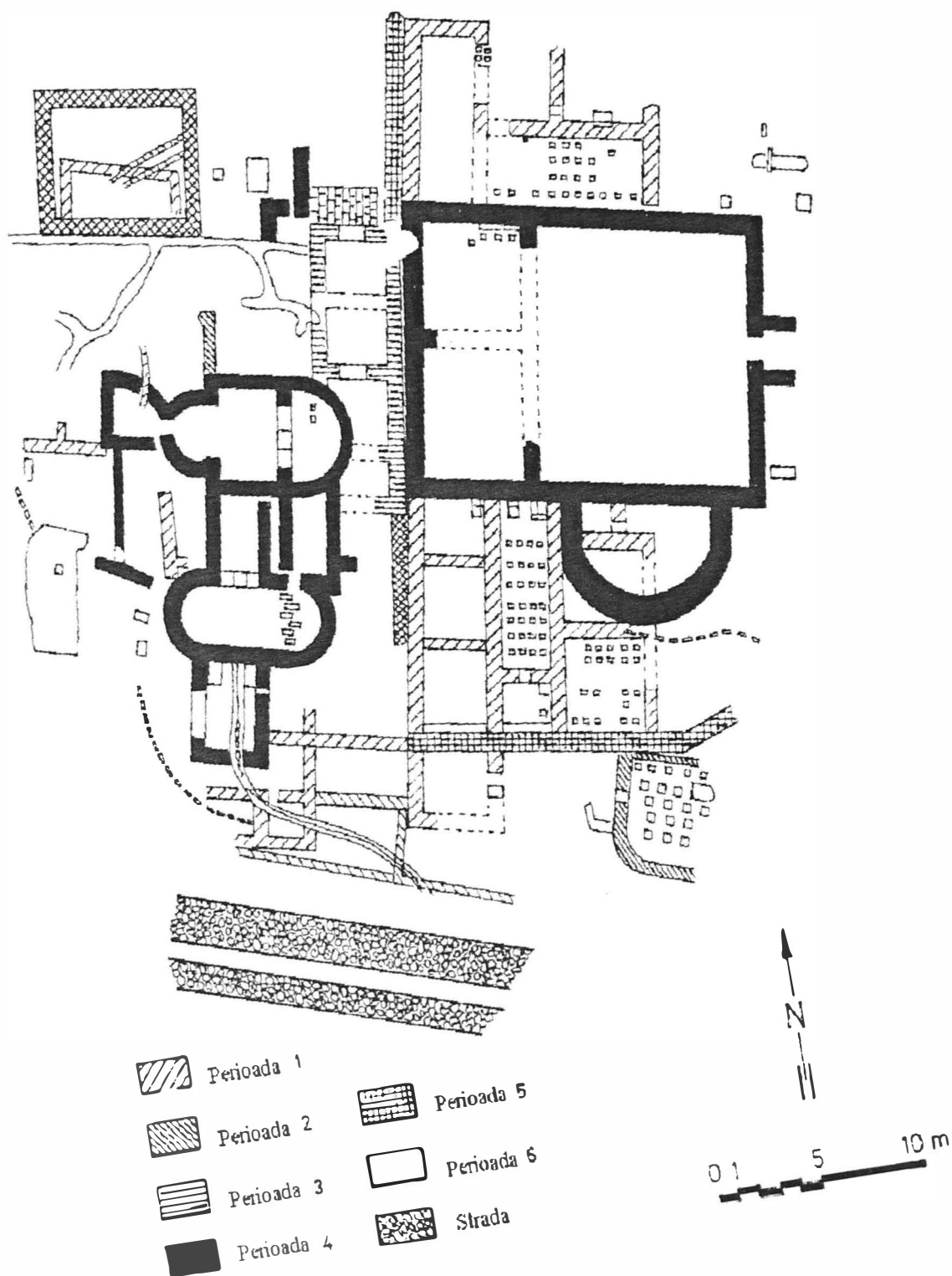

Fig. 21.

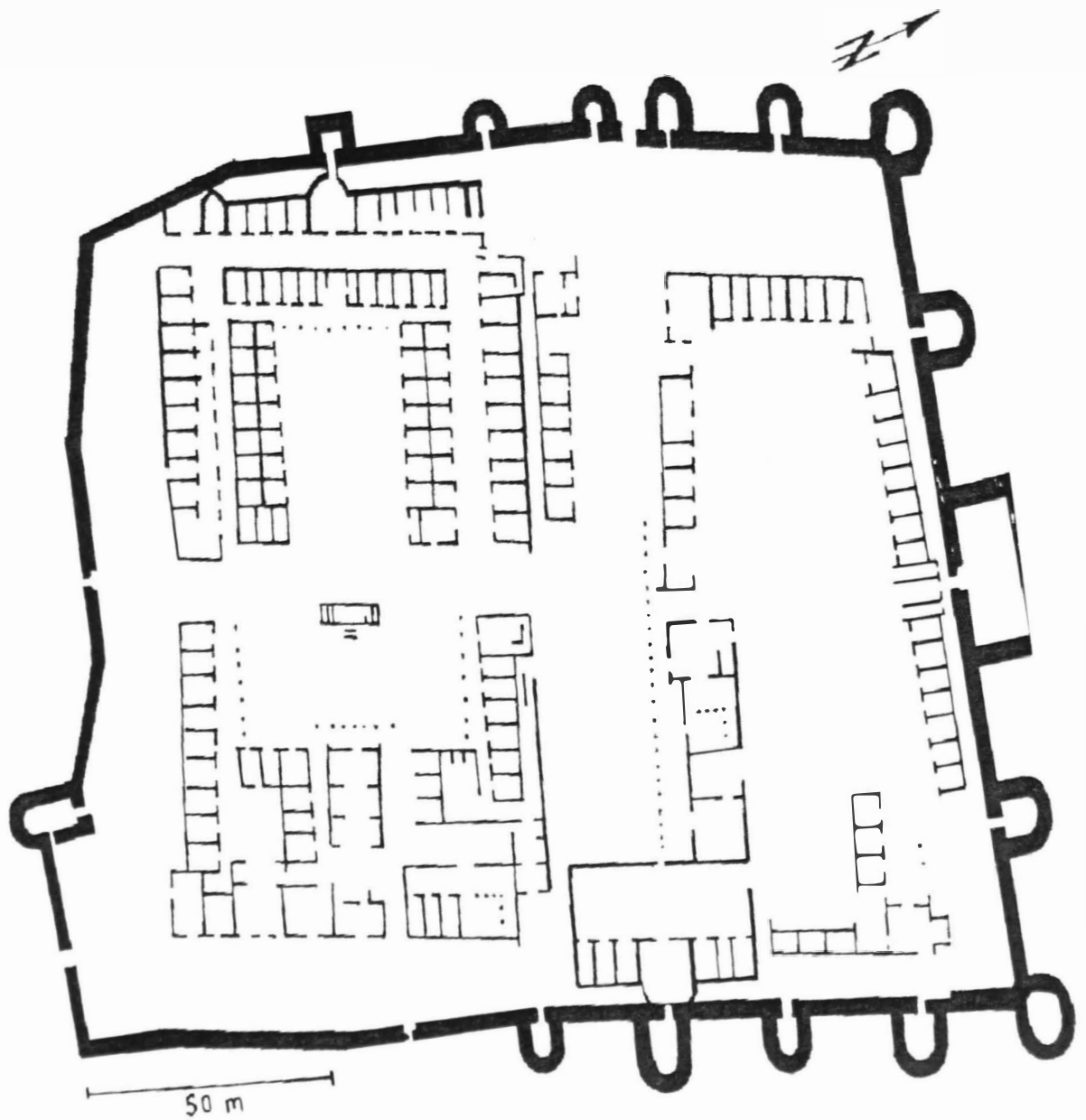

Fig. 22.

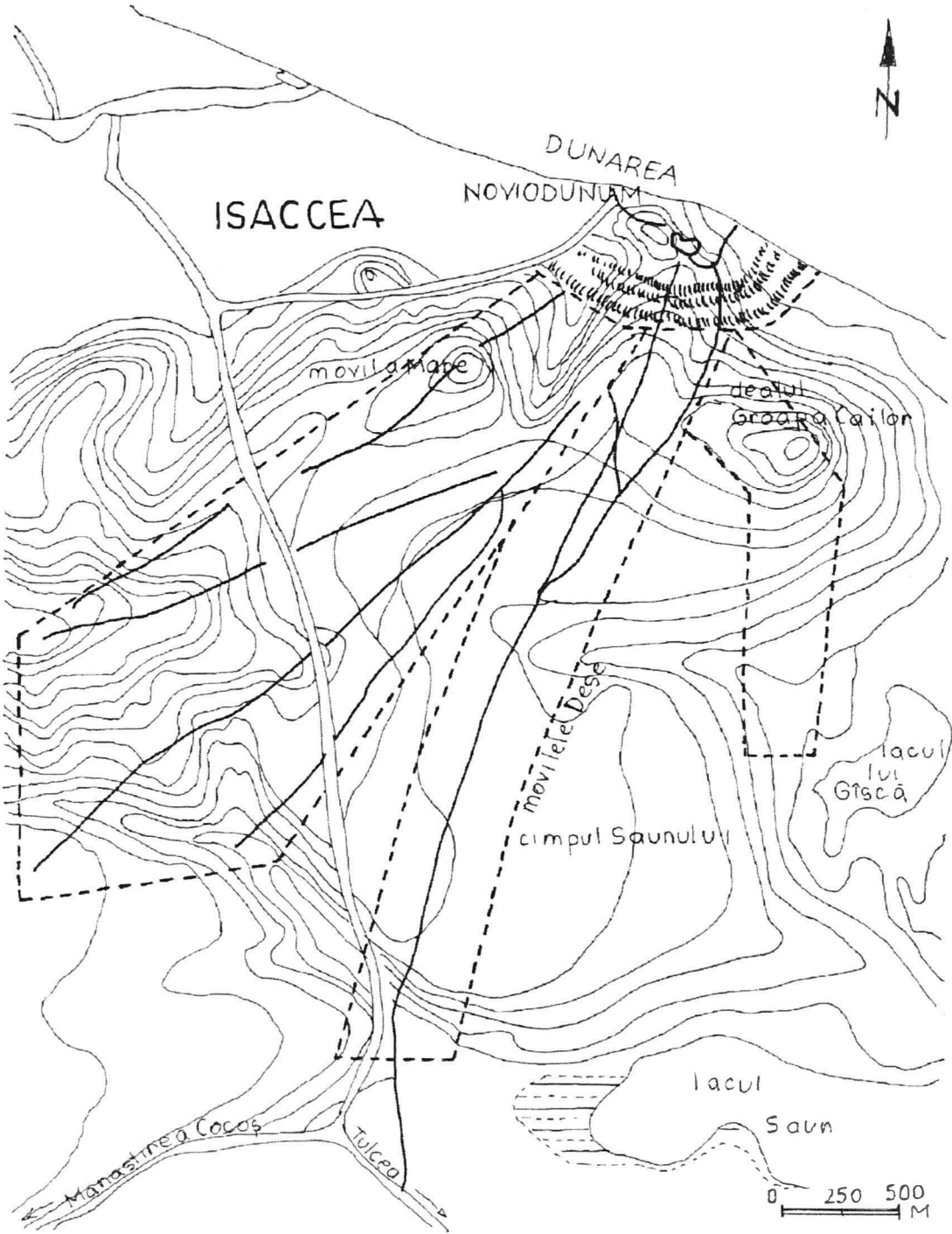

Fig. 23.

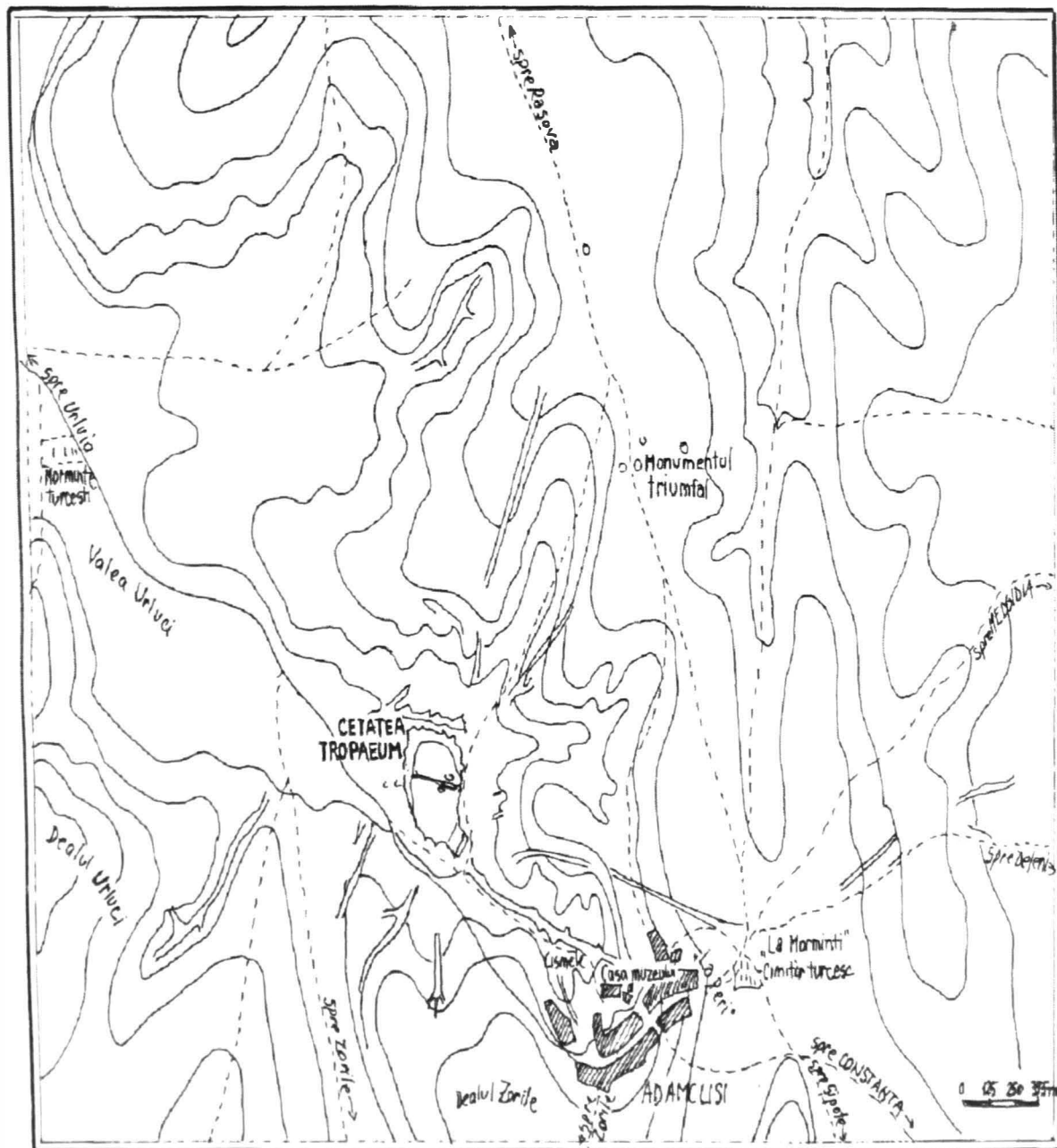

Fig. 24.

Fig. 25.

Fig. 26.

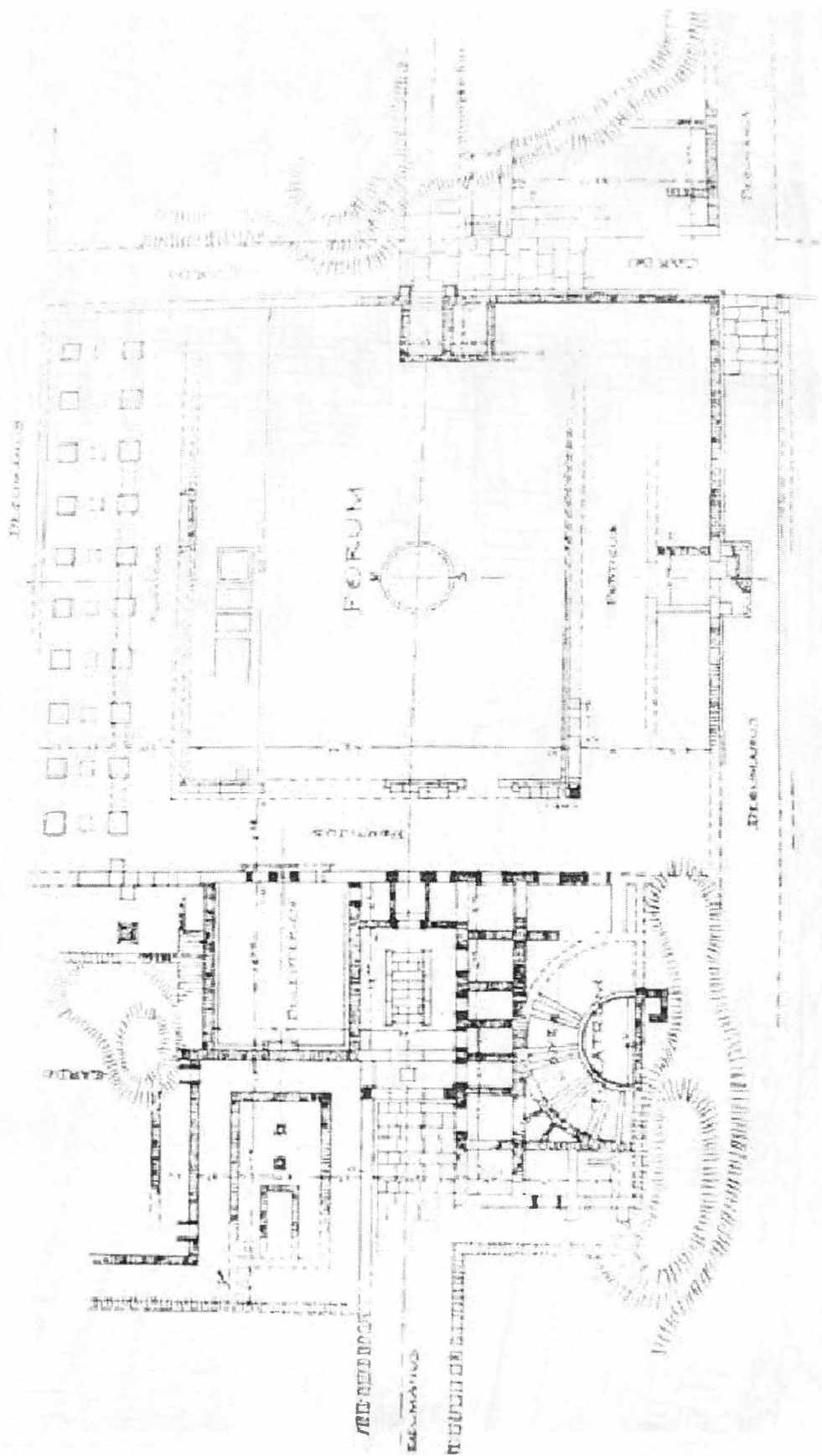

Fig. 27.

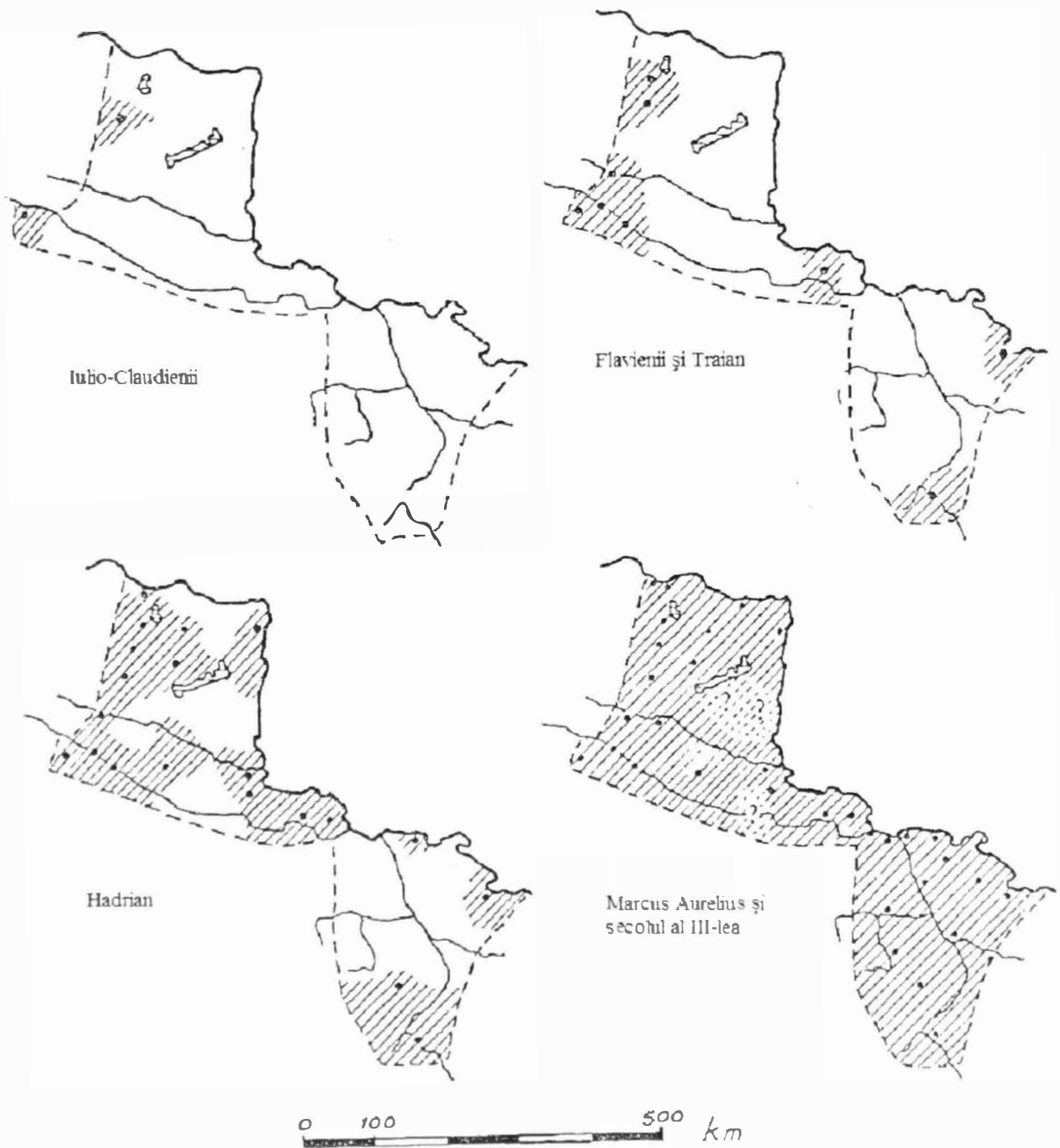

Fig. 28.

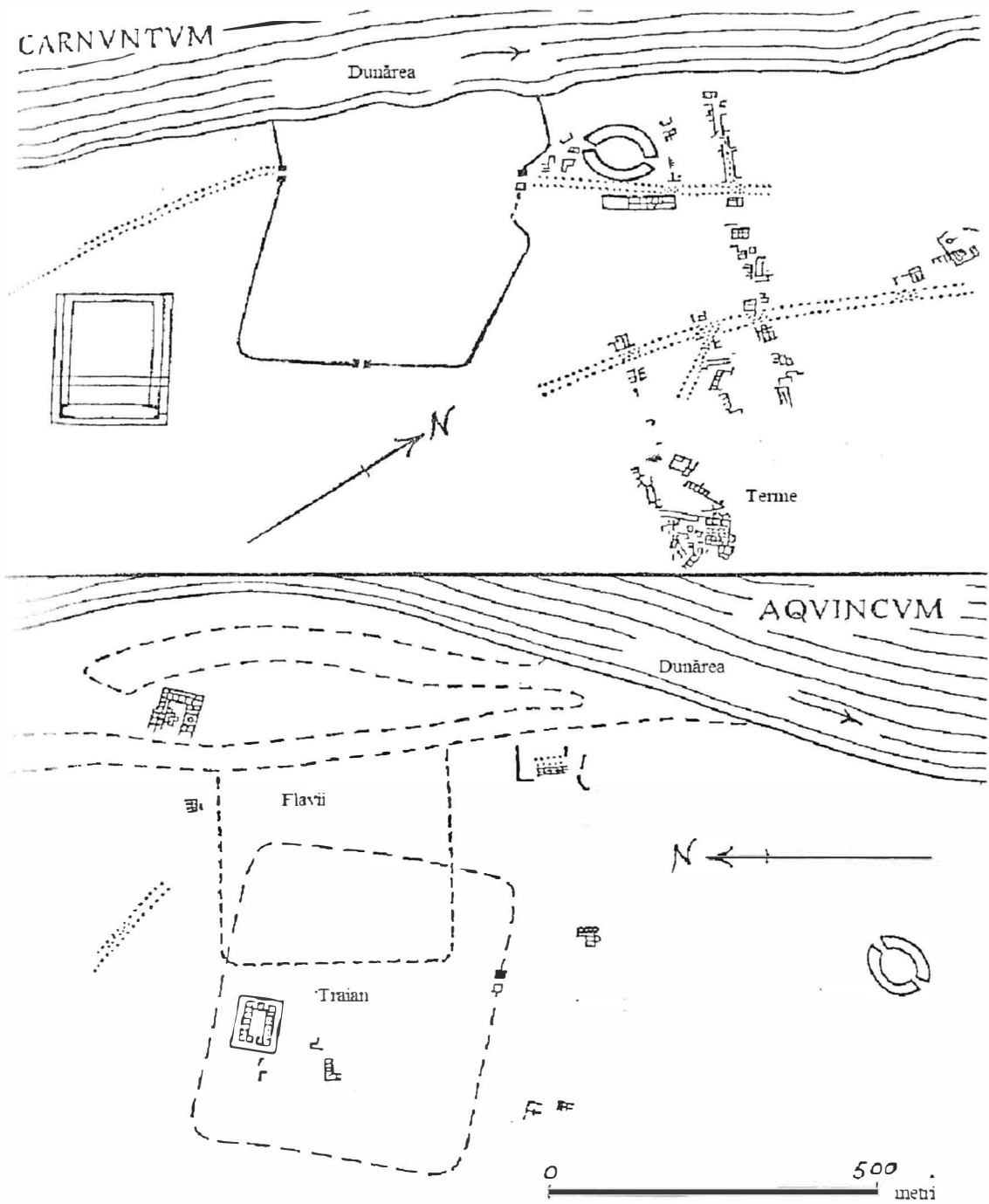

Fig. 29.

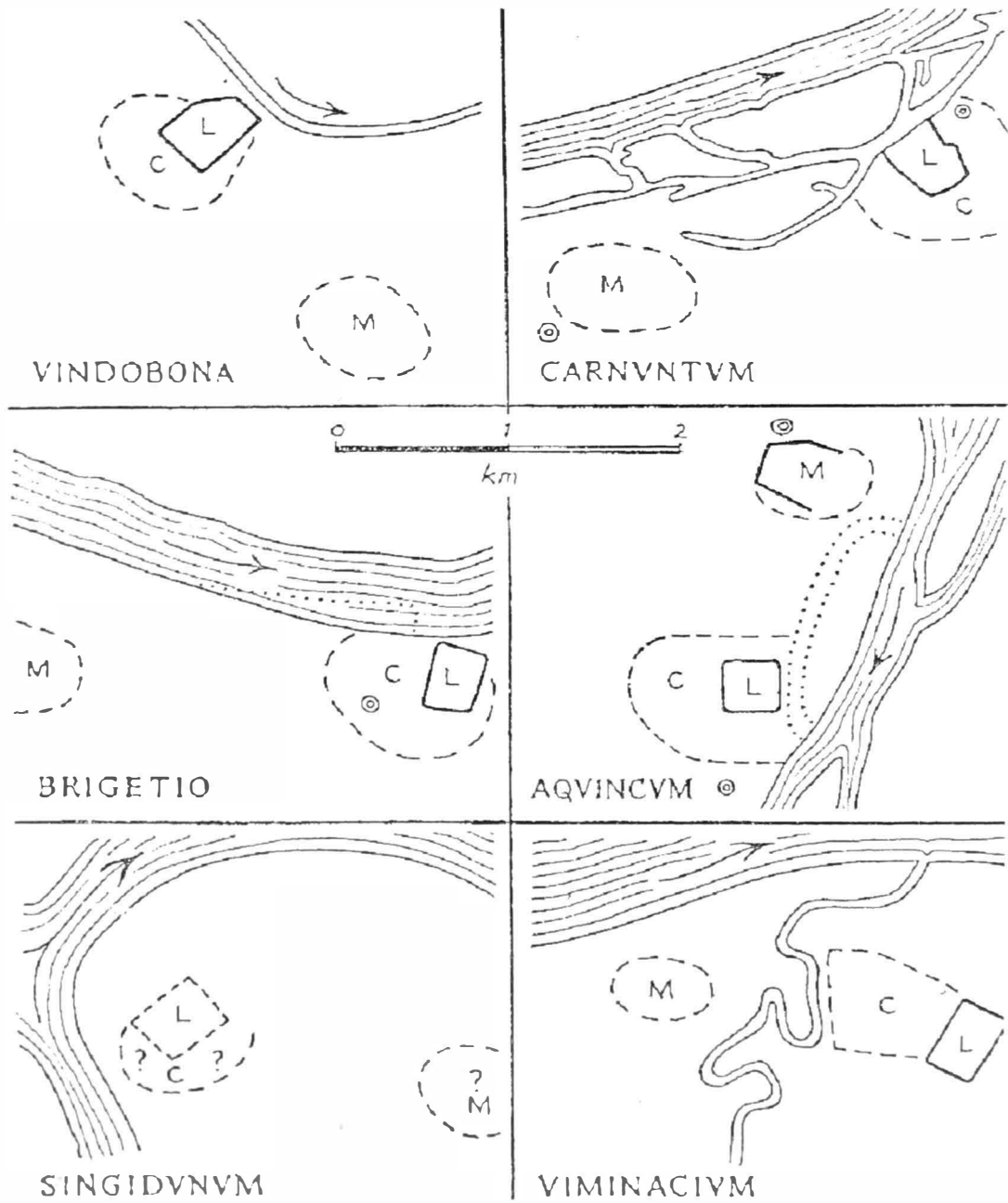

Fig. 30.

AQUINCUM

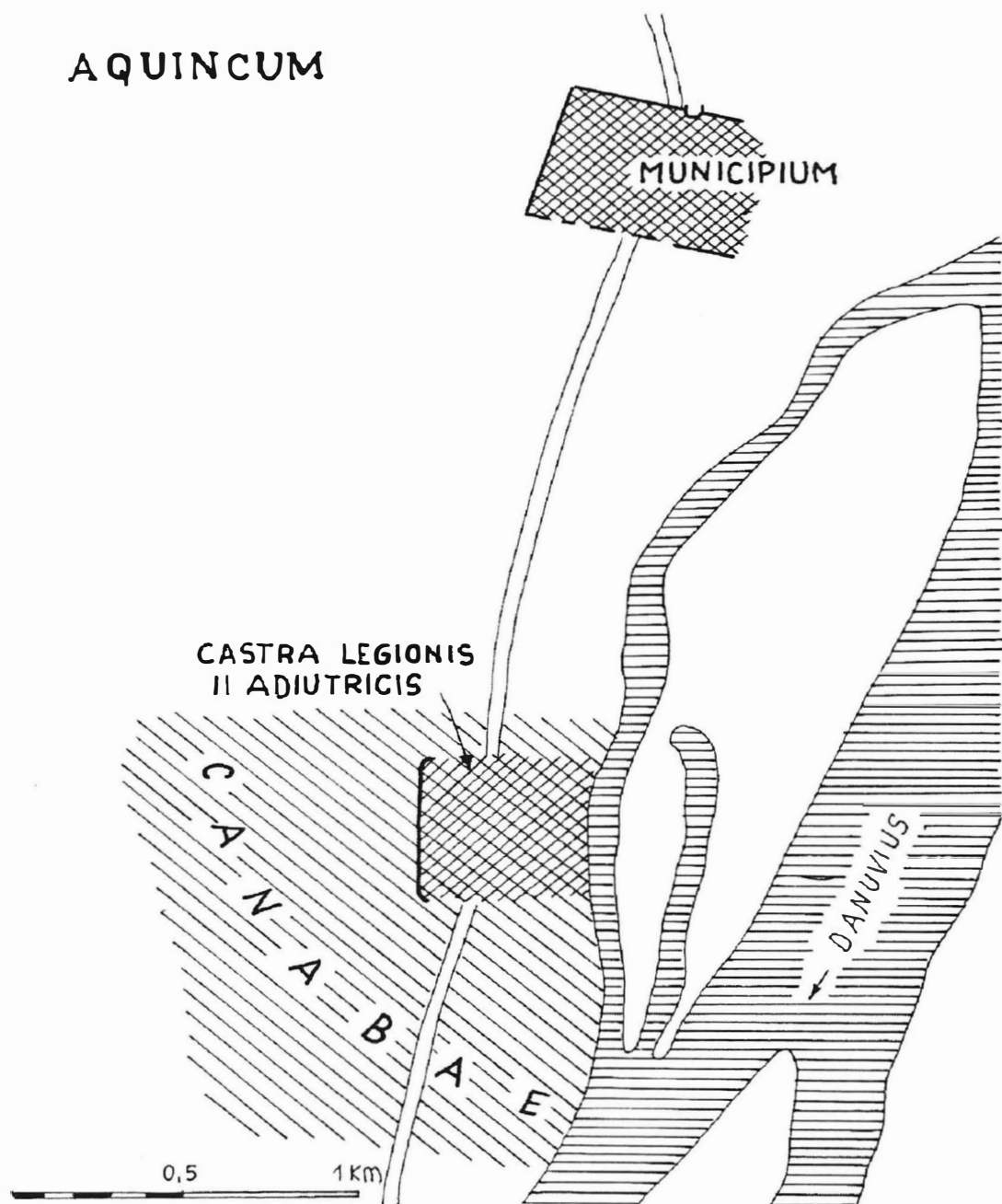

Fig. 31.

INDEX GENERAL *

A

Abbir Cella, 134
 Abritus, 54, 86, 104, 130
 Abrud, 147
 Abundantia, 222
 Achaia, 222
 Actium, 46
actor, 187, 239
 Ad Maiores, 160
 Ad Malum, 139
 Ad Putea, 141
 Adamclisi, 118, 119, 209, 211
 Aedemon, rege, 29
aedilicius, 157
aedilis, 52, 54, 110, 146, 158, 160, 164, 165, 166, 174, 176, 181, 182, 190, 195, 198, 199, 202, 205, 208, 211, 217, 226, 237, 247
aedilis canabensium, 109
aedilis Nicopolitanus, 217
aedilis plebeii, 164
 Aegyssus, 72, 108, 112, 113, 138
 Aelianum, 121, 174
 Aelius Aelianus, 201, 238
 Q. Aelius Antoninus, 180
 Aelius Antonius Aeternalis, 210
 Aelius Antonius Firmus, 210
 Aelius Antonius Sabinus, 210
 P. Aelius Aprio, 182, 184
 P. Aelius Attalus, 142
 P. Aelius Avitus, 180, 182
 Aelius Bellicus, 240
 Aelius Castus, 121, 209
 Aelius Crispus, 175
 T. Aelius Felix, 215
 P. Aelius Florus, 209
 Aelius Geminus, 239
 Aelius Herculanus, 243
 Aelius Inserus, 210
 L. Aelius Marcianus, 147
 Aelius Proclus, 185
 P. Aelius Proculus, 180, 182
 Aelius Sacco, 202
 T. Aelius Secundus, 142
 Aelius Seucus, 196

Aelius Severianus, 195
 Aelius Valentinus, 175
 Aelius Victor, 195
 P. Aelius Victorinus, 245
 Aemilius Oclatinus, 50
 Aeso, 159
 Aeternalis, 220
 Fl. Aetius, 96
 Africa, 25, 27, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 65, 87, 122, 133, 134, 141, 161, 163, 168, 177, 181, 190, 191, 196, 207, 211, 227, 229, 230, 231, 234, 235, 247
ager publicus, 33, 34
ager stipendiarius, 33
agnomen, 92, 183, 185, 198, 206
agora, 125, 130
agrimensor, 22
 Agrippina, 83
 Aioman, valea, 145
 Aix-en-Provence, 48
ala Gallica, 72
ala I Claudia nova, 72, 182
ala I Dardanorum, 201
ala I Gaetulorum, 212, 213
ala I Pannoniorum, 106, 108
ala I singulorum, 212
ala II Flaviae Agrippianae, 212
ala M(aurorum), 72
ala Pansiana, 80
ala veterana Gallica, 72
 Alba, 146
 Albany, 60
album, 130, 157, 163, 171, 208, 209
 C. Alexander, 239
 Alexandria, 25, 80, 212
     ad Issum, 212
 Algeria, 51
 Alikel Yaila, 134
 Aliobrix, 113
 Allobrogi, 42, 162
 Almus, 76, 104, 139
 Alpi, 35
 Altava, 186
 C. Amatius Paterninus, 52, 237
 Amiens, 46

Amisus, 32
 Ammaedara, 47
 Ammaia, 48, 161
 Ammianus Marcellinus, 96, 113, 125, 128
 Anadalkioi, 243
 Anastasius Bibliothecarius, 59, 69
 L. Anatinus Phoebus, 183
 Anchialos, 127, 128
 Andautonia, 135, 260
 Annia Dentustaina, 215
 L. Annius Italicus Honoratus, 95
 C. Annius Verus, 215
 Antibes, 234
 Antiohia, 25
 M. Antistius Domitius, 201, 202
 M. Antistius Rufus, 201, 204
 Antoninus Pius, împărat (Titus Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antoninus Pius), 37, 75, 85, 98, 100, 110, 122, 130, 135, 148, 157, 189, 218, 222, 229, 230, 235, 242, 254, 260
 C. Antonius, 54, 151
 T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus, 212
 C. Antonius Herculanus, 100, 101
 M. Antonius Ianuarius, 193
 Antonius Paterio, 140
 M. Antonius Ponticus, 177
 Antonius Zinenis, 247
 Apameea, 33
 Apollo, 222
 Apollonia, 30, 212
 Apollonius Dadae, 242
apparitor, 170
 Appian, 31, 60, 161
 Appiaria, 98
 Apt, 234
 Apulum, 71, 101, 102, 163, 187, 191, 199, 206
 Apulum II, 101
 Aquae Helveticae, 39
 Aquileea, 68, 94

* Termenii din tabele nu au fost cuprinși în indexul general.

Aquincum, 62, 64, 65, 66, 75,
92, 97, 98, 174, 185, 206,
207, 251, 262
T. Aquius Apollinarius, 162
Araris, 42
Arçar, 68, 70
Arçarica, 70, 72
Arezzo, 160
Arles, 43, 49
Armenia, 80
Arpinum, 165
Arrabona, 79
Arretium. vezi Arezzo
Arrius Herculanius, 215
C. Arrius Quintianus, 188, 200,
204
Arrubium, 105, 107, 113, 114
Artanes, 87, 89
Artemas al lui Discorides, 243
Artemidorus, *quaestor*, 245
Arverni, 28
arx, 27
Asamus, 141
Asia Minor, 47, 48, 65, 77, 79,
87, 95, 117, 126, 129, 130,
132, 134, 206, 213, 219, 251,
262
asiarch, 219
Asklepios, 222
Astypalaia, 30
Atena, 25, 217, 218
Athrys, 87, 89
M. Atilius Regulus, 39
M. Atius Firmus, 246
Atmagea, 145
Atuatuca Tungrorum, 185
augur, 110, 167, 168, 169, 174,
175, 178, 179, 183, 188, 192,
200, 204, 205, 225
23 August, sat, 245
Augusta Gemella, 41
Augusta Traiana, 85, 131, 148,
150, 151
Augustae, 86, 141, 245
augustalis, 20, 92, 172, 173,
175, 179, 181, 182, 184, 185,
188, 194, 204, 205, 207
Augustus, împărat (Gaius Iulius
Caesar Octavianus
Augustus), 28, 29, 31, 35,
40, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 52,
80, 82, 83, 97, 124, 134, 159,
168, 228, 229, 231, 249, 259
Aulus Decenius Geminus, 61
Aulus Gellius, 36, 37, 43, 231,
236
Aurelian, împărat (Lucius
Domitius Aurelianus), 75,
121, 151, 216
Aurel(ius) Florus, 175

Aurelius Aprio, 185
T. Aurelius Artemidorus, 186,
194
T. Aurelius Atticus, 174
M. Aurelius Chrestus, 182, 256,
267
Aurelius Constantius, 173, 174,
175
Aurelius Dalenus, 245
Aurelius Eftepir, 119
Aurelius Ferox, 175
Aurelius Flavianus, 180
T. Aurelius Flavinus, 185, 186,
187, 221
M. Aurelius Flavius, 208
Aurelius Flavius, 163
Aurelius Flavius Aquila, 213
Aurelius Fortunatus, 243
Aurelius Gaius, 67
Aurelius Hermes, 245
M. Aurelius Iulianus, 182, 256,
267
Aurelius Marcus, 216
Aurelius Nicomachus, 76
L. Aurelius Surus, 215
Aurelius Victor, 132, 133
Aurelius Victorinus Victoris,
247
Ausdecensi, 233, 256, 267
auxilia, 29
Auzulon, 140
Avari, 59, 75, 86, 127, 131
Avenches, 31, 83
Avignon, 43
Avren, 148
Axiopolis, 112, 114, 257, 268
G. Azius Arator, 76

B

B'rza Palanka. vezi Egeta
Babadag, 113, 239
G. Baebius Atticus, 70, 135, 259
Baetica, 26, 33, 36, 38, 45, 158,
159, 161, 166, 168, 228, 255
Balcani, 87, 124, 125, 126, 128,
139, 148, 210
balneum, 97
Bantia, 170
Banzi, 170
Barboși, 107, 114, 115, 205,
206
basilica civilis, 130
Basilipo, 38, 229
Bastarni, 70, 78
Beidaud, 238
Belgrad, 58, 60
Bellicius Valerius, 142
beneficiarius, 63, 145, 221

beneficiarius consularis, 76,
145, 174
Beroe, 105
Bessi, 197, 233, 240, 241, 242,
244, 248, 256, 267
Beziërs, 41, 163, 164
Bilbilis, 42, 46
bis duumviralis, 188, 200, 211
Bithus, 140
Bithynia, 25, 156
Bizanț, 34
Bizienis, 240
Boi, 233
Boljetin, 62
Bologna, 70, 78
Bononia, 88, 139
Bonosus al lui Bonunis, 243
Bonus Eventus, 222
Bosfor, 68
Bostra, 26
Bou Arkoub, 163
boulé, 30
bouleuterion, 130, 214
Bouthrotos, 46
Braza Palanka. vezi Egeta
Brest, 79, 138
Brigetio, 81, 92, 97, 199, 206
Brinus, 240
Britani, 40
Britannia, 26, 27, 74, 133
București, 97, 114, 119
Bugeac, sat, 144
buleuta, 185, 215, 216, 221, 222
Bulgaria, 22, 68, 77, 78, 83, 96,
100, 125, 127, 143, 245, 247
Bulla Regia, 47
Burdelj, 138
Burnum, 97
Burtinus, 245
Butovo, 149, 151, 215, 220
Byllis, 46
Byzantium, 126

C

A. Caecina Severus, 60
Caesar (Gaius Iulius Caesar),
26, 27, 29, 35, 37, 40, 41, 42,
43, 50, 159, 162, 163, 168,
181, 229
Caesaraugusta, 41
Călărași, 97
Caligula, împărat (Gaius Caesar
Germanicus Caligula), 48,
168
Callatis, 30, 123, 245
Callistratus, 189
Câmpiile Catalaunice, 96
canabae, 35, 51, 53, 54, 57, 58,
63, 64, 65, 66, 73, 82, 83, 84,

- 87, 91, 92, 93, 94, 97, 99,
100, 101, 102, 103, 108, 109,
110, 111, 112, 115, 116, 135,
139, 144, 145, 146, 198, 199,
205, 206, 250, 251, 252, 253,
259, 261, 262, 263, 264
canabae Aeliae, 64, 97, 98, 100,
101, 199, 250, 262
Candidiana, 98
Canusium, 157, 171, 208, 209
Capaclia, 146
Capidava, 107, 109, 114, 116,
120, 138, 145, 238, 242, 244,
245, 246, 257, 268
Capsa, 230
Capua, 168, 169
Caracalla, împărat (Marcus
Aurelius Antoninus
Caracalla), 40, 47, 50, 51,
56, 59, 64, 65, 68, 77, 95, 99,
100, 101, 103, 117, 121, 126,
129, 136, 163, 177, 194, 195,
210, 217, 219, 236, 243, 244
Caranasuf, 245
Caravec, 142
Carcassone, 46
cardo maximus, 85, 130
Carinus, împărat (Marcus
Aurelius Carinus), 67, 95
Carnuntum, 65, 74, 92, 95, 97,
204, 251, 262
Carpentras, 234
Carpi, 99, 117, 208
Carsium, 105, 112, 114
Carteia, 41
Carthagina, 25, 48, 163
Carus, împărat (Marcus
Aurelius Numerius Carus),
67
Casapchioii, 240
Cassius Dio, 25, 41, 42, 43, 46,
50, 83
C. Cassius Niger, 173
Cassius Primitivus, 239
Cassius *qui et* Popilius, 183
castellum, 27, 45, 53, 57, 72, 75,
107, 131, 134, 139, 259
castellum Augustae, 75
Castoris, 177
castrum, 53, 54, 57, 58, 59, 60,
61, 63, 64, 65, 66, 73, 75, 80,
81, 82, 83, 84, 87, 90, 91, 93,
94, 97, 98, 99, 100, 103, 104,
107, 108, 109, 111, 115, 120,
138, 139, 142, 144, 145, 146,
149, 199, 250, 251, 261, 262,
263, 264
Castus al lui Mucapor, 238
Cato cel Bătrân, 51
Cautes, 143
Cavalerul trac, 148
Cebrus, 139
Celsius Celerianus, 206
Celți, 60, 113
Ceres, 164
Čerkovica. vezi Asamus
Cerna, 145
Černevo, 148
Cetatea, satul, 233
Cežava, 88
Cherchel, 47
chora, 19, 148, 149, 150, 151
Ciabrus, 70
Cibrica, 71, 139
Cibyra, 30
Cicero, 34, 38, 42, 46, 51, 161,
162, 163, 165, 168, 169, 170,
236
Cilicia, 33
Cius, 244, 245, 246
cives Romani, 48, 49, 50, 53,
65, 100, 103, 108, 109, 112,
113, 121, 130, 144, 151, 162,
197, 198, 199, 227, 229, 234,
235, 236, 240, 244, 247
civitas, 28, 29, 30, 33, 35, 36,
52, 65, 73, 79, 83, 89, 102,
103, 106, 108, 109, 110, 111,
115, 116, 120, 122, 123, 125,
129, 130, 134, 135, 144, 145,
146, 197, 205, 231, 232, 233,
236, 249, 251, 252, 253, 256,
260, 262, 263, 264, 267
foederata, 29, 30, 31, 32, 38,
55, 79
libera, 30, 31, 32, 34, 79
libera et immunis, 30, 31, 33,
44, 55
peregrina, 29, 30, 31, 33, 34,
35, 43, 47, 70, 79, 103,
231, 235, 251, 262
stipendiaria, 28, 29, 30, 33,
34, 38, 55, 126, 233, 239,
251, 262
civitas Ausdecensium, 233, 256,
267
civitas Dimensium, 142
civitas Moesia, 70, 79, 80, 135,
233, 259
civitas Namnetum, 53
civitas Romana, 29, 48, 228,
229, 236
civitas Treballiae, 70, 79, 80,
135, 141, 233, 259
civitas Troesmensium, 108, 109,
145, 197, 198
civitas Tropaeensium, 123
civitas Viminacio, 59, 67
classis Flavia Moesica, 53, 72,
106, 114, 116
Claudiu, împărat (Tiberius
Claudius Nero Germanicus),
29, 35, 37, 39, 40, 42, 43, 46,
50, 72, 80, 83, 90, 97, 135,
230, 231, 232, 259
Claudiu II Gotul, împărat
(Marcus Aurelius Valerius
Claudius), 127
Claudius Aelius Optimus, 190,
192, 193
Claudius Antoninus, 243
T. Claudius Germanus, 209
Claudius Ianuarius, 240, 241
Claudius M., 206
Claudius Saturninus, 195
Ti. Claudius Valens, 146, 205
Cloșca, 145
Cluj, 119
Cnidos, 30
M. Cocceius Firmus, 241
Cocceius Hilus, 238
Cocceius Iustus, 243
Cocceius Phoebeus, 241
M. Cocceius Valens, 181, 183
M. Cocceius Victor, 185
Cocoș, mănăstirea, 146
Cocoșu, sat, 239
Codex Iustinianus, 59, 69, 96
Codex Theodosianus, 59, 78,
96, 155
cohors Cispadensium, 72
cohors I Cilicum, 212, 213, 233
cohors I Cretum, 72
cohors I Flavia Hispanorum, 63
*cohors I Hispanorum veterana
quingenaria equitata*, 98
cohors I Lingonum, 80
cohors I Mattiacorum, 90
*cohors I Montanorum civium
Romanorum*, 90
cohors I Noricorum, 79
cohors I praetoria, 189
cohors II Flavia Bessorum, 212
*cohors II Flavia Brittonum
equitata*, 98
cohors II Flavia Numidarum,
212
cohors II Gallorum, 72, 98
cohors III Campestris, 63
cohors IV Gallorum, 80, 82
cohors IV Gallorum equitata, 80
cohors V Lingonum, 80
cohors VII Breucorum, 63
collegium fabrum, 76, 175, 180,
181, 186, 187, 224
collegium nautarum, 68, 175
collegium sacerdotum, 167
colonia, 20, 26, 29, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46,
47, 51, 56, 57, 61, 64, 66, 67,

73, 74, 77, 79, 82, 83, 84, 85,
94, 95, 124, 130, 134, 135,
136, 141, 155, 157, 158, 159,
160, 162, 164, 167, 168, 169,
170, 173, 175, 179, 181, 182,
183, 184, 186, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 194, 203, 207,
224, 225, 230, 231, 232, 233,
247, 250, 251, 252, 260, 261,
262, 263, 264, 298

latina, 39

Colonia Moesorum, 70, 233

Colonia Traiana Vetera, 92, 97

colonus, 39

Combustica, 139, 140

L. Cominius Valens, 198

Commodus, împărat (Marcus

Aurelius Commodus

Antoninus), 43, 85, 110, 126,

132, 135, 154, 218, 219, 229,

230, 257, 260, 268

Como, 155

Conacu, 147

concilium provinciae, 110, 177,
178, 201, 203, 204, 219, 253,
256, 264, 268

Concordia, 222

conditor, 37, 39, 230, 235

conductor, 184, 187, 193

conscriptus decurio Ratiariae,
181

Constanța, 97, 104, 118, 119,
238, 239, 241, 243, 244, 245,
246

Constantin cel Mare, împărat

(Flavius Valerius

Constantinus), 33, 67, 86,

94, 120, 121, 123, 134, 158,
163

Constantin Porfirogenetul,
105, 113

Constantius I, împărat, (Flavius
Valerius Constantius), 133

Constantius II, împărat (Flavius
Iulius Constantius), 67

Constitutio Antoniniana, 50, 51,
232

conventus, 28, 50, 112, 244

conventus civium Romanorum,
28, 30, 35, 54, 64, 66, 199,
251, 262

Corduba, 26

Corint, 25, 34, 196

Cornelius Fuscus, 119

Gn. Cornelius Lentulus, 78

P. Cornelius Macer, 48, 161

C. Cornelius Pacatus, 177

C. Cornelius Rufus, 178

C. Cornelius Severus, 163

Comienses, 61

corpus, 20, 22, 155

corrector, 188

R. Cosconius Gentianus, 150

Cosconius Ingenus, 221

Costoboci, 108, 111, 119, 120,
123, 126, 131, 135, 200, 207,
210, 213, 256, 260, 267

Crescens, 211

Crispina, 218

Crobizi, 87, 89

Cupitius Providens, 50

Cuppa, 62

curator, 32, 134, 156, 158, 163,
166, 188, 199, 212, 213, 254,
265

curia, 155

Curubis, 211

custos armorum, 101

Cybele, 222

Cyrenaica, 25

Cyrene, 25

D

Daci, 49, 58, 61, 62, 63, 66, 71,
78, 80, 82, 83, 85, 90, 93, 97,
123, 128, 129, 203, 233, 256

Dacia, 21, 44, 45, 62, 63, 68, 71,
74, 79, 81, 84, 85, 86, 91, 94,
95, 101, 102, 103, 106, 110,
122, 124, 135, 137, 145, 153,
163, 174, 178, 181, 184, 185,
186, 187, 191, 192, 193, 198,
199, 200, 201, 207, 212, 215,
224, 227, 232, 234, 250, 251,
252, 253, 260, 262, 263, 264
Ripensis, 72, 75, 141

Daizus Comozoi, 119, 210

Dalmatia, 37, 45, 50, 61, 71, 75,
97, 207

Damjanov, 215

Dardania, 37

Dărzanica, 72

Dea Roma, 222, 224

Decebal, 119

L. Decimus, 196

Decius, împărat (Gaius Messius
Quintus Traianus Decius),
67, 127, 131

decumanus maximus, 85, 91,
130

decurio, 36, 38, 74, 75, 109,
111, 134, 138, 155, 156, 157,
158, 160, 163, 169, 171, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 179,
180, 181, 182, 185, 186, 188,
195, 197, 199, 200, 205, 206,
207, 208, 210, 213, 214, 216,
221, 222, 223, 224, 229, 244,
245, 255, 267

decurio territorii Aegyssensis,
138

decurio territorium, 138

dediticius, 40, 49, 51, 227

deductio, 28, 35, 37, 40, 42, 73,
82, 135, 182, 235, 251, 262

Dermen-dere, 89

Dervent, 144

Derzenus al lui Aulupor, 240,
241

Derzenus al lui Bitus, 240, 241

Devnja, 125

Dexippus, 128

Diana, 71, 145

Dimum, 54

Dinogetia, 105, 107, 112, 113,
114, 120, 206

Dioclețian, împărat (Gaius
Aurelius Valerius
Diocletianus Jovius), 33, 67,
86, 94, 104, 107, 127, 133,
253, 264

Diocletianopolis, 85

Dionysios, fiul lui Satyrion, 245

Dionysopolis, 143, 185, 221

Dionysos, 77, 222

dipolis, 160

M. Disius Geminus, 188

M. Disius Gratus, 194

M. Disius Iulianus, 186, 187
dispensator, 187

Dobrogea, 21, 22, 49, 53, 83,
100, 104, 105, 106, 107, 109,
114, 123, 146, 147, 151, 197,
200, 204, 206, 208, 213, 233,
238, 240, 241, 242, 243, 244,
246, 247, 248, 256

Dobromiru din Vale, 147

Dobroșina, 86

Dolens, 140

Dolni Vadin. vezi Valeriana

Dominat, 102, 104

Domitian, împărat (Titus
Flavius Domitianus), 62, 66,
71, 72, 73, 80, 90, 114, 135,
228, 259

C. Domitius Valens, 143

Dorobanțu, 145, 238

Dorticum, 139

Dotu al lui Zinebtus, 241

Drajna de Sus, 107

Drigissa, 140

Drobeta, 114, 174, 207, 250,
262

Dumbrăveni, 147

Dunărea, 20, 57, 58, 59, 60, 63,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 90,
91, 92, 93, 95, 96, 99, 100,
101, 102, 103, 105, 106, 107,

108, 111, 113, 114, 117, 118, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 134, 135, 138, 139, 141, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 159, 183, 188, 192, 194, 205, 233, 240, 249, 250, 252, 253
 Dunărea de Jos, 19, 20, 22, 26, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 66, 68, 69, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 97, 100, 102, 103, 104, 107, 108, 111, 122, 123, 130, 134, 135, 136, 137, 142, 145, 150, 151, 152, 153, 154, 164, 167, 173, 174, 180, 182, 184, 186, 187, 193, 199, 204, 207, 212, 222, 224, 227, 232, 234, 235, 236, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 268
 Dunărea Mijlocie, 22, 29, 75, 251
 Dunevci, 88
 Dura-Europos, 245
 Duris al lui Bithus, 240, 241
 Durostorum, 20, 61, 62, 64, 66, 75, 89, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 114, 117, 126, 127, 136, 143, 144, 153, 173, 195, 196, 197, 199, 208, 222, 224, 236, 250, 252, 253, 260, 262, 264, 265
duumvir, 110, 111, 121, 122, 142, 143, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 174, 175, 176, 181, 182, 186, 187, 188, 189, 191, 195, 200, 201, 202, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 217, 223, 224, 247, 252, 255, 256, 263, 267
duumvir aedilis, 158
duumvir quinquennalis, 45, 110, 158, 163, 175, 195, 200, 201, 202, 204, 208, 209, 223, 224, 230, 236, 247
duumviralicii, 157
 Dyonisos, 215, 220
 Dyrrachium, 46, 76

E

Ebrenus, 242
 Egeta, 72, 139
 Egipt, 25, 80
 C. Egnatius Valens, 200

Elagabal, împărat (Marcus Aurelius Antoninus Elagabalus), 126
 Elveția, 49, 83
 Emerita, 26, 41
 Emona, 135, 259
emporium Discoduratae, 150, 151, 216
emporium Piretensium, 149, 151, 220
 Ephes, 218
 Epidaurum, 50
 Epir, 124
eques Romanus, 174, 187, 191
 Eros, 132
 Etrusci, 39
 Europa, 27, 90
 Eutropius, 43, 69, 132

F

fabrica Ratiarensis, 76
 Faesula. vezi Fiesole
 Faustina, 218
fides, 31
 Fiesole, 160
 Filip I Arabul, împărat (Marcus Iulius Philippus), 67, 134, 243
 Firmus al lui Antigonos, 142
 Ti. Firmus, 241
 Firmus, împărat, 133
flamen, 110, 161, 163, 167, 168, 174, 176, 177, 178, 187, 188, 190, 191, 192, 203, 204, 213, 224, 225, 255, 266
flamen perpetuus, 141, 187, 188, 190, 191, 203, 224
flamen provinciae, 177, 202
flaminica, 224
 L. Flaminius Iulianus, 180
 T. Flavius Alexander, 198, 199
 T. Flavius T. f. Arruntius, 180
 Flavius Germanus, 207, 213, 244
 Flavius Ianuarius, 238
 T. Flavius Novius Rufus, 201
 T. Flavius Papirianus, 195
 Flavius Petronius, 213
 Flavius Reginus, 201
 T. Flavius Rufinianus, 185
 Flavius Secundus, 241
 Flavius Valens, 243
 T. Flavius Valentinus, 186, 187, 190, 191
 Florentiana, 139
 Florentin. vezi Florentiana
 Floriile, 147
 Florus, 70, 78, 79, 216
 Florus Gerulonis, 216

foedus, 29, 30, 31, 32, 33
 Fortuna, 85, 209
 Franța, 105
 L. Freius Faustus, 87
 Frejus, 49
 Frontus Bursitsinus, 241
 L. Fufidius Lucianus, 207, 210, 213, 256, 267
 C. Fulvius Pius, 208
 C. Fulvius, fiul lui Caius, 163
 C. Fuscinus Surus, 211

G

Gabare, 141
 Gades, 42, 159, 230
 Gaius fiul lui Lais, 196
 Gaius, jurist, 33, 40, 45, 228, 229, 235
 Galați, 105
 Galerius, împărat (Caius Galerius Valerius Maximianus), 133
 Gali, 40
 Galița, 144
 Gallia, 26, 27, 28, 29, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 52, 54, 55, 58, 81, 133, 155, 159, 162, 163, 164, 185, 191, 227, 228, 231, 234, 237
 Aquitana, 26, 48, 228
 Belgica, 26, 43, 48, 185, 228
 Cisalpină, 54, 155
 Lugdunensis, 26, 48, 228
 Narbonensis, 29, 46, 48, 159, 162, 163, 164, 191, 234
 Transpadană, 37, 40
 Gallienus, împărat (Publius Licinius Egnatius Gallienus), 67, 134
 Geminus Aquilinus, 198
 L. Geminus Herculanus, 215
 Geneva, 49, 180
 Genicius al lui Brinus, 241
gentes, 41, 45, 231, 249
 Geografia din Ravenna, 113, 141, 245
 Germania, 48, 50, 54, 81, 87, 89, 97, 133, 142, 234
 Superior, 50, 81, 89, 97
 Geta Publius, împărat (Septimius Geta), 100
 Geți, 49, 78, 106, 129, 248
 Ghighen, 22, 77, 78, 83
 Ghighis, 37, 229, 230, 235
 Glava Panega, 143
 Golubetz, 80
 Gordian III, împărat (Marcus Antonius Gordianus Pius), 66, 67, 68, 95, 99, 131, 135,

136, 176, 178, 194, 208, 216,
219, 222, 225, 251, 260, 263
Gorna Orjahovica, 215
Gorni Cibăr. vezi Cebus
Gorsko Kossovo, 151, 220
Gospodin Vir, 80
Gostilica, 151
Goți, 91, 99, 112, 117, 123, 127,
131
Gracchus, 41
grammateus, 214
Gratian, împărat (Flavius
Gratianus), 67
Gratius Severus, 140, 184
Greci, 21, 30, 34, 40, 116, 126,
197, 220, 242
Greci, comuna, 145
Grecia, 25, 27, 48, 68, 95, 126,
213
Gura Canliei, 143

H

Haemus, 124, 128, 140, 150
Hallstatt, 89, 125, 143
Halmyris, 114
Hârlec. vezi Augustae
Hârșova, 200
haruspex, 170, 171, 190, 193,
224, 225
Helios, 238
P. Helvius Pertinax Hera, 222
Heracleea, 127, 163
Herculanum, 161
Herculanus, 243
Hercule, 77, 222
L. Herennius Germanus, 71
Herodianus, 64
Herodoros al lui Satyrion, 245
Herodot, 87, 89
Hexapolis, 203, 219
Hierocles, 59, 69, 78, 87, 88, 96,
105, 113, 118, 128
Hispalis, 26, 42
Hispania, 26, 37, 38, 40, 41, 44,
45, 58, 62, 159, 168, 190,
191, 227, 228, 231, 255
Citerior, 27, 33, 38, 166,
230, 255
Tarraconensis, 168, 170, 255
Ulterior, 26
Historia Augusta, 59, 111, 127,
133, 208, 213
Histria, 34, 54, 127, 142, 195,
208, 212, 234, 238, 240, 244,
245, 246
Homolje, 58
honesta missio, 140, 198, 215
honores, 133, 165, 189
Horia, 106, 145

horreum, 50, 95
hospites, 158
Hostilian, împărat (Gaius
Valens Hostilianus Messius
Quintus), 67
Hotnica, 149
Huni, 59, 67, 75, 96, 131
Hygia, 222

I

Iachetav, 147
Ianuarius, 243
Iași, 23, 114
Iatrus, 89, 128, 149
Iazigi, 68
Ibida, 22, 113, 239, 257, 268
Icosium, 230, 236
Ierusalim, 26
Igabrum, 161
Iglița, 105
Ilijata, 72
Illiria, 30, 37, 39, 46, 59, 159,
249, 259
Imperiu, 19, 25, 26, 27, 28, 33,
35, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 46,
47, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
60, 67, 68, 75, 83, 87, 89, 94,
95, 101, 104, 108, 109, 110,
111, 112, 115, 120, 122, 124,
132, 133, 135, 144, 153, 154,
155, 156, 158, 159, 164, 170,
171, 173, 176, 178, 180, 183,
188, 189, 190, 191, 192, 193,
195, 199, 203, 204, 205, 206,
207, 210, 213, 219, 224, 225,
227, 228, 229, 230, 232, 234,
235, 236, 237, 238, 240, 242,
243, 247, 249, 250, 252, 253,
254, 255, 259, 260, 261, 262,
264, 265, 266
Imperiul Roman, 19, 25, 55, 58,
104, 132, 153, 192, 227, 232,
249
imperium, 44, 210
incolae, 40, 45, 49, 109, 198
Independența, 53, 147
ingenui, 53, 171, 172, 179, 181
Ingenuus, împărat, 133
Interamnina Praetuttiorum, 159
Iordanes, 78, 87, 96, 113, 124,
125, 128, 194
Imi, 36, 38, 229
Isaccea, 113
Iskâr, 77, 78, 83
Italia, 26, 27, 35, 37, 38, 40, 42,
44, 45, 48, 52, 54, 61, 62, 75,
77, 81, 95, 151, 160, 170,
172, 176, 180, 184, 191, 257,
268

Italica, 26, 37, 41, 230, 231
iteratio, 163, 201, 211, 240
Itinerarium Antonini, 58, 69, 72,
78, 87, 96, 105, 113, 125,
127
Itinerarium Burdigalense, 59
Itovius Faustus, 80
Iuba, 29
Iudeea, 80
Iulia Domna, 128, 201, 219
Iulia Mamaea, 177
Iulian I Apostatul, împărat
(Flavius Claudius Iulianus),
67
Iulius al lui Geminus, 241
T. Iulius Capito, 184, 193, 194,
223
Iulius Florus, 241
Iulius Herculanus, 202, 212
Iulius In[...], 180
Iulius Ingenius, 180
Iulius Isaeus, 200, 202
L. Iulius Iulianus, 205
C. Iulius Marcianus, 209
Iulius Marcus, 209, 212
C. Iulius Maximus, 140, 184
C. Iulius Messius, 211
T. Iulius Paletho, 184
Iulius Perseus, 193
Sex. Iulius Possessor, 213
Iulius Proclus, 193
C. Iulius Proculus, 180
C. Iulius Quadratus, 138, 145,
244, 246
Iulius Quirillus, 211
T. Iulius Saturninus, 193
C. Iulius Saturninus, 201, 202
P. Iulius Secundus, 181, 184
Iulius Statilis, 92, 194
Iulius Teres, 244
C. Iulius Valens, 173, 175, 180,
211, 245
Iulius Valens, 182
C. Iulius Valentinus, 211
Iunianus Iustinus, 60
Iunius Epidianus, 50
L. Iunius Faustus, 161
Iustinus al lui Valerius, 243
Iustus al lui Iustinus, 243
Iustus Rescuporis, 215
Izvoarele, 22, 145, 146

J

Jantra, 87, 89
Jugurtha, 29
Junona, 238, 241, 242
Junona Regina, 238, 240

Jupiter Optimus Maximus, 54,
161, 162, 169, 238, 239, 240,
241, 242, 247
Jupiter Optimus Maximus
Dolichenus, 196, 201
jus civile, 45
jus civitatis, 35
jus commercii, 50
jus contoniani, 158
jus comubii, 39, 49, 50
jus gentium, 45, 56, 227
jus honorum, 50
jus Italicum, 31, 32, 44
jus Latii, 20, 37, 40, 159, 161,
227, 228, 229, 230, 231, 232,
235, 236, 256, 267
jus militiae, 50
jus publicum, 169
jus quiritium, 50
jus sacrum, 169
jus suffragii, 50
jus testamenti factio, 50
Justinian, împărat (Flavius Petrus
Sabbatius Justinianus), 59, 86,
99, 128, 225
Justitia, 222
Juvenal, 25

K

Kaleto, 68, 69, 70, 72, 73
Kaliste, 138
Karamanovo, 142
Kazalet, 127
Kiabros, 139
Kipra, 148
Kniva, rege, 91, 131
Kod, 138
Köln, 43, 48, 83
Košava, 139
Kostolac, 58, 60, 65, 66, 177
Krivodol, 247
Kunino, 142

L

Laberius Maximus, 54
Lai, 233, 240, 242, 248, 256,
267
Lais, 196
Lambaesis, 51
Laodicea, 31
lapidarius, 142
Latini, 39, 48, 49, 228, 229,
234, 235
Lauriacum, 38
Lausanne, 49
Lederata, 59, 68

legatus Augusti, 44, 60, 95, 197,
198
legio I Adiutrix, 188
legio I Iovia Scythica, 115
legio I Italica, 75, 81, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 98, 103, 104,
107, 115, 120, 130, 145, 188,
200, 210, 221
legio II Herculia, 105, 107, 108
legio III Flavia, 174
legio IV Flavia, 62, 63, 64, 66,
71, 73, 97, 251, 263
legio IV Scythica, 61, 71, 80
legio V Alaudae, 66, 97
legio V Macedonica, 61, 79, 80,
81, 82, 83, 84, 86, 89, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 116,
120, 142, 144, 145, 189, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 210,
245, 252, 263
legio VII Claudia, 61, 62, 63,
64, 66, 67, 71, 73, 140, 174,
181, 182, 251, 263
legio VIII Augusta, 61, 89, 90,
91, 93, 130
legio XI Claudia, 81, 82, 89, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 107, 115, 126, 143, 197,
210, 224
legio XII Gemina, 71, 72
legio XIV Gemina, 62
legio XV Apollinaris, 63
legio XXI Rapax, 62
Lepcis Magna, 29, 36, 231
Lepidus, 27
Leskovec. vezi Variana
Lespezi, 147
lex, 32, 34, 36, 38, 39, 40, 44,
45, 48, 49, 55, 56, 141, 156,
158, 159, 163, 164, 165, 167,
168, 169, 170, 171, 174, 188,
189, 209, 228, 229, 230, 234,
235, 236, 251, 255, 263, 267
Aelia Sentia, 235
Antonia de Termessibus, 32
curiata, 44
Flavia municipalis, 165
Irnitana, 36, 38, 49, 156,
159, 164, 209, 229, 234,
255, 267
Iulia municipalis, 36, 163
Junia Norbana, 235
Malacitana, 38, 48, 189, 229
Manciana, 141
Petronia, 164
Roscia, 40
Salpensana, 38, 49, 164,
229, 230

Ursenensis, 156, 158, 167,
168, 169, 170, 171, 174,
188, 208
libert, 34, 49, 53, 80, 171, 172,
178, 179, 180, 181, 183, 184,
185, 186, 194, 205, 217, 235,
238, 239
libertas, 29, 36, 44
Libertas, 44, 222
librarius, 170
liburna, 118
Licinius, împărat (Valerius
Licinianus Licinius), 120,
121, 123
P. Licinius P. f. Aelianus, 173
L. Licinius Clemens, 111, 197,
199
M. Licinius Crassus, 70, 78
Sex. Ligurius Marinus, 162
limes, 57, 71, 74, 79, 81, 82, 85,
89, 92, 93, 99, 100, 102, 103,
107, 108, 112, 114, 115, 116,
123, 129, 134, 135, 253, 259,
264
Lissus, 46, 159
lituus, 170, 179
lixa leg(ionis), 87
Ljaskovec, 215
Ljubljana, 135, 259
Londinium, 26
Longinus, 243
Lovech, 151, 215
Lucania, 170
L. Lucilius Herculianus, 176
Lucius Verus, împărat (Lucius
Ceionius Commodus), 100,
218, 242, 244
T. Lucretius Felix, 196
Lugdunum, 26, 42, 48, 162
Luncavița, 146
T. Lupus, 240
Lusitania, 26, 33, 48, 161, 168,
255, 256, 267
lustrum, 39
Lydia, 212
Lystra, 47

M

Macedonia, 28, 65, 68
Măcin, 113, 201
Mactar, 43, 122, 256
Madaurus, 47
magister, 52, 53, 54, 141, 142,
143, 145, 146, 147, 151, 152,
161, 173, 181, 197, 198, 199,
205, 206, 233, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 243, 244, 245,
248, 255, 265, 267
magister canabensium, 198, 206

- magister collegii fabrum*, 180, 181
magister pagi, 55
magister primus, 199
magister vici, 52, 54, 147, 152, 237, 239, 240, 241, 245, 247, 264
magistratus, 137, 158, 238
magistratus iure dicundo, 158
magistratus minores, 158
C. Magius Iulianus, 244
Mainz, 62
Malaca, 38, 48, 229, 234
Mangalia, 119
D. Manlius Bal..., 244
Marcellinus Comes, 87
Marcia, 124
Marcianopolis, 20, 57, 104, 113, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 135, 143, 148, 150, 152, 153, 185, 213, 219, 221, 222, 226, 251, 253, 260, 262, 264, 265
Q. Marcius Rex, 43
Marcus Aurelius, împărat (Marcus Annius Aurelius Verus sau Marcus Aurelius Antoninus), 32, 43, 63, 67, 68, 92, 93, 100, 101, 102, 103, 110, 111, 116, 117, 121, 122, 123, 126, 131, 135, 140, 146, 154, 189, 195, 199, 203, 213, 218, 219, 220, 236, 244, 249, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 260, 261, 263, 266, 268
Marcus Antonius, triumvir, 31, 46
Marea Neagră, 20, 68, 73, 98, 117, 118, 126, 127, 128, 132, 141, 154, 212, 219
Margum, 66, 68, 138, 251, 263
Marius, 41
Maroc, 29
Mars, 43
Marsias, 31
Martial, 25, 52, 237
Martius Philo, 244
Maslarevo, 149
mater castrorum, 201
Mauretania, 46, 186, 230
Mauretania Tingitana, 29
Mauricius Tiberius, împărat (Flavius Mauricius Tiberius Augustus), 112
Maximian, împărat (Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculis), 133
Maximinus Thrax, împărat (Gaius Iulius Verus Maximinus Thrax), 95, 219, 243
Maximus, 147
Medgidia, 244
Meletina, 222
Melta, 127, 128, 142, 151, 215
C. Memmius Cyriacus, 179
C. Memmius Proculus, 180
L. Memmius Valens, 207
Merlan, 88
Mesambria, 129, 217
M. Messius, 163
Methymna, 30
Mihai Bravu, 145
Mihail Kogălniceanu, comuna, 238
Milkovica. vezi Utus
Mircea Vodă, 145
Mithra, 68, 77, 222
Mlava, 58, 59, 60, 63, 65, 66
Mnaseas Polius, 142
Modestinus, 189
Moesi, 70, 88, 96
Moesia, 20, 21, 22, 49, 52, 53, 54, 58, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 106, 110, 111, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 126, 127, 129, 130, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 163, 171, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 233, 237, 238, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 266
Moesia Inferior, 20, 21, 22, 52, 53, 54, 57, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 106, 110, 111, 116, 117, 118, 122, 126, 129, 130, 132, 138, 139, 140, 141, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 163, 171, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 226, 237, 238, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 266
Moesia Secunda, 253, 264
Moesia Superior, 20, 22, 57, 58, 61, 65, 67, 68, 73, 75, 76, 89, 97, 102, 104, 111, 121, 122, 135, 138, 139, 140, 145, 152, 154, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 193, 203, 204, 207, 219, 222, 223, 224, 233, 237, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267
Mogontiacum, 53, 62, 206
Montana, 139, 246, 247
Morava, 60
Mucaporus al lui Ditugetus, 240
Mucatralis, 140, 241, 243
Mucatralus al lui Dolus, 240, 241
Mucco, 140
L. Munatius Plancus, 42, 162
munera, 158, 165
munerarius, 219
municipium, 20, 26, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 51, 56, 57, 64, 65, 66, 68, 87, 92, 93, 94, 100, 101, 102, 111, 116, 121, 123, 134, 135, 142, 143, 157, 158, 159, 160, 161, 173, 184, 191, 194, 203, 205, 206, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 250, □251, 252, 253, 255, 257, 260, 261, 262, 264, 265, 268
municipium Dardanorum, 39
municipium Novensium, 87
municipium Riditarum, 45, 247
municipium Romulensium, 184
Muntenia, 107
Murighiol, 53
Mursa, 43
Mussina, 130
Mytilene, 30

N

- Naissus, 59, 61, 68, 70, 76, 138, 140, 177, 251, 263
Napoca, 250, 262
Narbo Martius, 41, 43
Narbonne, 43, 163
Nastradin, 209
nauclerus, 68
navicularius. vezi nauclerus
Neatârnarea, 147, 238
Nedites, 61
negotiator, 42, 95
Negrești, 147
Negreni, 147

Neptun, zeu, 68, 120
 Nero, împărat (Claudius Nero Caesar), 72, 82, 89, 90, 228
 Ti. Nero, 43
 Nerva, împărat (Marcus Cocceius Nerva), 91
 Neviodunum, 135, 260
 Nevša, 148
 Niceea, 25, 129, 150
 Nicolae din Damasc, 30
 Nicomedia, 25, 58, 129
 Nicopolis, 20, 128, 214, 216, 219, 226
 Nicopolis ad Haemus, 149
 Nicopolis ad Istrum, 20, 21, 57, 83, 104, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 142, 143, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 201, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 226, 245, 251, 260, 262
 Nicopolis ad Nestum, 124
 Niculițel, 145, 146, 196
 Nifon, 145
 Nijmegen, 83
 Nikjup, 127, 128
 Nikostratos al lui Demostenes, 142
 Nîmes, 48, 163, 234
 Nimfe, 241
 Q. Ninnius Hasta, 210
 Noes, 87, 89
 Noricum, 38, 134, 259
Notitia Dignitatum, 59, 63, 69, 76, 78, 96, 98, 105, 113, 125
Notitia Episcopatum, 118
 Nottingham, 128
 Novae, 21, 62, 74, 75, 81, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 103, 107, 117, 128, 130, 136, 142, 143, 149, 153, 173, 194, 200, 205, 221, 222, 223, 246, 252, 253, 260, 264, 265
 Novae II, 86, 91, 94, 252, 264
 Noviodunum, 22, 93, 103, 106, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 127, 136, 146, 147, 153, 173, 200, 205, 206, 222, 223, 233, 239, 252, 253, 260, 264, 265
Novum Comum. vezi Como
 L. Numerius Ponticus, 195
 Numidia, 47, 124, 157, 160
 Hippona, 47
 Nymphidus Maximus, 239

O

Occident, 37, 56, 230, 232

octovir, 158, 159
 odeon, 130
 Odessos, 125, 127, 128, 148, 203
 Oescus, 20, 22, 61, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 93, 95, 98, 104, 106, 122, 127, 128, 134, 135, 140, 141, 142, 153, 171, 173, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 200, 201, 203, 205, 213, 215, 219, 221, 222, 223, 224, 232, 233, 236, 245, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 262, 264, 265, 266, 268
 Oescus II, 81, 86, 252, 264
Oescus Triballorum, 83
officiales, 134, 181
officina, 75
 Olbia, 217
 Oltina, 106
oppidum, 27, 28, 35, 41, 46, 83, 97, 101, 102, 108, 162
oppidum Batavorum, 83
oppidum civium Romanorum, 27, 28, 35
oppidum Cugernorum, 83
oppidum Novum, 46
optio signiferorum, 182
 Orange, 49
 Orcistus, 134
ordo augustalium, 172, 173, 181, 183, 185, 194
ordo decurionum, 36, 109, 111, 138, 154, 155, 156, 158, 162, 164, 166, 168, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 185, 190, 193, 197, 202, 206, 207, 209, 216, 221, 225
ordo equester, 186, 188, 190, 192, 212, 253, 254, 266
ordo splendidissima municipii Tropaei, 206
ordo Troesmensium, 197
 Orient, 37, 47, 62, 106, 110, 129, 219, 266
 Orlovka, 107, 113, vezi *Aliobrix*
ornamenta, 139, 140, 154, 155, 171, 172, 179, 183, 184, 185, 193, 204, 223, 253
ornamenta aedilicia, 171
ornamenta auguralia, 171
ornamenta augustalitatis, 171
ornamenta censoria, 171
ornamenta decurionalia, 139, 140, 171, 183, 193
ornamenta duumviralia, 171, 193
ornamenta flamonica, 171

ornamenta quinquennialicia, 171
ornamenta sacerdotalia, 171, 193
ornamenta seviralia, 171
 Orsoja. vezi Remetodia
 Ostia, 156
 Ostrite Mogili, 92
 Ostrov, 97, 102, 104, 105, 141, 144
 Otho, împărat (Marcus Salvius Otho), 42
 Ovidius, 19, 105, 106, 108, 197
 Oxford, 28

P

Pacatianus, împărat (Tiberius Claudius Mainus Pacatianus), 67
 Păcuiul lui Soare, 144
 Pădureni, 147
paganus, 245
pagus, 27, 28, 51, 52, 54, 55, 58, 237, 245
pagus Viminacensis, 58
 Palazu Mare, 241
 Pales, 39
 Palestina, 26
 Palmatae, 127
 Palmyra, 32, 47
 Pannonia, 43, 62, 65, 68, 79, 81, 87, 89, 97, 98, 100, 102, 133, 134, 135, 142, 174, 178, 184, 185, 193, 203, 207, 233, 251, 259, 260, 262
 Panyssos, 127
 Papiria, trib, 76, 130, 175, 185, 186, 190, 191, 193
 Parcheș, 146
 Parilia, 39
 Parlozite. vezi Kaleto
 Parți, 62, 217
 Paskalevec, 215, 220
patronus, 157, 186, 187, 194
patronus augustalium, 194
patronus fabrum, 224
 Pautalia, 85, 131
 Pavlikeni, 151
 Peceneaga, 145
pedanei, 157
pedarii, 157
 Pedoniana, 141
 Pejčinovo, 142
 Pek, 138
 Pelișat, 143
 Peninsula Balcanică, 104
 Peninsula Iberică, 28, 38, 184
Pentapolis, 203, 219
peregrinus, 35, 42, 44, 48, 49, 50, 227, 232, 238

Perinthus, 126
pertica, 28
 Pertinax, împărat (Publius Helvius Pertinax), 187
 Peruggia, 97
 Perugia, 159, vezi Perugia
 Pescennius Niger, împărat (Gaius Pescennius Niger), 34, 89, 94, 104, 126, 150
 Petra, 26
 M. Petronius Pierio, 176
 M. Petronius Rusticus, 177
 Petroșani, 147
 Philippopolis, 79, 85, 127, 131, 141
 Phocas, împărat (Flavius Phocas Augustus), 131
 Phrygia, 134
 Piatra Râioasă, 105
 Pietreni, 147
 Pirustae, 46
 Piscinus, 208
 Piso..., 239
 Pizos, 242
 Plaetoria Posilla, 50
 Plinius cel Bătrân, 25, 27, 30, 33, 35, 42, 44, 46, 77, 79, 228
 Plinius cel Tânăr, 25, 32, 155, 156, 235
 Poetovio, 74, 97, 184
 Polideuces, 196
pollicitationis, 160
 Polski Senovec, 149, 217
 M. Pometinus Boria, 50
 Pomodiana, 139
 Pompei, 26, 156, 161, 165
 Sex. Pompeius Festus, 52, 167
 Pompeius Magnus, 215
 Pompeius Strabo, 155
 L. Pomponius Flaccus, 106
 Pomponius Malchio, 211
 Pomponius, jurist, 137
pontarch, 219
 Pontianus Valerius, 239
pontifex, 110, 166, 167, 168, 174, 178, 181, 183, 188, 190, 192, 193, 204, 224, 225
 M. Pontius Laelianus, 197
 C. Pontius Silvinus, 183
 L. Porcius Ambibius, 217, 220
 M. Porcius Cato, 43
 Porolissum, 101
porta decumana, 91
porta praetoria, 91
porta principalis sinistra, 91
 Postumus, împărat (Marcus Cassianus Latinius Postumus), 133
 Potaissa, 101, 106, 110

potestas, 158, 170, 181
praeco, 165, 170
praefectura, 35, 36
praefectus, 36, 69, 70, 79, 80, 135, 146, 164, 175, 181, 185, 187, 188, 195, 212, 221, 222, 259
praefectus augustalium, 185
praefectus duumvir, 163
praefectus fabrum, 175
praefectus produmvir, 164
praefectus saltus, 141, 187, 224, 253
praefectus territorii, 143, 145, 195
praepositus, 212, 213
praetentura, 99
praetextati, 157, 171
praetor, 36
prata legionis, 93, 103, 143, 144
 Praxiteles, 132
primipilus, 79, 80, 143, 186, 188
primus bisell(i)arius, 180
princeps, 246, 247, 256, 267
princeps civitatis, 28, 247
princeps coloniae, 247
princeps Kastelli, 247
princeps loci, 147, 246
princeps municipii, 45, 247
princeps ordinis, 187, 215, 221
princeps ordinis coloniae, 186
princeps Senatus, 186
princeps vici, 246, 247
princeps vir prior ordinis, 186
principales, 76, 267
 Principat, 19, 26, 30, 32, 33, 39, 44, 52, 55, 56, 58, 90, 114, 154, 157, 158, 166, 172, 208, 247, 249, 257, 261, 268
principia, 90, 91, 93
 Priscus, 59, 69, 75
 Prisovo, 151
 Probus, împărat (Marcus Aurelius Equitius Probus), 133
 Procopius din Caesareea, 66, 69, 78, 86, 87, 88, 96, 105, 113, 125, 128
 P. Proculus Pontianus, 208
procurator saltus, 187
 Protogenes μαγιστράτος, 147
 Provadia, 221
 Ptolemeu, 58, 62, 63, 69, 70, 73, 78, 79, 83, 87, 96, 105, 106, 107, 113, 128, 139, 142, 149, 233, 246
 Publicius Viator, 188, 204

Publius Aelius Traianus
 Hadrianus, împărat, 26, 37, 41, 43, 47, 48, 62, 64, 65, 67, 72, 74, 75, 76, 85, 92, 98, 100, 106, 108, 110, 121, 122, 123, 128, 130, 135, 143, 145, 149, 154, 159, 175, 176, 184, 191, 199, 200, 217, 218, 229, 230, 231, 235, 236, 243, 249, 250, 251, 252, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 268
 Pupput, 43

Q

quaestor, 52, 54, 55, 110, 117, 143, 145, 147, 152, 158, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 174, 176, 181, 189, 196, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 211, 212, 223, 233, 237, 239, 240, 242, 248, 255, 265, 267
quaestoricius, 157
quattuorvir, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 181, 236
quattuorvir aedilis, 158
 L. Quesidius Praesens, 173, 174
quinquennialicius, 157
quinquennialis, 111, 138, 143, 145, 146, 156, 157, 158, 163, 174, 175, 176, 187, 188, 191, 198, 199, 205, 206, 209, 223, 236
quinquennialis canabensium, 109, 110, 111, 163, 197, 198, 205
quinquennialis nautarum, 68, 175
quinquennialis primus, 174
quinquennialis territorii, 109, 138, 145, 163, 205, 247
quinquennialis territorii Capidavensis, 145, 244
 Quintius Priscianus, 209
 Quirina, trib, 212

R

Ram. vezi Lederata
 Ratiaria, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 84, 85, 88, 104, 134, 135, 139, 140, 141, 153, 173, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 193, 200, 202, 205, 207, 222, 223, 225, 232, 233, 250, 251, 253, 256, 259, 260, 262, 265, 267
 Ravna, 139, 184

Regalianus, împărat (Gaius Cassius Regalianus), 133
regio Dimensis, 142
regio Gelegetica, 148
regio Histriae, 116, 146, 241
regio Marcianopolitana, 222
regio Ratiarensis, 139
regio Viminacensis, 138
 Reka Devnja, 124
 Remesiana, 177
 Remetodia, 139
 Republica, 28, 31, 36, 38, 40, 41, 42, 44, 55, 153, 159, 163, 165, 228, 249, 261
 Resius Chronius, 80
 Revärsarea, 146
 Rhodos, 25
 Rhossus, 212
 Riditae, 45
 Riez, 234
 Rin, 83, 249
Ripa Thraciae, 95
 Roma, 19, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 49, 52, 55, 60, 70, 72, 89, 142, 153, 158, 163, 164, 165, 167, 171, 179, 186, 215, 220, 222, 227, 234, 249, 261
 România, 96
 romanizare, 20, 26, 35, 43, 45, 47, 71, 109, 129, 163, 232, 236, 237
 Romula, 26, 46, 184, 213
 Romulus, 39
 Ron, 42, 48
 Rosalii, 238, 241, 242
 Rositsa, 127, 149
 Roxolani, 68
 Rufus Festus, 134, 259
 Rundacio, 206
 Q. Rutilius Proculus, 247
 Ryndakos, 206

S

Sabinia Tranquillina, 219
 Q. Sabinius Vitalis, 185
 Sabinus, 211
 Sabinus Gai. Bassus, 177
 Sabora, 159
sacerdos, 166, 167, 168, 170, 176, 177, 178, 190, 196, 197, 201, 202, 213, 220, 224, 225, 226, 238
sacerdos deae Romae, 190, 193
sacerdos dei, 177
sacerdos provinciae, 110, 177, 178, 201, 202, 203, 204, 224, 225

sacerdos publicus, 167
 Sacidava, 107
 Sallustius, 29
 Salona, 50, 207
 Salpensa, 38, 49, 165, 229
saltus, 141, 187, 224, 253
 Samarobriva. vezi Amiens
 Samovodene, 151
 Sardinia, 177
 Sarmați, 78, 82, 99, 117
 Sarmizegetusa, 192
 Saturninus, 62
 Sava, 184
 Savaria, 135, 204, 259
 Scarbantia, 135, 260
 Scatrae, 127
schola mensorum, 62
 Scodra, 46
 G. Scopius Marcianus, 186, 188, 191
 Scordisci, 60, 70
 Scoris Mucapori, 119
scriba, 165, 170, 208, 211
 Scupi, 46, 135, 259
 Securisca, 141
 C. Sedatius Stephanus, 50
 Seimeni, 246
 Seleucia Pierriai, 212
senatus consultum, 32, 33, 42
senatus sententia, 157
 Şendreni, 205
 Seneca, 25, 40, 42
 Sentius Veranus, 215
 Septimius Geta, 150, 187
 Septimius Severus, împărat (Lucius Septimius Severus), 34, 43, 48, 54, 59, 64, 65, 67, 89, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 110, 117, 121, 126, 129, 131, 143, 148, 149, 150, 153, 184, 187, 189, 195, 201, 206, 210, 213, 217, 226, 238, 244, 252, 254, 263, 264, 266
 M. Septimius Severus, 163
 Sequani, 28
 Serbia, 88, 177
 Serdica, 59, 79, 83, 131, 214
 Sergia, trib. 130, 175
 Serotinius Cupitus, 50
 M. Servilius Fabianus Maximus, 143
 M. Servius Manii libertus Thallus, 179
 C. Severius Valens, 174, 175, 176
 Severus Alexander, împărat (Marcus Aurelius Severus Alexander), 32, 177, 220
 Sevilla, 26

L. Sevius Rufus, 176
 Sevlievo, 215
 Sexaginta Prista, 54, 89, 143, 149, 151
 Sicilia, 25, 37
signifer, 182, 210
 Silistra, 20, 96, 97, 98, 100, 101, 104, 143
 Silvanus, 143, 238, 241
 Silvius Casius, 239
 Simitthus, 161
 Singidunum, 59, 62, 65, 66, 67, 68, 71, 97, 174, 179, 207, 246
 Singilia Barba, 231
singularis consularis, 201
 Sinoe, 240
 Siret, 205
 Siria, 25, 48, 87, 212
 Sirmium, 68, 135, 184, 260
 Siscia, 135, 260
 Slava Rusă, 23, 239
 Slava, râu, 239
 Slavi, 75
 Slomer, 215, 220
 Smilec, 143
 Sofia, 78, 88, 104, 128, 132, 188, 191
 Sopot, 58
 Sozomenos, 69
 Stanevo. vezi Pomodiana
 Stara Planina, 73, 76, 139
statio, 95, 112, 114, 145
 Statius, 25
 Štípsko, 148
 Strabon, 60, 70, 161
 Straja, 147
Stratonis – turris, 243
 SUA, 60
 Sucidava, 107, 112
 Suetonius, 30, 31, 40, 43, 50, 62, 234
 Suha, 104
 Sulla, 40
 Sulpicius Narcissus, 241
summa honoraria, 68, 155, 160, 171, 172, 187, 199
summa adiecta, 160
 Svetinja, 139
 Svištov, 87, 92, 149
synédrión, 214
 Syracusa, 25
 Sylla (Publius Cornelius Sylla), 26
 Szombathely, 135, 259

T

tabernae, 90
Tabula Banasitana, 170

- Tabula Heracleensis*. vezi *lex Julia municipalis*
Tabula Peutingeriana, 59, 68, 69, 78, 79, 87, 96, 105, 113, 125, 128, 243
Tabula Siarensis, 234
 Tacitus, 35, 39, 42, 48, 61, 66, 161, 171, 228
 Taița, 145, 239
 Tarentum, 38
 Târgoviște, 148
 Târnovo, 127, 128, 216
 Tarraco, 26
 Tarragona, 41
 Telesphorus, 174, 178, 179
 Telița-Amza, 147
 P. Tenacius Vindex, 215
 Teophilact Simocatta, 59, 96
 Teramo, 159
 C. Terentius Herodianus, 195
 Terentius Maternus, 241
 M. Terentius Varro, 55
termae, 95
territorium, 20, 52, 95, 137, 138, 141, 143, 144, 145, 152, 174, 205, 237, 245, 255, 264
territorium Dianensium, 245
 Tetrarhia, 98, 107, 109, 133
 L. Tettius Rufus, 183
 Thabraca, 27
 Thenae, 43
 Theophanes Confessor, 59, 69, 88
 Theophilact Simocatta, 69, 87, 96, 118, 125, 128
 Theophilus, 196
thermoperipatos, 132
 Therouanne, 43
 Thuburbo Majus, 230
 Thubursicum Numidarum, 47
 Thugga, 134
 Thyatira, 212
 Thyrreum, 30
 Tiberiu, împărat (Tiberius Claudius Nero Caesar), 29, 31, 32, 42, 43, 50, 60, 61, 63, 70, 80, 82, 134, 135, 168, 259
 Tiberius Viales, 201, 203
tibicen, 170
 Tibiscum, 101
 Timacus minus, 139, 140
 Timgad, 124, 130, 156, 157, 169
 Timok, 71, 139
 Timokul Inferior, 139
 Tineius Clemens, 210
 C. Titius Antonius Pecularis, 174
 Titius Donatus, 186
 M. Titius Maximus, 141, 186, 187, 190, 224
 Titus Livius, 25, 27, 31
 Tolosa, 29
 Tomis, 32, 123, 127, 184, 200, 203, 219, 239, 242, 243, 245
 Toulouse, 29
 Traci, 48, 87, 88, 89, 126, 129, 141, 215, 233, 234, 240, 242, 244, 248, 256
 Tracia, 68, 79, 85, 88, 93, 95, 124, 126, 127, 129, 132, 135, 140, 148, 149, 150, 152, 154, 184, 193, 213, 214, 217, 218, 220, 226, 251, 257, 260, 262, 268
 Traian, împărat (Marcus Ulpius Nerva Traianus), 20, 32, 35, 36, 61, 62, 65, 66, 72, 73, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 95, 98, 104, 106, 107, 108, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 135, 142, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 181, 182, 184, 186, 188, 191, 192, 203, 210, 213, 219, 221, 223, 232, 235, 236, 238, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 268
Traianenses Tropaeenses, 118, 121, 122, 210, 235, 252, 263
 Traianopolis, 124
 Transdierna, 62
 Transilvania, 76
 Transmarisca, 98
 Trebonianus Gallus, împărat (Gaius Vibius Trebonianus Gallus), 67
 Tribali, 70, 77, 79, 83, 233
tributum, 33
 Trier, 43, 48
 Troesmis, 72, 80, 82, 83, 89, 97, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 122, 135, 144, 145, 146, 153, 154, 163, 173, 188, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 213, 219, 222, 223, 224, 236, 249, 251, 253, 254, 255, 256, 260, 261, 263, 264, 265, 268
 Trofimas, 179
 Tropaeum Traiani, 20, 104, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 135, 143, 147, 152, 153, 173, 188, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 222, 223, 235, 236, 244, 249, 250, 252, 253, 254, 256, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

U

- Uchi Maius, 27, 28
 Ulmetum, 113, 238, 244, 246
 Ulpia Augusta Traiana, 83
 Ulpian, 50
 Ulpiana, 76
 Ulpianum, 121, 174
 M. Ulpius Antipater, 201, 203, 204
 M. Ulpius Antistianus, 211
 M. Ulpius Epistratus, 183, 207
 Ulpianus, 212
 M. Ulpius Leontius, 198
 M. Ulpius Marcianus, 201, 204, 209
 Ulpianus Quadratus, 200
 Ulpianus Romanus, 239
 M. Ulpius Traianus, 124
 Ulpianus Ulpianus, 238
 M. Ulpius..., 208
 Umianus, 243
Urbs, 19, 26, 40, 41, 170
 Urluia, 147
 Urso, 38, 39, 156, 158
 Utica, 31, 43, 230, 231
 Utus, 141

V

- Vadim, 141, 246
 Vaga, 43
 Valea Urluii, 118
 Valens, împărat (Flavius Iulius Valens), 119, 127
 Valerian, împărat (Publius Licinius Valerianus), 67, 134, 178
 Valeriana, 141
 Valerianus Secundinus, 220
 M. Val(erius) [Ap]er, 209
 C. Valerius C. f. Firmus, 180
 P. Valerius Clemens, 198
 Valerius Cosenis, 243
 L. Valerius Cretus, 76
 Valerius Cutiunis, 241
 C. Valerius Epagathus, 217
 L. Valerius Eutyches, 194

C. Valerius Felix, 184
 C. Valerius Firmus, 180, 181
 C. Valerius Longinianus, 201, 202, 204
 C. Valerius Marcianus, 184, 198
 L. Valerius Maxellius, 244
 Valerius Maximus, 215
 C. Valerius Plautianus, 187, 188, 192
 C. Valerius Pudens, 198
 M. Valerius Speratus, 174
 C. Valerius Valens, 220
 Sex. Valerius Valens, 174
 C. Valerius Valentinus, 188
 C. Valerius Vibianus, 68
 Valerius Valerianus, 211
 Valerius Villanus, 197
 P. Valerius..., 211
valetudinarium, 91, 95
vallum, 90
 Variana, 141, 245
 P. Varius Valens, 211
 Varșovia, 88
 Velika Kapija, 138
 Veliko Târnovo, 128, 151
 Velleius Paterculus, 43
 Venus, 147
 Vercingetorix, 28
 Vergilius, 31
 Vergobritianus, 244
 Verona, 162
 Vespasian, împărat (Titus Flavius Vespasianus), 30, 31, 35, 36, 38, 40, 47, 72, 80, 83, 89, 90, 97, 114, 135, 159, 161, 177, 228, 230, 236, 255, 259
 T. Veturius T. f. Aemilia tribu, Mauretano, 197
 Veturius Tertius, 245
via principalis, 91
viator, 165, 170
vicus, 35, 43, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 79, 92, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 115, 116, 120, 132, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 154, 197, 205, 206, 215, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 255, 259, 264, 267
vicus Agatapara, 151, 245
vicus Amlaidina, 245
vicus Arcidava, 245
vicus Asbolodina, 245
vicus Bad..., 239
vicus Bapeni, 141, 245
vicus Buteridavensis, 246
vicus Caniscus, 140

vicus Cassiani, 52, 246
vicus Celeris, 52, 238
vicus classicorum, 53, 151
vicus Clementiani, 238, 245
vicus Giridava, 143, 246
vicus Hi..., 238
vicus Longinopara, 143, 246
vicus Narcissiani, 239
vicus navaliorum, 53
vicus Novus, 116, 239
vicus Perburdava, 143, 246
vicus Pereprus, 151, 215
vicus Petra, 239, 248
vicus Portensis, 53
vicus Quintionis, 52, 234, 238, 240, 241, 242, 243, 245
vicus Rami[ani?], 246
vicus Sapisara, 151, 246
vicus Sardes, 246
vicus Sc...ia, 241
vicus Scaptia. vezi *vicus Sc...ia*
vicus Scenopesis, 242
vicus Secundini, 142, 234, 238, 242, 243
vicus Siam(a)us, 141, 246
vicus Tautimosiceus, 247
vicus Trullensium, 141, 142
vicus Turris Muca..., 242, 243
vicus Ulmetum, 240, 244
vicus Urb..., 244
vicus Varovum Maior, 246
vicus Varovum Minor, 246
vicus Vergobritiani, 244
 Vidin, 69, 81, 139
 Viena, 125
 Vienne, 42, 48, 162
 P. Vigellius Raius Plarius Saturninus Atilius Braduanus Caucidius Tertulus, 197
villar rustica, 52, 138, 142, 145, 146, 147, 151, 152, 255, 264
villa suburbana, 147
villa urbana, 125
villicus, 141, 147, 187, 239
 Viminacium, 20, 22, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 101, 103, 122, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 145, 153, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 188, 193, 196, 199, 202, 204, 205, 222, 223, 224, 225, 232, 236, 249, 250, 251, 253, 255, 259, 260, 262, 264, 265, 266
 Vina, 163, 229
 M. Vindius Verianus, 116, 146
 Vindobona, 74, 92, 97
 Vindonissa, 74, 81, 97
 Q. Visellius Lollianus, 196

vitia, 169, 178
 Voconces, 234
 L. Volcaci Primus, 79
 Volubilis, 29, 39, 134, 163, 230
 Vraca, 141, 247
 Vrăv. vezi *Dorticum*

X

Xanten, 83

Z

Zama Regia, 43
 Zeus, 220, 222
 Zoilus al lui Gorgus, 142
 Zonaras, 96
 Zorile, 147
 Zosimus, 117, 125, 127
 Zudecitolp, 247

A

ἀγορανομέω, 213, 217, 226
 Π. Αἴλιος Μηνιανός, 219
 ἀργυροταμίας, 214, 216, 218, 226
 ἀρχή, 214
 ἀρχιέρεια, 219
 ἀρχιερεύς, 214, 219, 220, 226
 ἀρχιερεύς φιλότιμος, 219
 ἄρχων, 213, 216, 222, 226
 Ἀντίοχος, 222
 Ἀντώνιος Φήλιξ, 219
 Ἀπολλωνίς, 214
 Ἀσκληπιόδωρος
 Ἀσκληπιάδου, 220
 Αὐρῆ(λιος) Θεόδοτος Νισβηνός, 220
 Αὐρῆλιος Δινεδινίς, 216
 Αὐρῆλιος Ὀνεσίων Διομήδου, 217
 Ἀθηναίς, 214

B

Βάλης, 216
 βουλῆ, 207, 214, 221
 βουλευτής, 151, 221, 214, 226

Γ

Γερουσία, 213, 218, 226

Δ

δημος, 214

Z

Ζιαμητραλῖς Βιθυος, 220

I

ἱερεὺς, 214, 220, 226
 Ἰούλιος Ἰουλιανὸς, 216, 219
 Ἰούλιος Εὐτύχης, 220
 Μ. Ἰούνιος Λουκιανὸς, 220
 Γ. Ἰούλιος Οὐαλέριος, 151, 215

K

Καλπούρνιος Γάιος, 218
 Καπιτωλείνη, 214
 Κλαύδιος Μοντανὸς, 215
 κώμη, 34, 245, 246
 κώμη Ἑρμώνακτος, 246
 κώμη Κορυολν[?], 246
 κώμη Μασκιόβρι(ας), 246
 κώμη Σάρδεων, 246

Λ

Λαϊκὸς πύργος, 233, 242, 243
 λογιστής, 212

M

μαγιστράτος, 147, 152, 245
 Μινίκια Φιρμεῖνα, 220
 Μινίκιος Ο., 220

Ξ

ξένοι, 34

O

Ουάλης, 215
 Ούλπια Ἀγρειππεινα, 220

Π

πλήθος, 34
 πόλεις, 58, 139, 142
 πολίται, 34

Μ. Πομπήϊος Λούκιος, 221
 πρώτη ἀρχή, 216
 πρῶτος ἀρχων, 219
 πύργος, 243

Σ

σύμμαχια, 30

T

ταμίας, 218
 Τιβέριος Κλαύδιος
 Πρεῖσκεῖνος, 216, 218
 Τίτος Αἴλιος Ὀκλάτιος, 216, 218

Φ

φιλότιμος, 219
 Φλάβιος Ἀσανὸς, 215
 φυλάρχης, 221
 φυλή, 33, 214

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

700511 Iași, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947

Apărut: 2010
Comanda: 122

Informații și comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

Volum editat cu sprijinul
Primăriei Municipiului Iași
în cadrul Programului
„IAȘI 600 plus”

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI